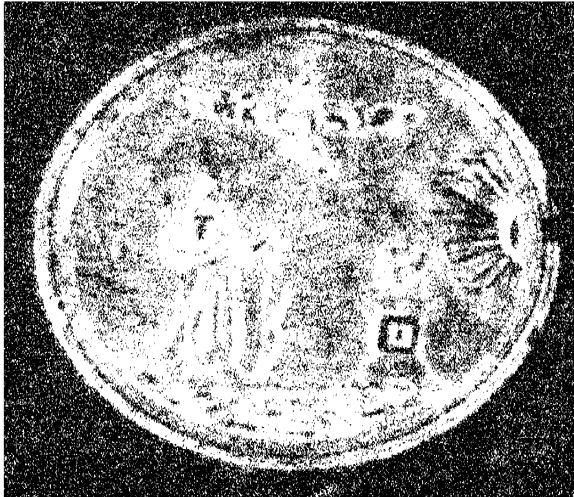

સંસ્કૃત ભૂમિનો લોખંડો

સંસ્કૃત ભૂમિનો લોખંડો

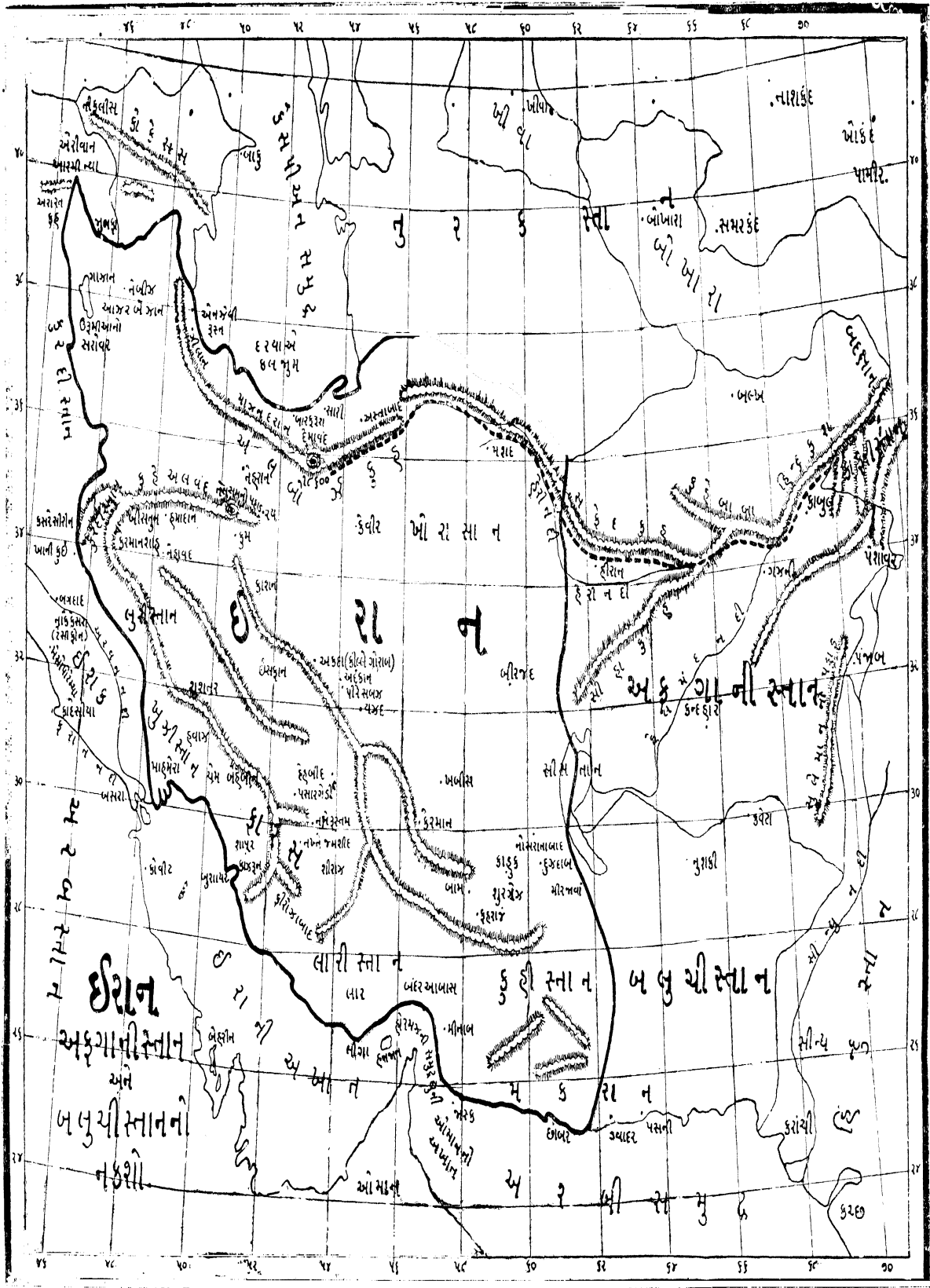
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાક્ષિત વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯૪૦૪૫ દ્વારિક

પુસ્તકનું નામ ઈસ્લામીયોનો ભોમ્બો

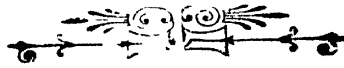
વિષય રૂ. ૬૫૦.૦૦

ઇરાન ભૂમિનો ભોમ્યો

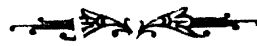
ઇરાન અને ઇરાકમાં મારી કીધેલી મુસાફરીની નોંધો.

(૨૧ મી એપ્રિલ ૧૯૨૪ થી ૧૭ મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૪ સુધી

અને

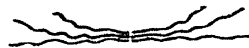
૨૮ મી ઓક્ટોબર ૧૯૨૫ થી ૨૭ મી જુન ૧૯૨૭ સુધી.)

ખાસ ચિત્રો સહીત

લખનાર અને પ્રગટ કરનાર

માણેક દરદુનજી મુલ્લાં

ધી આનરેબલ મી. જસતીસ મીરજાં અલી અકબરખાન,
ખાર-એટ-લો તરફના પ્રસ્તાવના સાથે.

મુંબઇ.

ઇ. સ. ૧૯૨૮.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
સામ્રાજ્યવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૦૪૫

(સર્વ હક તરજુમા સાથેના કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

આ પુસ્તક ધી ફોર્ટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ નં ૧ પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ મુંબઈ મધે
હોશંગ તેલમુરસ અંક્વેસરીઆએ છાપ્યું છે અને માણેક ફરદુનજી મુલ્લાએ
લખ્યું છે અને જેહાંગીર વાઢીયા બીલ્ડીંગ, એસપેનેટ રોડ, કોટ,
મુંબઈ મધે પ્રગટ કર્યું છે

شاهنشاه ایران اعلیحضرت رضاشاه پہلوی

H. I. M. REZA SHAH PAHLAVI

SHAH OF PERSIA.

ઈરાનના નામદાર શાહાનશાહ

રેઝાશાહ પેહલવી.

A GUIDE TO PERSIA.

Notes of My Travels in Persia and Iraq.

21st April 1924—17th August 1924

AND

28th October 1925—27th June 1927.

BY

MANEK FARDUNJI MULLA

With a Foreword

by

The Hon'ble Mr. Justice Mirza Ali Akbar Khan.

BOMBAY—1928 A.D.

(All Rights Reserved.)

راهنمای ایران

یادداشت‌های من در هنگام مسافرت در ایران و عراق

(از ۲۱ آوریل ۱۹۲۴ تا ۱۷ اوت ۱۹۲۴)

و

(از ۲۸ اکتوبر ۱۹۲۵ تا ۲۷ روئن ۱۹۲۷)

با تصاویر مخصوص

تألیف

مانک فریدون ملّا

بهمنی ۱۹۲۸ میلادی

حق طبع محفوظ است

پشت بهر فردونجی کاوسجی 'ملا'

THE LATE MR. FARDUNJI KAVASJI MULLA.
 બહેશત-બહેરેહ શેઠ ફરદુનજી કાવસજી મુલ્લા.

FOREWORD.

THE Parsi community in India since its settlement here about 13 centuries ago has imbibed much new knowledge, and stands second to no other community in the land, in the moral, social and material progress it has maintained. The Parsis brought with them to India zeal for their religion, a high character, love for the country they had been obliged to forsake in order to save their religion as they then believed from extinction, and pride in the achievements of the race to which they belonged. During the long centuries that have since elapsed the Parsis have been obliged to adopt the language and manners of the people among whom their lot is cast, but they have all along retained their love for the country of their origin and have derived their inspiration from the achievements of their remote ancestors while they still inhabited that land. There is no wonder therefore that Firdausi's great epic the Shahnameh had an attraction for Mr. Maneck Mulla from his early youth and awakened in him a yearning to visit the land of his ancestors whose heroic exploits the epic so vividly depicts.

The old land from a Parsi view point must appear to be much changed. An alien religion has replaced the religion of the Prophet of Iran, and the ancient Persian stock is much intermixed with the Arab and later the Mongolian races which overran the country. To a careful observer, however, in spite of such outward

change it would appear that the country has retained many of its old characteristics and has been true to the same past traditions which the Parsis have every reason to value. There is no wonder, therefore, that during his two sojourns in the country one of 4 months and the other of two years' duration, Mr. Maneck Mulla felt himself to be in a congenial atmosphere and worked with the zeal of a missionary for the betterment particularly of his co-religionists in Yezd and the surrounding villages. Mr. Mulla has gathered much valuable information about the religious practices and social customs of the Zoroastrians of Persia who during centuries of foreign invasion and domination have remained faithful to their ancient religion and customs.

The Parsis of India are drawn to the Zoroastrians of Persia by ties both of religion and of race. A book like Mr. Mulla's brochure gives them a true and faithful account of the existing conditions in the Persia of to-day, and the life of that section of its population, which like the Parsis of India, still maintains and practises the rites and customs of ancient Iran. Owing to recent changes which have taken place in Persia, religious persecution and disabilities attaching to Zoroastrians in the country have become things of the past. Facilities for travel in Persia are greater now than they were a generation ago. There are places of pilgrimage in the country which as Mr. Mulla shows must be as sacred to the Parsis of India as they are to their Zoroastrian brethren of Persia. If Mr. Mulla's book becomes the means of arousing a greater interest among the Parsis of India for Persia and the Zoroas-

trians of Persia than what already exists, it will have achieved a great object. Every lover of Persia and particularly those who are connected with it by ties of race, religion, language or history must welcome a book which removes certain misunderstandings and makes for social reunion between the descendants of the ancient Persians who have remained in Persia and those who have recently or for generations settled abroad.

MIRZA A. A. KHAN.

Bombay, 5th April 1928.

PREFACE.

Travelling had a great attraction for me from my young days. It was a lucky coincidence that in my time Persian was the only second language taught in the Sir Jamshedji Jijeebhoy Institution, and I had the further good fortune to join at the same time the classes in Persian which were conducted at the Mulla-Phiroj Madressa, and to imbibe my knowledge of Persian at the feet of that well-known professor of 'Avesta and Pahlavi, the late Ervad 'Cawasji Edalji Kanga. Under the able guidance of this revered teacher I made a special study of the Shah-Nameh of Firdausi Tusi. My zeal for the Shah-Nameh led me to read about the Gujarati translations of the epics of Burjor and Framroz before the members of my family and particularly before my late revered mother who was exceptionally fond of the same.

In order to satisfy my desire for travel I had travelled nearly 27,600 miles all over India and in Kashmir and Ceylon and it was one of the greatest ambitions of my life to visit Persia, because I always felt that without seeing the actual sites described in the Shah-Nameh I was unable to enter into the real spirit of the great epics and I encountered the same difficulties when lecturing on historical places in Persia and the inscriptions on its rocks with the aid of magic lantern slides.

At last I made up my mind to visit Persia, and as luck would have it, a party was at the same time

formed with Mr. Marker as its moving spirit for the special purpose of visiting Persia. I was rather hesitating and I thereupon consulted my eldest brother Dinshah who luckily for me far from discouraging me actually encouraged me to go there. I joined the party and we moved about in different places in Persia for about four months. Chapter I deals with the important places worth visiting in Persia and Iraq and the relative distance in miles from one city to another.

We stayed at Yezd for about twenty one days and there I got the opportunity of critically studying the ways and habits of the Persian Zoroastrians there.

On my return to India Mr. Dinshah J. Irani, the well-known President of Iranian Zoroastrian Anjuman, who is taking a most energetic part in the amelioration of the condition of poor Persian Zoroastrians inhabiting Persia, suggested to me whether I would go to Persia for the purpose of diffusing religious knowledge amongst Persian Zoroastrians living there, as most of them had hardly any means of acquiring any religious knowledge there. I at once accepted the suggestion and went to Persia again in October 1925 as an *honorary worker*. I remained there for nearly two years. During that period I had my head-quarters at Yezd, and from there I used to move about in all the surrounding villages, wherever there was any Zoroastrian population and I brought home to them the knowledge of the Zoroastrian religion by means of religious discourses, Jashan and Navjot ceremonies and in various other ways. Chapter II is meant to give the reader an idea of this work.

Chapter III will give to the reader an idea of places of pilgrimage popularly called 'Ziaratghas' and resorted to by Persian Zoroastrians on certain days connected by tradition with these places.

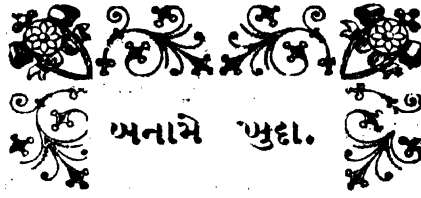
Chapters V, VI and VII set out the various religious ceremonies performed by the Persian Zoroastrians on occasions of Gahambar feasts and of marriages and deaths.

At the suggestion of some friends I have given in Chapter IX a collection of colloquial sentences in Persian together with their Gujarati translation as they are likely to be of great use to those Parsees who have no knowledge of the Persian language whilst travelling in Persia.

Lastly my particular thanks are due to Mr. Hoshung Tehmurasp Anklesaria, the Proprietor of the Fort Printing Press, for the kind assistance rendered in printing and bringing out this work.

MANEK FARDUNJI MULLA.

Jehangir Wadia Building,
No. 49, Esplanade Road, Fort.
Bombay, 11th April 1928.

દીબાચો.

મારી અચળીથીજ મને મુસાફરીનો ભારે શોખ હતો. મુસાફરી એ નિશાળ છે અને મુસાફર એક નિશાળ્યા માફક છે. સર જમશેદજી જીજીભાઈ પારસી બેનીવોલેન્ટ ધનસ્ત્રીત્યુશનમાં મેં બીજી ભાષા તરીકે ફારસી લીધા પછી, સાથે સાથે મુલ્લાંપ્રીરોજ મદ્રેસામાં ચાલતા ફારસી વર્ગમાં હાખલ થઈ, અવસ્તા પેહેલવાનીના જાણીતા ઉસ્તાદ મરહુમ એરવહ કાવસજી એદલજી કાંગાના હાથ તળે ફારસી ભાષાની તાલીમ લીધી હતી તે દિવસોને હું ખુશી સાથે અત્રે યાદ કરું છું. આ મરહુમ ઉસ્તાદના હાથ હેઠળ મેં પ્રીરદોસી તુસીના શાહનામાનો ખાસ અભ્યાસ કરીયો હતો. તે વખતે ઘેરમાં મારા મરહુમ નેકનામ માતાજી, કે જેવણને અસલી ધરાની પાદશાહ પેહેલવાનોની તવારીખ સાંભળવાનો ઘણોજ શોખ હતો, તેવણ આગલ હું ખરબેર, ફરામરોઝ વગેરે ગુજરાતી નામાઓ વાંચતો હતો, અને આ રીતે મારા જીગરનો આતશ ધરાન દેશ જોવાને જળતો રહ્યો હતો.

મારી મુસાફરીનો શોખ તૃપ્ત કરવા સાફ હિંદુસ્તાન, કેશ્મીર અને સીલ્હાન મલી મેં લગભગ ૨૭,૬૦૦ માઇલની મુસાફરી કરી હતી, અને કોઈખી રીતે ધરાન દેશ નજરે નજર જોઈ આવવાની મારી જીંદગીની એક જોશભેર ખાહેશ હતી. વારંવાર હું જાહેરમાં શાહનામાના હાસ્તાનો વાંચતો હતો, પણ તે હાસ્તાનોમાં આવેલા પાદશાહ પેહેલવાનોની ભૂમિ જોયા વગર મને તો તે હાસ્તાનો લુખા લાગતાં હતાં. એજ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ વખત હું મેંજીક લેન્ટર્ન સ્લાઇડસ મારફતે ધરાન દેશની તવારીખી જગ્યાઓ તથા પહાડો ઉપર કોતરેલી આકૃતિઓ વગેરે જાહેરમાં દેખાડતો હતો, ત્યારે તે જગ્યાઓ તથા આકૃતિઓ નજરે નજર જોયલા ન હોવાથી તેનું યચાન આપવાને હું મુંજતો હતો.

શુક્ર તે ન્પરવરહેગારના! કે મારા જીગરની હોંસ અંતે પાર પડી. ધરાની, જરથોશ્તીઓના એક હિતેન્દ્રુ મીં મારકરની પારટી સાથે ધરાન જવા સાડું એક દિવસ મેં મારા વડીલ ભાઈ દીનશાહની સલાહ માંગી. એવણે મારી વડી ઉપરાંત મને ધરાન દેશ જવા ઉત્તેજન આપ્યું. હું ધરાન ગયો અને મારા એકવીસ દિવસના યજ્ઞ શેહેરના વસવાટ દરમ્યાન મેં મારા હમદીન ભાઈ બેહનોની હાલતનો ચીતાર જોઈ લીધો.

મુંબઈ આવ્યા પછી ધરાની જરથોશ્તી અંબુમનના માનવંત પ્રેસીડંત મીં દીનશાહ જીભાઈ ધરાની સોલીસીટર, કે જેવણે ધરાન દેશનાં જરથોશ્તીઓની હાલત સુધારવાને સાડું બહુ આગેવાની ભર્યો ભાગ બજાવે છે, તેવણે ધરાન દેશનાં કમનસીબ જરથોશ્તી ભાઈ બેહનોને આપણા પવિત્ર ધર્મનું જ્ઞાન આપવાને સાડું મને ખીજી વાર ધરાન જવાની સુચના કીધી. હું ધરાનમાં એક ‘ઑનરરી વરકર’ તરીકે પાછો ગયો, અને ત્યાં મેં દરેક દિશામાં જે જે કામો કીધાં હતાં, તે પ્રકરણ ખીજું વાંચાથી માલૂમ પડશે.

મારી અહના કલમ પ્રમાણે આ ચોપડીના પહેલા ભાગમાં એક મુસાફરને લાયકની નોંધો આપી છે, તથા ધરાન દેશનાં શેહેર શેહેરની વચ્ચે આવેલાં ગામડાઓ, કે જ્યાંથી હાલમાં મોટરો દોડે છે, તેના તફાવતના સત્તાવાર આંકડાઓ માઇલમાં લખેલાં છે, કે જેવા સત્તાવાર આંકડાઓ (માઇલમાં) ખીજી કોઈ પણ અંગ્રેજી અથવા ગુજરાતી ચોપડીમાં ભાગ્યેજ જોવામાં આવે. પ્રકરણ ખીજામાં શેહેર યજ્ઞ તથા તેની આબુખાબુના ઓગણત્રીસ ગામોમાં વસ્તા ૬૭૩૯ જરથોશ્તીઓની ધર્મ સંખ્યા, કેળવણી સંખ્યા તથા આરથીક રથીતીનો મેં સંપૂર્ણ હેવાલ આપ્યો છે, અને તેનું પૃથકરણ વાંચનારને ઉપયોગી થઈ પડશે. પ્રકરણ ત્રીજામાં યજ્ઞ શેહેરથી ઘણે દુર પહાડોમાં આવેલી જુદી જુદી ઝીયારતગાહો (ધાર્મિક જાત્રા લાયકની જગ્યાઓ) ના ચિત્રો સહીત હેવાલો તથા પ્રકરણ ચોથામાં ધરાન દેશના તાલીમખાનાંઓને તથા કસરતને લગતું ઢંક બચાન આપ્યું છે. પ્રકરણ પાંચમા, છઠા તથા સાતમામાં ધરાન દેશના જરથોશ્તીઓમાં લગન, મરણ તથા ગાહામખાર પ્રસંગે થતી ક્રીયાઓ લખેલી છે, જ્યારે પ્રકરણ આઠમામાં વેપાર વણજ તથા ખેતીવાડી વિષે ઇસારો

કરવામાં આવ્યો છે. પ્રકરણ નવમામાં મારા કેટલાક મિત્રોના આગ્રહથી ચાલુ વપરાસમાં આવતી ફારસી વાતચીતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, જ્યારે ઢસમા તથા અગ્યારમાં પ્રકરણમાં મેં મારો લગભગ બે વરસનો ધરાનનો અનુભવ જાહેર કરવાની કોશેશ કીધી છે, અને તે હેશમાંની મારી સેવાઓની કહરશનાસીને લગતી થાડીએક શાહુતો છે.

આ ચોપડીની અંદર તેવીસ ખાસ ચિત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, તથા એક નકશો મોટરની મુસાફરીને લાયકનો ધરાન હેશનો અને બીજો નકશો શેહેરે ચઝઢની આબુખાબુનાં જરથોસ્તી ગામેનો આપવામાં આવ્યો છે.

આ ચોપડી મુંબઇના જાણીતા ફ્રાટ્ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં તૈયાર કરાવવામાં આવી છે, અને એ પ્રેસના માલેક મીં હોશંગ તેહમુરસ્પ અંકલેસરીયાએ માફ ટામ સહેલું બનાવવાને વાસ્તે મને જે હરેક રીતની સગવડ આપી છે, તે માટે હું એવણનો આ ટકે ઉપકાર માનું છું.

માતેક ફરદુનજી મુલ્લાં.

જેહાંગીર વાડીયા બીલડીંગ,
નં ૦ ૪૯, એસએનેડ રોડ, ફોટ,
મુંબઈ, તારીખ ૧૧ મી એપ્રિલ ૧૯૨૮.

تقریظ

ترجمه مقدمه انگلیسی میرزا علی اکبر خان قاضی افتخاری عدلیه
بزرگ بمبئی

از وقتی که پارسیان به هند آمده اند که تقریباً هزار و سیصد سال است همیشه در تعلیم و تربیت پیش آهنگ سایر ملتها که در این مملکت اند بوده اند بطوریکه میتوان گفت در اخلاق و کارهای اجتماعی حتی در تمول و ثروت بر تمام اقوام برتری داشته و دارند - اگر چه پارسیان علاقه فوق العاده برای مذهب خودشان دارند و بواسطه همان علاقه مذهبی هم وطن اصلی خودشان را که ایران است ترک کردند ولی هیچوقت محبت آن مملکت را فراموش نکردند و همیشه فخر میکنند بر کارهای آبا و اجداد خودشان که در آن خاک غنوده اند - باوجودیکه پارسیان مجبور بودند بر اینکه زبان مردمان این مملکت (هندوستان) که علی العجالة طالعشان آنان را به آنجا رهبری نموده یاد بگیرند و عادات و رسوم آن را پیروی بکنند باز هم عشق و محبت وطن اصلی شان را در کانون دل مثل جان عزیز بلکه عزیز تر از جان حافظ و نگهبان بوده اند و همیشه متذکر کارهای آباء و اجداد قدیشان هستند - بنابر این هیچ جای تعجب نیست در اینکه اشعار آبدار فردوسی که بآهنگ بهلوی سروده و مستر مانک فریدون ملا را مجذوب کرده بطوریکه از عنفوان جوانی عاشق زیارت وطن قدیم خود که محل نشو و نماي اجداد بزرگوارش مثل رستم و کیخسرو و کورش که تعریف ایشان را

در دنیا در داستانها میسرایند بوده است در بدو نظریکه پارسیان
 بایران نظر کنند خیلی تغییرات در آن آب و خاک می بینند - مثلاً
 می بینند مذهب اسلام جای مذهب پیغمبر ایرانی را گرفته و زبان قدیم
 فارسی با عربی و بعضی زبانهای دیگر مثل ترکی و مغولی مخلوط شده
 ولی وقتی که بدقت نظر کنند خواهند دید که باوجود این تغییرات
 باز هم ایرانیان نسبت بآباء و اجداد قدیشان وفادار و کارهای آنها را تقدیر
 کرده و فخر مینمایند - و ایران خیلی از عادات و علامات قدیمه را که
 پارسیان تقدیر میکنند داراست و از همین سبب است که مستر ملّا در مدت
 اقامتش در ایران یعنی در یزد و حوالی آن یکدفعه چهار ماه و دفعه اخیر
 که دو سال طول کشیده مردمان آنجا را بچشم برادری دیده و بابستگی و -
 حقیقت فوق العاده بخدمت و بهتری حال ایشان مخصوصاً هم مذهبان خودش
 کرمّت بسته و هر خدمت که از دستش بر میآمد مضایقه نکرد و در
 این مدّت همه قسم اطلاعات مفیده راجع به قوانین مذهبی و
 عادات اجتماعی زردشتیان ایران که باوجود اینکه در ظرف این
 مدت متعدّدی دچار حمله و حکومت بیگانگان بوده اند مذهب قدیم
 خودشان را از دست نداده اند جمع نموده و کتابی ترتیب داده -
 البته چون پارسیان هند هم از حیث نسبت و نژاد و هم از حیث دین و
 مذهب منسوب و مربوط اند بزر دشتیان ایران در اینصورت کتاب
 مستر مانك مُلّا (راهبر ایران) که دارای اطلاعات کامله راجع
 باوضاع حالیه ایران و زندگی این جماعت در آن خاک که مثل پارسیان
 هندوستان هنوز بر سومات و عادات قدیمه ایران پیروی میکنند

برای پارسیان خیلی مفید واقع خواهد شد مستر ملا در کتاب خود بیان میکند که نظر به تغییرات جدید که در ایران رخ داده مواعی که برای زردشتیان بود از قبیل تعدیات دیگران بر زردشتیان باسم مذهب و غیره همه رفع شده و همه قسم اسباب آسودگی و راحتی برای مسافرت در ایران مهیاست بنابر این پارسیان هندوستان مثل برادران ایرانی‌شان میتوانند به کمال راحتی و آسودگی بایران برای زیارت مقامات مقدسه خود شان که از رسومات مذهبی ایشان است مسافرت نمایند یقین هر شخص ایران دوست و بویژه آنها که علاقه به نژاد و مذهب و زبان تاریخ شان دارند باید این چنین کتابی را که سؤ تفاهم را از میان میبرد و اتحاد جدیدی در میان ایرانیانیکه در ایران مانده و ایرانیانیکه جدیداً یا سالهاست که در غربت افتاده اند تولید میکند خیلی قدردانی نمایند

بمبئی ۵ آوریل ۱۹۲۸

دیباچه

چنین گوید مؤلف این کتاب که از ابتدای سن شباب نهایت اشتیاق را بسیر و سیاحت آفاق داشته و از حسن اتفاق در آن ایام در مدرسه «سر جمشید جی جی جی بانی» تعلیم زبان پس از انگلیسی منحصر بود بفارسی و بعلاوه از اینکه در آن مدرسه مشغول تحصیل بودم توفیق رفیق شد که بحوزه های دروس فارسی که در مدرسه ملا فیروز دائر بود داخل گردیده و در خدمت استاد شهیر و مدرس السنه اوستا و پهلوی یعنی مرحوم «هیربد کاوس جی ادل جی» مشغول به تحصیل زبان پارسی شدم و در تحت هدایت و ارشاد آن وجود محترم مخصوصاً بمطالعه کتاب شاهنامه فردوسی طوسی پرداختم و از کثرت اشتیاق و عشقی که بآن کتاب داشتم همه روزه ترجمه «برزو» و «فرامرز» را بزبان گجراتی برای اهل بیت خاصه برای والد ماجده محترمه که نهایت از استماع آن محظوظ میشد قرائت مینمودم و از کثرت شوقی که بمسافرت داشته و دارم تقریباً بیست و هفت هزار و شصت میل راه تمام نقاط هندوستان و کشمیر و سیلان مسافرت نمودم ولی یکی از بزرگترین آرزوهای قلبی من این بود که بسرزمین ایران مسافرت نمایم زیرا که من همیشه حس میکردم که تا این نقاط و اماکنی را که شاهنامه بآنها اشاره میکند به رأی العین مشاهده نکنم بروح کلمات فردوسی بی نخواهم برد و هنگامی که راجع بآثار عتیقه و ابنیه تاریخیه ایران و کتیبه های که بر احجار منقوش است نطق میکردم باشکالی بر میخوردم بنابر این اخرا الامر مصمم شدم که بایران مسافرت بنمایم و از

حسن اتفاقات دران وقت يك دسته از پارسیان هندوستان به تحریص و تشویق مستر مارکر بعزم مسافرت به ایران مصمم گردیدند در بدو امر قدری تردید داشتم و آخر الامر از برادر بزرگتر خود مستردین شاه استشاره نموده مشارالیه نه تنها مرا از عزیمت منع ننمود بلکه نهایت تشویق و ترغیب را نمود لهذا من هم شامل دسته مسافرین شدم و در مدت چهار ماه به نقاط مختلفه ایران سیر و سیاحت نمودیم تقریباً بیست و يك روز در یزد توقف نمودیم و در آنجا موقع بدست من آمد که در رسوم و عادات و آداب زردشتیان ایرانی مطالعاتی نموده اطلاعاتی حاصل نمایم بعد از مراجعت از ایران مستردین شاه ایرانی معروف (رئیس انجمن زر دشتیان ایران) که همواره جد و جهد بلیغ در اصلاح احوال فقرای زردشتیان ساکن ایران دارند از بنده استمزاج نمودند که آیا حاضر هستم که برای تعلیم و اشاعه عقاید دینیه بین زردشتیان ایران بآنجا سفر نمایم یا نه من بمجرد اینکه از طرف مستر دین شاه اظهار شد فوراً قبول نموده و در ماه اکتوبر ۱۹۲۵ مجدداً بایران مسافرت نمودم و مجانباً این شغل را بعهده گرفتم و تقریباً دو سال در ایران توقف نمودم و در این مدت مرکز اقامت من یزد بود و از آنجا باطراف و نواحی و قراء هرجائی که جمعیتی از زردشتیان اقامت داشتند مسافرت میکردم و در ضمن عقاید دینیه مذهب زردشت را بوسائل نطق و بیان یا بوسیله انعقاد « جشن » و « نوجوت » و اجراء رسومات مروجہ یا بعناوین مختلفه دیگر بآنها تبلیغ مینمودم فصل دوم این کتاب بهمین لحاظ نوشته شده که اقدامات خود را در این موضوع شرح بدهم فصل سوم شرح اماکن و نقاطی است

که معروف است بزیارتگاه و زردشتیان ایران در اوقات و ایام مخصوصه
 بر حسب سنن و عادات قدیمه بزیارت آن اماکن میروند فصل ۵ و ۶ و ۷
 شرح رسومات مذهبی است که زردشتیان ایران در مواقع مخصوصه مثل اعیاد
 «کهنبار» و در موقع ازدواج و یا موت اجرا میدارند - بر حسب اشاره
 بعضی از دوستان در فصل نهم جملات و عباراتی که در مکالمات یومیه
 ایرانیان معمول و مصطلح است جمع آوری نموده و ترجمه کجراتی هم
 ضمیمه آن نموده ام و امیدوارم که از برای پارسیانی که بایران میروند و
 زبان پارسی نمیدانند خیلی نافع باشد
 مانک فریدون ملّا

جهانگیر وادیابیلدینگ

۴۹ اسپلیند رود قلعه بمبئی

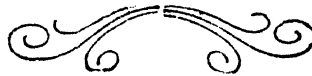
بمبئی ۱۱ آوریل ۱۹۲۸ میلادی

સાંકેજિયું.

—:૦:—

પ્રકરણ.	પાનું.
પહેલું ઇરાન દેશ	૧
,, ઇરાનમાં મુસાફરી કરવાના જીદા જીદા રસ્તાઓ ...	૫
,, મુંબઈથી કરાંચી, કવેટા અને દુબઈ ...	૭
,, દુબઈમાંથી ખામ અને કેરમાન ...	૧૬
,, કેરમાન	૪૩
,, કેરમાનથી ચઝદ	૪૯
,, ચઝદથી ઇસ્ફહાન	૫૧
,, ઇસ્ફહાનથી શીરાઝ	૫૪
,, પાસાંગેઈ અથવા મોરગાળ	૫૫
,, શીરાઝ	૫૬
,, તખ્તે જમશીદ અથવા પરસીપોલીસ	૫૮
,, નક્ષે રજળ અને નક્ષે રસ્તમ	૬૫
,, ઇસ્ફહાનથી તેહેરાન	૬૭
,, તેહેરાનથી કાઝવીન	૭૧
,, કાઝવીનથી હમદાન	૭૨
,, હમદાનથી કેરમાનશાહ	૭૩
,, નક્ષે બેહીસ્તુન	૭૪
,, તાકે બેસતાન	૭૫
,, કેરમાનશાહથી કસરે શીરીન	૭૭
,, કસરે શીરીનથી ખાનીકુધ અને ખગદાદ	૭૮
,, તાકે કેસરા	૭૯
,, બેખીલોન	૮૧
,, ખગદાદથી ખસરા	૮૨
,, ઇરાનથી યુરોપ	૮૩
બીજું મુંબઈથી ખુશાયર	૮૨
,, ખુશાયરથી કાઝરૂન અને શીરાઝ	૮૭
,, શેહેરે શાહપુર, ગુફા અને ખાવલુ	૮૯
,, શેહેરે શીરાઝ	૧૦૬

પ્રકરણ.	પાનુ
ખીજીયું	શીરાંઝથી ચઝદ ... ૧૦૭
"	ચઝદ અને તેની આજીઆજીનાં ગામોનો હવાલો ... ૧૧૧
"	મરહુમ શેઠ હાંટરચાનો ઇરાની જરથોશ્તી વસ્તીનો કોઠો (ઇ. સ. ૧૮૫૪.)... ૧૮૦
"	ઇ. સ. ૧૮૨૬-૨૭ માં ઇરાની જરથોશ્તી વસ્તીનો કોઠો વગેરે ... ૧૮૨
"	ઇરાનમાં જરથોશ્તીનું ખુન ... ૧૮૭
"	પ્રાર્થોસી તુસીનું પહેલવહેલું જશન ... ૧૮૪
"	ચઝદનો મેડીકલ હોલ અને ડીસપેનસરી ... ૧૮૮
"	ઇરાનમાં સ્ત્રી કેળવણીની જાગૃતી ... ૨૦૩
"	ચઝદમાં જશન કમીટીની સ્થાપના... ૨૧૨
"	રીશાયર ... ૨૧૫
ત્રીજીયું	ઝીયારતગાહો ... ૨૧૮
ચોથું	તાત્રીમખાનાં અને કસરતના સાંધનો ... ૨૩૬
પાંચમું	લગનના રીત રવાજો ... ૨૪૨
છઠું	મરણની ક્રીયાઓ... ૨૪૯
સાતમું	ગાહામખાર ... ૨૫૯
આઠમું	ખેતીવાડી તથા વેપાર વણજ ... ૨૬૧
નવમું	ફારસી વાતચીત ... ૨૬૭
દસમું	મારો ઇરાનનો અનુભવ (એક ભાષણ) ... ૨૭૯
અગ્યારમું	માનપત્રો અને અભીપ્રાયો... ૨૯૯

ચિત્રોનું, સાંકળિયું.

ચિત્ર.

આખડ.

પાનું.

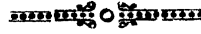
૧ ધરાન દેશનો નકશો
૨ અશેા જરથોશ્ત સ્પીતમાન
૩ ધરાનના નામદાર શાહાનશાહ રેઝાશાહ પેહેલવી
૪ બહેશ્ત બહેરેહ શેઠ ફરદુનજી કાવસજી મુલ્લાં
૫ ખાને-અનયાનની મંજલ આગલ વંજર તથા લોકોની સલામતીને ખાતર આંધલા ખુરજનો દેખાવ	૬
૬ નામીયા શાએર હાફેઝની કબર...	૫૭
૭ તખ્તે જમશીદ અથવા પરસીપોલીસ	૫૮
૮ નક્ષે રૂસ્તમ	૬૬
૯ નક્ષે બેહીસ્તુન	૭૪
૧૦ તાકે બોસતાન	૭૬
૧૧ બગદાદ	૭૮
૧૨ તાકે કેસરા	૮૦
૧૩ શાહાનશાહ શાપુરનું ઉંઘે મસ્તક પડેલું આવલું	૧૦૦
૧૪ મુસાફરોને લઇ જતી મોટરકારનો દેખાવ...	૧૦૯
૧૫ મરહુમ શેઠ માનેકજી હાંટરયા	૧૨૦
૧૬ યજ્ઞ અને તેની આજીબાજીનાં જરથોશ્તી વસ્તીવાલા ગામોનો નકશો	૧૨૯
૧૭ આગા પૂરે દાઉદ	૧૩૮
૧૮ જઝીયા નામના કરની રીસીટ	૧૮૬
૧૯ પાકઝાદ શાએરાન શાએર પ્રીરદોસી તુસી	૧૯૪
૨૦ ખોરરમશાહ ગામની નવી મદ્રેસા...	૨૦૮
૨૧ ઝીયારતગાહે નારેસતાન...	૨૨૦
૨૨ ઝીયારતગાહે ખીરે નારકી	૨૨૯
૨૩ ઝીયારતગાહે ખીરે હરીશ્ત	૨૩૩
૨૪ ધરાનનું ચલણી નાણું	૨૬૫
૨૫ મીં માણિક ફરદુનજી મુલ્લાં (ધરાની પોષાકમાં)	૨૯૬

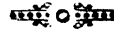
ઇરાન ભૂમિનો ભોમ્યો.

પ્રકરણ પહેલું.

ઇરાન અને ઇરાકમાં મુસાફરી.

ઇરાન દેશ.

ઇરાન, માજી લોકોનો પુરાતન દેશ છે કે જેની કુદરતી સુંદરતા દુનિયાના ઘણાક દેશોની સુંદરતાથી શ્રેષ્ઠ છે. ખુશનુમાં ખીણો તથા ઉંચા આકાશ સૂધી પહોંચતા પહાડોનો તે દેશ છે. પરમેશ્વર વિષેનો ઉમદા ખ્યાલ આપનારો માઝદયસ્ની ધર્મ, ખડુ પુરાતન કાલમાં ઇરાનમાં ખરપા થઇ દુનિયાના ખીજા દેશોમાં ફેલાયો હતો. પુરાતન સુધારા વધારા તથા જાહોજલાલી, આ દેશમાં પ્રથમ દાખલ થયાં હતાં. એ દેશનો ધર્મ સચ્ચાઇના પાયા ઉપર રચાયેલો હતો, અને સચ્ચાઇ સાથે ઇશ્વર જ્ઞાન, વિદ્યા તથા ફિલસુફી યોગ્ય પ્રમાણમાં ભેળાયેલાં હતાં.

હાલના ઇરાનની ઉત્તરે કોકેસસના પહાડો, કાસ્પિયન સમુદ્ર તથા તુર્કસ્તાનનો મુલક જ્યારે દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર અને ઇરાની અખાત આવેલો છે. પૂર્વે અફઘાનીસ્તાન તથા બલુચીસ્તાન જ્યારે પશ્ચિમે ટર્કી અને ઇરાક આવેલાં છે. ઇરાન દેશ વિસ્તારમાં હિંદુસ્તાનના ત્રીજા ભાગ જેટલો અથવા ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ અને જર્મની દેશોની ખરાબર થાય છે. હાલમાં એનો વિસ્તાર લગભગ ૬,૨૫,૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે, અને વસ્તી આસરે એક કરોડની અંકાય છે. અહિંયા જેમ થંડી વધારે પડે છે તેમ ગરમી પણ વધારે છે. વસંત અને પાનખર રૂઠુ ઘણીજ ખુશનુમા છે.

આખો ઇરાન દેશ નીચલા ૨૨ પ્રાંતોમાં વહેંચાયેલો છે :—અરાબેસ્તાન, આસતરાબાદ, આઝરબાઇજાન, બાઇરુજ, ફારસ, ગીલાન,

ઇસ્કંડાન, કાશાન, કાઝવીન, કેરમાન, કેરમાનશાહ, ખામસેહ, ખેરાસાન, કેમ, મહાલાત, માઝનહરાન, નેહાવન્દ, સીસ્તાન, સેમનાન હમગાન, શાહરૂદ, દક્ષિણના અંદરો, તેહરાન અને ચઝહ.

રસ્તાઓ.

ધરાનમાં એક જગાએથી બીજી જગાએ જવા સારા રસ્તાઓની ઘણી મુશ્કેલી છે. માર્ગની મુશ્કેલીઓને લીધે પરદેશ જતો માલ ખડું મોંઘો પડે છે. હાલની સરકારે નવા રસ્તાઓ ખનાવવા તથા જુના રસ્તાઓ દરૂસ્ત કરવા ઠરાવ કર્યો છે. રેલવે લાઇનો ખાંધવાની અનેક કોશેશો નિષ્ફળ ગઇ, પણ હાલમાં માહમેરાથી કેસપીયન સમુદ્રના અંદર ગઝ સૂધી આસરે ૧૦૦૦ માઇલ લાંબી ટ્રાન્સ-પરશીયન રેલવે ખાંધવાની તૈયારી ચાલી રહી છે. દક્ષીણ સમુદ્રથી તેહરાન જવાનો આ ઢુંકો માર્ગ છે. દર સાલ ચાહ તથા ખાંડ ઉપર કર નાંખી આસરે એક કરોડ રૂપ્યા ભેગા કરવામાં આવશે, તથા કેરોસીન તેલની ઉપજ પણ આ કામ માટે વાપડવામાં આવશે. આ રેલવે તૈયાર થતાં ધરાનને ઘણા ફાયદો થશે.

ઘરો.

ધરાનમાં રહેવાનાં ઘરો ખેડૂં સમયોરસ હોય છે, જેને ફરતી ઉંચી દીવાલો ખાંધી લેવામાં આવે છે, જેથી બહાર રસ્તા ઉપર આવજાવ કરનારાઓ અંદરનું કાંઈ પણ જોઈ શકતા નથી. રસ્તા બાજુની દીવાલમાં દાખલ થવાનો દરવાજો આવેલો છે. ઘણાખરા ઘરની વચ્ચે ચોક તથા નાનો બાગ હોય છે. આ ઘરોની દીવાલો સૂરજના તાપથી સૂકવેલી મટોડીની ઇંટોને ચોંકણી મટોડીથી ચણી લઈ ખાંધવામાં આવે છે અને અંદરથી તેની ઉપર જવ તથા ઘઉં કાઢી લીધેલાં સુકાં ઘાસ સાથે ભેલેલા કાઢવથી લીપી લેવામાં આવે છે. જેઓની શક્તી હોય તેમ તેઓ પોતાના ઘરોની દીવાલો ઉપર સફેદ ચુનો લગાડી તથા જમોન ઉપર પકવેલી લાઢી જડી અંદરથી સારી રીતે સંગારે છે. ઘરોમાં અહિંની માફક મોરી જેવું કાંઈ નથી અને નળીયાવાલા છાપરાંને બદલે લીપી લીધેલાં ઘાસાં અથવા અગાસી હોય છે. ગરમીની મોસમમાં લોકો ઘરની અગાસી ઉપર સુવે છે. ઘરો ખાંધવામાં ખારી ખારણા સિવાય બીજી કોઈ પણ રીતે લાકડું ઝાઝું વાપરતા નથી. ગામોના

પારસી ઘરો ઉંપર ખહાર તથા અંદરથી સફેદ ચુનાંની નીશાન કરવામાં આવે છે.

ખોરાક.

ધરાનમાં મોસમ પ્રમાણે લગભગ દરેક જાતની તરકારી મલી શકે છે. જેઓ પૈસાવાલા હોય છે તેઓ ગોશ્ત તથા તરેહ તરેહની તરકારી રાંધી ખાય છે. થંડીની મોસમમાં ગોશ્તની સાથે ઘણા સરખો રસ ખનાવે છે, તેને 'આબે ગોશ્ત' કહે છે, જેની સાથે નાન ખાય છે. કેટલાએકો ચોખ્ખાને ઘણા સરખા પ્રમાણમાં પાણી લઈ ઉઠાડી, તેમાં તરેહવાર કઠોર, છુંદેલું, ઝીંણું ગોશ્ત તથા ખાટાં દારમનો રસ આ સરકો નાંખી ખાય છે જેને 'આશ' કહે છે. 'આશ'ને વધારે સ્વાદીષ્ટ કરવા તેમાં તરેહ તરેહની ભાજી તરકારી નાંખવામાં આવે છે. ગરીબો ઘઉં કે જવના નાન સાથે પનીર તથા દાદમ આ ખાફેલા સલગમ તથા ખીટરૂટ ખાય છે. ઘણાખરો દરેક માણસ મોસમમાં ઉગતો મેવો તો ખાય છેજ. ગરમીના દિવસોમાં દહીં તથા છાસનો ઉપયોગ વધારે થતો જોવામાં આવે છે. ચાહે કે જે હિંદુસ્તાન તથા રશીયાથી આવે છે તે દુધ વગર પીયે છે.

વજન તથા માપ.

ધરાનમાં વજન એક સરખું હોતું નથી પણ ભુદે, ભુદે કેકાણે ભુદી જાતના હોય છે. અનાજ અથવા પ્રવાહી ચીજોને ભરી આપવાના કાંઈ માપ હોતાં નથી, પણ દરેક ચીજો તોલીનેજ વેચાય છે. ચઝદમાં દરેક ચીજો દેરમને હીસાબે જોખાય છે અને તેના જોખના તરેહવાર જાતના નાના મોટા પથથરો આવે છે, જેમાં કોઈ વખત લુચ્યાઈ પણ થાય છે. ચારસો દેરમનો એક મણ થાય છે. એક તેપ્રીઝી મણ તે અહિંના સાદા અગ્યાર રતલની ખરાબર તથા એક શાહી મણ તે લગભગ પંદર રતલની ખરાબર છે. ૭૩૬ રતલનો એક ખારવર થાય છે. સઘળી જાતનાં કપડાંને ગજથી ભરી આપવાનો ચાલ છે અને તે 'ઝરે'થી બોલાય છે. એક 'ઝરે' તે ત્રણ પ્રીટ પાંચ ઇંચની ખરોબરનો માપ છે. અરધા 'ઝરે'ને 'નીમ ઝરે' તથા પા 'ઝરે'ને 'ચારક' કરી કહેવામાં આવે છે.

પાસ્ટ તથા તાર એપ્રીસો.

આખા ઇરાન દેશમાં ઇન્ડો યૂરોપીયન ટેલીગ્રાફ કંપનીના તારના દોરડા નખાયાં છે, અને દરેક નાના મોટા શહેરોમાં તેની એપ્રીસો

આવેલી છે, જ્યાં આરમીનીયનોને કામ કરતા જોવામાં આવે છે. તારા ઓપ્રીસોથી લોકોને પણ પોતાના કામ ધંધામાં બહુ ફાયદો થયો છે. થોડાં વરસ થયાં ટેલીફોન સરવીસ પણ હાબલ થઈ ચૂકી છે. તપાલ ખાતું પણ નીચમીત રીતે કામકાજ કરતું જાય છે અને તેથી સરકારને બહુ ફાયદો થાય છે.

બેંક અને પૈસાનું ચલણ.

ધરાનમાં બેંકીંગને લગતું સઘળું કામ ઇમ્પીરીયલ બેંક ઓફ પરશીયાના હાથમાં છે, જે નાણાનો કારોબાર કરે છે. દેશપરદેશના નાણાનો સઘળો વહીવટ કરવા આ બેંકને સત્તા મળી છે, જે દરરોજ પરદેશી નાણાનો પણ ભાવ જાહેર કરે છે. આ બેંકને સરકારી પટાની રૂઠે ચોક્કસ પ્રમાણમાં નોટો કાઢવા અખત્યાર મલેલો છે, અને જે શેહેરની નોટ હોય ત્યાંજ તેના પૂરેપૂરા પૈસા મલે છે, જ્યારે ખીજા શેહેરોમાં વટાવ આપવો પડે છે. અહિંનું ચલણ તુમાન, કેરાન અને શાહીમાં છે. ૨૦ શાહીનો એક કેરાન અને ૧૦ કેરાનનો એક તુમાન થાય છે. એક શાહી તે એક દોઢયા ઝરાઝરની કીમતનો નીકલનો નાનો સીકો હોય છે. એક કેરાન તે લગભગ પાંચ આના ઝરાઝરનો અહિંના અરધા રૂપ્યા જેવોજ રૂપાનો સાફ અને વજનદાર હોય છે. રૂપાના એક, બે અને પાંચ કેરાનના સીકોઓ બનાવેલા છે. અશરૂખી જે એક સોનાનો સીકો છે તે બજારમાં ઝાઝો વપરાતો નથી. ઇમ્પીરીયલ બેંક ઓફ પરશીયાની શાખાઓ ધરાનના દરેક શેહેરોમાં પંથરાયલી છે, અને પૈસા સાથે લઈ જોખમમાં મુસાફરી કરવા કરતાં આ બેંકમાંજ મૂકેલા ફાયદાકારક છે. મારા અનુભવને આધારે જે મુંબઈથીજ સારા ભાવે કેરાન વેચાતા લઈ 'લેટર ઓફ ક્રેડીટ' લીધું હોય તો વધારે સાફ, કારણ કે ત્યાંના ચઢ ઉતર ભાવને લીધે ખોટ ખમવી ન પડે.

ઇમ્પીરીયલ બેંક ઓફ પરશીયાની શાખાઓ નીચલા શેહેરોમાં છે :—લન્ડન, ખસરા, તેહેરાન, ખારકુશ, અહવાઝ, હમાદાન, કાઝવીન, કેરમાનશાહ, મશહ, સુલતાન આબાદ, તેમરીઝ, રેશ્ટ, ખંદર આબાસ, બુશાયર, ઇસ્ફહાન, મેદાને નફ્તન, હુઝદાબ, કેરમાન, માહામેરા, અબાદાન, શીરાઝ, ચઝદ, શુસતર, બગદાદ અને સીસતાનમાં આવેલા નજરાતાબાદ.

રાજ્ય કારોબાર.

ધરાન દેશનો કારોબાર વડા વજીરના પ્રમુખપણા હેઠળ આંઠ પ્રધાનોની કેબીનેટ કરે છે, કે જે એક હાથ ઉપર શાહને તથા બીજા હાથ ઉપર ધરાની મજલીસ (પાર્લામેન્ટ)ને જોખમદાર છે. મજલીસ ૧૩૦ ચુંટાયલા મેમબરોની બનેલી છે, જેઓ દરેકને મહીને દિવસે બસો તુમાન આપવામાં આવે છે. કાયદાઓ મજલીસ ઘડે છે અને શાહ તેને બહાલી આપે છે. જ્યારે મજલીસનો વિશ્વાસ કેબીનેટ ખોદ દે છે ત્યારે તે રાજીનામું આપે છે, અને શાહ નવો વડો પ્રધાન ચુંટી કાઢે છે જે નવી કેબીનેટ ગોઠવે છે.

ધરાનમાં મુસાફરી કરવાના જુદા જુદા રસ્તાઓ.

પહેલો રસ્તો કે જ્યાંથી હાલમાં ચાલુ આવજાવ થાય છે તે મુંબાઈથી બુશાયરનો છે. મુંબાઈથી ઉપડેલી બ્રીટીશ ઇન્ડીયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપનીની મેલ સ્ટીમર દર શુક્રવારે ઉપડી છઠે દિવસે તો આપણને બુશાયરમાં ઉતારી દે છે. ખાવાપીવા સાથે સેકન્ડ ક્લાસનું ભાડું ૧૮૯ રૂપિયા પડે છે, જ્યારે ખાવા પીવા વગર ડેક પેસેનજર તરીકે માત્ર ૩૨ રૂપિયામાં જવાય છે. બુશાયરથી મોટર મારફત ધરાન દેશના કોઈ પણ ભાગમાં જવાય છે. એ તરફના રસ્તાનું બચાન બીજા પ્રકરણમાં વાંચવામાં આવશે.

બીજો રસ્તો મુંબાઈથી બસરાનો છે. અહિંથી રેલવે ત્રેન મારફતે ૨૪ કલાકમાં ૩૫૦ માઇલ કાપી જાણીતા બગદાદ શહેરમાં પુગાય છે. બગદાદ એક જોવા લાયક મોટું શહેર છે, જ્યાં ચઢ ઉતરતાં હોટેલો છે. અહીંયાથી મોટર મારફતે ખાનીકુઇ, કસરે શીરીન, કેરમાનશાહ અને હમાદાનને રસ્તે ધરાની પાયતબ્ત તેહરાન શહેરમાં જવાય છે. આ બીજા રસ્તાની હકીકત તથા શહેરોને લગતું સમગ્ર બચાન આ પહેલાં પ્રકરણમાં વાંચવામાં આવશે.

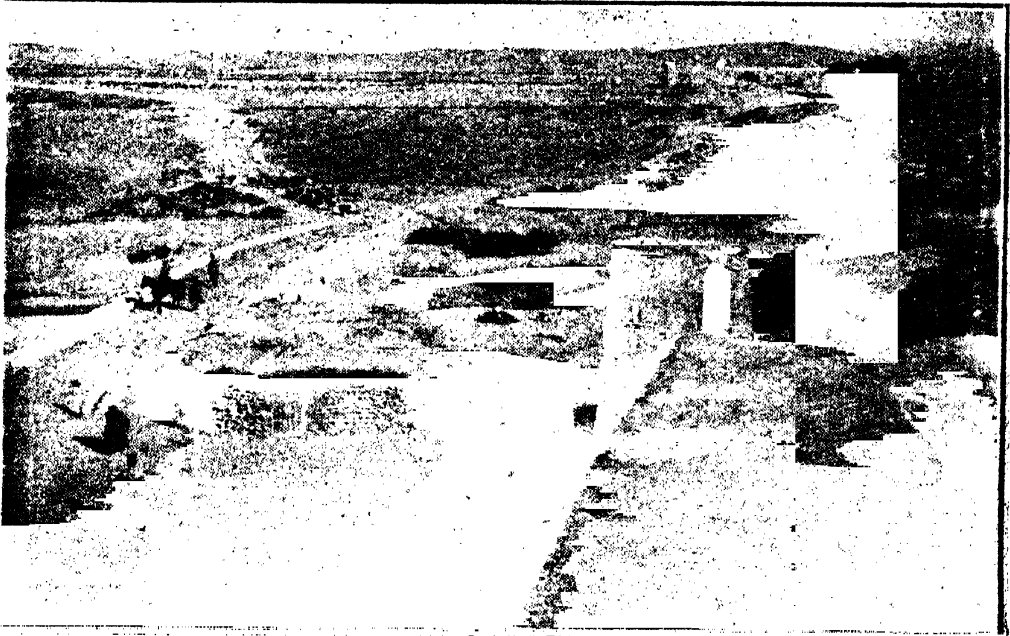
ત્રીજો રસ્તો કરાંચી-કવેટાનો છે. કવેટાથી નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલવે મારફતે છેક ધરાની હદમાં આવેલા શહેર દુઝદાબ વેર સગવડ ભરી મુસાફરી થઇ શકે છે. અહિંયાથી મોટરો ખામ તથા કેરમાન શહેર વેર દોડે છે, પણ રસ્તામાં આવેલા 'દરતે લુત' નામના બીયાબાનમાંથી આપણને પસાર થવું પડે છે. આ રસ્તો રેલીવાલો હોવાથી ઘણીક વેલા આપણને મોટરો

હડસેલવી પડે છે. જ્યાં સૂધી અહિંયા પાકો રસ્તો અંધાય નહિ ત્યાં સૂધી નવા મુસાફરોને આ રસ્તેથી ઇરાનમાં દાખલ થવાની હું ભલામણ કરતો નથી. આ રસ્તાને લગતું જ્યાન આ પહેલાં પ્રકરણમાં વાંચવામાં આવશે.

ચોઠો અને અસલી રસ્તો અંદર આખાસ તરફનો છે, કે જ્યાંથી સીધા કેરમાન શહેરે તરફ જવાય છે. રસ્તો તમામ પહાડી છે અને મોટરો દોડવાને લાયક નથી. ઇરાનમાં દાખલ થવાના ખીજા રસ્તાઓની હાલત સુધારવાથી તથા ત્યાં મોટરો દોડતી હોવાથી હવે આ અંદર આખાસને રસ્તે લોકોની ઝાઝી આવજાવ નથી. આ પ્રમાણે ઇરાનમાં દાખલ થવાના ઉપલા ચાર રસ્તાઓ છે.

ઇરાનમાં મુસાફરી.

હાલમાં ઇરાનનાં દરેક ભાગોમાં મોટર સરવીસ ચાલુ થવાથી મુસાફરી ઘણી સારી સગવડ સાથે કરી શકાય છે, અને રસ્તાઓ પણ સલામત છે. મુસાફરો તથા કાફલાઓની સલામતીને ખાતર જગેજગ ભુરૂને

خانه زینان نزد شیراز

A Small Fort and Some Road-guards (policemen).

દશ્તે-અરજનથી શીરાઝ જતાં માર્ગમાં આવતી ખાને-ઝનયાનની મંજ-લનો દેખાવ. હાલમાં વંજર તથા મુસાફરોની સલામતીને ખાતર જગે-જગ આવા ભુરૂને બાંધેલા છે જેમાં હઠીયારબધ ઘોડેસવારો રહે છે.

ખાંધી લશ્કરી ખાહરો રાખેલો છે, જેઓ ત્યાંથી પસાર થતા મુસાફરોને હરેક રીતની સગવડ આપવાને તૈયાર હોય છે. રસ્તામાં ધન્ડો ચૂરોપી-અન ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોનખાનાની સગવડ મળે છે, અને મુસાફરોને વાસ્તે ત્યાં એક એલાહિદો જગા રાખવામાં આવે છે જ્યાં ખુશાયરમાં એ કુંપનીના વડાની પાસ મેલવવાથી ત્યાં ઉતારો લઈ શકાય છે. ગરમીના દિવસોમાં મોટરો રાતના ઠોડે છે, તેજ પૂરવાર કરે છે કે મોટરની મુસાફરી કેટલી હદ સૂધી સલામત છે. હાલમાં ધરાની સરકાર જુના રસ્તાઓની હાલત સૂધારે છે તથા ખીજા નવા મોટા રસ્તાઓ ખાંધે છે. એ રીતે વખત જતાં મોટરની ઝડપી મુસાફરી કરી શકાશે.

ધરાન દેશની મારી પહેલી મુસાફરી.

૨૧ મી એપ્રિલ ૧૯૨૪ થી ૧૭ મી ઑગસ્ટ ૧૯૨૪ સુધી.

મુખ્ય શેહરોની નજરે જોયલી વીગત અને મારી
મુસાફરોનું ડુંક ખ્યાન.

મારા નસીખમાં એવુંજ કાંઈ હશે કે છતાં પૈસા ખર્ચાને હેજ-ગારી કરવી, તેમ મુસાફરીનો ખચપણથીજ ભારે શોખ હોવાથી, પુના અને અમદાવાદની બહાર તમામ હીંદુસ્તાનમાં નવ વખત એક મહીનાથી ઉપરની મુદત વેર મુસાફરી કરી, કોઈ જગા બે વખત તો કોઈ ત્રણ વખત ફરી વળી, કેશમીર અને સીલોન સુધાં ૨૭,૬૦૦ માઇલની મુસાફરી કરી ધરાઈ ગયો. દુન્યાના જાણીતા પારસી મુસાફર ખી. ભીખાજીના ૧૯૧૦ ના સાલના જામે જમશેદના જાનેવારી અને ફેબ્રુઆરી મહીનાઓમાં આવેલા ધરાનની મુસાફરીને લગતા લખાણો વાંચી, એખલે જીવે પણ મુસાફરી કરવાનો હવે મારામાં ભરોસો આવ્યો હતો, અને તક મળતાં ધરાન દેશ જોઈ આવવાની ઉમેદમાં હતો. મુંબઈના પારસીઓની ધરાન દેશ તરફની ચળવળ જોતાં, મારા શીરાઝી ઉસ્તાદો તરફથી ખરાખર ખખર મેળવી, આ વરસના ફેબ્રુઆરી મહીનાની આખેરીએ ધરાન તરફ ઉપડી જવાનો વીચાર કીધો. હું મારા એક મીત્ર સાથે આ બાબતની ગોઠવણમાં હતો, એટલામાં

મીં મારકરે મને જણાવ્યું કે તમે ધરાન ચાલી જતાં ના, અમે પણ જવાના છીએ, તેથી અમારી સાથે જોડાશે તો ઠીક થઈ પડશે. આથી મેં મારો વીચાર માંડી વાળી એ ભાઈઓ સાથે જોડાયો.

મરહુમ શેઠ પેસ્તનજી ધરાનીની અઠાગ મહેનત.

અમારી ધરાન જવાની પાટીની સઘળી ગોઠવણ મરહુમ શેઠ પેસ્તનજી કેં ધરાની, કે જેવણુ ધરાની જરથોશ્તી અંબુમનના વાઇસ પ્રેસીડન્ટ અને તેની વરકોંગ કમીટીના ચેરમેન અને ટ્રસ્ટી હતા, તેવણુ કીધી હતી. જાણીતા સોલિસીટર શેઠ દીનશાહ જીભાઇ ધરાની કે જેવણુ ધરાની અંબુમનના પ્રેસીડન્ટ છે, તેવણુ સાથે આપણા ભાઇ પેસ્તનજી કાંઇ પણ જાહેરાત, માનપાન યા ધાંધલ વગર પોતાનું કામ બહુજ બાહોશીથી બજાવતા હતા. ભાઇ પેસ્તનજીએ અમારી પાટીને ધરાન દેશ તરફ મોકલવાની ગોઠવણુ કીધી એટલુંજ નહીં, પણ ત્યાં જગેજગ અમારા ઉતારાને સારૂ બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો હતો. એજ ભલા ભાઇ અમારા દરેકના કુટુંબમાં અમારી ખેરઆપ્રીયતના સમાચાર મોકલાવતા હતા. અમે સઘળાએ મરહુમ શેઠ પેસ્તનજીના તથા ધરાની જરથોશ્તી અંબુમનના ખરેખરા આભારી છીએ. પરવરદેગાર મરહુમના રૂહેને શાંતી બક્ષે!

મુંબઇથી નુશકી-સીસતાન અને દુઝઢાબ.

આ એક ત્રેનનો સલંગ રસ્તો છે, કે જે કોલાબેથી સોમવારે રાતે ઉપડેલા ગુજરાત મેલ મારફતે અમદાવાદ, મારવાર અને સીંધ હઇવેરાબાદને રસ્તે ત્રીજે દિવસે ત્રેસપતવારે બપોરે નુશકી રેલ્વેના સ્પેઅન્ડ જંકશન ઉપર આવે છે. આ જંકશન કવેટાથી ૧૬ માઇલ નજદીક છે. અહીંયાથી તેજ રાત્રે નુશકી અને પછી ૧૩) માઇલ દુર આવેલું અહમદવાલનું મોટું જંકશન નવ વાગે આવે છે. અહીંયાથી ત્રેને! માત્ર સોમવાર અને ત્રેસપતવારેજ દુઝઢાબ દોડે છે, અને તે રાત તથા બીજે આખો દિવસ પસાર કરી શનીવારે સવારે એટલે માત્ર ૪૫૫ દિવસમાં ૧૮૦૦ માઇલ કાપી મીરજાવાને રસ્તે ધરાની સરહદના દુઝઢાબના સ્ટેશન ઉપર આવી પહોંચે છે. એટલે કે એક માણસ મુંબઇથી સોમવાર યા શુકરવારની રાતે ગુજરાત મેલમાં ઉપડી સીંધા શની યા બુધવારે સવારે ૯-૩૦ વાગે દુઝઢાબ જઈ પુગે છે. અમેએ પણ એજ રસ્તો પસંદ કરી,

એકદમ સીધા દુબંદાખ જવાને બદલે કરાંચી-કવેટાની મુલાકાત લેતા ગયા.

મુંબઈથી કરાંચી અને કવેટા.

શુક્ર તે પરવરદેગારના કે રોજ દરમિયાનમાં મહા આવાંના મુખારક હીવસે એટલે સોમવાર તારીખ ૨૧ મી એપ્રિલ ૧૯૨૪ ને દીને, વીટા નામની મેલ સ્ટીમરમાં ધરાન જવાને અમોએ મુંબઈનું ખાડું છોડ્યું. બંદર ઉપર મારા ભાઈ દીનશાહ અને તેવણના ધણીયાણી જરખાનુએ દરેકને કુલ તોરા તથા હારની પેહરામણી કરી, સફલ સફર ધરખી, કંઈ પણ કામ કરી બજારીનેજ પાછા ફરવાની સલાહ આપી હતી, અને આપણા બાણીતા વકીલ શેઠ રૂસ્તમ પેમાસ્તર પણ કંઈ એવોજ ઇસારો કરતા જણાતા હતા.

દરયો શાંત હતો, અને અમો પોરબંદર-દવારકા અને માંડવી બંદરો બેતાં બેતાં, તારીખ ૨૩ મીએ સવારે કરાંચી જઈ પુગ્યા. બંદર ઉપર ખાનખહાદુર નસરવાનજી મહેતા તથા શેઠ રૂસ્તમજી મારકર વગેરેએ અમોને સારો આવકાર આપ્યો હતો, અને અમોએ અગાઉથી કહેલી ગોઠવણ પ્રમાણે શેઠ રૂસ્તમજીને બંગલે ઉતારો લીધો, જ્યારે અમારી પાર્ટી મધેના એક શેઠ પ્રીરોઝશાહ ગઝદર ખાનખહાદુર નસરવાનજી મહેતાને ત્યાં ઉતર્યા હતા. કરાંચીમાં જતી વખતે તથા પાછા ફરતી વખતે અમારા રેહવાસ દરમિયાન, આ બેઉ બેરબંદરોનો અમારી કીધેલી પરોણાગત માટે આભાર માન્યે છીયે, અને તેમાં ખાસ કરીને બે શેઠ રૂસ્તમજીના કુટુંબીઓને વીસરી જાયું, તો હું નયુનો કહેવાઉં.

કરાંચીમાં ફક્ત ત્રણ દીવસ રહી, તા. ૨૭ મીએ બપોરે કવેટા આવી, ખાનખહાદુર અરદેશર મારકરના કુશાદે બંગલામાં ઉતારો લીધો. આ ભલા ભાઈ અને તેવણના કુટુંબીઓએ અમોને ખુબ ખવડાવી પીવડાવી ધરાન સરજમીનના હફતેખાનોમાંથી પસાર થવાને મસ્ત બનાવ્યા. અહીંયાના બાણીતા અને માન પામેલા ખાનખહાદુર પટેલ પણ પોતાને બંગલે બોલાવી મોજ આપતા હતા. એવણે ધરાની સાહીત્યનો અભ્યાસ કીધેલો જણાય છે, અને ધરાનને લગતા દરેક સવાલમાં ખુબ ઉલટ લેતા જણાતા હતા. એક રાત્રે પોતાને બંગલે અમોને આપેલા ડીનર વખતે મહાન કવી પ્રીરદોસી તુસી

તરફની મારી લાગણી જાહેર કરતાં હું બોલ્યો કે, જોએ મહાન નરની ચાહગારી રાખવાને સાફ આ ટેબલ ઉપર ખાવા બેઠેલાઓમાં અસર થાય, તો હું મારી તરફથી રૂ. ૫૧) નો ફાળો આપવા તૈયાર છું. તેજ ઘડીએ ખાનખહાદુર પટેલે પોતા તરફનો રૂ. ૫૦૦) નો ફાળો આપી, ઇરાન દેશ તરફની લાગણી અને પ્રીરદોસી તરફની પ્રીદાગીરી જાહેર કીધી હતી, જ્યારે પ્રીરોઝશાહ ગઝદરે રૂ. ૧૫૧) નો ફાળો આપી પ્રીરદોસી તરફની પોતાની ફરજ અદા કીધી હતી. અમારી મેહમાનદારી કરવા માટે આ બેઉ ખાનખહાદુરોનો અમે ઉપકાર માની, બ્રેસપતવાર તા. ૧ લી મેએ દુઝદાખ જવાને સાફ ક્વેટા છોડ્યું. ક્વેટાથી ખાનખહાદુર મારકરના લાયક બેટા કેકેખાહ અમારી પાર્ટી સાથે ઇરાન આવવા બેઠાયા.

ક્વેટાથી દુઝદાખ.

ક્વેટાથી દુઝદાખ ૫૧૦ માઇલ દુર છે, અને ત્યાં જવાનું ખીજા વર્ગનું ભાડું ૪૨ રૂપિયા ૧૩ આના પડે છે. ક્વેટાથી ત્રેન બપોરે સાડા બાર વાગે ઉપડે છે. અમારી ત્રેન ઉપડે તેની પા કલાક અગાઉ એક ભારી તોફાન ચઢી આવ્યું અને ધુલારાં સાથનો વંટોળ્યો એટલો તો સખત થવા લાગ્યો કે અમારી ત્રેન જે પ્લેટફોર્મથી થોડેક દુર ઉભેલી હતી, ત્યાં જવાનું અમારે માટે બહુજ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. અમારા સારા નસીબે ત્રેન થોડોક વખત વધારે થોભી, તે અરસામાં અમારી પાસપોર્ટ ઉપર ત્યાંના ઓપ્રીસરની સહી લઈ, જેમ તેમ અમે ઠરીઠામ પડ્યા. હવે અમારી ગાડી પહોંચે તથા હુંગરોમાંથી વાંકાટીકા રસ્તા કાપતી હતી અને પોણા બે વાગે અમે સ્પેઝન્દના જંકશન ઉપર આવી લાગ્યા. અહીંયાથી થોડા માલના ડબ્બા લઈ, અમારી ત્રેન હવે નુશકી રેલ્વે લાઇન ઉપર આગલ વધી. આખે રસ્તે વરસાદ પડેલો લાગતો હતો, અને દીવસ ઠંડો હતો. એ પ્રમાણે હવે રેતાલ મુલકમાંથી અમારી ગાડી આગલ વધતી રાત્રે લગભગ ૧૦ વાગે નુશકી આવી પુગી.

રેલ્વે અકસ્માત.

હવે અમે નુશકી છોડી છ માઇલ આગલ વધ્યા કે એકાએક અમારી ગાડી ત્રણ વખત પાટા ઉપર ઉછલી કે જે વખતે અમારામાંના

ઘણાકે ખાખમાં પડ્યા હતા. ત્યાર પછી તે કોઈ નીચાણ જગામાં ઉતરી પડતી હોય તેમ પુર જોસમાં ચાલીને ઉભી રહી ગઈ, એક મજબુત આંચકો લાગ્યો, અને સઉ કોઈ હેખતાઈને જાગી ઉઠ્યા. હું તે વખતે દરવાજાની ખારી આગલ ઉભેલો હોવાથી અફલાઈ ગયો, અને મારા ગુથણમાંથી લોહી નીકળવા માંડ્યું. હું તરતજ મારા ડગખાની ખહાર નીકલી પડ્યો અને ખીજાઓને પણ ખહાર નીકલી પડવાની ચેતવણી આપી. હવે અમેને માલુમ પડ્યું જે અહીંયા ભારે વરસાદ પડેલો હોવાથી અને જમીન નરમ મકારની હોવાથી એનજીન અને ખીજા ડગખાઓ લાઇન ઉપરથી ઉતરી પડ્યા હતા. જો કે અમારી યોગીની આજીઆજીના ડગખાઓ રેલની ખહાર ઉતરી પડ્યા હતા, તોપણ સારે નસીબે અમેએ અમારી યોગીને પાટા ઉપર સહીસલામત ઉભેલી જોઈ. હવે અંધારામાં દોડધામ થઈ રહી, અને આ લાઇનનો રેલ્વે ઓફીસર અમારી પાર્ટીની મદદ સાથે એનજીનને પાછું પાટા ઉપર ચઢાવવાને શક્તીવાન થયો. અહીંયાથી અહમદવાલનું જંકશન જે ૭ માઈલ દુર હતું, ત્યાં માત્ર અમારું એનજીન મદદને વાસ્તે આગલ વધ્યું અને લગભગ બાર વાગે એક ખીજી ગાડી આવી લાગી, જેમાં અમારો સામાન ખાંધ ઉપર મારી, રાતે મહામુસીબતે ચઢાવી, અમે લગભગ સાડાબાર વાગે અહમદવાલના જંકશન ઉપર આવી લાગ્યા. અહમદવાલથી ખીજા માલના ડગખાઓ જોડાવાથી અમારી ગાડી ખડુજ લાંબાઈ, અને ધરાનનો સર્વે ટપાલ લઈ, તે હવે ધીમે ધીમે પણ સાજીત કદમે આગલ વધી.

કીલ્લેખન્દી સ્ટેશનો.

હવે રેતાલ રણ સીવાય ખીજું કંઈ નજર આવતું ન હતું, પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે ટેકડી ઉપર અખરખના જેવી નીશાન માલુમ પડતી હતી. સ્ટેશનો ખડુજ લાંબાણ છેટે આવતાં હતાં, અને તેઓ માત્ર કીલ્લેખન્દી કીથેલાં લોખંડના દરવાજા સાથના ચોરસ મકાનો હતાં. જ્યારે ગાડી આવી પહોંચતી કે હથયારખંધ સંત્રીઓ તુરતજ આજીઆજી પહારો ભરી તપાસ રાખતા હતા, સ્ટેશનના લોખંડના દરવાજામાં દાખલ થતાં બરાબર વચમાં પાણીનો કુવો ખાંધેલો હોય છે, કે જેમાંથી હાથના પંખ મારફતે આપણને પાણી મલે છે,

અને ત્યાંજ નાન ચાપ જેવું કંઈ ખાવાનું પણ મેલવી શકાય છે. અહીંની ત્રેનમાં ડાઇનીંગ કાર જોડવામાં આવતી નથી. આ પ્રમાણે હમો આગલ વધતાં ત્રીજે દીવસે એટલે શનીવારે લગભગ બપોરે મીરજાવાના સ્ટેશન ઉપર આવી પહોંચ્યા કે જ્યાંથી ધરાની સરહદ શરૂ થાય છે.

કુહે તમીનદાનનો ફારસી ટોળો.

મીરજાવા સ્ટેશનથી ૨૩ માઇલ દુર 'સીહા જંગલ' નામની મંજલ આવે છે, અને પછી ત્યાંથી બીજા ૧૮ માઇલ દુર 'સનગુન' આવે છે. આ જગ્યા પછી ૩૧ માઇલને છેટે તમનદાનના પહાડ આગળ 'ખવારી' નામની જગ્યા આવે છે, જ્યાંનો રહેનારો એક કઠીમ ટોળો પોતાને ફારસી તરીકે બોળાવે છે, અને ફારસી બોળાવે છે. અમોએ જ્યારે સ્ટેશનની આબુઆબુ ફરતા હતા ત્યારે એક હીંદી વેપારીએ અમોને જણાવ્યું જે આજેજ સવારે એ ટોળાના છ માણસો અહીંયા આવી ઉન તથા જેઠીમધ વેચી ગયા. આ જગ્યાએ ઉંટો પણ દોરે છે. જ્યાં જતાં બે દીવસ લાગે છે અને જવાના રૂપ્યા પાંચ પડે છે. મીંઠ નરીમાન તથા મારો વીચાર એ તરફ જવાનો થયો, પણ કેહવામાં આવ્યું જે તેની પડોસમાં રહેતા બહુચી તોફાની તાયફાવાલાએને જેર કરવા ધરાની લશ્કર ત્યાં લડવા જતું હતું. એ ઉપરથી અમોએ ત્યાં જવાનો વીચાર માંડી વાલ્યો. મીરજાવા સુધી તાર તથા તપાલનો ખર્ચ હીંદુસ્તાનની માફક છે.

દુઝહાબ.

હવે હમારી ગાડી ધીમે ધીમે ધરાન સરજમીનમાં આગલ વધતી, દુઝહાબના સ્ટેશન ઉપર શનીવારે સવારે ૯-૩૦ વાગે આવવાને બદલે સાંજે ૬-૧૦ વાગે આવી પહોંચી, કે જે વખતે અમો ૪૫૩૧ પ્રીટની ઉંચાઇએ હતા. તરતજ પાસપોર્ટ દેખાડવાની તથા ગાડીમાંથી સામાન કાઢવાની દોડધામ થઈ રહી. અહીંયા ધરાની કસ્તમખાતાના માણસો આપણો સામાન તપાસે છે, અને ફારસી ભાષાની અગત્યતા અમારી પારટીના સર્વેને માલુમ પડવા લાગી. અમોએ ચાર ઘોડાની ગાડીમાં સામાન સાથે બેસી પ્રીટીશ કોનસલેટમાં ઉતારે લીધો. અહીંયા પ્રીટીશ કોનસલ ન હોવાથી તેવણનો મદદનીશ કે જે એક જવાન ઉંચો ગબરૂ અફઘાન હતો, તેણે કવેટાવાલા ખાનબહાદુર મારકરની લાગવગથી અમોને સગવડ કરી આપી. ધરાનમાં સઘળે ચાર

ઘોડા એકજ હરમાં જોડેલા સાથની ગાડી જોવામાં આવે છે, અને એકજ માણસ ચારેની લગામ પકડી કાણુ રાખે છે. દુઝદાખના સ્ટેશન આગલનો દેખાવ અમારી આંખે નવાઈ જેવો લાગતો હતો. અમો ઠાકેલા હોવાથી ખાણુની વોહરાની દુકાનમાંથી નાન, ચાપ, ખીરયાની મંગાવી ખાઈપીને કોનસલેટમાં જમીન ઉપર ખીસતરો પાંથરી સુધ ગયા.

અત્યારવેરની મારી તમામ મુસાફરી દરમ્યાન હું માત્ર એ ચા એકજ સાથી સાથે રાખતો હતો, અને ઘડેલા પ્રોગ્રામ પ્રમાણે અમે ખંધે ફરી વલતા હતા, તથા કીથેલી ગોઠવણુ પ્રમાણે દરેક જણુ પોતાની ફરજ બજાવતા હતા. એ પ્રમાણે મેં જોયું કે એકમેકના વીશ્વાસથી ગમે તેવી લાંબાણુ અને સખ્ત મુસાફરી પણ આસાન અને કરકસરવાલી બનતી હતી. દુઝદાખમાં અમો દશ જણુ અમે એક મધરાસી મોટાર મીકેનીક મલી અગ્યાર જણુ હતા. આ ટોળી સઘળી વયના માણસોની જુદા જુદા વીચારો ધરાવતી બનેલી હતી.

કરાંચીમાં ખાનબહાદુર મેહતાએ અમોને આપેલી ટી પાર્ટીમાં થોડાએક ઇરાની મુસલમાનો પણ હાજર હતા, અને તેઓએ દુઝદાખમાં જાણીતી થયેલી એટેહાદયેની કુંઠ ઉપર અમારી મેહેમાનદારી કરવાને વાસ્તે લખ્યું હતું. જ્યારે અમોને દુઝદાખમાં આવી પહોંચ્યાની ખબર એ લોકોને થઈ, કે તરતજ તેઓએ પોતાને ત્યાં ચાકરી કરતા ખુસરૂ હોરમઝદયાર નામના જરથોશ્તીને અમારી આગલ મોકલાવી પોતાની ઓફીસના મકાનમાં ઉતારો આપી પરોણાગત કરવાને જણાવ્યું. અમોએ તે ભારે ઉપકાર સાથે ના પાડી, જો કે અમો અવારનવાર તેઓની ખાહેશને માન આપવા ત્યાં જમવા જતા હતા. ખ્રીટીશ કોનસલેટમાં અમોને માત્ર એ નાના ચોરડા વાપરવાને સાફ આપ્યા હતા, જેમાં અમો અમારા સામાન સાથે જમીન ઉપર પડ્યા હતા, કે જે વખતનો દેખાવ હું કદી પણ વીસરી જઈશ નહીં. અમારી પાર્ટીમાં ચોક્કસ માણસોને તેઓની ચોક્કસ ફરજ બજાવવાનું અંધારણુ જેવું કાંઈ હતું નહીં, અને તેને આધારે સૌ કોઈ પોતપોતાનું ગળે ગાંઠ અને મોઢે દુયો મારી ફેડી લેતા હતા, તોપણ સઘળાઓ સંતોષી હતા. કોનસલેટની વચમાં એક નાનો કુવો હતો તેમાંથી પાણી કાઢી, નાહી લઈ આરામ પામતા, પણ પાણી એવું તો ઠંડુ કે ઢીલ ઉપર નાંખતી વખતે

કુરકુરયું બોલાવડું. અમો જે ખુલ્લી જગા ઉપર આંગં ઘોતા હતા, તે તરફ આપણા અફધાન મીત્રની કમનસોબે ઓપ્રીસનો ઓરડો હોવાની ખબર આવી. આથી ખીજે હીવસે હું એક નાની જેવી બંધ્યાર જગામાં જઈ, આંગ ઉપર બે ત્રણ ઠંડા પાણીના કળસ્યા હોમાવ્યા નહીં એટલામાં એક વીચ્છુએ મારા પગના અંગોઠામાં ઢંખ મારી, મારી નજર આગલ ચાલતો થયો. આ ડંખથી મને અડધો હીવસ પગમાં ભારે વેદના ખમવી પડી હતી.

ધરાની જરથોશ્તી અંજીમનવાલા મરહુમ શેઠ પેસ્તનજીએ અમારી ધરાનની મુસાફરીને માટે એક સગવડ ભરેલી મોટર મુંખ-ધમાં તથ્યાર કીધી હતી, જે અમો અમારી સાથે રેલ્વે મારફતે લેતા ગયા હતા. ધારવા કરતાં અમારી સંખ્યા વધી જવાથી, તથા સાથે કેટલાકોનો સામાન વધારે હોવાથી, અમેને દુઝદાખમાં આવેલી મેસર્સ મહમદઅલીની કું. માંથી લગભગ અઢી હજાર રૂપયે એક ફોર્ડ કાર લેવાની ફરજ પડી. અમારા બે હીવસના રેહવાસ દરમ્યાન અમે દુઝદાખમાં સઘળે ફરી વલ્યા, અને બજારમાંથી ધરાનની મુસાફરીને ખરના અમારા-માંના કેટલાકોએ થોડા લશ્કરી કપડાંઓ ખરીદ્યાં, જે અહીંયા બહુજ સસ્તાં વેચાતાં હતાં. રેલ્વેના છેલ્લા સ્ટેશન તરીકે અને અહીંયાથી ધરાન જનારા મુસાફરો કાંઈ ખરીદ કરે એ આધારે બજાર ઠીક છે. શીખો પણ મોટી સંખ્યામાં જોવામાં આવ્યા હતા. અહીંયાથી અમેએ સીસ-તાનનો મુલક કે જે પાસે આવેલો હતો તે જોઈ આવવાનો વીચાર કીધો, પણ મીં મહમદઅલીએ જણાવ્યું કે, ત્યાં જતાં વચમાં આવેલી નદીમાં હાલ રેલના પાણી ચઢી ગયાં છે જેથી વીચાર પડતો મુકી મંગલવાર તારીખ ૭ મી મેએ સવારે દુઝદાખથી ઉપડવાનો વીચાર કરી પેટરોલના પચ્ચીસ રૂબાઓ ખરીદ્યા.

આગનાં ભભુકામાં સપડાયલી મોટોર.

જાણે કે અમે પંચકમાં સપડાઈ ગયલા હોઈએ તેમ વર્ગી સોમ-વારે રાત્રે મરહુમ શેઠ પેસ્તનજીના લાયક બેટા પોતાના મોટોર મીકે-નીક સાથે ફોર્ડમાં પેટરોલ ભરતા હતા કે, બાજુએ મુકેલી ખતીથી એકાએક પેટરોલ સલગી ઉઠ્યું, અને નવીજ ફોર્ડકાર આગમાં સપ-ડાઈ. અમે સઘળાઓ ત્યાં મહંને વાસ્તે તરતજ ઉઘાડે પગે દોડી ગયા, અને રૂબાઓ બાજુ કરી મુંખધથી લાવેલી મોટોરકારને એક

ખાજી ઘસડી, કે ખીજાઓ ફોર્ડમાં આગને ધુળ નાંખી હોલવવા લાગ્યા. અમારે સારે નસીબે કોનસલેટની ખાવા આદમના વખતથી એકઠી થયલી ધુળ કામમાં આવી, અને બેઠક ખળી જવા સીવાય કંઈ ખીજીં ચુકસાન થયું ન હતું. કોનસલેટના છ ધરાની સંત્રીઓ પોતાની જગા ઉપર ઉભા રહી અમારો તમારો જોતા હતા, કારણ કે તેઓ કંઈ એવુંજ સમજેલા લાગતા હતા કે, અમોએ દુઝઢાખથી ઉપડવાની ખુશાલીમાં આતશખાજી કીધી હતી. મીં ફરામરોજ ધરાની તથા મીં દલાલની હાથની ચામડો ખળી જવાથી મલમપટો લગાડી મોડેથી સુઇ ગયા.

ધરાનની મુસાફરીના સામાન.

ધરાન જેવા પહાડી મુલકમાં જનારા મુસાફરે ખનતાં સુધી ઘણાજ થોડા સામાન સાથે રાખવાની જરૂર છે. પતરાંની યા સ્ટીલની પેટીઓનું અહીંયા મુદ્દલ કામ નથી. પણ જો એક ચામડાંની એકવીસ યા ચોવીસ ઇંચની પેટીમાં પહેરવાનાં કપડાં સીંચી, એક નાનું જેવું પાંથરવાનું ગોદરી સાથનું નાના તકીયાવાલું ખીજાનું, ફેલડીંગ કોટ અને હાથમાં હંચકી શકાય એવા વજનનો એક હેન્ડબેગ સાથે હોય તો તે પુરતું છે. પછી આ મુસાફરી કરનાર માણસની પૈસા ખરચવાની શક્તી ઉપર આધાર રાખે છે; કારણ કે સાધારણ રીતે એક માણસ ઢીઠ લગલગ સવાથી તે દોઢ મણ સુધીનો વજન માત્ર મોટરમાં લઇ જવા દેવામાં આવે છે. મુસાફરીમાં એક જોડો ખાકી શર્ટ અને ઢાંકું પાટલુન અને એક ખાકી કોટ ઘણીજ સરસ ગરજ સારે છે. એક ઓવરકોટ, સુરજનો તડકો ન લાગે તે માટે એલવુડ જેવી એક હુટ, કાનને પવનથી ચુકસાન ન થાય માટે બલાકલાવા ટોપી, આંખના બચાવને ખાતર એક ગોગલ, એલ્યુમીનમ ગલાસ સાથના લશ્કરી વોટર બોટલ, સીસોડી, સઢરા નંગ નવ, બે પાયજામા સુટ, બે ગરમ ગંજીફરાક, એક મેલખાઉ કોટ પાટલુન અને બે રંગીન શર્ટ વગેરે પુરતાં છે. દરેક ટોળી સાથે ચામડાંની ખાલડી, સણુના સામાન બાંધવા વગેરે કામમાં આવે એવી જાદો દોરી, પીવાના પાણીના ખાસ ખના વેલા બંધ્યાર વાસણો, ખાજનોકચુલર, ધરાનનો નકસો અને એક કંપાસ, પીવાની ચાહ, ચુલો અને ચોક્રસ વાસણો એવી ચાજો સાથે રાખેલી જરૂરની છે. ધરાન દેશના શહેરોમાં પહેરવાના કપડાં સસ્તાં અને પુશ્કળ મલી શકે છે.

હવે જે સૌથી અગત્યની વસ્તુ તે ફારસી ભાષા છે. હુંકમાં કહું તો ફારસી ભાષા નહીં જાણુનારાઓ કહી પણ ધરાનના મેવાની લેહેઝત આખી શકતા નથી, એ તેઓની કમનસીબી છે.

‘લુત’ના બીયાબાનમાં હાડમાર ભરેલી મોટર મુસાફરી.

હુઝદાબથી કેરમાન શહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલો આવે છે તેના નામે તથા તેઓની વચ્ચેની લાંબાઇ નીચે મુજબ છે:--

મંજલ	લાંબાઇ માઇલમાં	
હુઝદાબ	...	પ્રીટીશ કોનસલેટ, ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોન ખાતું
નોસ્તાતાબાદ	૭૬	ટેલીફોન ખાતું
કાહુક	૪૨	"
શુરગઝ	૩૬	"
ફહરજ	૩૪	"
ખામ	૩૬	ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોન ખાતું
હારમીન	૧૫	"
અખારીક	૨૧	"
રાયન	૪૨	"
કરીમાબાદ	૨૪	"
માહાન	૧૫	"
કેરમાન	૨૧	પ્રીટીશ કોનસલેટ, ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોન ખાતું
<hr/>		
૩૬૨		

હુઝદાબથી નોસ્તાતાબાદ (૭૬ માઇલ.)

મંગલવાર તારીખ ૬ ઠી મેએ સવારે સકાળેથી અમેએ ઉપડવાનો વીચાર કરી રાખ્યો હતો, પણ કમનસીબે આગલી રાતની આગને લીધે મોડેથી સુતેલા હોવાથી સવારે સકાળેથી ઉઠી શકાયું નહીં. અમારી ટોળીના કેટલાએક માણસોને નોસ્તાતાબાદ જવાની મંજલનો કાંઈ ખ્યાલ હતો નહીં, અને એમજ કાંઈ સમજતા લાગતા હતા કે ત્રણ ચાર કલાકમાં ખચ્ચીતજ પુર્ગી જઈશું. શેઠ મહમદઅલી પણ અગાઉથી નક્કી કરેલા વખતે પોતાની મોટોર સાથે શહેરની બહાર

રસ્તો દેખાડવાને આવ્યા હતા, તે પણ અમોને તૈયાર નહીં જોવાથી નાસીપાસ થતા લાગતા હતા, અને કહેતા હતા કે, તમોને નોસ્તાતા-ખાદ પુગલું મુશ્કેલ થઈ પડશે. અમોએ વિચાર કીધો કે પેટ ભરતું ખાઈ લઈએ કે જેથી નોસ્તાતાખાદ પુગ્યે ત્યાંવેર મોટર ચલાવ્યે, જે કે મારા મીત્ર ફરામરોઝ એમ બોલતા જણાતા હતા કે આજે માંડી વાલો કાલે સવારે ખડી ખામદાદે નીકલશું તો ફાયદો છે. એમ કરતાં ખાર વાગે અમો દુઝદાખથી ઉપડી શહેરનો ખહાર પડ્યા. શેઠ મહમદઅલીએ લગભગ દસ માઇલવેર એક ભોમ્યા તરીકે પોતાની મોટર હાંકી અમોને ધરાનના રસ્તાની કાંઈ સમજ આપી. હવે પછી અમારી મોટરો ટેકડા ઢુકડી ઓળંગતા અમો 'લુત'ના ખીયાખાનમાં આવી પહોંચ્યા. માત્ર મોટરોના પૈડાંના જે લીસોટા પડેલા તે ઉપરથી અમો અમારો રસ્તો લેતા, અને કેટલીક વેલા ઉડતી રેતીને લીધે તે લીસોતાઓ નજર આગલથી ગુમ થતા હતા. આ ખીયાખાન કે જે શેઠે 'ખામ' વેર લગભગ ૨૨૪ માઇલ લાંબાયલું છે, તેમાં નહીં પાણી કે નહીં ચરંદુ યા પરંદુ નજરે આવતું હતું. ઝાડવું તો નામ નીશાન હોયજ ક્યંથી! એ પ્રમાણે સાંજે સુર્ય પણ અસ્ત પામ્યો, તો પણ નોસ્તાતાખાદની કાંઈ જાતભાત જણાઈ નહીં. હવે નજદાક હશે કરી અમારી મોટરોએ એક પહાડ ઉપર લાંબાન છેટે રોશની ફેંકતી વીજલી ખતીઓની મદદથી રસ્તો ચઢી, જેમ તેમ અફળાતા જીખાતા નીચે એક ખુટ્ટી ખીણમાં આવી લાગા, કે જે વખતે ઘણુંજ અંધારું થઈ ગયું હતું, અને ત્યાં અમોએ ડહાપણ વાપરીને અમારી મોટરો થોભાવી, પહેત્રી સયંકર રાત ખીણની અંદર કહાડી. એ વખતે એટલો તો ઠંડો સખત પવન ફુકતો હતો, કે તે અમો મુદ્દલે ખમો શક્યા નહીં. સખત ઠંડો ને લીધે અમારાથી બોલી શકાતું ન હતું, ચાતો અમારા ખીછાના બોલવાને પણ તદ્દન અશક્ત થઈ પડ્યા હતા. ખાધા પીધા વગર કેટલાકોએ મોટરમાં બેઠક લીધી, જ્યારે બાજીઓ ખીચારા ખીસતરો પાંઠરીને ખહાર બેસી આ ભારી રાત ક્યારે પસાર થાય તે માટે ઘડીઆલ જોયા કરતા હતા. એ પ્રમાણે હમો પહેલું હફ્તેખાન પુરું કર્યે તેની અગાઉ ધરા-નની મુસાફરીનો ખરાખર ખ્યાલ આવી ચુકો.

ખીજે દિવસે જેવા સુર્યના કીરણો પ્રકાશ્યા કે અમોએ પાછી અમારી મોટરો ચલાવવાની તૈયારી કીધી. હવે અમોને માલુમ પડ્યું કે રાતે અંધારામાં અમો ખરો રસ્તો ચુકી ગયા હતા. હવે અમારી

મોટરો એક પહાડની કઢન નીચેથી હોડવા માંડી, અને ખંરાખર દુઝઢાખથી ૭૬ માઇલ કાપી અમો નોસ્ત્રાતાખાહના મથક ઉપર સવારે સવા દસ વાગે આવી લાગ્યા, કે જ્યાં ઇન્ડો યુરોપીઅન ટેલીગ્રાફનું સ્ટેશન છે. આ સ્ટેશન કાંઈજ નહીં પણ માત્ર બે ત્રણ નાની કેઠડીવાળું ત્યાંની મટોડીથી લીપી લીધેલી જગા હોય છે. આ જગા ઉપર નાન સીવાય ખીલું કાંઈ ખાવાનું મળતું નહીં હોવાથી, મુસાફરોએ પોતાની સાથે ખાવાનો ખોરાક લેવાની ખાસ જરૂર છે. અહીંયા અમોએ હાથ મોઢું ઘોઇ આ ખનાવી, ખાકી રહેલા નાનના કટકા સાથ પીધી, પણ પીવાનું પાણી ખરાખ હોવાથી, તથા રાતનો વીસામો લેવા લાયકની જગ્યા નહીં હોવાથી, તેજ દીવસે રાતના 'કાહુક' નામના મથક આગળ જઇ પુગવાનો વીચાર કરી, જાણે હજી કાંઈ આફત ખમવાની ખાકી હોય તેમ કમનસીબે છેક સાઢા ખાર વાગે આગળ વધ્યા.

નોસ્ત્રાતાખાહથી કાહુક (૪૨ માઇલ).

પેહલાં તો અમારી મોટરોએ છ માઇલ સીધો રસ્તો કાખ્યા પછી 'કુનજી' નામનો એક પહાડ ચઢવાનો આવ્યો. ફોર્ડકાર પહાડ ઉપર ચઢી ન શકવાને લીધે, ત્યાંના થોડાએક માણસો તેને પછવાડેથી હડસેલતા પહાડની ટોચ ઉપર લાવ્યા, જ્યારે અલખતાં મુખધથી તૈયાર કીધેલી મોટર હમેશા ગમે તેવી ઉંચી જગ્યા પણ આસાનીથી ચઢી શકતી હતી. આ પછી ચોક્કસ જગા વેરનું ઉતરાણ એટલું તો ખરાખ અને ધારતીભરેયું હતું કે, મોટરોમાં બેસી ઉતરવાને ખઢલે અમારામાંના ઘણાકોએ પગે ચાલી જવામાં ડહાપણ વીચાર્યું, જે કે મોટરોમાં વજનની એ વખતે ભારે જરૂર જણાઇ હતી. રસ્તા વગરના પહાડો ઉપરથી અમો હવે ભારી જેખમે બે કલાક વેર નીચે ઉતરી, એક ખુલ્લી જગામાં ઢાખલ થઇ, મોટા મોટા પથ્થરો ઉપરથી મોટરો ગળડાવતા સાંજે છ વાગે એક ખુલ્લાં ચોગાનમાં આવી લાગ્યા જ્યારે સઉ કોઇના મનમાં ઢગઢગો લાગતો હતો કે આપણે રસ્તે ભુલો પડયા હતા.

અહીંયા મારે જણાવવું જોઇએ કે ધરાનમાં આખે રસ્તે ઇન્ડો યુરોપીઅન ટેલીગ્રાફ કંપનીના તારના થાંભલાઓ ઢોડે છે, જેની ખરાખર મોટરો હાંકવામાં આવે છે. પણ જ્યાં વચ્ચે વચ્ચે પહાડો આવે છે ત્યારે તે થાંભલાઓ ઉપર હોવાથી આપણી નજર આગલથી શુભ થઇ જાય છે, અને તેથી જે મોટરોના પૈડાંના લીસોટા જણાતા નથી તો નવો મુસાફર ત્યાં ઢાપ ખાઇ જાય છે.

તરતજ મોટરો થોભાવવામાં આવી અને આજીબાજી પૈડાંના લીસોટા ચા કોઇ જાનવરનાં પગની નીસાન ચાતો તેઓની લીંડી વગેરે અમો ખારીકીથી જોવા લાગ્યા પણ કોઇ ચીજ દેખાઇ નહીં. ત્યાર પછી અમો થોડાએક જણા અરધો માઇલ દુર આવેલી ઉંચી જગ્યા ઉપર શોધ કરવા ગયા, પણ તેખી ફેકટ. હવે સુર્ય અસ્ત પામતો હતો અને આગલી ભયંકર રાત ચાદ આવતી હતી. અમો જે પાસમાંથી બહાર નીકળ્યા હતા, ત્યાંજ પાછી અમારી મોટરો ફેરવવાનો વીચાર કીધો, કે ત્યાંનું જો નાકુ પકડીને બેસીયે તો વખતે સવારેની ખામદાદે જો કોઇ ઉંટની વંજાર જાય તો રસ્તો પુછી શકાય. એ પ્રમાણે હમોએ પાછી મોટરો ફેરવી, પણ ત્યાં પહોડોની હારની હાર હોવાથી અમે અમારો નીકળવાનો રસ્તો પણ ભુલી ગયા. હવે હમો ઠાકી ગયા હતા, તેથી થોડાએક પહોડોની કઠનમાં ઠંડા પવનના કુંફારાથી ખચવાને લાયકની જગ્યા તપાસવા લાગ્યા, જ્યારે ખીજાઓ ટેકડીઓ ઉપર ચઢી બાઇનોકયુલરથી ટેલીગ્રાફીક તારના થાંભલાની નીશાન જોવા લાગ્યા. એ વખતે ઘણુંજ અંધારૂ થઇ ગયું હતું, પણ આખરે જીવતોડ મહેનત પછી એક જગ્યા શોધવાને શક્તીવાન થયા, કે જ્યાં જાનવરોનાં પગલાં તથા લીંડીઓ જણાઇ હતી. ના ૫ એટલુંજ નહીં, પણ કેટલેક દુર આવેલા તારના થાંભલાઓની નીશાન પણ માલુમ પડી હતી. આ જગ્યા એટલી તો ટેકડા ટેકડીઓથી ભરેલી હતી, કે માત્ર ૫૦ વાર દુર ઉભેલો ખીજાઓને જોઇ શકતો ન હતો, અને તેથી સારે નસીબે અમારામાંના થોડાએક પાસે સીસોડી હોવાથી, એક-ખીજાને અવાજ આપતા હતા. એ પ્રમાણે પહોડી જગ્યાઓમાં સીસોડી બહુજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આ વખતે લગભગ નવ થવા આવ્યા હતા, રાત ભયાનક હતી, અમારા કામમાં કુદરત દરેક રીતે નડતલ નાંખતી હતી, પણ અમોએ ધરાન સરખમીનની હવા દમમાં લીધાથી અમારામાંના દરેક જનમાં એક જાતનું શુરવીરપણું પેદા થયું હતું, તથા ધરાનનું પાણી પીધેલું હોવાથી અમો હવે કોઇ પણ જાતના ભયથી હીમત હારી જતા ન હતા. હવે ધીમે ધીમે અંધારામાં ઘણીજ સંભાળથી તે જગા ઉપર મોટરો ચલાવી લાવ્યા, કે અધુરામાં પૂરું ભાઇ કેડી પ્રીટરનું ખીછાણું કે જે મોટરના ખુલ્લા એનજીન આગળ ગોઠવેલું હતું તેમાં બળતા દેખાયાં કે તરતજ ખેંચી કાઢી બળતા હોલવ્યાં.

ફીરોઝશાહ ગઝદર અને “ધરાન માડું વહાણું માદર વતન.”

આખા દિવસનું જોકે કાંઈ ખાધેલું ન હતું, છતાં ભુખ મરી ગયેલી હોવાથી, સૌ કોઈ પોતપોતાનું ખીંછાણું છોડી બહાર ખુલ્લી જગ્યામાં સુવાની તઇયારી કરવા લાગ્યા. એક ખાનુથી કેકી પ્રીટરના બરેલા ખીંછાણા માટે ગંભીરાઇથી અમો ટાડુકા પુર્યે, અને ખીંછા ખાનુથી આપણા ભાઈ ફીરોઝશાહે કરાંચીમાં ભાષણ કરતી વખતે પુર સુરથી ‘ધરાન માડું વહાણું માદર વતન’નું એક ગીત ગાયું હતું, તે અમો ગાઇને એટલી તો રમુજ મેળવ્યે, કે આખા દિવસની ઠાક અને અંદેશો અમો તદ્દનજ ભુટ્ટી જઇ, હસ્તે રમુજ ચેહરે કાલની વાત કાલે એમ વીચારી પોઢી ગયા.

ખીંજે દીવસે જ્યારે આફતાબે પોતાના ફીરણા બહાર ફેંકી રોશન રોજ જાહેર કીધો, ત્યારે અમે સઘળાઓ શાંતીથી ઉઠી ખીંછાણું ખાંધી તૈયાર થયાં. અમારી પાસે કાંઈ ચણા, ખીસકીટ જેવું હવે ખાવાનું ખાકી રહ્યું હતું, પણ પીવાના પાણીનું તો નામજ નહીં. પીવાના પાણીની કીમત ખીંછાણવામાં અમારામાંના ઘણાકે બેઠરકાર રહેતા હતા, અને એ પ્રમાણે ચાનકરૂપી બનાવો બનવા છતાં પણ તેઓ ધરાનની મુસાફરીના છેક છેડાવેર એમજ ખીંકદર રહ્યા હતા. માત્ર મોટરોને સાડું બે ખાલી થયલા તેલના ઢગ્ગામાં પાણી હતું. એ પ્રમાણે સવારે માત્ર કોગળો કરવાની પણ સાફ મનાઇ હતી, કારણ કે અમોને મોટરોમાં પણ પાણી નાંખવાનું જોઈતું હતું. મને મુસાફરીઓમાં મળેલા અનુભવને આધારે મારી વોટર બોટલનું પાણી મેં બહુજ સંભાલીને સાચવી રાખ્યું હતું.

જીવ સટોસટનો મામલો અને ટોળીની કસોટી.

પહેલાં તો મીં નરીમાને સર્વેના વીચારો પુછ્યા, કે આપણે ખાવીસ માઇલ જે નોસ્તાતાબાદથી આગળ વધ્યા છીએ ત્યાં પાછા ફર્યે, કે રસ્તો શોધી આગળ વધવાની કોશેશ કર્યે? મોટરના અનુભવીઓએ જણાવ્યું કે પહોંડનું ઉતરાન એટલું તો ખરાબ હતું કે પાછું તે ચઢી શકવું તદ્દનજ મુશ્કેલ છે, એટલે આગળ વધવાનો વિચાર રાખ્યો. ધરાનના નકશા ઉઠાવ્યા અને કમપાસનો ઉપયોગ કરી, એક ટોળીએ રસ્તાની શોધમાં ઉપડી જવું, જ્યારે બાકીનાઓએ જ્યાંસુધી પેલી ટોળી પાછી ફરે નહીં ત્યાં લેખીત સંદેશો મોકલાવે નહીં ત્યાં વેર, કોઇપણ સંજોગ વચ્ચે ત્યાંથી જરા પણ નહીં ખીસવાના

ચોક્કસ ઠરાવ ઉપર આવી, અમો થોડાકે ઉપડવાની તૈયારી કરી. તેલવાલા પાણીથી વોટરબોટલો ભરી તથા ચણા અને પેપરમીન્ટ ખીસામાં મુકી, ખાખુરીથી નસીબ દેવી સામે લડવા બહાર પડ્યા.

પડેલાં આગલ વધેલા બહાદુર ધરાની બેરાદરોએ થોડાએક દુર ગયા પછી સંદેશો મોકલાવ્યો કે મોટરનો રસ્તો મલ્યો છે. હું અને મારો સાથી કે જેઓ થોડા પછવાડે હતા, તે સંદેશો વાંચી બરાબર ખાત્રી કરવા આગલ વધ્યા, તો એક ટેકડીના ચઢાણ ઉપર મોટરોના લીસોટા પડેલા જોયા. પેલો સંદેશો ઝડપથી અમારી કેમ્પ આગલ મોકલાવવામાં આવ્યો અને ખુશાળીનો પાર રહ્યો નહીં. અમોએ હવે ખુશાળીથી મોટરો આગળ ચલાવી તો બે ઉંટ સવારો ધરાનનો ટપાલ લઈ દુઝઢાળ જતા મલ્યા. તેઓ સાથે વાતચીત કરતાં એવું માલુમ પડ્યું કે, દુઝઢાળના ટેલીગ્રાફ સ્ટેશન ઉપરથી ત્યાંના માણસે ટેલીફોનથી અમારા ઉપડવાની બાબત કાહુકના સ્ટેશન ઉપર મોકલી હતી. પણ જ્યારે અમો ગઈ રાતે ત્યાં પુર્ગી શક્યા નહીં ત્યારે અમારી પાસે ગાંધડ ન હોવાથી વખતે રસ્તો ચુકી ગયલા હોઈશું એવો ખ્યાલ કરી, તેણે આ બે ટપાલીઓને રસ્તામાં અમારી શોધ પણ કરવાનો ઇસારો કીધેલો જણાયો. એઓએ પોતા સાથે પોતાને ઉધ્યોગ બરનુંજ પાણી લીધેલું હોવાથી અમો તે મેલવી શક્યા નહીં.

એક ચેતવણી.

અહીંયા મારે જણાવવું જોઈએ કે દુઝઢાળને રસ્તેથી ધરાન ઉપડતી વખતે દરેક સ્ટેશન ઉપરથી ટેલીફોન કરાવેલો ખાસ અગત્યનો છે, કારણ કે અહીંયાના દરેક સ્ટેશનોમાં સાથે સાથે ટેલીફોનની પણ ગોઠવણ કીધેલી હોય છે. ખીલું એ જ જેવા આ પહાડના ઢળાનમાંથી પસાર થઈ પથ્થરના દગરાદગરીવાલી ખુલ્લી જગામાં આવ્યા કે મોટરને હંમેશા સીધા દાખા હાથ ઉપર હાંક્યાથી, થોડે છેટે જતાં મોટરનો રસ્તો તથા તારના થાંભલા મલે છે. અમોએ એ પ્રમાણે દાખા હાથ ઉપર આવેલી પહાડની કઢન વળગીને જવાને બદલે ખુલ્લી જગામાં લગલગ વચમાંથી રસ્તો લેવાથી આવી હાલતમાં આવી પડ્યા હતા.

હવે અમારા આગલ વધવાના રસ્તાની બરાબર નીશાણ મેલવ્યા પછી અને રસ્તો ઠીક હોવાથી અમે મોટરોને ખુબ ધમકાવા લાગા. વચમાં પાણીનું ખાબોચું મલ્યું, કે જેમાંથી થોડું ઘણું નાખુરીથી

પી લઈ ખાકીનું મોટરોને વાસ્તે ભરી આગલ વઘ્યા. આખે રસ્તે અમે તારના થાંભલાની ખાજીથી ઢોડતા હતા, પણ જ્યારે કાહુકની નજદીક આવી પહોંચ્યા કે અમેને માલુમ પડ્યું કે, તારના થાંભલાની એક વધુ હાર ડાખા હાથ ઉપર આવેલી ટેકડી ઉપર લાંખાતી હતી. અમે ઘણાજ તરસ્યા થયલા હોવાથી તથા ઝખાન સુકાઈ ગયલી હોવાથી પાછા અમે અંદેશમાં પડ્યા, પણ ખાઈનોક્યુલરથી જોતાં માલુમ પડ્યું કે એજ ટેકડી ઉપર ટેલીફોનનું મથક આવેલું છે. ત્યાં અમે ખરાખર ખપોરે અઢી વાગે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં એક મીઠા પાણીનો મોટો ઝરો રાત દીવસ વહેતો રહી, આજીખાજીની જગાને લીલાતરી ભરેલો ખનાવતો હતો. અહીંયાનું પાણી સાફ પીવાલાયક હોવાથી પહેલાં તે જટલું પીવાય એટલું ખસ પીયાજ કીધું, અને જો હું ભુલતો નહી હોવું તો દરેક જાણે ખપોરથી તે રાતવેર એક ખાલદી ભરીને પીધું હશે. એ પછી તરતજ સઘળાંઓએ ઝરા નીચે આંગ ઘોઈ દીલને રાહત આપી, અને પછી ત્યાંના માણસોએ નાન ખનાવી આપેલા હોવાથી, ચા ખનાવી તે સાથે જરા ખાઈ લઈ ઠાકેલા હોવાથી ખીસતરો પાંચરી આસાયસ લીધી. દાખડામાંની તરકારી તથા માખણ હોવાથી મેં સેરવો ખનાવ્યો, અને અંધાઈ પડતાં તાજા ગરમા-ગરમ નાન સાથે ખાઈ લઈ, સઉ કોઈ સુવાની તૈયારીમાં પડી, કેટલાકે નીચાણમાં મોટર હતી ત્યાં ગયા, જ્યારે ખાકીનાઓ ટેકડી ઉપર સુતા. જેમ જેમ અંધાઈ પડતું ગયું તેમ તેમ મચ્છરો એટલાં તો વધતાં ગયાં, કે તેનો સુમારજ નહી. એનું કારણ એ હતું કે ઝરાનું પાણી ખાખોચ્યાંઓમાં એકઠું થતું હતું. મચ્છરો મારવાનો તપાતપ અવાજ સંભલાય અને ખોલતા જાય કે આ શું વળી નવી આફત ! ગમે તે કહો પણ ઠાકેલા હોવાથી માથાંથી તે પગ વેર ઓઢીને અમે તો ઉંઘાઈ ગયા. સવારે આમદાદે ઉઠીને શાહનામાના બેતો ગાઈ ટેકડી નીચે સુતેલાઓને જાગૃત કરી તૈયાર રહેવા ફરમાવવામાં આવ્યું. આ વખતે અમારામાંનો એક બેરાદર ખીચારા પ્રીરોઝશાહ ગઝદરને દીલાસો આપી બોલ્યો કે, ભાઈ કવેટાનું તોફાન, રેલ્વે અકસમાત, આગ, પહેલી ભયંકર રાત અને ગઈ કાલની રસ્તો ભુલો પડવાથી ખમવી પડેલો મુશકેલી વગેરે મલી પંચકમાંથી હવે આપણે પસાર થયા છીએ, અને હવે તો સડસડાત કેરમાન પુગી જઈશું. પણ તે ખીચારાને આસમાનના બેદની ખખર ન હતી કે સૌથી આફતકારક હફતેખાન

તો હવે પછીનું ત્રીજું આવવાનું છે. અમોએ હવે નાન પાણી વગેરે લઈ તૈયાર થઈ મોટર હંકારી.

કાહુકથી શુરગઝ (૩૬ માઇલ).

કાહુકથી અમો કાંઈક નખરાં સાથે મોટર ચલાવવા લાગ્યા, કારણ કે તારનાં થાંભલાઓ અમો લાંબાણુ છેટા વેર જોઈ શકતા હતા. ઝાડ-પાનનું તો નામજ નહીં, પણ કોઈક ઠેકાણે ઉગેલો કાંઈક પાલો જોતા હતા. એમ કરતાં હમો કાંઈ પણ હરકત વગર 'મીરાજ' જોતાં જોતાં અને તે દેખાવ ઉપર વીવેચન કરતાં લગભગ ૩૦ માઈલ કાપી આવ્યા.

મીરાજ.

ઈરાનની મુસાફરીમાં અમોએ લગભગ ઢજન ઉપર વખત આ નવાઈ જોવા કુદરતી દેખાવ જોયો હશે. એવું થાય છે જે હવામાં થતા ચોક્કસ ફેરફારોને લીધે અમારાથી થોડે દુર જાણે એક પાણીનો દરયો હોય તેવું નજરે આવતું હતું, અને તે જગા ઉપર જો ઉપર કહેલા પ્રમાણે કાંઈક નાના છોડવા ઉગેલા હોય, તો તે કીનારે ઉગેલા મોટાં મોટાં ઝાડો મીસાલે દેખાતા હતા. એ દેખાવો અમો આ હુતના ખીયાખાનમાં ચાલુ જોતા હતા.

હવે રસ્તો કાંઈક નરમ દેખાવા લાગ્યો, અને સંભાલથી મોટરો હાંકતા હાંકતા શુરગઝથી લગભગ દોઢ માઈલને તફાવતે, પહેલવહેલી અમારી આગલ ચાલતી ફોર્ડ ગાડી કે જમાં અમોએ સામાન ભરેલો હતો તે રેતીમાં ફસી પડી. અમો સઘળાઓએ તરતજ ઉતરી પડી, પછવાડેથી ફોર્ડ હડસેલી ચાલુ કરી, પાછા અમારી મુખ્યથી તૈયાર કીધેલી ગાડી ડાડજમાં બેસી રસ્તો ખદલી હંકારી. હવે જોઈએ તો અમારી ડાડજકાર પણ થોડે છેટે દોડ્યા પછી રેતીમાં પેસી ગઈ. હજી તો અમો અમારી મોટરને હડસેલતા હડસેલતા રેતીવાલી જમીન-માંથી ખહાર ચલાવી લાવ્યે, કે પાછી ફોર્ડ ફસી પડી. અમો અમારી ડાડજને મહા મુસીબતે ખહાર લાવ્યા, કે તરતજ અમો થોડાંએક જણા ફોર્ડનું મશીન પુર ઝડપે ચલાવી આગલ હડસેલવા લાગ્યા. એ વખતે લગભગ ખાર વાગેલા હતા, તડકો કહે કે માફાં કામ, અને પગ નીચેની રેતી એટલી તો તપે કે બોલ્યાની વાત નહો. અમો આ જગ્યાએ અંજાણ્યા મુસાફરો હોવાથી પહેલાં તો અમુને એમજ લાગ્યું કે, કોઈખી રીતે આટલા રેતીના તપામાંથી મોટરો ખહાર ચલાવી જઈએ,

એવું વીચારી અમે ભારે કોશેશ કરવા લાગા. હવે હડસેલતા હડસેલતા છાતીના ખંદ પણ તુટી ગયા, અને મહા મુસીબતે ફોર્ડને ચલાવી, પણ જોઇએ તો રસ્તો બધોજ એવો, અને થોડેક છેટે દોડ્યા પછી ફોર્ડ પાછી થાંડી પડી ગઇ. હવે અમેએ તો અહીંયા પ્રેરે મુક્યો. પેલી બાબુથી મીં નરીમાન અને બીજાઓ ડોડજને એક રેતીવાલા ભાગમાંથી બહાર કાઢવાને ભારે ઝેહમત ખેંચતા હતા, પણ ત્યાંખી ફોર્ડ. જો કે અમારીથી એટલે ફોર્ડ ગાડીથી ડોડજ માત્ર ૨૦૦ વારજ છેટે હશે, પણ ઉંચો નીચી રેતીવાલી ઝમીનની સપાટીને લીધે અમે તે જોઇ શકતા ન હતા. એવામાં શુરગેઝનાં ટેલીફોનના મથકે રાખેલ-માંનો એક સીપાહ અમારી તરફ આવતો નજરે પડ્યો. અમેએ તેને ડોડજ કારને મદદ કરવા સારું પછવાડે મોકલ્યો. આ ડોડજ કારમાં સહેલાઇથી દસ માણસ બેસી શકે એવી મોટા માપની બનાવેલી હોવાથી, પેલો સીપાહ વધુ મદદને સારૂ પોતાની સાથના બીજાઓને બોલાવવા પાછો ફર્યો.

ધરાનની સલામત મુસાફરી.

ધરાનમાં આ હુતના બીયાબાનમાં દરેક ટેલીગ્રાફીક સ્ટેશને ધરાની સરકાર તરફથી બેથી છ વેરની સંખ્યાના સીપાહીઓ ખંડુક સાથે રસ્તે જતા મુસાફરોની સલામતીને ખાતર રાખવામાં આવેલા છે. ના એટલુંજ નહીં, પણ આખા દેશની અંદર મુખ્ય ગામેમાં આ પહાડોમાં તેઓના ખાસ મથકો બનાવેલાં હોય છે, અને ત્યાંથી પસાર થતા મુસાફરને પોતાની હાજરીથી વાકેફ કરી દરેક રીતની સગવડ આપે એવી રીતના મેં અનુભવ્યા છે.

હમે તો હવે નસોસ થઇ, ફોર્ડમાં સામાન ભરેલો હોવાથી તેના છાયા નીચે બેસી, જાત જાતના વીચારો કરતા હતા. અરબો ઉપર કલાક પસાર થયો, તો પણ ડોડજનું કાંઈ ઠેકાણું નહીં. પહેલાં તો અમારી ફોર્ડની ટ્રેમ ગરમ થઇ, પછી લાકડ કામ અને છેવટે ઉપરનો પડદો એટલો તે ટપવા લાગ્યો કે, હવે વધારે વખત અહીંયા પસાર નહીં કરતાં, પેલા સીપાહના કહેવા પ્રમાણે ટેલીફોનનું મથક હવે નઝદીક હોવાથી, મારા મીત્ર પ્રીશ્વશાહ ગઝદર સાથે મેં ત્યાં ચલાવ્યું. રસ્તે ચાલતા ગરમ રેતીમાં પગ બેસવા લાગ્યા, અને પછવાડે નજર કરીએ તો એક બટકો અપ્રીણી ઉંટવાળો ડોડજનો સામાન પોતાના

ઉંટ ઉપર લાંબીને આવતો જણાયો. એ પ્રમાણે ન ખમી શકાય એવા તડકામાં માંધલ એકનો છેટો ચાલ્યા પછી અમારા મથકે આવી લાગ્યા. અમારી પછવાડે તરતજ કવેટાવાળા મીઠા ફેફાળાદ પણુ અંતે કંટાલીને ચાલો આવ્યા. હવે તરતજ ફોર્ડ આવી લાગી અને ઉંટવાળાને મહા મુસીબતે ડોડજ આગળ ઉંટ સાથે પાછો મોકલાવ્યો. લગભગ પાંચ વાગે જ્યારે અમે જેમ તેમ જમીન ઉપર પડેલા હતા કે ખોદાદાદ નામનો ઇરાની ખચ્ચો, ચઝદથી પોતાની મોટરમાં બે પેસેનજરોને લઈ ત્યાં આવી લાગો. બેરાદર ખોદાદાદ સાથે અમે અમારી કહાણીની વાત કરતા હતા તેટલાંમાં દુરથી કાંઈ નવાઈ જેવું જણાયું. પેલું ઉંટ ધીમે ધીમે ઘોડાની માફક મોટી ડોડજ ગાડીને ખેંચતું હતું, અને તેની આજુબાજુ અમારા બહાદુર બેરાદરો ચાલતા હતા.

અહીંનું મથક ખીલકુલ ઉતારાને લાયકનું ન હતું, કારણ કે અંદર ગધેડાં ખાંધેલાં હોવાથી ખુબ વાસ આવતો હતો. એક છ પ્રીટ ઉડો પાણીનો ઝરો હતો, તેમાંથી પાણી કાઢી અમે ધમધોકાર પીતા હતા, જે કે પાણી ખીલકુલ નાલાયક અને વાસ મારતું હતું. હવે અંધારૂ થવા આવ્યું હતું કે અમેાએ ચા પી જરા દમ ખાધો. સઘળો સામાન વગેરે હાલ હવાલ બહાર પડેલો હતો, અને માણસો ત્યાં ભટકતાં હોવાથી, રખેને કાંઈ પોટપાટ કરે એવા વીચારથી તેઓને પૈસા ચુકાવવા લાગ્યા કે દુર કાઢ્યે. સઘળાઓ મવાલી માલુમ પડ્યા અને અમુને બહુજ મુસીબત પડી. ઉપરતપકેનું નાન સાથે ખાંધ લઈ, હવે સઉ કોઈએ પોતપોતાના સામાન જેઈ લઈ બહાર ખુલ્લાં રેતીવાલા મેદાનમાં સુવાની તૈયારી કીધી.

આજની રાત્રે આકાશમાં ચલકતા સેતારાઓ દેખાવાને બદલે વાદળોનો ઘેરાવો માલુમ પડ્યો, અને ઠંડો પવન કુંકી રેતી ઉડવા લાગી. જે કે વરસાદનાં છાંટાખી પડ્યા તે છતાં પણ તેની દરકાર નહીં કરતાં, અમે તે આજની કહાણીની વાત ચાહ કરી, એક ખીજાને છેડી ગમત મેલવતા હતા. એટલામાં ઉંધે અમારી આંખોમાં ગલબો કીધો.

જે કે આગલા દિવસની હેજગારીથી અમે થાકી ગયા હતા, તે પણ સવારે ખડી ખામદાદે ઇરાનની તરોતાઝગો ભરેલી હવાને લીધે પાછા તદ્દન તાજા ઉઠી, ચા સાથે નાન ખાંધ ઉપડવાની તૈયારી કીધી. ખુદાદાદના કહેવાથી હજી થોડેક રસ્તે રેતીના ભાગો હોવાથી અમેાએ અમારી સાથે મદદને વાસ્તે માણસોને લઈ લીધા હતાં. હવે અમેાને

અમારા હીલમાં રેતીની દેહશત્રુએ સી ગધ હતી, અને અમારી મુસાફરીમાં જ્યાંવેર પાકી સડક ઉપર એટલે ઇસ્કહાન વેર પહોંચ્યા નહી ત્યાં સુધી જતાં રેતીની પુછપરછ કરી આગળ વધતા હતા.

શુરગઝથી ફહરાજ (૩૪ માઇલ).

પહેલાં ખોદાદાદની મોટર દુઝદાબ જવા ઉપડી અને તેની બે કલાક પછી અમે ઉપડ્યા. તરતજ રેતી નજરે પડી અને હવે અમે ત્યાં ઉગેલા છોડવાઓની સુકી ઢાંખલી જમીન ઉપર પાંઠરી, તે ઉપરથી મોટરો જોશમાં ચલાવા લાગ્યા, અને આ અખતરો ઘણુંક દરજ્જે ફતહમંદ ઉતર્યો હતો. જ્યાં જ્યાં રેતીવાળા નાના ઢુકડાઓ હતા, ત્યાં ત્યાં પેલા માણસો હડસેલતા. એમ કરતા હવે જ્યારે રસ્તો સાફ માલુમ પડ્યો કે પેલાઓને પાછી રૂખસદ આપી, બાકીના બે જણાઓને અમારી સાથે મદદને વાસ્તે મોટરમાં આવવા જણાવ્યું. પછી પધસા આપતાં તકરાર થઇ, કારણ કે તેઓ તદ્દનજ મવાલી હતા અને તેને આધારે પેલા બે જણા પણ મોટરમાંથી ઉતરી પડ્યા.

મીલે નાદીરી નામનો મીનારો.

અમેએ તેઓની દરકાર ન કરતાં આગળ વધી મીલે નાદીરી નામના એક ગોલ મીનારો આગલ ૧૪ માઇલ કાપી આવી પોહ્યા. આ મીનારો તમામ ઇંટનો બનાવેલો લગભગ ૫૫ ફીટ ઉંચો અને બાર ફીટના દાયમેટરનો ભાંગી ટુટી હાલતમાં હજી ત્યાં ઉભેલો છે. અહીંયાથી તારના થાંભલાની હાર મીનારાની દાબી તરફ લંબાયલી હતી, ત્યારે મોટરોના પૈડાંના લીસોટા જમીન તરફ વાંક લેતા અમેએ મીનારો ઉપરથી જોયા. એનું કારણ એ કે જે રસ્તા ઉપરથી તારના થાંભલા પસાર થતા હતા ત્યાં રેતી હોવી જોઇએ. અમેએ તો અમારી મોટરો લીસોટાવાલા રસ્તા ઉપરજ દોડાવા માંડી, કે જે જગ્યા પણ નરમ માલુમ પડતી હતી. એમ કરતાં આ ખીયાબાનમાં પવનના થતા તોફાનોને લીધે ચોક્કસ જગા ઉપર આવી લાગ્યા, કે ત્યાં પૈડાંના લીસોટા માલુમ પડ્યા નહી. હવે અમે વાંકાટીકા જઇ રસ્તો ભુલા પડી નરમ જગ્યાવાલા ભાગમાં અંતે ફસી પડ્યા. થોડે છોટે જઇએ કે મોટરો નરમ જગ્યામાં ચાલે નહી, કે તરતજ બધા ઉતરી પડી હડસેલ્યે. રસ્તો બદલ્યો પણ ત્યાંખી તેમજ, કોઇ પણ હાંકનારને આ જગ્યા ઠાપ આપે તેવી હતી, કારણ કે ઉપરથી જમીન બધી એક સરખી લાગતી હતી. બપોરના રેતીના રણના ભારે તડકાથી સઉના માથાં હવે તપી જવા લાગ્યા, અને

છેલ્લે પાછા નસોંસ થઇ ત્યાંજ પડ્યાં, કે જે વખતે અમારી ડોડજ ગાડી આગલ અને ફ્રાંક કાંઇક ૧૦૦ વારને છેટે રેતીમાં ફસી પડેલી હતી. લગભગ અરધો ઉપર કલાક વેર સઉ કોઈ એમના એમ બેસી રહી, આરામ લઇ વીચાર કરેછે, હવે તો જ્યારે સુર્ય નમતો થશે ત્યારેજ કાંઇ પાછી કોશિષ કરીશું, અને જો નહીં ફાવીશું તો અહીં-યાજ રાત પસાર કરીશું, એટલામાં પછવાડેની ફ્રાંકાર કે જેમાં મીં નરીમાન અને ધરાની બેરાદરો હતા, તેઓ હવે પોતાની ગાડીને હડ-સેલવા સાફ સામાન બહાર કાઢતા દેખાયા. આવો મામલો જોઇ હું તેઓની મદદે ગયો, અને ઘણીજ સખ્તીથી ફ્રાંકને રેતીમાંથી બહાર ઘસડી લાવી, સામાન સુકી ચાલુ કીધી. હવે ડોડજને પણ અમે સઘળાઓ મહા મહેનતે બહાર કાઢવાને શક્તીવાન થયા. મારે ખુલ્લું જણાવવું જોઇએ કે, અમારી ટોળીનો દરેકે દરેક જન પછી તે મીં નરીમાન યા પેસતનજી બાવા હોય તોખી બાવા કામમાં તરતજ બાખુરીથી મદદ આપવાને બહાર પડતા હતા, એ અમારી ટોળીનો સ્પીરીટ ખરેખરજ વખાણવાજોગ હતો.

બોહાના હોકમથી હવે અમે કાંઇ પણ અડચણ વગર આગલ વધતા ગયા, અને તારના થાંભલાની નજદીક આવી લાગ્યા. એમ કરતાં દુઝદાખ છોડ્યા પછી પાંચમે દીવસે સાંજે પહેલવહેલી લીસોતરી દુરથી દેખાવા માંડી અને હવે અમારી મોટરો એક પાણીનું નાણું ઓળંગી ટેલીફોનના મથકે આવી લાગી, કે જ્યાં અમે પહેલવહેલા ધરાન દેશના ગામના માણસોના ચહેરા જોયા અને અમારી ખુશાળીનો કાંઇ પાર રહ્યો નહીં.

ફરજાજ મથક ઉતારાને લાયકનું માલમ પડ્યું. સઘળાઓએ નાળામાં આંગ ઘોઇ, ચાહ પી જરા આરામ લીધો. અહીંયા એક કરાનના એટલે લગભગ પાંચ આનાના ૧૫ થી ૨૦ ઇંડાં મલે છે અને બે કરાને મરઘી મલે છે. ઘણા દીવસનું કાંઇ ખાધેલું ન હોવાથી ઇંડાં ખાફેલા કરવા તથા મરઘીઓ રાંધવાનો હોકમ કરી, હજી સુર્ય અસ્ત પામેલો ન હોવાથી ગામમાં ફરવા નીકળ્યા.

આ ગામમાં લોકોની વસ્તી સારી છે, અને થોડાએક બાગો અમારા જોવામાં આવ્યા કે જ્યાં અમે પહેલવહેલા ધરાન દેશના દાડમનો કાંઇક સ્વાદ લીધો. ફરજાજમાં એક લાંગેલી હાલતમાં કાંઇ

કીલ્લા જેવી મોટી ઇમારત જેવામાં આવી. રાતના અમોએ ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ કરી ખુશ મીઝજથી ગાનતાન ચલાવ્યું અને ત્યાર પછી ગરમાગરમ નાન સાથે મરઘી ઇંડાં ખાધ ખુદાના શુક કીધા. હવે અમોને ખુલ્લામાંજ સુવાની ટેવ પડેલી હોવાથી સૌ પોતપોતાના ખીછાના ખગલમાં મારી, છાપડાંને ખદલે લીધેલા ધાપા ઉપર નીસરણીથી ચઢી ખીસતરા પાંઠરી ખુવાખમાં પડ્યા.

જ્યારે આફતાબ રોશન થયો અને તમામ જેહાને સુફેદી પકડી, ત્યારે અમો થોડાએક સકાળેથી ઉઠી, ગામની આજુબાજુનાં લીલા ખેતરોમાં લટાર મારી, ઇરાન સરઝમીનની તાઝગી આપનારી હવા હમમાં લેવા લાગ્યા.

ઇરાનો પરોણાગતની શરૂઆત.

દુઝદાખ છોડ્યા પછી અમોએ અહીં પહેલવહેલી દુધ સાથની ચાનો સ્વાદ ચાખી, ખીછાના ખાંધી મોટરોમાં ગોઠવી, ખાવાપીવાનું લઈ લેવાની તૈયારી કરતા હતા, એટલામાં ત્યાંના કીલ્લાનો લાયકી-વાલો વકીલ (વડો) કે જેનું નામ મહમદખાન માહીયાર ફહરાજી હતું, તેણે અમોને પોતાના મુકામ ઉપર એક દીવસ મેહમાન રહેવાને અરજ કીધી. અમારાથી અહીંયા એક પણ દીવસ રહેવાનું નહીં પરવડે એવું જ્યારે જણાવવામા આવ્યું, ત્યારે તેણે ભારે કાલાવાલા કરી માત્ર ચા નાસ્તા ઉપર આવવાને ઇજન કીધું. હવે અમો જે અહીંયાથી સકાળે ઉપડયે તોજ 'ખામ' શહેરમા સાંજે પુગી શકયે, તે કારણથી અમોએ ઉપલી અરજ પણ ભારે ઉપકાર સાથે ના પાડી.

ખેરઆપ્રીયતના સમાચાર પુછતાં અમોએ શુરગઝના પેલા મવાલી ટેલીફોનચોની ફરીયાદ કરી. મીલે નાદીરી આગલની જ્યારે કહાણી કહી સંભલાવી, ત્યારે તેણે અમોને કરગરીને જણાવ્યું કે જે મારા ઉપર ટેલીફોન કરી તમારા ઉપડવાની ખખર મને જણાવી હતે તો, હું મારા માણસોને જરૂરજ તમારી મદદને વાસ્તે મોકલાવતે.

મહમદખાન માહીયારની લલી દુવાએ સાથે હવે અમો મોટરોનું ભુંગણું ફુંકતા ફુંકતા લોકોના ટોળાં વચ્ચેથી ઉપડી ગયા.

ફહરાજથી ખામ (૩૬ માઇલ).

અહીંયાથીજ ખરૂં પુછો તો હુતના ખીયાખાનનો છોડો આવે છે, કે જે દુઝદાખથી ફહરાજ સુધી લગભગ ૨૦૦ માઇલ વેર

લાંબાયલું છે. હવે અમારી હાટમારીનો છેડો આવેલા જાયો, કારણ કે ખામ જતાં રસ્તામાં અઝ્યાખાદ, રૂસ્તમાખાદ, મોરાદાખાદ, હસનાખાદ, વકીલાખાદ વગેરે ગામો આવતાં ગયાં, અને પીવાના પાણીની 'કારેજો' પણ મલતી ગઈ.

કારેજ.

ઈરાનમાં પાણી પહોંચાડવાની ગોઠવણ એવી રીતે કરીધેલી હોય છે કે, જ્યાં ઝરો લાગેલા હોય ત્યાંથી પાણીને આગલ વધવા જમીનની અંદર ગટર માફક ખોદકામ કરી, લગભગ ૨૫ વાર દુર જમીનને કુવા માફક ખોદી પેલું વહેતું પાણી ખુલ્લું કરવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે ગટર માફક જમીનને અંદરથી ખોદતાં ખોદતાં અને દર ૨૫ વારે પાણીને ખુલ્લું રાખતાં રાખતાં લગભગ ૬૦ થી ૪૦ માઇલ વેર પેલા ઝરાનું પાણી વહેતું કરે છે. એવી રીતના બાંધકામને 'કારેજ' કરી ફેલાવામાં આવે છે.

જેમ જેમ ખામ શેહરની વધારે નજદીક જતા ગયા તેમ તેમ એક બાજુથી પાણીના વહેવા સાથે ખજુરનાં ઝાડો જોવામાં આવ્યા. આરતે આસ્તે શેહરની બહાર લીલા ખેતરો અને બાગો દેખાવા લાગ્યા, અને એ પ્રમાણે લીલાતરી જેતા જેતા સાંજે લગભગ છ વાગે શેહરના દરવાજા આગલ જ્યાં ટેલીફોનનું મથક હતું ત્યાં આવી લાગ્યા.

અહીંયા ખામ શેહરની ઈરાની જરથોસ્તી અંજુમન તરફથી ખેરાદર મેહેરવાન અને બીજાઓ અમારા આવવાની રાહ જેતા હિસા હતા. ટેલીફોનના સ્ટેશન આગલ એક બીજાની ખેરઆપ્રીયત છઠ્ઠી અમારામાંના થાડાક ખેરાદરો ફોર્ડ ગાડીમાં અમારા ઉતારા માટે રાખેલી જગ્યા તરફ જવાને ઉપડી ગયા જ્યારે અમે ત્યાંજ થોભ્યા.

હવે અમે થાડાક ટેલીફોન સ્ટેશનના બાગમાં અમારી અંખોને લીલાતરીથી રાહત આપવાને દાખલ થયા. જોઈએ તો દરવાજા આગલનું પેલું ઝાડ જે અંખોને મધ્યુ તે ઉપર સફેદ શેતુરો ઉગેલાં હતાં. કેટલાએકં હીવસો વેરનું જળું સુકાયલું હોવાથી અને પેટમાં ખાન પાણી સીવાય કાંઈ બીજું ગયલું ન હોવાથી, અમે તો અંજુમન મોટાં શેતુરો તોડી મોહમાં ઉછાલવા લાગ્યા. સ્વાદમાં એટલાં તો મહા હતાં કે અમે આપસઆપસમાં તેના વખાણુ કર્યેય, એટલામાં જ નો આગબાન અમારી આગલ આવી અમુને એક બીજાં ઝાડ આગલ લઈ

ગયો. તે ઝાડ ઉપરના સેતુરો માટેલા ભમરાની માફક કાલા રંગના ઉગેલાં હતાં, અને તે એટલાં તો મીઠાં હતાં કે થોડા વખતની અંદર જેમ તીકો એક ખેતરમાં ઉગેલાં પાકનો તમામ નાશ કરે તેમ એક પણ ફળ તે ઝાડ ઉપર બાકી બેવામાં આવ્યું નહીં.

પ્રીરદોસી પોતાના શાહનામામાં ધરાન દેશને વાસ્તે એમ કરી લખી જણાવેચ કે ધરાનના પાદશાહ બેહરામગુરની દરબારમાં એક વાર હીંદુસ્તાનનાં પાદશાહનું આવવું થયું, અને તે દેશની મુલાકાતથી તેના મન ઉપર એટલી તો ઉંડી અસર થઈ કે તે બોલ્યો:—

કે ધરાન બેહેશત અસ્ત યા બુસ્તાન

હમી બુઘએ મુરક આયદ અઝ દુસ્તાન

કે ધરાન દેશ બાગ છે યા બહેરત છે, અને અહીંયાના દોસ્તોનાં શરીરમાંથી કસ્તુરીનો ખમરાટ બહાર આવે છે.

હવે અમોએ બાગબાનને બક્ષીસ દાખલ એક કેરાન (પાંચ આના) આપ્યા કે તરતજ અમારી આગલ સપરચંદની મોટી ટોપલી લઇને આવ્યો, કે જે પણ ત્યાંજ ઉગેલાં હતાં. થોડાંએક સોજાં બીસામાં મારી બહાર નીકળેચ તો સામેથી અમારે વાસ્તે સવારીના ગઘેડા આવતાં બેયાં, જે ઉપર સંવાર થઈ અમારા ઉતારાની જગ્યાએ ગયા, જ્યાં અરબાબ બેહરામ બેહરૂઝી અને બીજાઓએ અમોને આવકાર આપી બેઠમતમાં ઉભા.

ધરાનની મુસાફરી.

પ્રીય બેરાદર! તું જોશે કે તા. ૬ ઠી મેના હીવસે દુઝદાખથી મોટરમાં ઉપડી, એક પછી એક સજ્જત રાત અને હીવસો પસાર કરી અંતે બામ શહેરમાં તારીખ ૧૧ મીએ આવી પહોંચ્યા. જ્યારે તેઓને ખબર પડી કે હમો કોઈ પણ ગાઇડ વગર પહેલીજ વાર આવ્યા છીએ, ત્યારે તેઓ અજાયબીમાં ગરકાવ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, હવે તમો ધરાનના કોઈ પણ ભાગમાં આસાનીથી મુસાફરી કરી શકશો અને તેમજ હતું. ઉપર લખેલી ચાલુ હાડમારીઓથી હવે અમો એટલા તો હીમતવાન બન્યા હતા કે, ભય શું ચીજ છે તેનો ખ્યાલ પણ ન આવતો હતો. અલબત્તાં તે ધરાનની આબો હવાના પરીણામે પણ હોય. માત્ર જે એકજ ચીજથી અમો ડરતા હતા તે ચીજ કોઈજ નહીં પણ રેતી હતી. હજી અમારી ટોળીમાંના દરેક જણને મોહડે રેતીનો ફારસી શબ્દ ‘રીગ’ યાદ હશે, કારણ કે છેક ઇસ્ફહાન પહોંચ્યા ત્યાં વેર અમો

રસ્તા ઉપરથી પસાર થતા માણસોને 'દર રાહ રીગ અસ્ત, રીગ' (રસ્તામાં રેતી છે કે) કરી પૂછતા હતા. ઉમરે પુછેલા તાંદરેસ્ત માણસોને વાસ્તે ધરાન દેશમાં દાખલ થવાના ખાબા રસ્તાઓ છે, જેનું હું એક પછી એક જ્યાન આપતો જઈશ. પણ અય મારા બહાદુર જીવાન જરથોસ્તી બેરાદર? જાણ કે જેહાન પેહેલવાન રસ્તમને સીસ્તાનથી નીકળતી વખતે જે હફ્તેખાનો પસાર કરવા પડતાં હતાં તે આજ જગો હતી, કે જે જગા ઉપર અમારી માફક તું પણ જવાને તત્પર થા, અને હજારો વરસની નામીચો ભુમીના દર્શન કરવાને નસીબદાર બન.

હાલનું ધરાન કાંઈ શેહેરી ઝીંદગીના શોખીનેને મજાહ આપે એવું તો નથી તે કબુલ કરું છું, પણ અય મારા જીવાન દોસ્ત! જે ગર ગામડેની મજાહનો તું શોખીન હોય, અને કુદરતની કરામત જે તું નીહાલવા માંગતો હોય તો તે માટે દુન્યામાં આજ દેશ ધરાન છે.

પ્રીય બેરાદર! મારા આગલા લખાણોથી તું ને નાસીપાસ થવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. મારા લખાણોથી તું ને એક એવો ભામ્યો આપવાના મેં કાશેશ કીધી છે, કે જ્યાં તું અસલી ઝમાનાનું 'લુત'નું હફ્તેખાન કાંઈક આસાનીથી હવે પસાર કરી શકશે.

ધરાનમાં પાણી વીંચે.

ધરાન દેશમાં પાણી મુઝબના જેવું કાંઈ સસતું નથી, અને અમારી મોટરની મુસાફરી દરમ્યાન ઘણાએક ગામડાઓ જેવામાં આવ્યા, કે જ્યાંના પાણીના ઝરાઓ સુકાઈ જવાથી, ત્યાંના રહેવાસીઓ પોતાના ઘરો છોડી ચાલી જતા અને હજી પણ તેમજ બને છે.

મારી ધરાનની મુસાફરી દરમ્યાન મને મળેલા જાતી અનુભવ ઉપરથી હું એકવાર ફરીથી લખું છું કે, દરેક મુસાફરે પોતાની સાથે લગભગ ત્રણ બાટલી માય એવી એક વોટર બોટલ રાખી, પછી તે જંગલમાં હોય या કોઈના ઘેરમાં या મેડેલમાં પરોણા હોય, તો પણ સહ દોઢએ પોતપોતાનું પેવાનું પાણી પોતાની જાતી દેખરેખ હેઠળ ભરી લેવાને હું ભલામણ કરું છું.

ધરાનમાં શું મુસલમાન કે જરથોસ્તીના ઘેરમાં ચોકની વચ્ચે એક હોજ હોય છે, તેની અંદર સઘળાઓ મોઢું હાથ ધાય છે. જે મોઢું હાથ ધોવાનું પાણી પણ આપણી નજર સામેજ ભરાવ્યું હોય

તો સાફ છે. દરેક જણે પોતાની સાથે એલ્યુમીનમનું ગ્લાસ રાખવાની ખાસ જરૂર છે. ધરાન દેશમાં તંદરેસ્તી જાળવવાના નીયમો થોડાકોજ સમજતા હશે. ઘેરમાં મોરી જેવું તો છેજ નહીં, અને બદન ઘોવાને સાફ પૈસા આપી હમામમાં જવું પડે છે. અલબત્તાં અરખાબોના ઘરોમાં સારા હમામો હોય છે.

શેહેરે ખામ.

શેહેર ખામમાં ૪૨ જરથોસ્તી બેરાદરો અરખાબ (માલિક, સાહેબ, શેઠ) બેહરામ બેહરૂઝી સાથે 'કયસરે ઝરદુસ્તી' નામના આલીશાન મકાનમાં રહે છે, કે જે મકાન ખુદ શેહેરના બહારવાલા લતામાં આવેલું છે. અહીંયા આપણા બેરાદરો કાપડની દુકાનો કાઢી બેઠેલા છે. અહીંના લોકો મેહેનતું છે અને ઘણુંજ સરસ કાપડ વણે છે. અરખાબ બેહરામ બેહરૂઝી એક લાયકીવાલા, ટેકવાલા અને શીખેલા પુરૂષ છે. અહીંથીજ ધરાનની ખરી કુટ ખાવાની અમોએ શરૂઆત કીધી, અને નાસ્તા ઉપર એક ખુમચો ભરીને કાલા સેંતુરો મુકવામાં આવયા. ગંધ કાલેજ ઝાડનો અમોએ તીડની માફક નાશ કીધો હતો, તેનાં કરતાં આ સેંતુરો વધારે મોટા અને મીઠાં મધ જેવા હોવાથી, અને વળી ખુમચામાં તેનો રસ રેલછેલ થતો હોવાથી, અમોએ બરાબર ઇનસાફ આપી, બીજી કંટો ચાખવાને જીવ તલપાપડ થતો હતો. અહીંની નદાનું પાણી ખાફ હોવાથી લોકો કારેજના પાણી પીવામાં લે છે. શેહેરમાં લોકોને ખબર પડી કે આ ટોળી સાથે એક ડાક્ટર પણ આવ્યો છે એટલે બીમારોનું પુછવુંજ શું પડે! ડાક્ટર ચુદર્ઝ દરેકને તપાસી દવા આપતા હતા. ડાક્ટર અમારી સાથે શેહેર જેવા બહાર નીકલતા હતા, એટલામાં ત્યાંના હાકેમની ખાયડી બીમાર હોવાથી ઇજન આવ્યું. આથી અલબત્તાં અમારી ટોળીની ઇજતમાં વધારો થયા હતા.

મારા નામ સાથે અટક્યાલી.

જ્યારે અમો કવટાથી ત્રેન મારફતે દુઝદાબ આવતા હતા, ત્યારે અમારી ટોળીમાંના કોઈ કહ કે ભાઈ ખાદાને ખાતર તારી 'મુલ્લાં' અટક છાડી દે, કારણ કે જો ધરાનના મુલ્લાઓ એ પ્રમાણે જાણશે તો ઝગુવા બનવાનું કારણ મલશે. હું તેઓને જવાબ આપતો હતો કે, હલટા તે લોકો ખુશ થઈ આપણને ઇજત આપશે. છેલ્લે બધાઓ કહે

કે તારૂં માનેકું નામ હીન્દી છે, વાસ્તે હવેથી તુંને મીનોચેહર બોલાવીશું, અને એજ નામે બોલાવવા લાગ્યા. હું વીચારમાં પડ્યો કે હજી તો ધરાન આવે નહીં એટલામાં એ લોકો કહેવા શું માંગેચ! ખામ શેહેરમાં જ્યારે અરખાખ બેહરામ બેહરૂઝે પોતાના ૧૩ વરસના દીકરા ‘માનેક’ની અમો સાથે ઓળખાણ કરાવી કે સઘળાઓ વીચારમાં પડ્યા, અને ત્યાર પછી હું પાછો માનેક તરીકેજ ઓલાખાવા લાગ્યો. મરહૂમ શેઠ માનેકજી હાંટરયાની ધરાન દેશના જરથોસ્તીઓ તરફની જાનફે-સાનીની યાદમાં પોતાના છોકરાનું નામ ‘માનેક’ પાડ્યું હતું.

જેવા લાયક જગ્યાઓ.

ખામ શેહેરની આજુબાજુ સારા આગો અને તરકારીના ખેતરો માલુમ પડે છે. શેહેરની બહાર એક પડત હાલતમાં ઉભેલો કીલ્લો છે, જેને ત્યાંના લોકો ‘કલેહધ બહમન’ કરીને કહે છે. અહીંના લશ્કરનો વડો ચાવર (મેજર) સયકુલાખાનની મુલાકાતે જઈ કીલ્લો જોવાની ધરખા દરશાવતાં તરતજ પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. આ કીલ્લાથી થોડે દુર એક ખંડીયેર આવેલું છે, જેને વાસ્તે કહેવામાં આવે છે કે તે અસફી ઝમાનાનું કોઈ એક આતશકહેદ હોતું બેઠ્યો. ખીજું તો અહીંયા જેવા લાયક કાંઈ નથી.

ચાવર સયકુલાખાન એક બહોશ ઓપ્રીસર માલુમ પડતો હતો, અને રૂસ તથા ફાન્સમાં ફરી આવેલો હતો. પોતાની વાતચીત દરમ્યાન ધરાની જરથોસ્તીઓ તરફની પોતાની પ્રીદાગીરી અને ચાહ બુલ્લો જણાવ્યો હતો, ના એટલુંજ નહીં, પણ યજ્ઞમાં જ્યારે એ શુરો સીપાહ લશ્કરના વડા તરીકે હતો, ત્યારે ત્યાંના ધરાની જરથોસ્તીઓને સતાવનારા મુસલમીનોને કેમ જેર કીધા હતા તેનો ઇસારો હસમુખા ચેહરો કરતો હતો. અમો અહીંના હાકેમને પણ મલ્યા હતા, અને આ બેઉ ઓપ્રીસરોએ અમારા મકાનમાં આવી અમોને વલતી મુલાકાતનું માન આપ્યું હતું.

ધરાની બચ્ચાંઓની કેળવણી લેવાની તલબનો ઇશારો.

અહીંયા ખીજન નામના ૧૪ વરસની ઉમરના ચાકરીએ રહેલા ચાલાક બચ્ચાંએ મને હરસેથી કહ્યું કે અગર જે મને મુંબઈ લઈ જઈ કેળવણી આપે તો હું તેના બદલામાં ધરનું કામ કરું. ના એટલુંજ નહીં પણ જ્યારે અરખાખ બેહરામ બેહરૂઝીને પોતાનાં બચ્ચાંની કેળવણીને વાસ્તે જણાવવામાં આવ્યું, ત્યારે જે કે, તેણે ધરાની

ખચ્યાંઓને કેળવણી આપવાની ખાસ અગત્યતા દેખાડી હતી, તે પણ પોતાની ખરચ કરવાની અશક્તિનો કાંઈક ઇસારો આપ્યો હતો. વળી અમે જ્યારે કવેટામાં હતા, ત્યારે કેરમાનના પાંચ ગરીબ ધરાની બેરાદરો મુંબઈ જવા સારું ઉંટ ઉપર બેસી દુબદાબ આવી ત્રેનમાં કવેટા આવ્યા હતા, અને ઠાકેલા હોવાથી અહીંની કેરેવનસરામાં ઉતર્યા હતા. અમે દરરોજ તે લોકોની મુલાકાત લેતા હતા, અને એક દીવસે જ્યારે હું સવારે મલવા ગયો, તો બે જણાઓ એક ખુણામાં બેસી કાંઈ ચોપડી વાંચતા જણાયા. મારી અજાયબી વચ્ચે મેં જોયું કે તે ચોપડી કાંઈજ નહીં પણ ફારસી ઇત્રેજી શીખવાની ચોપડી હતી, અને તે બીચારાઓ પણ કેળવણીની કીમ્મત પીછાણતા હતા.

પ્રીય વાંચક! કેળવણી વગર એ બીચારાઓની કેવી તંગ હાલત છે. જ્યાં સુધી બદનમાં શકતી હાય ત્યાં સુધી સખત મહેનત કરે અને જ્યારે તાકાત કમ થાય ત્યારે તે બીચારાઓની અને તેઓના કુટુંબની શી હાલત! અરે કોઈને ત્યાં તો રાંધવાના વાસણબી નથી. બીચારાઓ ઇસ અને નાન ખાઈ દહાડો પસાર કરે, અને જ્યાં ખાવાના વાખા ત્યાં કપડાં તે શું પેહરે? ફાટાંતુટાં કપડાં પેહરી, જીગરમાં જરથાસ્તી આતશની પ્રીદાગીરી હંમેશની તાજી રાખવા ગળામાં દોરીથી બાંધેલી બહુજ નાની ઝંઘ અવસ્તાની ચોપડી ચામડામાં સીવી લીધેલી ખીસામાં રાખી નજરે પડતા હતા. બસેસ મલતી વખતે આ બીચારા ભુલકાંઓ જે હુવાનો અવાજ પોતાના મોંઢમાંથી બહાર પાડતાં હતાં, તે સમજવાની તક મલવાને લીધે હું તે પરવરદ-ગારના હઝારોહઝાર શુક કરતો હતો.

વહાલા વાંચનાર! જે મેં મારી નજરે જોયું છે તેજ લખું છું. કેળવણી વગરના હોરા જેવા ચંચળ ખચ્યાંઓ છેક 'તાફત' ગામથી લગભગ ૧૫ માઇલ પગે ચાલી યઝદ શહેરમાં ગધેડાં ઉપર ફૂટ લાવી વેચી, અને પછી ગધેડા ઉપર બેસી ચાલતા થતા. અરબાબ સોહરા-બના ઘેરની પછવાડેની ગલીમાં હું કાંઈક મનમાં બળાપા સાથે ઉભો રહી તે દેખાવ નીહાલતો હતો. એ બીચારાઓનો શું વાંક! સહીઓ વેર જાલેમોની સંગતમાં વસવાથી એઓ જ્યાંવેર નીતાનો એલમ શીખે નહીં ત્યાંવેર કદીબી સુધરનાર નથી, વાસ્તે મુસ્તકીમ પાયા ઉપર રચાયેલા કેળવણીના સાંધણો જોઈએ.

અસલી હીલસુઝ જરથોસ્તીઓ.

અરે! અરથી સહી ઉપરના હીંદુસ્તાનના હીલસુઝ જરથોસ્તીઓએ ધરાનમાંથી ફકટ જજીયા નામનો જીલમી કર કાઢી નાખવા સાડું નજરાણા આપવામાં, લડવામાં વગેરેમાં રૂ. ૧,૦૯,૫૬૪ ખરચ્યા હતા. અરે! બહેરત હોજે! તે કમીટીના મેમ્બરોને, કે જેઓએ પાતાની ધંધાધાપાની બહોલી રોકાણ છતાં વરસોવેર કાંઈક સંખ્યાબંધ અરજીઓ ધરાનનાં જરથોસ્તીઓની બહેતરીને સાડું કાંઈ પણ બખડયા વગર કીધેલી હતી. ચઝદના આતશબહેરામમાં દરરોજ સાંજે ધર્મી મીજલસ મલતી હતી, અને મારા ઉપડવાના છેલ્લે હીવસે તેઓએ મારી તરફથી જે આશાઓ રાખી હતી, તેનો ચીતાર હજી પણ મારી આંખો સનમુખ ઉભો છે.

પ્રીય બેરાદર! તું જાણ, કે અમારી મોટરો નવીસવી હોવાથી પહેલાં તો કાંઈક બેસવાની ગમત પડતી હતી. જેમ જેમ હીવસો પસાર થતા ગયા, તેમ બીચારી મોટરોની કમરને (સ્પ્રિંગોને) પણ જરા જરા લચક આવતી ગઈ. તેનું ઉપરનું બોણું પણ જરા પીછું થતું ચાલ્યું, તેમ તેમ અમારા શરીરનું બી બોણું જરા જરા અફલાતું ઝીખાતું હતું. પહેલાં તો આપણે જાણ્યે કે હશે, પણ પછી માથાંની ખબરો અવાર નવાર લેવાતી ગઈ, અને માત્ર એટલાજ હીસાબે અમે કેરમાન વેર તો આવી લાગ્યા.

આમ શેહરમાં ભાગ્યેજ મરણ થતું હોવાથી દોખમા જેવું કાંઈ નથી, પણ લાસને શેહરની દુર આવેલા એક પહાડ ઉપર તડકામાં ખુલ્લી મુઠવામાં આવે છે.

આનંદી સાંજ.

અમેએ કવેટા છોડ્યા પછી બહુ લાંબે વખતે અહીં એક આનંદી સાંજ પસાર કરી હતી. ભલા અરબાબે અમારી પરોણાગત કરવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું ન હતું. પેલા જવાન બીજને મરડમ કવી એશકીનો 'રસ્તાખીઝ' નાટક કાંઈક ગંભીરાઈથી ધરાની દૃષ્ય ઉપર ગાઈ સંભલાવ્યો હતો, જ્યારે બીજી તરફથી નામાંકીત કવી ફીરદોસીના શાહનામાની બેટા મેં ખુબ જોમ સાથે વાંચી હતી. ખાણા ઉપર અરસપરસ ધરાની અખાનમાં સલામતીઓ લેવાયા બાદ ખુશ ગોસ્તગોમાં તે સુખી રાત પસાર કરી મોટેથી સુઈ ગયા. અહીંયાથી મેં મારી ફારસી અખાનદરાજી શરૂ કીધી હતી.

ખીજે હીવસે સવારે એક મીજલસ ભરવામાં આવી કે જેમાં ખામ શેઠરની તમામ જરથારની અંભુમને ભાગ લીધો હતો, અને અરખા-ખના ભલા ગુણોની તારીફ કરી, અમારી કીધેલી પરોણાગત માટે ઉપ-કાર માની, અમો તરફથી એક વાઝ ભેટ આપવા સાથે, ત્યાંની અંભુ-મનનાં કુંડમાં સારી જેવી રકમ ભરવામાં આવી હતી. અંભુમન તરફથી અરખાએ અમારી આમદ માટે ખરા જીગરથી ખુશાળી જાહેર કીધી હતી.

ખામથી કેરમાન (૧૩૮ માઇલ).

અહીં એક વાર ફરીથી સવારે સકાળેથી નીકળવાને બહલે, પેટની પૂજા કરી, શેઠરની બહાર ટેલીગ્રાફના સ્ટેશનમાં જ્યાં અમારી મોટરો રાખવામાં આવી હતી. ત્યાં સામાન લાવી, ખાવાપીવાનું વગેરે આંધી લઇ, છેક ખાર વાગે ખામ શેઠરથી કેરમાન જવાને સાફ ઉપ-ડયા અરખાખ બેહરામ બેહરૂઝી વગેરે જેઓ ત્યાં હાજર હતા, તેઓને મત્રી ભેટી, ખુશાળીનાં અવાજો વચ્ચે ત્યાંથી અમારી મોટરોએ હવે ચાલુ મુક્યું. હુતના ખીયાખાનમાં ગાઇડ વગર અમોએ સુખ જોયલુ હોવાથી, અહીંથી એક ધરાની જવાન કે જે કેરમાન જવાને હતો, તેને અમોએ સાથે લઇ લીધો કે રસ્તો દેખાડવાને કામ આવે! સુરજનો તડકો હવે સંજ્ઞ લાગતો હતો, અને અમારા રસ્તામાં દહારઝીન, અખારીક વગેરે મલતા ગામોમાંથી પીવાનુ પાણી ભરી લઇ, ખામથી લગભગ ૮૦ માઇલ આગળ વધતાં રાત્રે 'રાયન' નામના એક મોટા ગામ તરફ આવી લાગ્યા, કે જ્યાં ટેલીગ્રાફનું સ્ટેશન આવેલું છે. મારે જણાવવું જોઇએ કે, દહારઝીન ગામ છોડ્યા પછી એ રસ્તાએ આવે છે, કે જ્યાંથી તેહરૂદને રસ્તે માહુન અને કેરમાન જવાય છે. પાણુ એ રસ્તો ખરાબ હોવાથી, અમોએ અખારીક તરફ જઇ રાયન, કરીમાબાદ, માહુન થઇ કેરમાન ગયા હતા.

આ રાયન ગામ અમારા રસ્તાથી ૧૫ માઇલ અંદર હોવાને લીધે અને વળી અંધાર થયલું હોવાથી અમો ખીધા કે રખેને રેતીવાળા ભાગમાં મોટરો બંસી જાય, તે સમયથી પેલા ધરાનીના જણાવ્યા પ્રમાણે અમારા રસ્તા ઉપરજ આવેલું દેહમીરજા (દેહ એટલે ગામ) તરફ અમોએ હંકાર્યું. હવે રાત અંધારી હતી, અને માત્ર આસમાનના સેતારાઓનીજ રોશનીથી અમો ખીયાખાનમાં જેમ તેમ રસ્તો કાપતા

હતા, તેવામાં એક રેતીના ઉંચા ઢગ ઉપર ડોડજકાર ચઢી ગઈ. તરતજ અમે સઘળા બહાર નીકળી પડ્યા, અને ડોડજને જેમ જેમ પાછી પછવાડે ચલાવવામાં આવે તેમ તેમ તે વધારે બેસતી જતી માલુમ પડો. આ જગા નજદીક પાણી ન હોવાને લીધે તથા સાથે પવનના અપાટથી છુટી રેતીએ ઉડતી હોવાથી રાત પસાર કરવાને તે ખીલકલ નાલાયક હતી. કોઈ બોલે કે રાયન ગામ તરફજ મોટરો હંકારી હોતે તો સાફ થતે! અને કોઈ કહે કે બાપુ! પેલાં વહેતા પાણી આગલની જગા કેવી સરસ હતી કે ત્યાંજ રાત પસાર કરતે તો ઠીક પડતે! ગમે તે હોય પણ ડોડજને તો પાછી બહાર કાઢવા સીવાય છુટકોજ ન હતો, અને સામતા હસ માણસોના બળથી પાછલ હાવી બહાર કાઢવામાં આવી. હવે પેલો ધરાની બેરાદર પણ ગુચવણમાં પડ્યો કે દેહ-મીરજા કંઈ તરફ છે. કોઈનું હસવાનું થાય કે જે હોય તે, ખીસતરા છોડી હવે તો અહીંયાજ પડો. કોઈ મનમાં ખીચારા ધરાનીને સાલ-પામડીથી વધારી ભાંગી તુટી ભાષામાં બોલે કે 'તુમ ગોફત, દેહમીરજા ઇનજા, કુજા?' અધાએએ વીચાર કીધો કે પેલા ધરાની જવાન સાથે જરા આબુઆબુ શોધ કર્યે તો ઠીક. જો કે અમે તો ગામની તહનજ નજદીક હતા પણ કીલ્લા માફક ગામની ચોતરફ ફરતી આવેલી દીવાલને લીધે અમે અંધારામાં કાંઈ પણ જોઈ શક્યા ન હતા. અમારી મોટરોની જગાથી માત્ર બસો વાર દૂર ચાલતાં અનેને કાંઈ બતી જેવું જણાયું, અને ખબર કાઢતાં માલુમ પડ્યું કે એજ જગા ઉપર દેહ-મીરજા ગામમાં દાખલ થવાનો દરવાજો છે.

દેહમીરજા.

ગામમાંથી એક ભોગ્યાને લઈ અમે પાછા મોટરો આગલ ગયા, અને ધીમે ધીમે મોટરોને સંભાલથી હાંકી ગામના દરવાજા આગલ બ્યારે આવી પુગ્યા, ત્યારે જે વખતે કોલમબસે પાતાના માણસો સાથે અમેરીકા ખંડની ભુમી ઉપર પગ મુક્યો, ત્યારે જેમ ત્યાંના ઇન્ડિયન્સો સઘળા એકઠા થઈ અજબ થવા લાગ્યા, તેમ અહીં કાંઈક એવોજ દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. અમેનેખી કાંઈ સુજ નહી પડે, કારણ કે આખા ગામના લોકોએ ત્યાં એકઠા થઈ કીલીયાન કરી મુક્યું હતું. એક તો અમારા ડોડજના ફાણસની ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ એટલી તો ચલકાટવાલી હતી, કે તે જોઈને તેઓ ખુબ અજબ થતાં

હતાં. તરતજ ગામના સરદાર મુજલલ ગુલામ હસેનને ખબર કરવામાં આવી. આ એક અપટ્ટેટ જવાન્યો માલુમ પડ્યો, અને અમારી ખેર-આપ્રીયત પછ્યા પછી કીલ્લામાં આવેલા પોતાના આલીશાન મકાનનો એક ઓરડો વાપરવાને આપ્યો, તથા પોતાના નોકરોને અમારી ખીલ-મતમાં સોંપ્યા. તરતજ સમાવર ગરમ કરવામાં આવ્યું અને ચા પી તાજા થયા.

આ સમાવર જેમ પાણી ગરમ કરવાનું કાલસાનું બાઈલર આવે છે, તેવુંજ નાનું પીતળનું બનાવેલું હોય છે, કે જેમાં પાણી ગરમ થાય છે. ત્યાર પછી એક નાની કીટલીમાં ઘણી સરખી ચા નાંખી, પેલું ગરમ થયેલું થાડું પાણી ઉમેરી, કીટલીને બાઈલરની વચ્ચેમાં આવેલી સગડી ઉપર મુકવામાં આવે છે. હવે પ્યાલામાં થાડી સ્ત્રોંગ ચા નામી, તરતજ બાઈલરમાંથી કાક મારફતે જેટલું નેઘએ તેટલું ગરમ પાણી રેડવામાં આવે છે. અહીંયા લોક શુગર વપરાય છે, અને અલબત્તાં દુધ વગરની ચા પીવાનો સ્વછયો છે.

હવે પેટમાં મજબુત કકરી પડેલી હોવાથી જે કાંઈ સુકું પાકું હતું તે ઉપર શુકરાના ફરી અમારામાંનાં કેટલાકેએ ત્યાંજ ખીસતરો પાંડરી કમર નાંખી, જ્યારે બાકીનાઓ બહાર મોટરોમાં ગોઠવઈ ગયા, કારણ કે રખેને કાંઈ સામાન તફરમચા થઈ જાય તેની પ્રાકર હતી.

ફારસી ભાષાનું જ્ઞાન.

મીઁય વાંચક! તેં જોયું હશે કે ઇરાન જવા અગાઉ ફારસી ભાષાનો થાડો ઘણોખી અભ્યાસ કીધેલા હોય તો સાફ છે, કે જેથી ઇરાન જવા પછી આપણે વધારે કાણ મેળવી શક્યે છીયે, અને ઘણાજ સ્પષ્ટ રીતે ઉચ્ચારો કરી શક્યે છીયે. જે ભાષા એક વખતે તમામ કેળવાયલા એશીયા ખંડમાં બોલાતી હતી, જે ભાષામાં આપણા ધર્મની કેટલીક કેતાબોના તરજુમા થમલા છે, તે જેવી ભાષા આજે આપણે છોડી બેઠા છીયે, એ ઘણીજ અફસોસની વાત છે. મને એમ ના કહેવા દેવો કે, આપણને ઇરાન જવાને વાસ્તેજ માત્ર ફારસી ભાષા શીખવાની જરૂર છે; પણ ખરૂં પુછો તો આપણા પુરાણો ધર્મ સાચવવાને સાફ તથા આપણા નેયાગાનોની તવારીખ જાણવાને સાફ તેની ખાસ જરૂર છે. અરે તે પારસીઓને વાસ્તે કેવા મગફરી ભરયા દીવસો હતા, કે જે વખતે બચપણથીજ બરબેરનામા,

શાહનામા વગેરે વંચાતાં હતાં, અને તેની અસરથી તેઓના કયાની બહુ લોહીની અંદર એક જાતનું લડાયક જોમ પેદા થતું હતું, અને તે કારણથીજ તેઓ બહાદુર બનતા હતા. મરહુમ શેઠ ફરામજી આરીયાના તાલીમખાનાના આજથી બે હાથકા ઉપરના આબરૂદાર જવાન્યાઓ ગરજને વખતે કેવી બહાદુરી દેખાડી પોતાની કોમની ઇજ્જત જાળવતા હતા. તેઓ પણ તમને કહેશે કે ફરામજી પોતાના ચેલાઓને ફક્ત મહેનત કરાવીનેજ સંતોષ પામતા ન હતા, પણ સાથે સાથે ખરજોરનામા, શાહનામા વગેરે વંચાવતા, તથા આપણા આપદાદાઓએ કીધેલા ભારે પ્રાક્રમોની વાતો હાથપગના ચેનચાલાથી કરી દેખાડી, તેઓમાં એક જાતનું લડાયક ખર્માર સાથે સાથે ઉત્પન્ન કરતા હતા. ફારસી ભાષા એક એવી ભાષા છે જે જરથોસ્તી ખચ્ચાને લડાયક પોશાક છે. પાકઝાદ શાએર પ્રારદોસી લખે છે :-

હર આન કસ કે શાહનામે ખાની કુનહ,
અગર બન ખુવહ પેહલવાની કુનહ.

જે કોઈ શખ્સ આ મારું શાહનામું વાંચશે, પછી તે કહો કે આરત હોય, તો તે આરત પણ પેહલવાનગીરીના જીસ્સામાં આવી બહાદુરી દેખાડશે. તમે હર કયા જાવો છો? ખુદ આપણા નેયાગાનોની તવારીખ ઈરાનના મુસલમાન તાલામખાનાઓમાં ગવાય છે, અને એમ કરી ત્યાં મહેનત કરવા આવતાં જવાન્યાઓ તે સાંભળી પોતે પણ પેહલવાનગીરીના જીસ્સામાં આવી જતાં, મેં મારી નજર સામે જોયા છે. બેરાદરો! એક સ્ત્રીને ચાતો એક યુરોપીયન ખચ્ચાને ફારસી બોલતો સમજી, તે ભાષાની મોઠાસનું તોલ કરે. ઇનસાલ્લાહ! તે હીવસની વાર જોઈએ છાંયે કે પાસાં અથવા પસાંસના રહેનારા પારસીઓમાં એકવાર ફરીથી ફારસી ભાષા ધરણતુ બોલાતી થઈ પડે!!!

દેહમારગથી કરમાન (૬૦ માઇલ).

આજનો હીવસ મુબારક આદર મહીના અને આદર રોજનો હતો. મારો બેરાદર પ્રારોઝશાહ ગઝદર કોઈની રીતે સાંજ વેરમાં કરમાન પુગી જવાની ભારે ઇતેજારીમાં હતો, કે ત્યાં જઈ આતશકદેહમાં ખુશબો મુકી બંદગી કર્યે. સવારે ઉઠી અમારા આરડામાંથી બહાર નીકળ્યેય તો કુલોનો પમરાત આવતો હતો અને 'કારેજ'ના પાણીની અક્ષેશથી બાબુના ખેતરોમાં તરકારી વગેરે રોપેલું જણાયું. સઘળા-

એએ આ સાથે બાકી બચેલાં નાન ખાધ સંતોષ પંકડી ઉપરી જવાની તૈયારી કીધી. કીલ્લાના સરદારને ખુદા હાફેઝ ઇચ્છી ગામના લોકના ટોળાંની અબ્જયબી વચ્ચે થોડા વગરની એ ગાડીએ હવે અવાજ કરતી આગલ વધી.

રાયન ગામથી શરૂ થયેલા કરીમાબાદ ટેલીગ્રાફ સ્ટેશનનાં થાંભલાઓથી અમોએ તદ્દનજ જુદો રસ્તો લઈ ૨૪ માઇલ કાપી કરીમાબાદ નામના ગામ આગલ આવી લાગા, જ્યાં પાછા ટેલીગ્રાફના થાંભલા અમારી નજરમાં આવ્યા. અહીંયા પેલી અમારી વહાલી 'છાસ' સાથે દોસ્તી પડી. પેલો ઇરાની કાંઈ ખાવાનું લાવવાને સારું ગામમાં ગયો અને જોઈએછ તો કોઈ એક આદમી ભીસ્તીની પખાલ માફક નાની જેવી પખાલ હાથમાં લઈ આવી અમને ગલાસ પકડવા કહે, તો વળી અમારામાંથી એક જન પુછે 'અરે બાબા, ઇન ચે અસ્ત?' તો પેલો અજબ થઈને જવાબ આપે 'ઇન ઇરાની દુગ (છાસ) અસ્ત, દુગ.' પ્રીય વાંચનાર, તું એમ ના સમજતો કે અમારી ટોળીમાંથી બધાજ ફારસી જાણતા ન હતા. પણ અમારી ટોળી કાંઈ ઓરજ હતી, અને બહુ આનંદ મેલવતા હતા. સહે કોઈ ગલાસ ભરીને પીતા જાય, અને એક બીજાને કહેતા જાય કે ભાઈ સંભાલજો. કહે કે તેની તમામ મસક ખાલી કરી નાંખી, અને ઉપરથી બાફેલાં ઇંડા!

પ્રીય બેરાદર! ઇરાનની છાસની શું વાત કહું? તુંબી એક વખત ફેરો બા, અને જેમ અમો દરેક જણા ગામ આવે ત્યારે પુછ્યે કે 'દુગ અસ્ત, દુગ?' તેમ તુંબી પુછતો જજે અને પીતો જજે.

જેમ અમારામાંના દરેકને મોઢે પેલો હેખત ભરેલો શબ્દ 'રીગ' આદ રહી ગયોય, તેમ 'દુગ' શબ્દબી કોઈ કાળે વીસરાશે નહી. અમોએ કરીમાબાદથી છાસ પીવાનું શરૂ કીધું તે છેક જ્યારે પાછા ફરતી વખતે ઇરાન દેશની હદ છોડી, ખાનીકુધ જવાને રસ્તે લગભગ ૧૧૦-૧૧૫ વેરની ડીગ્રીના તાપમાં મધ્ય બપોરે ઇરાક સરકારની મુલકની હદમાં તદ્દનજ નસોસ હાલતમાં આવી લાગા, ત્યારે ત્યાંના કસતમ હાઉસના વડા મીઝ એસ. સાઇમને કટોકટ વખતે જે તાબગી આપનારું છાસનું ગ્લાસ દરેકને આપ્યું હતું, કે જે અમારા નસીબમાં છેલ્લુંજ હતું, તે હજીબી મારા બર્ઝાગ પેસ્તનજીબાને યાદ હશે.

માહુન.

હવે છાસ પીધારી અમુને જરા તાજગી મલી કે પાછા મોટરોમાં

ચઢી બેઠા. ટેલીગ્રાફના થાંભલાઓ આગલથી હવે ગાંડા હાથીની માફક મોટરો દોડવા લાગ્યાં. એમ કરતાં ૧૫ માઇલ કાપી માંડુન નામના ગામ આગલ આવી જરા આસાચરા લીધી. આ એક અહીંના લોકોની પવીત્ર જગા છે. અહીંથી પાહડો ઉપરનું બરફ સંકુલ ચાહરની મીસાલ અમોને જણાવા લાગું. પેટમાં કકરી પડેલી હોવાથી જરા ત્યાંથી મીઠાઈ વેચાતી ખાઈ તથા કારેજના પાણી પી હમ ખેંચ્યો. અહીંયાના ખેતરોમાં ખસખસના છોડવા જોવામાં આવ્યા. માંડુનથી કેરમાન હજી ૨૧ માઇલ દુર હતું, અને પહો નાપાક રેતી પાછી શરૂ થઈ, તે કટલેક ડેકાણે તો વીસથી તે ત્રીસ ત્રીસ પ્રીટ જેટલા સોપારાની માફક ઉભેલા દગલા અમારા રસ્તા વચ્ચે આવવા લાગ્યા. માંડુન આગલ પાછી ડોડજ રેતીમાં બેસી ગઈ જે વખતે અમારી સાથનો ખામવાલા ફરમે ધરાની બહુ કામ લાગ્યો હતો, અને એજ મતલબથી અમોએ તેને સાથે લીધો હતો.

અર્ધશીર ખાખેકાનના કીલ્લો.

હવે મોટરોને વાંક આપી બહુજ સંભાલથી હાંકવામાં આવતી હતી. કેરમાન જતાં માર્ગમાં અસલી કેરમાન શહેરનાં ભાંગદુત હાલ-તમાં ઉભા રહેલાં ખંડોયેરો જોવામાં આવ્યાં. વધારે નજદીક જતાં અર્ધશીરનો ૧૭૦૦ વરસની વાત ઉપર પહાડ ઉપર બાંધેલા કીલ્લો નજરે પડવા લાગ્યો, અને તેની બાજુની ખીણમાં લીલાતરીથી ભરપુર બાગો દેખાવા લાગ્યા. એમ કરતાં કાંઈક ઉલટ સાથે અમો અસલી કેરમાન શહેરમાં સાંજે ૬ વાગે દાખલ થયા, જ્યાં ૩૦ મીનોચેહર હાહો, અરબાબ શરોપે શહેરચારે ખુદાબક્ષ અને તેવાણના લાઈ ફરીદુન વગેરેએ અમોને આવકાર આપી, અમારી ખેરબાપ્રાયત પુછી, અમોને અરબાબ શરોબ્યાનના બાદશાહી બાગમાં આવેલા આલીશાન મકાનમાં ઉતારો આપ્યા. પ્રાય બરાહર! તું બેસે કે તારીખ ૭ માર્ચે તદ્દનજ નવી મોટરોમાં ફુલદાખથી ઉપડેલા તે લુતના રેલીવાલા રણુમાંથી ૩૬૨ માઇલની અતારથ ઠાકવી નાંખનારી અને જંગલ ભરેલી મુસાફરી કરી અંતે તારીખ ૧૫ માર્ચે કેરમાન શહેરમાં આવા લાગ્યા.

કુદરતી આવકાર.

સરહાર સેપાહ રીઝાખાનની બરકતથી હવે ધરાનમાં સવળ આઝાદી જોવામાં આવે છે, અને તે સખબે શીરાજના ખુલ્લુલા કેરમાનમાં આવી

અમારા બાગના ઝાડો ઉપરથી કાંઈક એવી રીતનો ઇસારો કરતાં મારુમ પડ્યા, કે “ઓ તમે બહુ લોહીના ક્યાની બોલાવના બેટાઓ ! અમેને આજ કેટલોક વખત અગાઉથી આગાહી થઈ હતી કે, હીન્દ ઝમીન તરફથી અસલી જરથોસ્તી ધર્મ પાળતી એક ટોળી મહા મુસીબત ખમતી ઇરાન સરઝમીન ઉપર આવી લાગશે, અને અહીંયાની બાર સદીઓ વેર દુખમાં દીવસો પસાર કરતી પોતાની ગરીબ લાચાર કામ તરફ રહેમની નજરથી જોશે, અને તેઓ તરફ પોતાનો મહદનો હસ્ત લાંબાવશે. એ ટોળીની અમે કેટલોક વખત થયો આતુરતાથી રાહ જોતા હતા, અને આજે તમુને આવકાર આપતાં અમેને અતીશય ખુશાળી પેદા થાય છે. મહાન પયગમબર અશો સ્પીતમાન ઝરથુસ્ત્રની તારીફ હવે હમે ખીનદેહસતે કોઈનાખી બાગના ઝાડો ઉપરથી ગાંધએ છીયે, અને હવે ક્યાની ઝમાનો પાછો શરૂ થાય એવા દરેક ચીન્હો દેખાવા લાગ્યાં છે. બહાળા બેટાઓ ! તમારી તમામ ઇરાનની મુસાફરી ફતેહમંદ થાય ! અને જ્યારે તમે તમારા દેશમાં પાછા ફરો, ત્યારે આ એક ટુંક પેગામ અમારી તરફથી તમારી કામને કહેજે કે ‘તમારું માદર વતન તમુને પાછા બોલાવે છે, અને તમારા આવવાની આતુરતાથી રાહ જોવે છે.’”

આટલું બોલી આ શીરાઝના બુલબુલોનું ટોળું કાંઈક નખરાં અને લાડ સાથે મીઠા સરોદો કાઢતું અમારા બાગમાંથી ઉડી ગયું, અને અમારા દીલમાંનો આતશ માદરવતન તરફ પજરતો રહ્યો.

ઇરાનના આતશ-દેહો.

બોહાની મેહરથી ઇરાનમાં એક પછી એક ધર્મના મકાનો બંધાવાની તઇયારી થઈ રહી છે. અત્યાર આગમચ તો તેહરાનમાં સારા બાગબગીચાવાળા કમ્પાઉન્ડમાં પરસીપોત્રીસના નકસીદાર મીનારાઓની માફક પથ્થરનાં ઉભા થાંભલાઓ સાથનું બંધેલું મજબુત રોનકદાર આતશકદેહમાં રાતઢીન આતશ બળતો રહ્યો છે.

કેરમાનમાં પણ ચતપત્યા દાક્ટર દાઢીની મહેનતથી આતશ રોશન કરવામાં આવ્યો છે, અને તે આતશને હવે પછી હમેશનો રોશન રાખવાને એક સાઈ જેવું ફંટ ઉઘરાવવાની મહેનત કરી રહ્યો છે. હું દરેક ધર્મી જરથોસ્તીને નમ્રપુર્વક અરજ કરું છું કે, પોતાની ગુંબસ પ્રમાણેનો ફાળો જો આવા સખકતા કામમાં આપશે તો તેઓ ખરેખર

નસીબવંત ગણાશે. ઇરાન દેશની એક ખાણ તેહરાનમાં તથા તેની છેક ખીણ ખાણ કેરમાનમાં જ્યારે આતશકહેલામાં આતશ રોશન કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે આ બે મોટા શહેરોની વચ્ચે આવતું યઝ્દ શહેર કે જ્યાં જરથોશ્તીઓની મુખ્ય વસ્તી છે, ત્યાં પણ હવે એક નવું આતશખહેરામ બંધાવવાનો ઇસારો મારે કાને આવી ચુકે છે. ઇનશાલ્લાહ! જ્યારે આ ત્રણે આતશો ખુદ પોતાના આલીશાન મકાનોમાં રોશન થશે, અવસ્તા પહેલવીના લફ્ફો બોલાતા થશે, અસલી કીયાકામો અને જશનો ચાલુ થશે, ત્યારે અને ત્યારેજ ઇરાન દેશના જરથોશ્તીઓની કમનસીબી દૂર થશે.

અરે ઐરાહર! તું ઉતાવળે થઈ મગરૂરીથી એમ ના બોલ્યા ખુદાને ખાતર તારી કલમ એમ ના ચલાવ, કે ઇરાનના જરથોશ્તીઓમાં ધર્મ જેવું કંઈ નથી. તું ખાત્રીથી માનજે કે તેઓના જીવનમાં જરથોશ્તી આતશ તું ધારે છે તે કરતાં હજાર દરજ્જે વધુ જ્ઞેશ સાથે બળે છે. ખાલી બહારના પહેરવાસથી તથા ખાતેનનો ભેદ જાણ્યા વગર એ ખીચારાઓનું તું બદનામ ના કર! હા, હું કબુલ કરૂંચ કે કંઈકાને મેં પણ જ્ઞેયા, પણ તે ખામીઓ કેવા કેવા સંજ્ઞેગોથી ઉભી થઈ હતી, તેનાં તેં કારણો જાણવાની કોશિશ કીધી છે? પ્રીય વાંચક, તું જાણ, કે ૧૩ સદીઓ વેરનો ભારે ઝુલમ તથા ધર્મનાં આંધળા અનુનને લીધે પોતાના ધર્મ ઉપર જાનફેસાન કરનારા જરથોશ્તીઓને સુદરેહ કુસ્તી છુપાવીને પહેરવો પડતો હતો, અને એવી રવેસે ગામડાઓમાં રહેતા કોઈક જરથોશ્તીઓને હાલમાં તું જ્ઞેતો હશે, એમાં એ ખીચારાઓની શું તકસીર!

શહેરે કેરમાન.

ઝાડપાન વગરના રેતાલ રનમાં આવેલા આ કમનસીબ શહેરમાં હાખલ થઈ જોઈએય તો. દરેક ઘરને બહારથી લગભગ ૧૨ થી ૧૫ ફીટની ઉંચી દીવાલ તથા બાજુએ એક નાનો દરવાજો, એ પ્રમાણે પોતાના ઘરનો બહારના બહમાસોથી બચાવ તરીકે ઉંચી દીવાલ રાખેલી હોય છે. વચમાં મોટો ચોક કે જેમાં એક હોજ તથા ચોકના પ્રમાણમાં બાગ બનાવેલો હોય છે.

કેરમાન શહેર ઉંચા પહાડોની વચ્ચે આવેલું છે. તે દરયાની સપાટીથી લગભગ ૩૧૦૦ ફીટ ઉંચું છે. આ શહેરમાં લગભગ ૫૦,૦૦૦

માણસોની વસ્તી છે, જેમાંથી ૨૩૦૦ જરથોસ્તી ધરાનીઓ છે, જેઓનો મોટો ભાગ ખેતીવાડી કરે છે, જ્યારે બાકીનાઓ કાપડના વેપારીઓ છે. અહીંના ગાલીયા હન્યામાં વખણાય છે, જે ખનાવવાનાં મોટાં મોટાં કારખાણાઓ છે, અને જ્યાંજંથ અમેરીકા ચઢાવવામાં આવે છે. અહીંયા કુશાદે જગ્યાના કમપાઉન્ડવાલી બે હોસપીટલો છે, જેમાંની એક માશનરી તરફની અને બીજી જરથોસ્તીઓ તરફની છે. અહીંયા જરથોસ્તીઓના ઉતારા માટેની એક જગ્યા છે. કેરમાનની આબુબાબુનાં ખેતરોમાં પુષ્કળ ખસખસના છોડવા તથા ઘઉં 'રોપેલા' જોવામાં આવે છે. અહીંયાથી શુદ્ધરની નીકાશ થાય છે. ખજુરનો પાક પણ પુષ્કળ છે અને ઘણા સ્વાદીષ્ટ છે. કરમાનનું ખજાર જોવાલાયક છે. કેળવણી.

ધરાન દેશના જરથોસ્તીઓનાં ભલામાંજ પોતાનું ભલું સમજનારો જીર્જોગ અરખાખ જમશીદ જેહાંગરે, પોતાની ગમે તેવી મધ્યમ હાલત છતાં, પોતાના ગૌરના પૈસાથી હમ કોમના ગરીબ ખચ્યાંઓને શરૂઆતની કેળવણી આપવા બે સ્કુલો સ્થાપેલી છે, કે જેમાં ૪૦) છોકરાં તથા ૫૫) છોકરીઓ મફત કેળવણીનો લાભ લે છે. જ્યારે અમોએ આ સ્કુલોની મુલાકાત લીધી, ત્યારે નીરદોશ ખચ્યાંઓની ગરીબાઇ જોઇને અમારું દીલ ભરાઇ આવ્યું, અને તેને પરીણામે અમોએ અમારા ખીસા ખાલી કીધા.

પોતાની જીવાનીમાં પોતે નજરે જોયલા ભારે ગુલમની જ્યારે તે પુર ગંભીરાઇથી વાત કરતો, ત્યારે કોઇપણ સખ્ત દીલના માણસની આંખો આંસુથી ભરાઇ આવે, તોપણ તે રીઝાશાહના હાલના વખતને વાસ્તે આશાવંત લાગતો હતો.

બીજી એક સ્કુલ જરથોસ્તી છોકરીઓની છે, કે જેમાં ૭૮ છોકરીઓ કેળવણી લે છે, કે જેનું મોટું મકાન અરખાખ શેહરયાર તાફતીએ બંધાવી આપ્યું છે. આ સ્કુલમાં દેરા રંગવાનો તથા મોજાં શુંઠવાનો વગેરે હુન્નર શીખાડે છે, અને તેના સુંદર નમુનાઓ અમોને બતાવ્યા હતા. આ સ્કુલની દરેક રીતની દેખરેખ અરખાખ શેહરયાર ખુસરૂ નામના લાયકીવાળા ગ્રહસ્થ કરે છે.

જરથોસ્તી છોકરાંઓની સ્કુલમાં ૧૪૫ છોકરાંઓ કેળવણી લે છે, અને અહીંની 'પરસીયન ઝોરાસ્ત્રીયન અમીલીઓરેશન સોસાયટી' એ સ્કુલને પૈસાની મદદ કરે છે.

સામટી રીતે લેતાં અહીંયાનાં જરથોશ્તી છોકરા છોકરીઓને કેળવણી આપવાનું કામ ઘણુંજ સંતોષકારક માલમ પડ્યું અને એ કામમાં ઉલટ ધરાવનારાઓ વાજખી મગરૂરી લઇ શકે.

કેરમાનનું નવું આતશકદેહ-લેડી નવાઝખાનુ રતન તાતા.

અહીંયા આગલા વખતના બે જુના આતશકદેહો છે. પણ હાલમાં તે મોહલ્લાઓ પારડી જાતથી વસાયલા હોવાથી ખંતીલા ડાક્ટર દાદીએ અરખાળ સરૂષ જેહાંગીર તથા તેવણના મહેરદાર શીરીનખાનુ તથા જમાઇ અરખાળ રૂસ્તમ ફરશેખની મહેરખાનીથી સારી જગ્યાએ એક ખાગવાહું લાયક મકાન પસંદ કરી ત્યાંના જરથોશ્તીઓમાં ધર્મનો આતશ રોશન કીધો છે. આ કામમાં લેડી નવાઝખાનુ તાતાના નામનો તથા તેવણ ઉપર ખાંધેલી આશાઓનો ત્યાંના જવાન્યાઓએ મારા કાનમાં નાંખેલો ઇસારો જે હજી વેર ગનગનાત કરતો હતો, તે હવે દુર થશે. આ આતશકદેહને જાથુકનું નીલાવવાને દીનદાર જરથોશ્તીઓ જે કાંઇ પૈસા પોતાની ગુંજાસ પ્રમાણે આપશે, તે તેમાં તેઓ ખરેખર પુન્ય હાંસેલ કરશે. અરે! મારી નજરેનજર જ્યારે લગલગ ૧૫૦ ઉધરતા જવાન અરખાંઓને કુસ્તી કરી ખંદગી કરતાં જોયા, ત્યારે મનમાં વીચાર કર્યું, કે આ કાંઇજ નહીં પણ નવા આતશકદેહનાજ પ્રતાપ છે.

કેરમાનના જરથોશ્તીઓનો આશાવંત મામલો.

એમાં તે કાંઇજ શક નથી કે નવા આતશકદેહની હસ્તીથી કેરમાનનાં જરથોશ્તીઓમાં પોતાના ધર્મની મોતેખરીને સારો ખ્યાલ બેઠેલો નજરે પડ્યો છે, અને મારી તે ખાત્રી છે કે જે રીતે કેરમાનમાં હાલ અપાતી કેળવણી, ધર્મજ્ઞાન તથા સુધારોવધારો જે ચાલુ રહ્યો તે થોડાક વખતમાં ત્યાંના જરથોશ્તીઓની હાલત ઘણીજ આશાવંત નીવડશે.

કેરમાનની સ્કુલમાં જરથોશ્તી છોકરાઓની દુવા.

અમારી ધરાનની મુસાફરી દરમ્યાન જ્યારે અમે અસલી કેરમાન શહેરમાં આવી પુગ્યા ત્યારે તારીખ ૧૯ મી મેએ મદરેસેઇ જરથોશ્તીયાને ધરાનવાળા આલીશાન ઇમારતના સુંદર હોલમાં એક દમામદાર મેળાવડો ભેગો મલ્યો હતો, જ્યાં સ્કુલના આસરે ૧૫૦ છોકરાંઓ ઉપરાંત ખીજા ગ્રહસ્થા મળી લગલગ ૨૫૦ માણસો ભેગા

મહાં હતાં. શરૂઆતમાં સ્કુલના એક માસ્તર મીરજાં ખરજોરે હોલની અંદર છોકરાંએને હારેદોર ઉભા રાખ્યા પછી આ નીચે લખેલી બેટો ગાવામાં આવી હતી. જે ઉપરથી જોવામાં આવશે કે ધરાની ખચ્યાંઓ આપણી તરફ કેવી આશાઓ સાથે હાલ પોતાનો વખત પસાર કરે છે.

વહ કે આયતે એજલાલ મારા શુદ્ધ પઢીદાર,
કહ જાનેબે હિન્દુસ્તાન શુદ્ધ ઇન જમયે અખરાર.
ઝમાને શાહમાળા અસ્ત-નેહ રૂઝે સરગેરાની અસ્ત,
કામે દેલ કનુન ગસ્ત હાસેલ-મરહુમા અઝ ઇન બખતે મુકબલ.
અય હમ વતનાન તખરીકે મા ખર શુમા-કીનદમ રાયતે એકબાલ.
ઇન હસ્તેહ હમકીશાન કે ધરાન રા બેખીનન્દ,
અઝ બહરે નરીમન જાયે અજઢાદી ગુઝીનન્દ.
શવહ રૂઝે મસરરત-બે મા અફસોરદેહ મેલલત
પસ સાયરે હમકીશે દુન્યા-ઝીન બાખત રોખ આરન્દ ખરેમા.
આનગે સાહતે કેશવર મુસફ્ફા શવહ
કાક સામે સનાઇય બાઝો પયદા શવહ.
માઝીન પારસીહાયે મુઅઝઝમ ગસ્તેહ મમનુન
કહ રસ્મે તરીકે મરદુમીઓ લોત્ફ અફઝુન
સુયે મા રૂ નમુદન્દ-દરે રાફત ગશુદન્દ.
ઔરી ઇન ખુવદ રસ્મે અહરાર-ખુદન અઝ ઝઇફાને ખખરદાર.
યા રખ ઇન ખુઝોરગાન રા મુવફ્ફક બેદાર
તા ખર મકસદ આયન્દ અઝ કરમ કામગાર.

‘અરે! અમો કેવા નસીખવાલા છીયે કે તમો જેવા હિન્દુસ્તાનથી આવેલા ગ્રહસ્થોથી અમારી મોટાઇમાં વધારો થયો છે. ખરેખર એ ઘણા ખુશાળીનો વખત છે, અને દલગીર થવાનું કાંઇ પણ કારણ નથી, કારણ કે અમારા સારા નસીબે દીલની મુરાદ હવે હાંસેલ થઇ છે. અરે! અમો તમને મુખારકબાદી આપ્યે છીયે અને ઇસ્છીયે છીયે કે આબાદીનો વાવટો તમને રસ્તો દેખાડે. આ હમદીનોનું ટોળું માદર વતન ધરાન જોતાંનેવાર પોતાના બાપીકા વતનને પોતાના હંમેશના રહેઠાન તરીકે પસંદ કરશે. જો એમજ હોય તો ખરેખર અમારી જેવી આજુરદે થયલી કામને વાસ્તે તે દીવસ ઘણોજ ખુશાળીભરેલો છે, અને પછી દુન્યાના આપણા બીજા જાતલાઇઓ પણ ધરાન સર ઝમીન

તરફ ખેંચાશે. અને જ્યારે જુદી જુદી જાતના કારખાનાઓ અહીંયા ઉઘડશે ત્યારે ધરાન આબાદ અને ઝળકતું થશે. અમો તમો જેવા જર-થોશ્તી ગ્રહસ્થાના આભારી છીએ કે જેઓ પોતાની સાલેસાધ અને બેહદ મેહરબાનીથી અમારી તરફ પધારયા છો અને એમ કરીને અમારી ઉપર માયાનો દરવાજો ખોલ્યો છે. ખચ્ચીતજ ગરીબ અને ઝઘડૂ લોકોની હાલતથી ખબરદાર રહેવું એ ઉદાર માણસોની રીતભાત છે. ઓ ખુદા! આ આપણા દેશ તરફ પધારેલા સાહેબો ઉપર તારા આશીરવાદ બક્ષ કે જેથી કરીને તારા આશીશથી તેઓનાં ધારેલાં કામો પાર પડે.' આમીન!!!

યઝદના (કહેા કે ધરાન દેશના એકપુરા) આતશબેહરામના પાક મકાનના હોલની અંદર મરહુમો સર હીનશાહ અને શેઠ નસરવાનજી યા ફરામજી પીટીટની સખીઓ તરફ જ્યારે મારી નજર પડતી હતી, ત્યારે તે બેહેશ્ત બેહેરેહ ભાઈઓ કાંઈ એવો ગેખી ઇસારો કરતાં માલુમ પડતાં હતાં, કે અય મારા ખાનદાનીઓ! ગમે તે હોય તોપણ બેહેશ્તી લેડી શાકરબાઈની જન્મભુમાને વીસરતા ના, કારણ કે એ નેક બાઈની ખરકતથીજ અમો ઇઝત અને હોલત મેલવી શક્યા હતા.

તારાજ થયલાં કેરમાન શેહેરના ખંડીયેરો.

હાલના કેરમાન શેહેરની આજુબાજુ મોટાં વીસતારમાં જ્યારે આપણે ખંડીયેરો જોઈએ છીએ, ત્યારે હીલમાં તેનો કાંઈક હેવાલ જાણુ-વાની હોંશ કુદરતી થયા વગર રહેતી નથી.

તવારીખ ઉપરથી એવું માલુમ પડે છે કે લગભગ ઇ. સ. ૧૫૫૦ થી ૧૭૮૪ સુધી સફવી ખાનદાનવાલોઓ ધરાનમાં રાજ કરતા હતા, ત્યારે આપણી વસ્તી કમમાં કમ પાંચ લાખ માણસોની હતી, જેઓમાંથી દસ વીસ હજાર હીવાની અદાલતમાં પાયદલ તથા ઘોડેસવાર ફોજમાં રહેલા હતા. ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં ગેલજાઇ અફઘાનોએ ધરાન ઉપર ચઢાઇ કરી ત્યારે તેઓએ સીસ્તાનને રસ્તેથી જવાને બદલે કેરમાનનો રસ્તો લીધો, અને ખાચારા કેટલાકોને મારી નાંખ્યા, જુલમથી વટલાવ્યા અને એ રીતે વીખેરી નાખ્યા. એ ગેલજાઇ અફઘાનો કંદહારના હતા અને તેઓ ધરાનને તોળે હતા. તેઓએ સ્વતંત્ર થઇ મહમદ નામના સરદારની સરદારી તળે ધરાન ઉપર હુમલો કીધો. એણે કેરમાનનાં જરથોશ્તીઓને મજબૂત લડવયા જોડ, એવું કહી પોતાના લશ્કર સાથે જોડાવાને

લલચાવ્યા કે, તેઓ ઉપર ચાલુ પડતા ભારે જીલમનો ઇરાનના ઇસલામીઓ ઉપર વેર લેવાની ચા એક સુંદર ટક છે, અને જે આપણે ફતેહ પામીશું તો અમારા અમલ દરમ્યાન તમે જરથોશ્તીઓને દરેક રીતની રાહત મળશે. ભાલા જરથોશ્તી ઇરાનીઓએ હવે પછીના દિવસો સુખમાં પસાર કરવાના ખ્યાલે અફઘાનો સાથે જોડાઈ બહાદુરીથી લડી ઇરાનીઓને હાર આપી. અફસોસ! તે ખીવફા અફઘાનો તરફથી મેદાનમાં બહાર પડેલા જરથોશ્તી લડવૈયાઓને રાહત આપવાને બદલે તેઓની હીમત અને બહાદુરીથી છક થઈ મનમાં ખીધા કે રખેને તેઓ કોઈ વખત આપણને પણ અહીંથી મારી હાથે એવા ખ્યાલથી તેઓની કટલ ચલાવી. ત્યાર પછી માત્ર થોડા વરસમાં જ નાદીરશાહે પાછા અફઘાનોને ઇરાનમાંથી હાંકી કાઢ્યા. નાદીરશાહના અમલ દરમ્યાન (ઇ. સ. ૧૭૩૨-૧૭૪૭) હેરાત ઇરાની જરથોશ્તી લશ્કરથી જીતાયું, અને તમામ હુટ પારસીઓને બક્ષી. એમાં હેરાતના હાકેમના ખચ્ચાં છોકરાં જરથોશ્તીઓને હાથ આવ્યાં હતાં. અફઘાનોએ કાલાવાલા કરી પાછા માંગ્યા કે ગોલામ ઢાખલ તેઓને વેચવા નહિ, પણ કમનસીબ જરથોશ્તીઓના ધ્યાનમાં આ વાત ઉતરી નહિ, તેથી અફઘાનોએ હીલમાં કીનો રાખ્યો.

નાદીરશાહના મરણ બાદ ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં અફઘાનોએ ઇરાન ઉપર હુમલો કરી, એકજ દિવસમાં વીસ હજાર જરથોશ્તીઓને ચુંટી ચુંટી કટલ કરી, આતશકહેલો તથા દુખમાં બેસી જીવતા અને બરબાદ કીધાં. આજેખી કેરમાનની બહાર ત્રણ ચાર માઇલના ઘેરાવામાં હજારો ઇરાની જરથોશ્તીઓના ઘરો વેરાન પડેલાં હજી જોવામાં આવે છે.

એ પછી કરીમખાન જંઘના વખતમાં એટલે ઇ. સ. ૧૭૬૧-૧૭૭૬ માં જરથોશ્તીઓ પાછા સારી હાલતમાં રહ્યા હતા, કે જે વખતે આપણી વસ્તી લગભગ ૩૦,૦૦૦ ની હતી. એ વખતે જે જરથોશ્તીઓ પહાડોમાં ભરાઈ છુપાઈ રહ્યા તેઓ પાછા ચઝઢ તથા કેરમાનમાં આવી વસ્યા. કરીમખાનના મરણ બાદ એના લશ્કરનો સરદાર આગા મહમદખાન કાબરે બળવો ઉઠાવી ઇરાનની રાજગાદી પોતાના હાથમાં લીધી. ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં કરીમખાન જંઘનો ભત્રીજો લુત્ફઅલીખાન કે જે તે વખતે કેરમાનનો હાકેમ હતો, તેની સામે એણે ૬ મહીના વેર લડાઈ કરી અંતે કેરમાન જીત્યું. એ વખતેખી પાછા હજારો

જરથોસ્તીએ લડતાં માર્યા ગયા, અને સાથે રહેવાના મકાનોનો પણ નાશ થયો, જે હજીબી ત્યાંથી પસાર થતાં મુસાફરોના જોવામાં આવે છે.

ગંબદે જખલીની મુલાકાત.

એવું કહેવામાં આવે છે કે આ એક સાસાનીયાન ઝમાનાનું આતશકદેહનું ખંડીયેર છે. આ ખંડીયેર એક ગોળાકાર આતશ રાખવાનો ઘુંઘજ હોય એવું માલમ પડે છે, જે પહાડોની વચ્ચે આવેલી જગ્યા ઉપર બાંધવામાં આવ્યું છે, અને એ જગ્યા તરફ જવાને માત્ર બે માર્ગો છે, કે જેમાંની એક અર્ધશીર બાબેકાનના કીલ્લા તરફથી છે. આ એક વખતનું કહેવાતું આતશકદેહ હાલમાં તો ત્યાંથી પસાર થતા ચરવેદારોને આશાયસ લેવાની જગ્યા થઈ પડી છે. આ જગ્યાથી થોડેક દુર પહાડની કંઠણમાં એક મોટો ગુફા જણાયો, જે જોતાં માલમ પડ્યું કે હાલમાં ત્યાં કોઈ એક ચરવાદાર પોતાના ગુસફંદો રાખતો હતો.

ફેરમાનના અમારા છ દિવસના રહેવાસ દરમ્યાન અમેને ત્યાંના આગેવાનોએ પોતાની મુલાકાતથી માન આપ્યું હતું, અને અમેને પણ તેઓને વળતી મુલાકાત આપી હતી, જે વખતે મહોબતભરી વાતચીતો થઈ હતી. ત્યાંના અરબોએ પણ અમારી મેહેમાનદારી કરવામાં કાંઈ પણ બાકી રાખ્યું ન હતું. બ્રેસપતવાર તારીખ ૨૨ મી મે મહીનાની સવારે ભલા અરબો શરૂ પે શેહેરચારે ખુદાબક્ષ, કૈબુસરૂ ફસ્તમ કયાનીયાન તથા ડાક્ટર દાહી વગેરેનો આભાર માની સૌની ભલી ઇચ્છાએ વચ્ચે અમારી મોટરોએ યજ્ઞ તરફ હેરયું લીધું.

ફેરમાનથી યજ્ઞ શેહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલા આવેછે તેના નામે તથા તેઓની વચ્ચેની લાંબાઈ નીચે મુજબ છે:—

મંજલા	લાંબાઈ માઇલમાં	
ફેરમાન		
બાગધન	૨૧	
કબુતરખાને	૨૮	
રફસનબાન	૨૫	ટેલીફોનખાતું
કુશકી	૨૩	
બેયાઝ	૨૦	
અનાર	૧૬	ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોનખાતું

મંજલ	લંબાઈ માઇલમાં	
શમશ	૨૦	
મેદયાબાદ	૨૧	ટેલીફોનખાતું
ગેર્દકુહ	૧૫	
સરેયઝદ	૧૭	
યઝદ	૧૮	પ્રીટીશ વાઇસ કોનસલેટ, ટેલી- ગ્રાફ અને ટેલીફોનખાતું
૨૨૫		
રફસનજન.		

જ્યારે અમો શેહેરે કેરમાનમાં હતા ત્યારે એવી અફવા ફેલાઈ હતી કે, ઇરાનની દક્ષીણેથી પલંગની નીશાનીઓ હવે છેક કેરમાનથી ૫૦ માઇલ દુર આવેલાં કુષુતરખાના ગામમાં પણ જોવામાં આવે છે, એ રીતે અમો પણ ધાર્તીમાં હતા. જ્યારે અમો ઉપલા ગામ તરફ આવી લાગ્યા ત્યારે માલમ પડ્યું કે, આ અફવા ખીલકલ વળુદ વગરની હતી. એમ કરતાં અમો એ વાગે લગભગ ૭૫ માઇલ કાપી રફસનજન નામના વેપારી શેહેર તરફ આવી લાગ્યા કે જ્યાંના કાપડના વેપારી જરથાસ્તીઓએ અમુને આ ઉપર બોલાવી માન આપ્યું હતું. રફસનજનમાં મોટા પાયા ઉપર રૂની ખેતી કરવામાં આવે છે. કલાક એક થાભી, એક ખીજની એરઆપ્રીયત પુછી અમો છુટા પડ્યા. માર્ગમાં આવતાં ગામો જોતાં જોતાં કેરમાનથી લગભગ ૧૧૧ માઇલ કાપી રાતે બેયાઝ નામના ગામની બહાર એક વેહેતાં પાણીનાં ઝરા આગલ મોટરો થાભાવી સૂકામ કીધો.

ખીજે દિવસે સવારે સકારેથી મોટરમાં સવાર થઈ, અનાર ગામમાં ચાહ પાની કરી લઈ, લગભગ ૮૦ માઇલ કાપી, સાંજે રહેમેતાબાદ ગામમાં પહોંચી, અગાઉથી તૈયાર રાખેલા કોલાહે પ્રીરંગી નામના નામીયા બાગમાં આશરો લીધો. બાગમાં ઝાડો ઉપર સેંતુર, જરદઆલુ, આલુઆલુ તૈયાર ખાવાને લાયકનાં હતાં, જ્યારે સપરચંદ, ચેરી, પીચ, અંજીર, દાદમ, દરાખ વગેરેને હજી મહીના બેનો વીલખ જણાતો હતો. રાત ત્યાંજ પુશનુમા રીતે ગુઝારી, ખીજે દિવસે બપોરે એટલે શનીવાર તારીખ ૨૪ મી મેએ ત્યાંથી ઉપડી માત્ર ૧૮ માઇલ કાપી શેહેરે ચઝદમાં દાખલ થયા.

શેહેરે ચઝદ.

ચઝદ શેહેર દર્યાની સપાટીથી ૩૮૦૦ ફીટ ઉંચું છે, અને તેની

આબુબાબુના ગામમાં મલી લગભગ ૪૦,૦૦૦ માણસોની વસ્તી છે, જેમાં ૬૭૩૯ જરથોશ્તીઓ સમાઈ જાય છે. શેહેરની આબુબાબુ રેતીના ખીયાખાનો આવેલાં છે, અને પાણીની ભારે તંગીને લીધે કંઈ ખાસ ખેતી કરવામાં આવતી નથી. લોકોની હાલત ઘણીજ મુશ્કેલ છે કારણ કે હુત્તર ઉધ્યોગ જેવું કંઈ નથી. મુસલમાનોમાં કેળવણી લેવા જેવું સાધન ન હોવાને લીધે ધર્મજનુની છે. યઝદના હવા પાણી ઘણાજ સરસ છે. યઝદની બનાવતના રેશમી રૂમાલો બહુજ વખણાય છે.

જે વખતે અમે શેહેરે યઝદમાં દાખલ થયા, ત્યારે જરથોશ્તી ઝેરાં માટીડાઓની ભારે ઠઠ અમારા હોદાર જોવાને ભર્ગી મલી હતી, જેઓએ મીઠા મારકર તથા પારટીને દીસોજાની ભરયો આવકાર આપ્યો હતો. ત્યાંથી અમે જાણીતા અરબાબ સોરાબે રૂસ્તમે કયાનીયાનના પરોણા તરીકે તેવણનાં તૈયાર રાખેલા ઘેરમાં ઉતારો લીધો. અમારા વીસ દિવસના રહેવાસ દરમ્યાન અહિંના આગેવાનો જેવા કે હાકેમ, લશકરનો વડો વગેરે સાથે અમેને મુલાકાતો થઈ હતી, તથા જશનો, નવજેતો અને મેલાવડાઓ પણ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

શેહેરે યઝદનો તમામ ગામેગામનો હેવાલ તથા જોવા લાયક જગ્યાઓનું જ્યાન હવે પછીની મારી ઇરાનની ખીજી મુસાફરીમાં લખેલા હોવાથી અહિંયા માત્ર આટલોજ ઇસારો બસ થશે.

યઝદથી ઇસ્ફહાન.

યઝદથી ઇસ્ફહાન જતાં રસ્તામાં જે મંજલો આવે છે તેના નામો તથા તેઓની વચ્ચેની લાંબાઈ નીચે મુજબ છે:-

મંજલ	લાંબાઈ માઇલમાં
યઝદ	
અર્દકાન	૩૭
અકદા	૩૧
નવગુમખઝ	૨૫
નાયન	૧૫ ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોનખાતું
તુદેશક	૩૫
કુપાયેહ	૧૪
સકઝી	૧૮
ગીલાનઆબાદ	૧૪
ઇસ્ફહાન	૧૩

શુકર વાર તારીખ ૧૩ મી જુનને દિવસે સઘળાઓને ખુદા હાફેઝ કરી અમે શેહેર બહાર પડ્યા. માર્ગમાં ખોરરમશાહી ગામના લોકોએ અમારી મોટર થોભાવી આવકાર આપ્યો, ત્યાંથી બપોરે અકદા ગામમાં આવી જમી લીધું. આ ગામમાં યઝદેગર્દ શેહેરચારની છોકરી ખાતુન ખાનુની જીયારતગાહે ખાનુએ પારસા ચા ખાનુ ફારશ છે, જ્યાં યઝદ અને તેની આજુબાજુના ગામોના જરથોસ્તીઓ સ્પંદારમદ મહીનાના મેહેર રોજથી તે ફરવરદીન રોજ વેર મુલાકાતે આવે છે. આખા દિવસમાં ૧૦૮ માઇલ કાપી રાત્રે નાયન ગામમાં દાખલ થઇ ત્યાંના ટેલીગ્રાફ-ખાનામાં ઉતારો લીધો.

સુર્યખરની લડાઇનું મેદાન.

ખીજે દિવસે સવારે નાયનમાં અમારી એક મોટરના ટાયરમાં હવા ભરતાં તે બાજુએ આવેલા તલાવમાં ધસી પડી, અને કલાક એકની મહા મુસીબત પછી પાછી બહાર ખેંચવામાં આવી. હવે શુલનાખાદથી પહાડો શરૂ થયા તે છેક હુદેશક વેર ચાલુ રહ્યા, અને ખુલખા નામના ગામમાં એક વહેતાં પાણી આગલ બેસી બપોરનું ખાણું ખાઇ લીધું. હવે સાંજે અમે સુર્યખર નામની જગ્યા તરફ આવી લાગ્યા, કે જ્યાં આજથી લગભગ ૨૦૦ વરસની વાત ઉપર નાદીરશાહે કંદહારના અફઘાનો કે જેઓએ તરતનુજ ધરાન જીત્યું હતું તેઓ સામે બહાદુરીથી લડી, તેઓને ધરાનમાંથી પાછા હાંકી કાઢ્યા. સૂરજ અસ્ત પામતી વખતે રેતીનું તોફાન ચઢી આવ્યું, અને હવે ઇસ્ફહાન શેહેરની મસીદના મીનારા દુરથી દેખાવા લાગ્યા. આજના આખા દિવસમાં ૯૫ માઇલ કાપી રાત્રે આઠ વાગે ઇસ્ફહાન આવી પુર્ગી ત્યાં ચહારબાગ નામના ધોરી રસ્તા ઉપર આવેલાં એક હોટલમાં ઉતારો લીધો.

ઇસ્ફહાન.

શેહેરે ઇસ્ફહાન સ્થાપવાનાં સમયે બુદા બુદા લખનારાઓ બુદ્દી બુદ્દી રીતે જણાવી ગયા છે. કહે છે કે ધરાનની જુની તવારીખમાં અમલ કરી ગયલા નાપાક ઝોહાકની સામે થનાર કાવે આહંગર નામનો બહાદુર હુદાર આજ શેહેરનો વતની હતો, અને ભાગ્યશાળી કાવેયાની ઝુંડો ખોતાના પગો ઉપર ઢાંકવાના ચામડાંનો બનાવી, લોકોને ઉશકેરી સાથે એકઠા કરી, પાકઝાદ ફરીદૂનની શોધમાં નીકળ્યો. ફરીદૂન પણ એજ ઝુંડાને ખોતાનો કબજા કરી ઝોહાકને હરાવી ધરાનની ગાદીએ બેઠો. ત્યાર પછીના દરેક પાદશાહો આ ભાગ્યશાળી ઝુંડાને સણગારવામાં

કાંધ પણુ બાકી રાખતા ન હતા. આખરે હઝારો વર્ષ સુધી પાદશાહ ફરીફૂનને તમામ ઝવાહીરોથી ભરપુર બેકીમતી કાવેયાની ઝુંડો જાલવી રાખનાર પ્રજાના હાથમાંથી તે નામીઓ અને સખકતો ઝુંડો ઇ. સ. ૬૩૬ માં કમખખત કાદસિયાની લડાઇમાં આરબોને હાથ ગયો. ઇસ્ફહાન આજે વેપારી બાબદમાં ઈરાન દેશનું મધ્યબીંદુ ગણાય છે. અત્રે વસ્તી લગભગ પંચોતેર હજારની છે. આ શહેર ઝીન્દેરૂદ નામની નદીના કીનારા ઉપર આવેલું હોવાથી ફળદ્રુપ છે. એ નદીમાંથી ઘણીક મેહરોને માર્ગે શહેરમાં પાણી પહોંચે છે. પાણીની રેલછેલને લીધે આબુબાબુના ગામડાઓમાં ૩ તથા ઘઉંનો પાક સારો થાય છે. શહેરમાં પણ રહેવા બાવાના ભાવો સસતા છે. શાહ અબાસના વખતમાં એ શહેર પાય-તખ્ત તરીકે વપરાતું હતું. ઇસ્ફહાનનું બજાર બહુ મોટું તથા વખાણવા લાયક છે, અને ચાલાક કંસારાઓને જાત જાતના વાસણો બનાવતા બેઠા, હુત્તરમંદીનો કાંઠક ઉમદા ખ્યાલ આપણા હીલમાં પેદા થાય છે. લોકો પણ ઘણા કીસબી છે. પડદાઓને જુદી જુદી તરેહથી માંગો તેવા અસલ ઇરાની પાદશાહ પેહેલવાનોના ચિત્રોથી છાપો આપે છે, અને આ ઇસ્ફહાનના પડદાઓ ઇરાનમાં મોટા મોટા માણસોના ઘેરમાં દરવાજાઓ ઉપર ટાંગેલા યા ટેબલો ઉપર પાંચરેલા બેઠાએ છીએ. એજ પ્રમાણે તેઓ નકસી તથા કોતરકામમાં પણ એકા છે. ઇસ્ફહાનના બાગો પણ તરેહવાર જાતના મેવાથી ભરપુર છે, જેમાં ખરબુચુ બહુ વખણાય છે. ગજે ઇસ્ફહાન નામની મીઠાઇ બહુજ સ્વાદીષ્ટ છે.

ઇસ્ફહાનમાં અમો બે દિવસ રહ્યા તે અરસામાં જોવા લાયક જગ્યાઓ જેવી કે કાલાહુન ગામમાં આવેલા બે હીલતા મીનારાઓ, ચેહેલ સેતુન એટલે ચાલીસ સ્તંભો સાથનું અસલી બાદશાહી મકાન, મીશનરી કોલેજ, બજાર વગેરે જોઇ લીધું. સાંજને છેડે અહિંયા આવેલી ઝીન્દેરૂદ નામની નદીના પૂલ ઉપર બેસતું એ એક ખરેખર મોજ છે. આ પૂલે બાજે એકવીસ ગાલાવાલો મોટો પૂલ છે, કે જ્યાં સાંજને છેડે લોકો ફરહર કરી થાકેલા જીવને કંઈક રાહત આપે છે. શહેરથી પાંચ માઇલ દુર એક પહાડ ઉપર કહેવાતું અસલી આતશકહેહનું ખંદીયેર જોવામાં આવે છે. અહિંયા પાંચેક જરથોશ્તીઓને વેપારમાં રોકાયેલા જોવામાં આવ્યા, કે જેઓએ અમારે માટે સઘળી ગોઠવણી કરી રાખી હતી.

' જુલફા.

આ એક આરમીનીયન ગામ છે, કે જ્યાં લગભગ ૫૦૦૦) માણુ-સોની વસ્તી છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે શાહ અબાસે એ લોકોને તૂરકીઓના જીલ્લમથી છોડવવાને ખાતર જુલફા આવી વસવા ફરમાવ્યું. શેહેરથી નદીનો પૂલ ઓળંગી આ ગામમાં જવાય છે, કે જે લગભગ એક માઇલ દુર આવેલું છે. અહિંના દેવળો જોવા લાયક છે. મેં એક છોકરીઓની ઓરફનેજની મુલાકાત લીધી હતી, કે જ્યાં વીસ છોકરીઓને વાંચવા લખવાની કેળવણી ઉપરાંત સીવવાની, ભરવા ગુંઠવાની તથા ગાલીચા બનાવવાની પણ તાલીમ આપવામાં આવે છે, અને મને દેખાડવામાં આવેલા સુંદર નમુનાઓ ત્યાં અપાતી કેળવણીનું પરીણામ હતું.

આ ગામને નાકે ગપ્ત્ર આબાદ નામનો મોહલો દેખાડવામાં આવ્યો કે જ્યાં એક વખતે જરથોસ્તી વસ્તી હતી, પણ હાલમાં ત્યાંના ઘરોમાં મુસલમાનો વસ્તા માલુમ પડ્યા. એવું કહેવામાં આવે છે કે અહિંની જરથોસ્તી વસ્તી પણ કમનસીબ ફેજે મુસલમાનોને હાથ નાશ પામી હતી.

ઇસ્ફહાનથી શીરાઝ.

ઇસ્ફહાનથી શીરાઝ જતાં જે મંજલો આવે છે તેનાં નામો તથા તેઓની વચ્ચેની લંબાઇ નીચે મુજબ છે:-

મંજલ	લંબાઇ માઇલમાં
ઇસ્ફહાન	
મરગ	૧૦
મોહ્યાર	૨૧
ગોમશેહ	૨૦
કમેશેહ	૧૫ ટેલીફોનખાતું
મકસુદમેગ	૧
અમીનાબાદ	૧૨
ચઝદખસ્ત	૧૨
શલ્કીસતાસ	૨૧
આબાદેહ	૨૦ ટેલીગ્રાફખાતું
સુરમેક	૧૫
ખાને ખોરેહ	૨૩

મંજલ	લાંબાઈ માઇલમાં
દેહલી	૧૮ ટેલીફોનખાતું
મોરગાળ	૪૦
સીવંદ	૨૫
સીદ્દાન	૬
પરસીપોલીસ	૧૮
દરવાજેહ-ઇ-કોરાન	૨૨
શીરાઝ	૩

૩૧૩

મંગળવાર તારીખ ૧૭ મી જુનને દિવસે ઇસ્ફહાનથી લપડી શીરાઝનો રસ્તો પકડયો. માર્ગમાં અમીનાબાદમાં ખોરનું ખાતું ખાઇ લઇ, યહહેખસ્ત નામનાં રળીયામણા ગામમાં થોડોક વખત થોભી, દિવસના ૧૪૭ માઇલ કાપી રાત્રે સુરમેકમાં આવી આરામ લીધો. ખીજે દિવસે સાંજે અસલી ખંડીયેરવાલું શેહેર પાસગિર્દી પસાર કરી, ૧૧૨ માઇલની મુસાફરી કરી શીવનના ટેલીગ્રાફખાનામાં આશરો લીધો.

પાસગિર્દી અથવા મોરગાળ.

ઇ. સ. પૂર્વે ૫૫૮ માં એટલે આજથી લગલગ ૨૫૦૦ વરસની વાત ઉપર પર્સીસ નામના પ્રાંતમાં વસ્તા પારસી ટોળાના સરદાર સાઇરસ અથવા કુરુષે તે વખતે ઇરાન ઉપર રાજ કરતી મહાન મીડીયન પ્રજાને હરાવી એકવાર ફરીથી જરથોશ્તી હકુમત ઇરાન ઉપર સ્થાપી હતી. અસલ આ શેહેરમાં આપણા મોટા મોટા આતશબેહરામો હતા, જ્યાં આહખામીનીઅન શાહાનશાહો હંમેશના રેવાજ પ્રમાણે આવી ઇરાની દસ્તુરો તરફથી કરવામાં આવતી દરેક જાતની પવિત્ર ક્રીયામાંથી પસાર થઇ રાજ્યાભિષેક થતા હતા. અસલ આ શેહેર આગલથી પેલવર તથા ખુરઆબ નદીઓ પસાર થતી હોવાથી ઘણુંજ આખાદ હતું. હાલમાં આ જગ્યા હમાદાન તથા શાપૂર શેહેરોની માફક તદ્દનજ ઉજદ વેરાન જેવી પડેલી છે, અને જે ત્યાં મહાન પાદશાહ સાઇરસની અસ્તોદા-નવાલી ખચેલી નાની ઇમારત ન હતે તે કોઇ પણ આવતા જતા મુસાફરનું એ જગ્યા તરફ ધ્યાન ખેંચાતે નહિ. અહિંયા મુરગાળની ખીણ તરફ પાદશાહ સાઇરસનો એ પાંખવાલો નક્ષ છે, જેની ઉપર ખીલારોકી હરફેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું છે:-

‘હું કુરૂપ પાદશાહ હખામનીશ’. આ આકાર પગથી તે માથા સુધીનો ૭ ફીટનો છે. અહિંયા એજ પાદશાહની આસ્તોદાનવાલી નાની ઇમારત પણ જોવામાં આવે છે, કે જેને હાલમાં ત્યાંના લોકો ‘કુબ્રે માદરે સુલેમાન’ કરી પીછાણે છે.

ભેસપતવાર તારીખ ૧૯ મી જુનને દીવસે ખાકીના ૬૦ માઇલ કાપી, નામીયા શીરાઝ શહેરમાં ખપોરે અઠી વાગે આવી અહિંના જાણીતા ખાગે જેહાનીયાનમાં ઉતારે લીધો.

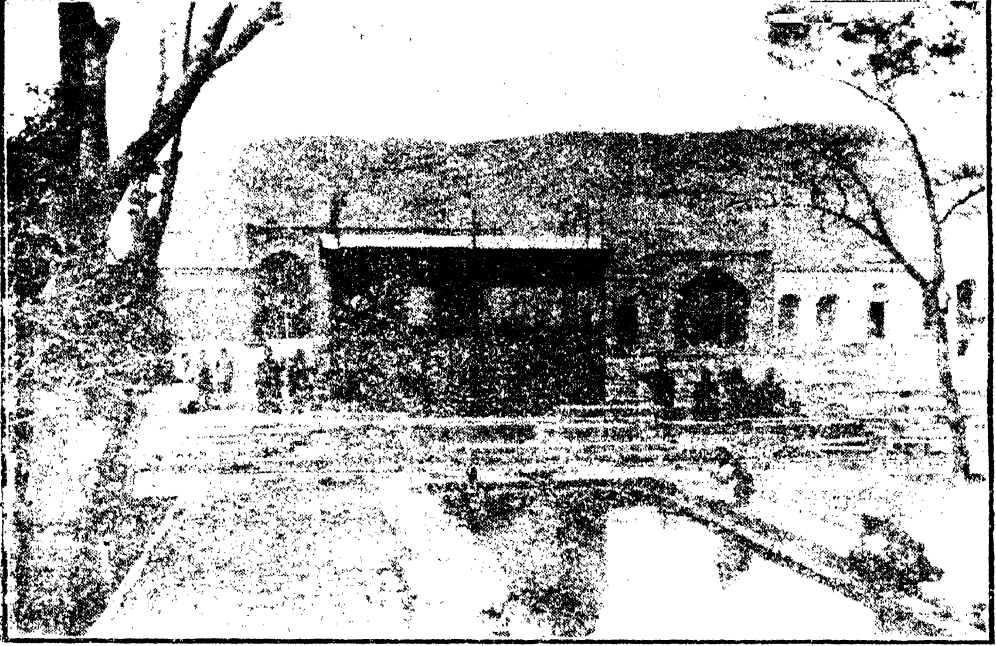
શીરાઝ.

એ શહેર ફારસીસ્તાનની હાલની રાજધાણી કહેવાય છે, અને જેમ અસલી વખતમાં નામીયું હતું તેમ હાલમાં પણ તે વખણાય છે. વસ્તી લગભગ ૪૫,૦૦૦ ની અંકાય છે. અહિંના પૈસાવાલા લોકો મેદાનમાં વહેતી પાણીની નહેરો પોતાના ખાગ ખગીયાઓમાં લઈ આલીશાન મકાન ખાંધી રહેતા માલુમ પડ્યા, કે જેમાંનો ખાગે જેહાનયાન એક જરથોશ્તી માલેકીનો છે. એક મોટા પહોલા રસ્તા ઉપર પરદેશી રાજ્યોના કોનસલેટો આવેલાં છે, તે રસ્તાની વચ્ચે એક ખાગ ખનાવ્યો છે, જ્યાં સાંજને વખતે લોકો ફરવા આવે છે, જે જગ્યા ઘણીજ દીલપર્જીર છે. આજ રસ્તા તરફ મુસલમાન માલેકીના મહેમાન ખાણુંઓ આવેલાં છે, જ્યાં રહેવા ખાવાની પણ સગવડ મલે છે. અહિંનું ખજાર પણ જોવા લાયક છે. વચમાં એક કુવારો અને તેની આળુખાળુ ચારે દીશા તરફ દુકાનોની હારો લાંખાયલી છે. આ ખજારે વકીલ કરીમખાન જદે ખાંધ્યું હતું, જેને હાલ નવેસરથી સમારી રંગ દેવાય છે. મેવો ખડુજ સસ્તો મલે છે. તેમાં અહિંની ઢરાખ વખણાય છે. અહિંના ચાહુદીઓ ઢરાખનો દારૂ ખનાવી વેચે છે. શીરાઝ વાઇન એક ઘણુંજ ખુશનુમા પીણું છે.

હાફેઝની કબર.

શહેરથી જરા દુર એક સમયોરસ ચોકની વચ્ચે હાફેઝે શીરાઝીની કબર આવેલી છે. કબર ખુલ્લી છે અને તે લોખંડની જાલીથી ઘેરી લીધેલી છે. એનો પથ્થર સંગેમરમરનો છે, અને તે ઉપર તેની ગઝલો કોતરેલી છે. હાફેઝની કબરની આળુખાળુ ચોકમાં એની શાયરી ઉપર પ્રીદા થનારા લોકોની કબરો આવેલી છે. જે કે હાફેઝને મરણ પામ્યાને લગભગ ૮૦૦ વરસો થઈ ગયાં છે તોપણ હજીખી ઇરાન, તુર્ક-

સ્તાન, સમરકંદ, બાબારા વગેરે દેશોમાં હજારો ભીક્ષુકો હાફેઝની ગઝલો ગાઈ પોતાનું ગુજરાન કરે છે. કબરની ચોકના ખુનામાં આખ અંખાર આવેલી છે, જેનું પાણી મીઠું અને હજમયત છે. એ કબરવાલા ખાગને અહિંના લોકો હાફેઝીએ કહે છે. એની ગઝલની કેતાબમાંથી લોકો પોતાની ફાલ જોય છે.

مقبره خواجه حافظ شیرازی

Tomb of the well-known Persian Poet Hafez.

નામીયા ફારસી શાએર હાફેઝ (શમ્શ-ઉદ-દીન મોહમદ)ની કબર.

સાઅદીની કબર.

ખાજા હાફેઝે શીરાઝીથી એક માઇલ દુર શેખ સાઆદી સુતેલો છે. કબરની આસપાસ પીતલની જાલી છે, તથા કબરવાલા ઓરડાનો તમામ સણગાર એની બેતોમાં કરવામાં આવેલો જોવામાં આવે છે. કબરની એક બાજુએ શેખ સાઆદી ગામ આવેલું છે, ત્યાંની ઓરતો મહોડા ઉપર ધુર્મે નાખતી નથી. બીજી બાજુએ આબે સાઆદી નામનો પાણીનો ચશ્મે આવેલો છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે ચોક્કસ વખતે એના પાણી ગરમ થાય છે, ત્યારે લોકો પોતાની કાંઈ ખીમારી હોય તે

દેકે થાય એવા ખ્યાલથી તેમાં નાહે છે. આ નામીયો કવી ઇ. સ. ૧૧૭૫ માં જન્મી ૧૧૬ વરસની લાંબી જીંદગી ગુજરી ઇ. સ. ૧૨૯૧ માં ગુજર પામ્યો હતો. એ એક અથંગ મુસાફર હતો. સાઅદીને ગુજર પામ્યાને જો કે લગભગ ૬૫૦ વરસો થવા આવ્યા છે, તો પણ હીરાના હારમાં ગુથેલી ગુલેસ્તાન તથા બોસ્તાન નામની ગઝલની કેતાબો લખ્યાથી હજી તે યાદગાર રહેલો છે.

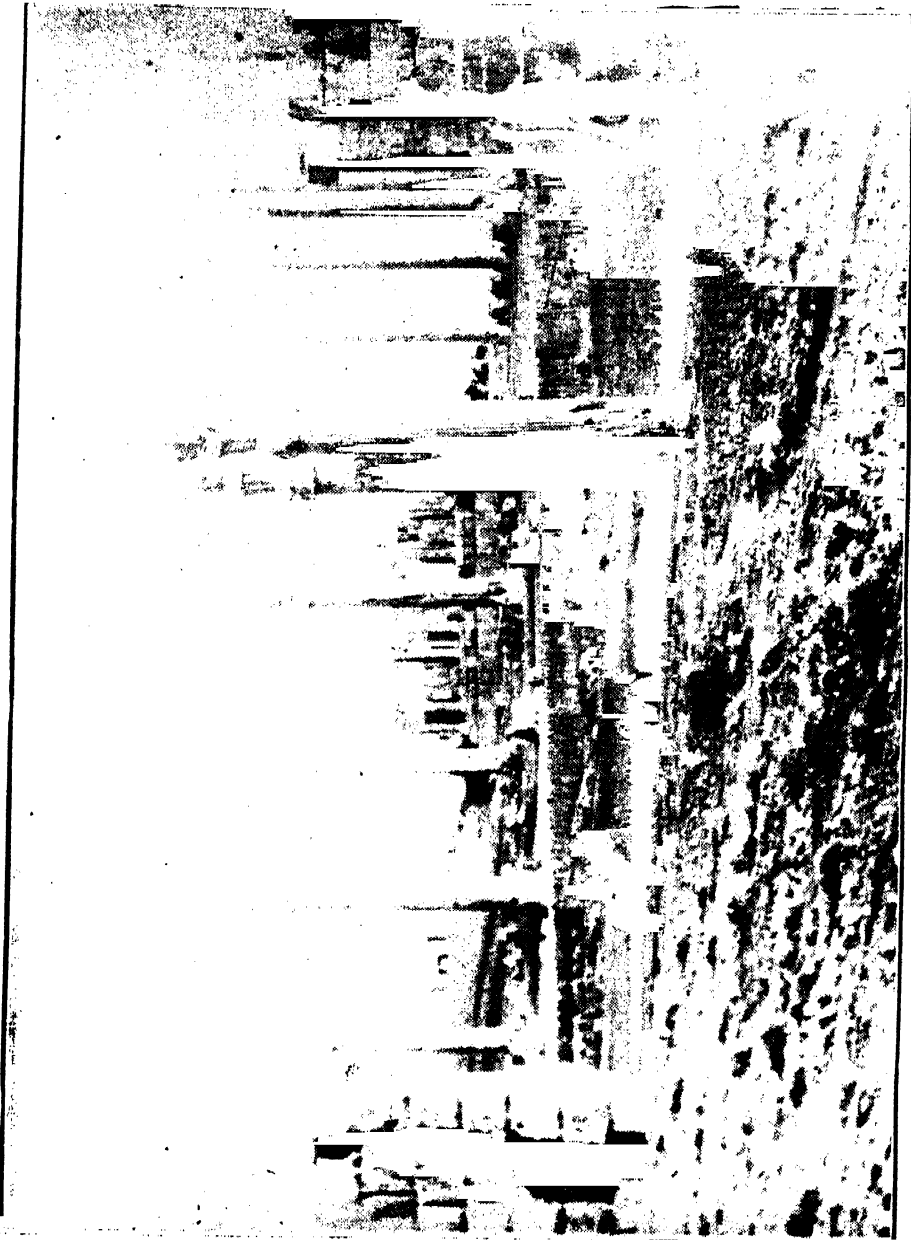
અહિંયા શાહ ચેરાગનો રોજો છે. કબરને ફરતી રૂપેરી બલી છે તથા તેની ઇમારત પણ શણગારથી ભરપુર છે. લોકો આ પીરની માનતા કરે છે તથા રોજ રાત્રે પુશ્કળ મીણબત્તીની રોશની કરવામાં આવે છે. મુસલમાન સિવાય બીજાથી આ ઇમારતમાં દાખલ થઈ શકાતું નથી. તથા એને મથાળે એક મોટું ઘડીયાલ મુકેલું છે જે આખા શહેરને વખત દેખાડે છે.

એક નાના બાગને ચેહેલતન કહે છે જ્યાં ખુદાને ખરી રીતે પીછાનનારા ૪૦ દરવેશોની કબર છે. છોકરાઓની કેળવણીને સારું પાંચ સ્કુલો છે, જેમાંની એક સરકારી છે. અહિંના લોકો હમામખાનામાં જઈ નાહી આવે છે, કારણ કે લોકોનાં ઘેરમાં મોરી જેવું કંઈ નથી. એ હમામખાનાઓ પણ પૈસાવાલા તથા ગરીબ વર્ગને માટે જુદાં જુદાં હોય છે.

શીરાઝમાં અમારા છ દિવસનાં રહેવાસ દરમ્યાન ત્યાંના બાગો તથા જાણીતી જગ્યાઓ જેવી કે જગમસીધ્ધ કવીઓ શેખ સાઅદી તથા હાફેઝની કબરો, ખજાર વગેરે જોઈ લીધું. અહિંના જાણીતા આગેવાનોએ અમેને મુલાકાત આપી માન આપ્યું હતું. અહિંયા લગભગ ૬૦ જરથોશ્તીઓ ધંધા વેપારમાં રોકાયેલા માલુમ પડ્યા, કે જેઓ સઘળા ચઝદના રહેવાસીઓ છે.

તખ્તે જમશીદ અથવા પરસીપોલીસ.

બુધવાર તારીખ રૂપ મી જીન અને ફતેહમંદ બેહરામ રોજની સવારે શીરાઝ છોડી, અમારી મોટરોને તખ્તે જમશીદ તરફ હંકારી, માર્ગમાં હાફેઝની માનીતી રોકનાખાદ નદીનું નીરમળ પાણી પી, જરજીન નામના ગામ તરફ આવી લાગ્યા. ત્યાંથી અસલી વખતની જાનીતી નહીં એરકસીસ જે હાલમાં ખંદે અમીર નામની જાણીતી નદી ઉપરનો પૂલેખાન ઓળંગી મર્વહસ્તના નામીયા ઇતીહાસીક મેદાનમાં દાખલ

خرابه تخت جمشید
 PERSEPOLIS OR TAKHT-I-JAMSHID.
 તખ્તે જમશીદનાં અવશેષો.

થયા કે, દુરથી તજ્જે જમશીદના જંગમસીધ ખંડીયેરોના સ્તંભો હેખાવા લાગ્યા. એમ કરતાં જ્યારે અમે તેની નજદીક આવી લાગ્યા, અને જ્યારે તેનાં ખંડીયેરોનો દોરદમામ જોયો, ત્યારે તે ઝમાનામાં આ ઇમારતની મોટાઈ કેવી એક હશે તે વિચારી અફસોસ છુટો. અસલનાં લોકોએ આ ખંડીયેરો પાદશાહ જમશેદે ખંધાવ્યાં હશે એવું વિચારી તેને તજ્જે જમશીદ કરી નામ આપ્યું જે નામ હજીપણ ચાલુજ છે. પણ ગ્રોટફેંડ નામના જરમને અને સર હેનરી રોલીનસન જેવા-ઓએ આ ખંડીયેરો ઉપરની ખીલાશેકી લાપાથી લખાયલી તખ્તીઓ ઉકળાવી એવું પુરવાર કર્યું કે, ઇ. સ. પૂર્વે ૬૫૮ ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૦ સુધીમાં એટલે આસરે ૨૫૦૦ વરસની વાત ઉપર પોણી દુન્યાને ધરકધુજારામાં નાંખનારી, મોટી મોટી શાહાનશાહતો સામે ખાંઠોખાંડ લડી, દુન્યામાં સુલેહ પાંથરનારી રીતી અખત્યાર કરી, ધર્મનું છુટાપણુ બક્ષનાર તે બળવાન હખામની શાહાનશાહતના નામીયા પાદશાહો દારાયસ હિસ્તા-સપીસ, મહાત્મા ઝર્કસીસ, તથા આરટાઝરકસીસે પોતાના અમલ દરમ્યાન મોટા મોટા મહેલો, દિવાનખાના, અસ્તોદાન વગેરે ખંધાવી સુંદર કોતરકામો કરાવ્યાં, કે જેઓનો ખંડીયેર નીશાનીઓ હજીખી ત્યાંથી પસાર થતા મુસાફરને અજાયબીથી ગરકાવ કરતી ઉભી છે.

તવારીખમાં મશહુર થયેલા મર્વદસ્તના બહેલા મેદાનમાં આવેલા આ પરસીપોલીસના બુલંદ મહેલો ખુલ્લો હવામાં હોવા છતાં, ધરતી-કંપના અસર હેઠલ આવ્યા છતાં, સેકંદર રૂમોના હાથથી લાંગ-હુટ થવા છતાં, તેમજ જંગલો ઝનુની આરબોના હાથથી મારફાડ છતાં, તેઓમાંના ઘણાક જાણે આજેજ ખાંધ્યા હાય તેમ શોભાય-માન હોસી આવે છે.

હવે અમે આ પ્રખ્યાત મહેલોની જગ્યા આગલ આવી લાગા, જે કુદે રહેમત નામના પહાડની કઢણે આવેલા છે. એના ઉંચા તખ્તાની લંબાઈ ૧૫૦૦ ફીટ અને પહોલાઈ ૧૦૦૦ ફીટ છે, કે જેની ઉપર અનેક મહેલો ખાંધેલા છે. ખાવીસ ફીટ પહોલાઈની નજદીક ૧૦૦ સીડી ચઢયે કે પ્લેટફોર્મ ઉપર જવાય છે, જે જમીનથી ૪૫ ફીટ ઉંચો છે. આ દાહર બેવડા છે, જે એક ખીજાની સામે આવેલા છે અને કાળા સંગેમરમરના બનાવેલા છે. દાહરના પગથયાંઓ ઉપરથી આપણે ઘોડાઓ સાથે સહેલાઈથી ઉપર ચઢી શકયે. પહેલા તબક્કામાં

સીડી ઉપરથી ઝર્કસીસના નકસીદાર દરવાજામાંથી ઓટલા ઉપર જવાય છે.

ઝર્કસીસની ભાગલ.

આ દરવાજાના ચોરસ સ્તંભો ઉપર માણસમુખી ગોધા વગેરેના નક્ષો કોતરેલા છે. અહિંયાની ખીલારોડી ભાખાની તખ્તી ઉપરથી આ ભાગલ તેમજ દ્વાદર પાદશાહ દારાયસ હિસ્તાસ્પીસના છોકરા મહાત્મા ઝર્કસીસે ખંધાવેલા પુરવાર થાય છે.

ખીલારોડી ભાખાની તખ્તી ઉપરના લેખનો તરજુમો નીચે મુજબ છે.

(૧) 'મોટો ખુદા હોરમજદ (તે છે) જેણે આ દુન્યા બનાવી છે, જેણે પેલું આસમાન બનાવ્યું છે, જેણે માણસ જાતને બનાવ્યાં છે, જેણે માણસ જાતને જીંદગી આપી છે, જેણે ઝર્કસીસને પાદશાહ કર્યો છે, બન્ને લોકોનો પાદશાહ અને લોકોનો ધારા બાંધનારો.'

(૨) 'હું છું પાદશાહ ઝર્કસીસ, મોટો પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઘણા લોકોની વસ્તીવાલા દેશોનો પાદશાહ, વળી આ મોટી દુન્યાને સ્થાપનારો, દારાયસ પાદશાહનો છોકરો, હખામની વંશનો.'

(૩) 'પાદશાહ ઝર્કસીસ કહે છે કે, હોરમજદની મહેરબાનીથી મેં આ દાખલ થવાનો દરવાજો (અથવા આ સંતુનવાલી ભાગલ) બનાવ્યો છે. એ ઉપરાંત પરસીપાલીસમાં મેં ઘણા મહાભારત કામો કીધેલાં છે, અને જે કાંઈ મારા પેદરે કરેલાં છે, તે તથા જે પણ મહાભારત કામો જોવામાં આવશે, તે સઘળાં અમોએ હોરમજદની મહેરબાનીથી કરેલાં છે.'

(૪) 'ઝર્કસીસ પાદશાહ કહે છે કે, હોરમજદ મને અને મારા રાજ્યને બચાવે; જે કાંઈ કામો મારાથી કરવામાં આવેલાં છે તેને તથા જે કાંઈ મારા આપથી કરવામાં આવેલાં છે, તે બન્નેને હોરમજદ બચાવે.'*

ચેહેલ મીનાર.

ભાગલમાંથી પસાર થયા કે ચાલીસ સ્તંભો સાથના ચાને ચેહેલ મીનાર નામના પાદશાહ ઝર્કસીસના દીવાનખાનામાં જવાય છે, આ

* રોયલ એશિયાટીક સોસાયટીના પુસ્તક ૧૦ માને પાને ૧૨૯ મે નંબર ૧૫ માં, મેજર રોલીનસનનો તરજુમો.

સ્તંભોની ઉંચાઈ ૬૦ ફીટની છે, અને તે દરેક સ્તંભ માત્ર ત્રણ કટકાનો એટલે વીસ ફીટના ટુકડાનો બનાવેલો છે, જે ટુકડાઓ એવી તો સરસ કારીગરીથી વળગાવ્યા છે કે, નજદીકથી ચોક્કસ તપાસ વગર સાંધા માલુમ પડતા નથી. ઇ. સ. ૧૬૨૧ માં આ સ્તંભોની સંખ્યા પચ્ચીસની હતી, તે હાલમાં માત્ર તેરની જોવામાં આવે છે. આ જગ્યા ઉપરનું માત્ર સ્તંભો સિવાય બાકીનું સર્વ ફના થયું છે. જ્યારે આ હમામદાર સ્તંભો આપણને હેરત કરે છે, તો અસલ ઇમારત કેવી એક સુંદર કારીગરીથી બનાવી હશે ? એ ઇમારત એવી તો ખરાબ રીતે નાશ પામેલી છે કે કાંઈપણ નીશાન ન હોવાને લીધે કહેવાઈ શકાતું નથી કે તે કોણે બંધાવેલી છે.

હારાયસનો મહેલ.

એહેલ મીનારમાંથી આગલ જતાં હારાયસના મહેલમાં દાખલ થઈએ છીએ, કે જ્યાં અમોએ એ દિવસે જશન કીધું હતું. હારાયસના મહેલમાં જવાની સીડીઓ ઉપર સિંહો તથા ગોધાઓની લડાઈ, ગાય, ઉંટ, બકરાં, ઘોડા, ગાડી તથા સર્વના બાંહેધ વગેરે વગેરે ચિત્રો જોવામાં આવે છે. કોઈક ઠેકાણે પારકા લોકો પાદશાહને વાસ્તે ભેટ સોગાદ અને ચોથાઈ તરીકે સુંદર ચીજો લાવતા નજર પડે છે. આ ચીજો જોવા લાયક છે, અને તે વખતના કાંઈ મેલાવડા તથા સરઘસની યાદ આપે છે. હારાયસના આ મહેલ ઉપર ઘણાંક લેખો છે, જે ઉપરથી પુરવાર થાય છે કે આ મહેલ હારાયસેજ બંધાવેલો છે. હારાયસના મહેલ ઉપર જે જે ખીલારોડી તખ્તીઓ આવેલી છે, તેનો તરજુમો નીચે મુજબ છે.

નંબર ખીજો—‘હારાયસ મોટો પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, રૈયતોનો પાદશાહ, હિસ્તારખીસને છોકરો, હખામની વંશનો, (તે તે છે) જેને આ કોતરકામ કરાવેલું છે.’

નંબર ત્રીજો—૧—‘(૧) મોટો હોરમજ્જ કે જે દેવતાઓનો વડો છે, તેણે હારાયસને પાદશાહ ઠેરવ્યો. (૨) તેણે રાજ્ય બધું. (૩) હોરમ-ઝહની મહેરબાનીથી હારાયસ પાદશાહ થયો.’

૨—‘(૧) પાદશાહ હારાયસ કહે છે કે, (૨) ઇરાનનો મુલક હોરમ-ઝહે મને બધ્યો, જે નામીયો છે, જેમાં સારા ઘોડાઓનો ફેલાવો, સારા માણસો પેદા થાય છે (અથવા ઘોડાઓથી ને માણસોથી સાફ વસેલું), હોર-મઝહની મહેરબાનીથી હું છું પાદશાહ હારાયસ, જે દુશમનથી ડરતો નથી.’

૩—‘(૧) પાદશાહ દારાયસ કહે છે કે, (૨) હોરમઝદ મને દેવતાઓ સાથે મદદ કરશે, જેઓ મારા ઘરની ચોકી કરે, (૩) અને હોરમઝદ આ મુલકને ગુલામગીરી, અશક્તપણા, અને પડી ભાંગવાથી બચાવે, (૪) આ મુલક ઉપર નહિ લડાઈ, નહિ ગુલામગીરી, નહિ અશક્તપણું તથા જીઠાપણું થવા દેતો ના. (૫) એથી કરીને હું હોરમઝદ તથા દેવતાઓને સોંપું છું, જેઓ મારા ઘરની ચોકી કરે (૬) હોરમઝદ મારે માટે સમાધાન કરે, દેવતાઓ સાથે મારા ઘરની ચોકી કરે.’

નાંખર ચોથા-૧-‘હું છું દારાયસ, મોટો પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઘણી પ્રજાનો પાદશાહ (અથવા તો લોકોના દેશોનો પાદશાહ) હિસ્તાસ્પોસનો છોકરો, હખામની વંશનો.’

૨-‘(૧) પાદશાહ દારાયસ કહે છે કે, (૨) હોરમઝદની મહેરબાનીથી આ દેશો જે છે તે સાથે ધરાનનું રાજ્ય (અથવા સત્તા) હું ધરાવું છું, જેઓ મારાથી ડરેલાં છે (અને મારે માટે ખંડણી લાવ્યાં છે) જેવા કે સૂસિયાના, મિડિયા, ખાબેલાંન, અરેખીયા, એસીરીયા, મીસર, આર-મીનીયા, કાપાદોસીયા, સ્પાર્ટા, આયોનીયા, જમીન અને દરયાને લગતા પૂર્વ ભણીનાં પ્રાંતો, સગરસિયા, પાર્થિયા, જરંગીયા, આરિયા, ખાક-ત્રિયા, સોગદિયાના, ખોરાસાનિયા, સેથગિદિયા, આરાકોસિયા, હિંદ, ગાંદ્વા, સીસકાસિયા અને મિડામિસિયા.’

૩—‘(પાદશાહ દારાયસ કહે છે કે, (૨) અગર તું એમ જાહેરો (યાને કે) આ ધરાનના રાજ્યને બચાવ, મને દુશ્મનથી ડરવા દેતો ના. (૩) અગર જો ધરાની રાજ્ય બંચાવવામાં આવે તો લાંબો વખત ભોગવેલી જીંદગી આપે ઇમારતો સાથે સદાકાળ ચાદગાર રહેશે.’ *

ઝર્કસીસ તથા આર્ટાઝર્કસીસના મહેલો.

દારાયસના મહેલમાંથી બહાર નીકળી આગલ વખતે ઝર્કસીસ તથા આર્ટાઝર્કસીસના મહેલોના ખંડીયેરો આવે છે. એ મહેલો ઉપર પણ આગલ જણાવ્યા તેમ ઘણાખરા ચિત્રો કોતરેલાં જેવામાં આવે છે. અહિંયા ખાનુમાંજ પડેલા એક દશ ફીટ ઊંચા, પાંચ ફીટ પહોલા અને ત્રણ ફીટ જઠા પથ્થરના સ્તંભ ઉપર દારાયસને એક સીંગડાવાલા પાંખ સાથેના બે પગો ઉપર ઉભેલા સીંહને એક હાથે સીંગડું પકડી બીજે હાથે તેના પેતમાં ખંજર ભાકતો કોતરેલો છે. આ ત્રણ ખંડી-

* રોયલ એશિયાટીક સોસાયટીના પુસ્તક ૧૦ માને પાને ૨૭૦ થી ૨૮૨ સુધી.

યેરોમાંની પશ્ચીમ તરફની મૂખની ઇમારત ઝર્કસીસે ખાંધેલી છે. ઝર્કસીસના મહેલના દરવાજા ઉપર અથવા ખારીઓના જેવા આકારના ઓસાર અને પાદશાહના લેખાસની કરચલી ઉપરના લેખો:—

‘ઝર્કસીસ મોટા પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, પાદશાહ દારાયસનો છોકરો, હખામની વંશનો.’

ઝર્કસીસના મહેલના થાંભલા ઉપરનો તથા તે ઇમારતમાં જવાના દાદર ઉપરનો લેખ:—

‘(૧) મોટા ખુદા હોરમઝદ, દેવતાઓનો વડો, (તે તે છે) જેણે આ દુન્યા આપી છે, જેણે પેલું આસમાન પેદા કીધું છે. જેણે માણસ જાતને પેદા કીધાં છે, જેણે માણસજાતને જીંદગી આપી છે, જેણે ઝર્કસીસને પાદશાહ કર્યો છે, ખન્ને લોકોનો પાદશાહ અને લોકોનો કાયદા ખાંધનાર (૨) હું છું ઝર્કસીસ પાદશાહ, મોટા પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઘણા લોકોની વસ્તીવાલા લોકોનો પાદશાહ. વળી આ મોટી દુન્યાનો હીમાયત કરનારો, પાદશાહ દારાયસનો છોકરો હખામની વંશનો (૩) મોટા પાદશાહ ઝર્કસીસ કહે છે કે હોરમઝદની મહેરબાનીથી મેં આ ઘેરને બનાવ્યું છે; હોરમઝદ (ખીજા) દેવતાઓ સાથે મલી મને અને મારા રાજ્યને અને જે કાંઈ મારાથી બન્યું છે તેનો બચાવે.’

થાંભલાવાલા હોલની અગાસી તરફ જવાના કોતરકામના દાદર ઉપરનો લેખ:—

‘(૧) મોટા ખોદા હોરમઝદ (તે તે છે) જેણે આ દુન્યા આપી છે, જેણે પેલું આસમાન આપ્યું છે, જેણે માણસજાતને આપ્યા છે, જેણે માણસજાતને જીંદગી આપી છે, જેણે ઝર્કસીસને પાદશાહ ઠેરવ્યો છે, ખન્ને લોકોનો પાદશાહ અને લોકોનો કાયદા ખાંધનારો (૨) હું છું ઝર્કસીસ પાદશાહ, મોટા પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઘણા લોકોની વસ્તીવાલા દેશોનો પાદશાહ, આ મોટી દુન્યાને સ્થાપનારો, પાદશાહ દારાયસનો છોકરો, હખામની વંશનો. (૨) મોટા પાદશાહ ઝર્કસીસ કહે છે કે અહિંયા જે કાંઈ પણ મારાથી બળ લાવવામાં આવેલું છે, અને ખીજે ઠેકાણે જે કાંઈ પણ મારાથી કરવામાં આવેલું છે તે સઘળાંને મેં હોરમઝદની મહેરબાનીથી સમાપ્ત કરેલું છે. હોરમઝદ (ખીજા) દેવતાઓ સાથે મને તથા બન્ને, મારા રાજ્ય તથા મારા

કામેને (યાને મારાથી જે કાંઈ બળ લાવવામાં આવેલાં છે તેને) અચાવે.*

એકસો સેતૂનનું દીવાનખાનું.

ઉપર કહેલા ચેહેલ મીનારની બરાબર પછવાડે એકસો સ્તંભોનો ૮૦ ચોરસવારનો દારાયસના તખ્તવાલો મહેલ છે, જેના ચાર ફ્રીટ દાયમેટરના ૧૦૦ સ્તંભો હજીબી જમીનથી ત્રણ ફ્રીટ ઉંચા ઉભેલા નજરે પડે છે. એ ઇમારતના મોટા દરવાજા ઉપર ખુરસી ઉપર પાદશાહ દારાયસને બેઠેલા જોવામાં આવે છે. ઝમાનાની ઉથલપાથલથી આ ઓરડાનો તમામ ભાગ પથરા તથા મટોડાથી ભરાઈ ગયો છે. આ ભવ્ય આંધકામે તેની હાલની પડત હાલતમાંથી ત્યાંથી પસાર થતા મુસાફરોને ગોચા અજાયબીથી ટુંગ કરી નાંખે છે, અને જેઓએ તે જોયાં છે તેઓએ તેની એકે અવાજે તારીફ કીધી છે. અસલી ઝમાનાની મોહટાઈનો ખ્યાલ આપનારી કોઈ પણ બાકી રહેલી ચીજ હાલ હસ્તીમાં હોય તો તે આ, આ અને આજ પરસીપાલીસના ખંડીયેરો છે. અફસોસ કે સેકંદરે આ મહેલને આગ લગાડી બાળી નાંખ્યો!

ઇરાન દેશનો નામઘો કવી ઉમર ખ્યામ આ પરસીપાલીસના ખંડીયેરો જોઈ પુકાર ઉઠાવે છે કે:-

‘આન કાખ કે બર ચર્ખ હંમીઝદ પહલુ-શાહાન હમે બરદરશ નેહાદન્દ રૂહ હીદમ કે બર કોગોરેયશ ફાખતેહ-નશેસ્તો મીગોફત કે કું કું કું.’

આ મહેલ કે જે એક વખતે આસમાન સુધી ઉંચો ચઢડ્યો હતો, અને જેના દરવાજા આગલ મોટા મોટા પાદશાહો એક વેલાએ ખીરાજતા હતાં, ત્યાં એક કંચુરા ઉપર મેં એક રાત્રી મોરને બેઠેલા જોયો કે તે કું કું કું કરી બોલતો હતો યાને (બોલતો હતો કે અરે ઓ પાદશાહો હવે તમો ક્યાં ગયા ?)

‘હર કેરા ખાબગહે આબેર બદો મોશ્તી ખાક અસ્ત

શુ ચે હાજત કે તો બર અફલાક કરી અઇવાન રા.’

ઓ માનસ! જ્યારે તારી આરામની જગ્યા તો આખરે એક બે સુઠીલર ખાકમાં છે, ત્યારે તુંજ વિચાર કર, કે આકાશની બુલંદી વેર છેક મહેલો ઉઠાવવામાં, તેં શું ફાયદો જોયો.

* રાયચ અશિઆદીક સોસાયતીના પુસ્તક ૧૦ માના પાને ૩૨૩ થી તે ૩૨૬ સુધી.

અસ્તોદાન.

આ ખંડીયેરોની પછવાડે પહાડ ઉપર ગુફામાં ૮ ફીટ લંબાઈ, ૫ ફીટ પહોળાઈ તથા ૨૫ ફીટ ઉંડાઈના બળ્બે મોટા ખાડા કોતરી કહાડયા છે, કે જેની ઉપર ઢાંકવાના બે મોટા પથ્થરો ખીસાડેલા માલુમ પડયા. આ અસલી પાદશાહોના અસ્તોદાનો છે, કે જેની અંદર પાદશાહોની લાસોને મુકવામાં આવતી હતી, જે વખત જતાં સુકાયા બાદ ખાલી હાડકાંઓ આવા અસ્તોદાનોમાં જલવાઈ રહેતાં એવું આપણે ધાર્યે છીએ. અહિંથી તેજ પહાડની કંઠણે જરા આગલ ચાલતાં ખીજા છ અસ્તોદાનો એક ખીજા ગુફામાં માલુમ પડયા. પડોસમાંજ એક ત્રીજે ખાલી ગુફા જોવામાં આવ્યો, કે જે અસ્તોદાન માટે કોતરી રાખેલો હોય. આ તરફ પહાડમાં એક મોટી ફાટ મારા જોવામાં આવી જ્યાં કાનચીમોરયાં વગેરે ઉડતાં હતાં. આ અસ્તોદાનો ઉપરના નક્ષો ત્યાં આવતા મુસાફરોનું મુખ્ય ધ્યાન ખેંચે છે, તે એ કે દહાડી અને ગુલફા સાથના માથે તાજ પેહેરેલા પાદશાહને દાબા હાથમાં કમાન પકડી જમણા હાથ ઉંચો કરી આતશના પાતરાં સામે ખંદગી કરતો. ઉભો રાખ્યો છે, જેની ઉપર હવામાં ઉડતો એક પાદશાહી આકાર છે જેને પાંખો છે.

નક્ષે રજબ.

તખ્તે જમશીદના ખંડીયેરોથી અરધો માઇલ દુર એક કુદરતી ગુફાની ત્રણ બાજુએ જુદી જુદી જાતના ચીતારો કોતરવામાં આવ્યા છે, જે સાસાનીયાન વંશના સ્થાપક અરદેશીર બાબેગાન તથા તેના છોકરા શાપૂરને લગતા છે. આ ચીતારો ઝમાનાની ગીરદેશીથી ખરાબ હાલતમાં આવેલા છે.

નક્ષે રસ્તમ.

નક્ષે રજબથી ત્રણ માઇલ દુર શીવન ગામ જતી મોટરના માર્ગમાં દાબા હાથ ઉપર જલ્યાન નામના ગામથી દોઢ માઇલને છેટે નક્ષે રસ્તમ નામનો નામીયો પહાડ આવેલો છે, જ્યાં ગધેડાં ઉપર બેસીનેજ જવામાં ફાયદો છે, કારણ કે વચ્ચે પૂલવાર નદીના ફાંટા ચોળંગવા પડે છે. આ પહાડ ઉપર ૬ નક્ષો આવેલા છે, જે દસથી બાર ફીટના બુલંદ કંઠના હોવાથી તે રસ્તમ પેહેલવાન અથવા તેની સાથના આદમીઓના હશે એવું વીચારી હાલના ઝમાનાના ઇરાની-

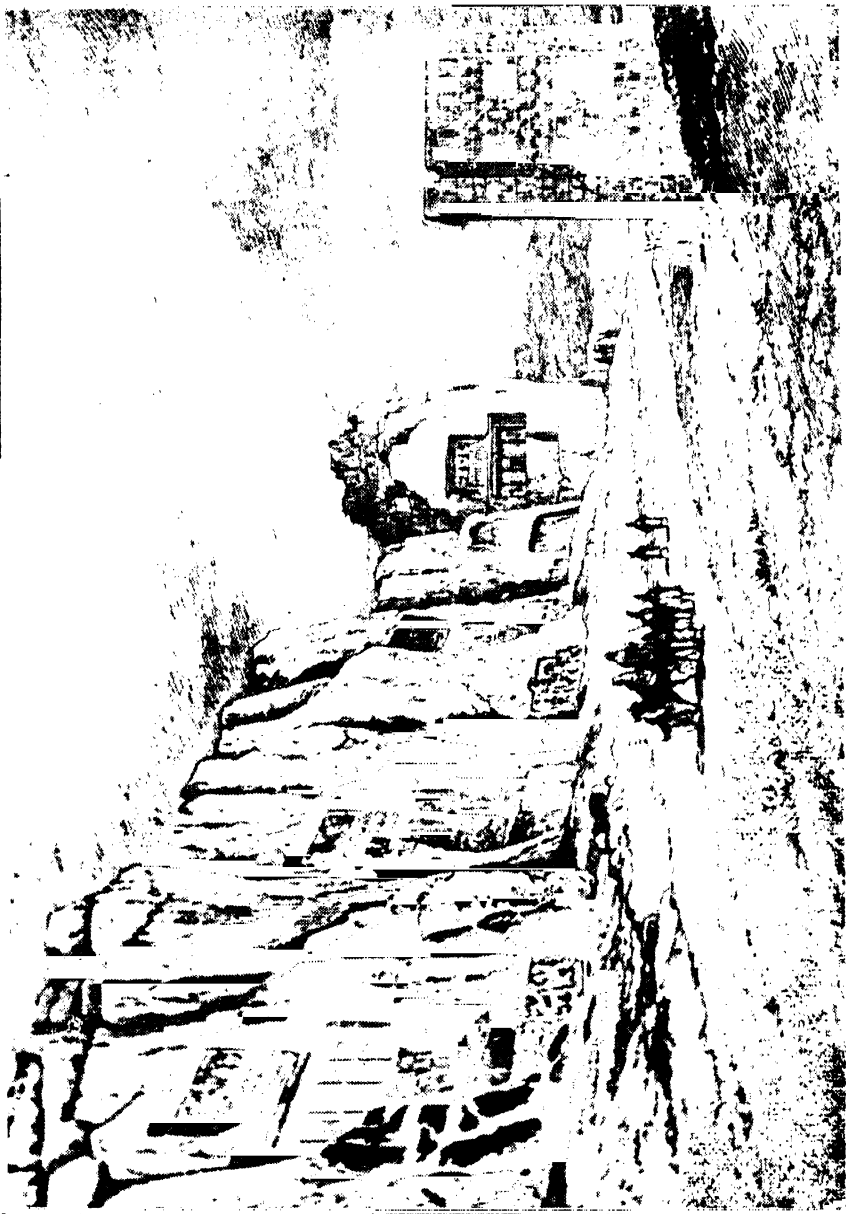
ઓએ નક્ષ રૂસ્તમ નામ આપ્યું છે. આ નક્ષોમાંના પહેલામાં મહાત્મા શાપૂર પહેલાની રૂમના શાહનશાહ વેલેરીયન ઉપરની ફત્તેહનો દેખાવ છે, જે ત્યાં લખેલી પેહલવી તથા ગ્રીક ભાષાની તખ્તીઓ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. બીજામાં લખેલા લેખો ઉપરથી માલુમ પડે છે કે હોરમઝદનો કલ્પીત આકાર પાડી મહાત્મા અરદેશર બાબેગાનને ઇરાનનું તાજ આપતો દેખાડ્યો છે. ત્રીજામાં ધારવામાં આવતા સાસાનીયાન વંશનો ૭ મો પાદશાહ નરસી પોતાની રાણીને તાજની નીશાન આપતો જોવામાં આવે છે. ચોથામાં બેહરામ બીજો પોતાના દરબારીઓ આગલ કાંધ બોલતો હોય એવું ધારવામાં આવે છે. પાંચમાં તથા છઠ્ઠા નક્ષમાં બે ઘોડેસવારો નેજાથી લડતા હોય એવો કાંઈ આકાર છે. સર પોરટર જણાવે છે કે તે બેહરામ પાંચમાંની (ચુર) તાતારનાં પાદશાહ સાથની લડાઈની ફત્તેહના દેખાવો છે.

અસ્તોદાન.

અહિંયાજ લગભગ ૬૦ ફીટની ઉંચાઈએ એક સરખાં આકારના ચિત્રોથી ભરેલાં ૪ અસ્તોદાનો જોવામાં આવે છે, જેઓની સામે મોહ કરી ઉભા રહેતાં જમણા હાથ ઉપરનું ત્રીજું પાદશાહ દરાયસનું છે એમ તેની ઉપર બીલારોકા ભાષામાં લખાયેલા લેખો ઉપરથી માલુમ પડે છે. આ અસ્તોદાનો ઉપર જઈને જોવાનો બીજો કોઈ પણ માર્ગ ન હોવાથી ત્યાંના લોકો મુસાફરોને દોરડાંથી બાંધી ઉપર ખેંચી શકે છે. આ અસ્તોદાનોના તમામ કોતરકામો તખ્તે જમશીદના અસ્તોદાનની માફક છે. આ પહાડ ઉપર પથ્થરના બનાવેલાં આતશી ધૂપદાનો પણ જોવામાં આવે છે.

કાંબે જરદોશતવાલી ઇમારત.

આ અસ્તોદાનવાલા પહાડની બાજુમાંજ સંગેમરમરના સફેદ પથ્થરની ૨૪ ફીટ સમચોરસ ઇમારત આવેલી છે, જેને ત્યાંના લોકો કાંબે જરદોશત તરીકે ઓલખે છે. જેમ અહિંયા આપણી આરામગાહો આગલ સગડી રાખ્યે છીયે તેમ તે પાદશાહોએ પણ પોતાની આરામગાહના પહાડ નજદીક આવી રીતની કાંઈક ગોઠવણ કરવા સાફ આ આતશકદેહની ઇમારત બાંધેલી હોવી જોઈએ. આ નક્ષે રૂસ્તમવાલા પહાડની જગ્યાને વાસ્તે એવું કેહવામાં આવે છે કે હખામની તથા સાસાનીયાન ઝમાનામાં તે એક મુખ્ય પવિત્ર જીયારતગાહ તરીકે ગણાતી

نقش رستم

دخمه شاهنشاهان هخامنشی و بنای دست راست معروف است به کعبه زرتشت

SCULPTURES AND ASTODANS AT NAKSH-I-RUSTOM.

नक्षे इस्तमना पहाड उपरना डोतरकाभा तथा अस्तोदानो.

હતી, અને હઝારો લોકો તેની તીરથે આવી દસ્તુરે પાસેથી દીની કીયા-કામો કરાવતાં હતાં. મોટા મોટા પાદશાહો વટીક ભારે ઠાઠમાઠ સાથે આ પવિત્ર જગ્યાની મુલાકાત લઈ માન આપતા હતા એવી તે વખતે આ જગા આબાદ હતી. પણ અફસોસ! હાલમાં તેજ જગા ઝમાનાની ગીરદેશીથી ઉજડ વેરાન જેવી થઈ પડી છે, તોપણ ત્યાંની ખાડી રહેલી નીશાનીઓ હજી પણ આપણને તેની આગલી મોહતાઈની યાદ આપે છે.

ઇસ્ફહાનમાં એક વાર ફરીથી.

શીવનથી ત્રેસપતવાર તારીખ રદ મી જીન સવારે ઉપડી, અંધોરે સાડા બાર વાગે દેહબીદ આવી લાગ્યા, કે જ્યાંથી તારના થાંભલા સાથના રસ્તા માર્ગે ઇસ્ફહાન જવાય છે, જ્યારે બીજે બીયાબાનને રસ્તે ચઝદ જવાય છે. રાત્રે આબાદે ગામમાં મુકામ કરી બીજે દિવસે રાત્રે પોણા આઠ વાગતે ઇસ્ફહાનમાં આવી અગાઉથી તૈયાર રાખેલા બાગે કાઝરૂનીના સુંદર મકાનમાં ઉતારો લીધો. અમો અહિંયા ત્રણ દિવસ રહી મંગલવાર તારીખ ૧ લી જુલાઈએ તેહેરાન તરફનો રસ્તો પકડ્યો. સાંજે હાજીઆબાદ ગામના બાગમાં આવેલી એક માલવાલી ઇમારતમાં ઉતારો લઈ બીજે દિવસની સવારે ત્યાંથી ઉપડી ઇસ્ફહાનથી ૧૭૩ માઈલ કાપી સવારે સાડા દશ વાગતે કુમ નામના શહેરમાં આવી લાગ્યા. ત્યાંથી ઉપડેલા તે રાત્રે હુસેનાબાદ ગામની તેલીફાન ઓપ્રીસમાં આશરો લીધો. અહિંયા અમોએ માર્ગમાં 'સાવરે' નામની નદીમાંથી એક બાલહી ભરીને મચ્છીઓ પકડી હતી તે પકાવી ખાધી. ત્રેસપતવાર તારીખ ૩ જી જુલાઈએ સવારે અગ્યાર વાગતે તેહેરાનમાં દાખલ થઈ છોકરીઓની મદ્રેસાના મકાનમાં ઉતારો લીધો. આ મકાન સખાવતી બાઈઓ સુનાબાઈ તથા જરબાઈ દુબાશે બંધાવી આપ્યું હતું.

ઇસ્ફહાનથી તેહેરાન શહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલો આવે છે તેના નામો તથા તેઓની વચ્ચેની લંબાઈ નીચે મુજબ છે:—

મંજલ લંબાઈ માઈલમાં

ઇસ્ફહાન

ગઝા

૯

મદરીશાહ

૨૦

મુરચેહ ખોર્દ

૫

મંજલ	લંખાઇ માંડલમાં	
મયમન	૫૧	
રોખાતે તોડ	૧૧	
દેલીજાન	૧૮	
નયઝાર	૨૬	
કલેહ-ઇ-જમ	૮	
કુમ	૨૪	(ટેલીગ્રાફખાતું)
કુશકે નોસરત	૩૫	
અલ્યાખાદ	૫	
કલેહ-ઇ-મહમદઅલીખાન	૧૦	
હસનાખાદ	૧૮	
કાહરીઝક	૧૪	
શાહ અબદુલ અઝીમ	૮	
તેહરાન	૮	(પ્રીટીશ કોનસલેટ, ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોનખાતું)
	૨૭૨	

તેહરાન.

તેહરાન શહેર દરયાની સપાટીથી ૩૮૦૦ ફીટ ઉંચું છે. હાલમાં આ શહેર ધરાનનું પાયતબ્ત ગણાય છે, જે ખીજાં મોટાં શહેરોની માફક રોણકદાર છે. જે વેલા 'રય' શહેર ચાને અવસ્તાનું 'રઘ' શહેર પૂર જાહોજલાલીમાં હતું ત્યારે તેહરાન એક ગામડું હતું, પણ ત્યાર પછી જ્યારથી જંદ તાયફાવાલાઓના હાથમાંથી આગા મહમદ કાઝારે ઇ. સ. ૧૭૬૭ ધરાનનું રાજ જીત્યું, ત્યારથી તેહરાન પાયતબ્ત તરીકે ગણાવા લાગ્યું. આજ વંશના પાદશાહો ફતેહઅલીશાહ તથા નાસરુદ્દીન શાહે તેહરો તથા ઇમારતો ખાંધી ઘણા સુધારા વધારા કીધા. હાલ તેહરાનમાં ૨,૫૦,૦૦૦ માણસોની વસ્તી છે, અને અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ, જરમન, રશીયન વગેરેના એલચી ખાતાંઓ છે. રાત્રે ઇલેક્ટ્રીક રોશનીથી શહેર દીપી નીકળે છે. અમો જે દિવસે તેહરાન પુગ્યા તેજ દિવસની સવારે પ્રખ્યાત કવી એશકીનું ખુન કરવામાં આવ્યું હતું. અફસોસ! કે તેને અમો જોઇ શક્યા નહિ. અહિંયા ૮૧૮ જરથોસ્તીઓની વસ્તી છે, જેઓમાંના ઘણા ખરા વેપા-

રમાં પડેલા હોવાથી સારી હાલતમાં છે. જરથોશ્તી છોકરા છોકરીઓની સ્કુલ છે, જ્યાં મોટી સંખ્યામાં તેઓ કેળવણી લે છે. ૧૯૨૬ ના સાલના તેહેરાનની જરથોશ્તી અંભુમનના રીપોર્ટ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે ૮૧૮ જરથોશ્તી વસ્તીમાંથી ૫૧૯ જણાઓએ કેળવણી લીધેલી છે, એ એક ખુશી થવા જોગ ખીના છે. તેહેરાનમાં અમારી પાર્ટીની સઘળી ગોઠવણ અહિંની ઇરાની પારલામેંતના જરથોશ્તી સભાસદ અરખાખ કેખુસરૂ શાહરૂએ કીધી હતી. તેહેરાનમાં અમારા ૧૫ દિવસના રહેવાસ દરમ્યાન તે વખતના વડા વજીર તથા લશ્કરના સપેહસાલાર, પણ હાલના શાહાનશાહ રીઝાશાહ પેહેલવી (ખુદા તેમને લાંખી જીંદગી ખસે), વજીરે તથા હાકેમે સાથે ખુશનુમા મુલાકાતો થઈ હતી, અને ઇરાની મજલીસની એક મીટીંગનું કામકાજ જોવાની પણ તક મળી હતી. અહિંયા અમારામાંના થોડાએકોએ ઇરાનના એક વખતના શાહ સોદાગર ખુઝારગ અરખાખ જમશીદે જમશેદીયાનની તેવજુના મકાનમાં મુલાકાત લીધી હતી. તેહેરાન ઇરાનનું પાયતબ્ત હોવાથી મોઘું છે, તથા અહિંનું પાણી સાફ ન હોવાથી ગરમ કરી પીવામાં વધારે સલામતી રહે છે. તેહેરાનમાં ગ્રાન્ડ હોટેલ, હોટેલ ડી પારી, હોટેલ ડી ફાન્સ તથા મુસલમાની મેહેમાનખાનાઓ પણ છે. આ શહેરમાં જરથોશ્તીઓનું એક રોનકદાર આતશકદેહ તથા દખમું પણ છે.

ઇરાનની રેલવે અને શહેરે રય.

તેહેરાનથી ચાર માઇલ દુર આવેલી જીયારતગાહે શાહ અખદુલ અઝીઝ તરફ એક મીતરગેજ રેલ્વે દોડે છે, જે બેલજીયમ કંપનીનો શહાસ છે શાહ અખદુલ અઝીઝથી જરા છેટે આપણા અતી વહાળા વખશુરે વખશુરાંન, રમઝગો, અહુરાના પીયારા, અશો સ્પિતમાન ઝરથુશ્ત્ર સાહેબની જન્મ ભુમીનું પવિત્ર 'રય' શહેર આવેલું છે, જ્યાં હાલમાં વીખરાયલા ખંડીયેરોના ટેકડાઓ સિવાય ખીજી કંઈ પણ જોવાજોગ નથી. એ ડેકાણું એક મીઠાં પાણીનો ઝરો વહે છે, જેને અશમેહ-ઇ-ફરામર્ઝ કરી કહે છે, અને તે ઝરાની આગલ ફતેહઅલીશાહની દરખારનો નક્ષ જોવામાં આવે છે. શાહ અખદુલ અઝીઝથી રય, જતાં માર્ગમાં એક પચીસ પ્રીટ ઉંચાઇનો ગંજાવર મીનારો જોવામાં આવે છે, જે સલજુકયાન વંશના શાહ તુગાલની કબર તરીકે ઓળખાય છે.

જોવાલાયક જગ્યાઓ.

અમોએ નામદાર શાહનો મેહેલ જે ખાગે અલેસ્તાનમાં આવેલો

છે તેની મુલાકાત લીધી હતી. નાદીરશાહ જે દીલ્લીથી પ્રખ્યાત 'તખ્તે તાઉસ' યાને 'પીકેાક ઘ્રાન' લુંટી લાવ્યો હતો, તેની એક નકલ તથા કાઝાર વંશના શાહોને ભેટ સોગાદમાં મલેલી ચીજોનું 'મોદું' સંગ્રહ-સ્થાન અહિંયા જોવામાં આવે છે. મહમદે ગફારી યાને કમાલ-અલ-મુલ્ક આર્ટ ગેલરી પણ જોવા લાયક છે, જ્યાં આપણા શાએરાન શાએર પાકઝાદ પ્રીરદોસી તુસીનું પલાસતર એફ પેરીસથી ખનાવેલું ખાવલું આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. મીલીટરી ક્રેડેટ અને એથ્રીકલઅરલ સ્કૂલ, ટંકશાલ, મીશનરીઓથી ચાલતી હોસપીટલ, તાલીમખાના તથા ખઝાર પણ મુલાકાત લેવા લાયક છે. ખ્યાખાને લાલેઝાર નામના ઘોરી રસ્તા ઉપર હારેખંધ દુકાનો આવેલી છે, જ્યાંથી ઘોડાની ત્રામ-ગાડીઓ દોડે છે. તેહેરાનથી થોડે દુર એક ખાંડની ફેક્ટરી ઉભી કરવામાં આવી હતી જે હાલમાં ખંધ છે.

મુલાકાત લેવા લાયક ગામો.

તેહેરાનથી થોડે દુર ગુલહક, શમરાન, તજરીશ, દરખન તથા પાસકાલે નામના ગામો આવેલાં છે. પાસકાલે જે એક પહાડ ઉપર આવેલું ગામ છે, ત્યાં ગરમીના દિવસોમાં અવારનવાર શોખીનો પીક-નીકે ઉતરી પડે છે. પાસકાલેથી દોઢ માઇલ દુર આબેશાર નામની જગ્યા છે, જ્યાંથી પાણીનો ઘોધ શરૂ થઇ પાસકાલે ગામ આગલથી વહેતો નીચે ખીણમાં પડે છે. તેહેરાનથી દેમાવંડનો પહાડ લગભગ ચાલીસ માઇલ દુર આવેલો છે, જે ૧૯૦૦૦ ફીટ ઉંચો હોવાથી તેનો ઉપલો ભાગ ખારો માસ ખરફથી ઢંકાયેલો રહે છે. આ પહાડ ઉપર ગરમ પાણીના ઝરા છે, તથા તેની તળેટીમાં 'રૂહ અફઝાર' નામનું ગામ આવેલું છે.

અરખાખ કેખસર શાહરખ.

એવણ ઇરાનની જરથોશ્તી અંજુમન તરફથી ઇરાનની પારલા-મેન્ટમાં ખેઠક ધરાવે છે, જ્યાં જરથોશ્તીઓના હકો જાલવવા તથા તેઓ તરફથી થતી ફરીયાદોની વાજખી લડત ચલાવે છે. એવણનો લગવગ ખડુજ ભારી છે. ઇસલામીઓ પણ એવણ તરફ માનની નજરથી જુવે છે, તે આટલા ઉપરથી માલુમ પડશે કે, તેઓની પવિત્ર કેતાબે કોરાન કે જેની ઉપર પારલામેન્ટની ખેઠક ધરાવતા દરેક સભાસદે કસમ લેવા જોઇએ, તે પાક કેતાબ એવણના સ્વાધીનમાં રહે છે એ કાંઇ જેવું તેવું માન નથી. અત્યાર અગાઉ અરખાખ કેખસર શાહરખે 'ફરગે

માઝદયસની' તથા તેવણના સાહેબઝાદા અફલાતુને 'આઇને દીને જર-થોશ્તી' નામની કેતાબો. છપાવીને વેહેંચી છે, જે જરથોશ્તીઓમાંજ હાંશથી વંચાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ ઇસલામીઓમાંથી વંચાયાથી તેઓની જરથોશ્તી તરફની લાગણીમાં આવકારદાયક સુધારો માલુમ પડ્યો છે. એવણુ યુરોપ અને અમેરીકાની વારંવાર મુલાકાતો લઇ પોતાને મલેહો અનુભવ દેશને આપતા રહ્યા છે.

મીં અરદેશર રીપોરટર

ધરાન ખાતેના બીજા આડતીઆ મરહુમ શેઠ કેબુસરૂ તીરંદાઝ ખોરસંદના મરણ પછી ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં મીં અરદેશરને ત્રીજા આડતીઆ તરીકે ધરાન મોકલવામાં આવ્યા હતા, ત્યારથી તે હાલ વેર એવણુનો વસવાત તેહેરાનમાંજ છે. એવણુ ધરાનની બાબતોનો ઉંદો અનુભવ ધરાવે છે તથા ધરાની, રૂસ અંગ્રેજ વગેરે પ્રજાઓમાં એવણુનો લાગવગ પણ સારો છે.

તેહેરાનથી શુકરવાર તારીખ ૧૮ મી જુલાઇના દીવસે અરબાબ કેબુસરૂ શાહરૂખ, ભાઇ અરદેશીર રીપોરટર વગેરેનો લાયક શબ્દોમાં ઉપકાર માર્ગ મલી ભેટી અમોએ કાઝવીન તરફ હેરયું લીધું.

તેહેરાનથી કાઝવીન શહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલા આવે છે તેના નામો તથા તેઓની વચ્ચેની લંબાઇ નીચે મુજબ છે:—

મંજલ	લંબાઇ માઇલમાં
તેહેરાન	
શાહઆબાદ	૧૬
કરચ	૧૦
કોરદન	૧૮
આબેયેમ	૧૬
હસનાબાદ	૧૪
શરીફાબાદ	૧૧
કાઝવીન	૯

૯૪

કાઝવીન.

રસ્તામાં અમોએ પ્રીરોઝબેહેરામઆબાદ નામનું અરબાબ કેબુ-સરૂ શાહરૂખનું ફળદ્રુપ ગામ જે શહેરથી ૧૨ માઇલ દુર આવેલું છે

તે છોડી, ખપેરે ખરાજ નામની મોટી નદી ઉપર રશીયનોએ ખાંધેલા પુલ ઓળંગી, ૯૪ માઇલ કાપી છેક રાત્રે કાઝવીન આવી અરખાખ ખરજેર શાહપૂરના ગ્રાન્હ હોટેલમાં ઉતારે લીધો.

કાઝવીન શહેર દરયાની સપાટીથી ૪૦૦૦ ફીટ ઉંચું છે. ખીજે દિવસે શહેરની ખજાર જોઇ આજુબાજુ ફરી હરી આતવાર તારીખ ૨૦ મી જુલાઇએ કાઝવીન છોડી અમોએ હુમદાનનો રસ્તો પકડ્યો, જ્યારે અમારી ટોલીમાંના મી૦ પ્રીરોઝશાહ ગઝદરે યૂરોપ જવાને સારું એક જુદોજ મોટરબસમાં માઝનદરાન પ્રાંતમાં આવેલા રેશ્ટ તરફ હંકાર્યું. અમોએ માર્ગમાં ખરૂદ નામની નદી ઓળંગી તથા ગરમ પાણીના ઝરા જોઇ પહાડી મુલક પસાર કરી, ૧૪૮ માઇલ કાપી રાત્રે હુમદાન નામના શહેરમાં દાખલ થઇ અરખાખ ગુસ્તાસ્પે રસ્તમ નામના જરથોસ્તી વેપારીના ઘેરમાં ઉતારે લીધો.

કાઝવીનથી હુમદાન શહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલો આવે છે તેના નામો તથા તેઓની વચ્ચેની લંબાઇ નીચે મુજબ છે:—

શહેર લંબાઇ માઇલમાં

કાઝવીન

સુલતાન આબાદ ૬

સીયા દેહાન ૧૬

નેહાવન્દ ૧૫

હેઝાર ૧૩

અવેહ ૨૨

રાઝાન ૨૨

વીયાન ૨૭

હુમદાન ૨૭

૧૪૮

હુમદાન.

આ શહેર દરયાની સપાટીથી ૬૧૦૦ ફીટ ઉંચું છે, જે અલવાંદ પહાડની ટોચે આવેલું છે અને આખા મીડીયાનું ઘણુંજ મહા-ભારત અને ભપકાદાર પાયતબ્ત હતું. શહેરની બહાર એક ઉંચો મોટો ટેકડો જોવામાં આવે છે, જે એક અસલી આતશકહેલનું ખંડી-

ચેર છે. એ જગ્યાને 'મુસલ્લાહ'નું ખંડીયેર કહે છે. એની બાજુમાંજ એક પથ્થરનો સીંહ છે, જેને ત્યાંના લોકો પોતાની માનતા માનવામાં કામ લે છે. શેહેરથી લગભગ બાર માઇલ દુર અલવંદ પહાડમાં હખામનીશ પાદશાહ દારાયસ હિસ્તાસ્પોસ તથા તેના છોકરા મહાત્મા ઝર્કસીસની ત્રણ તખ્તીઓ કોતરેલી છે, જે 'ગંગ નામે'તરીકે ઓળખાય છે. આ ત્રણમાંથી બેજ માત્ર સારી હાલતમાં બચી રહેવા પામી છે જેનો મેજર શેલીનસને કરેલો તરજુમો નીચે પ્રમાણે છે:—

પહેલી દાખા હાથ ઉપરની તખ્તીનો તરજુમો:—

'મોટો ખુદા હોરમઝદ, જેણે જમીન આપીય, જેણે પેલું આસમાન આપ્યું, જેણે માણસજાત આપીય, જેણે માણસજાતને જીવ આપ્યોય, જેણે દારયવુશને પાદશાહ બનાવીયોય, જેમ લોકોનો પાદશાહ તેમ લોકોને ધારા આપનાર.'

'હું દારયવુશ પાદશાહ, મોટો પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઘણા વસ્તીવાલા દેશોનો પાદશાહ, આ મોટી દુન્યાને ટેકો આપનાર, વીસ-તાસ્પનો બેટો હખામનીશ.'

બીજી જમણા હાથ ઉપરની તખ્તીનો તરજુમો:—

મોટો ખુદા હોરમઝદ, દેવતાનો વડો, જેણે આ દુન્યા આપી છે, જેણે પેલું આસમાન આપ્યું છે, જેણે માણસજાત આપ્યાં છે, જેણે માણસોને જીવંતી આપી છે, જેણે ઝર્કસીસને પાદશાહ બનાવ્યો છે, બંને લોકોનો પાદશાહ, અને લોકોનો કાયદા બાંધનાર.'

'હું છું ઝર્કસીસ, મોટો પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઘણી વસ્તીવાલા દેશોનો પાદશાહ, વળી આ મોટી દુન્યાને તકવિયત કરનારો દારાયસ પાદશાહનો છોકરો, હખામની વંશનો.'

શેહેરની આજુબાજુ ફરતાં બીજાં નાના મોટાં ઘણાંક ખંડીયેરો તથા એક કીલ્લો પણ જોવામાં આવે છે. અહિંના લોકો ધર્મ ઝગુની માલુમ પડયા. અહિંયા હોટેલ ડી ફ્રાન્સે તથા બીજા બે ત્રણ નાના હોટેલો પણ છે. મંગલવાર તારીખ રર મી જુલાઇએ હમદાનને છેલ્લી સલામ કરી કેરમાનશાહ તરફનો રસ્તો પકડ્યો.

હમદાનથી કેરમાનશાહ શેહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલો આવે છે તેના નામો તથા તેઓની વચ્ચેની લંબાઇ નીચે મુજબ છે:—

શેહર લંખાધ માઈલમાં

હમદાન

અસદ આખાદ ૨૯

કચકાવર ૨૫

સાહના ૨૦

બેહીસ્તુન ૧૮

સરે-પૂલે-કરાસુ ૨૦

કેરમાનશાહ ૪

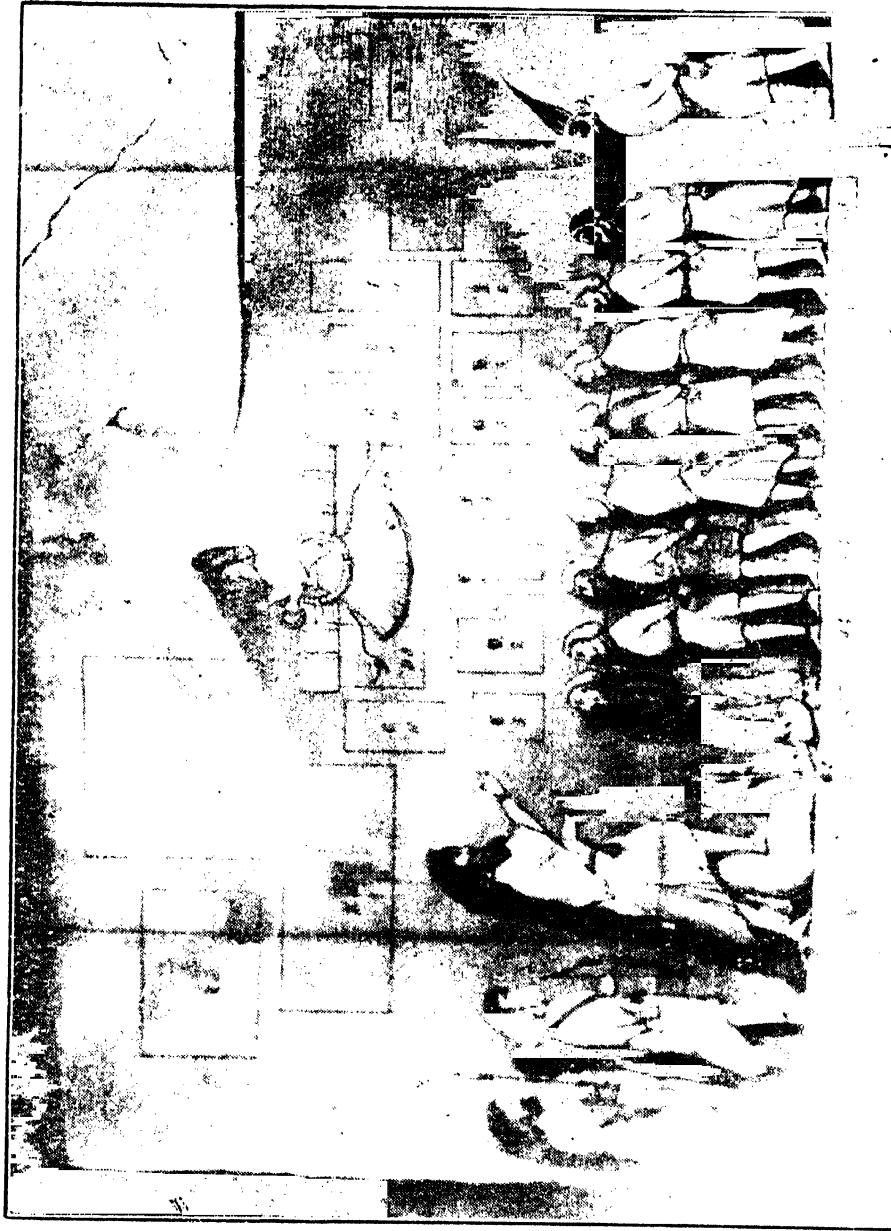
પ્રીટીશ કેનસલેટ

૧૧૬

ખંપોરે 'કચકાવર' નામના કસબામાં આવી પહોંચી ત્યાંના હાકે-મના પરોણા તરીકે તેવણ સાથે ખાણું લીધું. જે પછી ત્યાંના એક અસદી મોટા આતશકહેહના ખંડીયેરની મુલાકાત લીધી. અહિં-યાથી આગલ વધી સાંજે 'કહે બેહીસ્તુન'ના લેખોવાલા પહાડ આગલ જઈ લાગ્યા.

. નજી બેહીસ્તુન.

કેટલાએકો આ નામીયા પહાડને કહે ખિસેતુન એટલે સ્થંભ વગરનો પહાડ અથવા ખાગેસ્તાન પણ કહે છે. પહાડની ખાણુમાંજ નીચે નદી તથા એક ગામ વસાયલું છે જ્યાં આવતી જતી વાંજરો આશરે લે છે. આ પહાડની લગભગ ૩૦૦ ફીટની ઉંચાઈએ એક નક્ષ ખીલારોડી હરફેની તખ્તીઓ સાથેના કેતરી કહાડેલા છે. અહિંયા પાદશાહ દરાયસ એક હાથમાં કમાન પકડી બીજે હાથ ઉંચો કરી ખંદી-વાન થયલા કદીઓને નસીયત આપે છે. પાદશાહની પછવાડે તેના બે ખીદમતગારો ઉભેલા છે, કે જેમાંના એકના હાથમાં કમાન તથા બીજાના હાથમાં ભાલો છે. તખ્તીઓના તરબુમા ઉપરથી એવું માલુમ પડે છે કે જે વખતે પાદશાહ દરાયસ ઈરાનની ગાદીએ આવ્યો ત્યારે તેની સામે દસ વખતે જુદા જુદા પ્રાંતોના લોકોએ ખળવો કર્યો હતો, પણ હર વખત પાદશાહે તે ખળવાઓને દાખી દીધા હતા, તે ખતાવવા તથા તેને લગતું જ્યાન જણાવવા આ નક્ષવાલો તાક તથા તખ્તીઓ કેતરાવ્યાં છે. આ તખ્તીઓના લખાણની ઇઆરત બહુજ સાદી માલુમ પડે છે. વારે-ઘડીએ પાદશાહ પોતે કીધેલી ફતેહોની કીરતી હોરમઝદને આપે છે કે હોરમઝદની મદદથીજ પોતે ફતેહ પામ્યો છે. પોતાની ઉપર હોરમઝદની

કોહે પેસ્ટોન - દારીયોશ વં દે નફર ઝ સરકશાન કે સિર શદદ

MOUNTAIN OF BE-SATOON, DARIUS THE GREAT AND HIS TEN CAPTIVE INSURGENTS.

બીરતૂન (બેહીરતૂન)નો પહાડ. મહાન દરિયસ અને તેના પંદરેલા દસ બળવાખોર કેદીઓ.

મહેરબાનીનું કારણ જણાવતા લખે છે કે 'હું ખુરો નહિ હતો, હું જુઠો નહિ હતો, હું જુલમગાર નહિ હતો.' મહાત્મા હરાયસે આ તખ્તીઓમાં પોતે કીધેલાં પ્રાક્રમેની ખરી ખીના જાહેર કીધી છે તેની સામેતી તે વાંચનારની ખાત્રી કરવા જણાવે છે કે 'હોરમઝદ મારો શહેદ છે કે જે મેં કીધું છે તેનો આગેલેખ જુઠો નથી કીધો.' અહિયાં પાદશાહ પોતાની પછવાડે આવનારને શીખામણ દે છે 'જુઠાથી તદન દુર રહેજે, જે માણસ જુઠો હોય તેનો તદન નાશ કરજે.' એ ઉપરથી પુરવાર થાય છે કે અસલના ઇરાનીઓ જુઠાને ધીકારતા હતા. આ તખ્તીઓમાં પાદશાહે પોતે કીધેલી ખીજ ફત્તેહને જાહેર નથી કીધી તેનું કારણ આપતાં જણાવે છે કે 'હોરમઝદની મહેરબાનીથી એ વગેરે જે મેં ઘણું કીધું છે, તે મેં આ તખ્તીઓમાં નથી લખાવ્યું, કે રખેને જે કોઈ હવે પછી આવે તેણે ઘણા કામે જે મેં ખીજે ઠેકાણે કીધાં છે, તે ખોટાં માલુમ પડે.' આ લેખોની અંદર પાદશાહ હરાયસે આ તખ્તીઓની સંભાલ લેનારને કુવા હીધી છે તથા ખરાબ કરનારને શ્રાપ હીધા છે. આ મહાન પાદશાહ હરાયસે એક વાર ફરીથી ઇરાનમાં ખાલેસ જરથોસ્તી ધર્મ સ્થાપ્યો હતો.

કેરમાનશાહ.

કેરમાનશાહ શેહેરની એક ખાલુએ કુર્દીસ્તાનનો પહાડ તથા જાળ નદી વહે છે, જ્યારે ખીજ તરફ શેહેરથી એ માઇલ અગાઉ દાખલ થવાના રસ્તા ઉપર તાકે બોસતાનનો પહાડ આવેલો છે. ત્રીજી તરફથી સીધો બગદાદ જવાનો ધોરી રસ્તો છે, જ્યારે ચોથી તરફથી બેહીસ્તુનની ખીજ આવેલી છે. પાણીને લીધે શેહેરની આસપાસ બાગ બગીચાઓ તથા ફળદ્રુપ ખેતરો આવેલાં છે. અહિંના હવા પાણી ઘણું સારાં છે, તથા વેપારી બઝારો પણ મોટાં છે. આ શેહેર હરયાની સપાટીથી ૫૦૦૦ ફીટ ઉંચું છે.

તાકે બોસતાન.

તાકે બોસતાનવાલો નામીયો પહાડ કેરમાનશાહ જવાના રસ્તા ઉપર શેહેરની એ માઇલ અગાઉ આવે છે. આ પહાડ ઉપર મોટા તાકની બહાર બેઉ તરફ બંને પાંખવાલી બે પરીઓને હવામાં ઉડતી ક્રોતરેલી છે. ત્યાં તાકની અંદર શીરીન, શાહાનશાહ ખુસરૂ પરવેઝ તથા રૂમના શાહાનશાહ મારીસનો નક્ષ છે. આજ તાકની નીચે શાહાનશાહ ખુસરૂ પરવેઝ પોતાના નામીયા 'શબહીઝ' ઘોડા ઉપર લડાયક પોષાકમાં

સજ થઇ સવાર થયેલો હોય છે. આ તાકની ઢાળી તથા 'જમણી બાળુએ ખુસરૂ પરવેઝ શીકારગાહમાં મશગુલ થયેલો જોવામાં આવે છે. અહિંયા બાળુવું અગત્યનું થઇ પડશે કે, ખુસરૂ પરવીઝ કે જેણે ઇ. સ. ૫૯૦-૬૨૪ વેર ધરાન ઉપર રાજ કીધું હતું, તે નોશીરવાન આદેલના છોકરા હોરમઝદનો છોકરો હતો. એની પાદશાહીની શરૂઆતમાં ધરાને પુર જાહોજલાલી જોઇ હતી, પણ પછવાડેથી એની પડતી આવી, અને એનોજ છોકરો શીરૂય જે રૂમના શાહનશાહ કયસરની છોકરી મર્ચ-મનો છોકરો થતો હતો, તેજ તેની સામે થયો. એ પાદશાહ પોતાના છોકરા શીરૂયની ઉશકેરણીથી એક ધરાનીના ખુની હાથનો ભોગ થઇ પડો માર્યો ગયો.

ખીજી તાકની અંદર સાસાનીયાન વંશના પાદશાહો શાપૂર ખીજ (ઝૂલ અકતાફ) તથા ત્રીજાના નક્ષો છે.

ત્રીજો નક્ષ જે ખડકની બહાર કોતરેલો છે, તેમાં અહુરમઝદને સાસાનીયાન વંશના સ્થાપક અર્દશીર બાબેકાનને (ઇ. સ. ૨૧૧-૨૪૧) ધરાનનું રાજ આપતો હોય તેમ દેખાડેલો છે.

પયગામબર જરથોશ્ત સાહેબની કહેવાતી આકૃતિ.

એજ નક્ષની ઉપરની ત્રીજી આકૃતિને આપણા પાક પયગામબર હઝરતે જરથોશ્ત સાહેબ તરીકે માન્યે છીએ, જે લગભગ સાડા છ ફીટ ઊંચી છે. જે પોશાકથી બદન સજ થયેલું છે તે પાદશાહોના પોશાક કરતાં કંઈ એક દરજ્જે સાદો છે. માથા ઉપર એક દુપેટો વીતાલેલો છે કે જેની ઝાલરો કમર સુધી ચા તેથીખી નીચે લટકતી જોવામાં આવે છે. માથાની પછવાડે સૂરજના કીરણો પ્રકાશે છે અને બે હાથે આસો પકડેલો છે. કમર ઉપર કમરબંદ બાંધેલો હોવો જોઇએ કારણકે તેના બે ઝુલટા છેડાઓ જોવામાં આવે છે. પોશાક ઉપર કાંઈક ભરતકામ કીધેલું હોય એવું માલૂમ પડે છે. અરધા સેતારા જેવા આકાર ઉપર બેઉ પગોને બે સામસામી દીસાએ ફેરવેલા રાખીને ઉભેલા જણાય છે. નાપાક ઝાલેમોના હાથથી જોકે ચેહરાને નુકસાન થયું છે, તોપણ એ આકૃતિ કોઇ પયગામબર અથવા ખુદાઈ નુર પામેલા પરહેઝગારની હોવી જોઇએ એમ ખુલ્લું જણાઇ આવે છે. એજ પહાડની તલેટીમાંથી એક મીઠાં પાણીનો ઝરો નીકલે છે જેને ચરમે ઇ-શીરીન કરીને કહે છે. આ પાણી પીવામાં ઘણુંજ હજમચત ભરેલું છે.

طاق بُستان-آثار ساحانی

TAK-I-BOSTAN (NEAR KERMANSHAH).

કેરમાનશાહ મેહેરની નજદીક આવેલો તાકે બોસ્તાનનો પહાડ જેમાં સાસાનીયાન ઝમાનાના કેતરકામે આવેલા છે.

ભેસપતવાર તારીખ ૨૪ મી જુલાઈએ કેરમાનશાહ છોડી રાત્રે સોરખદેહ ગામની કેરેવનસરામાં સુતા કે ખીજે દિવસે ખપોરે કસરે શીરીન આવી ત્યાંના ટેલીફોનખાતામાં આશરો લીધો.

કેરમાનશાહથી કસરે શીરીન શેહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલો આવે છે તેના નામે તથા તેઓની વચ્ચેની લંબાઈ નીચે મુજબ છે:-
શેહેર લંબાઈ માઇલમાં.

કેરમાનશાહ	
માહફેરા	૧૭
હાફન આખાદ	૨૫
ખુસરૂ આખાદ	૧૨
કરન્દ	૧૦
સોરખદેહ	૧૫
પાતાક	૭
શીરીન આખ	૧૬
કસરે શીરીન	૧૪

૧૧૬

અમારા ઉતારાની જગ્યા પાસેથીજ કુમ દરેહ નામની નદી વહેતી હતી. દિવસો ગરમીના હોવાથી નદીમાં ઉતરી નાહી લીધાથી જરા ફીલને આરામ મળ્યો. અહિંયા અસલી મેહેલના ખંડોયેરો મોટા વીસતારમાં આવેલાં છે, જ્યાં કેરમાન શેહેરના ‘ગંખદે જખલી’ નામના કહેવાતા આતશકહેલના ખંડોયેરની માફક અહિંયા પણ એવો એક ૩૦ ફીટ ઉંચો ગુંબદ જોવામાં આવ્યો, જે નીચેથી ૨૧ ચોરસ ફીટની જગ્યા રોકતો ઉપરથી ગોલ હતો. એને ચાર આરકાડૂપી ફરવાળા છે, જેની ઉપર ગોલાઈમાં ચાર ખારીઓ આવેલી છે. અહિંયાથી અંગ્રેજોએ પહાડો અને ખીણોમાંથી પસાર થતા પાકા રસ્તાઓ છેક હમદાન વેર તથા રશીયનોએ હમદાનથી તેહેરાન અને રેશ્ટ વેર ખાંધેલા છે, જ્યાંથી મોટરો હાલમાં આવજાવ કરે છે. અહિંથી અમોએ અમારી મોટરો છોડી હતી.

ઈરાનથી ઈરાક.

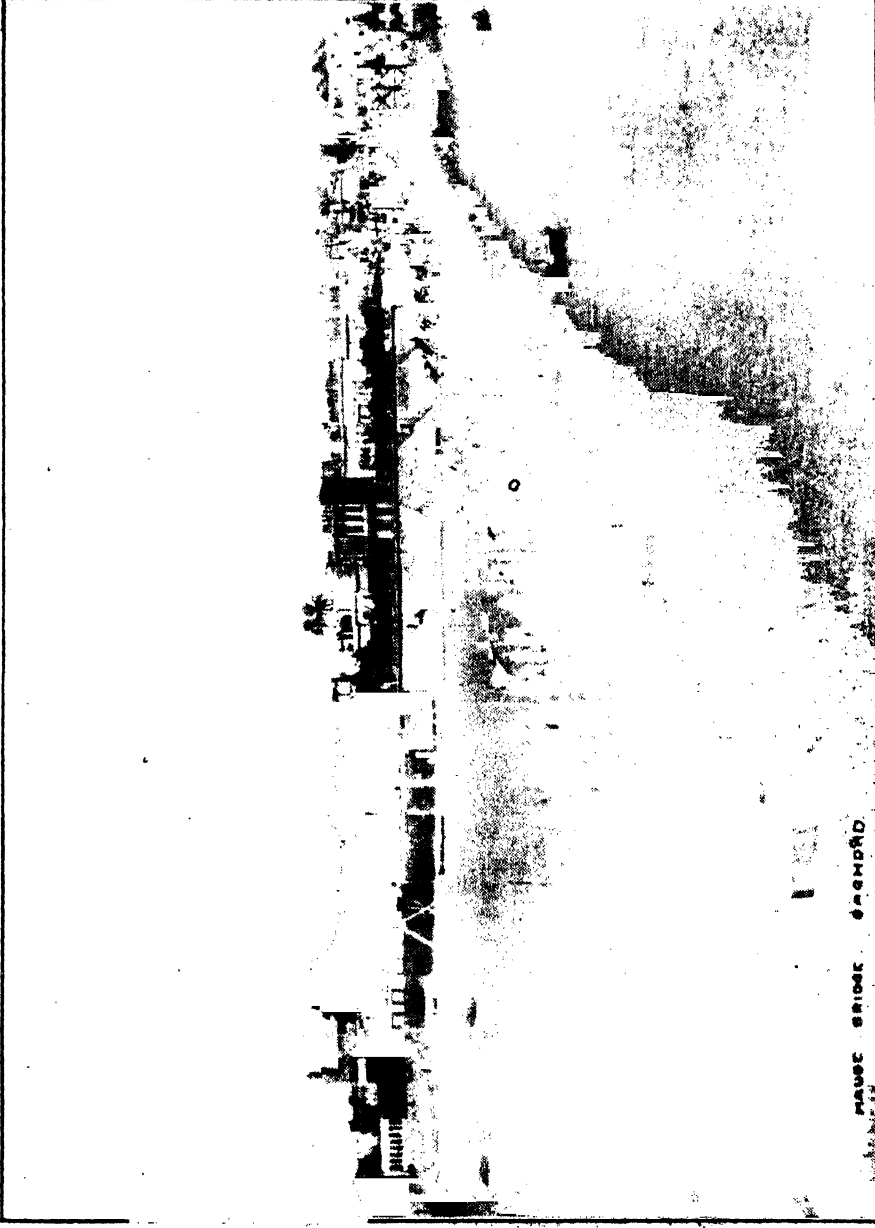
શનીવાર તારીખ ૨૬ મી જુલાઈએ એક લાડુતી મોટર ખસમાં કસરે શીરીનથી ઉપડી, તેહરૂક નામની જગ્યાએ જઈ પહોંચ્યા જ્યાં

ધરાનની હદ પુરી થાય છે. ત્યાં ધરાકની સરકારનું કસર્તમ હાઉસ છે, જ્યાં તેઓ સામાન વગેરે તપાસે છે, તથા પાસપોર્ટ પણ દેખાડવી પડે છે. અહિંના વડા મીં સીમેએ અમારી ખબરઅંતર પુછી, અમે ફરેકને અફેકુ ગલાસ છાસ આપી હતી. દિવસો અતીશય ગરમીના હોવાથી અમેએ તેવણનો દીસાજની ભરયો આભાર માની, જાણે કે ધરાનની ખાકને છેલ્લી સલામ કરતા હોયએ એવા જ્યાંસ તે પોંધી હતી. ગરમીનો જ્યાલ એટલા ઉપરથી આવશે કે જ્યારે હાથ ધોવાને વાસ્તે મેં મારો સાબુ હેન્ડએગમાંથી બહાર કાઢ્યો ત્યારે જણાયું હતું કે તે તમામ પોગલી જઈ તેનું તેલ થયું હતું. કસરે રીરીનથી ૧૫ માઇલ કાપી ખાનીકુધ રેલવેના સ્ટેશન ઉપર આવી લાગ્યા. એ પ્રમાણે અમેએ ઇરાન દેશમાં અધા મળી ૨૪૩૮ માઇલની હાડમાર ભરેલી મોટર મુસાફરી પુરી કીધી હતી.

સ્ટેશન ઉપર નાહીને તાજા થઈ રીફ્રેશમેન્ટ રૂમમાં ખાઈ પી લઈ રાત્રે ત્રેનમાં ૧૧૩ માઇલ કાપી ખીજે દિવસે સવારે જાણીતા બગદાદ શહેરમાં આવી વીલીંગડન હોટેલમાં ઉતારો લીધો.

બગદાદ.

આ નામીયું શહેર બગદાદ ટાઇગ્રીસ (પહેલવી 'દજલ') નદી ઉપર આવેલું છે. એજ જગ્યાએ આજથી બે હજાર વરસની વાત ઉપર નદીના બેઉ કીનારા ઉપર બે નાના ગામડાઓ વસેલાં હતાં જે ઇરાનને તાબે હતા. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૭૬૩ માં ખલીફ અબુ બક્ર અલ મનસુરે હાલના બગદાદ શહેરનો પાયો નાંખી મસજીદો, મેહેલો તથા ધર્મશાળા બાંધવાનું કામ શરૂ કીધું. તે વખતથી આ શહેર એટલું તો મશહુર થતું ચાલ્યું કે પ્રખ્યાત ખલીફ હારૂન-અલ-રશીદે ઇ. સ. ૭૮૬ માં બગદાદને પોતાની રાજધાની બનાવી. તે વખતે આ શહેર પોતાના બાગો તથા ઇમારતો, મસજીદો તથા ખુબસુરત ઓરતોના બજાર માટે દુન્યામાં બહુ વખણાતું હતું. ત્યારપછી ઇ. સ. ૧૨૨૭ માં જંગીસખાનના હુમલાથી તથા ઇ. સ. ૧૨૫૮ માં તારતરીઓની ફત્તેહથી એની જાહોજલાલીનો છેડો આવ્યો. અધુરામાં પૂરું ઇ. સ. ૧૩૯૨ માં તમુરલેને હુમલો કરી બગદાદને જીતી લોકોની કતલ ચલાવી આ શહેરનો તમામ નાશ કીધો. એ પછી ઇ. સ. ૧૫૦૮ માં ઇરાનીઓએ આ શહેર જીતી તેમાં સુધારા વધારા કરતા ગયા પણ ઇ. સ. ૧૬૩૪ માં તરકોએ આ શહેર

پل مود در بغداد

MAUDE BRIDGE, BAGHDAD.

તાઇગ્રીસ નદી ઉપર આવેલું બગદાદ શહેર અને તરતા મહવાઓ
સુધી બાંધેલો 'મોડ' નામનો પૂલ.

ઉપર અવારનવાર હુમલાઓ કરી અંતે ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં ફત્તેહ કીધું. ત્યાર પછી ખગદાદ હીવસે હીવસે પડતી હાલતમાં આવતું ગયું, તે હાલની દુન્યાની મોટી લડાઈ પછી ઇ. સ. ૧૯૨૦થી ઇરાકની સરકારના હસ્તકમાં આવ્યું છે અને ત્યાં હવે સુધરેલા દેશોની માફક સુધારા વધારા જેવામાં આવે છે. આ શહેર ઘણું જેવા લાયક છે અને હાલમાં ઇલેક્ટ્રીક લાઇટથી હીપો નીકલ્યું છે. નદી ઉપરથી પસાર થઈ પેલે પાર જવાને બે પૂલો ખાંધેલા છે. નદીની આબુખાબુ મોટાં મોટાં હોટેલો તથા કાવાખાનાઓ પણ આવેલાં છે, જ્યાં સાંજને છોડે લોકો આવી પોતાના થાકેલા જીવોને રાહત આપે છે. અહિંયા ખજુરનો મોટો પાક થાય છે.

જેવા લાયક જગાઓ.

જાણીતા ખલીફ હાફ્સ-અલ-રશીદની રાણી ઝાબેદદારની સાદી કબર આવેલી છે. ખગદાદથી થોડે દુર રીયા મુસલમાનોના પવિત્ર મથકો કરબલા, નજ્ફ તથા કુફા આવેલાં છે, જ્યાં હુસેન તથા અલીની કબરો આવેલી છે. દર વરસે હજારો ઇસલામીઓ આ જીયારતગાહની મુલાકાતે આવે છે. કાદીવેન નામની જીયારતગાહ જે શહેરથી પાંચ માઇલ દુર છે ત્યાં ત્રામ ગાડી દોડે છે. કુફાથી હીલ્લા લગભગ ૨૦ માઇલ દુર છે, જે એક મોટું શહેર છે. કીલ્લાથી માત્ર ૬ માઇલ દુર અસલનું પ્રખ્યાત બેખીલ્લાન શહેરનું ખંડીયેર આવેલું છે.

તાકે કેસરા.

ખગદાદથી ચૌદ માઇલ દુર આવેલું તેર્સીફાન અથવા મહાયન શહેરના ખંડીયેરો જેવામાં આવે છે, જ્યાં નોરીરવાન આદેલ (ઇ. સ. ૫૩૧-૫૭૯) નો તાકે કેસરા નામનો મેદલ હતો, જે હાલમાં જે કે તમામ નાશ પામ્યો છે, તોપણ તેના વચલા હોલનો ભાગ જે બચી જવા પામ્યો છે, તે તેની આગલી મેહોટાઇનો કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. આ ૧૦૦ ફીટ ઉંચો, ૮૦ ફીટ પહોલો તથા ૧૬૦ ફીટ ઉંડો ગંજાવર હોલ માત્ર તેની બેઠ બાબુની ૨૫ ફીટ જાડી દીવાલ ઉપરજ ઉભેલો છે, જે દીવાલ આસ્તે આસ્તે ઓછી થતી ઉપરથી માત્ર ૪ ફીટનીજ રહે છે. આ હોલની ડાબી બાબુએ મેદલના આગલા ભાગની દીવાલ માત્ર ઉભેલી છે. આ મેદલ તમામ ઇંટ-રડી અને ચુનાનો ખાંધેલો છે અને પૂર્વ તરફ તેનું મોહ આવેલું છે.

કાંઈ પણ ટેકા વગર માત્ર એઉ બાબુની હીવાલ ઉપર ઉઠાવેલો આવો ગંજાવર મેહરાબ આગલા ઝમાનાના આરકીટેકચરનો ઉમદા ખ્યાલ આપે છે. હાલમાં ઇરાકની સરકાર આ ખંડીયેરને વધારે નાશ થતું અટકાવવા ઘટતું ખાંધકામ કરી દેખરેખ રાખે છે, જે ખુશી થવા ભોગ છે. ઘણા મુસાફરો આ ખંડીયેર જોઈ ગયા છે, એ જોયા પછી તેઓને સાસાની પાદશાહોની જાહોજલાલી અને દોરદમામનો અચ્છો ખ્યાલ આવે છે.

ઇરાન દેશનો અવ્વલથી આખેર લગીની તવારીખ લખનાર મરહુમ જ. પા. કાપડયા પોતાની એક કેતાબમાં હાલના ઇરાન ઉપર અફસોસ પોકારી લખી જણાવેચ “આહ ઇરાન! તારી કદીમ જાહોજલાલી અને દોરદમામ હાલ ફક્ત આ તારી અચેલી થોડીક નીશાનોથી માલુમ પડે છે. તારી મોહટાઈ અને દબદબો પરસીપોલીસ અને તાકે કેસરા જેવા મેહેલોનાં ખંડીયેરો ઉપરથી જણાય છે, જ્યારે તારી લશકરી ધમચકરી અને તુએ મેલવેલી ફત્તેહો બહીસ્તુન પહાડ ઉપર કોતરેલી તખ્તીઓ અને નક્ષે રજખ, નક્ષે રસ્તમ વગેરેના કોતરકામો ઉપરથી માલુમ પડે છે. તારી જાહોજલાલી અને કીરતીનો ડંકો જે દુન્યાના ચોખંડ ખુણામાં ફેલાયો હતો તે હવે નાબુદ થયો છે. તારી લશકરી ધમચકરીઓ હવે મંદ પડી ગઈ છે. જે રાજથી અસલી રામ અને યુનાન ધુજતાં હતાં તે રાજ હવે દુન્યાને છંટે ખુણે પડેલું જણાય છે. બાગે શુલશન હવે વેરાન થઈ પડ્યું છે. અફસોસ! જમાના અફસોસ!!”

જાણીતો અવસ્તા પેહેલવીનો સ્કોલર પ્રોફેસર જેક્સન ભવીશના ઇરાન માટે નીચે પ્રમાણે લખે છે કે:-

‘Yet who knows ? Out of the shadow of by-gone days, out of the dust of departed ages, out of the ashes of the Simurgh’s fire, out of the fragments of shattered Iran, there may arise one whose master hand will restore the glory of the ancient Persian Kingdom, illumine again the pages of Persia’s chronicles, recall what was noblest in the Parthian rule and Sassanian Empire and make splendid once more the land and people of the Lion and the Sun.’

طاق کسری در مداین

RUINS OF THE PALACE IN CTESIPHON OF THE GREAT SASSANIAN EMPEROR KHOSRU
KOBAD GENERALLY KNOWN IN HISTORY AS NOSIRWAN THE JUST (531-579 A.D.)

تہسیفین نامہنا گاہمہاں آویہلا مہدان ساسانی شاہانشاہ نوشیروان آادہلنا
(ع. س. ۵۳۱-۵۷۹) مہدلتنہ پریہر.

‘હા કોણને ખબર છે ? કાંચ નહિ એવું પણ અને કે આગલા દિવસોનો પ્રકાશ જે મંદ થઈ ગયો છે તે પાછો રોશન થાય, ગુજરેલા જમાનાઓની યાદદાસ્તો જે ધુલમાં ડટાઈ ગઈ છે તે પાછી રોશનીમાં આવે, સિંહમૃગ પક્ષી કે જેને માટે કહે છે કે તે ખજાતાં પડી ખાક રાખ થઈ જાય છે, પણ પાછલથી રાખમાંથી જીવતું બહાર નીકળી આવે છે, તેવી હાલત ઇરાનની પાછી અને તથા ઇરાન જેના ભાગલા થઈ ગયા છે તે પાછું એકત્ર સંધાય અને એ સઘળાં કામોને માટે કોઈક વીરલો જન્મ પામે કે જે પોતાના મજબુત હાથે પુરાતન ઇરાની રાજ્યની કીર્તિ સજીવન કરે, પારથીઅન તથા સાસાનીઅન રાજ્યોનાં ઉમદાં કામો પાછા ખરપા કરે અને સિંહ તથા સૂર્યની નિશાન ધરાવતી ભૂમિ ઇરાન અને તેનાં લોકોને ફરી એક વાર પ્રકાશિત બનાવે!’

બેબીલોન.

આ લગભગ ૫૦૦૦ વરસ ઉપરનું પુરાણું શેહેર હામુરાબી વંશના વખતમાં પાયતબ્ત તરીકે બહુ જાહોજલાલી ભોગવતું હતું, પણ જેમ ચઢતી પછી પડતી આવે છે, તે નીચમ પ્રમાણે હાલમાં ખંડીયેર તરીકે પડેલું છે. બગદાદથી માત્ર ચાર પાંચ કલાકમાં ત્યાં મોટર મારફ્તે જવાય છે. તવારીખ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે એસીરીયનોએ ઇ. સ. પૂર્વે ૫૮૮ માં ચાહુદીઓને તેઓના પવિત્ર શેહેર જેરૂસેલમમાંથી હાંકી કાઢી, શેહેરનો તમામ નાશ કરી, ચાહુદીઓને બેબીલોનમાં ફેદ કીધા. આ બનાવ પછી ૫૦ વરસ રહીને એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૩૬ માં હબા-મીનીઅન વંશના શાહાનશાહ સાધરસે બેબીલોન ઉપર હુમલો કરી તેને જીતી, ફેદ પકડાયલા ચાહુદીઓનો છુટકારો કરી તેઓને પોતાના પવિત્ર જેરૂસેલમમાં પાછા મોકલાવ્યા. આવા ભલાં કામને લીધે ચાહુદીઓએ શાહાનશાહ સાધરસને પોતાની પાક કેતાબ ‘તૂરાત’ માં પવિત્ર ગણ્યો છે. બેબીલોન શેહેર હબામીનીઅન વંશની શરૂઆતથી તે એ વંશના છેલ્લા પાદશાહ દરાયસ (કોડોમાન્સ) ત્રીજાના રાજ વેર એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૩૬ થી ઇ. સ. પૂર્વે ૬૩૧ વેર ઇરાનને તાબે હતું. પણ ત્યાર પછી દરાયસે સીકંદરના હાથે આબ્રેલાની લડાઈમાં હાર ખાધા પછી તે મેસીડોનીઅનને હાથ ગયું. હાલમાં ત્યાં ચાલતાં ખોદકામોથી શાહાનશાહ દરાયસ તથા ઝર્કસીસે ખાંધેલા મેહલની નીશાનીઓ, લેખો, સીક્રાઓ વગેરે ઘણી ચીજો મળી આવે છે, જે ઉપરથી આ પુરાણું શેહેરનો ઇરાની પાદશાહો સાથનો સંબંધ પુરવાર થાય છે.

અગદાદમાં નેર્ન ટ્રાન્સપોર્ટ લીમીટેડ તથા કાઉન્ટ્રી અને લીવાની કંપનીઓ એલેપો, મોસલ, દમાસકસ અને ખીરૂટ તરફ પોતાની મોટર સરવીસો દોડાવે છે. ખીરૂટથી રોજ સ્ટીમરો મેડીટરેનીયનના જુદા જુદા ખંદરો જવા ઉપડે છે અને મારસેલ્સ પણ જાય છે. અગદાદમાં પાંચ દીવસ રહી શુકરવાર તારીખ ૧ લી ઓગસ્ટે સવારે ત્રેનમાં બેસી ૩૫૦ માઇલ કાપી ખીજે દિવસની સવારે અસરા આવી પુગ્યા.

અસરા.

લડાઇની અગાઉના અસરા તથા હાલના અસરા શહેરમાં આસમાન જમીનનો તફાવત થઇ ગયો છે. ખ્રીટીશોનો પગપેસારો થવા પછી એ શહેર પોતાની રોનકમાં તથા વેપાર ધંધામાં વધતું જાય છે. ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ સાથના પોખાલ રસ્તાઓ જોવામાં આવે છે, કે જેની અન્ને બાજુએ હારમાં મોટી મોટી દુકાનો આવેલી છે. ઇમર્પોરીયલ બેંક ઓફ પરશ્યા તથા જેનરલ પોસ્ટ ઓફીસની પણ સગવડ છે. મોટરો પણ પુખ્ત હોતી માલુમ પડે છે. અસરાથી માહમેરા વચ્ચે મોટર બોટો ફરે છે જે માત્ર બે કલાકમાં લોકોને લાવ લઇ જાવ કરે છે. જેથી મોટું સુખ થઇ ગયું છે અમે પણ આ નવું શહેર મોટર મારફતે ફરી વલ્યા અને તેજ દિવસની સાંજે અમારી સ્ટીમર 'વીટા'એ અસરાનું ખાડું છોડી કરાંચી તરફનો રસ્તો પકડ્યો. જે કે મોસમ વરસાદની હતી તોપણ ખોદાના હોકમથી દરયો શાંત હતો. એ પ્રમાણે બ્રેસપતવાર તારીખ ૭ મી ઓગસ્ટની સવારે અમે કરાંચી ઉતરી અમારા મિત્ર શેઠ રૂસ્તમજી મારકરને ત્યાં ઉતારો લીધો.

મીં મારકરનો પારટી.

તારીખ ૨૧ મી એપ્રિલ ૧૯૨૪ થી તે તારીખ ૧૭ મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૪ સુધી ધરાનમાં ફરી આવેલી મીં મારકરની પારટી નીચલા સભાસદોની બનેલી હતી. (૧) મીં પેસતનજી દોસા-ભાઇ મારકર, (૨) મીં ગુરતાસ્પ કે. નરીમાન, (૩) મીં પ્રીરોઝશાહ સોરાબજી ગઝદર, (૪) મીં કેકેબાદ અરદશીર મારકર, (૫) મીં કેબુશર અરદશીર પ્રીટર, (૬) મીં ફરામર્જ પેસતનજી ધરાની, (૭) મીં નોશીરવાન ફં દલાલ, (૮) ડોક્ટર જમશેદજી પેસતનજી પટેલ, (૯) ડોક્ટર ગોદર્જ ખરશેદજી ધરાની અને (૧૦) માનેક ફરફુનજી મુલ્લાં. આ પારટીમાંના ડૉં ગોદર્જ ધરાની ચઝદમાં રહ્યા,

જ્યારે ચઝહના ડૉં પટેલ અમારી સાથે ચઝહથી જોડાયા. મીં પ્રીરો-
ઝશાહ ગઝહર કાઝવીનથી રશીયાને માર્ગે યૂરોપ જવા અમારીથી
છુટા પડ્યા.

મેં પાંચ દિવસ કરાંચી શેહેરમાં ગુજાર્યા પછી ત્રેન મારફતે
ઉઢવાડા ગામમાં આવી રહી આતવાર તારીખ ૧૭ મીં આગસ્ટ ૧૯૨૪
ને દોને સહીસલામત મુંબઈ આવી પહોંચવા માટે તે કીરતારના
હઝારે હઝાર શુક કીધા.

ધરાનથી યૂરોપ.

(કાઝવીનથી રેશ્ટ, ખાકુ, તીફલીસ, ખાતુમ મારફતે યૂરોપ.)

કાઝવીનથી રેશ્ટ શેહેર જતાં જે મંજલો આવે છે તેના નામે
તથા તેઓની લાંબાઈ નીચે મુજબ છે:—

મંજલ લાંબાઈ માઇલમાં

કાઝવીન

પચુનાક ૧૨

ખકન્દી ૬

ચુઝખાશી ૬

મુલ્લાં અલી ૬

પાઇચેનાર ૬

ખાખાખાલા ૮

પૂલે મનજીલ ૬

રૂઢખાર ૮

જમશીદાખાદ ૮

સર્પાદ લોટકા ૮

કુદમ ૮

રેશ્ટ ૧૨

રેશ્ટ પેહેલવી ૧૫

૧૧૪

કાઝવીનથી ઉપડતાં શરૂઆતમાં જરા ચઢાણ આવ્યા પછી ઉત-
રાણ આવે છે, અને ત્યાર પછી લીલોતરીથી ભરપુર પહાડો તથા
ખીણોની સીનરી નીહાલતાં માઝનહરાન પ્રાંતના રેશ્ટ શેહેરમાં ઢાખલ

થવાય છે. આ પ્રાંત આખા ઇરાનમાં સૌથી ક્ષુદ્રપ ગણાય છે. જ્યાં જીવે ત્યાં તરકારીથી તર થયલાં ખેતરો તથા બાગોની હાર લાગેલી હોય છે. અહિંયા ચોખ્ખાનો પાક પુરકલ થાય છે તથા બાજીએ આવેલા ફેસપીયન સમુદ્રમાંથી મચ્છી પણ ખડું મલે છે. અહિંનું રેશમ ઇરાનના જીદા જીદા ભાગોમાં તથા યુરોપ તરફ પણ જાય છે. રહેવાને વાસ્તે ત્રણ ચાર સારા હોટેલોની સગવડ છે તથા બ્રીટીશ કોનસલખાતું પણ છે.

રેશ્ટ પેટેલવી અથવા એનઝેલી

રેશ્ટથી એનઝેલી માત્ર ૧૫ માઇલ હોવાથી ત્યાં રોજ મોટર તથા ઘોડાગાડીઓ આવજાવ કરે છે. રેશ્ટ પેટેલવી ઉત્તર ઇરાનનું મોટું બાકું ગણાય છે, અને રશીયનો સાથે મોટા પાયા ઉપર વેપાર ચાલે છે. આ બંદરથી દોઢ દિવસમાં સ્ટીમર મારફતે રશીયાના બાકું શેહેરમાં પુગાય છે.

બાકું

બાકું શેહેર ઘણું રજીયામણું છે અને રાત્રે ઇલેક્ટ્રીક લાઇટથી દીપી નીકલે છે. અહિંયા રશીયન તથા તૂર્કી બંધાન બોલાય છે. અસલથીજ બાકું તેલના ઝરાઓ માટે જાણીતું છે. શેહેરથી ૬ માઇલ દૂર સુરખાની નામની જગા આવેલી છે જ્યાં આપણું અસલ આતશ-કહેલ હોવાનું માનવામાં આવે છે. એના સંબંધમાં આ નીચલાં લખાણ ઉપર હું વાંચનારાઓનું ધ્યાન ખેંચું છું.

Copy from a publication relating to the commemoration of the 25th year of the existence of the firm of Nobel Brothers, containing also a picture of the Fire Worshippers' Temple in Surakhany.

The distribution of petroleum in great quantities has begun only recently. It was only in the second half of the 19th century that, thanks to the organised working of the American and Baku Petroleum, the rock-oil products have come into use upon the market of the world in wholesale quantities. Meanwhile the existence of Kerosene was known also in the most

ancient times. A few statements about petroleum are found even in the Biblical stories. It is narrated in the Book of Maceabees that the Jews in their exodus to Persia had concealed the holy fire of sacrifice in a spring; on their way back to Palestine, in company with the prophet Nehemrah, the descendants of the emigrants searched for the holy fire hidden by their ancestors and found in the place of "Thick water", which flamed into a big fire if poured upon a burning sacrificial stone. These places were fenced, considered holy, and called "Nephtoir". The Egyptians used rock-oil for medical purposes and to embalm their dead with. In Babylon, a kind of material derived from petroleum and resembling asphalt was used for construction purposes. The Naptha was transported with this object from a tributary of the Euphrates 120 miles from Babylon.

Some investigators consider that petroleum is a periponnet part of what is known as "Greek Fire" which was made use of for war purposes; this fire burned upon water surface and set fire to the enemy ships. Among other uses, made of this fire, the Russian boats used by Tgor's invasion of Constantinople were burnt down. The writers of Rome and Greece make numerous references to the use of petroleum as means of heating; from these accounts it is to be concluded that this burning material was pretty well known in other countries also, although its uses in a great quantity was never known. In the Middle Ages, petroleum found use as fuel but particularly as medical means. The petroleum from Amiane served for street lighting

in Genoa. In Bohemia, petroleum was collected from “Tegernsee” which served under the name of “the oil of holy Quirinus.”

Also in Caucasus, petroleum was known from pre-historic times of Alexander the Great; it is said that he burnt a boy by pouring over him, “burning water”. The Apsheron peninsula drew the attention of the native people of the East on account of its hot petroleum springs coming to the surface already in far ancient times. In this region, the cult of Fire Worship was practiced even in the 6th century before Christ. The “Eternal Fire” of Baku led Zoroaster (whose home is considered as the north-eastern chain of Caucasian ranges) to found his teachings on light, fire, and the rituals of the fire worshippers. During a period of several centuries, the followers of the teachings of Zoroaster made pilgrimages to the temples in which the fire was worshipped. These temples remained till the year 624 B.C. when the Emperor Heraclius, who in a campaign against the Persians visited the Mugan treeless plains, destroyed these temples and the cult of the fire worship. But 12 years after Persia was conquered by Arabs, a part of the fire worshippers of Persia emigrated to settle in Baku and re-erected the temples. Another part of the refugees fleeing for India, which founded the sect of Parsees and Gebrs there, made pilgrimages to the Apsheron peninsula. The temples of Gebrs have remained well intact till our own days.

An Englishman who visited Baku in 1754 narrated that about 10 miles north-east of Baku old stone

built temples are distributed in a treeless stony region which served as places of pilgrimage to Indian fire worshippers. Not far from one of them is to be found in the crevice of a rock an opening 6 feet by 3 feet. from which a flame resembling in colour and strength of light that a spirit flame, but only brighter, steadily coming out. On windy days the flame shoots up to 6 feet and in quiet weather it is much shorter.

According to the statement of the Russian academician Gmelin, who had visited Baku in the year 1771, the local fire worshippers have their origin in the pre-historic Gebrs. They saw in the inextinguishable flame a sanctuary and proof of God which can manifest itself best in the purest element, namely fire. So to this fire, the pilgrims of India streamed in order to find salvation and performed there in a solemn manner their devotions before the eternal flame. At this place stands temples 12 to 20 feet high.

At Surakhany is found near the old works of Hokerow (now Baku Petroleum Co.) a temple in good condition. The priests of the fire worshippers lived here till as late as the beginnings of the To-ties. At present, the temple is in complete ruin.

‘નોખલ ધ્રુવર્ષની પેદાને હસ્તીમાં આવ્યાને રૂપ વર્ષ પુરાં થયાં તેની જયંતી ઉજવતી વખતે કરવામાં આવેલું લખાણ કે જેમાં સૂર-ખાનીના આતશ પરસ્તોનાં દેવળનાં ચીત્રનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે તે નીચે મુજબ છે :-

પેટ્રોલીયમની મોટા જથ્થાની વેહેંચણી ઘણા ઢુંક વખતની છે. માત્ર ૧૯ મી સદીના પાછલા અરધા ભાગમાંજ અમેરીકન અને બાકુ પેટ્રોલીયમના શાહસને પરીણામેજ રોક ઓઇલની પેદાચરો દુન્યાના ખજાનમાં મોટા જથ્થામાં વપરાસમાં આવતી થઇ છે. છતાં કેરોસીનની

હસ્તી તો છેક જુના ઝમાનાથી જાણીતી થયેલી છે. આઘમલનાં લખાણોમાં વટીક પેટ્રોલીયમને માટે થોડાક ઇસારા મલી આવે છે. મેક-ખીસની ચોપડીમાં એમ વર્ણુવામાં આવ્યું છે કે ચાહુદીઓ જ્યારે ઇરાનમાં દાખલ થયા ત્યારે ભોગ આપવાના પવિત્ર આતશને એક ઝરામાં છુપાવી ગયા. અને તે લોકના વંશજો જ્યારે પોતાના પયગામ્બર નેહેમરાહની સાથે પેલેસ્ટાઇન પાછા ફરયા ત્યારે પોતાના વડવાઓએ છુપાવેલા તે પવિત્ર આતશને ‘ધારૂં પાણી’ જે જ્યારે ભોગવાલા બળતા પરથર ઉપર નાંખવામાં આવતાં સમેત સળગીને મોટા સોળા નીકલે ત્યાંથી શોધી કાઢ્યો, આવી જગ્યાઓને વાડ ભરી લેવામાં આવતી અને તેને પવિત્ર ગણી ‘નેપટોઇર’ કરીને કહેવામાં આવતી. ઇજીપ્શનસો રોક ઓઇલને દવાના કામમાં તથા પોતાનાં મુવેલાંઓની લાશને જાલવી રાખવાના કામમાં વાપરતા હતા. બેબીલોનમાં પેટ્રોલીયમમાંથી મલતી એસ્કેલ્ટના જેવી એક વસ્તુને આંધકામમાં વાપરવામાં આવતી હતી, અને આજ કારણસર બેબીલોનથી ૧૨૦ માઇલ દુર યુફ્રેટીસ નદીની શાખામાંથી નાફ્થા મોકલવામાં આવતી હતી.

કેટલાક શોધકોનું એવું મત છે કે ‘ગ્રીક ફાયર’ને નામે ઓલખાતી વસ્તુ જે લગાઇનાં કામમાં વપરાતી હતી તે પેટ્રોલીયમનો એક ભાગ છે. આ ભટકું પાણીની સપાટી ઉપર બળતું હતું અને દુશ્મનના વહાણોને સળગાવી મુકતું હતું. આ ભટકાનો બીજો ઉપયોગ ગોરના કોન્સ્ટેન્ટીનોપલના હુમલા વખતે રશીયન બોટોને બાળી નાંખવામાં કરવામાં આવ્યો હતો. રોમ અને ગ્રીકના લેખકોએ પેટ્રોલીયમના ગરમી આપવાના ઉપયોગ વિષે ઘણા ઇસારાઓ કરેલા છે. આ બંધી હકીકતો ઉપરથી એવા અનુમાન ઉપર આવી શકાય છે કે આ બળતી વસ્તુ બીજા દેશોમાં ઘણી સારી રીતે જાણીતી હતી જે કે ઘણા મોટા જગ્યામાં તેનો ઉપયોગ કરેલો કદી જણાયો નથી. મીડલ એજમાં પેટ્રોલીયમ બળતન તરીકે વપરાયલું છે પણ તે મોટે ભાગે દવા દાડના કામ માટેજ હતું. એમીએનેથી આવેલું પેટ્રોલીયમ રસ્તાપરની બત્તીઓને વાસ્તે કામમાં આવતું હતું. બોહીમીયામાં પેટ્રોલીયમ તેગરનસી તરફથી મેલવવામાં આવતું હતું જે ‘પાવર કવીરીનસના તેલ’ને નામે ઓલખાતું હતું.

કોકેસસમાં પણ પેટ્રોલીયમ એલેક્ઝાન્ડર થી ગ્રેટના અસલી ઝમાનાથી જણાયલું છે. એમ કહેવાય છે કે તેને એક છોકરા ઉપર બળતું

પાણી નાંખીને તેને ખાળી મુક્યો. એપશરન પેનીનસુલા તરફથી પૂર્વના મુલકના લોકોનું ધ્યાન ત્યાંના ગરમ પેટ્રોલીયમના ઝરાઓ અસલી વખતથી કુટી નીકલવા ઉપર ખેંચવામાં આવ્યું હતું. આ દેશોમાં ક્રાઇસ્ટની છસો વરસ આગમચ આતશપુજા કરાતી હતી. બાકુના અમર્ગ આતશ પરથી અશો જરથોસ્ત સાહેબે (કે જેવણુનું રહેઠાણ કોકેરી-અન પર્વતની ઉત્તર પૂર્વ દાંશાની હારમાં આવેલું ગણાય છે) પોતાનો પંથ રોશની, આતશ પરથી સ્થાપ્યો અને આતશની પુજાની ક્રિયાઓ સ્થાપી. સેંકડો સદાઓ સુધી જરથોસ્તના ચેલાઓ જે દેવળોમાં આતશની પુજા થતી હતી તે દેવલોની જાગ્રાએ જતા. આ દેવલો ક્રાઇસ્ટની ૬૨૪ વર્ષ અગાઉ સુધી કાયમ રહ્યાં ત્યાર પછી હીરેકલ્સ પાદશાહે ઇરાનોઓ સામેની ચઢાઇ વખતે મુગનના વેરાન મેદાનમાં દાખલ થઇ આ દેવળોનો અને આતશપુજાનો નાશ કીધો. પણ આરબોએ ઇરાન જીત્યા પછી બાર વર્ષે ઇરાનના આતશપુજાનો એક ભાગ બાકુમાં આવીને વસ્યો અને નવેસરથી દેવળો પાછાં ઉભા કીધાં. નાસી છુટેલાનો ખીજે એક ભાગ હીંદુસ્તાન તરફ નાંઠો, જેને પારસી અને ગપ્ત ટોળો સ્થાપ્યો, તે એપશરન પેનીનસુલા તરફ ગયો. ગપ્તના દેવળો હજી સુધી સારી સ્થીતીમાં રહેલાં છે.

એક અંગ્રેજ જે ઇ. સ. ૧૭૫૪ માં બાકુની મુલાકાતે આવી ગયો તેને જણાવ્યું છે કે બાકુની ઉત્તર પૂર્વે દસ માઇલને છેટે વેરાન ઝાડપાન વગરના પથ્થરના મુલકમાં પથ્થરનાં ખાંધેલાં જુના દેવળો મલી આવે છે કે જ્યાં હીંદુસ્તાનમાંના આતશ પરસ્તો જાગ્રાએ જાય છે. એમાંના નજદીકમાંના એક ખડકમાંની ૬ ફીટ લાંબી અને ત્રણ ફીટ પહોલી ફાટમાંથી બળતું નીકલે છે જે રંગ અને જોશમાં સ્પીરીતના બળતા જેવું પણ વધારે ચળકતું છે. જ્યારે પવન કુંકે છે ત્યારે તે બળતું છ ફીટ ઉંચે સુધી ચઢે છે. શાંત દિવસોમાં તે જરા ધીમું રહે છે.

રશીયન એકેડેમીશયન ગમેલ્યુ જે ઇ. સ. ૧૭૭૧ માં બાકુની મુલાકાતે ગયો હતો તેના લખાણ મુજબ ત્યાંના આતશપુજા અસલી ગપ્તથી ઉતરી આવેલાઓ છે. તે લોકો આ નહિ જુજાય તેવા ભડકામાં પરમેશ્વરની બુલંદી અને હસ્તીની સાબેતી જે સાચી સરસ પ્રકારમાં આ સર્વેથી સ્વચ્છ વસ્તુ જે આતશ છે તેમાં જોતા હતા.

તેથી આ આતશ તરફ હીદુસ્તાનના જાત્રાળુઓ 'પોતાના આત્માનું' તારણ શોધવા આવતા અને આ અમર્ગ શોલા સમક્ષ ગંભીરાઈથી પોતાનો ભકતીભાવ બતાવતા. આ જગા ઉપર ૧૨ થી ૨૦ ફીટ ઉંચા દેવળો ઉભેલાં છે. હોકરો નજદીક સુરાખાની ખાતે (હાલની બાકુ પેટ્રોલોયમ કું) આવું એક દેવળ સારી હાલતમાં મલી આવ્યું છે. આતશપરસ્તોના પુજારીઆ અહીં સૂધી રહેતા જણાયા છે. હાલમાં આ દેવળ તદ્દન ખીસમાર હાલતમાં છે.

તીફ્લીસ

બાકુથી મોસ્કો-બાતુમ રેલવે મારફતે ત્રીસ કલાકે કોકસસનો પહાડ એળંગી તીફ્લીસ શહેરમાં પુગાય છે. માર્ગમાં વોલ્ગાકસ દરયા (કેસપીઅન સી)નો બહોલો કીનારો નજરે પડે છે. તીફ્લીસની આબુ-બાબુની સીનરી ઘણીજ વખાણવા લાયક છે, અને શહેરના રસ્તાઓ પણ સારા છે, જ્યાં ઇલેક્ટ્રીક વામો દોડે છે.

બાતુમ

તીફ્લીસથી બાતુમ જતાં લગભગ ૧૮ કલાક લાગે છે. બાતુમ બેલક સોનું મુખ્ય બંદર છે, જ્યાં યુરોપના દેશોની સ્તીમરોનો માલ તથા પેસેનજરો સાથે ભારે આવજાવ થાય છે. બાતુમથી સ્તીમર મારફતે ક્રાનસ્ટનટીનોપલ આવી યુરોપના કોઈ પણ ભાગમાં જવાય છે.

કાઝવીનથી તેબ્રીઝ અને તીફ્લીસ.

કાઝવીન શહેરથી મોટરો ઝીનજાન શહેરને રસ્તેથી ત્રણ દિવસમાં તેબ્રીઝ પુગે છે અને માણસ દીઠ ૧૦ થી ૨૦ તૂમાન થાય છે. તેબ્રીઝ આઝરબાઈજાન પ્રાંતની રાજધાની ગણાય છે જે જેવા લાયક છે. તેબ્રીઝથી ઇરાની રેલવે અઠવાડિયામાં બે દિવસ ઇરાનના ઝુલફાના સ્ટેશન વેર દોડે છે જ્યાં એક દિવસમાં પુગાય છે. તેબ્રીઝમાં સારા હોટેલની પ્રી દિવસના ત્રણ ચાર રૂપ્યા વેર હોય છે. આ તરફ આવેલી એરેસ અથવા એરેક્લીસ નદી ઇરાનના મુલકને રશીયાથી જુદું પાડે છે. નદીને પેલે પાર રશીયન સરહદના ઝુલફા સ્ટેશન ઉપરથી ત્રેન મારફતે આર્મીની-આના રાજધાની એરીવાનમાં જવાય છે, જ્યાંથી ત્રેન છેક તીફ્લીસ વેર દોડે છે.

બાકુ, તીફ્લીસ, મોસ્કો મારફતે યુરોપ.

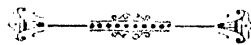
બાકુથી તીફ્લીસ અને ત્યાંથી રશીયન રેલવે મારફતે મોસ્કો જતાં

ચાર આખા દિવસોં લાગે છે. મોસકો એશિયાટીક રશીયાનું પાય-તબ્ત છે, જ્યાં હોટેલોની પણ સારી સગવડ છે. મોસકોની જોવાલાયક જગાઓમાં પૂરાણું સુંદર દેવલો, હાલના સોશીયાલોસ્ટીક પ્રજાસ્તાક રાજ્ય સ્થાપનાર મરહુમ મી. લેલીનની લાશનું મકાન વગેરે છે. મોસ-કોથી ત્રેન મારફતે લેલીનગ્રાડ અને ખરલીન થઇ ઇસ્લાંડમાં જવાય છે. આ પ્રમાણે ઇરાનને રસ્તેથી રશીયન રેલવેની હીલપર્ઝર મુસાફરી સાથે યુરોપમાં હાખલ થવાય છે.

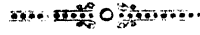
અગદાદથી ખીફ મારફતે યુરોપ.

અગદાદથી Nairn Transport Co. Ltd. જે મેટ્રોપોલીટન સીના ખીફ અંદર વેર મોટર મારફતે તપાલ લઇ જાય છે તે કંપનીએ ખાસ મોટી ઝડપી અને દરેક સગવડ સાથની મોટરો રાખી છે, જેમાં ખાવા પીવા તથા રાતના સુવાની સગવડ સાથે ખીફ જવાના ૨૦ પાઉન્ડ લેવામાં આવે છે. આ મોટરો રેતીના રણમાંથી પસાર થઇ ત્રીજે દિવસે સાંજે ખીફ લઇ જાય છે. ખીફથી રોજ સ્લીમરો મેટ્રોપો-લીટન સીના જુદા જુદા અંદરોએ જવા ઉપડે છે, અને મારશેલ્સ પણ જાય છે. આ કંપની ઉપરાંત Company & Levy કંપનીની મોટરો પણ દોડે છે જેમાં ખાવા પીવા વગરના ખીફ જવાના ૧૦ પાઉન્ડ લેવામાં આવે છે.

અગદાદથી સમારા, બેઇજ અને શરગાત મારફતે નામીયા શહેર મોસલ તથા પેરામોદને રસ્તેથી હમાસકસ પણ જવાય છે. એ પ્રમાણે હાલમાં સીરીયાના રેતીવાલા રણમાં પણ મોટરો દોડે છે.

પ્રકરણ બીજું.

ધરાનની મારો બીજી સુસાફરી.

૨૮ મી અક્ટોબર ૧૯૨૫ થી તે ૨૭ મી જુન ૧૯૨૭ સુધી.

ધરાન અને ધરાનના જરથોશ્તીઓની બેહતરી માટે તન મનથી બીનસ્વાર્થી મહેનત કરતા ધરાની જરથોશ્તી અંબુમનના પ્રેસીડન્ટ શેઠ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની સોલ્ડીસીટરના કામમાં હમશરીક થવા સેવકે બેહરામ રોજ તારીખ ૨૮ મી અક્ટોબર ૧૯૨૫ ની સવારે સ્તીમર અહ-મદીમાં બુશાયર બંદરેથી ધરાન જવા મુંબાઈનું બાફંધી પરશીયન ઝોરાસ્ટ્રીયન એમીલીયોરેશન સોસાયટી, ધરાની જરથોશ્તી અંબુમન, ધરાન લીગ તથા કુટુંબ કબીલા અને હોસ્ટ આસનાવોની ભલી દુવાઓ સાથે છોડ્યું હતું.

મુંબઈથી દરયા માર્ગે બુશાયર અને બસરા.

મુંબઈથી દર અઠવાડીએ બ્રીટીશ ઇન્ડીયા કંપનીની બે સ્તીમરો ધરાની અખાતમાં હોડે છે. જેમાંની એક ફાસ્ટ બોટ છે જેને બસરા પહોંચતાં છ દિવસ લાગે છે. આ સ્તીમરોમાં બોરાક સાથે સેકન્ડ ક્લાસના રૂપ્યા ૨૧૦ તથા ડેક ઉપર બોરાક વગરના માત્ર સાડી આડત્રીસ રૂપ્યા પડે છે. બીજી સ્તીમર જે મુખ્ય બંદરો કહે છે તેને બસરા પુગતાં ૧૪ દિવસો લાગે છે. ઠંડીના દિવસોમાં ધરાની અખાતની સેહેલગાહ ઘણી બુશનુમા લાગે છે.

મુંબાઈથી બસરા જતાં જે બંદરો આવે છે તેનાં નામો તથા તેઓની વસ્તોની લાંબાઈ નીચે મુજબ છે:—

બંદરનું નામ	લાંબાઈ માઇલમાં
મુંબાઈ	
કરાંચી	૫૦૦
પાસની	૬૯૦
બાદર	૭૬૧
ચારબર	૯૦૭

ખંદરનું નામ લંબાઇ માઇલમાં

મસકત	૧૦૫૩
જાસ્ક	૧૧૮૯
ખંદર આબાસ	૧૩૨૪
હૈન જામ	૧૩૭૯
લીંગા	૧૪૪૨
દુબાઇ	૧૫૨૧
ખેહરીન	૧૭૮૫
બુશાયર	૧૯૬૦
કોવીત	૨૧૨૦
માહમેરા	૨૨૫૦
બસરા	૨૨૭૩
બગદાદ	૨૭૭૩

મસકતના બારાંનો દેખાવ દુરથી ઘણો રળીયામણો લાગે છે. બારાંની આબુબાલુ ટેકડીઓ હોવાથી ગરમી ખુબજ પડે છે અને એટલા વેર કે કિનાળામાં રહેવું પણ મુશ્કેલ થઇ પડે છે. મસકતમાં છી હિંદુઓ મોટા પાયા ઉપર તાજા ખજૂરને દાખરાઓમાં પેક કરી યુરોપ તથા હિંદુસ્તાન તરફ મોકલે છે. જાસ્ક ધરાની અખાતનું લંબાઈ છે જ્યાં ઇન્ડો યુરોપીઅન તારખાતાનું મોટું સ્ટેશન ખંદર આબાસનું બાઈ ધરાનના શાહ આબાસે ઇ. સ. ૧૬૧૪ માં સ્થાપીને હરાવી જીતી લીધું, અને ત્યારપછી તે ખંદર આબાસ કે ઓળખાવા લાગ્યું. હાલમાં લગભગ ૧૦,૦૦૦ માણસો ત્યાં વસે અસલ એ ધરાનનું મુખ્ય બાઈ હતું અને અહિંથી સીરજાન, માન, યઝ્દ તથા બામ તરફના કાફલાઓની ભારે આવજાવ થતી હતી, તથા ધરાની જરથોસ્તીઓ પણ એજ રસ્તે હિંદુસ્તાન આવજા કરતા હતા. ખંદર આબાસથી કેરમાન ૩૮૦ માઇલ દુર છે, જ્યાં કાફલાને પહોંચતાં લગભગ ૨૨ દિવસો લાગે છે. હાલમાં સીરાજથી બુશાયરનો રસ્તો સલામત થઈ તથા મોટરોની ચાલુ આવજાને લીધે લોકો આ ટુકે રસ્તેથી યઝ્દ જાનું વધારે પસંદ કરે છે. ધરાનના શાહ વેપારી શેઠ સોરાબજી રાખજીની બુશાયરમાં હેડ ઓફીસ છે. અહિંથી હોરમજ્જનો ટાપુ માત્ર ૧ માઇલ દુર છે, જ્યાં ગેઝની ખાનો છે. સ્તીમર અહમદી ઉપર શરૂ-

આતનાં દિવસો મેં ધરાની મગોલો સાથે ખુશ ગોફતંશુમાં પસાર કીધા પછી, તારીખ ત્રીજી નવેમબરે જેમ જેમ બેહરીનની નજદીક આવતા ગયા, તેમ તેમ દરીયો તોફાની બનતો ગયો. સાંજે તોફાન સખત થવા માંડ્યું, તે બેટલા વેર કે રાત્રે મોજાઓ ઉપલી ડેક ઉપર ફરી વલ્યા, અને સ્તીમર બહુજ 'રોલ' થવા લાગી. કરાંચી જતી સ્તીમરમાં રોલ્લીંગ તથા પીચીંગનો એક તમામ દિવસનો પુરેપુરો મને અનુભવ મલેલો હોવાથી, ખુદાનું નામ દઇ કેબીનમાં પડ્યો. એક તરનાર તરીકે અલબત્ત મને મારામાં વીશ્વાસ હતો. આવા તોફાન વખતે મારી સ્તીમરના કરાણી મીંડ રતનશાહ બીલીમોરીયા બહાદુરીથી બહાર પડી, ડેક ઉપરના ત્રીજા કલાસના ઉતાડની દરેક રીતની સગવડ સાચવતા હતા. અંધારી રાત સાથના ભારે તોફાનમાં આખી રાત પસાર કરી, હવે ધીમે ધીમે સ્તીમરે બુધવારની બપોરે બાર વાગે બેહરીનના બંદરમાં આવી લાંગર નાંખ્યું, જ્યારે દરયો શાંત પડ્યો હતો. અહિંયા મેં મોતી પકડનારા અરબ વહાણો જોયાં. બેહરીનને માટે ખાંડની ગુણો તથા બીજો કેટલાંક સામાન મહવાઓમાં ભરતા લગભગ ચાવીસ કલાક નીકળી ગયા.

સ્તીમર ઉપરથી મહવાઓમાં માલ ખાત્રી કરતી વખતે એક સમયસુચકતાવાંલા ગબરૂ જરથારતી કરાણી મીંડ રતનશાહ જંગલી અરબોની સાથે કેવી રીતે ચપલાઇથી પોતાની ફરજ બજાવતા હતા તે જોઇ મારા મનમાં આનંદ સાથે કંઇક મગફરી ઉપજતી હતી. બેહરીનનો ટાપુ એક અરબ શેખની સત્તા હેઠલ છે. બેહરીનમાં મોતીનો મોટો પાક થાય છે, તેથી વસ્તી પણ મોટી છે જે લગભગ ૨૫૦૦૦ ની અંકાય છે. દર સાલ લાખોની કીમ્મતના મોતીઓની ખરીદી થાય છે.

ત્રેસપતવાર તારીખ ૫ મી નવેમબરે બરાબર એક વાગે સ્તીમરે હવે બુશાયર જવાને સાફ બેહરીનનું બાફું છોડ્યું. દરયો શાંત હતો, પણ શુકરવારની સવારથી પાછો દરયા જરા ગરમ થયેલો લાગતો હતો તે પણ ઠીક હતો. સ્તીમરે બરાબર બાર વાગે બપોરના બુશાયરના બારામાં લાંગર નાંખ્યું. દરયાની ૧૯૬૦ માઇલની મુસાફરી દસ દિવસો સુધી કરી, વહાણ ઉપરથી હું કંઇક દલગીરી સાથે મારા નવા મિત્રોને ખુદા હાફેઝ કરી છુટો પડ્યો. જે પવિત્ર ભુમી ઉપર આજથી લગભગ ૬૭ વરસની વાત ઉપર મરહુમ માણેકજી લીમજી હાંટરયા ધરાનના

રથોરતીઓની બેહેતરી માટે ઉતરયા હતા તેજ બંદર ઉપર હું કાંઈક શાઓ સાથે તંદરોસ્ત હાલતમાં ઉતરયો તે માટે તે સાહેબના મેં ખરો હજાર શુકાના કીધા.

બુશાયર યા અબુશેહેર ધરાની અખાતનું મુખ્ય બંદર ગણાય છે, તે તેનો આયાત તથા નીકાશ વેપાર પણ ઘણો છે. બુશાયરની વસ્તી લગભગ ૨૦,૦૦૦ માણસની છે, તથા બ્રીટીશ રેસીડેન્સી પણ છે. બુશાયરથી ૩૬, ઇન્ફાન, તથા તેહેરાન જવાય છે અને કાફલાઓની પણ આવજા થાય છે.

માહમેરા એક ધરાની ખાડું છે, જ્યાં એંગલો પરશીયન ઓઇલ પંપનીની મોટી મોટી ઓપ્રીસો આવેલી છે. અહિંથી ત્રણ માઇલ દુર ખાદાન નામની જગ્યા તરફ તેલના મોટા કારખાનાઓ ઉભા કરવામાં આવ્યાં છે, જે તેલના ઝરાઓ મસજીદે સુલેમાન નામની ૧૪૦ માઇલ દુર આવેલી જગ્યા તરફ પાઇપ મારફતે આખાદાનમાં લાવવામાં આવે છે, જ્યાંથી સાફ થઇ દુન્યાના દરેક ભાગોમાં તેનો નીકાશ થાય છે. માહમેરાના બંદરથી નાની સ્લીમ લોન્ચમાં બેસી કાહરૂન નદી મારે તે હવાઝ શુસતર વગેરે જગ્યાએ જવાય છે.

બસરાનું ખાડું મોટી લગાઇ પછી બહુ બીલી નીકળ્યું છે, અને કોની આવજા પણ વધતી જાય છે. મુખ્ય વેપાર બબુર અને અરબી ડાનો છે. બબુરની મોસમમાં લાખો રૂપ્યાનો બબુર પેટીઓમાં પેક કરીને હિંદુસ્તાન, ઇંગ્લાંડ, અમેરીકા વગેરે મુલકોમાં જાય છે. અહિંથી ગઢાદ ૩૫૦ માઇલ દુર છે જ્યાં રેલવે મારફતે જવાય છે. બગદાદ લમાં ઇરાકની સરકારનું પાયતખ્ત છે, અને હોટેલોની પણ સારી ગવડ છે. બગદાદથી મોટરો મારફતે સીધા ધરાનના પાયતખ્ત હેરાનમાં જવાય છે. બુશાયરમાં મારા મિત્ર મી. ફરામરોઝ કે જેવાણુ

મારી રાહ બેતા બંદર ઉપર ઉભેલા હતા. કસતમ હિસમાંથી સામાન પસાર થયા પછી, હું મી. શાપૂરજી કનટ્રાક્ટરના રે ગયો, કે જ્યાં મારા ઉતારાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. શાયરના રસ્તા પહોલા સફાઇદાર નજરે પડે છે, અને મોટરોની આવજા પણ ઠીક છે. મોટી મોટી હવેલીઓ પણ બંધાવા લાગી છે, ત્રણેક બંદર હોવાથી પરદેશોથી આવતા માલથી કસતમ હાઉસ પણ વે તો ચીકાર ભરાઇ જાય છે. મોટરના કારખાનાઓ તથા દુકાનો

પણ જોવામાં આવે છે. અમારા ઘેરની સામેજ ધરાની લશકરી ખરાબ હતી, જ્યાં દરરોજ અપાતી તાલીમ તથા સેપાહીઓની ડીસીપ્લીનથી ખુલ્લું માલુમ પડી આવતું હતું કે, ધરાની લશ્કર પણ હવે વખત આવેજે જંગના મેદાનમાં ખીજા દેશોના સેપાહીઓ માફક બહાર પડી શકે. બુશાયરના હવા પાણી કાંઈ સારાં નથી. શીયાળામાં સખ્ત ઠંડી જેવું કાંઈ નથી, પણ ઉનાળો બહુજ ગરમ હોય છે. શેહેરથી દુર આવેલા ‘ચાહે બહમની’ નામના કુવામાંથી પીવાનું પાણી મંગાવવું પડે છે. પાણીની અછતને લીધે બાગબગીચા પણ જોવામાં આવતા નથી. અહિંયા પોસ્ટ, ટેલીગ્રાફ તથા પ્રીટીશ કોનસલેટની ઓફીસો છે. મુંબાઈથી ધરાન જતા યા ધરાનથી મુંબાઈ જતા મુસાફરોને અહિંયા પાસપોર્ટ દેખાડવી પડે છે.

મુસાફરો માટે કેટલીક મુચનાઓ.

બહાલા દોસ્ત! જો તું જીવાન હોય અને બુશાયરને રસ્તેથી તારું ધરાનમાં દાખલ થવું થાય તો, તારા શીરાજ વેરના રસ્તાના ભોમ્બો તરીકે માફ આ નીચલું લખાણ કદાચ તુંને કામ આવશે.

બનતાં સુધી સામાન ઘણોજ થોડો રાખજે, અને એકવાર મેં આપેલી સામાનની ટીપમાં એક હરીકેન ફાનસ તથા કોઈખી જાતનો સારો ઘાસલેટનો ચુલો હશે તો ઘણું સારું.

પહેલાં તો જેવી સ્ટીમરે દરયામાં લાંગર નાંખ્યું કે, મોટા મધવામાં ખીજા ધરાની મુસલમાનો સાથે બેસી જવાની તજવીજ કરજે, કે જેનો તારી પાસેથી રૂ. એકથી દોઢ વેરખી સામાન સાથે લે તો પ્રીકર નહીં. જ્યારે કીનારે ઉતરે ત્યારે તારા સામાનની સંભાળ રાખજે, અને તરતજ કસ્ટમ હાઉસમાંથી તુંને તારા સામાન સાથે પસાર થવું પડશે, ત્યારે જો નમનતાઈ વાપરી તું પોતાને જરથાશતી બચ્યા તરીકે ઓળખાવશે તો તારું કામ આસાન થશે. જેવો તું કસ્ટમ હાઉસમાંથી પસાર થશે કે, તુંને બધું નવાઈ જેવું લાગશે, અને પીચાર આવશે કે ઉતારાને વાસ્તે ક્યાં જાવું? પણ મીં સધયદ-અલી હાજીસધયદ સાદકે બુશેરીનું મકાન ધરાનીઓના ઉતારા માટે બાણીતું છે, જે પૈસા લઈ તારી બધી રીતની ગોઠવણ કરી આપશે.

બુશાયરથી શીરાજ જવાના એક આખી ફોર્ટ મોટરના રૂ. ૧૫૦ થી રૂ. ૨૦૦ વેર લે છે, એ તો જેવો વખત તેવી વાત, અને તેજ પ્રમાણે એક છુટક જગ્યાનું પણ સમજવું. જેવી તમારી સાથે આખી

મોટરની ગોઠવણ થાય કે તરતજ લખાવી લેજે, નહીં તો કે કાલ ઉપર જે લખત કરવાની ઢીલ કીધી, તો તમે તેમાં થાપ ખાશો. તેલ, પેત્રોલ ખરીદવા સાડું આંગ ઉપર અરધા પૈસા માંગશે, ત્યારે બની શકે એટલા એછા પૈસા આપવાની કોશિશ કરજે. જ્યારે મુંબઈથી ઉપડો ત્યારે ઇમ્પીરીયલ બેન્ક એફ પરશ્યાના લેટર એફ ક્રેડીટ ચા દરાફત લઈ લેજે, અને પૈસાને સાડું એક મોટી કોથરી રાખજે. જ્યારે સામસામા કબાલા લખાય, ત્યારે જે તમે આખી મોટર ભાડે રાખી હોય તો એવું લખાવી લેજે કે, બીજા કાંઈપણ બહારના પેસેનજરને મોટરમાં બેસાડી શકે નહીં, અને પોતે જરૂર જોગ પેટ્રોલ, તેલ સિવાય બીજે કાંઈપણ સામાન રાખે નહિ, તથા જો સુરજ ઉગે કે મોટર દરવાજા આગલ તૈયાર લાવે. રસ્તે સાધારણ અફલ વાપરી જ્યાં ચઢાણ આવે ત્યાં ચાલતુંબી પડશે, અને જ્યારે રેતીનો ભાગ આવે ત્યાં મોટર ખેંચવીબી પડશે, પણ પહેલાંથી સાફસાફ જણાવી દેજે કે ચઢાણ વખતે મોટર ખેંચવાને સાડું તેને જોડતા માણસો લઈ લેવાં. બનતાં સુધી નવી મોટર પસંદ કરવી કે ચઢાણ ચઢી શકે, જે કે થોડા ઘણા રૂપ્યા વધારે આપવા પડે તો પ્તીકર નહીં. એ પ્રમાણે તમે જે સવારે સકારેથી ઉપડયા તો કાઝરૂન જરૂરજ સાંજે પુગી જશે.

બુશાયરથી શીરાઝ શેહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલો આવે છે તેના નામે તથા તેઓની વચ્ચેની લંબાઈ નીચે મુજબછે:—

મંજલ લંબાઈ માઇલમાં

બુશાયર		ટેલીગ્રાફખાતું
અહમદી	૨૦	
ખરાઝબાન	૧૮	ટેલીગ્રાફખાતું
હાલકી	૧૫	
કોનાર તકતેહ	૧૦	ટેલીગ્રાફખાતું
કુમાદેજ	૧૮	
કાઝરૂન	૨૦	ટેલીગ્રાફખાતું
દશ્તે અરબન	૨૪	ટેલીગ્રાફખાતું
ખાને બનયુન	૧૨	
શીરાઝ	૨૫	ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોનખાતું

બુશાયરથી કાઝરન.

બુશાયરમાં ત્રણ દિવસ રહી લલા લાઇઓની મેહેમાનદારી આપી, સોમવાર તારીખ ૯ મી નવેમબરે મોટરની ગોડવણ કુરી મેં કાઝરન તરફનો રસ્તો પકડ્યો. હું બુશાયર પુગ્યો તેની ઢસેક દિવસ અગાઉ ત્યાં વરસાદ પડેલો હોવાથી રસ્તો કાઢવવાલો હતો, તે અહમદી નામની મંજલ તરફ આવતા એટલો બધો તો વધ્યો કે મોટરના અરધાં પૈડાં તેમાં બેસી જતાં, જેથી ચલાવવાની પણ મહા મુસીબત પડતી કે રખેને મોટર ચીટકી બેસે. એવી ચીંતા સાથે હું અહમદી નામની પહેલી મંજલ તરફ સહીસલામત આવી પુગ્યો.

અહીં શેહેરથી અહમદી વેરનો ૨૦ માઇલનો રસ્તો તમામ સપાત ખારી જમીનવાલો છે, તેથી આપણને માનવાને વાજબી કારણ મલે છે કે અસલ એ દરયાનો લાગ હોવોજ જોઈએ, કારણ કે દરયાબી નજ-દીકમાંજ આવેલો છે. હવે કાઢવવાલી જમીન પુરી થઇ આગલ વધતાં ખરાબજાન નામની બીજી મંજલ આવી. ખરાબજાન ઘાટી આગલ ચાલતા પહાડોની વચ્ચે આવેલી બીજીમાંથી ગંધકના પાણીવાલા ઝરાએ કેટલાક માઇલ સુધી વહે છે. ત્યાંથી વધતાં રૂઢખાને દાલકી નામની નદી અને તેની ઉપર બાંધેલો ‘પૂલે મુશીર’ બાળંગી દાલકી નામની ત્રીજી મંજલ આગલ બધારે સાડાખાર વાગે આવી પુગ્યો.

હવે કુટલે મહુની પાસે બાળંગી કોનાર તકતેહ નામની ચોથી મંજલ આગલ આવી પહોંચ્યો. એની બાજુમાં એસ્ત નામનું ગામ છે જેનો ખજુર બહુજ વખણાય છે. બાજા બાર માઇલ આગલ વધતાં માર્ગમાં કુટળે કુમાદેજનો પહાડ ચઢી કુમાદેજ નામની પાંચમી મંજલ ઉપર આવી લાગ્યો. ત્યાંથી તંગે તોરકાનનો પહાડ બાળંગી, અંધારી રાતે આગલ વધી છેક આઠ વાગે કાઝરન આવી જણીતા વેપારી આગા મહમદ ખલીલે એકતબરે કાઝરાનીના મકાનમાં આશરો લીધો.

શેહેરે કાઝરન.

કાઝરનમાં તમામ રાત ઉંઘમાં પસાર કીધા પછી, સવારે નાસ્તો ખાઈ શેહેર જોવા બહાર પડ્યો. અહીંયા આજુબાજુ મોટા પાયા ઉપર ચોખ્ખા, ઘઉં વગેરેની ખેતી જોવામાં આવે છે, અને બજાર પણ ઠીક છે. શેહેરની બહાર બાગો આવેલા છે, જ્યાંના એકાદ બાગમાં જઈ, મેં બે ફેરાન એટલે ન્દશ આના આપી દરેક જાતની ઝાડો ઉપરથી

તોડેલી ફૂટ ખાધી હતી અને તે એટલી તો ઠંડી હતી કે, જેવી મોહ અંદર મુકી કે તરતજ હાંત કલવા લાગ્યા. શેહેરથી અરધા માઇલ દુર સાઉથ પરશ્યન રાઇફલ્સની છાવણીની કાંઠક ભાંગદુટ નીશાન જોવામાં આવે છે. અહીં એક સરકારી સ્કુલ છે, જ્યાં છોકરાંઓ હવે શીખવા લાગ્યા છે. સાંજને છેડે લોકો શેહેરની બહાર ખેતી આશાયસ લે છે, જ્યારે અરબોંઓને રમતાં જોવામાં આવે છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે, કાઝરન અને તેની આજુબાજુના પહાડો ઉપરના લોકો જખરા લુટારા હતા, પણ નામદાર રીઝાશાહના ત્રાસથી તેઓ હવે ઠેકાણું આવી ગયલા લાગે છે.

શેહેરે શાહપુર.

બીજે દીવસે સવારે સાત અને પાંચ મીનીટે હું મોટરમાં સવાર થઈ, મજ્યાત સાસાની શાહાનશાહ શાહપુર પહોંચાનું (ઇ. સ. ૨૪૧-૨૭૨) રાક્ષસી કંઠનું બાવલું જોવા ગયો હતો. રસ્તે પાણીની સગવડ હોવાને લીધે ઘઉંની ખેતી, જંગલી લીલો પાલો તથા બેરડીનાં ઝાડો વગેરે જોતો હું એક પહાડ ઉપર શાહપુરે બાંધેલો કીલ્લો, જે ખંડીયેર હાલતમાં જોવામાં આવતો હતો, તે પહાડની તળેટી આગલથી પસાર થઈ, તંગે ચોગાન નામની પહાડી પાસ આગલ આડ અને વીસ મીનીટે આવી લાગો કે જ્યાંથી શાહપુર નદીના પાણી કાંઠક ગાંભીરાઈથી પણ દમ્ભ સાથે પસાર થતાં હતાં. અહીં નદીની સામસામેના પહાડો ઉપર એક બાજુએ બે અને બીજી બાજુના પહાડ ઉપર ચાર મલી ઇ ચીત્રો પથ્થરમાં કેતરી કાઢેલાં જોવામાં આવ્યાં કે જેને નક્ષ શાહપુર કરી કહેવામાં આવે છે.

તંગે ચોગાન નામની પાસ આગલ જોવો હું મોટરમાંથી ઉતર્યો કે તરતજ એક ચીત્ર જોવામાં આવ્યું કે જેમાં બે સવારો ઘોડા ઉપર હતા. આ ચીત્ર ઝાલેમોના હાથોથી ખરાબ થયલું હતું. ત્યાંથી થોડે દુર બીજા ચીત્રમાં મહાન શાહાનશાહ શાહપુર આગલ રમના પાદશાહ વેલેરીયનને આજુબાજુ કરતો ગુંઠભુંદીએ ખેંઠેલો જોવામાં આવે છે.

મહાત્મા શાહપુરનો ગુફાલો પહાડ.

કાઝરનથી તે તંગે ચોગાનની પહાડી પાસનો તફાવત જે લગભગ સાડાપાંચ માઇલ દુર છે, ત્યાંવેર મેં મોટરમાં મુસાફરી કરી, હવે પગે ચાલી શાહપુર નદીના કીનારા ઉપર આવી લાગ્યો, જ્યાં મારી

સાથના બીજાઓ ખાવાનો સામાન વગેરે લઈ પીકનીક કરવા ત્યાંજ બેઠા, જ્યારે હું એક બીજા સાથે ગધેડા ઉપર સવાર થઈ, નહીં બોળંગી, સામેનો પહાડ તેની લાંબાઈએ પસાર કરી, ઝરાઝર સાડાનવ વાગે શાહપુરના ગુફાવાલા પહાડની તળેટીએ આવેલા તંગેચકુ નામના ગામ આગલ આવી લાગ્યો. અહીંયા મેં ગધેડું છોડી દશ મીનીટ વીસામો લીધો. હવે ગામમાંથી બે માણસોને ભોમ્બા તરીકે લઈ, હોંશમાં ને હોંશમાં શાહપુરનું આવલું જેવા પહાડ ઉપર ચઢવા માંડ્યું. શરૂઆતમાં રસ્તો જરા સારો હોવાથી કાંઈપણ થાલ્યા વગર અરધા એક કલાકમાં ઠીક રસ્તો કાપી નાંખ્યો, કારણ કે મેં એવો ડરાવ કીધો હતો કે, પહેલાં શાહપુરનું આવલું જેવું, અને ત્યાંથી પાછા ફરતી વખતે બીજા બાકી રહેલાં ચાર ચીંચાં જેવાં.

હવે પહાડ ઉપરનો રસ્તો મોટા નાના પથ્થરોથી ભરપુર થતો ગયો, અને ચઢવું પણ વધારે અને વધારે મુશ્કેલ થતું ગયું. બાજે વખતે નાના લીસા પથ્થરો ઉપરથી તો બાજે વખતે સુકા પાલા ઉપરથી પગો સરી જતા. થાક લોગતી કે દમ ખાતો એમ કરતાં હું બાર પ્રીટના સીધા ચઢાણ આગલ આવી લાગ્યો, કે જ્યાં એક દોરડું જે મારી સાથે ગામથી લીધેલા ભોમ્બાઓ લાવ્યા હતા, તેની મદદથી ઉંઘાડે પગે ચઢ્યો, કે હવે ગુફા તદ્દનજ નજદીક જણાયો. એ પ્રમાણે હું અગાંચાર વાગે એટલે એક કલાક અને વીસ મીનીટવેર પહાડ ચઢી પ્રખ્યાત શાહપુરના ગુફાના મોહ આગલ આવી મેં દમ ખાધો.

શાહાનશાહ શાહપુરનું રાક્ષસી કંઠનું આવલું.

ગુફાના મોહ આગલ પડેલા પથ્થર ઉપર આશાયસ લેતાં પાંચેક મીનીટ આવલાને ટીકી ટીકીને જોયા પછી થોડાં પગલાં આગલ ચાલુંચ કે, લગભગ સાડા પંદર પ્રીટનું સફેદ પથ્થરમાંથી કોતરી કાઢેલું રાક્ષસી કંઠનું આવલું, તેની બેઠક ઉપરથી ઉંઘે મસ્તક પડેલું કાંઈક અફસોસ સાથે જેવામાં આવ્યું.

નાપાક ઝાલેમોના હથોડાથી જ્યારે આ મહાન શાહાનશાહનું આવલું કમરમાંથી ઢુટી નીચે જમીન ઉપર પડ્યું, તે વખતે પડતાં સમેત જે અવાજ થઈ રહ્યો હતો, તે કાંઈજ નહીં પણ એ હતો કે 'અચ હીચકારાઓ! તમારા હાલ પણ તેવાજ થજો.'

વળી આ આવલું પડતાં સમેતના અવાજ પછી ગુફાના એક

مجسمہ شاپور اول (۲۴۱-۲۷۲) از سلسلہٴ ساسانیان

BROKEN TRUNK OF THE STATUE OF THE GREAT SASSANIAN
EMPEROR SHAPUR I (241-272 A.D.) IN A CAVE
NEAR KAZROON.

કાઝરૂન શેહેરની નજદીક પહાડના ગુફામાં આવેલું સાસાનીયાન
વંશના મહાન શાહાનશાહ શાપુર પહેલાનું (ઈ. સ. ૨૪૧-૨૭૨)
રાક્ષસી કદના બાવલાનું તોડી પાડેલું ધડ.

ઔરડામાંથી બીજા ઔરડામાં જે પડવાઓ પડ્યા હતા, તે કાંઈક એવી તરેહનો અવાજ કહાડી રહ્યા હતા કે ‘હયાનત છે, તમારા ઉપર!’

આ લખનારનું માનવું એવું છે કે, મહાત્મા શાહપુરનું આવલું પડતાં સમેત જેવો પેલો લયાનતી અવાજ બહાર પડ્યો કે, તેવાજ તે સઘળા હીચકારા મુજબો ઘેલા હીવાના જેવા થઈ રહ્યા, અને ગુફામાંથી બહાર નીકલવાનું ભાન તેઓને રહ્યું નહી. રાત્રે જોયલા ભયંકર સ્વપ્નાઓથી તેઓ ચીસો પાડવા લાગ્યા, અને તેઓની ચીસોના પડતા પડવાઓથી હવે તેઓ બીકથી દ્વધાઈ ગયા. તે નાપાકોએ બીકથી ધ્રુજી, રાત્રે ગુફામાંથી બહાર નીકલી નીચે ઉતરવા માંડ્યું કે, જેવા તેઓ પેલા બાર પ્રીટના ઉભા ઉતરાણુ આગલથી નીચે ઉતરવા ગયા કે, તરતજ તે સઘળાઓ પેલી ઉંચાઈએથી નીચે ઉઘે મસ્તક પડી ગબડી મુવા, એ પ્રમાણે પેલા કરપીણોનો તેવોજ ફેજ આવ્યો, અને હજી પણ પેલું ઉભું ચઢાણ પેલા મુજબોના ફેજની ચાદ આપતું રહ્યું છે.

પાકઝાદ પ્રીરદુસી શાહનામામાં લખે છે:—

‘હમી જુદ તા ખીશતન રા બેકોશ્ત
ઝહી ચરખે ગરદન્દેહઈ કુઝ પોશ્ત.’

‘એ પ્રમાણે તેઓ પોતાનેજ હાથે પોતે મરી મુવા; શાબાશ! ઓ વાંકી પીઠના આસમાન! શાબાશ!’

શાહપુરના આવલાંનો જે ભાગ જમીન ઉપર પડેલો છે, તે લગભગ કમર વેરનોજ છે, જ્યારે તેના ઉભા રહેવાના આસન ઉપર માત્ર બેઉ પગોના નીચેના ભાગો જોવામાં આવે છે. જમીન ઉપર પડેલા આવલાના ભાગ ઉપર હાઇડ-૧૮૨૧ કરીને કોતરેલું જોવામાં આવે છે. સર હોરમસજી એડનવાલાની પારટીવાલા મીંઠ નરીમાનનું નામ અહીં મારા વાંચવામાં આવ્યું હતું.

પ્રખ્યાત ગુફા અને તેની લક્ષીકત.

હવે હું ગુફામાં અહીં તહીં બધે એક હરીકેન ફાનસ અને મીણબત્તી-આની મદદથી ફર્યો તો માલુમ પડ્યું કે, જો કે ગુફાની રચના તો કુદરતી છે તોપણ તે ગુફાને વધારે સગવડભરેલો કરવાને માણસ જાતની મદદ હોવીજ જોઈએ. ગુફાની અંદર જતાં પહેલાં તો એક મોટી પાણીની હોજ બાંધેલી માલુમ પડી, તથા એક બાજુએ કાંઈ મોટા કુવા જેવો બાંધ્યો હતો, કે જેમાં ઉતરવાની સીડીઓ હોય તેવું માલુમ પડ્યું.

આબુઆબુ ગલીઓ તથા ઝોરડાઓ જેવામાં આવ્યા કે જ્યાં અવાર-
નવાર ઉપરથી ટપકતાં પાણીના ટીપાંઓથી આ અંધારા ગારમાં મારા
મનમાં એવી અસર થઈ કે “અય મસાફર! તું આવ્યો તો ભલે
આવ્યો! તારી માફક કંઈએક મુસાફરો આ શુફાની મુલાકાત લઈને
અફસોસ સાથે પાછા ફર્યા છે. શાહાનશાહ શાહપુરને જ્યારથી પેલા
ખદમાશોએ ખાદશાહી આસન ઉપરથી નીચે ખાકમાં ઉંધે મસ્તક નાંખ્યો
છે, ત્યારથી અમે તેની હાલત જોઈ અમારી આંખોમાંથી આંસુઓનો
વરસાદ વરસાવ્યે છીએ, કે કોઈ નેક માખાપનું ફરજદ આ શુફાની
મુલાકાત લઈ, અમારી આંખોમાંથી ટપકતાં આંસુઓની અસરથી શાહા-
નશાહ શાહપુરના વંશજો, કે જેઓ હાલમાં હિન્દુસ્તાનમાં વસે છે તેઓને
ખબર કરે કે, ખીચારો શાહપુર તો ગારમાં ઉંધે મસ્તક પડેલો છે,
અને કોઈ તેની ખબર પણ લેતું નથી.”

ઓ પવન! તારી ઝડપી ચાલ તું વધાર, અને હું હિન્દુસ્તાન
જઈ ખબર પહોંચાડું, તેની અગાઉ તું આ મારો સંદેશો પુગાડી,
ફાની દુન્યાની મોજમજાહમાં ગોરફતાર થયેલા પેલા સુખીયારાઓ
ઉપર કંઈ અસર કર, કે ખીચારો શાહપુરને પાછો ઉભા કરવાને કંઈ
મદદ મોકલાવે. આ અરજની ખરકતથી હવે પછી નજીકના ભવીષ્યમાં
ખલુ લોહી ધરાવતી ખહાદુર જવાનોની ટોળી આ શુફાની મુલાકાતે
આવી લાગશે, અને કંઈજ નહીં તો મહા મુસીબતે, પણ આ ઉંધે
મસ્તક પડેલા શાહપુરનાં ખાવલાંને, જે કે અસલ માફક તેના આસન
ઉપર તો ઉભું રાખવાને બની શક્યો નહિ, કારણ કે તે ખીચારાના
ઝેર પગો ઝાલેમોના હથોડાથી ઢુકડે ઢુકડા થઈ ગયા છે, તોપણ તેના
આસન આગળ નીચે ખાકમાં સીધું ઉભું કરવાને તો શકતીવાન થશેજ,
અને ત્યારેજ પેલા આંસુઓનો વરસાદ બંધ થશે. ખુદા કરેને આ
મારી ધારેલી આશા પાર પડે!

શુફાની મારી મુલાકાતની નીશાન તરીકે શાહપુરના ગળામાં કોત-
રેલા હારમાંનું એક આખું નંગ ઘણી શોધ પછી મારા હાથમાં આવ્યું
છે. શુફામાં એકમીઠા પાણીના ઝરો હતો, ત્યાંનું પાણી પી પાછો
નીચે ઉતરવાને તાજો થયો. એ પ્રમાણે મેં શુફામાં ઢોઢ કલાક જેવામાં
કાઢ્યા પછી, ખરાબર સાડાખાર વાગે નીચે ઉતરવાનું ચાલુ મુક્યું.
પહેલાં તો મેં જુટ કહાડી પેલું ખાર પીટતું સીધું ઉતરાણ મારી મેલેજ

કાંઈ પણ મદદ વગર ઉતરી જીટ પહેરી ચાલુ મુકયું. જો કે ચઢાન કરતાં ઉતરાણ વધારે મુશ્કેલ હતું, કારણ કે પગો સરી જતા હતા, તોપણ ઉપર ચઢવા જેટલો દમ હાંપી જતો ન હતો. જ્યારે ઠાક લાગતી કે દમ ખાતો! એ પ્રમાણે હું બપોરે એક અને પચાસ મીનીટે પાછો તંગે ચકુ નામના ગામ આગળ આવી લાગ્યો, કે જ્યાં મેં છાસ પી, તથા અંજીર અખરોટ ખાઈ, મારા બેઉ ભાગ્યાઓને પાંચ પાંચ કેરાન આપી, ગધેડા ઉપર સ્વાર થઈ, હું તંગે ચોગાનની પાસ કે જ્યાં શાપુર નહીં આગળ મારા મીત્રો મારી વાત જોતા બેઠા હતા, ત્યાં અરાબર ત્રણ વાગે આવી લાગ્યો.

મરહુમ શેઠ સોહરાબજી બંગાલી.

માદરવતન ઇરાન તરફનો ચાહ એવણુ શેઠમાં કાંઈ કમી ન હતો. પોતે આ ગુફા વીધે લખી જણાવે છે કે, સર વીલીયમ ઉસલી, કે જેણે ઇ. સ. ૧૭૯૯ થી ૧૮૧૫ વેર ઇરાનમાં રહી મુસાફરી કરી હતી, તેની ગમે તેવી કોશિશો છતાં મહાત્મા શાહપુરનું આવલું મલી શક્યું નહીં; પણ ત્યારપછી મેજર ઇસતોને તે આવલાંને શોધી કહાડી બહેરમાં લાવ્યો. એ પછી થોડે વખતે કરનલ જોનસને આ ગુફાની મુલાકાત લઈ નવી શોધોએળા કીધી, અને તેના લખવા પ્રમાણે જ્યારે તે ૩૯૦ ફીટ ભોંયરામાં આગળ વધ્યો, ત્યારે ૧૦૦ ફીટની ઉંચાઈની સીલીંગ સાથેના મોટા હોલ જોવામાં આવ્યો, અને ત્યાર પછી વધારે આગળ જવામાં તેને ડહાપણુ વીચાર્યું નહીં, જો કે તેના જણાવવા પ્રમાણે તે આ ગુફાનો અર્ધો ભાગ પણ જઈ શક્યો ન હતો. મેં ઉપર જણાવ્યું તેમ મીં હાઈડ નામના મુસાફરે પણ ૧૮૨૧ માં આ ગુફાની મુલાકાત લીધી હતી. હવે સવાલ એમ ઉભો થાય છે કે, કયે વખતે આ આવલાંને જમીનદોસ્ત કરવામાં આવ્યું હતું?

મેં થોડું ઘણું ખાઈ લઈ, ચા પી, સામેના પહાડો ઉપર આવેલા ચાર નક્ષો જોવા નીકળ્યો. પહેલા ચીતારમાં ઘોડેસ્વાર અરદેશીર બાબે-કાન પોતાની સામેના ઘોડેસ્વારના હાથમાંથી રાજની નીશાન તરીકે એક કલુ લે છે, જ્યારે બાકીના ત્રણ શાહપુરની ફતેહના દેખાવો છે. આ સઘળાં ચીત્રો સારી હાલતમાં છે.

નક્ષે શાહપુર અને ગુફા.

વહાલું ઇરાન વતન! જેની ખાક ઉપર જેહાનનો પહેલવાન

સ્તમ પુર દબદબાથી પોતાના રખશ ઘોડાને ઝોલાન આપતો હતો. તેજ જમીનના દર્શન કરવા આવનાર મારા જીવાન બેરાદર! તું કાંઈ કોઈના લખવાથી ચા કહેવાથી શાહપુરના ગુફાની મુલાકાત લેવાને ડરી ના જતો. તું કારલા તરફ આવેલો પ્રખ્યાત શીવાજીનો પહાડ તો ચહડવો હશે અને તેની સાથે સરખાવતાં આ પહાડ કાંઈ મુશ્કેલ નથી. હું ખાત્રીથી કહું છું કે માત્ર એકજ કલાકમાં તું આ પહાડ આસાનીથી ચઢી શકશે. જુશાયરથી જીર્ગ અહસ્થ હાજી મહમદ બાકર બેહબાની તરફથી એક સેફારસનામું મેલવી શકશે તો તારે વાસ્તે કાઝરૂનમાં ઉતારાનું મકાન પણ તૈયાર છે. ઇરાનમાં મુસાફરી કરતી વખતે હંમેશા પાણીની બાટલી તારી ખાંધ ઉપર ટાંગેલી રાખજે, અને તેમ કરવામાં તું કદીખી ગફલતી કરતો ના. કાઝરૂનમાં રહી શાહપુરનો કીલ્લો, નક્ષે શાહપુર, તથા શાહપુરનો ગુફો જોવાની સુંદર તક તું કદીખી ચુકતો ના.

કાઝરૂનથી શીરાજ.

જુધવાર તારીખ ૧૧ મી નવેમ્બરની સવારે સાત અને વીસ મીનીટે બધાએને સલામુન અલીકુમ કરી શીરાજના રસ્તા તરફ મોટર હંકારી અને રસ્તો સાફ હોવાથી મોટર પણ ઝડપથી દોડતી હતી. એમ કરતાં પોણા આઠ વાગે કુટલે રઉશનક નામનો પહાડ ચહડવો શરૂ કરી, નવ વાગે રઉશનક નામની જગા ઉપર આવી લાગ્યા. અહીંયાથી એક મુસલમાન અહસ્થને મોટરમાં બેસાડી દીધો, જે કે આખી મોટર મેં ભાડે રાખી હતી. કાઝરૂનથી શીરાજ તરફ જતી મોટરે પાસેથી ટેક્ષ વસુલ કરવાના જે સ્ટેશનો હતા, તેના આ અહસ્થ વડા અમલદાર હતા, એટલે અમારા મોટરચી અલી અકબરને ટેક્ષ આપવો ન પડે. એવણુ અંગ્રેજી બોલી શકતા હોવાથી મેંખી બેસવા દીધો. એમ વાત કરતા કરતા હવે કુટલે પીરેઝન નામનો પહાડ ચહડવો શરૂ થયો. જેમ તેમ મોટરે ચહડવા માંડ્યું કે, પહેલાં તો અલી અકબરે પેલા મુસલમાનને નીચે ઉતાર્યો કે વજન ઓછો થાય તો મોટર ચઢે, એ પ્રમાણે ઘણું દુર ઉપર મોટર હંકારી ગયો. મોટર જીની હોવાથી એક ચઢાણુ એવું આવ્યું કે મનેખી અંદરથી ઉતરી હડસેલવી પડી, કે મગીન ચાલુ થતાં પોતે એકલા હંકારી જઈ આ પહાડના અરધા ભાગ ઉપર આવેલા કાવાખાના આગલ ઉભી રાખી

ચા પી મારી વાતં જોતો બેઠો. એ પ્રમાણે મવાલી મોટરચીએ આ અરધા પહાડ ઉપર મોટરને હડસેલવા સાડું માણસો ભાડે રાખવાના પૈસા અંચાવ્યા. પેલા મુસલમાન ગ્રહસ્થનું હાર્ટ નબળું હોવાથી, પોતે પહાડ ચઢતાં બેશુદ્ધ થઇ જમીન ઉપર પડયા, પણ સારા નસીબે પછવાડેથી આવેલી ઘોડાની ગાડીમાં બેસી પેલી જગા ઉપર આવી લાગ્યા. પોતે મફતના બેઠેલા હોવાથી અત્રી અકબરને કાંઇ વધારે બોલી શકાયું નહીં. હવે અલી અકબરે મહા મુસીબતે સાત સાત કેરાનને હોસામે ત્રણ માણસોને બાકીનો અરધો પહાડ મોટરને હડસેલવા સાડું ભાડે રાખ્યા. એમ કરતાં હું એક વાગે ખરાખર પીરેઝન પહાડને મથાળે આવી લાગ્યો, જો કે છેલ્લો ચઢાણનો ભાગ આવવે મને ઉતરી પડી પગે ચાલી જવા સીવાય બીજો ઇલાજ ન હતો.

હું જો એ પ્રમાણે મોટરમાંથી ઉતરી ન ચાલું તો તે દીવસે શીરાજ પુગી શકું નહીં, અને જંગલમાં રાત પસાર કરવી પડે, એટલે ઉતરવા સીવાય છુટકો નહીં. પીરેઝન મધે આવેલા કાવાખાનામાં જરા આસાયશ લઇ, ચા પી નીચે ઉતરવું શરૂ કરી, બે વાગે પહાડની તળેટીએ આવેલા દશતે અરજન નામના ગામ આગલ આવી લાગ્યો કે, હવે ઠંડી વધારે જણાવા લાગી. દશતે અરજન જંગલોમાં ઉગતા ઝાડોની લાકડીઓ આખા ઈરાનમાં વખણાય છે. અહીંયા મને કેટલાક શીખેલા લશંકરી અમલદારો મળ્યા કે જેઓ હીંદુસ્તાન જતા હતા. હવે રસ્તામાં મારી મોટરની આગલી સ્પ્રીંગ ભાંગી ગઇ, અને તેને લીધે પહેલાં તો તે તરફનું એક ટાયર ફાટી ગયું, અને તેમાંથી ટ્યુબ બહાર નીકળી. એ પ્રમાણે ભાંગેલી સ્પ્રીંગ અને છુછો થયેલા ટાયર ટ્યુબો સાથે સતાવીશ માઇલ કાપી, આખે રસ્તે ખડખડ અવાજ કરતી બોદાતી મોટરે સાંજે શીરાજ શહેરમાં આવી લાગ્યો, કે જે વખતે સુરજ તરતનોજ અસ્ત પામ્યો હતો. અહિંયા બાગે વકફ નામના જરથોશ્તી મુસાફરખાનાના એક નાના ઓરડામાં ઠંડીથી ઠંઠરતો ભુખે થાકેલો જઇ પડ્યો. બાણમાં એક કાવાખાનું હોવાની મને ખબર હતી, ત્યાંથી ભુજેલાં બોટા તથા નાન ખાઇ સંતોષ પકડી સુઇ ગયો.

પ્રખ્યાત બાગે વકફ.

પ્રીય બેરાદર! હું જાણ કે શીરાજમાં જરથોશ્તીઓના ઉતારાનું મકાન તે બાગે વકફ છે. આ મકાનમાં નાના નાના અરધોએક દજન ઓરડાઓ

છે, જે તદ્દનજ ખીસમાર હાલતમાં છે, અને ઓરડાઓના દરવાજાઓખી એવા છે કે કોઈ માણસ સહેલાઈથી ચોરી કરી શકે. આ ઓરડા ગધેડાના તબેલા તરીકે તથા ગોદાઉન તરીકેખી વાપડે છે, તથા બાજે વખત ધરાનીઓ સાથે મસલહત કરી મુસલમાનો પણ તેનો લાભ લે છે. મકાનમાં એક પણ ચીજનું નામ નીશાન મલે નહીં. આ જરથોસ્તીઓના ઉતારાના મકાન ઉપર દેખરેખ રાખનારો ના મલે કોઈ ઘણી કે ના કોઈ ઢોર. મકાનની વચ્ચેના થોડા ભાગ ઉપર એક માલ ચઢાવેલા છે કે જ્યાં બે ઓરડાઓ છે જે એક આરમીનીયનને ભાડે આપેલા છે.

શેહરે શીરાજ.

હું જે વખતે શીરાજ આવી પહોંચ્યો, તે વખતે ઠંડી ઘણીજ સખત હતી. ખુદાના હોકમથી મારી પાસે ફેલડીંગ કોચ હતો, જે પણ ભાંગેલા કાચના બારણામાંથી અંદર દાખલ થતી હવાથી થોડા વખતમાં થંડો થઈ જતો હતો. ઉપરના આરમીનીયન ભાડુતે એક પાણીની બાલ્લી તથા ફાનસ વાપરવા આપ્યું. મુંબઈથી મેં નાની એલ્યુમીનમની કીટલી તથા થોડી ચા ખાંડ રાખી હતી તે કામ આવી. સવારે એક માણસ આવ્યો, જેનેખી બેયું કે મારા વગર ચાલવાનું નથી, તેથી કહેવા લાગ્યો કે કાંઈ કામકાજ હોય તો ફરમાવો. કુવામાંથી પાણીની ભરેલી બાલ્લી લાવી બોલવા લાગ્યો કે, હું તો એક હીવસના પાંચ કેરાન એટલે પાણુ બે રૂપ્યા લઈશ, નહીં તો કે મારા કામ ઉપર જાવું. આ મવાલી નોકર બાગે જેહાનીયાનનો માણસ હતો, તે હું બાણુતો હતો. ઠીક છે કરીને ભરમમાં જવાબ આપી ઓરડો સાફસુફ કરાવી સામાન ગોડવાવ્યો. એ પ્રમાણે નાનચાપ ઉપર પહેલા હીવસ ગુજારી, બીજે હીવસે બપોરે હું બાણુને વાસ્તે કોઈ હોટલની શોધમાં નીકળ્યો. એમ રખડતાં હોટલ સમજી એક મુસલમાનીન ગ્રહસ્થના ઘેરના દરવાજામાં દાખલ થયો. ત્યાં ફેટલાએક મુસલમાનીન ગ્રહસ્થ બાગમાં બેઠેલા હતા, તેઓમાંથી એકે મારી નજદીક આવી વાતચીત કરવા માંડતાં, મેં પુછ્યું કે ‘અહીંયા હોટલ છે તે કયાં છે?’ આ ગ્રહસ્થ અમારા લાઈ મુલ્લાં સોલીસીટરની ઓફીસના ઘરાક હતા, અને શેઠ હીનશાહ ધરાનીને બરાબર પીછાણુતા હતા. મને મારા મોહ ઉપરથી મુલ્લાં તરીકે તરતજ પીછાંચ્યો, અને બાણુમાં આવેલા મહેમાનખાને-ઇ-ઇસ્તખ્રમાં લઈ જઈ, તેના માલેક સાથે ઓલખાણુ કરાવી, મને રહેવા ખાવાની ત્યાં ગોઠવણુ કરી આપી.

આ મહેમાનખાને-ઇ-ઇસ્તાખ એક મોટા બાગવાલું હોટેલ છે, જેમાં થોડાક મુસાફરોને માટે રહેવાની પણ ગોઠવણ છે. માલ ઉપરના મોટા ઓરડાનાં ફરનીચર સાથે ૧) તુમાન અને નાના ઓરડાનાં ૯) કેરાન છે, જ્યારે નીચેના ઓરડાના ૭) કેરાન છે, જે માત્ર એક દીવસ રહેવાનું ભાડું છે. એ હોટેલ બાગે વકફવાલા રસ્તાને નાકે આવેલા બેન્ડ સ્ટેન્ડની બાજુમાં ખ્યાખાને ફરમુન્યેના રસ્તા ઉપર આવેલું છે. એકજ ઓરડામાં બેથી વધુ માણસોના દર માણસ દીઠ પાંચ કેરાન લેખે જીદું ભાડું લેવામાં આવે છે, એવો આ હોટેલનો કાયદો છે. ખાવાનું પણ સસ્તું છે એટલે કરી આવલની પ્લેટનો ૧) કેરાન તથા કટલેસ વગેરેની પ્લેટનો નાન સાથે એક કેરાન લે છે, જ્યારે ચાનું નાનું ગલાસ એક આને મલે છે.

બાગે વકફમાંથી સામાન બહાર કહાડી હું મહેમાનખાને-ઇ-ઇસ્તાખમાં બે દીવસ રહ્યો, જે અરસામાં એકસોબાર તુમાને એક આખી મોટર ચઝદ જવાને વાસ્તે ભાડે કરી, સોમવાર તારીખ ૧૬ મી નવેમ-બરે શીરાજ છોડી ચઝદ તરફ કુચ કરી.

શીરાજ શહેર મહાન કવીઓ હાફેઝ તથા સાદીની જગ્યાને માટે વખણાયલું છે, અને તેઓની ઘોરો જોવા લાયક છે. કેટલાક બાગો પણ આવેલા છે, જે કાંઈ એટલા બધા વખણવાલાયક નથી. સાંજને છેડે લોકો કોનસલેટના રસ્તા ઉપર ફરહર કરે છે, તથા ત્યાં આવેલી પાલ ઉપર બેસી ખુશ ગોફતેશુમાં પોતાનો વખત પસાર કરે છે. એજ રસ્તા ઉપર ઇરાની બેન્ડ વાગે છે, જે સમજવા લોકોની ગીરદી એકઠી થાય છે. સામટી રીતે લેતા શીરાજમાં આપણે સેહેલાઇથી આપણો વખત આનંદમાં ગુજારી શક્યે.

શીરાજથી ચઝદનો નવો ટુકો રસ્તો.

અગાઉ લોકો શીરાજથી ઇસ્ફહાન જઈ ચઝદ આવતા હતા. હાલમાં દોઢ વરસ થયું ઘણીખરી મોટરો ચઝદથી નીકળી, દેહબીટ આવી, ઇસ્ફહાનનો રસ્તો ન પકડતાં, બીયાબાનમાંથી જીદોજ રસ્તો લઇ સીધી ચઝદ જાય છે, જે એક ટુકો રસ્તો છે. શીરાજથી ઇસ્ફહાન બરાબર ૩૧૨ માઇલ અને ઇસ્ફહાનથી ચઝદ બરાબર ૨૦૩ માઇલ, એટલે અગાઉ મોટરોને શીરાજથી ચઝદ આવવા સાડું બધા મહીને ૫૧૬ માઇલ કાપવા પડતા હતા, પણ હવે આ નવા રસ્તાથી માત્ર પોણી

ત્રણસો માઇલ કાપવા પડે છે. શીરાજથી યઝદ જવાનું આખી ફ્રાઈ મોટરનું સ્ટેનડરડ ભાડું ૧૨૫) તુમાન છે, અને જ્યો આ હુંકે રસ્તેથી જવા માંગતા હોય, તેઓને મારી ખાસ ભલામણ છે કે, આ નવા રસ્તાથી માહીતગાર માણસનીજ મોટરમાં જવું.

શીરાજથી યઝદ શહેર જતાં રસ્તામાં જે મંજલા આવે છે તેના નામે તથા તેઓની વચ્ચેની લાંબાઈ નીચે મુજબ છે :-

મંજલ

લાંબાઈ માઇલમાં

શીરાજ

ઝરગાન

૧૮

કેનારેહ

૧૫

સીવન્દ

૧૮

ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોનખાતું

સાદતઆબાદ

૧૮

કાદરઆબાદ

૧૮

હેહખીદ

૨૪

ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોનખાતું.

ગુસ્તી

૯

મેહેરઆબાદ*

૧૨

હેહશીર

૪૨

અરનુન

ચેનારા

ચાખકા

મેહરીજ

યઝદ

૭૫

૧૨

૨૪

ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોનખાતું તથા
પ્રીટીશ વાઇસ કોનસલેટ.

૨૮૫

શીરાજથી યઝદ.

મેં એક ચાહુદી મોટરચીની મોટર ભાડે રાખી હતી, જેની સાથે સવારે સકારેથી ઉપડવાની ગોઠવણ કીધી હતી, તોપણ ડાળા તણાવી તણાવીને બપોરે એક વાગે આવ્યો. એક નવા સવા માણસને મોટરની ગોઠવણ કરવાનું કામ ઘણુંજ મુશ્કેલ છે, અને તેમાં જે ઝખાન ન આવડતી હોય તો હીવસના હીવસો માત્ર મોટરની ગોઠવણમાંજ પસાર

* મેહેરઆબાદથી કફેહ આબકુ નામનું ૪૨ માઈલનું બીચાખાન પસાર કરી હેહશીર નામનું મોટું ગામ આવે છે.

થઈ જાય. સવારથી ગાંસડા પોટલાં ખાંધેલા હોવાથી, મોટરમાં સવાર થયા વગર બીજા છુટકારો ન હતો, જે કે હું દરેક મુસાફરને ખાસ આગ્રહ કરું છું કે સવારેજ મુસાફરી શરૂ કરવી. એ પ્રમાણે રીરાજથી નીકળેલા અમો ચાલીસ માઇલ કાપી સાંજે પરસીપોલીસના જગ પ્રસીધ્ધ ખંડીયેર આગળ આવી લાગ્યા. મારે જણાવવું જોઈએ

اتومبیل برای مسافرت ایران

Upto date conveyance in Iran.

ઇરાનમાં મુસાફરોને લઈ જતી માલ સાથે લાઘેલી મોટરકારનો દેખાવ. કે, હવે મોટરો ઠેઠ ખંડીયેર વેર જઈ શકે છે. અહીંયા અરધો કલાક ખંડીયેર જોવામાં પસાર કીધા પછી, રાત્રે સીવાન ગામમાં આવી આસરો લીધો. પરસીપોલીસની મુલાકાત લેનારાઓને વાસ્તે સીવાન ગામ ઘણુંજ અગત્યનું છે. સીવાનની પતલી ઘઉંની રોટલી બહુજ સવાદ-હાર હોય છે. બીજે દીવસે સવારે સકારેથી ઉપડી બપોરે દેહબીડ આવી, કેરેવનસરામાં બપોરનું ખાણું ખાધું.

નવો ટુકડો રસ્તો.

હવે દેહબીડથી એક પકકો રસ્તો ઇસ્ફહાન જવાનો છે, કે જેની સાથે ટેલીફોનના થાંભલા છેક ઇસ્ફહાન વેર ચાલુ છે, જ્યારે બીજા કુદરતી રસ્તેથી બીયાબાન ઓળંગી ચઝદ તરફ જવાય છે. હું નવે રસ્તેથી જવાનો હોવાથી, મોટરે બીયાબાનનો રસ્તો પકડ્યો. આખે રસ્તે ટેકડા ઢુકડી ઓળંગી, મોટા મોટા પથ્થરો ઉપરથી પસાર થઈ,

સાંજે મેહેરાબાદ આવી પુગ્યો, જ્યારે ચાર વાગ્યા હતા. અમારા મોટર-ચીએ હવે વધારે આગળ જવા ના પાડી, બોલ્યો કે, હવે એકસરખું ચોપન માઇલનું ખીયાબાન આવે છે, તેથી અંધારામાં તેમાંથી પસાર થવું ઠહાપણુભરેલું નથી. હું પણ થાકેલો હોવાથી તેના એક ઓળખી-તાના મકાનમાં આનંદથી રાત પસાર કીધી.

ત્રીજે દિવસે સવારે સકારેથી મોટરમાં ચાલુ મુકી ખીયાબાનનો રસ્તો પકડ્યો. થોડા દિવસની અગાઉ વરસાદ પડેલો હોવાથી ફેટલોક રસ્તો ખડુજ કાઢવવાલો હતો, અને મોટરને ઘણીજ ચાકાકીથી હંકારવી પડતી હતી. અમારો મોટરચી ખડુજ સારો માણસ હતો, અને પોતાના કામમાં પણ ખડુજ કુશળ હતો. રસ્તે થોડાક રેતીવાલા ટેકડાઓ પણ આવતા હતા, જ્યારે મને ઉતરી જવું પડતું હતું અને મોટરને હડસેલવી પડતી હતી. અપોરે એરનુન આવી પહોંચ્યો ત્યારે જરા ખાઇપો લઇ પાછું હંકાર્યું. અમારા મોટરચીનો વીચાર આ હતો કે-કેઇખી રવેસે આજ રાત્રેજ યઝદ જવું. એમ કરતાં રાત્રે સાડા-આઠ વાગે યઝદની નજદીક રહેમેતાબાદ આવી ફેરાવનસરામાં આસરો લીધો. થોડે દિવસે એટલે તારીખ ૧૬ મી નવેમ્બરની સવારે દસ વાગે, ત્રણ ઠંડી રાતો રસ્તામાં પસાર કરી, યઝદ આવી પહોંચી, થાકેલા જીવને મીં મારકરની ઓરફનેજવાલા મકાનમાં આવી રાહત આપ્યો.

યઝદમાં ડોક્ટર જીવનજી મોદી અને પારટી.

યઝદમાં મારા પુગવાની બે દિવસ અગાઉ સખાવતી શેઠ રસ્તમજી કાવસજી મોદી અને તેવણનું કુટુંબ ખીરતને રસ્તેથી ધરણમાં હાખલ થઇ યઝદ આવી પુગેલું હતું. શેઠ રસ્તમજીના લાયકીવાલા ધર્મી ધણીયાની ખાઇ આઇમાયની સાદાઇ તથા નમનતાઇ જેઇ સેવકના મનમાં સારો છાપ બેઠો હતો. જે કે શેઠ રસ્તમજીની સઘળી સખાવતો છુપી છે, તે પણ મારે જણાવવું જેઇએ કે યઝદમાં એવણે રૂ. ૧૫૦૦ મોબેદોની છોકરીઓની મદ્રેસામાં તથા રૂ. ૫૦૧ યઝદની છોકરીઓના અવસ્તા કલાસમાં આપ્યા છે. ડોક્ટર જીવનજી મોદી પણ એ પારટી સાથે હતા, જેવણે એક નસીયત ભરેલું જીરસાદાર ફારસી ભાષણ અંજીમનવાલા મકાનમાં આપ્યું હતું. ડોક્ટર મોદીની જીઝાર્ગ વચ છતાં તેવણની જીરસાદાર વાકતાયુરીથી તથા ફારસી ભાષાના કાણુથી હાજર રહેલાંઓ ઉપર સારી અસર થઇ હતી.

મુંખાઈની ધરાની જરથોશ્તી અંબુમન તરફનો સીફારસ પત્ર.

હું જ્યારે ચઝદ ગયો ત્યારે મુંખાઈની ધરાની જરથોશ્તી અંબુ-
મને મારે વાસ્તે ચઝદની અંબુમને નાસેરી ઉપર એક એવી રીતનો
સીફારસ પત્ર લખ્યો હતો કે ‘મીઠા માનેક મુલ્લાંએ પોતાના દેશ-
ભીમાની જીસ્સાને લીધે ધરાન મધેની સેવા એક ઓનરરી કામ કરનાર
તરીકે અમારી અંબુમનને સ્વાધીન કીધી છે. તેથી અમે આશા રાખ્યે
છીએ કે આવા મીશનરી સ્પીરીતથી સેવા બજાવવા આવેલા ભાઈ
સાથે તમે સઘળા બેરાદરો તથા બેહનો, સાથે મલી આપણી કોમ
તરફના ભલા કામોમાં એવણને મદદ કરશો વગેરે’. આ કાગલથી મારે
વાસ્તે તેઓ ઉપર સારી અસર થયતી માલૂમ પડતી હતી.

ધરાનમાં વરસાદની મોસમ.

ધરાન દેશમાં ઘણુંખરૂં ટીસેન્ઝર જાનેવારી અને ફેબ્રુઆરી મહીના-
માંજ વરસાદ તથા ખરફ પડેછે. હું જ્યારે ૬ ઠી નવેમબરે ખુશાયરમાં આવી
પુગો, તેની એક અઠવાડિયું અગાઉ તોફાન સાથે વરસાદ પડ્યો હતો,
ત્યારપછી તે તારીખ ૧૦ મી જાનેવારી વેર મુદ્દલે ખરફ તથા વરસાદ
જે પડ્યો બેઘતો હતો તે ન પડવાથી, ઘઉં તથા જવ જે અહીંયાના
લોકોનો ઠંડીમાં અગત્યનો ખોરાક છે, તેના ભાવ પણ દીવસે દીવસે
વધતા ગયા, અને તેને પરીણામે ખીચારા ગરીબ લોકો ગાજર તથા
સલગમ ખાઈ ભુખમરો સહન કરતા હતા.

મારા ઉતારાના મકાનના દરવાજા કોઈપણ ધરાની જરથોશ્તીની
ખખર યા ફરીયાદ સમજવાને ખુલ્લા હતા અને મોટામાં મોટા અરખા-
બથી તે ગરીબમાં ગરીબ ફફીરને પણ એકજ ખુરસી ઉપર બેસાડી,
એકજ સરખી આખરૂ ઇજત આપવામાં આવતી હતી, જેથી કુરી શેહરના
તથા ગામના લોકોનો આવજાવ શરૂ થયો હતો અને તે લોકોની વાત
સમજી, ધરાનની જરથોશ્તી હાલતનો અનુભવ પણ મને મલતો હતો
તથા ખીચારી બચ્ચાંઓવાલી ગરીબ વીધવા ખાઈઓની પણ હું દાદ
લેતો હતો.

મઝરેહે કલાનતરમાં ભુખમરો.

હું જ્યારે ચઝદ પુગો ત્યારે મઝરેહે કલાનતર નામનું ગરીબ ગામ,
જે તદ્દનજ એખણું ખીચાખાનમાં આવેલું છે, ત્યાંના ખીચારા ગરીબ

લોકો ભુખમરો સહન કરતા હતા. ત્યાંના ક્રીયાકામ કરવાને સાફ મુકરર કીધેલા યજ્ઞના મોઝેદે ખીજાઓ આગળ એવી ખખર કીધી હતી. એ પ્રમાણે અંતે એ વાત યજ્ઞના ત્રણ મોઝેદો તરફથી મારે કાને પડી, કે ત્યાં ખાવાના અનાજ વગર ખીચારા લોકો ભુખે મરે છે. મેં એ ખાખઢની ખરાખર તલાસ કર્યા પછી તરતજ અનાજ વેચાતો લઇ, ઉપડી જવાનો વીચાર કીધો. જવ જે ઘઉં કરતાં સસ્તા હતા, તે ખજારમાંથી ચા ખીજે કોઇપણ ઠેકાણેથી મટ્ટી શક્યા નહીં, તેથી અંતે ઘઉં વેચાતા લઇ, ગધેડાંઓ ઉપર લાધી, ત્યાંના એક લાયકીવાલા રહીશ અરદેશીર આખાહાનના કબજામાં મોકલાવી દીધા.

અમારી ઉપડવાની તથ્યારી.

હવે ઠંડી દીવસે દીવસે વધતી ચાલી અને સવારે બેરોમીટરનો પારો ૩૧ દીગરીવેર જવા લાગ્યો. દરરોજ આકાશ પણ ઘેરાયા કરે, અને આજે જઇએ કાલે જઇએ કરી અંતે 'ખુદાનું' નામ દઇ તા. ૧૦ મી જાનેવારી ૧૯૨૬ ને હીને એક ગધેડું ભાડે કરી, ચા, ખાંડ, ચોખા અને આટો ખાંચી લઇ, શાહ વરેહરામ નામના અનુભવી મોઝેદ સાથે યજ્ઞ છોડી મઝરેહે કલાનતર તરફ કુચ કરી. શેહર છોડ્યું કે તરતજ એક માઇલ દુર નસરાખાદ, ખીજે એક માઇલે કેનુ અથવા કસ્તવીયે, અને ત્યાંથી બે માઇલ દુર નોસરાતાખાદ આવી, શાહ વરેહરામના ઝોળખી-તાના ઘેરમાં જઇ આસરે લીધા. શેહરથી તે નોસરાતાખાદનો આખો રસ્તો તમામ રેતીવાલો છે. જ્યારે અમોએ શેહર છોડ્યું, ત્યારે ઠંડો પવન એટલો તો જોરથી ફુંકવા લાગો કે ગોગલસ, ગરમ મફલર, ખલે-કલાવા ટોપી તથા ઓવરકોટ પેહરવો પડ્યો. અને રેકાળ ઉપર મુકેલા પગના તલ્યાં તો થંડા ખરફ જેવા થઇ ગયાં. જેવા અમો નોસરાતાખાદમાં આવી પુગ્યા કે, તરતજ સગડીમાં તાપણું કરી, ગરમ ચા પી લઇ, પાછા સવાર થઇ ચાલુ મુક્યું. હવે થોડે રસ્તે ગયા પછી રેતી તમામ થઇ ચીકણી માટી શરૂ થઇ, તે છેક સાડાત્રણ માઇલ દુર આવેલા એલાહાખાદ ગામવેર આવી લાગી. ગામની પાદરેથી જવાને ખદલે જરથોશ્ટી વસ્તીવાળા મોહલ્લામાં ખપોરે આવી લાગ્યા કે તરતજ ત્યાં અમારી આસપાસ ખધાઓ એકઠા થઇ, શાહ વરેહરામ કે જે કેટલોક વખત અગાઉ અહીંની મદ્રેસાનો માસતર હતો, તેને કહેવા લાગા કે, એવણુ આજે અહીંયાજ રહે તો વધારે સાફ. મઝરેહે કલા-

નતરથી પાછા ફરતી વખતે રહેવાની ગોઠવણ કરી, ત્યાંથી સાડાત્રણ માઇલ દુર આવેલા જાફરાબાદ નામના ગામમાં રશીદ ખોસરૂના ઘેરમાં મેહેમાન તરીકે ઉતરયા કે જે વખતે સુરજ અસ્ત પામ્યો હતો અને ઠંડી અતીશય હતી. એક નાના ઓરડામાં ગાલીચા પાંચરી, સગડી સલગાવી, ચાનું સમાવર તથયાર કરી ચા પીધી કે, જરા હીલમાં ગરમી આવી. રાત્રે મારા ઓરડામાં એકઠા થયલા ગામના જરથોશ્તીઓ તરફની બબર અંતરે પુછી છેક મોડેથી રાત્રે સુઇ ગયો. બીજે દીવસે સવારે સકારેથી ઉઠી, રેતીના મોટા મોટા ટેકડાઓવાલા બીયાબાનમાંથી જેમ તેમ રસ્તો લઇ, એક ઠેકાણે લગભગ ૬ માઇલ કાપી આવ્યા, જ્યારે ત્યાંથી તારના થાંભલા અને મોટરનો રસ્તો જોવામાં આવ્યો, કે જે એક બાજુથી હસનાબાદ તરફ જ્યારે બીજી બાજુથી મઝરેહે કલાનતર તરફ જતો હતો. બીજા ત્રણ માઇલવાલા બીયાબાનમાં બે આટાની ઘંટીઓ જોઇ, કે જેઓ ત્યાંની જમીન નીચેથી પસાર થતાં પાણીની મદદથી ચલાવે છે. એ પ્રમાણે તમામ બીયાબાનનો ૧૩) માઇલનો રસ્તો કાપી બપોરે અહીં વાગે મઝરેહે કલાનતર ગામમાં આવી લાગ્યો, જ્યાં અમુને અર્દશીર આબાદાનના લાયકીવાલા ઘણી-યાની મોરવારીદે આવકાર આપી પોતાના મકાનમાં ઉતારે આપ્યો, કારણ કે તેજ દીવસે સવારે અરદેશીરને શહેરમાં ઘણું જ અગત્યનું કામ હોવાથી તેવણ ત્યાં ગયા હતા.

ગામમાં ઘઉં બે દીવસ અગાઉના આવેલા હોવાથી બધે બબર તે પડી ગઇ હતી. જેવો હું ગામમાં પહોંચ્યો કે, તરતજ આગેવાનોને બોલાવી બરેબરા લાયક માણસોનેજ અનાજ આપવા તેઓની એક ટીપ તથયાર કરાવી ગામમાં તેઓને બબર આપી. એ પ્રમાણે ૧૪ જરથોશ્તી, ૧૩ જહીદ, તથા ૩ મુસલમાન કુટુંબો મત્લી જીમલે ૮૫ માણસો લગભગ ૧૫ થા ૨૦ દીવસ ખાઇ શકે તે પ્રમાણે દરેકના ઘેરના માણસો જોઇ અનાજ જોખીને વેહેંચી આપ્યો. ત્રણ પુઢા જહીદો અનાજ લેતાં રડી પડયા, અને કેટલાએક તે અંદર આવીને લેતાં પણ શરમાયા. અહીંનો જરથોશ્તી બચ્ચો પોતાની બાજુના બગીચી જે કાંઈ ખાવાનું મલશે તેજ ઉપર શુકરાના કરે છે અને ગરીબમાં ગરીબ પણ પારકાના હાથનું લેતાં શરમાય છે.

આ પછી મહીનો પસાર નહિ થયો એટલામાં પાછી બબર મત્લી કે આપેલા ઘઉં બલાસ થઇ ગયા અને એક પુઢા જહીદ કે જેને મેં

મહદ્ કીધી હતી તે ભુખમરાથી મરી ગયો. તેથી પાછા મેં જવ ખરીદી ઉંટ ઉપર લાદી મોકલાવ્યા, જેમાંથી તેત્રીસ ઘરો એટલે ૧૧૭ માણસોને પંદર દિવસ ચાલે તેમ વેહેંચી આપવામાં આવ્યા હતા.

મઝરેલે કલાનતર.

આ ગરીબ ગામમાં બધા મલી ખરાખર ખસો જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, અને બુઢો અહીંશીર ખુશરૂ ત્યાંનો અરખાખ છે. જહોહોના રપ ઘેરો છે કે જેઓ જરથોશ્તી હીનઆઇનને લગતા કીયાકામે પણ કરાવે છે, અને લગભગ જરથોશ્તી જેવાજ છે, કારણ કે અહીંયા આળ-ખાળુ કોઇપણ ગામ ન હોવાથી મુસલમાનોની તેઓને ધાસ્તી નથી. જહોહો કોઇજ નહીં પણ ભારે જુલમને લીધે ધર્મ છોડવો પડેલો તે લોકો, જે કે તેઓ હજીખી પોતપોતામાંજ લગનના ગાંઠથી જોડાય છે. માત્ર ૪ મુસલમાનોના ઘરો છે, જેઓનો પણ જરથોશ્તીઓ સાથે ઘાડો સંબંધ છે.

કમનસીબે અહીંયાનું પાણી ખાડું અને કડવું હોવાથી, ખીચારાં ખરચાંઓ જીવી શકતાં નથી. એ આ ગામના લોકોની મુખ્ય ફરીયાદ છે; અને મારી આગલ ઘણાજ કાલાવાલા કરી એ ખીચારાઓ બોલતા હતા કે કોઇ તમારી તરફનો જરથોશ્તી ખરચો એ કામ પાર ઉતારી ગરીબ આંતરડીઓની દુવા ન લે? એ લોકોનું એમ કહેવું છે કે અહીં-યાથી માત્ર એકજ નાનું ગામ રૂકનાખાદ જે ત્રણ માઇલ દુર આવેલું છે, ત્યાંનું મીઠું પાણી જમીન નીચેથી લાવી શકાય.

સાંજે ગામમાં ફરી વલી, ખુશ ગોફતેગોમાં રાત પસાર કર્યા પછી કોઇખી રવેશે ખીજે હીવસેજ ત્યાંથી ઉપડી જવાનો પીચાર કીધો. ઠંડો પણ અહીંયા સખત હતી, અને જમીન ઉપર પાંથરેલો ખીસતરો પણ ઠંડો ખરફ જેવો થઇ જતો હતો. વળી જે ખરફ અથવા વરસાદ પડે તો ખીયાખાનના રસ્તામાંથી પસાર થવું મુશકેલ થઇ પડે, અને અહીંયાજ રહેવું પડે, એ કારણથી સવારે સકાળે ઉઠીને તૈયાર થઇ ત્યાંની રુકલ તપાસી, કે જ્યાં રપ) છોકરાંઓ માસતર બેહરામ ખુદાદાદના હાથ નીચે કેળવણી લેતા હતા, જેવણ મુંબઇ આવી ગયલા હતા. આ રુકલ સર હીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી ચલાવવામાં આવે છે.

ત્યાંથી રુકલના કંપાઉન્ડમાં જઇ લાગ્યા કે જ્યાં ગામના તમામ

જરથોશ્તીઓ તથા જહીંદો અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે હાજર હતા, તેઓની આગળ એક લાંબાણુ ભાષણ તથા સવાલ જવાબો કરતાં લગભગ બે કલાક થઈ ગયા હતા, અને આખરે ત્યાંના અરબાબ અરદેશીર ખુશરૂએ તથા હાજર રહેલા માટીડા અને ઊંચાંઓએ એક અંબુમન સ્થાપી તેના ફાંડની શરૂઆત કરવા, છોકરીઓની એક સ્કુલ સ્થાપવા તથા મરહુમ માણેકજી હાંતરયાનું જશન કરવા વીધે કબુલ કર્યું હતું. ત્યારપછી આતશકહેલની મુલાકાત લઈ ત્યાંનો કારોબાર તપાસતાં સંતોષકારક માલુમ પડ્યો. આ ગામમાં કોઈપણ જરથોશ્તી બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો નથી. પાછા ઘરે જઈ જરા ખાઈ પી લઈ, ગમે તેવી ઉતાવળ કરવા છતાં સાડાઅગીયાર વાગે સઘળા-ઓની ભત્રી દુવાઓ સાથે ગામથી બહાર પડી, સાંજે ચાર વાગે બાફરાબાદમાં આવી લાગી રહીંદે ખુસરૂના ઘેરમાં ઉતારો લીધો.

બાફરાબાદ.

આ ગામમાં બધા મળીને ૧૨૪ જરથોશ્તીઓ વસે છે, અને ત્રણ જહીંદ કુટુંબોના ઘરો મલી ૨૦) માણસો થવા બાક છે. મુસલમાનના થોડાજ ઘરો છે. સામટી રીતે જોતાં જરથોશ્તીઓની હાલત ઠીક છે, અને અરબાબ રહીંદે ખુસરૂ તથા તેવણના સગાંઓ હોરમઝદયાર બહમન ખુસરૂ અને તીરંદાજ અરદેશીર ખુસરૂ ત્યાંના લોકોની રાહબરી કરે છે. સાંજે ગામમાં ફરી વળી પાછા મુકામે આવી, આગેવાનો સાથે વાતચીત કર્યા બાદ ખાણું ખાધું. શાહનામું સાંભળવામાં કેટલોક વખત પસાર થવા પછી છેક મોડી રાત્રે બીસતરો પાંચરી સુઈ ગયો.

સવારે અહીંયાની સ્કુલની મુલાકાત લીધી, જેમાં ૨૧) છોકરાંઓ શીખતા હતા. બે કલાક છોકરાઓને શીખવી રહ્યા પછી છોકરીઓ શીખવા આવતી હતી, કે જેઓની સંખ્યા ૧૫ ની હતી. અહીંયા છોકરા છોકરીઓને અપાતી કેળવણી ઘણીજ સરસ માલુમ પડી, અને તેનું માન “કચસરે હીન્દ” પત્રના માલિક મીં. એરચશાહ હીરજીબેહેલીનને ઘટે છે, કે જેવણ તરફથી આ સ્કુલનો કારોબાર ચલાવવામાં આવે છે. સઘળા છોકરાંઓને રાત્રે આતશકહેલમાં એકઠા થઈ બંદગી કરતાં જોઈ માફ હીલ હરખાયું, અને રસ્તમ બેહરામ જેવો એક સ્કુલનો માસતર પોતે મન ઉપર લઈ કામ કરે તો શું કરી શકે, તે મેં મારી નજરે નજર નોંધ્યું. આ ગામમાં છોકરા છોકરીઓને અપાતી કેળવણી તથા ધર્મના

જ્ઞાન માટે હું ઉસ્તાદ રૂસ્તમ બેહરામને વાજખી શાખાસી આપું છું, કે જેવણ મુંબઈ આવી ગયલા છે. ત્યાર પછી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે ગામની તમામ અનુભવન આગલ એક ભાષણ કરી મરહુમ હાંતરયાના ચુજર પામવાના દીવસે જશન કરવાની ગોઠવણ કરી, સઘળાઓ સાથે આતશકહેહમાં ગયો, જે ઘણીજ સરસ હાલતમાં હતું, અને તે મેરવાન કેઈખસરૂ બકરાબાદીએ મોટે ખરચે સમરાવ્યું હતું. આ ગામમાં કોઈપણ જરથોશ્તી બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો નથી. ગામના લોકોને ખુદા હાફેઝ કરી, ખાર વાગે સવાર થઈ બપોરે અલાહાબાદ ગામમાં આવી આતશકહેહની ઇમારતના એક બંધ ચોરડામાં ઉતારો લીધો.

અલાહાબાદ.

આજના દિવસે આસમાન વાદળાંઓથી ઘેરાયલું હતું. સાંજે ગામમાં ફરી વલી જેતાં માલુમ પડ્યું કે અહીંયા જરથોશ્તીઓની વસ્તી મુસલમાનોથી તદનજ અલગ હતી, અને તેઓની હાલત પણ સારી હતી. બધા મલી રપઠ જરથોશ્તીઓને સુખ શાંતીથી રહેતા જોયા. આ ગામમાં ૧૦ જરથોશ્તીઓ બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે.

લગભગ દરેક જરથોશ્તીઓના ઘેરમાં કાપડ વણવાની ખાવા આદમના વખતની હાથની લુમો હતી, અને તેઓના પહેરેલાં કપડાંઓ પોતે હાથેજ બનાવતા એવા ઉદ્યોગી ઝેરાંઓ મેં આ ગામમાં જોયા. એ બાબદનો તમામ અભ્યાસ ટેકનીકલ કોલેજમાં જઈ મેં સંપૂર્ણ કર્યો હતો, અને જ્યારે હું ઇરાન આવવા નીકળ્યો, તેની થોડા દીવસ અગાઉ જ્યારે “જામે જમશેદ” માં મેં વાંચ્યું હતું કે, સોલાપુરમાં કાપડ વણવાની હાથની લુમને વાસ્તે કોઈએ પેટન્ટ મેળવ્યું હતું, કે જે લુમ હાલના વખતમાં કોઈખી હાથની લુમ કરતાં ઘણીજ સરસ માલુમ પડી હતી, તે જો એકાદ મુંબઈમાં મંગાવી જરા તે ઉપર કામ કરવાની સમજણ લઈ સાથે ઇરાન લાવ્યો હતો, તો અહીંની જરથોશ્તી છોકરીઓને તેના જેવી લુમ આશીર્વાદ સમાન થઈ પડી હતો. આ ગામનાં બચ્ચાંઓ પણ ઘણાજ ઉદ્યોગી માલુમ પડ્યાં, અને ખેતી-વાડીમાં પોતાના કુટુંબોને મોટા મદદગાર થતાં માલુમ પડ્યાં. હુંકમાં કહું તો આ ગામના લોકો ઉદ્યોગી, સુખી અને આસુદા હતા.

સાંજના મારા ચોરડામાં તમામ મરહોની અંબુમન એકઠી થઈ, અને શાહનામુ વાંચવામાં આવ્યું. અરબાબ ફરીદુને ખુદાબક્ષ આવ્યા,

અને પહેલાં તો શાહનામાના લખાણની સચ્ચાઈ ઉપર જરા સમજણ નહીં પડે તેવી રીતે તકરાર કરવાની શરૂઆત કીધી. મારી પોતાની એ લાઇન હોવાથી એ બાબતના મારા સંપૂર્ણ અભ્યાસથી ભરપૂર જવાબો સાંભળી કહેવા લાગા કે, કાંચ નહીં એ લોકો શાહનામાને બદલે ધર્મની કૈતાબો વાંચી સંભળાવતા. મેં કહ્યું કે તમારી દલીલ વાજબી છે, પણ એક કોમ જે પોતાનો ધર્મ સાચવવા માંગતી હોય તો તેને સાથે સાથે જેરેમંદ પણ થવું જોઈએ, અને તે આધારે પાક-ઝાદ પ્રીરદોસીના શાહનામાના વાંચનો પણ અગત્યના છે. એ પછી ધર્મની બાબત ઉપર તકરાર ચાલતાં એ તકનો લાભ લઈ, ગાહામ્બારમાં થતા બીનજરૂર ખર્ચોને મેં સખત ભાષામાં વખોડી કાઢ્યા. માત્ર ગાહામ્બારની બાબત સીવાય બીજી બધી રીતે મારા બોલવાની તેવણ ઉપર અસર થયેલી માલુમ પડી હતી. ઓરડામાં સગડી સળગાવેલી હોવાથી, તથા અઠી કલાક વેરની વીચારવાંત તકરારોથી દરેક જણના હીલમાં ઠીક ગરમો આવી હતી, જે કે બહાર સખત તોફાની પવન ફુંકતો હતો.

અલાહાબાદમાં બરફવાલી ઠંડી રાત.

રાત્રે પડેલા વરસાદથી સવાર ઠંડકવાલી થઈ હતી, અને આકાશ ઉપર વાદળો હતાં. સગડી સળગાવવામાં આવી, ચા પી ગરમ થઈ, અરબાખ ફરીક્રુને ખુદાબક્ષ સાથે સ્કુલની તપાસ લેવા ગયા, કે જે સર દીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી ચલાવવામાં આવે છે. ત્યાં ત્રીસ છોકરાઓ ઉસ્તાદ શેહેરચારે રૂસ્તમના હાથ તળે કેળવણી લે છે. ત્યાંથી પાછા આતશકહેહમાં આવી, તમામ અનજીમન આગળ ભાષણ કરી, છેલ્લે બેહેશ્તી હાંતરયાનું જશન કરવાને તમામ મજલેસને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો. ભાષણ તમામ થયા પછી બરફ પડે તેવો સંભવ જણાવાથી તે દીવસે ઉપડવાનો વીચાર માંડી વાલ્યો. તરતજ બરફ પડવાનું શરૂ થયું તે છોક અરબી રાત વેર પડ્યું. ગામના લોકો સાથે તે દીવસ વાતચીતમાં પસાર કરી રાત્રે સુઈ ગયા. આતશકહેહની જમીન નાના પથ્થરવાલી હોવાથી તથા ઓરડો મોટો હોવાથી, પાંથરેલો ખીસતરો ઠંડો થઈ જતો હતો, તો જે કે સગડી સળગેલી રાખવામાં આવતી હતી. બીજે દીવસે જે કે બરફ પડ્યું બંધ હતું, તો પણ રસ્તો છ ઇન્ચ જેટલા બરફના પડથી ઢંકાઈ ગયેલો હતો. બહાર નીકળી ગામમાં ફરવા નીકળ્યા, તો ઘેરના માણસો પાવડે પાવડે અગાસી

પરથી ખરફ નીચે નાંખતાં હતાં. પહાડો, ઝાડો તથા ખીયાખાનનો દેખાવ હવે કાંઈ જુદોજ દેખાવા લાગ્યો. લાંબો વખતવેર વરસાદ તથા ખરફ ન પડેલું હોવાથી અનાજના ખેતરો સુકાતાં હતાં, તે હવે સફેદ ચાદર જેવા દેખાવા લાગ્યા, અને લોકો ખુશી થઈ ખુદાના શુક્ર ગુજારતા હતા.

હવે આજ ગામના ખીજા અરખાખ શરૂ થઈ જવાણ ખે દીવસ થયા ગામ ખહાર હતા તેવણની સાથે મુલાકાત થઈ, અને ખપોરે મને પોતાના ઘેરમાં આ ઉપર બોલાવ્યો, કે જ્યાં અરખાખ ફરીદુન વગેરે હતા. આ ખેઉ અરખાખના વીચારો કાંઈક જુદા હોવાથી મને તેના જવાબો આપવામાં ખહુજ વીચાર કરવો પડતો હતો. એમ કરતાં રાત્રે પાછા આતશકંદેહમાં આવી શાહનામુ સાંભળી સુઈ ગયો.

હવે એથે દીવસે પણ મારો વફાદાર સાથી શાહ વરેહરામ સવારના પહોરમાં ઉઠી, આકાશ તપાસી કહેવા લાગો કે વાદળ તો ઘેરાયલું છે, તેથી શેહેર ચઝદ તરફ જવાય તેડું લાગતું નથી. ખુદાના હોકમથી ધીરે ધીરે આકાશ ખુલી જઈ સુરજ દેખાવા લાગ્યો કે, અમોએ અમારો ખીસતરો ખાંધી લઈ, ગધેડાઓ ઉપર સવાર થઈ અલાહાબાદ છોડ્યું. અહીંયાના આતશકંદેહની હાલત તથા કારોબાર ઘણોજ સરસ માલુમ પડ્યો.

અરફસ્તાનમાં મુસાફરી.

ઈરાન દેશમાં આજુબાજુ ખરફથી ઢંકાયેલા પહાડો વચ્ચેના ખરફવાલા ખીયાખાનમાં ભર ઠંડીને દીવસે ગધેડા ઉપર મુસાફરી કરવી એ મારી જીંદગીની મોટી મોજ હતી. મારો મીત્ર શાહ વરેહરામ મારી તખીયત માટે ખહુજ ચીંતાતુર રહેતો હતો, પણ હું પોતેજ મારી તંદરોસ્તીની ઘણી સંભાળ લેતો હતો. ગધેડું પણ જમીન ઉપર અકેકો પગ ઠેરવી ઠેરવીને મુકે, કે રખેને ખરફને લીધે ખાડો ન જણાયાથી તેમાં પગ ઘુસી જઈ લાંગડુ થાય. અહીંયાના ગધેડાંઓ કેવી અકલ ધરાવે છે, તે જ્યારે શાહ વરેહરામ રસ્તામાં વાત કરે, ત્યારે હું અજબ થાઉં. એમ વાત કરતા કરતા, તથા ખુદરતી દેખાવો નીહાલતાં નીહાલતાં, નોસરાતાબાદ ગામમાં આવી લાગ્યા, જ્યાં એક એળખીતાના ઘેરમાં વીસામો લીધો.

નોસરાતાબાદ.

આ ગામના લોકો વીસ વરસ ઉપર ખીજે ઠંકાણે વસ્તા હતા, પણ

કમનસીબે ત્યાં આવતું પાણી બંધ થવાથી આ જગા ઉપર આવી નવું ગામ વસાવ્યું હતું જે ઘણુંજ સરસ છે. અહિંયાના જરથોશ્તીઓની હાલત પણ ઠીક છે, અને એકજ ઘર માલુમ પડ્યું જેમાંના જરથોશ્તીઓ બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે. આ ગામની સ્કુલ ઉસ્તાદ હીની-યાર અસપંદયાર ચલાવે છે, કે જેનો કારોબાર મુંબઈની ઇરાની જરથોશ્તી અંબુમનના હાથમાં છે. અહિંયા બધા મલી ૩૭) છોકરાઓ શીખે છે. મારા આવવાની બખર પડતાં અરબાબ જમશીદ બેહરામે અનબુમન બોલાવી, ત્યાં મેં એક ભાષણ આપી, મરહુમ માણેકજી સાહેબનું જશન કરવાની તાકીદ કીધી. અહિંયા છોકરીઓ પણ શીખતી હતી, પણ હાલમાં કાંઈક કારણને લીધે માત્ર પાંચ છ છોકરીઓજ આવે છે. આ ગામમાં આતશકહેહ નથી પણ લોકો બાંધવાનો વીચાર રાખે છે. અહિંયા વધારે વખત નહિ રોકાતાં તરતજ સવાર થઇ ચાલુ મુકી કસ્ત્રવીયેહ આવી લાગ્યા.

કસ્ત્રવીયેહ યા કેનુ.

આજથી પચાસ વરસ અગાઉ અહિંયા જરથોશ્તીઓની મોટી વસ્તી હતી, પણ કમનસીબે પાણીનો રોહ બંધ થવાથી અહિંયા જરથોશ્તીઓ ઉપર લખેલા અલાહાબાદ તરફ જઈ ગામ વસાવ્યું. લગભગ ૬૭ એક જરથોશ્તીઓની વસ્તી હાલમાં છે, જેઓની હાલત નાચાર છે. આ ગામમાં એક આતશકહેહ છે. આતશકહેહ આગલ આવી, લોકો સાથે વાત કરતાં ત્રીજે હીવસે પાછા સવારે આવવાનો વાયદો આપી ત્યાંથી ચાલી મુકી, નસરાબાદ ગામમાં એક ઓળખીતાના ઘેરમાં ઉતારો લીધો.

નસરાબાદ.

આ ગામમાં લગભગ ૩૫૪ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, અને હાલત ઘણીજ ખરાબ લાગે છે. નસરાબાદમાં એક આતશકહેહ છે કે જ્યાંના આતશને મુંબઈવાલા એક ઇરાની શેઠયા તરફથી નવા રૂપેરી અફરગાન્યામાં મુકવાની ક્રીયા રોજ આસતાદ માહ અમરહાદને (કહીમ) હીવસે થઇ હતી. અહિંની સ્કુલ સર હીનશાહ પીટીટવાલી મંડળીના કારોબાર હેઠળ ચાલે છે. સુરજ અસ્ત પામેલા હોવાથી નસરાબાદમાં વધારે વખત ન થાભતાં, ત્યાંથી તરતજ ચાલુ મુકી, શેહરના દરવાજા આગળ આવી, ગધેડા ઉપરથી નીચે ઉતરી મારા મીત્રને સોંપી, પગે

ચાલુ મુકી ઓરફનેજનો રસ્તો પકડ્યો. નીચે ઉતરી પગે ચાલવાનું કારણ એકે અંગ્રેજી પોશાકે ગધેડા ઉપર સવાર થઇ શહેરમાં જવાનું ઠીક નહીં લાગે. શહેરમાં પણ મારા ઓળખીતાઓ આવા ઠંડા હીવસોમાં બહાર જવાથી મારી હાલત વિષે વધારે ચીંતાતુર બન્યા હતા, પણ ખુદાના હુકમથી હું તો તદ્દનજ તંદરોસ્ત હતો.

થગદ.

હવે અંધારૂં હોવાથી બજારમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો ચુક્યો, ન મલે કોઇ એવો અફ્લમંદ માણસ કે રસ્તો પુછયે. એમ કરતાં થંડી રાતે ભુખ્યો ઠઠરતો થાકેલો રસ્તો શોધી હજી તો ઓરફનેજ તરફ આવતો હતો, એટલામાં મારો ઓરફનેજનો મદદનીશ મીરજા રસ્તમ મલ્યો અને ખબર અંતર પુછી કહેવા લાગો કે આજે સવારે બે ટેલી-ગ્રામો તમે ઉપર આવેલા છે. તરતજ હીલમાં અંદેશો પેદા થયો કે જો કાંઇ કામ હોય તો માત્ર એકજ ટેલીગ્રામ આવે. મારી ગરદન નીચે ઝુમાઇ ગઇ, અને તેમ થવાનું કારણ પુછતાં, મારામાં બોલવાની તાકાત પણ રહી નહીં. મારી ધાસ્તી મારા વહાલા ભાઇ સોરાબ વીધેની હતી; અને પહેલોજ તાર વાંચતાં તે ખરી પડી. અફસોસ પોકારી મારાં બીછાના ઉપર હું પડ્યો.

કોઇપણ ભોગે એક ભલું કામ કરવાની ઉલટમાં આખા સાત હીવસોની ઝેહમત ખેંચી, પુર ઉલટમાં પોતાને ઘેર તરફ પાછા ફરતા માણસ ઉપર, ઓ ખુદા! એ કેવો જીલમ! અરે એ તે કઇ રીતનો ઇનસાફ! અફસોસ!! ખોદા! મારા વહાલા ભાઇ સોરાબના રૂહને ગરોથમાન બેહેશ્ત બક્ષે!

ધરાન અને ધરાનના જરથોશ્તીઓની બેહતરી માટે ગુપચુપ કામ કરતી ધરાની જરથોશ્તી અનજીમને, મારા વહાલા ભાઇ સોરાબના ઓચીંતા મરણને લીધે, મને ઉપજેલા અતીશય દુખની વખતે, જે હીલાસો આપનારો તાર મારી ઉપર મોકલ્યો હતો, તે માટે આ તકે તેના એકમારગી લાયકીવાલા ઓનરરી સેક્રેટરી અને ત્રેઝરર મીં અરહેરીર ખુરશેહજી ધરાનીનો ખરા અંતકરણથી ઉપકાર માનું છું.

ધરાનમાં હાંતરયા ૩.

મરહુમ શેઠ માણેકજી લીમજી હોશંગ હાંતરયા કે જેવણ ધરાનમાં માણેકજી સાહેબને નામે વધારે બોલાય છે અને ઓળખાય છે, અને

اول پارسی هندوستان که از برای بهبودی حال همکیشان
خود بایران رفت

THE FIRST PARSEE MISSIONARY IN PERSIA
THE LATE MR. MANEKJI LIMJI HOSHANG HATARIA.

ધશનના પહેલા પારસી મીશનરી
અહેશત-અહેરેહ શેઠ માનેકજી લીમજી હુશંગ હાંદરયા.

જેવણે ધરાન હેશના જરથોશ્તીઓની બેહતરી માટે તન અને મન પટકીને પોતાની જીંદગીના છેડા સુધી ભારે ઝેહમત ખેંચી હતી, તેવણુ સાહેબનો આ દુન્યામાંથી ગુજર પામવાનો દીવસ જે શેહરેવર મહીનાના બહુમન રોજે પડે છે. તે દીવસ તમામ ધરાનના કુલ્લે જરથોશ્તીઓ એક ગંભીર તેહવાર તરીકે પાળી, જશન કરી તેવણુના કીધેલા કામો ભાષણો રૂપે આજના ખીલતાં ખચ્ચાંઓને કહી સંભલાવે, કે જેથી, જ્યાંવેર ધરાનમાં જરથોશ્તીઓ છે, ત્યાંવેર તેવણુ સાહેબનું નામ વીસરાય નહીં, એવી કાંઈ મારા જીગરની લાગણી હતી. અફસોસ! કે જ્યારે હું એ કામને વાસ્તે પુર જોશમાં હતો ત્યારેજ, મારા જીગરમાં એક કારી જખમ લાગ્યો, અને તેહેરાન તથા કેરમાનના જરથોશ્તીઓ સાથે એ બાબત ઉપાડી લેવાને સંદેશા કરતો રહી ગયો. ગમે તે હોય, તોપણ શેહરે યજ્ઞ અને તેની આસપાસના ગામડાંઓમાં તે દીવસે માત્ર માણિકજી સાહેબના રૂહને નહીં પણ સાથે સાથે તે વખતના અકાબર સાહેબોના અશો રૂહોને પણ યાદ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

એ દીવસને યજ્ઞ અને તેની આસપાસના તમામ ગામોમાં એક જાહેર જરથોશ્તી તેહેવાર તરીકે પાળવામાં આવ્યા હતા, અને એવી મતલબનું થોડાક ઇસારાઓ સાથનું લખાણ ત્રણ અથવાડયાં અગાઉથી યજ્ઞની અનજીમનના ત્રસ્ટીઓ ઉપર, મુખધની ધરાની જરથોશ્તી અનજીમનના પ્રતીનીધીઓ તરફથી મોકલવામાં આવ્યું હતું, જે યજ્ઞની અનજીમનના લાયકીવાળા ત્રસ્ટીઓએ ખુશી સાથે કબુલ કીધું હતું.

જો કે તે દીવસે સવારે ઠંડી રૂપડીગરી સુધી હતી, તોપણ સઘળાઓએ નાહી ધોઈને ઝડપથી દસ્તુર રસ્તમ મુબેદ ખુસરૂએ બંધાવેલા ગાહામ-ખારખાના તરફ ચાલુ મુક્યું હતું. આ ગાહામખારખાનાની મોટી ઇમારતમાં એક બાજુએ આતશકહેહ આવેલું છે. આતશકહેહની બાજુમાંજ એક મોટો હોલ આવેલો છે, જ્યાં જશનની કીયા કરવાની ગોઠવણુ કરવામાં આવી હતી. સવારે દશ વાગામાં તો આખો હોલ દસ્તુરો-અરખાઓ વગેરે માટીડાઓથી ભરાઈ ગયો હતો. એક તરફથી આ હોલની બાજુએ આવેલા ઓરડામાં સઘળી સ્કુલોના છોકરાઓ હાજર હતા, જ્યારે બીજી તરફના મોટા હોલમાં ઝેરાંઓ તથા સ્કુલની છોકરીઓ મોટી સંખ્યામાં એકઠી થઈ હતી. આ તમામ મીજલસ, એટલી તો મોટી, ગંજાવર અને દબદબા ભરેલી હતી કે ત્યાં હાજર રહેલાઓ

ઉપર એવીજ કાંઈ અસર માલૂમ પડતી હતી, કે આજ કાલમાંજ માણેકજી સાહેબ ગુજર પામ્યા હતા.

જશનની ક્રીયા.

લગભગ સારા દસ વાગે અહીંના હસ્તુરોએ જશનની ક્રીયા શરૂ કરી હતી, જે વખતે હાજર રહેલાઓમાંના ઘણાખરા અવસ્તાના કલામો ભણતા હતા. જશનની ક્રીયા પુરી થયા પછી સ્કુલોના છોકરાઓએ તથા માસતરોએ મરહુમ માણેકજી સાહેબે ઇરાની જરથોશ્તી કેમ ઉપરથી 'જજીયા' નામનો અલેમ કર ખાવીસ વરસની અથાગ મહેનત પછી કેવી રીતે હંમેશનો દુર કરાવ્યો હતો તે તથા દખ્ખમાઓ, આતશકહેલો, સ્કુલો વગેરે બંધાવી, જરથોશ્તી ટોળાંને કેવી રાહત આપી હતી વગેરે લાંબાણથી બયાન કરતાં જણાવ્યું કે, જો મરહુમ માણેકજી સાહેબ ઇરાનમાં વખતસર આવ્યા ન હોતે તો આજે આપણે કાંઈ પણ જરથોશ્તીને ઇરાનમાં જોવા પામતે નહીં.

મુખ્ય કરીને શેઠ મારકરની ઔરફનેજના એક ચેલા સોરાખ ગુશ્તારખ, અહીંના ઔરાંઓના અવસ્તા કલાસ તરફથી એવી તો છટાથી વીવેચન કર્યું હતું કે, તેને તાળીઓથી વધાવી લેવામાં આવ્યો હતો.

મરહુમ માણેકજી સાહેબના રૂહની સાથે તે વખતના અકાબર સાહેબોના રૂહોને પણ યાદ કરવામાં આવ્યાં હતાં, અને છેક સાડાખાર વાગે મોજલસ બરખાસ્ત થઈ હતી.

આ સઘળી ગોઠવણ કરવા માટે અહીંની અંજુમનના વડા હસ્તુર હસ્તુર મેરવાન હસ્તુર તીરંદાજ વાજખી મગરૂરી લઈ શકે.

ગામોમાં જશન.

એ દીવસે સર હીનશાહ પોટીટની મંડળી તરફથી પણ ગામોની સ્કુલો બંધ રાખવામાં આવી હતી. મેં અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે મને દરેક ગામના માણસ તરફથી ખબર આપવામાં આવી હતી કે, મજરેહે કલાનતર, બાફરાબાદ, એલાહાબાદ, નોસરાતાબાદ, એલ્યાબાદ, ખોરરમશાહ, કુચખીયોગ, કાસમાબાદ, ઝંઝનાબાદ અને તાફત ગામોમાં, કે જ્યાં જરથોશ્તીઓની મુખ્ય વસ્તી હતી, ત્યાં મારા ખરચથી મોકલાવેલા હસ્તુરોએ જશનની પવીત્ર ક્રીયા સાથે મરહુમ માણેકજી સાહેબ તથા અકાબર સાહેબોની સીફતમાં વીવેચનો કર્યાં હતાં.

ખુદા! અકાબર સાહેબોના રૂહોને તથા માણેકજી સાહેબના રૂહને શાંતી બક્ષે!

ડાક્ટર ગોહરેજ ધરાની.

મરહુમ માણેકજી સાહેબે બજાવેલાં કામો મેં સર હીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી છપાયેલા રીપોર્ટમાં વાંચ્યા છે, પણ ડાક્ટર ગોહરેજ ધરાનીએ માત્ર એક વરસની નાની જેવી મુદતમાં બજાવેલાં કામો તરફ જ્યારે હું નજર ફેંકું છું, અને સાંભળું છું, ત્યારે હું પોતે મનમાં વીચાર કરું છું કે, જે કોઈખી નરે માણેકજી સાહેબ પછી ખરા અંતકરણની લાગણીથી પોતાના પ્યારા જરથોશ્ટી મઝહબને પાછો જોશમાં લાવ્યો હોય, તથા બીજા જરથોશ્ટી કોમને લાયકના કામો હીન્મતથી કરી બજાવ્યાં હોય, તો તે શરમાળ ડાક્ટર ગોહરેજ ધરાની છે. ખાલી મોટાઇ મેલવવાની ઉમેદ એ બીચારાએ જરા પણ રાખી ન હતી. અરબાબોની કઠી પણ ખુશામત કીધી ન હતી, ગરીબોનો સાચો સાથી હતો, અને એજ ગુણો એવણની ફતેહના કારણો હતાં.

ડાક્ટર ગોહરેજની ભલામનો પમરાટ દુર ગામોમાં આવેલા જરથોશ્ટીજ નહીં પણ મુસલમાન ભાઈઓના મોહમાંથી પણ પમરતો મેં કાનેકાન સાંભળ્યો છે.

પ્રીરદોસી તુસી.

ધરાનનો આ મહાન કવી પ્રીરદોસી તુસી (કે જેના બહેશ્ટી રવાન ઉપર હજારો આકીન હોજે) તેની યાદગારી બાળવી રાખવાને સારું આજ થોડાક દીવસની વાત ઉપર શેહેરની દીવાલોપર ‘અંજુમને આસારે મેલ્લી’ તરફની છપાયેલાં કાગળો વળગાવવામાં આવ્યાં હતાં, કે જેમાં શરૂઆતમાં શાહનામાની થોડીએક દીલ ઉશકેરનારી બચેત લખી પછી જણાવવામાં આવ્યું હતું કે, “અય ધરાનના બેટાઓ! તમે જુવો કે, જુહી જુહી દેશની પ્રજાઓએ પોતાના નામીયા કવીઓને વાસ્તે કેવી બનફેશાની દેખાડી છે! દાખલા તરીકે અંગ્રેજે શેક્સપીયરની કબર સંગારીને માત્ર બેસી રહ્યા નથી, પણ સાથે સાથે તેની કબરની આગળજ એક મોટું કેતાબખાનું ઉભું કર્યું છે. જ્યારે આપણા દેશના નામીયા કવી પ્રીરદોસીની કબર આપણી બદબખતીથી વેરાન હાલતમાં આવી પડેલી છે,” એ વગેરે કેટલુંક બચાન કરી, છેવટે હરેક ધરાનના રહેવાસીઓએ તથા પાકઝદ પ્રીરદોસીના વખાણનારાઓએ પોતાનો ફાળો અરબાબ કંઈખુશરૂ શાહરૂખ ઉપર અરહીબેહશ્ટ (ખાસ્તાની) મહીનાની આખેરીમાં મોકલી આપવાને જણાવ્યું હતું.

આ પ્રમાણે લગભગ ૮૦૦) વરસના ગાળા પછી આપણો પ્રીર-
હોસી તુસી (સહજાન અલ અજલ) કે જેણે પોતાની જીંદગીના કીમતી
૭૧ વરસો વેર ભારે રંજ એંચી અસલી ધરાની પાદશાહ પેહેલવાનોની
૬૦,૦૦૦ બેટ બાજીમાં તવારીખ લખી, ધરાન દેશને પાછો જીવતો
કીધો હતો કે જે પોતાની મહેનતનો કાંઈ પણ બદલો મેળવ્યા વગર,
બલકે દુઃખી હીલે મરણ પામ્યો હતો, તે નરની કદર જીવવાની તક,
હાલમાં આપણા જરથોશ્તીઓને તથા ધરાની પ્રજાને જે કે ઘણી
અસુરેથી પણ હાથ લાગી છે, તે માટે ખુદાના હઝારો હઝાર શુક્ર
કરીશું. આ લખનાર પણ દુવા ગુજારી એવી શકતી માંગે છે, કે જેથી
પ્રીરહોસી તુસીનું જશન ધરાન દેશના જરથોશ્તીઓમાં ચાલુ થાય!

દખમા આગળનું જશન.

એવું કહેવામાં આવે છે કે આદર રોજ અને મેહેર (કહીમ)
મહીને પેલી કમનસીબ કાદસ્યાની લડાઇ થઇ હતી, કે જેમાં બહાદુર
ધરાની પેહેલવાન રૂસ્તમ ખીન હોરમઝદ, ખીજા હજારો ધરાની સીપા-
ઇઓ સાથે માર્યો ગયો હતો તે હીવસે અહીંના જરથોશ્તીઓ દખમા-
વાલા પહારની નીચે કીચાકામને સાડું ખાસ ખાંધેલી જગ્યાઓમાં
જઇ, તે માર્યા ગયલા અશો ફરોહરોને નામે જશન કરી આરાધે છે.
જે કે તે હીવસે રૂતુ સરદ હતી, તોપણ હું ગધેડા ઉપર સવાર
થઇ, શેહરથી લગભગ પાંચ માઇલ દુર આવેલી દખમાવાલી જગ્યાએ
જઇ અવસ્તાના કલામે પઢ્યો હતો. એ હીવસે લગભગ ચઝદ શેહેર
અને તેની આજુબાજુના ગામેમાંથી લગભગ બસો જરથોશ્તી નર-
નારીઓ એકઠાં મળ્યાં હતાં.

જશને મેહેરંગાંન.

મેહેર મહીનાના મેહેર રોજે પાકઝાદ શાહાનશાહ ફરીદુને નાપાક
ગુહાકને પકડી, દુન્યામાંથી બહી દુર કીધી હતી, તેની ખુશાળીમાં
આ જશન કરવામાં આવે છે. મને તો કાંઈ એવી આશા હતી કે,
ધરાનમાં આ જશન ભારે ધામધુમથી પળાતું હશે, પણ મારા જીવામાં
આવ્યું કે, ઘણાખરા દસ્તુરો તથા કોઇક બેહેલીનો પોતાના ઘેરમાંજ
જશન કરી પોતાના કુટુંબ કબીલાઓ સાથે પાંચ હીવસો આનંદથી
ખાવા પીવામાં ગુજારતા માણસ પડ્યા હતા.

મારી ધાર્મિક કેશિયાની અસરો.

પ્રીય વાંચનાર! હવે ખોદાના હોકમથી ચઝદ અને તેની આજુ-

ખાળુના ગામોમાં રૂઝ બે રૂઝ ઇરાની જરથોશ્તીમાં પોતાના પવીત્ર મઝહબ તરફની પ્રીતિગીરી વધતી જાય છે, અને જેઓ એક વખતે નહીં જરથોશ્તીઓમાં કે નહીં બહાઇમાં, તેઓ હવે પાછા જરથોશ્તી ધર્મ ઉપર એતેકાદ લાવી, સુદરેહ કસ્તી પહેરવા લાગ્યા છે, તથા તેઓ-માંનાં કેઇએક શીખેલા ભણેલા તે હવે પોતેજ જરથોશ્તી ધર્મની જુલંદી ઉપર વાએજ કરવામાં મને હમશરીક થતાં મેં જોયા છે. શીખેલા ઇરાનીઓમાં હવે જરથોશ્તી ધર્મની મોતેબરી ઉપર વાએજ કરવાનો કાંઈક જોમ આવતો જાય છે, તે તે અનજુમન તરફથી થતાં જશનો વખતે તેઓ તરફથી થતી વાએજે તેનો પુરાવો છે.

મારા તૈયાર કીધેલા ધર્મના રેસાલાઓ.

જો કે હું મુદ્દલે એક ધર્મઅભ્યાસી હોવાનો દાવો કરતો નથી, પણ મારા ફારસી લાખાના અભ્યાસ સાથે મેં આપણા ધર્મને લગતાં તમામ પુસ્તકોનો અભ્યાસ ચાલુ ખંતથી કરવા માંડ્યો હતો, અને બેહેશ્ત બેહેરેહ મારા ઉસ્તાદ કાવસજી એદલજી કાંગાના પુસ્તકો વાંચવામાં હું મારી મોજ સમજતો હતો. મુંબઈની જરથોશ્તી જશન મંડળીના ઘોરણ પ્રમાણે અહીં પણ મારા ખરચે જશનો કરવાના મેં શરૂ કીધાં હતાં, અને યઝદ તથા તેની આજીઆજીના ગામોમાં શુપચુપ મારી આજીના બળ ઉપર મુસ્તાક રહીને, જરથોશ્તી દીનની મોતેબરી વીધે વાએજ કરતો જતો હતો, તેની અસરની ખુબીઓના ઇસારાઓ દેહમુબેદોથી મારા કાનમાં આવવા લાગ્યા હતા.

યઝદની અનજુમન આગલ વાંચેલો પહેલો રેસાલો.

આજથી ત્રણ વરસની વાત ઉપર મેં સર કાવસજી હોલમાં મરહુમ માણેકજી હાંતરયાની જીંદગીની બાબત ઉપર એક ટુંકો પણ અગત્યનો રેસાલો વાંચ્યો હતો, તેજ રેસાલો મેં અહીં તેવણ સાહેબની વરસીને દીવસે, એટલે આતવાર તારીખ ૭ મી ફેબ્રુઆરીએ ગાહામખારખાનામાં મલેલી અનજુમન આગલ ફારસીમાં વાંચી સંભલાવ્યો હતો. હું દરેક ગામમાં જતો હતો, ત્યાં મેં મારે ખરચે મુંબાઇમાં છપાવેલા માણેકજી સાહેબના પોકચરો વેહેંચ્યા હતા, કે જેથી કરી એવણ સાહેબના કીધેલાં કામો હાલની ઉધરતી ઓલાદમાં તાજાં રહે.

મેં ગાથા, વંદીદાદ વગેરે કેતાબોમાંથી ફકરાઓ ચુંટી કહાડી, જરથોશ્તી દીનની મોતેબરી ઉપર એક ખાસ લાંબો રેસાલો તઘયાર

કીધો હતો, તે પહેલવહેલો મેં જમશેદી નવરૂઝને દીવસે હીંદુસ્તાનના જરથોશ્તીઓ તરફથી થયેલા જશન વખતે ગાહામખારખાનામાં વાંચ્યો હતો. જે બધાને એટલો તો પસંદ પડ્યો હતો કે, અહીંના જીર્જોર્ગ દસ્તુર, દસ્તુર રૂસ્તમ મુખેદ મુસર, કે જેવળુ અહીંની મુખેદોની અનજીમનના વડા છે, અને એક આખરૂદાર માતખર વેપારી તરીકે ગણાય છે, તેવળુના આગ્રહથી બીજે દીવસે પાછો અહીંની અનજીમન તરફથી થયેલા જમશેદી નવરૂઝના જશન વખતે વાંચ્યો હતો, અને દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝના કહયાથી, મારો રેસાલો ફરીજી રૂસ્તમ નામના ચાલાક ધરાની છોકરાએ જમશેદી નવરૂઝને ટાંકણે સરોષ રોજે મલેલી ખાનુઓની મજલેસમાં વાંચી સંભલાવ્યો હતો. ના એટલુંજ નહીં પણ કેટલાએક ગામના દેહમુખેદોએ મારી પાસેથી આ રેસાલો ઉતારી લેવા માંગ્યો હતો, કે જે મેં માટી ખુશીથી આપ્યો હતો.

બીજે રેસાલો મેં સુદરહેની પ્રીલસુપ્રી ઉપર લખ્યો હતો, તથા ત્રીજે કુસ્તી વીધે હતો, જે બેઉ રેસાલાઓ મેં ચઝદની અનજીમનના જશનો વખતે ભેગી મલેલી અનજીમન આગલ વાંચી સંભલાવ્યા હતા.

અશો જરથોશ્ત સાહેબનો હીસો.

એવળુ સાહેબના હીસાનું જશન આજ કેટલાંક વરસો થયાં અહીંની અનજીમને નાસેરી તરફથી કરવામાં આવે છે, એમ અહીંની અનજીમન ઉપર એક લખેલા કાગલનો મને જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો, જે માટે એ લોકોને ખરચીતજ શાખારી ઘટે છે. અનજીમને નાસેરી તરફથી થતાં દરેક જશનોમાં લગભગ દરેકે દરેક દસ્તુરો પોતાની હાજરી આપી મજલેસને હીપાવે છે.

હીસાના જશનને દીવસે ગાહામખારખાનામાં સવારથી લોકોએ આવવા માંડ્યું હતું તે નવ વાગા સુધીમાં તો ગાહામખારખાનું ઝેરાં, છોકરાં અને માટીડાઓથી ચીકાર ભરાઈ ગયું હતું. જશનની ક્રીયા પુરી થયા પછી મેં અશો જરથોશ્ત સાહેબની જીંદગી ઉપર એક રેસાલો ગાથા તથા વંદીદાદમાં આવેલા ફકરાઓ ટાંકીને વીગતવારે વાંચી સંભલાવ્યો હતો. એ પછી દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝે લંખાણથી અહીંના જરથોશ્તીઓમાં જણાતી કેટલીએક બહીઓ વીધે વીવેચન કરી, જરથોશ્તી દીન ઉપર દરેક જણે એકીન રાખી, તે દીનના કાયદા કાનુનો પ્રમાણે અમલ કરવા ફરમાવ્યું હતું.

છેલ્લે હીનીયારી સ્કુલના પ્રીન્સીપલ મીરજાં સરોખ નામના ઉધરતા જવાન, જેવણે અંગ્રેજીનો પણ સારો અભ્યાસ કીધો છે, તેવણુના બોલવા પછી છેક મોડેથી લગભગ સાડા અગ્યાર વાગે સઘળાઓ વીખરાયા હતા.

હીસાને દીવસે ગામોમાં થયલાં જશનો તથા વાઝેજો.

અશો જરથોશ્ત સાહેબના હીસાને દીવસે ચઝદ અને તેની આજીવનના તમામ ગામોમાં જશનો થાય, તથા અશો જરથોશ્ત સાહેબની સીફતમાં વાઝેજો થાય, કે જેથી ગામોમાં વસ્તા જરથોશ્તીઓમાં પોતાની હીન ઉપર આસ્થા વધે, તથા તે હીનના સ્થાપક વિષે સારો છાપ બેસે, એવી મારા દોલની ઉમેદ હતી. અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણુ પ્રમાણે ચઝદ શેહરમાંથી દુર આવેલા ગામોમાં એક દીવસ અગાઉથી દસ્તુરોને જરૂર જોગી ચીજો આપીને મારા ખરચે મોકલાવ્યા હતા, જેઓએ ત્યાં જઇ, અનજીમનને ભેગી કરી જશન કીધું હતું, તથા અશો જરથોશ્ત સાહેબની સીફતમાં અગાઉથી તઇયાર કીધેલી વાઝેજો વાંચી સમજાવી હતી. એ પ્રમાણે નસરાબાદ, કસ્નવીયે, નોસરાતાબાદ, અલાહાબાદ, બાકરાબાદ, મઝરેહ કલાનતર, એલ્યાબાદ, હુસેનાબાદ, કુચખીયોગ, ખઇરાબાદ, ઝઇનાબાદ, ચેમ, મુબારકે, તાફત, કાસમાબાદ, મોરયાબાદ, રેહમતાબાદ ગામોમાં એ દીવસ કઇક ગંભીરાઇથી ઉજવવામાં આવ્યો હતો. ખોરમશાહ ગામના લોકોએ પોતપોતામાંજ એક ફંડ ઉભું કરી તે દીવસ ઉજવ્યો હતો. એ દીવસે કીધેલી ગોઠવણુ પ્રમાણે કુચખીયોગમાં મારી હાજરીમાં જશન કરાવી, તથા અશો જરથોશ્ત સાહેબ વીષે લખેલો રેસાલો વાંચી, ત્યાંથી ખોરમશાહ ગયો હતો, જ્યાંનું આતશકહેહ જરથોશ્તી નરનારીઓથી ભરાઇ ગયું હતું, ત્યાં પણ મેં અશો જરથોશ્ત સાહેબનો રેસાલો વાંચી, ત્યાંના એક દોલસુઝ વતની શેઠ ખુદાદાદ અરદેશીર ખોરમશાહીએ આતશકહેહને અર્પણ કીધેલી મોટી આરસી ટાંગી હતી. એ પ્રમાણે સવારનો બહાર પડેલો તે રાત્રે ખુશાલ ચેહરે પાછો શેહરમાં ફર્યો હતો. આ પ્રમાણે આવરસે અશો જરથોશ્ત સાહેબના હીસાનો દીવસ ધરાની જરથોશ્તીઓએ પુર ગંભીરાઇથી પાળ્યો હતો, કે જેની માફક તેઓએ આજ સદીઓ થયાં ભાળ્યેજ પાળ્યો હતો.

ધરાનમાં જરથોશ્તી ધર્મને લગતા મારા ભાષણોને અસરકારક

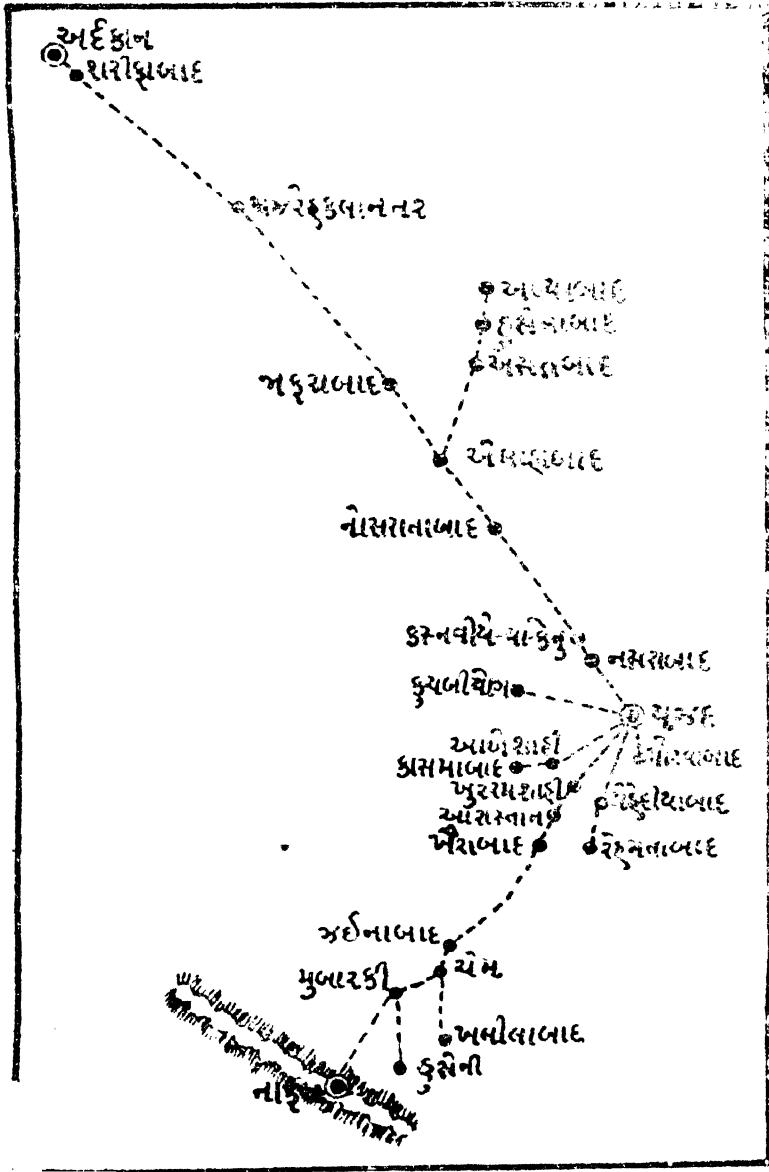
ખનાવવા સારું તથા ઇરાની જરથોશ્તીઓમાં ધર્મને લગતો ઇતખાર વધે એવા ખ્યાલથી મુંખઈમાં મેં મારા ખરચે અશો જરથોશ્ત સાહેબના તાકે ખોસ્તાનવાળા ચીત્રની ૬૦૦ નકલ ગ્લેઝદ કાગળ ઉપર છપાવી હતી. આ પીકચરો મને ખહુજ અગત્યના માલુમ પડ્યા છે, જે કે માંગણી વીધેશ છે. એ કામ સુંદર રીતે કરાવી આપવા માટે મીસ બાઇઆઇ લીમજી પાલમકોટનો હું અત્રે ઉપકાર માનું છું. પાકઝાદ પ્રીરદોર્સી તુસીનું જશન અહીંયા ઉજવવામાં આવે એવી રીતની ગોઠવણ કરવામાં હું પડ્યો હતો.

યઝદ અને તેનો બાળુના ગામમાં મારા ભાષણો.

જ્યારે મને યઝદમાં ૬ મહીના પુરા થયા હતા, અને તે વખતની નાની જેવી મુદતમાં મેં યઝદની અનજીમન તરફથી થતાં જશનો વખતે ભરાતી તમામ અનજીમન આગળ ૬ વખત દીની રેસાલાઓ વાંચ્યા હતા. તથા આ નીચે લખેલાં ગામો જેવાં કે નસરાબાદ, કસ્નવીયે, નોસરાતાબાદ, અલાહાબાદ, બાકરાબાદ, મેઝરેહે કલાનતર, ખોરરમશાહ, કુચખીયોગ, કાસમાબાદ, મોરયાબાદ, રેહેમતાબાદમાં અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે ગામનો વડો તથા દેહમુખેદની હાજરી સાથની તમામ અંજીમન આગળ મારા ખાસ તઇયાર કીધેલાં ભાષણો તથા રેસાલાઓ કોઇ ગામમાં એક વખત, તો કોઇ ગામમાં બેબેંચે યા ત્રણ ત્રણ વખત જઇ, બધાં મળી વીશ ભાષણો સંઘળાઓના સંતોષ વચ્ચે કોઇનીબી લાગણી ઉશ્કેર્યા વગર આપ્યાં હતાં, કે જેની સારી અસરો દેહમુખેદો તરફથી મારા કાનમાં સંભળાતી હતી, અને ખુદ ગામોનાં કલાનતરો તથા શેહરના દસ્તુરો પણ મારી સાથે દીની ભાષણો આપવામાં ઉલટ લેતા હતા. યઝદના આતશ બેહરામમાં રાતની વખતે છોકરા છોકરીઓની ભેગી મળતી મજલેસમાં માત્ર છ મહીનાની નાની જેવી મુદતમાં મેં પચીસ વખત નાની વાએજ્ને કરી હતી. આ પ્રમાણે જે પવીત્ર ભુમી ઉપર, આજથી લગભગ આઠ હજાર વરસ અગાઉ, અશો સ્પીતમાન જરથુશ્ત્ર સાહેબે પોતાનો માજદયસની જરથોશ્તી ધર્મ ફેલાવ્યો હતો, તેજ પવીત્ર ભુમી ઉપર તેવણુ સાહેબના એક નાચીઝ શાગેર્દ તરીકે, તેજ પવીત્ર ધર્મના ફરમાનોને પાછા લોકોમાં અમલ મુકાવવાની કોશેશ કરવા માટે હું પોતાને નસીબવંત સમજું છું.

યજ્ઞની આજુબાજુના ગામોમાં હીની વાઝેજો.

એવું બન્યું કે સોમવાર તારીખ ૧૭ મી મે ૧૯૨૬ ના હીને અશો સ્પીતમાન જરથોશ્ત સાહેબના હીસાને હીવસે ગાહામખારખાનામાં મલેલી

نقشه شهر یزد ودهات اطرافش

Yezd and its surrounding villages.

યજ્ઞ અને તેની આજુબાજુના જરથોશ્તી વસ્તીવાસા ગામો.

અનજીમન વીખરાતી હતી, તે વખતે નસરાખાદ ગામનો દેહમુખેદ રૂસ્તમે ખુદાદાદ, જે એક ચુસ્ત જરથોશ્તી છે, તે પોતાના ગરીબ ગામમાં જરથોશ્તીઓમાં પણ દીનનો જીસો ઉશકેરાય એવી કાંઈક ખાદેશ રાખતો હોવાથી, ટુરતજ દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાજ આગલ આવી, પોતાના ગામમાં ગાહામખારના દીવસો ઉપર એકઠી થતી અનજીમન આગલ જરથોશ્તી દીનને લગતી કાંઈ વાએજ થાય એવી મરજી ખતાવતાં દસ્તુર મેરવાને મને તરતજ એ ખાખદ વીધે ઇસારો કરતાં મેં તે રાજીખુરીથી ઉપાડી લીધી હતી.

તરતજ મેં ખોરરમશાહ, કુચખીયોગ, કાસમાખાદ, મોરયાખાદ તથા કસ્નવીયેહ ગામોના કલાનતરો તથા દેહમુખેદો સાથે સંદેશા ચલાવી, આ પાક ગાહામખારના દીવસો ઉપર, અમુક દીવસે તેઓના ગામમાં આવી વાએજ આપવાની પક્કી ગોઠવણ કીધી, કે તે વખતે ત્યાંની તમામ અનજીમન હાજર થાય.

કસ્નવીયેહ યા કેનુમાં વાએજ.

શુકરવાર તારીખ ૨૨ મી મે ૧૯૨૬ એટલે દેહ મહીનાના મેહર રોજની સવારે શેહેરના એક ઠરેલ તથા પઢેલ દસ્તુર દીનીયાર ખેહરામ સાથે કસ્નવીયેહ ગામ તરફ ગધેડું હંકાર્યું. આપણે આગળ જોયું તેમ એ ગામમાં જીમલે ૬૭ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જેઓની હાલત લાચાર પણ સંતોષી છે. આ ગામમાં ૩૦ જદીદો છે જેઓ સઘળાં જરથોશ્તીઓ સાથે ઘાડો સંબંધ રાખે છે. અહીંયા કોઈપણ જરથોશ્તી અહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ રાખતો નથી. મુસલમાનોની લગલગ ૨૫૦) માણસોની વસ્તી છે. આ ગામના જરથોશ્તી છોકરાઓ નજદીકમાં આવેલા નસરાખાદ ગામની સ્કુલમાં કેળવણી લેવા જાય છે, કે જેનો કારોખાર સર દીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી ચલાવવામાં આવે છે. અહીંયા એક આતશકહેહ છે અને દસ્તુર ખેહમને હોરમઝદયારે ચઝદેગર્દ નામનો ગંભીર પણ દેખાવલો, મજબુત ખાંધાનો જવાન અહીંનો દેહમુખેદ છે.

આજથી પચાસ વરસ અગાઉ કેનુમાં જરથોશ્તીઓની મોટી વસ્તી હતી, પણ કમનસીબે પાણી કમતી થવાથી ઘણાકે અલાહાખાદ જઈ ત્યાં ગામ વસાવ્યું હતું, જ્યારે ખાકીનાઓ અલ્યાખાદ, તાફત વગેરે ગામોમાં રેહવા ગયા હતા, તેઓ હજીખી ગાહામખારના દીવસોમાં કેનુ ગામમાં આવી એકઠા મલે છે. આ લોકોના ઘરો હજીખી ખંડીયેર

હાલતમાં ઉભેલાં જોવામાં આવે છે, જ્યારે કેટલાએક તો રેતીના ઢગલામાં દટાઈ ગયેલાં માલમ પડે છે.

હું જે દીવસે ત્યાં ગયો ત્યારે ગાહામખાર હોવાને લીધે આ ગામના અસલ વતનીઓ પણ આવેલા હોવાથી આતશકહેહમાં એક સારી જવળી અનજીમન એકઠી મલી હતી, અને ત્યાં મેં મારો લખેલો જરથોશ્તી દીનની મોતેખરી વીષેનો રેસાલો વાંચતો તથા સમજાવતો જતો હતો. આ માફ કેનુમાં ખીજ વખતનું લાપણ હતું. મારા લાપણ પછી દસ્તુર દીનીયારે પણ ગાહામખાર ઉપર એક ટુંક વાએજ કરી પોતાની દીન ઉપર ચુસ્ત રેહવા ફરમાવ્યું હતું. લાપણ પછી અરધો કલાક ધર્મને લગતા સવાલ જવાબો તથા વાતચીતમાં પસાર થયા પછી, સઘળાંઓએ આતશકહેહમાં દર હમકારાના દીવસે આવી હમખંદગી કરવા કહ્યું હતું. આથી ત્યાંથી પાંચ મીનીટના રસ્તા ઉપર આવેલા નસરાખાદ ગામ તરફ ચાલુ મુક્યું, કે જ્યાં પણ અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે અનજીમન એકઠી મલી હતી.

નસરાખાદ.

આ ગામ ખજરને રસ્તે શેહર છોડ્યા પછી થોડેક દુર આવેલું છે, જ્યાં મેં આગળ કહ્યું છે તેમ જીમલે ૨૫૪ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જેઓમાં ૩૦ વીધવા બાઈઓ છે, જેઓમાંની ઘણીખરી મુંબઈમાં આવી ગયેલીઓ છે. અહીંના જરથોશ્તીઓની હાલત ઘણીજ નાચાર છે. હું ગયો તે વખતે ગાહામખાર હોવાથી સઘળાંઓને આતશકહેહમાં આવેલી મોટી જગા ઉપર એકઠા કરવામાં આવ્યાં હતાં, જ્યાં મેં સુદેહેહ કુસ્તી ઉપર લખેલા મારો રેસાલો વાંચી સમજાવ્યા હતા, તથા ધર્મ સંબંધી કેટલીએક નસીયત દઈ માફ ખોલવું ખતમ કીધું હતું. નસરાખાદમાં માત્ર બેજ જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે.

આ માફ નસરાખાદમાં ત્રીજી વખતનું લાપણ હતું. અહીંયા મારા લાપણોની સારી અસર થઈ ચુકેલી છે, એમ મેં મારે કાને કાન અહીંના દેહમુખેદથી સમજ્યું હતું. એ પ્રમાણે સવારનો નીકલેલો રાત્રે મારે મુકામ આવી પુગ્યો હતો.

ખોરરમશાહ.

આતવાર તારીખ ૨૩ મી મેના દીને સવારે ખોરરમશાહ જઈ, ત્યાંની અનજીમન આગલ લાપણ આપવાની મેં ગોઠવણ કરી રાખી હતી, પણ મારા હમશરીક દસ્તુર શાહ વરેહરામની ગફલતથી હું શેહરમાંથી ખપોરે ઉપડ્યો હતો. એ દીવસે સવારે નેમેલા વખતે ન ગયેલો

હોવાથી મારું ભાષણ માંડી વાલણું પડ્યું હતું, કારણ કે આ મહીનામાં સઘળાઓ સાંજે પોતાના ખેતરોમાં જઈ જવ તથા ઘઉંની કાપણી કરવામાં રોકાય છે. એ ગામની મેં અનેક વખત મુલાકાત લીધેલી હતી, અને એ વખત ત્યાંની અનભુમન આગલ હીની રેસાલાઓ વાંચ્યા હતા.

આ ગામ શેહેરથી માત્ર એક માઈલના તફાવત ઉપર છે, કે ત્યાંના કોઈ એક જરથોશ્તીઓ મુંબઈ આવી ગયલા એમ ગુજરાતીમાં વાતચીત કરતા માલુમ પડે છે. અહીંયા ભુમલે (૫૭૩) જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જેઓમાંના થોડાએકની હાલત નાચાર માલુમ પડે છે. મુસલમાનોની વસ્તી થોડી છે જે ગામની પાહરે આવેલી છે. ગામની આજુ-આજુ ખાગો આવેલા છે. અહીંયા વીસ જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા માલુમ પડ્યા. અહીંની સ્કુલનો કારોબાર સર હીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી ચલાવવામાં આવે છે, જ્યાં બંધા મલી (૬૬) જવાન્યાઓ કેળવણી લે છે. અહીં એક આતશકહેલ છે, જે ભુનું છે અને ઇમારત પણ નાની છે.

કાસમાખાદ.

ગાહામખારને ત્રીજે હોવસે મેં કાસમાખાદ તરફ જવાનો રસ્તો પકડ્યો, જે શેહેરથી લગભગ ચાર માઈલ દુર છે. આ જગાની હવા અને પાણી ઘણું વખણાય છે. આ ગામમાં જરથોશ્તીઓની ભુમલે વસ્તી ૨૮૪ માણસોની છે, જેમાંના વીસ જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા માલુમ પડ્યા. આ ગામ સુખી અને સંતોષી છે, અને થોડાએકો મુંબઈ આવી ગયલા હીસે છે. અહીંયા મુસલમાનોની વસ્તી નથી. અહીંયાની સ્કુલનો કારોબાર સર હીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી ચલાવવામાં આવે છે, અને એક આતશકહેલ પણ છે.

સાંજે આતશકહેલના કમ્પાઉંડમાં ત્યાંની અનભુમન આગલ મેં જરથોશ્તી હીનની મોતેખરી વીષેનો રેસાલો વાંચી સંલલાવ્યો હતો, જે ત્યાંના રહીશોને પસંદ પડ્યો હતો. રેસાલો વાંચતી વખતે વચમાં થોડા ઘણા સવાલ જવાબો પણ કરવામાં આવ્યા હતા.

મોરયાખાદ.

આ ગામ શેહેરની ખીજુ બાજુના દરવાજાથી થોડેજ દુર છે, જ્યાં ૪૬૩ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, અને વફાહારે શેહેરચાર નામનો ચાલાક મજબુત ખાંધાનો ઇરાની ત્યાંની અનભુમનનો વડો છે. ગામ ઘણુંજ

ગરીબ છે અને બાપીસ વીધવા બાંધ્યો છે. મુસલમાનની વસ્તી સાધારણ છે. અહીંયા પંચાવન જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા માણસ પડ્યા, જેઓ સઘળા અજ્ઞાન ખેડૂત વર્ગના માણસો હતા. અહીંની સ્કુલ ઘણીજ સરસ રીતે હાલમાં નવી બાંધેલી છે, જેનો કારોબાર સર દીનશાહ પોટીટની મંડળીને હસ્તક ચાલે છે. સ્કુલની ઇમારતના સંબંધમાંજ આતશકહેલ પણ આવેલું છે.

ગાહામબારને થોથે દોવસે અગાઉથી કીધેલી ગોડવણ પ્રમાણે બંધારે ગામની તમામ અનબુમન સ્કુલમાં એકઠી મત્રી હતી, જ્યાં મેં સુદરેહ કુસ્તી ઉપર રેસાલા વાંચી, દાનને લગતા ચુંટી કાઢેલા ફકરાઓ વાંચી સમજાવ્યા હતા. ત્યારપછી એ ગામના કલાનતર વફાદાર શેહરચારે પણ આપણા પંગામ્બર સાહેબની તારીફમાં એક ભાષણ કીધું હતું, તથા પોતાની અનબુમનને જરથોશ્તી દાનના તરીકેકા પ્રમાણે ચલાવવા ફરમાવ્યું હતું. એ પ્રમાણે દાનને લગતી વાતચીતમાં કેટલોક વખત ગુજર્યા પછી રાત્રે શેહરમા પાછો ફર્યો હતો. આ ગામ શેહરની નજદીક હોવાથી મેં ઘણીક વખત મુલાકાત લીધી હતી, તથા આ માફે ત્રણ ભાષણ હતું.

કુચબીયાગ.

આ ગામ ખોરરમશાહની બાબુમાં શેહરથી લગભગ એ માઈલના તફાવત ઉપર છે, જ્યાં બુમલે ૨૮૦ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જ્યારે મુસલમાનો થોડા છે. અહીંના જરથોશ્તીઓ ઘણાખરા મુખેઈ બાપી ગયલા હોવાથી ઠાક હાલતમાં છે, અને ગામની પાહરે બાગો ધરાવે છે. અહીંયા વાસ જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા માણસ પડ્યા. મરહુમ શેહ હોરમઝદ શેહરીચારે બંધાવેલું સ્કુલનું મકાન ઘણુંજ સરસ છે, અને સર દાનશાહ પોટીટની મંડળી તેનો કારોબાર ચલાવે છે. આ સ્કુલના મકાનના સંબંધમાંજ અહીંનું આતશકહેલ પણ આવેલું છે.

પાંચમાં ગાહામબારને દોવસે ઘાટકોપરવાલા બાણીતા રશીદ જમ-શેહ ઇરાનીની પાર્ટી સાથે અહીંયા આવેલા મીં દાનશાહ મેરવાન ઇરાની તથા મહુક શેહરચાર સાથે અગાઉથી કીધેલી ગોડવણ પ્રમાણે બંધારે કુચબીયાગ તરફ ચાલુ મુક્યું. મીં દાનશાહ મેરવાન પણ પોતીકા બાપીકા વતનમાં આવવાના હોવાથી ગામમાં ખુશાળી ફેલાઈ હતી, અને તેવણ સાહેબને એસ્તકબાલ લેવા ગામની પાહરે આવેલા

જરથોશ્તી મોહલ્લામાં અનભુમન એકઠી મલી હતી, જ્યાં તેઓ સગાં વહાલાં તથા દોસ્ત આસનાઓ સાથે મલી ભેટી રુકુલના મકાનમાં દાખલ થયા હતા. મીં દીનશાહ મેરવાનને મારા ભાષણનું પ્રમુખપદ લેવાને ગામના વડાએ અરજ કરી હતી. ત્યાર પછી મેં જરથોશ્તી દીનની મોતે-બરી વીધે રેસાલો વાંચ્યો હતો. મીં દીનશાહ મેરવાને પ્રમુખપદથી ગામના લોકોને બાળે વખત ચીમકી તથા બાળે વખત નસીયત દઈ, પોતાના ધર્મ ઉપર ઓસ્તવાર રહેવા ફરમાવી, બીજાઓ સાથે સલાહ સંપન્નથી વરતવા ફરમાવ્યું હતું. ત્યાર પછી ગામમાં ફરી હરી મોડેથી શહેર તરફ હંકાર્યું હતું.

એ પ્રમાણે પાંચ ગાહામબારના હીવસો, કે જે હીવસોમાં અહીંના જરથોશ્તીઓ પોતાનો કામધંધો છોડી દઈ ગાહામબારમાં એકઠા મલે છે, તેનો મેં કોઈપણ ભોગે મારા દીની કામ બજાવવામાં પુરેપુરો લાભ લીધો હતો.

મીં દીનશાહ મેરવાન ધરાની.

મીં દીનશાહ મેરવાન ધરાની અહીંયા આવી દરેક કામમાં ઠીક ઉલટ લેતા માલુમ પડયા. તેઓ અવારનવાર આબુબાબુના ગામોમાં ઉતરી પડી, જરથોશ્તીઓની હાલત તપાસતા રહેતા હતા. એઓ સાહેબ આતશબેહરામમાં ભરાતી રાતની મજલીસમાં પણ હાજરી આપી, દીની ભાષણો આપતા હતા, જે એવણની ખુઝર્ગ વચ્ચે જોતાં ઘણુંજ મગરૂરી ભરેલું હતું.

મીં મારકરની ચોરફનેજનો સ્પોર્ટ.

વહાલા રપ્પીક! જે બાક ઉપર જેહાનના પેહેલવાનો જેવા કે કેર-શાસ્ત્ર, નરીમાન, સામ, જાલ, રૂસ્તમ, ફરામર્ઝ વગેરે લડાઈના મેદાનમાં જંગો મરદાને મરદો સાથે લડાઈ કરી પોતાના ઘોડાની દોડ-ધામથી ધુળને આસમાનસે ઉડારતા હતા, તેજ ઝમીન ઉપર તેઓનાજ બેટાઓને બાળે કાંઈક દયાજનક હાલતમાં જોવું છું, ત્યારે અફસોસ છુટે છે. પણ એ બીચારાઓનો તે શું વાંક? અતીશય ઝુલમને લીધે તથા સખત કાયદાઓને લીધે પેલા કમ્મરમાંથી વાંકા વળેલા હીવાસળી જેવાઓની સામે પણ તેઓ હાથ લાંબો કરી શકતા ન હતા. પણ હવે ઝમાનો બદલાતો જાય છે, અને ક્યાની લોહી એકવાર ફરીથી પોતાના પુર બહારમાં પ્રકાશી નીકળે તેમાં શક નથી. ઘણો વખત થયો મને ચટ-પટ થયા કરતી હતી કે, આ બીચારા માબાપ વગરના છોકરાઓને માટે

એક સ્પોર્ટની ગોઠવણ કરૂં. બીજું કોઇબી રીતે તે મેળાવડો ઓરફને-જનાજ મકાનમાં કરવો, અને માત્ર તમામ જરથોશ્તીઓનેજ બોલાવવા, અને ત્રીજું કોઇબી ભોગે મારે તે હીવસે મારી તમામ તાલીમખાજી તથા કસરતો કરી દેખાડવી, કે અહીંયાના જરથોશ્તીઓબી જાણીને મગફરી લે કે એક જરથોશ્તી ખચ્ચો શું કરી બતાવે છે.

તેવામાં મુંબઇની ધરાની જરથોશ્તી અનજીમન તરફથી એ વીષે ઇસારો થતાં આપણેબી આપણા હથીયારો જેવા કે બનાતી, લથ બનાવી, તલવાર વગેરે ફેરવવાની પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી, કે છોકરાઓમાંબી એક જાતનો લડાયક જીસ્સો પેદા થાય. હવે જ્યારે છોકરાઓને ખખર આપવામાં આવી કે દોડવા, કુદવા વગેરેનો મેળાવડો કરવાનો છે, કે તેઓમાંબી એક જાતનું ખમીર આવ્યું, અને રોજ દોડધામ કરી ઢહાડો પુછ્યા કરે. એમ કરતાં કરતાં ઓરફનેજના મકાનનો કમ્પાઉન્ડ નાનો હોવાથી તે લોકોને બહાર લઇ જવામાં આવ્યાં, જ્યાં મેળાવડાની અગાઉથીજ દોડાવ્યાં હતાં, તથા દોરડું ખેંચાવ્યું હતું, જ્યારે હાઇ જમ્પ, વાઇટ જમ્પ વગેરે ઓરફનેજના મકાનમાંજ કરી લીધું હતું.

આખરે શુકરવાર તારીખ ૧૧ મી જુનનો તે સબકતો હીવસ હતો. શેહેરમાં દેહમુખેદોથી તેડાં કરાવ્યાં હતા, તથા અનજીમને નાસેરીના સાહેબોને ઇજન કરવામાં આવ્યું હતું. પાંચ વાગાની અગાઉ તે ઓરફનેજના મકાનોની ચાર બાજુવાળી જખરદસ્ત અગાસીઓ તથા નીચેના બે ઓરડાઓ બેરાં છોકરાંઓથી ચીકાર થયા હતા, જ્યારે ખુલ્લો ચોક તથા બીજા ઓરડાઓ છોકરા માટીડાઓથી ભરાઇ ગયા હતા, તે એટલાવેર કે ઓરફનેજના મકાનમાં ચાલહાલ કરવું પણ મુશ્કેલ હતું. લગભગ સાતસો જરથોશ્તીઓનો તે એક જગી મેળાવડો હતો. મુંબઇવાલા મીં રશીદ જમશેદની તમામ પાર્ટી, શેહેરના અરખાબો વગેરેએ હાજરી આપી મેળાવડાને વધારે હીપાવ્યો હતો. ટેબલ ઉપર અગાઉથી ઇનામો ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં, તથા મેળાવડાના પ્રોગ્રામને દરેક રીતે ફેતેહમંદ કરવા માટે શેઠ દીનશાહ મેરવાન ધરાની ખડે પગે ઝેહમત ખેંચતા હતા.

શરૂઆતમાં મીં દીનશાહ મેરવાને એક પ્રીઝીકલ કલચરીસ્ટ તરીકે હાજર રહેલાઓ સાથે મારી ઓળખાણ કરાવી, કસરતથી ઉપ-જતા ફાયદાઓ સમજાવી, આશા રાખી હતી કે, અહીંની દરેક

જરથોશ્તી સ્કુલોમાં કસરત દાખલ કરી, છોકરાંઓને ઉત્તેજન આપવા દર વરસે સ્પોર્ટ કરવો નેધએ.

કસરતોનું પ્રાયામ.

પહેલા મેં નેલીના ચઉદ હાથો ફેરવી, ત્યાર પછી માંસના દરેક મસલોની જુદી જુદી ફી એકસરસાઇઝો દેખાડી, અને સીંગલ બનાવી ફેરવી હતી. ત્યાર પછી છોકરાંઓની એક નેડ બાકસીંગ રમી હતી, જેમાં અસફંદયાર શેહેરયાર જીત્યો હતો. મારી ખામ્મુ સાથની જુદી જુદી કસરતો દેખાડ્યા પછી, છોકરાંઓની બે નેડી કુસ્તી રમી હતી, અને મેં કુસ્તીના ઉપરના તથા જમીન પરના દાવો દેખાડ્યા હતા. આ પછી છોકરાંઓની મ્યુઝીકલ ચેરની શરત થઇ હતી, જેમાં દરેક જનને બહુજ ગમત મળી હતી. તલવારના સ્વ-ખચાવ તથા મારવાના હાંદી હાથો મેં ફેરવી દેખાડ્યા પછી, મીં મુલુક શેહેરયારની સાથે ફરીગટકાના હાથો બે લાકડીની મદદથી બતાવ્યા હતા.

અરખાખ રસ્તમે શાહજેહાન.

શેહેરના જાણીતા તથા બહાદુર અરખાખ રસ્તમે શાહજેહાન, કે જે પોતાની કામના લલામાં હમેશા આગેવાનીલયો બાગ લઇ બહાર પડે છે, તેવણના મુખારક હાથે છોકરાંઓને જુદી જુદી જાતના ઓગ-ણત્રીસ કીમતી ધનામે જેવાં કે પાકીટ, પર્સ, આરસી, છરી, રમાલ વગેરે તથા દોરડું ખેંચવામાં જીટેલાઓને અકેકી લખવાની એકસર-સાઇઝ બુક, પેનસીલ તથા રબર વેહેંચી આપવામાં આવ્યાં હતાં. એ પછી માનવંત બુઝાગ વેપારી જનાબે દસ્તુર રસ્તમે મોબેદ ખુસરૂના મુખારક હાથે અરખાખ રસ્તમે કુલનો હાર પહેરાવી તોરો આપ્યો હતો, તથા અરખાખ રસ્તમે શાહજેહાનના હાથે દસ્તુર રસ્તમે મોબેદ ખુસરૂને તોરો આપવામાં આવ્યો હતો, જે વખતે હાજર રહેલાઓમાં ખુશાળી પંથરાઇ હતી.

ભાપણો.

ધનામે વેહેંચી રહ્યા પછી, મેં એક દુકં ભાપણ કરતાં જણાવ્યું કે, આ મેળાવડો મુંબઈની ધરાની જરથોશ્તી અંબુમન તથા ઓરફનેજનાં સ્થાપક મીં મારકર તરફથી કરવામાં આવ્યો છે, કે જેઓની નેમ પોતાની ઓરફનેજના છોકરાઓ ફક્ત મનનીજ કેળવણી ન લેતા રહે, પણ સાથે સાથે પોતાના બદનને તંદરોસ્ત રાખવા સાડું કસરત

પણ લેતા રહે. આજે અહીંયા અરખાખ રૂસ્તમે શાહજેહાને મારા ઇજનને માન આપી, ખીચારા માખાપ વગરના છોકરાંએને ઇનામ આપવા જે ઝેહમત ખેંચી છે, તે માટે હું તેવણુનો તથા તમે સર્વે હાજર રહેલા-ઓનો ઉપકાર માનું છું. એ પછી અહીંની અંબુમને નાસેરીના પ્રિસીડન્ટ કાબેલ અરખાખ ખુદારેહેમ હોરમઝદયારે એક મીશનરી તરીકે મારી સેવાના વખાણ કર્યા હતાં, જ્યારે જેહાનયાન રકુલના વડા મીરજાં ફરીદુન નોરીરવાને પણ લાંબાણુથી વીવેચન કરી કસરતથી ઉપજતા ફાયદા સમજાવ્યા હતા. ત્યાર બાદ બળતાં સાથના હથીયારો નહીં ફેરવવાની એલતેમાસ થવાથી મેં સાંકળ સાથનો લથ તથા દબલ બનાવી બળતાં વગર ફેરવી દેખાડી હતી. એ પ્રમાણે ભુદી ભુદી જાતની કસરતોની મોજ ચાળી, ચા, આઈસ શરબત પી, આ ખુશ-નુમા જંગો જરથોસ્તીયાન મેળાવડો છેક મોડેથી વીસરજન થયો હતો.

યજ્ઞના આતશબેહરામમાં મલતી રાતની મજલેસો.

ઇ. સ. ૧૮૨૪ માં જ્યારે અમે મીં મારકરની પાર્ટી સાથે યજ્ઞ શહેરમાં આવી લાગા, ત્યારે તે તારીખ રદ માં મેં યાને રૂઝે બેહરામના મુખારક હીવસની રાત્રે જ્યારે હું એખેલા આતશબેહરામમાં ગયો હતો, ત્યારે ત્યાં બંદગી કરતા દસ્તુર ખુસરૂ મુબેદ જમશીદના ફરમાવ્યાથી હાજર રહેલાઓ આગળ મેં એક ટુંક હીની વાએજ કીધી હતી. જ્યારે હું આતશબેહરામમાંથી પાછો ઘરે ફરતો હતો, ત્યારે ત્યાં હાજર રહેલી બાનુઓ તરફથી મને કહેવામાં આવ્યું કે તમે કાલેખી આવો તો ડીક. એ પ્રમાણે છોકરા છોકરીઓ તે વખતે દર-રોજ રાત્રે આતશબેહરામમાં ભેગા મલતા હતા, અને ત્યાં તેઓ તરફથી ધર્મને લગતી વાએજો કરવામાં આવતી હતી, તથા શાહનામુ વાંચવામાં આવતું હતું. મારા યજ્ઞ છાંડ્યા પછીખી તેઓએ આતશ-બેહરામમાં ભેગા મલવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું, અને હાલમાં પણ તે રાતની મજલેસો હંમેશાં ભરાતી ચાલુ છે.

ઇનામનો મેળાવડો.

તારીખ ૧૫ મી જૂન અને બેહરામ રોજના મુખારક હીવસે હાલમા આ રાતની મજલેસમાં જે જે છોકરાં છોકરીઓ દરરોજ આવી પોતે વાએજો, હીની રેસાલાઓ તથા શાહનામુ વાંચતા હતા, તેઓને ઇનામ આપવાનો મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. જે કે આતશબેહરામનું જીનું મકાન મેળાવડો કરવાને ખીલકુલ નાલાયક હતું,

તોપણ મેં ત્યાંજ મેલાવડો કીધો હતો. સવારેથી તે મકાનને સાફસુફ કરાવી, ગાલીચાઓ પાંથરવામાં આવ્યા હતા. સાંજે ત્યાં જશન કરવામાં આવ્યું હતું, કે જે વખતે તમામ મકાન મુખ્ય કરી ખાનુઓ તથા છોકરાં છોકરીઓથી ભરાઈ ગયું હતું. હાજર રહેલાઓમાં જાણીતા ધરાની ખાનુઓ તથા જીઝાર્ગ ઢસ્તુર રૂસ્તમ મુમેદ ખુસરૂ, વડા ઢસ્તુર મેરવાન મુમેદ તીરંદાઝ, અરખાઓ રૂસ્તમ શાહજેહાન, રૂસ્તમ માવંદા વગેરે હાજર હતા. જશન પછી છોકરા છોકરીઓએ જીદા જીદા ધર્મને લગતા રેસાલાઓ વાંચ્યા હતા, તથા શાહનામુ ગાઈ સંભળાવ્યું હતું.

અરખાખ ખુદારેહેમ હોરમઝદયાર.

અરખાખ ખુદારેહેમ હોરમઝદયાર કે જે અહીંની અંજુમને નાસેરીનો પ્રેસીડેન્ટ હતો તથા ઘણાજ કાબેલ માણસ ગણાય છે, તેવળુના મુખારક હાથથી વીસ છોકરા છોકરીઓને અશો જરથોશ્ત તથા અફરગાન્યુ સાથની નકસીવાલા રૂપાના ચાંદો, તથા મારા ગરીબ ખીસા પ્રમાણે ખરીદેલા ઇનામો વેહેંચી આપવામાં આવ્યાં હતાં, જેમાં શેઠ દીનશાહ મેરવાનને પણ રાતની મજલેસોમાં ચાલુ હાજરી તથા દીની ભાષણો માટે એક ચાંદ પેહરાવવામાં આવ્યો હતો.

ઇનામો વેહેંચી રહ્યા પછી માં દીનશાહ મેરવાને એક બોધદાયક ભાષણ કરી, એવી જાતની ધર્મી મજલેસોની જરૂર જણાવી, જે પ્રમાણે માણેક મુદ્દાં હાલમાં મુખધની જશન કમીટી માફક ચાલુ જશનો પોતાના ગીરેના ખરચથી કરાવે છે, તે પ્રમાણે તે જશનો ભવીષ્યમાં પણ ચાલુ રહે, તે માટે એક કમીટી સ્થાપવાની ઘણી જરૂર જણાવી હતી. એ પછી કેટલોક વખત ખુશ ગોફતેશુમાં પસાર કર્યા પછી ધીમે ધીમે સઘળાઓ વીખરાયાં હતાં.

હું જે જે ગામોમાં પહેલાં પગ મુકતો ત્યારે સઉથી પહેલાં ત્યાંના ગરીબ નાચારોને પૈસાથી મદદ કરતો હતો, અને એ રીતે તે ગામના લોકોનો પુર વીશ્વાસ મેળવી, મારા દીની ભાષણો કરી, તેઓ ઉપર જરથોશ્તી દીનની મોતેખરી વીશે મજબુત છાપ બેસાડતો હતો, એ રીતે પૈસા મને કીમતી મદદગાર થઈ પડ્યા હતા. ત્યાર પછી હું અશો જરથોશ્ત સાહેબની સખીઓ હાજર રહેલાઓમાં વહેંચી, તેવળુ સાહેબ વીધે લાયક શબ્દોમાં હુંક વીવેચન કરતો હતો. હવે જે ગામના દેહમુબેદો તથા કલાનતરે એટલે વડાઓ સુસ્ત જરથોશ્તી તરીકે માલુમ પડતા,

آقا پور داود

کسی کہ گانہا و سایر کتب مقدس دینی زرتشتی
را بزبان فارسی ترجمہ و تفسیر نمود

AGA POUR DAVOUD

WHO HAS TRANSLATED INTO PERSIAN THE GATHAS AND
OTHER ZOROASTRIAN RELIGIOUS SCRIPTURES.

आगा पूरे दाउद

ઝરથોસ્ત્રી ધર્મ પુસ્તકોનો ફારસીમાં તરજુમો કરનાર.

તેઓ પાસેથી હીનને લગતા ભાષણો કરાવી અગાઉથી કીધેલી ગોઠ-વણ પ્રમાણે એક હીવસે તે ગામની તમામ અનબુમન એકઠી કરી, તેવાઓની લાયક શબ્દોમાં વખાણ કરી, ચાંદો પહેરાવતો, કે જેથી તેઓ પોતાના ગામના જરથોશ્તીઓની ધર્મની બાબતમાં રાહબરી કરતા રહે. માત્ર એકજ ચીજ જે મને ઘણી જરૂરની હતી, તે આપણા જરથોશ્તી ધર્મની મોતેબરી હાંકમાં સમજાવનારાં ચોપાન્યાઓની હતી, જે જે મારી પાસે હતે અને ગામોમાં હું મારા ભાષણો સાથે વેહેંચતો જતે, તો કાંઈ ઓરજ અસર થતે. તેવી જાતના ચોપાન્યાંની અહીંયા ખાસ જરૂર છે. ધરાનના જરથોશ્તીઓને લાયકના મેં ગાથા-વંદીદાદ-હીનકર્દ તથા અવસ્તા વગેરે કેતાબોમાંથી ચુંટી કાઢેલા ફકરાઓ સાથના રેસાલાઓ જેવા કે જરથોશ્તી હીનની મોતેબરી, અશો જરથોશ્ત સાહેબની જીંદગી, સુદરેહ અને કુસ્તી અને આતશની બુલંદી ઉપરના રેસાલાઓ મેં અહીંની અનબુમન તરફથી જશનો વખતે વાંચ્યા હતા, જે બધાને ઘણાજ પસંદ પડ્યા હતા, અને તેઓના આગ્રહથી તે રેસાલાઓને ચોપાન્યાના આકારમાં છપાવવાનો હું હાલમાં વિચાર રાખું છું.

બુલાઇની ગરમી.

અહીંયા બુલાઇ મહીનામાં ગરમી ૧૦૦-૧૧૦ ડીગ્રીની વચ્ચે હતી, જ્યારે લોકોએ પોતાના ઘેરના છાપડાને બદલે અગાસી, કે જે મટોડીથી લીપેલી હોય છે, ત્યાં રાત્રે સુવાનું શરૂ કરી શકે હતાં.

જ્યારે યજ્ઞમાં મુકતાદનાં હીવસો હતા ત્યારે આપણા મુસલમાન ભાઈઓ બોલતા હતા કે તમે, આ તમારા દસ પવીત્ર હીવસો ઉપર આતશ સળગાવો છો, તેથી ગરમી વધારે પડે છે. ખરેખર શેહેરે યજ્ઞ કેળવણીમાં બહુજ પછાત છે.

આપણા રીટાયર્ડ થયેલા ફોરેસ્ટ ઓફીસર શેઠ રૂસ્તમજી માદન જ્યારે યજ્ઞ આવ્યા ત્યારે મારી આગલ બોલતા હતા કે, આજથી ચાલીસ વરસ થયા મારા હીલની ઉમેદ હતી કે, એક વખત માફ માદરવતન ધરાન જેવું, તે ખાલેશ મારી બુઝોર્ગ ઉમરે પણ પાર પડે છે, તે માટે તે સાહેબના હઝારો હઝાર શુક કરે છે. અરે! એવા તો કચકંઈ બુઝોર્ગોને મેં કાનેકાન બોલતાં સાંભળ્યા છે કે, અમારી બુવાનીમાં જે ધરાનની હાલત હાલના જેવી સંતોષકારક હતે તો, અમે ખરચીતજ એક ફેરો મારી આવતે, કરી અફસોસ કરે છે. હવે નામદાર

શાહાનશાહ રીઝાશાહ પેહેલવીનો રાજઅમલ શરૂ થયો છે, અને આપણા જરથોસ્તી જીવાન્યાઓમાં ધરિન તરફનો ચાહ અને દીલસોજી વધતી જાય છે, એ ઘણી ખુશાળીની વાત છે.

ફીરહોસી તુસીનો નાટક.

થોડા વખતની વાત ઉપર અહીંની દીનીયારી સ્કુલનો ઇનામનો મેલાવડો ગાહામખારખાનાના મોટા કમપાઉન્ડમાં થયો હતો, જે વખતે અહીંના નવા નેમાયલા ગવર્નર, લશ્કર તથા પાલીસના વડા વગેરે સર્વે જાણીતા મુસલમાન આસામીઓ હાજર હતા. એ વખતે ગાહામખારખાનું તમામ મરદ આરતોથી ખીંચોખીંચ ભરાઈ ગયું હતું, કારણ કે ઇનામ આપી રહ્યા પછી મરદુમ જગજહેર કવી ફીરહોસી તુસીનો નાટક કરવામાં આવનાર હતો. આ નાટકની સગળી ગોડવણુ દીનીયારી સ્કુલના પ્રીનસીપલ મીરજા સરૂપ લોહરાસ્પાને આભારી હતી, અને છોકરાઓએ પોતાનો પાટો ઘણાજ સરસ રીતે ભજવી બતાવ્યો હતો. યજ્ઞ જેવા શહેરની અંદર જરથોસ્તી છોકરાઓએ આ નાટક ભજવી બતાવી ફીરહોસીના નામને રોશન કર્યું છે, તે માટે તેઓ તથા સ્કુલના લાગતાવળગતા સાહેબો દસ્તુર રૂસ્તમ મોબેદ ખુસરૂ, દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝ, અરખાળ રૂસ્તમ માવંદા તથા શાહ ફરીદુન દસ્તુર ખુસરૂ વાજખી મગરૂરી લઈ શકે. મારે અહીં જણાવવું જોઈએ કે આ નાટકમાં જાણીતા ખાનદાનના એક મુસલમાન નખીરાએ આગેવાન ભાગ લીધો હતો.

ખોરરમશાહમાં છોકરીઓની સ્કુલનો પાયો નાંખવાની કીયા.

યજ્ઞ શહેરથી એક માઇલ દુર આવેલા લગભગ ૫૭૩ જરથોસ્તી વસ્તીવાળા ખોરરમશાહી ગામમાં છોકરીઓને લાયકની સારી સ્કુલની જરૂર જ્યારે ગોલવડવાળા શેઠ અરશેશર ખરશેહજી ઇરાનીના ધ્યાનમાં લાવવામાં આવી, ત્યારે તેવણુ સાહેબે એક સારી જેવી રકમ આ કામ સરંજામ ઉતારવા મુંબઈની ઇરાની જરથોસ્તી અનજીમનને સોંપી હતી, જે તેવણુને ઘણુંજ માન ભરેલું છે.

મુંબઈની ઇરાની અનજીમને મારી ઉપરના પુર વીશ્વાસથી જે જે કામો કરવા મને ઇસારો કરીધો હતો, તેમાં આ કામ પણ એક હતું. ખુદ ગામમાં સારી જેવી હવાવાલી જગ્યા માલમ ન પડવાથી, તથા જગ્યાના ભાવો વધારે હોવાથી, લાગતાવળગતા ગામના લોકોના આગ્ર-

હથી, ગામમાંથી બહાર નીકળવાનો દરવાજો છે કે જ્યાં તમામ જર-થોશ્તી વસ્તી છે, તે દરવાજાની બરાબર સામે આવેલી ખેતરવાલી જગ્યા વેચાતી હોવામાં આવી હતી, જે જગ્યા ઉપર આ મુખારક મદ્રે-સાનો પાયો નાંખવાની ક્રીયાનો દીવસ રોજ દેપદીન અને માહ બહમન (કદીમ) હતો. કેટલાક દીવસ અગાઉથી શેહેરના અરબાઓ તથા આબુ-બાબુ આવેલા ગામોના બાણીતા માણસો મલી લગલગ ૬૦ ચીઠીઓ મારી સહી સાથની બહાર પાડવામાં આવી હતી, તથા તમામ ખોરર-મશાહની અનબુમનને એ દીવસે ખાસ ઇજન કરવામાં આવ્યું હતું.

પાયો નાંખવાની દીવસ આગમ્ય એ કામને વાસ્તે મુંબઈથી ખાસ આવેલા રશીદે શાહમરહાન નામના કેળવાયલા સ્કાઉટે, ચાર તંબુઓ ઉભા કરી દેખાડી આપ્યું હતું કે, એક સ્કાઉટ ખચ્ચો શું કરી શકે છે. એ પ્રમાણે અમોએ દરેક રીતની ગોઠવણ કરી હતી, તથા સાંજે નેમેલા વખતની એક કલાક અગાઉથી તે જગ્યા ઉપર ફરેસ્તા ભાણાવ્યા હતા. ગામના મરદો, ઓરતો તથા ખચ્ચાં છોકરાઓથી જગ્યા હળીમળી રહી હતી. હવે પરો-ણાઓ એક પછી એક આવતા ગયા, તેઓને ઉસ્તાદ ખોદાદાદે કયોમર્સ, રશીદ શાહમરહાન અને હું આવકાર આપી તંબુમાં બેસાડતા હતા. હાજર રહેલાઓમાં દસ્તુર રસ્તમ મુબેદ ખુસરૂ, દસ્તુર મેરવાન મુબેદ વીરંદાઝ, દસ્તુર ખુસરૂ મુબેદ જમશીદ, અરબાઓ રસ્તમે શાહ જેહાન, સોરાખ, શાપુર, રસ્તમ માવંદા, મેરવાન જમશીદ વગેરે હાજર હતા.

દસ્તુર રસ્તમ મુબેદ ખુસરૂ.

બરાબર નેમેલા વખતે શરૂઆતમાં મેં એક ટુંક ભાષણ કરી, મુંબઈની ઇરાની જરથોશ્તી અનબુમન તરફથી આ “દબેસતાને દુશી-ઝગાને ખુરશીદી”નો પાયો શેહેરના બાણીતા માન પામેલા ખુઝોર્ગ વેપારી દસ્તુર રસ્તમ મુબેદ ખુસરૂના મુખારક હાથે નાંખવાની મેં અરજ કરવા સાથે કુલનો ગજરો પહેરાવી તોરો એનાયત કર્યો હતો. જે પછી અરબાખ રસ્તમ માવંદાએ અમે લોકોએ આ ખેતર જેવી જગ્યાની અંદર મહા મુસીબતે જે તારીફ લાયક કામ કરી બજાવ્યું હતું તેના વખાણ કરી, આ મદ્રેસાને દરેક રીતની કૃતેહ ધચ્છી હતી.

આ પછી દસ્તુર રસ્તમ મુબેદ ખુસરૂને હું પાયો નાંખવાની જગ્યાએ લઈ ગયો હતો, જ્યાં તેવણે ખોતાના સખકતા હાથે અવસ્તાના પવીત્ર

કલામો ભણી ફરજ બજાવી હતી. એ પછી શેઠ દીનશાહ મેરવાને પ્રસંગને અનુસરતું 'વીવેચન કથું' હતું, તથા જવાન રશીદે શાહ-મરહાને પણ ધરાની અનબુમનના વડા શેઠ દીનશાહ ધરાની સોલીસીટર તથા મદ્રેસાના સ્થાપક શેઠ અરદેશર ખરશેહજી ધરાનીનો લાયક શબ્દોમાં ઉપકાર માની તેઓ માટે દુવા ગુજારી હતી. આ પ્રમાણે સઘળાઓએ ટેબલો ઉપર બીછાવેલી મેવો, ફુટ, મીઠાઈ તથા ચાને ધનસાફ આપી, આ ભવ્ય મેળાવડો કે જેના જેવો મેળાવડો ચઝઝના કાંઈપણ ગામમાં આજ વરસો થયાં ભાગ્યેજ એકઠો થયો હોય તે છેક મોડેથી વીસરજન થયો હતો.

આ કામમાં મને મદદ કરવા માટે શાહમરહાને ધરાન, રશીદે શાહમરહાન, ઉસ્તાદ ખુદાદાદે કયોમરસ, અરબાબ મેરવાને ખુદાદાદ વગેરેનો ઉપકાર માનું છું.

ફરવરદગાનના દીવસો.

એક પછી એક તેહેવારના હીંગામો પુરા થયા પછી, મુકતાદના પવીત્ર દીવસો અનુભવવાની મને તક મળી. અહીંયા છેલ્લા મહીનાના પાંચ દીવસો સાથે ગાથાના બીજા પાંચ દીવસો મળી માત્ર દસજ દીવસો પાળવામાં આવે છે, જે દરમ્યાન અહીંના લોકો માત્ર પ્રીસીયારી તથા દેખાદેખી યા બીજા અનેક વહેમોથી ભારે ખરચો કરવાને બદલે ઘણાજ સાદી રીતે ઉજવે છે પછી ગમે તો તે એક અરબાબ હોય યા એક ફકીર હોય. નવરોજના દીવસે પહોર ફાટે તેની બે કલાક અગાઉ તમામ જરથોશ્તીઓ પોતાના ઘેરની અગાસી ઉપર જઈ આતશનું મોઢું બળતું કરે છે, જે વખતનો અસરકારક દેખાવ એક અજાણ્યા જરથોશ્તીની નજરે આતશની પ્રીદાગીરીનો કાંઈક ખ્યાલ આપે છે, અને ત્યાર પછી સવારે સર્વે દખ્ખમા આગળ જઈ ભણતર કરે છે, તથા આખો દીવસ ત્યાંજ ગુજારી સાંજને છેડે પાછા ફરે છે.

અહીંયા દરેક ગાહામખારોના પાંચે દીવસો પુર બહારમાં ઉજવવામાં આવે છે, જે વખતે સ્કુલો પણ બંધ કરવામાં આવે છે. દરેક ગાહામખારોના પહેલા દીવસે આતશબેહરામમાં જશન કરવામાં આવે છે, જ્યાં તમામ હસ્તુરો તથા ખાસોઆમ હાજર થઈ અવસ્તા ભણે છે. આ ગાહામખારો પાછળ ભારે પછસો ખરચવામાં આવે છે, જે સાધારણ અક્ષ-લની કાટાઈનું પરીણામ છે. ગાહામખારના આ પાંચે દીવસોમાં ગોશ્ત તથા બીજે ખોરાક એટલો બધો તો ખાવામાં આવે છે કે, ત્યાર પછી

ઘણાખરાની તળીયેત નાખુશ જોવામાં આવે છે.

પ્રીય વાંચક ! મારા અહીંના વસવાત દરમ્યાન મને હવે ચારે મોસમોનો અનુભવ મલી ચુકો છે. જે એક માણસે પોતાની જીવાનીનાં વખતમાં તનબદનને કસીને સ્વચ્છ સાદા ખોરાક સાથે નીતીમાન જીવંતી ગુજારી હોય, તો તે માણસ ધરાનનો શીયાળો તથા ઉનાળો સહેલાઈથી ખમી શકે છે, ના એટલુંજ નહીં, પણ શીયાળા પછી આવતી બહારની મોસમમાં તે માણસ ખીલી નીકળે છે. ધરાનની હવા ખુશનુમા તથા તાઝગી આપનારી છે, જ્યારે પાણી હજીમચત છે; પણ અફસોસ ! કે તંદરોસ્તી જાળવવાના નીચમોમાં ધરાન ઘણુંજ પછાત છે.

માસ અકટોબરમાં પાનખર રૂઠુ શરૂ થઈ, સવારો ઠંડકવાળી રહે છે, તો જે કે બપોરે તાપ લગભગ ૯૦ ડીગ્રી વેર જાય છે. આ મહી-નેથી લોકો પોતાના ઘેરની ઉપલી અગાસી ઉપર સુવાને બદલે પાછા નીચે ચોરડાઓમાં જાય છે. ધરાનમાં ઘણાખરા જરથોસ્તીઓની છાટી નબળી જોવામાં આવે છે, અને તેનું કારણ કાંઈજ નહીં પણ બેદરકારીથી ઉપલી અગાસી ઉપર સુવાને લીધે હોય છે. અકટોબર મહીનામાં લોકો ઘઉં તથા જવની રોપનીમાં રોકાઈ જાય છે.

ઘાટકોપરવાળા વેપારી રશીદ જમશીદની પાર્ટી ત્રણ મહીના ચઢદમાં રહી પાછી મુંબઈ તરફ ફરી હતી, જે વખતે એઓને લાયક માન મળ્યું હતું. જેમાં શેઠ દીનશ્યાહ મેરવાન ધરાનીને ખોરરમશાહ ગામની અંજીમન તરફથી એક ચાંદીની કાસકેટ સાથે માનપત્ર, અને અંજીમને નાસેરી, ખાનુઓના મંડળ તથા આતશબેહરામમાં મારી મલતી રાતની મજલીસ તરફથી એવણ સાહેબને અકેકું માનપત્ર એનાયત કરવામાં આવ્યું હતું.

હાલ સુધી મુંબઈ તરફથી કરવામાં આવતી તમામ નવજોતો માત્ર શેહેરમાંજ થતી હતી, પણ હવે અહીંના ખાનુઓમાં આસ્તે આસ્તે જાગૃતી જોવામાં આવે છે, જેને પરીણામે શેઠ એદલજી દફતરી તરફની નવજોતોમાંની ત્રણ, જે ગામનાં બચ્ચાંઓ જેવા કે કાસમાખાદ-મોરયા-ખાદ-નસખારાદના હતા, ત્યાં સવારથી જઈને ગામના તમામ બધરા, છોકરા અને માટીડાઓની હાજરીમાં નવજોતો કરવામાં આવી હતી, જે વખતે હાજર રહેલાઓ ઉપર આપણી દીની કીયાઓથી સારી અસર થયલી માલુમ પડતી હતી, અને ત્યાં દીની ભાષણો પણ કરવામાં

આવ્યા હતાં. એક બાજુથી બાનુઓ હવે ઉલટમાં આવી ગામોની છોકરીઓની કેળવણીની બાબતમાં કાંઈક દરજ્જે કોશેશ કરતા રહ્યા છે, જ્યારે શેહેરી મરદોની સુસ્તી હજી જેવીને તેવીજ જોવામાં આવે છે; અને શેહેરે યજ્ઞ રેતીના ખીયાબાનમાં આવેલું હોવાથી આપણા જરથોશ્તી શેહેરીઓ પોતાની આસપાસ દુન્યામાં કેવી રીતનું સુધારા વધારાનું વાતાવરણ ફેલાઈ રહ્યું છે, તેનું તેઓને જરાપણ ભાન હોય એવું મને તો કાંઈ જણાતું નથી. કાંઈ નહીં તેવો ગાહમબારેના ભારે ખરચમાંથી થોડો હીસ્સો બાજુ રાખી પોતાના ખચ્ચાંઓને કેળવણી તથા ઉદ્યોગ શીખવવા પાછળ તે ખરચે ?

રેહેમતાબાદ.

આ ગામ યજ્ઞ શેહેરથી ચાર માઈલ દુર છે, ત્યાં ૧૩૮ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જે સઘળા સંતોષી તથા હીક હાલતમાં છે. અહીંના ઊંરાં પણ એલાહાબાદના ઊંરાંઓની માફક ઉદ્યોગી છે, તથા દરેકના ઘેરમાં હાથે વણવાની અસલી લુમો જોવામાં આવે છે, અને ફરસુદને વખતે પોતાના ઘેરના તમામ કપડાંઓ પોતેજ વણીને પહેરે છે. અહીંયા એક આતશકહેદ તથા સર દીનશાહ પીટીટની મંડળી હેઠળ ચાલતી સ્કુલ છે, ત્યાં ૧૮ જરથોશ્તી તથા ૭ મુસલમાન મળી ૨૫) છોકરાંઓ કેળવણી લે છે. અહીંયા બે કુટુંબો મળી ચહેદ જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા માલુમ પડ્યા. ગામની બહાર એક અસલી કીલ્લો જોવામાં આવે છે, જ્યાંના ઓરડાઓમાં ગામના લોકો પોતાનો અનાજ વગેરે ભરે છે. અહીંયા લગભગ ૭૫૦) મુસલમાનોની વસ્તી છે, જેઓ સઘળા એતી કરે છે.

આ ગામમાં 'કોલાહે પ્રીરંગી' નામનો નામીયો બાગ પુનાવાલા ખાનસાહેબ અસફંદયાર રૂસ્તમ મુખારકીએ આજથી લગભગ ચાર વરસની વાત ઉપર ખરીદી, જરથોશ્તીઓની ઇજ્જતમાં વધારો કરી તેઓને ખીવાના પાણીનું સુખ કરી આપ્યું છે. આ બાગને 'કોલાહે પ્રીરંગા' કહેવામાં આવે છે તેનું કારણ એ કે, તેની અંદર આવેલી ઇમારતનો દેખાવ ખરાખર અંગ્રેજોની સોલા હેટને મલતો આવે છે.

ઉસ્તાદ કમખસર દીનીયાર.

આ ગામની મદ્રેસાનો માસતર તથા દેહમુબેદ ઉસ્તાદ કમખસર દીનીયાર, જે એક ધર્મી શીખેલો જવાન્યો છે, જે અહીંના જરથોશ્તીઓની રાહબરી કરે છે, ના એટલુંજ નહીં, પણ ધરાની જરથોશ્તીઓમાં

જરથોશ્તી હીનનો એતેકાદ વધારવાની દરેક રીતે કોશેશ કરે છે એ માટે તેને શાખાશી ઘટે છે. એની ઉંચ પ્રકારની અદબ તથા અકલ વખાણવાળેગ છે અને હીંમત આફીન કરવા લાયક છે. યજ્ઞની આજીબાજીના ગામોમાં હું ક્યો છું પણ પોતાના પ્યારા મજહબની પ્રીદાગીરીમાં એની ખરોખરીમાં હજી સુધી મેં કોઈને જોયો નથી.

આતશકહેહમાં જશન.

કદમી અરહીખહેશ્ત મહીનાના સરોપ રોજે અહીંના આતશકહેહમાં એક દમામદાર જશન કરવામાં આવ્યું હતું, જે વખતે શેહેરના પાંચ મુખેદો ઉપરાંત ગામની તમામ અનજીમન એકઠી મળી હતી. જશન પૂરું થયા પછી ઉસ્તાદ કંઈપસૂએ, મારો આતશની બુલંદી ઉપર લખેલા રેસાલા, જે મેં શેહેરની અનજીમન આગલ આતશખેહરામમાં વાંચ્યો હતો, તે હાજર રહેલાઓ આગળ વાંચી સંભળાવી. સારી અસર ઉપજાવી હતી. ત્યાર પછી દસ્તુર નામદારે પણ આતશની બુલંદી વિષે ટુંક વીવેચન કયું હતું. રાત્રે મેં પવીત્ર ગાથામાંથી ચુંટી કાઢેલા ફકરાઓ સાથે આપણા વખલુરે વખલુરાન અશો સ્પૃતમાન જરથોશ્ત સાહેબની જીંદગી ઉપર લખાણથી બચાણ કરી, એક જરથોશ્તી તરીકે જન્મ લઈ, આ દુન્યામાં જરથોશ્તી તરીકત પાલી, એક સુસ્ત જરથોશ્તી તરીકેજ જીંદગી વેર રહેવાની સમજણ આપી હતી. બીજે હીવસે મેં સુદરેહ-કુસ્તીની પ્રીલસુપ્રી સમજાવી, એક જરથોશ્તી તરીકે ખદન ઉપર સુદરેહ પેહરી, કુસ્તી બાંધવાની ફરજ સમજાવી હતી. આ ગામમાં મેં ચાર લાખણા આપ્યાં હતાં.

આરાસતાન.

આ ગામ ખોરરમશાહથી માત્ર અરધો માઇલ દુર આવેલું છે, જ્યાં ૨૧૬ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જે સઘળાંઓની હાલત સંતાપકારક છે. આ ગામની બાજુ મોટા મોટા બાગો આવેલા છે, જેઓમાંના કેટલાએક શેહેરના જરથોશ્તી અરખાઓની માલેકીના છે, જ્યાં તેઓ અવારનવાર શુકરવાર તથા બીજા તેહવારોને હીવસે ઉતરી પડી, ત્યાં આખો હીવસ પસાર કરી, રાત્રે શેહેરમાં પાછા ફરે છે. અહીંયા એક આતશકહેહ છે, તથા સર દાનશાહ પીટીટની મંડળી હસ્તક ચાલતી એક સ્કુલ છે, જ્યાં ૩૦ જરથોશ્તી તથા ૧૦ મુસલમાન છોકરાઓ ઉસ્તાદ મેરખાને ખુસરૂના હાથ હેઠલ તાલીમ લે છે, જે એ ગામનો

હુકમાન હકીમ જેવો ગણાય છે. અહીંયા મરહુમ શેહેરચારે બેહમન નામના ધરાનીએ મોટો ખરચ કરી “આખઅંખાર” એટલે પાણીની મોટી ટાંકી બાંધેલી છે, કે જ્યાંથી જરથોશ્તીઓ તથા મુસલમાનો પોતાને ખાવાપીવાનું પાણી આપું વરસ વેર મેળવી શકે છે. અહીંનો કલ્હાનતર અર્દશીર બેહમરદ એક પૈસાવાલો માણસ છે, તથા પોતાના ગામના જરથોશ્તીઓ તરફ સારો જીવ ધરાવે છે. આ ગામમાં લગભગ ૪૦૦ મુસલમાનોની વસ્તી છે.

આ ગામમાં મેં ત્રણ લાપણો ત્યાંની તમામ અનજુમન આગળ આપ્યાં હતાં, જે વખતે તે ગામના નેમાયલા દસ્તુર ખુદાદાદે હોરમઝ-દ્યાર, જેવણ પણ પોતાની હમકોમ તરફ સારી લાગણી ધરાવે છે, તથા એક ચખરાક જવાન છે તેવણે પોતાની દરેક મદદ મને આપી હતી. આ ગામનાં લોકોની ધર્મ ઉપર સારી આસ્થા છે, અને ત્યાંનો કલ્હાનતર તથા ખીજઓ પણ મને મગરૂરીથી કહેતા હતા કે અમારા ગામમાં એક પણ જરથોશ્તી બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો નથી. આ ગામમાં મારી તપાસ દરમ્યાન મને માત્ર એકજ પુરૂષ શકમંદ માલૂમ પડ્યો કે જેણે જ્યારે મારી વાએને સાંભળી, ત્યારે માફ બોલવાનું પુરૂ થયા પછી ત્રણે વખતે તેજ માણસે આપણા ધર્મની પ્રીલસુપ્રીની તારીફ કીધી હતી, અને મને દસ્તુર ખુદાદાદે હોરમઝદ્યારે કહ્યું કે, મેં આ માણસને પહેલીજ વખત આ પ્રમાણે આપણા ધર્મની સીકતમાં બોલતો સાંભળ્યો છે.

ખધરાખાદ.

આ ગામ આરાસતાનથી એક માઇલ દુર આવેલું છે, જ્યાં ૧૨૫ બહાદુર જરથોશ્તી ખરચાઓ લગભગ ૭૫૦-૮૦૦ મુસલમાનોની વસ્તીની અંદર પોતાના લાયક કલ્હાનતર રૂસ્તમે મુનહેગારના હાથ હેઠળ ટેક સાથે હજીખી ખડા રહ્યા છે, અને તેઓ ગામની પાદરે આવેલા બાગોના માલિકો છે. અહીંયા એક આતશકહેહ તથા સર દીનશાહ પીટીટની મંડળી હસ્તક ચાલતી મદ્રેસા છે, જ્યાં ૨૦ જરથોશ્તી તથા ૩ મુસલમાન છોકરાઓ તાલીમ લે છે. અહીંની મદ્રેસાનું મકાન આજથી પંદર વરસની વાત ઉપર રૂસ્તમે અસફંદ્યારે ખંધાવી આપ્યું હતું, કે જેઓ મુંબઇ આવી ગયલા હતા, અને હાલમાં બાગખાની કરે છે. અહીંના લોકોમાં હજીખી ક્યાની “બહુ લોહી” જેવામાં આવે છે, અને બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા કોઇએકે આજ કેટલાક

ચરસની વાત ઉપર આપણા દખ્ખાની બાજુમાંજ એક કપ્ર-સ્તાન બાંધ્યું હતું, તેને આજ ગામના બહાદુર જવાનોએ એક રાતમાંજ જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યું હતું, અને હજીબી તેની પડત હીવાલો તે બહાદુરોના કામની યાદ આપતી જોવામાં આવે છે. અહીંયા માત્ર બેજ જરથોશ્તી બહાધજમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા માલૂમ પડયા કે જેઓ મુંબઈથી આવેલા હતા. આજ ગામના રહીશ મરહુમ મેરવાન મેહરામ ખંધરાબાદી તારીખ ૧૪ મી એપ્રિલે એક નાપાક મુસલમાને મારેલા પાવડાના ફટકાથી મરણ પામ્યા હતા. આ ગામમાં લગભગ ૧૦ પાણીથી ચાલતી આટાની ઘંટીઓ જોવામાં આવે છે, જેના માલિકો મુસલમાનીન છે, અને મોટા નફો પેદા કરે છે. આ ગામની મેં ઘણીક વાર મુલાકાતો લીધી હતી અને રૂસ્તમે મુનદેગારના મુખપણા હેઠળ ત્યાંની તમામ અનજીમન આગલ બે વાર હીની ભાષણો આપ્યાં હતાં.

આબેશાહી.

આ ગામ શેહેરથી લગભગ બે માઇલ દુર છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે પહેલાં અહીંયા જરથોશ્તીઓની મોટી વસ્તી હતી, અને લગભગ ૭ આતશકહેદો હતાં, પણ મુસલમાનોના ભારે જીલ્લમને લીધે ઘણાકે વટલાઈ ગયા હતા, તથા કેટલાકે કાસમાબાદ જઈ રહ્યા હતા. હાલમાં આ તમામ ગામ મુસલમાનોથી વસાયલું છે. તેમાં માત્ર પાંચજ જરથોશ્તી ઘરો છુટા છવાયાં જોવામાં આવે છે, જેઓની વસ્તી માત્ર ૨૯ ની થવા જાય છે. અહીંનો એક રહીશ વફાદાર અર્દશીર મારી આગલ આગલા જીલ્લમોની યાદ દેવાડતો, મગરૂરી સાથે બોલતો જણાતો હતો કે, ગમે તેવા જીલ્લમો છતાં પણ હજીબી હું જરથોશ્તી તરીકેજ જીવું છું. આ ગામની બાજુમાં ઘણાખરા મુસલમાનીન માલે-કીના બાગો જોવામાં આવે છે, અને માનવંત બુઝર્ગ દસ્તુર રૂસ્તમ મેબેદ ખુસરૂનો પણ અહીંયા બાગ આવેલો છે, કે જ્યાં મેં કેટલાક હીવસો આનંદથી પસાર કર્યા હતા.

મારા વધુ રેસાલા તથા ભાષણો.

હું જે જે ગામોમાં ધર્મની વાએજ કરવાનો હોયું ત્યારે ત્યાંના દેહુમુબેદ તથા કલાનતરને અગાઉથી ખબર આપતો કે તે હીવસે તમામ અનજીમન એકઠી કરે, તથા તે ગામમાં શેહેર તરફથી નેમાયલા દસ્તુરને પણ ત્યાં બોલાવતો ચા તેની સાથે શેહેરમાંથી નીકળતો. મારા

આ કામની શરૂઆતમાં મને ઘણીજ નાઉમેઠી મળી, પણ ચાલુ કોશિશ અને ખંતથી હવે હું લોકોનો તમામ વીશ્વાસ જીતી શક્યો છું. અલખતાં સવારથી તે રાત વેર, માત્ર પોતાના ગુજરાનનેજ ખાતર અને નહીં કે કમાણીના સાધન તરીકે, ખેતીના ભારે દબાણને લીધે એ ખીચારાઓનેજ માફક આવતા હાવસ તથા નેમેલા વખતેજ ચાને ગરમાના હીવસોમાં ૧૦૫ ડીગ્રી-૧૧૦ ડીગ્રી વેરના તડકાના ખરી ખપોરે પણ હું ત્યાં જઈ તે લોકોને આપણા પવીત્ર મઝહબની ખરાખર સમજ આપતો હતો, જે તે ખીચારાઓ ઉલટથી સમજતા હતા, અને જ્યારે પોતાની અતી વહાલી દીનને તેઓ કેટલી હદ વેર ભુલી ગયા છે, એવી રીતનું માફ બોલવું સમજીને કોઈ કોઈ વખતે તે લોકોનું લોહી ઉશ્કેરાઈ આવતું, ત્યારે જો તે વખતે કોઈ દસ્તુર હાજર હોય, તો તેઓ તરતજ તેની તરફ કાંઈક તીવ્રસ્કારથી આંગળી કરી બોલતા હતા કે અત્યાર વેર એ લોકોએ ધર્મને વાસ્તે શું કીધું ! તમે જેમ કરો છો તેમ શું એ લોકોની ફરજ ન હતી ? અલખતાં અમાં તો કાંઈજ શક નહીં.

મેં તમામ ગાથા, વંદીદાદ, ખોરદેહ અવસ્તા વગેરે દાની કેતાબોની શાહદતોથી ભરપુર ઇરાનને ખંધબેસ્તા નવ મુખ્ય રેસાલાઓ ફારસીમાં તૈયાર કાઢ્યા હતા, જે મેં શહેરે યજ્ઞદની અનજીમન આગળ જુદે જુદે વખતે વાંચ્યા હતાં, જે વખતે તેઓએ પણ પોતાની હાલસાજી દેખાડી હતી. ગામોમાં તો હું હવે માફ તમામ ભાષણ મોઢેથીજ કરું છું, અને તેઓની આગળ ગાથા, વંદીદાદ, યજ્ઞન વગેરે કેતાબોમાંથી ચુંટી કાઢેલા લાયક ફકરાઓ તથા મોટા મોટા યુરોપાયન આલમાઓના આપણી દાન તથા કેામને વાસ્તે આપેલા મતો ટાંકી દેખાડી, તથા શાહનામામાંથી આપણા ખાપદાદાઓના માફમોનાં ખંટા ગાંધ સંભળાવી, તે લોકોનું દાની અનુન ઉશ્કેરતો હતો.

મારી સાથે લઈ ગએલી કેતાબો જેવી કે કુટારનું શાહનામું, મરહુમ એરવહ કાંગાનાં ધર્મ પુસ્તકો, ઇલમે દનુમ તથા રહિ જરથુશ્ત્રનાં અંકો વગેરે સઘળી કેતાબો પાકઝાદ શાએરાન શાએર પ્રારદોસી તુસીના કેતાબખાનામાં રહેશે, અને મારી માફક કોઈ ધર્મના શોખીન જવાનને ઇરાનમાં ખચ્ચીતજ કામ લાગશે. ઉપલી લાયબ્રેરીને સાફ મુંખધની

ધરાની જરથોસ્તી અંબુમને મારી ઉપર ત્રણ પેટીઓ ભરીને બીજી ધર્મની ચોપડીઓ મોકલાવી હતી.

હું જ્યારથી ધરાનમાં ગયો હતો ત્યારથી સ્ત્રી કેળવણીને મેં ઘણુંજ ઉત્તેજન આપ્યું હતું, અને દરેકે દરેક ગામમાં છોકરીઓની મદ્રેસા સ્થાપવાને વાસ્તે મારા ભાષણમાં ત્યાંના લોકોને તેના ફાયદાઓ સમજાવી બહુજ આગ્રહ કરતો હતો, કે જે છોકરીઓ કેળવણી લેશે તે જ્યારે તેઓ માતા થશે ત્યારે પોતાનાં બચ્ચાંને સારી રીતે ઉધારી શકશે, કે જેથી બુદ્ધ પોતાના કુટુંબને તથા પોતાની કોમને ફાયદો થશે વગેરે. મારી કીધેલી અસરની ખરકતે આજથી લગભગ ૮ મહીના થયા મઝરેહે કલ્હાનતર જેવા ગરીબ ગામમાં પણ છોકરીઓની મદ્રેસા શરૂ થઈ હતી, જ્યારે નોસરાતાબાદની છોકરીઓની સ્કૂલ બંધ થઈ હતી, તે પણ પાછી ચાલુ કરવામાં આવી હતી, અને આરાસતાન ગામના કલ્હાનતરે મને એવી શરતે એક સારી જેવી રકમની ઓફર આપી હતી, કે જે બાકીની રકમ મુંબઈમાં રહેતા આરાસતાનીઓ તરફથી છોકરીઓની મદ્રેસા બાંધવાને વાસ્તે તમે ભેગી કરી શકો તે હું પણ મારી તરફનો ફાળો આપવાને તૈયાર છું.

આપણા ધરાની ભાઈ બેહનો ઘેરમાં ચાલે પોતાનાં બેતીનાં કામમાં પણ પહેરી શકે તેવી રીતના ઘણાજ બાંધબેસ્તા સદરાઓ એ લોકોનાજ વણેલા સફેદ જાડાં કપડામાંથી નમુના તરીકે મેં સીવાડયા હતા, અને જે જે ગામોમાં હું ભાષણ કરવા જતો હતો ત્યાં ત્યાં તેઓને તે સદરાઓ આપતો, તથા તેની સમજણ પણ દેખાડતો હતો; તેવીજ રીતના સદરા પહેરવાની અને તેનીજ ઉપર કુસ્તી બાંધવાની મજબૂત ભલામણ કરતો હતો. સાથે સાથે હાખલા દલીલોથી દેખાડી આપતો હતો કે, તેઓની બદબખ્તીનું કારણ કાંઈજ નહીં પણ પોતાની પ્યારી જરથોસ્તી દીનના ફરમાનો ભુલી જવામાં છે.

પહેલાં તે હું જે ગામમાં ભાષણ કરવાનો હોઉં તેની અગાઉ હું પોતે ત્યાં જઈ, કેટલા માટીડા, બેરાં, છોકરાં તથા છોકરી વસે છે તેની ખરાબર સંખ્યા બેળવતો, તથા બીજી દરેકે દરેક ખાતમીઓથી વાકેફગાર થયા પછીજ હું મારાં ભાષણો વીષે દીવસ નક્કી કરતો. એ કામ કેટલું બધું મુશ્કેલ છે તે આ ઉપરથી જણાશે કે, મેહડીયાબાદ યા કુલાબાદ કરીને ગામ, કે જે બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા જરથો-

શ્તીઓનું મુખ્ય ધામ છે, ત્યાં હું ત્રણ મરતમે જઈ આવ્યો હતો, પણ સંતોષકારક તપાસ કરી શક્યો ન હોવાથી મેં ત્યાં એકપણ વાએજ આ વખતના અરસામાં કીધી ન હતી.

એ પમાણે હું તાફત, મુખારકે, ચેમ અને ઝંઘનાખાદની એક વખત મુલાકાત લઈ આવ્યો હતો, અને હવે ત્યાં જઈ મારી વાએજે કરવાના હીવસો નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા.

યઝદથી ઝંઘનાખાદનો તૈયારી.

આ વખતે મારી સાથે મારા હંમેશના સાથી શાહવરેહરામને અખાડા કરી, રૂસ્તમ નામનો મજબૂત ખાંધાનો જવાન, કે જેણે એક વખતે મારા હાથ નીચે બળરચી તરીકે કામ કીધું હતું, તેને પસંદ કીધો. રૂસ્તમને આપણી તરફનું રાંધવાનું શીખાડવાની મેં ઘણીખી કોશિશો કીધી પણ ફેકટ; તે એટલા વેર કે હું તાફત ગામમાં ગયો ત્યારે ચારવેલા ઇંડામાં મીઠું નાંખવાનો અંદાજે વીસરી ગયેલો હોવાથી, તે મીઠું નાંખ્યા વગરનું ઇંડું કરી લાવી મને કહેછ કે, ‘ઇનજા નેમક અસ્ત, બે અનદાઝેહ શુ બેગીરીદ’ એટલે કે “આ રકાખીમાં નેમક લાવ્યો છું તે તમારે જોઈએ એટલું નાંખી લેજો.” ગમે તે કહો પણ રૂસ્તમ એક પ્રમાણીક અને વફાદાર જવાન છે. સવારના બીજી બામદાદે તથા રાત્રે સુતી વખતે એની સરોપ સાથની કુસ્તીનું લણતર તે કોઈપણ ઇરાની દસ્તુરને શરમાવે તેવા મીઠા શુદ્ધ હલકથી લણતો હતો, જે મને ઘણુંજ ગમતું હતું.

બુધવાર તારીખ ૧૨ મી અક્ટોબર અને અસપંદારમદ રોજની બીજી બામદાદે ઝંઘનાખાદ ઉપડવાનો હીવસ નક્કી કરી રૂસ્તમને ત્રણ હીવસ અગાઉથી કહ્યું હતું કે કોઈ જરથોશ્તી ઇરાનીનુંજ ગથેડું ભાડે કરે તો ઠીક. અહીંયા મારે જણાવવું જોઈએ કે હું નફ્ટ નાકે કોઈ પણ અરખાખનું ગથેડું કાલાવાલા કરી માંગતો ન હતો, પણ ભાડેથીજ મેલવતો હતો. ત્યાર પછી જે ગામોમાં વાએજે કરવાની હોય, ત્યાંના કોઈ પણ ઓળખીતાના ઘેરમાં ઉતરી, તે ખીચારા પાસે ખાવા પીવા વગેરેનો ખરચ ન કરાવતાં દરેક ચીજને મારા પોતીકા પૈસામાંથી મંગાવી ખાતો હતો, કે જેમ કરવાથી પેલો ખીચારો ઉતારો આપનારખી રાજી થતો હતો. મારી પાસે રહેતા જમશીદ નામના ઇરાનીને પુછતાં, તેને તો ચામડીજ કાપી નાંખે એવી રીતનું દરરોજનું ભાડું

માગ્યું. અંતે છેલ્લે હીવસે રૂસ્તમ છેક આબેશાહી ગામમાં રહેતા એક મુસલમાનનું ગધેડું ભાડે કરી આવ્યો. મેં કહ્યું કે “રૂસ્તમ! હું નહીં ધારતો કે છેક આબેશાહી ગામમાંથી મુસલમાન ગધેડું લઈને અહીંયા આવે.” રૂસ્તમ કહે કે “સાહેબ! તમે શહેરના ઇરાની જરથોસ્તીઓને હજી પીછાનતા નથી.” ટુંકમાં ઇસારો કરું તો રૂસ્તમનું બોલવું વાજબીજ હતું. ખડી બામદાદે ઉઠી રૂસ્તમને કહી સંભલાઉંચ કે જો પેલો મુસલમાન ગધેડું નહીં લાવશે તો ઝંઘનાબાદના લોકો મારા આપેલા કોલ વીધે શું વીચારશે વગેરે. પણ નહીં, અંતે આઠ વાગે બહારથી ખારણું થોકાયું અને ગધેડાવાલો આવી લાગ્યો.

તરતજ ચાનો ખાસ નાનો ડબ્બો, ખાંડ ચોખાની કોથળીઓ, પપેટા તથા ચઉદ ઇંચનો મુસાફરી તકયો વગેરે એક બાણુના ખોરજીનની અંદર દાખી, બહાર ધીનું વાસણુ લટકવું રાખ્યું, જ્યારે એક ખાસ નાનો ખાકી કોથળો જેમાં કેશમીરમાંથી વેચાતા લીધેલા ઉનના વણેલા ત્રણ પાટલા પત્તુઓ, એક મોટી શીયાલ, ગંજીફરાક, સદરો, ગરમ લેંગો, મોજાં વગેરે દાખી બાંધી, ખોરજીનની બીજી બાણુમાં ખોસ્થો. જમીન ઉપર નાંખી સુવાની મુસાફરી રજાઈ ગધેડાંની પીઠ ઉપર ગાદી તરીકે બીછાવી, તેને મજબુત પટાથી બાંધી લઈ, ગળામાં એક બાણુ કેમેરા તથા બીજી બાણુ વોટર બોટલ લટકાવી, કોટના પાંચ ખાસ મોટા ગજવામાં જરૂર જોગો સામાન, દવાની સીસીઓ, સાણુ, ટુવાલ, ગલાસ, તુથ પેસ્ટ, ડાયરી, ગોગલ તથા હાચનેમાથી ચાલતી હંમેશની ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ વગેરે મુકી ગજવાને બટનથી બંધ કરી, ગળાં ઉપર ગરમ મફલર વીંટાળી શહેર બહાર ચાલુ મુક્યું.

પોતાના માહરવતનના દર્શન કરવાને આરજીમંદ રહેલા મારા બહાલા જીવાન્યા! પહેલાં તો તું થોડી ઘણીબી ફારસી ભાષા ફેંકી જાણુતા રીખ, કે પછી તુંને કાંઈ પણ ચીજથી ડરી જવાનું કારણુ નથી; કારણુ કે કહેવત છે કે ‘હીંમતે મરદા-મદદે ખુદા’! પણ જો ભારી રેજાઈ, મોટા મોંઘા બંદુસો તથા લાંબા તકીયાઓ લઈને તું નીકળ્યો તો તારી મુસાફરી બહુજ મુશ્કેલ થઈ પડશે, તથા ખરચ પણ ઘણોજ થશે. વાસ્તે બની શકે એવો ખાસ મુસાફરીને લાયકનોજ થોડી જગા રોકતો હલકો બીસતરો તથા જરૂર જોગી ચીજો લાવવા-માંજ ફાયદો છે. મારા આગલા લખાણોમાં જાતી અનુભવથી મેં એ

વિષે અવારનવાર ઇસારાઓ કીધા છે. ખોરાકની ખાખહમાં ધરાન કોઇપણ રીતે મોંઘુ નથી પણ સંતોષ જોઇએ.

ઝંઝનાખાદ તરફ કુચ.

પહેલાં તો ખોરરમશાહ ગામની પાદરે આવેલી સુકાયલી નદી તરફ વાંક લઇ, ખુલ્લાં ખીયાખાનમાં દાખલ થયા કે જમણા હાથ ઉપર આરાસતાન ગામના બગીચાઓ દેખાવા લાગ્યા; વધુ આગળ ચાલતાં ખધરાખાદ અને ખાગે ખાનનામનો મોટી ઇમારતવાળો ખાગ ખુલ્લો નજરે આવ્યો. હવે ઇસ્તમેખી જોયું કે સાહેબની સાથે વાત કરવાનો આ મોકો ઘણાજ ઠીક હાથ લાગી ગયેલો છે, કે બોલવા લાગો, “સાહેબ! હું પણ તમારી સાથે હીંદુસ્તાન આવવા માંગું છું, કારણકે અહીંયા કોઇ પણ રીતે પૈસા એકઠા કરવાના સાધનો નથી. અમે રાત દીવસ મહેનત કર્યે છીએ, પણ જે કાંઇ મળે છે, તે માત્ર અમારા ગુજરાનને પુરતું છે.” મેં સવાલ કીધો કે, “ઇસ્તમ! તું બખરચીનો ધંધો છોડી દઇ ખેતી કાંચ નહીં કરતો?” ઇસ્તમે જવાબ આપ્યો કે, “સાહેબ, મેં ખેતીમાં પણ રાત દીવસ ભારે ઝેહમત ખેંચી પણ ફેકટ, ત્યારેજ મેં ખેતી છોડી બખરચીનો ધંધો કરવા માંડ્યો. તમે જોશો કે કોઇ પણ ખેડુત પોતે એટલા પણ પૈસા એકઠા કરી શકતો નથી કે જેથી પોતાનું ઘેર નવું બાંધી શકે; જ્યારે જે કોઇ મારા ઓળખીતાઓ મુંબઇ ગયા હતા, તેઓ ત્રણ વરસે સારા જેવા પૈસા એકઠા કરી અહીંયા આવી, સુખેથી ખાઇ પી પાછા મુંબઇ ફરે છે, અને તેઓ-માંના કેટલાએકે તો પોતાના ઘરો પણ નવાં બાંધેલા છે.”

ખરેખર જેઓએ ગામોમાં રહેતા ધરાની જરથોશતી ખેડુતોની જીંદગી નજરે નજર જોઇ તથા અનુભવી હોય છે તેઓ ખરેખર આકાંક્ષા પોકારે છે. ખીયારાઓનું લગભગ આખું કુટુંબ સવારથી તે રાત વેર ગમે તેવી સરદી તથા ગરમીની મોસમ છતાં ખેતીના કામમાં કેવું રોકાયેલું રહેય! તથા ખેતરોમાં પાણી લેવાને વાસ્તે ગમે તેવી ઠંડી રાતો છતાં કેવા ઇતેજાર રહેય!

કુટુંબનો વડો દુર ખેતીના કામમાંથી પોતાના નીમકહલાલ ગધેડા ઉપર બેસી, લાંબા ખામ્બુ સાથના બે પાવડા સાથે જ્યારે સુરજ અસ્ત પામ્યા પછી પાછો ગામમાં આવતો હું જ્યારે જોતો, ત્યારે દુરથી તેનો દેખાવ જોઇ કોઇક વાર મનમાં મુંજતો કે, “ચા ખુદા! એકવાર ગુર્જ, શમશીર ચા તીર અને નેજથી કામ કરતી કોમનો

આજે શું બદખખત હીવસ! લડાયક ઘોડા ઉપર સવાર થવાને બદલે એક દુબળું ગધેડું તથા હાથમાં નેજાને બદલે લાંબા પાવડા!" પ્રીર-દોસી પણ અફસોસ કરી બોલેછ કે "તોફાન બર ચર્ખે ગરદાન તોફાન" એટલે "ધીકકાર છે, આ ફરતા આસમાન ઉપર પ્રીટકાર હોજો!"

હું તમામ ગામનાં પૈસાની મદદને વાસ્તે તદ્દન લાયકના મુફ્તેસોને બોળખતો હતો કે જેઓમાં આંધળાઓ, વીધવાઓ વગેરે સમાઈ જતાં હતાં. એક વખતે એક મુફ્તેસ ગામમાં તદ્દનજ મુફ્તેસોમાં પૈસાની વેહેંચણી કરતાં એક ખીચારા ખેડૂતને પોતાની છ છોકરી-ઓનું શુજરાન કરવાની જોખમદારીની વાત મારા કાન ઉપર આવી. મેં તેને ખુદ બોલાવીને મારી નાકેશ શકતી મુજબ પાંચ કેરાન (દોઢ રૂપિયા) હાથમાં મુક્યા, જે કે તે ખીચારાને માટે આવી નજીવી રકમ લાયક ન હતી, તેણે તરતજ તે પૈસા પાછા ખીજા પાસે મોકલાવી દીધા. આ લખવાની મતલબ એ કે ગામોમાં રહેતો ધરાની બચ્ચો પોતાની ગમે તેવી હાલત છતાં સંતોષી, શરમાલ અને સ્વમાન જાળવનારો છે, જ્યારે શહેરી ધરાની બચ્ચાની ખાસીયત તદ્દનજ જુદા પ્રકારની મારા અનુભવવામાં આવી.

ઝંઘનાબાદ.

હવે ડુંગરોની બાબુથી ડિંચાણ જગા જતાં ઝંઘનાબાદ દુરથી દેખાવા લાગું, જે ગામ તમામ બાબુથી પહાડોથી ઘેરાયેલી ખીણના એક દરવાજા જેવું છે. અહીંયા અમે ત્રણ કલાકે એટલે અગીઆર વાગે (૮) માઇલ કાપી, ગામમાં દાખલ થઈ, ત્યાંની મદ્રેસાના એક આરડામાં ઉતારો લીધો. આ ગામમાં ૧૩૩ જરથોશ્તીઓ વસે છે, જેઓની હાલત ઠીક છે, અને બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો કોઇપણ જરથોશ્તી નથી. અહીંયા ૩૮ જહીદો વસે છે, જ્યારે એકજ મુસલમાન તથા ચાહુદી કુટુંબ છે. અહીંની મદ્રેસાનું મકાન મુંબઇમાં રહેતા ઝંઘનાબાદીઓ તરફથી રૂ. ૩૦૦૦) એકઠા કરીને બંધાવ્યું હતું, તથા બાકી બચેલા પૈસામાં ૬ મહીનાવેર મદ્રેસા ચાલુ રાખી હતી. એ પૈસા પુરા થયા પછી લગભગ બે વરસવેર ગામવાસીઓએ મદ્રેસા બંધ રાખી. હાલમાં જ્યારે કેળવણીની અગત્યતા સૌ કોઇને ધરાનમાં ખુલ્લી દેખાવા લાગી છે, ત્યારે અરધો પગાર સર દીનશાહ પોટીટની મંડળી તરફથી તથા અર્ધો ગામવાસીઓ તરફથી એકઠો કરી આપવાની શરતે મદ્રેસા ચાલુ કરી છે, જે માટે આ ગામના જુઝોર્ગ ખુસરૂ બહામરદ તથા

શાહમરદાને ખુસરૂ નામનો કઢાવર ખાંધાનો જવાન, કે જે એક દેહ-
મુખેક પણ છે, તેઓને શાખારી ઘટે છે. હાલમાં આ મદ્રેસામાં ૧૯ જર-
થોશ્તી, ૪ જહીદ, ૧ ચાહુદી તથા ૧ મુસલમાન મળી ૨૫ ખચ્યાઓ
કેળવણી લે છે. મદ્રેસાની ખાણુમાંજ એક આતશકહેહ પણ છે.

રાત્રે ગામના સઘળા માટીડાઓ એકઠા મળ્યા હતા, જ્યાં મેં
ગાથામાંથી ચુટેલા ફકરાઓ સાથનું અશો જરથોશ્ત સાહેબ તથા
તેવણની હીનની ખુલ્લંદી વિષે ભાષણ કર્યું હતું, તથા ખીજે હીવસે
સવારે સુદરેહ તથા કુસ્તી વિષે સઘળાઓની હાજરીમાં લંખાણથી
વીવેચન કર્યું હતું, જે વખતે જહીદ ઐરાં માટીડાઓ પણ હાજર હતાં.
મારા ભાષણોથી રાજી થઇ હાલમાં મુંબઈથી આવેલા સલામત
નામના એક ઉલટમંદ જવાન મને બેહરામ રોજે એક વાર ફરી આવ-
વાની માંગણી કીધી કે એ રોજે અમે મુઠ્ઠલે કામ કરવા જતા નથી,
જે મેં મંજૂર રાખી. ખીજે હીવસે એટલે રોજ ખોરદાદની ખપોરે એમ
નામના પહાડની કઢણે આવેલા રળીયામણા ગામ તરફ અગાઉથી
કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે ચાલુ મુકી, મદ્રેસાના એક ઓરડામાં ઉતારે
લીધા.

ચેમ.

આ અસલી ગામ ઝંઘનાખાદથી લગભગ એક માઇલ દુર છે, જ્યાં
૧૦૭ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જેઓની હાલત ઠીક છે, અને ખહાઈઝમ
ઉપર એતેકાદ ધરાવતો કોઇ પણ જરથોશ્તી નથી. અહીંયા ૧૪) જહોદો
વસે છે, જ્યારે એક મુસલમાન કુટુંબ છે. આતશકહેહનું મકાન ઘણીજ
નાલાયક સંકેચાયલી જગાએ આવેલું છે, જેની ખાણુમાંજ એક
જખરદસ્ત સરોવરનું ઝાડ ઉભેલું છે. આ ઝાડની ખાણુમાંજ મદ્રેસાનું
નવું મકાન ખાંધવામાં આવેલું છે, જેનો કારોખાર ધરાની જરથોશ્તી
અનબુમનના હાથમાં છે.

શેઠ ખુદાખશ ખુદાદાદ ચેમી.

આ સુંદર મદ્રેસાનું મકાન હાલમાં મુંબઈમાં એચોલો ખંદર ઉપ-
રની જાણીતી લીઓપોલ્ડ કું. વાળા શેઠ ખુદાખશ ખુદાદાદ ચેમીએ
પોતાના ગામના ખચ્યાઓને કેળવણી આપવા એક સારી જેવી રકમ
કાઢી આપી ખનાવ્યું છે, જે માટે એવણે ભાઈને મુખારકખાદી ઘટે છે.
હાલમાં અધા મળીને અહીંયા ૨૬ ખચ્યાઓ કેળવણી લે છે. આ મદ્રે-
સામાં ખચ્યાઓનાં મગજને ખીલવવા સારું તરેહવાર જાનવર, પક્ષીઓ

વગેરેનાં ચીત્રો સાથના નકસાઓ ટાંગેલા છે, તથા અશો જરથોશ્ત સાહેબ અને માણેકજી સાહેબના ઘણાજ સરસ ફોટોઝો પણ ત્યાં મારા જોવામાં આવ્યા. મુખ્ય કરીને જ્યારે મેં મારો ઇરાનથી લાવેલો પ્રીર-હાસી તુસીનો એનલારજ ફોટો જોયો ત્યારે મારા હોલમાં ઘણીજ ખુશાળી ઉપજી. આ મદ્રેસાનો કારોબાર બેહરામે ખુદારામ નામનો કેળવાયેલો જવાન્યો, કે જે મુંબઈમાં પણ લાંબો વખત રહી ગયો હતો, તે ચલાવે છે.

આ ગામથી બાજુમાંજ હુંગર ઉપર દખ્ખમું આવેલું છે, કે જે લગભગ વીસ વરસની વાત ઉપર તેહિરાનવાલા અરબાબ જમશીદે ખંધાવ્યું હતું એમ કહેવામાં આવે છે, જે કે દખ્ખમા ઉપરની તખ્તીની જગા ખાલી જોવામાં આવી. આ ગામમાં એક દસ્તુરને રહેવાનું મકાન તથા સાથે મુસાફરખાનું પણ છે. અહીંનો વડો ખુદો ખુસરૂ અર્દશીર એક હીનચુસ્ત કાબેલ માણસ માલુમ પડ્યો.

અહીંયા મેં અમરદાદ રોજ સવારે શેહેરના દસ્તુર પાસે જશન કરાવ્યું, જે વખતે ગામના માટીડા બધરાંઓ હાજર હતાં, તથા ત્યાર-પછી આતશની ખુલ્લંદી વીશે રેસાલો વાંચી, ગામના લોકોને પેલા સરો-વરના ઝાડને માનતા ચઢાવવાને બદલે આતશકદેહના આતશ આગળ બંદગી કરવાના ફાયદા સમજાવ્યા હતા. એ દીવસની બપોરે હું અહીંથી બે માઇલ દુર આવેલા ખલીલાખાદ નામના ગામમાં ઉપડી ગયો.

ખલીલાખાદ.

લગભગ ૩૦ વરસની વાત ઉપર શેહેરના એક મુસલમાન મુશીરે હઉલાએ આ તરફ પાણી લાવી નવું ગામ વસાવ્યું છે, જ્યાં સાત જરથોશ્તી ઘેરો મળી ૪૨ માણસોની વસ્તી છે, જેઓ ખેતીવાડી કરી સંતોષી હાલતમાં છે. આ જરથોશ્તીઓ લગભગ પાંચ વરસની વાત ઉપર નજદીકમાંજ આવેલા હુસેની ગામમાંથી અહીંયા આવ્યા છે. અહીંયા ૭૫ મુસલમાનોની વસ્તી છે અને હવા પાણી સારાં છે. આ ગામમાં જ્યારે હું દસ્તુર સાથે ગયો ત્યારે ફરીદુન ખુદામુરાદની નેક-બખત ઘણીયાની શીરીને મને હસીને આવકાર આપ્યો. તરતજ ઘેરમાં ગામના ઐરાં માટીડા વગેરેને એકઠાં કરવામાં આવ્યાં, અને ચા પીતાં તથા દાઉમ, પીચ, દરાબ વગેરે મેવો ખાતાં, એકમેકની ખેર-આપ્રીયત પુછી વાતચીત કરવા લાગ્યા. આ વખતે ત્યાં બેઠેલા બે

ભાઇઓ અર્ધશીરે ફરીબુર્જ તથા બહામરદે ફરીબુર્જ પોતાના આપ ફરીબુર્જ નામદારને આ ગામનો વસાવનાર મુશીરે દહલા પોતાની જમીન આબાદ કરવા કેવી રીતે સમજાવીને હુસેનીથી લાવ્યો હતો, તથા પાછળથી એટલે આજથી લગલગ ૧૮ વરસની વાત ઉપર એક નાપાક મુસલમાને જમીન તથા પાણીના વેરમાં કેવી રીતે મારી નાંખ્યો હતો, તેનું જ્યાન કર્યું હતું. આ બીચારાના ખુનની માત્ર એકજ મહીનો અગાઉ શેહરના બાણીતા અરબાખ પરવીઝે શાહજેહાનનું ગોળી મારી ખુન કરવામાં આવ્યું હતું, કે જે જગા ઉપરથી જ્યારે હું પસાર થતો હતો ત્યારે આગલા ભારે ઝુલમોની યાદ મને આવતી હતી.

વાતચીત પછી તે લોકો આગળ મેં બુલંદ જરથોશ્તી દીન વીધે ઇસારો કરી, બંદગી કરવાના ફાયદા સમજાવ્યા હતા. જેની અસરથી ત્યાં આતશ રોશન કરવામાં આવ્યો, અને પોતાની દીનના ફરમાનો ભુલી જવા માટે માટીડાઓ ખરા અંતઃકરણથી પસંમાન થયા. એમાં એ બીચારાઓનો તે શું વાંક! અહીંયાના એક રહીશનું નામ એસેકનદરે ફરીદુન માલમ પડ્યું.

અહીંયા પણ છોકરીઓની કેળવણી વીધે ઇસારો કરતાં તેની સારી અસર ઉપજેલી માલમ પડતાં, બેહરામે અર્ધશીર નામનો બાર વરસની ઉમરનો છોકરો કે જે એમની મદ્રેસામાં શીખવા જતો હતો, તેને જ્યાં વેર હું ધરાનમાં છું ત્યાં વેર દર મહીને મારી તરફથી નજીવી રકમ આપવા કહી છોકરીઓની સ્કુલ ચાલુ કીધી, કે જ્યાં હાલમાં ૭ છોકરીઓએ ભણવાની તથા અલેક્ષ બેની તાલીમ લેવાનું શરૂ પણ કરી નાંખ્યું હતું. આ ગામના ૮ જરથોશ્તી બચ્ચાંઓ તથા એક મુસલમાન છોકરો છે જે એમની મદ્રેસામાં કેળવણી લેવા જાય છે.

હાલમાં આ ગામના માલિકે મોટા મોટા પ્લોટો બનાવી વેચ્યા છે, જેમાંના કેટલાએક શેહરના જરથોશ્તીઓએ પણ ખરીદેલા કહેવાય છે. અહીંના જરથોશ્તીઓની અરજ ઉપરથી મેં રશને રોજે પાછો આવવાનો ફોલ આપી રાત્રે એમ ગામ તરફ ચાલુ મુક્યું.

મુખારકે.

અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે દેપાદર રોજે સવારે એમથી એક માઇલ દુર આવેલા મુખારકે ગામનાં આતશકહેદમાં જઇ જશન તથા ભાષણની તઇયારી કરવા માંડી. અહીંયા ૨૦૯ જરથોશ્તીઓની

વસ્તી છે, જેઓ સઘળા ઠીક સંતોષી હાલતમાં છે. ગામની પછવાડે જરથોશ્તી માલેકીના બગીચાઓ જોવામાં આવે છે. માત્ર એક જ જરથોશ્તી બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો માલૂમ પડ્યો. જહીહોની સંખ્યા ૩૬ ની થવા જાય છે, જ્યારે મુસલમાનોના ત્રણ કુટુંબો વસતાં માલૂમ પડ્યાં. સર હીનશાહ પીટીટની મંડળી હસ્તક ચાલતી મદ્રેસામાં ૨૫ છોકરાઓ કેળવણી લે છે. મદ્રેસાનું મકાન બહુ જ મોટું છે, અને સાથે એક મુસાફરખાનું પણ બાંધેલું જોવામાં આવ્યું, જે તદ્દન જ ખીસમાર હાલતમાં છે. બે મોટા સરોવરના ઝાડોથી આ ગામ દુરથી પણ માલૂમ પડી આવે છે. જશન પુરું થયા પછી મેં માફૂં લાપણુ શરૂ કરતાં અહીંના લોકોની ધર્મ તરફની સુસ્તીને સખત શબ્દોમાં વખોડી કહાડી, હીની બાબદો વીધે લાંબાણુથી વીવેચન કરી, મારા જણાવવાથી ફરવરહીન રોજનો દીવસ પાછો આવવાનો નક્કી કરી, મુખારકેથી ત્રણ માઇલ દુર આવેલા અસદી ગામ હુસેની તરફ મારા દસ્તુર સાથે ગધેડું હંકાર્યું.

હુસેની.

આ ગામ આવજાવના વહેવારના રસ્તાથી તદ્દન જ છેટે પહાડની કંઠણમાં આવેલું છે, જ્યાં પર જરથોશ્તીઓ વસે છે, જેઓની હાલત મને તો ગરીબ માલૂમ પડી. બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો કોઇપણ જરથોશ્તી નથી. અહીંયા લગભગ ૧૫૦) મુસલમાનોની વસ્તી છે, જ્યારે એક જહીહ કુટુંબ વસે છે. અહીંયા પણ ચેમની માફૂં એક ઉંચું સરોવરનું ઝાડ મારા જોવામાં આવ્યું. મારી સાથે આવેલા દસ્તુર ગુશ્તાસ્પે શેહેરચારના કોઇ એક એલખીતાના ઘેરમાં જઇ, ત્યાં ગામના બેરાં માટીડાઓ જેઓ તે વખતે હાજર હતાં, તેઓને ત્યાં બોલાવી, ધર્મને લગતા ફકરા વાંચી સંલજાવી શીખામણો આપી કે, કોઇ પણ તમુને આપણી જરથોશ્તી હીન વીધે ઉઘું સમજાવે તેને ધીકારી કાઢો, જહાંગની આખેર વેર એક ચુસ્ત જરથોશ્તી તરીકે રહેવાની સમજણ આપી, પાછો રશને રોજની સવારે આવવાનો કોલ આપી છેક મોડેથી ચેમ તરફ વીઢાય થયો.

હવે ત્રણ માઇલ દુર ચેમ જવાનું હતું જ્યારે રાત ચાંદરણી હતી. આજુબાજુ આવેલા પહાડો અને હુગરોથી રાતનો દેખાવ ચાંદની રોશનીથી કાંઈક દરજ્જે રળીયામણો પણ સાથે સાથે ખીહામણો લાગતો હતો. જ્યારે ત્યાં બાંધેલા એક ધુરજ તરફ અમો આવી લાગ્યા, ત્યારે

દસ્તુર ગુસ્તાસ્પ કહે કે, આજથી પાંચ વરસની વાત ઉપર રાત્રે આ રસ્તે જવામાં ઘણોજ ભય હતો, અને તેમાં મુખ્ય કરીને જરથોશ્તી-ઓને લુટતા તથા મારતા હતા. એ તો નામદાર શાહનશાહ રીઝાશાહ પેહેલવીના રાજઅમલની ખરકતથી આપણે આવી રીતે જઈ શક્યે છીયે વગેરે ખુશ ગુફતગુ કરતા એમ આવી પુગ્યા.

આદર રોજે સવારે એમમાં મેં સુદરેહ-કુસ્તી ઉપર લાપણુ આપ્યું હતું, જ્યારે સાંજે દખ્ખમા આગલ જશન કરવામાં આવ્યું હતું તથા અશો ફરોહરો વીષેની ખાખદ ઉપર મેં વીવેચન કર્યું હતું. હું દસ્તુર ગુસ્તાસ્પે શેહરચારનો આ ટકે મારા કામમાં મદદ કરવા માટે ઉપકાર માનું છું. હવે એમવાસીઓ સાથે બેહરામ રોજે આવવાનું નક્કી કરી, ઝંઘનાખાદ તરફ સરોખ રોજે જવાનો પેગામ મોકલાવી, આવાં રોજની સવારે ગધેડાં ઉપર સવાર થઈ, પહાડોની નીચાણમાં આવેલા તાફત નામના શેહર તરફ રૂસ્તમ સાથે મંજલ કાપી. એમથી તાફત પાંચ માઈલ દુર આવેલું છે, કે જ્યાંથી પસાર થતાં જુદે જુદે ગામે તરફના માલેકી પાણીઓ જમીન નીચેથી વહેતા મારા જોવામાં આવ્યા.

શેહરે તાફત.

ચઝદ શેહરથી તાફત પંદર માઈલ દુર પહાડોના પેટામાં આવેલું છે, કે જ્યાંથી કુહેસ્તાન તરફ જવાનો ખીનવાલો રસ્તો છે. અહીંયા મુસલમાનોના ૧૩ મોહલ્લાઓ મળી લગભગ ૮૦૦૦ થી ૮૫૦૦ ની વસ્તી છે. આ ગામની વચ્ચે નહીં આવેલી હોવાથી વસ્તી નહીંની બે ખાણુ વેહંચાયલી છે જે કે અસલ ગામ તો નહીંની એકજ તરફ વસાયલું હતું, કે જ્યાં મસજીદ, તાજુતની જગા તથા બજાર વગેરે આવેલું છે. એજ ખાણુ જરથોશ્તીઓનાં અસલ બે મોહોલ્લા નામે ખાગે ગુલેસ્તાન તથા સરેદેહ આવેલા છે. નહીંની ખીણ તરફ મુખ્ય કરી ખાગો આવેલા છે, કે જ્યાં રહાતાખાદ તથા ખાખાખન્નુન, કરી બે જરથોશ્તી મોહોલ્લા છે.

તાફત પુગ્યા પછી મુબેદ શેહરચાર મુબેદ પેશોતન ઇરાની, કે જેવણુ હાલમાં અહીંયા દસ્તુરીનો ધંધો કરે છે, તેવણુ ચ. ઝ. ૧૨૬૮ ના સાલમાં લગભગ ૬૦૦૦) રૂખ્યાનો ખરચ કરી, રહાતાખાદ મોહોલ્લામાં એક માલવાલી ઇમારત બંધાવી આપી હતી, કે જ્યાં નીચેના ઓરડાઓ દસ્તુરોને માટે તથા માલ ઉપરના ખુલ્લા ઓરડાઓ મુસાફ-

૧૧ ઉતારાને માટે રાખેલા છે. કમનસીબે શહેર તરફથી નેમાયલો તત્તેનો દસ્તુર ચઝદ શહેરમાં ગયેલો હોવાથી, સરદ હવાને લીધે નીચે વેલા એક ઓટલા ઉપર મને ઉતારો લેવો પડ્યો.

અપોરે હું ત્યાં બાબુમાંજ રહેતા મદ્રેસાના ઉસ્તાદ સાથે શહેર નીકળી પડ્યો, તથા બીજે દીવસના ભાષણોની ગોઠવણ કીધી. ૧૨ કરતાં તાકતના બે આગેવાન શેખોમાંના એક તરફ ઉસ્તાદે શાન કરી મને દેખાડ્યો, કે જે તે વખતે કોઈ ઓલખીતા બે વાત કરતો હતો. ઉસ્તાદે મને શેખ સાથે હીંદુસ્તાનથી આવેલા કે જરથોશ્તી તરીકે ઓળખાવ્યો, કે આપણે 'સલામુન અલે ' કીધી, કે તરતજ તેનો જવાબ વાલી, નાકને છેક ઢાંઢે ચહડા- વાંકાટીકા ચસમામાંથી મારી તરફ ટીકીને જોઈ, પોતાને કાંઈક ગત્યતા આપી બોલેચ કે, “હું આ માણસ સાથે કામની વાત કરું તો પણ તમારી શી ફરમાયશ છે?” મને તો માત્ર તેનું ભંડોલ વાની મતલબ હતી, એટલે પુછ્યું કે “આ શહેરમાં મુસલમાનોની તી કેટલી?” જવાબ આપ્યો કે “બાર હજાર.” મેં પાછો સવાલ કીધો “મારી હમકોમ એટલે જરથોશ્તીઓ કેટલા?” કહે “બે હજાર”, જોકે ૧૪૯૩ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે. એટલું પુછી મેં કહ્યું કે “હાલમાં કોઈ કામની ઘણીજ રોકાણ હોવાથી હું રજા લેવું છું” કરી ‘ખુદા ફૂઝ’ કીધી, કે તરતજ શેખે મને કહ્યું કે “તમે મારા ઘરે આવો તો ત કર્યે.” મેં જવાબ આપ્યો કે “જો વખત ફાઝેલ પાડીશ તો વીશ.” અલબત્ત હું ઘરે જઈ આ શેખ સાથે વાત કરવાને ઘણાજ મેજર હતો, પણ મુદ્દલે વખત ફાઝેલ પાડી શક્યો નહીં.

સરેદેહ.

આ મોહલ્લામાં ૭૮ ચુસ્ત જરથોશ્તીઓ વસે છે, કે જેઓમાં ૪૫ણ જરથોશ્તી બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો નથી. અહીંયા કે આતશકહેદ છે, જે બેહદીન રૂસ્તમે અર્દશીર મેરખાને સોરખાબ બા ખાનદાનીએ ચ. ૭૦ ૧૨૬૧ માં બંધાવ્યું હતું.

ચુસ્તાસ્પે હોરમઝદયાર નામનો દીનદુસ્ત તથા કાબેલ માણસ હીંની અનબુમનનો વડો છે, જે પોતાની કોમની બેહતરી માટે ૩૩ કામ બજાવે છે, તથા અહીંના મુસલમાનોમાં પણ સારી લાગવગ રાવે છે. એવણ હીંદુસ્તાન આવી ગયલા હતા.

કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે ખોરશેદ રોજે આતશકહેહના મકાનમાં એક ભવ્ય મેળાવડો એકઠો મલ્યો હતો, જે વખતે મેં જરથોશ્તીઓના બહાઇઝમ ઉપરના એતેકાદનો ચીતાર આપતાં ગુસ્તાસ્પે હોરમઝદયાર મોટથી રડી પડ્યો, જેથી મારીખી છાતી ભરાઇ આવી, અને મજલેસમાં ગંભીર દેખાવ થઇ રહ્યો. ત્યાર પછી ગુસ્તાસ્પે ફરી ભાષામાં માફ ખોલેલું ખેરાંઓને કહી સંભળાવી નસીયત આપી. મેં જરથોશ્તી દીનની ખુબી તથા બંદગીના ફાયદા સમજાવી છેક મોડેથી બંધારે બધાઓ વીસર-જન થયા હતા.

રહાતાબાદ.

અહીંયા બધા મલી ૨૪૨ જરથોશ્તીઓ છે, જેઓમાંના લગભગ અરધો ભાગ જરથોશ્તીઓ બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા માલુમ પડ્યા. અહીંયા સર દીનશાહ પોટીટની મંડળી હસ્તક ચાલતી મદ્રેસા છે, જ્યાં ૪૨ છોકરાઓ કેળવણી લે છે. બંધારે આ સ્કુલના મકાનમાં મેં અશેા જરથોશ્ત સાહેબ વીધે પવીત્ર ગાથામાં આવેલા દાખલા દલીલાથી વીવેચન કરી, વંદીદાદમાં અશેા જરથોશ્ત સાહેબે અહરીમનને જે જવાબ આપ્યો હતો, તે પ્રમાણે વખત આવે તો જરથોશ્તી દીનને ખાતર જાન પણ પ્રીદા કરવાની નસીયત આપી, મેં માફ તાનાફી ભાષણ ખતમ કર્યું હતું, જે વખતે સરેદેહમાંથી પણ ગુસ્તાસ્પે હોરમઝદયાર તથા ખીજાઓએ હાજરી આપી હતી. મારી પોતાની અજાયબી વચ્ચે અહીંયા કોઇએ પણ ધર્મની બાબતમાં મને એક પણ સવાલ પુછ્યો નહીં.

મહોર રોજે સવારે રહાતાબાદ મોહોલ્લામાં આવેલી છોકરી-ઝાની સ્કુલ તપાસવા ગયો, કે જ્યાં ૨૯ છોકરીઓ મરહની માફક તોર રાખતી એક જુવાન બાઇના હાથ હેઠલ કેળવણી લેતી હતી. હું દાખલ થયો તેની અગાઉ બબર આપવામાં આવી, અને જઇને જોવુંછ કે તે બાઇ પણ પોતે છોકરીઝાની વચ્ચે શીખતી હોય તેવા કાંઈક ચાલાથી જમીન ઉપર બેઠેલી હતી. હજી તો હું તાનો મારી બોલવા જાવુંછ કે “આ મદ્રેસા સરસ કે માસતરનનો પણ પગારજ નહીં આપવો પડે વગેરે”. અટલામાં મારી સાથે આવેલાએ પેલી માસતરનનું નામ પોકાર્યું કે તેણી ઉઠી, અને ત્યાર પછી મેં ફરેક કલાસમાં કઇ કઇ ચોપડીઓ શીખવવામાં આવે છે તે જોવામાં આવતાં, જર-

થોશ્તી ધર્મની કેળવણીને લગતી એક પણ કેતાળ માલુમ ન પડી. સવાલ કરતાં ‘ફૂગે માઝદયસની’ નામની એક કેતાળ મને દેખાડવામાં આવી. પાછું પુછ્યું કે “અહીંયા કેટલાં અચ્ચાંની નવજોત થઈ છે?” જવાબ આપ્યો કે “મને ખબર નથી”. ત્યાર પછી મેં ઉપલા કલાસની એક લગલગ તેર વરસની છોકરીને અષેમ વોડું ભણુવા કહ્યું, જે મારી અજાયબી વચ્ચે ખરાબર ભણી શકી નહીં. મને જે ખાત્રી કરવાની હતી તે કરી લઈ હું ત્યાંથી તરતજ ચાલી ગયો. ઢુંકમાં કહું તો મને અટકલ કરવાને વાજખી કારણ મલે છે કે આ મદ્રેસામાં શીખતાં અચ્ચાંઓ કોઈખી રીતે સાચા જરથોશ્તી તરીકે ઉધરી શકે નહીં. વળી આ મોહોલ્લાના કોઈએકે જરથોશ્તી છોકરીઓને સાડે એક નવી ઇમારત ખાંધે છે. અફસોસ! રહાતાખાદમાં કોઈ હીનચુસ્ત વડો નથી કે ખાકી રહેલા જરથોશ્તીઓને અહાઈઝમના માર્ગ તરફ જતા અટકાવે!

ખાખા ખન્નુન અને શેઠ ખુદારામે મર્જખાન.

આ મોહોલ્લામાં દર જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, અને કોઈપણ જરથોશ્તી અહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો નથી. રહાતાખાદની છોકરીઓની સ્કુલમાંથી ખહાર નીકળી, ઘોભીતલાવની ક્યાની કુંઠ વાલા શેઠ ખોદારામ મરજખાને સલામત, જેવણ હાલમાં ઇરાન આવી ગયલા હતા, તેવણે નવી સ્થાપેલી છોકરીઓની સ્કુલમાં ગયો, જ્યાં ૧૪ છોકરાઓ કેળવણી લેતા માલુમ પડ્યા. ત્યાંથી એજ શેઠ તરતનીજ સ્થાપેલી છોકરીઓની સ્કુલ, કે જે તેવણના મકાનમાંજ છે ત્યાં જઈ, તેઓની તપાસ લીધી. અહીંયા ખધી મલીને ૨૩ છોકરીઓ શીખવા આવે છે. આ ઉપલા તથા આવા ખીજા ભલાં કામે કરવા માટે શેઠ ખોદારામ મર્જખાનને વાજખી શાખારી ઘટે છે.

છોકરીઓની સ્કુલવાળા મકાનમાં મારા ભાષણની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી અને શેઠ ગુશ્તાસ્પે હોરમઝદયાર તથા હાજર રહેલાઓ આગળ આ મોહોલ્લાના જરથોશ્તીઓની પોતાની હીન તરફની સુસ્તી વીષે ઇસારો કરી સુદરેહ કુસ્તી ઉપર વીવેચન કરી માડું બોલવું ખતમ કર્યું હતું. ત્યાંથી શેઠ ગુશ્તાસ્પ હોરમઝદયાર સાથે નહીંને પેલે પાર દુર આવેલા ખાગે ગુલેસ્તાન મોહોલ્લામાં જઈ, પરવીઝ શાહ જેહાનના અંગલામાં ઉતારો લીધો.

ખાગે ગુલેસ્તાન.

અહીંયા બધા મળી ૮૧ જરથોશ્તીઓ છે અને કોઇપણ જરથોશ્તી બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો નથી. મરહુમ પરવીઝે શાહજેહાનના બંગલામાં આ મેહોલ્લાના માટીડા બેરાંઓ ત્યાંના વડા શેઠ રૂસ્તમે મર્ઝખાન સાથે આવી લાગ્યા, જેઓ આગળ મેં આપણા ધર્મની ખુબી સમજાવી હતી. એ પ્રમાણે સવારનો નીકળેલો છેક બપોરે સાડાત્રણ વાગે પાછો મુસાફરખાનામાં આવી, મારા હીની લાખણોનું કામ બરાબર પાર પડ્યું, તે માટે સાહેબના શુક્ર કરી. કંઈક સંતોષ સાથે મેં માફ બપોરનું ખાનુ ખાધું. આ તકે હું સરેદેહવાળા શેઠ ગુસ્તાસ્પ હોરમઝ-હયાર તથા ઉસ્તાદ રૂસ્તમ ખોદાદાદનો આભાર માનું છું, કે જેઓની મદદ વગર હું માફ કામ આવી સરસ રીતે સરંજામ ઉતારી શકતે નહીં. રાત્રે સરેદેહવાળા શેઠ ગુસ્તાસ્પ હોરમઝહયારના મકાનમાં અમો કેટલાએકે એકઠા મળી, હીની બાબદ ઉપર વાતચીત કરવા લાગ્યા. ત્યાં બીચારે ગુસ્તાસ્પ વાજબી રીતે કુર્યાદ કરવા લાગ્યો કે હીન્દુ-સ્તાનનો કોઈ જરથોશ્તી અહીં આવી લખે છે કે આતશકદેહની હાલત અફસોસકારક હતી, તો વળી કોઈ બીજે આવી તાના મારી જણાવે છે કે તમે સુદેરેહ નથી પહેરતા યા કુસ્તી નથી બાંધતા તેથી તમે જરથોશ્તીજ નથી વગેરે વગેરે ગમે તે બોલી લખી જાય છે, પણ તેઓ હીન્દુસ્તાનમાં આસુદગીથી રહેલા સાહેબોને અમારી ઉપર પડેલા ભારે બુલ્મોનો ખ્યાલ તે શું આવે! ખરેખર તાફતના મુસલમાનો બહુજ ઝાલેમ હતા, અને ત્યાંનાજ જરથોશ્તીઓ માત્ર તેઓને બરાબર પીછાનતા. ત્યાર પછી તે બોલ્યો કે તમો હમુને બરાબર રીતે આપણા ધર્મના ફરમાનો સમજાવો કે હાલમાં અમો તે પ્રમાણે અમલ કરવાને શકતીવાન છીએ અને કરીશું.

તીર રોજે સવારે અમોએ આ પહાડોની વચ્ચે આવેલું રળીયા-મણું ગામ છોડી, બપોરે શેહેરમાં દાખલ થઈ, ચાલુ લાખણો તથા મુસાફરીથી થાકેલો હોવાથી મેં કાંઈક છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

બે હીવસ શેહેરમાં રહી તારીખ ૨૪ મી અકટોબરના મેહર રોજે સવારે પાછું ઝંઘનાબાદ તરફ હંકારી, ત્યાંની મદ્રેસામાં આસરે લીધા. બીજે હીવસે એટલે સરોષ રૂઝે એક ખુશનુમ! મેળાવડા આગળ મેં આતશની બુલંદી ઉપર તેની શરેહ સાથે રેસાલો વાંચી લાયકોને ચાંદો.

પહેરાવી, અશો જરથોસ્ત સાહેબ તથા માણિકજી સાહેબના પીકચરો વેહેંચવામાં આવ્યાં હતાં. આ ટકે હું મારા ઉમંગી મીત્ર સલામતનો ઉપકાર માનું છું.

એજ દીવસની ખપોરે એમ તરફ કુચ કરી, રશને રોજની સવારે હુસેની તથા ખપોરે ખલીલાખાદમાં આપણા ધર્મની ખાખદ સમજાવી પીકચરો આપવામાં આવ્યા.

ફરવરદીન રોજની સવારે મુખારકેના આતશકદેહમાં જશન પુરું થયા પછી એક મેળાવડા આગળ આતશની ખુલ્લું વીધે ઇસારો કરી, આતશને મોહમાં લઇ અપવીત્ર કરનારા દુઝખી કામોને ધીકારી કાઢી, સુદરેહ-કસ્તી વીધે લાંખાણુથી વીવેચન કરી, ત્યાંના નવા નેમાયલા દીનચુસ્ત દેહમુખેદ વફાદાર અર્દશીરને ચાંદ પહેડાવી, પીકચરો વેહેંચી છેક મોડેથી એમ પાછો ફર્યો. અહીંયા મારા કામમાં મદદ કરવા માટે હું કંઈખુસરૂ ફરીદુને બેહરામનો ઉપકાર માનું છું.

બેહરામ રૂઝે એમની મદ્રેસાવાળા મકાનમાં અષોઠ વીધેનો રેસાલો વાંચી, લાયકોને ચાંદો પહેરાવી તથા પીકચરો વેહેંચી, જીવાન બેરાદર બેહરામે ખુદારામનો યોગ્ય શગ-દોમાં આભાર માન્યો હતો. એ પ્રમાણે એ તરફના ગામોમાં મારા કામો પુર સંતોષ સાથે પાર પડ્યાં તે માટે ખુદાના શુક્ર કરતો રામ રૂઝે શેહરમાં પાછો ફર્યો.

તે મુખારક દીવસ તારીખ ૧૯ માં નવેમ્બર ૧૯૨૫ નો હતો, કે જે વખતે મેં એકવાર ફરીથી ચઝદની ખાક ઉપર આપણા અતી વહાલા પંગામ્બર અશો સ્પીતમાન ઝરથુશ્ત્ર સાહેબના ધર્મ સંખંધી કાંઈક વહેવારૂ કામ કરી બજાવવાની ઉલટ અને ઉમંગ સાથે પગ મુક્યો હતો, કે જેને બરાબર એક વરસ થશે, જે દરમ્યાન મઝરેહે કલાનતરથી તે તાફત વેરના એટલે લગભગ ૫૦ માઇલના વીસ્તારમાં આવેલા ખુરરમશાહ, આરાસતાન, ખંધરાખાદ, રહેમતાખાદ, મોરયાખાદ, કુચખીયોગ, કાસમાખાદ, નસરાખાદ, કસ્નવીયે ચા કેનુ, નોસરાતા-ખાદ, એલાહાખાદ, એમ, મુખારકે, ખલીલાખાદ, હુસેની અને તાફત ગામોમાં મેં ૫૯ અસરકારક ધર્મી વાએજે દીની કેતાબોની શાહદતો ટાંકી દેખાડીને તે ગામોનાં રહેવાસીઓના પુર સંતોષ સાથે કીધી હતી, તથા શેહરે ચઝદની અનજીમન આગળ ૧૦ દીની રેસાલાઓ જીદે જીદે વખતે વાંચી સંભળાવ્યા હતા. આતશબેહરામમાં મલતી રાતની

મજલેસોમાં મેં ૫૦ રાત હાજરી આપી, ચૂંટી કાઢેલા ફકરાઓ ઉપર હુંક વાંચેજો કરી, છોકરા છોકરીઓ પણ ભવીબ્યમાં ભાષણ કરતા થાય તેવી આદત પાડવાની મેં તેઓને દરેક રીતના ઉત્તેજન સાથે સંપૂર્ણ ટક આપી હતી.

મારા હીની ભાષણોથી કમનસીબ ગામવાસી જરથોશ્તી ધરાનીઓ ઉપર સારી અસર થઇ હતી, તથા ડામાડોલ થઇ રહેલા વીચારના જરથોશ્તી ધરાનીઓ પોતાના પવીત્ર જરથોશ્તી મઝહબ ઉપર પાછા એકીન રાખવા લાગા હતા, એવા ઇસારાઓ જ્યારે હું કોઇએક દસ્તુર, દેહમુખેદ યા ખીજાઓ તરફથી સાંભળતો હતો, ત્યારે હઝારો હઝાર શુક કરતો હતો.

ડીસેમબરમાં અહીંયા ઠંડી ૪૫ ડીગ્રીથી તે ૫૫ ડીગ્રી ફેરહનીત વેર ચઢ ઉતર કરે છે. શુકરવાર તારીખ ૫ મી નવેમબરે એકાએક વાઢળ ઘેરાઇ જઇ આખો હીવસ હવા સરદ રહી, અને સરેકુહ યા રીરકુહ નામના ઉંચા પહાડની ટોચ ઉપર બરફ પડી શીયાળો શરૂ થયો. તારીખ ૨૭ મી ડીસેમબરે હવા તમામ સરદ થઇ રાતે બરફ પડ્યું તે છક ખીજે હીવસે બપોર વેર ચાલુ રહ્યું. તારીખ ૨૦ મીએ સવારે ટેમપરેચર ૨૭ ડીગ્રી ઉપર ગઇ હતી.

જે ખેતરોની અંદર મેં જરથોશ્તી હીની ખીયાંઓ વાવ્યાં હતાં, તેને પાણી આપવાને વાસ્તે વારે ઘડીયે જીવ ટવળ્યા કરે કે રખેને તેઓ સુકાઇ જાય, તથા જે બે ત્રણ ખેતરો વાવણી કરવાનાં બાકી રહ્યાં હતાં, કે જેની જમીન આ ખીયાંને વાસ્તે અનુકુળ ન હતી, ત્યાં પણ જઇને કોશેશ કરી આવવાને વાસ્તે જીવ ચતપત થતો, કારણ કે મને મારામાં પુર વીશ્વાસ આવ્યો હતો; પણ આ ધરમના ખીયાંની ખેતી કરવાને વાસ્તેખી ચઝદ શેહેરમાં મદદગાર ખેડુત મલવો મુશ્કેલ હતો.

મારી ઉપડવાની તથ્યારી.

આ વખતનો મારો રસ્તો રેતીવાલો સાથે ગુંચવણ ભરેલો હતો. મારો આગલો ભોખ્યો શાહ વરેહરામ કે જે દસ્તુરમાં શરમ હતી, તે એક ગામમાં માસતર તરીકે રોકાઇ ગયેલો; રસ્તમ કે જે મારી સાથે તાફત વેર આવેલો તેમાં ઝાઝું પાણી નહો; પણ દસ્તુર હીનીયાર બેહરામ નામનો બેઠી બાંધણીનો દસ્તુર કે જે કુહેસ્તાન તથા તમામ ગામોથી માહીતગાર હતો, તે આજે આવું કાલે આવું કરી કચ્યા કરે

અને ઠંડી વિશેષ વધતી જાય. આપણે પણ હવે પૈસાની બાબતમાં વધારે હાથ નહીં ખેંચતા રાજી કીધો કે, મંગળવાર તારીખ ૨૦ મી નવેમબરે કોઈબી રવેસે ઉપડવાનું ઠેરવ્યું. મુસાફરીમાં સ્કુલના છોકરા છોકરીઓને ઇનામો આપવાને સાફ તેઓને લાયકની ચીજે મેં મારી ચુલસ પ્રમાણે ખરીદી લીધી હતી.

રેતીવાલા રણમાં રાત્રે મુસાફરી.

અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે સોમવારની રાત્રે મુસાફરીના સામાન સાથે હું દસ્તુર દીનીયારના ઘેરમાં જઈ સુતો, કે બરાબર બે વાગે ઉઠી, હાથ મોઢું ઘોઈ, ચા પી, ખુદાનું નામ ઝબાન ઉપર લઈ અમો ઘેરથી બહાર પડ્યા. રાત ઠંડી પણ ખુલ્લી હતી અને માહતા-બખી જાણે કે અમારા રસ્તામાં રોશની આપવા હજી થોભ્યો હોય તેવું કાંઈ લાગતું હતું. મારો તથા દસ્તુર દીનીયારનો સઘળો સામાન એકજ ગધેડા ઉપર લાઈ અમો પાઉંપીયાદા હતા, કારણ કે મારે વાસ્તે છેક કસ્નવીયેહ ગામથી ગધેડું પથવું પડ્યું હતું. અહીંના સાંકડા રસ્તાવાલી બજારો કે જે મથાળેથી પણ બાંધી લીધેલી હોવાથી અંધારું તો એવું કે નહીં જણાય રસ્તો, કે નહીં જણાય ખાડો. તેમાં અધરામાં પુરું બજારના કુતરાઓ આંગ ઉપર ધસી આવે, એવી જાતની હાડમારી ખમતાં બજાર પુરું કરી, શેહર બહાર પડી, ખુલ્લા રેતીવાલા બીયાબાનમાં ચાલુ મુકી, ઘેરથી લગલગ બે માઇલ પગે ચાલી, કસ્નવીયેહ ગામમાં દાખલ થઈ, એક ઓળખીતા જરથોસ્તીના ઘેરનું આરણું થાકી ઉઠાડી તાપણું સલગાવી બેઠા.

બડી બામદાદનો દેખાવ.

તરતજ આ તૈયાર કરવામાં આવી કે પી લઈ, બેઠ ગધેડા ઉપર સામાન લાઈ સવાર થઈ, અંધારે ઠંડી લેહેકીમાં બીજા ચાર માઇલ કાપી નોસરાતાબાદ ગામમાં દાખલ થયા, કે જે વખતે સવારનું પંદાર ફાટી નીકળ્યું હતું. રેતીવાલા બીયાબાનમાં સવારના પહોરનો દેખાવ તથા શેહર તરફ જતી ઉંટની વંજારો અને તેઓની ગરદન ઉપર બાંધેલા ઘંટોના અવાજે તરતજ આપણા મનમાં કુદરતનો કાંઈ ઓરજ ખ્યાલ આપતા હતા. ખુદ ઇરાન દેશની ખાક હવે તો તમારા મુબારક કદમને ચુંબન કરવાને આતુર છે, અને જો ખુદાની મેહરથી તેનામાં બોલવાની શક્તિ આપી હોય તો તે એમ પોકારી શકે કે

‘અથ મારા બહાદુર નેયાગાનોના પારસી જરથોશ્તી બેટાઓ! ઝમાનાની ગીરહેશીથી આપણે એક બીજાથી ઘણાજ દુર જુદા પડી ગયા છીએ. જે મારામાં ચાલવાની શક્તી હતે તે હું હાલના આઝાદીના ઝમાનામાં પોતેજ તમને આવી મલતે. પણ અફસોસ! એટલા બધા તે તમે શું એશઆરામમાં પડેલા છો કે તમારી એક વારની માતાને તદ્દનજ વીસરી ગયા છો! કેરશાસ્પ, નરીમાન, સામ, બલ, રસ્તમ વગેરે જેહાન પેદાશવાનોને દુધ પીવાડનારી માતા એકવાર ફરીથી તમને દુધ આપવા તૈયાર થઈ છે. મુશ્કેલીઓથી બીહીતા ના તથા નાઉમેદીઓથી હીમત છોડતા ના. એ તો આપણી જુદાઈના ૧૩૦૦ વરસોના પડેલા ગાલાથી તમે એવી હાલતે આવી ગયા છો. પણ હું તેજ માતા છું કે તમને દુધ પીવડાવી પીવડાવી ભવીખ્યની ઓલાદને એકવાર ફરીથી દુન્યામાં મશહુર બનાવીશ.’

નોસરાતાબાદમાં મારા ભોમ્બો દસ્તુર દીનીયારને કંઈ ક્રીયાકાંમ કરવાનું હોવાથી કલાક એક થાલી, ત્રણ માઈલ કાપી, એલાહાબાદ ગામમાં આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાં પણ ક્રીયાકામને લીધે કલાક બેએક ઓટી થવું પડ્યું હતું. એલાહાબાદ છોટી ત્રણ માઈલ દુર આવેલા બફરાબાદ ગામમાં ત્યાંના ઉસ્તાદ રસ્તમ બેહરામના ઘેરમાં ઉતારો લીધો.

બફરાબાદ.

આ ગામનો હેવાલ હું આગલ (પાને ૧૧૫) આપી ગયો છું. રાત્રે ઉસ્તાદ રસ્તમે બેહરામના ઘેરમાં એક મજલેસ ભરવામાં આવી હતી, જ્યાં બેરાં, માટીડા તથા છોકરાંઓ હાજર હતાં. ત્યાં મેં જરથોશ્તી દીનની મોતેબરી વીપે લાંબાણથી વીવેચન કર્યું હતું, જે હાજર રહેલાઓએ પુર ગંભીરાઈથી સાંભલી વીઢાય થયાં હતાં. બીજે દીવસે બુધવારે સવારે સ્કુલનું મકાન કે જે જેહાંગીર અને જમશેદ બેહમને પોતાના મરહુમ ભાઈ બેહમન મુનહેગારને નામે બંધાવી આપ્યું હતું, ત્યાં તમામ અનજુમન એકઠી મલી હતી. ત્યાં મેં સુદરેહ કુસ્તીની પ્રીલસુર્પી સમજાવી, સ્ત્રી કેળવણી વીપે ઇસારો કરી છોકરાં છોકરીઓને ઇનામો વેહંચી આપ્યા બાદ ઉસ્તાદ રસ્તમ બેહરામ કે જે બચ્ચાંઓને ધર્મની કેળવણી આપવામાં એટલી બધી ઉલટ લે છે, તેની કદરસનાસી તરીકે તેવણને ચાંદ પડેડાવ્યો હતો. એજ મદ્રેસાના એક બાહોશ ચેલા

ગુસ્તાફ રશીદને પણ એક ચાંદ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. મદ્રેસામાં કેટલાએકો સાથે ખુશ ગોફતશ કરતા આતશકહેદમાં જઈ ત્યાંથી પાછા ઘરે આવી, નાસ્તો ખાઈ, સઉને ખુદા હાફેઝ કરી મઝરેહે કલાનતર તરફનો રેતીવાલો રસ્તો પકડ્યો.

બેહરામઆખાદ.

રસ્તે જતાં બેહરામઆખાદ નામનું જરથોસ્તી અરખાખની માલે-કીનું ગામ નજરે આવ્યું. એ ગામ કેટલોક વખત થયો પાણીની તાણુને લીધે ઉજડ જેવું પડેલું છે, કે જ્યાં હાલમાં માત્ર એક બુઢો ધરાની જરથોસ્તી તેની ખાચડી સાથે આવા બીચાખાનમાં અખલો રહે છે. એ પ્રમાણે સવારે ૧૧૧ વાગાના ઉપડેલા તે અંપારે ચાર વાગે ૧૫ માઇલ કાપી, મઝરેહે કલાનતર ગામમાં આવી, અરખાખ અર્દ-શીર ખુસરૂના ઘેરમાં મેં ઉતારે લીધા.

ગયે વરસનાં શીયાળામાં હજી તો હું યજ્ઞમાં તરતનોજ આવેલો, ત્યારે આ ગામમાં બુખમરો પડ્યો હતો. પહેલી વખત મેં જાતે અનાજ લઈ જઈને વેહેંચ્યો હતો, કે જે વખતે રસ્તામાં ભરફ પડ્યું હતું. વળી પછી એક મહીનો રહીને પહેલાં કરતા સખત બુખમરો પડી એક જઠીઢ બીચારો મરણ પામ્યો, કે તુરતજ મેં બીજી વખત જવનો મોટો જથ્થો મોકલાવ્યો હતો, કે જે વખતે માફ દાંડ મારા મરહુમ ભાઈ સોરાખના ગમમાં તુટેલું હોવા છતાં, જાતી હાથેજ વેહેંચી આપવાની મારા દીલની મક્કમ ખાહેસ હસ્તુર શાહ વરેહરામ તથા બીજાઓના સમજાવ્યા પછીજ મારી તબીયતનો વીચાર કરી જાતે જવાનું માંડી વાલ્યું હતું. એજ વખતે મેં શરીફઆદમાં પણ જવનો જથ્થો મોકલાવ્યો હતો. હવે અરખાખ અર્દશીરનું કહેવું એવું કે હાલમાં પાક સારો ઉતરેલો હોવાથી એ બધાઓને આપેલો જથ્થો પાછો લઈ લેવો અને એલાહેદો રાખવો કે કોઈ બીજી વખતે કામ આવે, જેમ કરવા મેં સાફ ના પાડી હતી.

સાંજે આ પી, ગામમાં ફરી, એક બીજાને હસીખુશી સાથે મલ્યા ભેટયા કે રાત પડી. લાનું ખાઈ રહ્યા કે સગડી સલગાવેલા ઓરડામાં બધા ભાઈઓ એકઠા મલી વાતચીતે પડ્યા પછી, થાકી ગયેલો હોવાથી ઝડપથી સુઈ ગયો. ભરેસપતવારે સવારે આ તથા નાન પનીરનો નાસ્તો કરી, નવ માઇલ દુર આવેલા શરીફઆદ ગામ તરફ

ગધેડું હંકાર્યું. સવારના નવ વાગે ઉપરેલા તે બગેરે બાર વાગે ગામમાં હાખલ થઇ, અરબાબ મેરબાને રૂસ્તમે નોશીરવાનના આલી-સાન મકાનમાં ઉતારે લીધા.

શરીફાબાદ.

આ ગામમાં ૩૯૧ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જેઓની હાલત સંતોષ-કારક છે અને બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ રાખતો કોઇપણ જરથોશ્તી નથી. અહીંયા લગભગ ૩૦૦ મુસલમાનોની વસ્તી છે, કે જેઓ તેર વરસની વાત અગાઉ જહીદ તરીકે ઓળખાતા હતા. અહીંની આબ અંબાર મરહુમ રૂસ્તમે નોશીરવાનની પવીત્ર ચાદમાં તેના છોકરા અરબાબ મેરવાને રૂસ્તમે ત્રણ હજાર રૂપ્યાનો ખરચ કરી નવી બંધાવી છે, કે જ્યાંથી ગામના જરથોશ્તીઓ તથા મુસલમાનો પોતાના મુકરર કીધેલા ગાલામાં હાખલ થઇ, ખાવા પીવાનું પાણી ભરી લે છે. અહીંના આતશકહેલનું મકાન ઘણુંજ સરસ છે, કે જે શેઠ ખુદામુરાદે નોશીરવાને શરીફાબાદીએ ચ. ઝ. ૧૨૭૩ માં બંધાવી આપ્યું હતું, ત્યાં દસ્તુર બેહરામ દસ્તુર ખુદારામ વીસ વરસ થયાં કામ કરે છે. અહીંની મદ્રેસાનું મકાન મરહુમ જમશીદ ખુદારામે આજથી લગભગ ૨૫ વરસની વાત ઉપર બંધાવી આપ્યું હતું, જે ખરાબ હાલતમાં આવતું જાય છે અને બંધાવેલી મદ્રેસાઓની એવીજ હાલત હું દરેક ઠેકાણે જોતો આવ્યો હતો. આ મદ્રેસાનો કારોબાર સરદીનશાહ પીટી-ટની મંડળી હસ્તક ચાલે છે, કે જ્યાં ૪૬ જરથોશ્તી અને ૯ મુસલમાન છોકરાઓ પોતાના કાબેલ ઉસ્તાદ અર્દશીરે ખુદાદાદના હાથ હેઠલ અંગ્રેજીની પણ કેળવણી લે છે. આ ગામની બાબુમાં પસતાંનો પણ પાક થાય છે. અહીંના જરથોશ્તી ઘરોમાં કપડું વણવાની હાથની લુમે શેહેર કરતાં વધારે ચઢીચાતા પ્રકારની મારા જોવામાં આવી.

અર્દકાન.

અરબાબ મેરબાને રૂસ્તમના મકાનમાં હાથ મોઢું ઘોઇ ચા પી, તરતજ દસ્તુર દીનીયાર સાથે શરીફાબાદથી અરધો માઇલ દુર આવેલું શેહેરે અર્દકાન જોવા નીકળી પડ્યો, કે જ્યાં લગભગ પંદરથી વીસ હજાર માણસોની વસ્તી કહેવામાં આવે છે. બજારમાં ફરતાં એક જર-થોશ્તીની વેલાતી કાપડની દુકાન મારા જોવામાં આવી. અહીંનો હલવો વખણાયેલો હોવાથી મેં તથા દસ્તુર દીનીયારે થોડા થોડા વેચાતો

લઘ પાછા ફર્યા. બીજે દીવસે અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે મદ્રેસાના મકાનમાં તમામ અંબુમન આગળ સુદરેહ કુસ્તી તથા દીની બાબદોથી ભરપુર એક ભાષણ કરી, સ્ત્રી કેળવણી વીધે ઇસારો કરી જણાવ્યું કે આજે અહીંયા ઓરતો હાજર નથી તે મારા બાબમાં પહેલોજ બનાવ બનેલો હું જોવું છું. ત્યારપછી મેં દસ્તુર બેહરામ તથા અરબાબ મેરબાને રૂસ્તમને તેઓની સેવાની પીછાનમાં તાલીઓના અવાજો વચ્ચે ચાંદો પેહેરાવ્યા હતા. ત્યારબાદ તરતજ શરીફાબાદથી આઠ માઈલ દુર આવેલી ઝીયારતગાહે પીરે હરીશતની અમોએ મુલાકાત લીધી હતી અને તે બાદ તેજ રાત્રે પાછા ઠંડીમાં ઠઠરતા શરીફાબાદ આવી લાગા હતા.

અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે આતશકદેહમાં તે રાત્રે ભાષણ કરવાનું હતું. ચાલુ મુસાફરીથી થાકી ગયેલો હોવા છતાં, ખુદાનું નામ ઝમાન ઉપર લઘ ત્યાં જઈને જોવુંચ તે કીતસન લાઇટ સગવેલી, અને આતશકદેહના મોટા ગોળ હોલમાં પાક અવસ્તાના સરદોથી થતા ગણગણાટથી જાણે અસલી ઝમાનો ચાદ આવતો હતો. દરેક છોકરો કે માટીડો કુસ્તી નવી કરવાને સાફ કમર ઉપરથી પોતાનો ખંદ છોડી જમીન ઉપર મુકતો કે, મને કયાની સીપાહ બચ્ચાઓ પોતાનો લશ્કરી કમરખંદ છોડતા હોય તેવું લાગું. મનમાં વીચાર કરુંચ કે ઇરાન દેશની ખાક ઉપર હવે હું કેવા કેવા દેખાવો જાંતો હતો! તરતજ મને પ્રીરદોસી તુસી ચાદ આવ્યો, અને તેજ જુસ્સામાં જેહાનના પેહેલવાન રૂસ્તમને લગતી બેટા ગાઇ, અશો જરથોશ્ત સાહેબનું હાસ્તાન કહી, સાથે આતશની ખુબી સમજાવી, માફ ખોત્રવું પુરું કર્યું હતું. ઘરે જઈ હવા બહુજ સરદ હોવાથી એક ગરમ ઓરડામાં દાખલ થઈ, વાત કરતાં નાન, પનીર, પસતાં વગેરે ખાધા પછી મોડેથી ખાનું ખાઈ હું સુઈ ગયો.

હસનાબાદ યા કુતબાબાદ.

આ ગામ શરીફાબાદથી ત્રણ માઈલ દુર છે, જ્યાં ૧૧૦ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, અને કોઈપણ જરથોશ્તી બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતો નથી. ગામ લગભગ ૧૫ વરસ થયાંજ વસેલું છે, અને લગભગ ૬૦ મુસલમાનો પણ ત્યાંબેતીવાડી કરે છે. ગામમાં આતશકદેહ નથી. મદ્રેસાનું મકાન ખાંધવામાં આવેલું છે, પણ માસતરના પગારને લીધે ખંધ પડેલું છે, જેથી બીચારા ૨૮ છોકરાઓ કેળવણી વગર બેનસીબ રહેલાં છે. આ ગામનો કલાનતર મર્ઝબાને મહેરબાન તથા બીજાઓ, શેહરમાં મારી

આગલ આવી મને ઇજન કરી ગયા હતા, પણ ઘણીજ નાચારીએ મેં તે ગામની મુલાકાત લેવાની માંડી વાલી.

શનીવારે સવારે કીધેલી ગોઠવણ પ્રમાણે મદ્રેસાની મુલાકાતે જઇ, ઉસ્તાદ અરદ્દીશીર ખુદાહાદને અને એક હુશીયાર મુસલમાન ખચ્ચાને આંદો પેહેરાવી, કેળવણીના હંકમાં ફાયદાઓ સમજાવી, ઘરે આવી નાસ્તો ખાઇ (૯) વાગે સઘળાઓને ખુદા હાફેઝ કરી ઉપડયા, તે બાર વાગે પાછા મઝરેહે કલાનતર ગામમાં આવી અરબાખ અર્દશીરનાજ મકાનમાં ઉતારો લીધો.

મઝરેહે કલાનતર.

તરતજ મારા હોસ્ત અરદ્દીશીર આખાહાનને સાથે લઇ અહીંની ત્રણ આખ અંબારોની બરાબર તલાસ કરવા નીકળી પડ્યો, અને તેને લગતી તમામ સમજ મેલવી, જો કે એ બાબતની મેં અગાઉથી દરેક રીતની પુછપરછ બીજાઓ તરફથી પણ કરી હતી. એક પાણી જે દુર હુસેનાબાદથી ચાલુ રાત દીવસ આવે છે તે તદ્દનજ ખાડું માલુમ પડ્યું, કે જે તેઓ ખેતીના કામમાં વાપરે છે; જ્યારે પીવાના પાણી તરીકે આ ત્રણ આખ અંબારોમાં એકહું થયલું વરસાદનું પાણી ઉપયોગમાં લે છે. હું ગયો ત્યારે બીજા આખ અંબારનું પાણી પણ એક અઠવાડીયું થયુંજ પુરું થયું હતું, અને હવે માત્ર એકજ આખ અંબારના પાણીથી ગામના લોકો કામ લે છે, અને વરસાદની આતુરતાથી રાહ જીવે છે.

સાંજે પાછો ઘરે આવી આ પી, સીખતી છોકરીઓને એકઠી કરવામાં આવી હતી જેઓની મેં તપાસ કીધી. ગયે વરસે જ્યારે હું આ ગામમાં ગયો હતો, ત્યારે મેં અરબાખ અર્દશીરને છોકરીઓની સ્કુલ કાઢવાની મજબુત હીમાયત કરી હતી, અને તરતજ ત્રણ મહીના પછી તે શરૂ થઇ હતી. હાલમાં ૧૫ છોકરીઓ ઉસ્તાદ બાબુ બેહરામે નખીરના હાથ હેઠળ કેળવણી લે છે. રાતનું ખાંધ પી લઇ સ્કુલનાં મકાનમાં ભાષણને વાસ્તે ગયો. છોકરાં, માટીડા, ઐરાં વગેરેથી ઓરડો તમામ ભરાઇ ગયો હતો ને ચાલવાનીબી જગા હતી નહીં. ત્યાં મેં આપણી જર-થોરતી દીનની ખુબી સમજાવી, સાથે નમુનાનો સદરો આપી, ઐરાંઓ પાસેથી કોલ લીધો કે તેઓ પોતેબી પેહેરે અને પોતાના ઘણી તથા છોકરાંઓને વાસ્તેબી તેવીજ જાતનો સીવીને પેહેરાવે. માત્ર અહીંનાજ જહાંદો આપણી સાથે હાથસે હાથ મેલવવાને તદ્દનજ તૈયાર છે.

આતવારે સવારે સ્કુલના કમપાઉન્ડમાં મેં અશો જરથોશ્ત સાહે-
મની જીંદગી, ગાથામાંથી મલતી શાહદતો સાથે કહી સંભળાવી, અર-
બાબ અર્દશીર ખુસરૂના હાથે ઉસ્તાદ બેહરામે ખુદાદાદ તથા એક
જહીદના છોકરાને આંદો પેહરાવી, કેટલાએક છોકરા છોકરીને છરી,
અશો જરથોશ્ત સાહેબના પીકચરો વગેરેના ઇનામો અપાવ્યાં હતાં. ત્યાર
પછી મેં છોકરીઓની નાની સંખ્યા તરફ ધ્યાન ખેંચી, માબાપોને
પોતાની છોકરીઓને સ્કુલમાં મોકલાવવાની હીમાયત કરી હતી. અત્રે
જણાવવાને ખુશી છું કે અરબાબ અર્દશીરના છોકરા ખુદારામે શહે-
રમાં આવી મને કહ્યું હતું કે આંઠ છોકરીઓ નવી હાબલ થઈ હતી
અને થોડા દીવસ પછી બીજી થતી જશે. ત્યાંથી આતશકહેહમાં
જઈ ઘરે ગયો કે નાસતો ખાધ સામાન ખાંધી, સાંને હેતથી છેલ્લી
ખુદા હાફેઝ કરી, મઝરેહે કલાનતરથી બાર માઇલ દુર આવેલા અદ્યા-
બાદ ગામ તરફ ગયેડું હંકાર્યું. આ ટકે હું અરબાબ અર્દશીર ખુસરૂ
તથા તેવજુના ધણીયાણી પીરોબનો મારી કીધેલી ઉત્તમ પ્રકારની
મેહેમાનદારી માટે ઉપકાર માનું છું.

અદ્યાબાદ.

મારો ભોખ્યો દસ્તુર આ જીદા ફાંટા તરફ આવવાની આનાકાની
કરતો તેનું કારણ હું બરાબર સમજતો હતો, પણ મને મારામાં વીશ્વાસ
હતો કે એ તરફના દીન ભુલાઉઓને હું કાંઈક દરજ્જે સમજાવવામાં
ફતેહમંદ થઈશ. અગીયાર વાગે ઉપડેલા તે બરાબર ત્રણ વાગે ગામમાં
હાબલ થઈ, શહેરયારે ખુસરૂના મકાનમાં ઉતારો લીધો, કે જેવણ
મુંબઈ આવી ગયેલા હતા. જરા આરામ કરી આ પી ગામ જેવા
નીકલી પડ્યો કે શહેરયારે ખુસરૂએ રાત્રે પોતાના ઘેરમાં તમામ અન-
જીમનને બોલાવી.

આ ગામમાં ૧૩૦ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, જેમાંના ૧૬ જરથો-
શ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા માલુમ પડ્યા, જ્યારે કોઈ-
એકો બીચારા ડોલા ખાતા માલુમ પડ્યા. અહીંની મદ્રેસાનો કારોબાર
ઇરાની જરથોશ્તી અનજીમનના હાથ હેઠળ ચાલે છે, જ્યાં ૨૦ જરથોશ્તી,
પાંચ મુસલમાન તથા એક જહીદનો છોકરો મલી ૨૬ અરબીઓ ઉસ્તાદ
કયખુસરૂ રૂસ્તમના હાથ હેઠળ કેળવણી લે છે. એજ મદ્રેસાના મકાનમાં
થોડીએક છોકરીઓ પણ એજ ઉસ્તાદ પાસે શીખે છે. મુસલમાનોની
વસ્તી ૫૦ માણસોની છે. આ ગામમાં આતશકહેહ નથી.

રાત્રે એક સારી જેવી સંખ્યામાં માટીડા ઊંચાં છોકરાં વગેરે હાજર હતાં, જ્યાં મેં તેઓની આગળ આપણા બુલંદ ધર્મની ખુબીઓ સમજાવી, ખીચારા અજ્ઞાન જરથોશ્તીઓને કેટલાએકો કેવી રીતે જાલમાં સપડાવી, બહાઇઝમ તરફ વસડી જાય છે તે વગેરે કહી સંભળાવ્યું હતું, જે વખતે મારા ભાષણની વચ્ચે થોડાએક સવાલો પુછવામાં આવ્યા હતા.

સોમવારે સવારે મંદ્રેસામાં જઈ છોકરા છોકરીઓની તપાસ લઈ, કીધિલી ગોડવાણુ પ્રમાણે સ્કુલના કમપાઉન્ડમાં મેં સુદરેહ-કુસ્તીની પ્રીલસુપ્રી તથા પેગામબર અશો જરથોશ્ત સાહેબનો જીંદગીનો હેવાલ વગેરે કહી સંભળાવી, એક જરથોશ્તી તરીકે જન્મ લઈ, જરથોશ્તી તરીકે પાત્રી, એક ચુસ્ત જરથોશ્તી તરીકે રહેવાની મેં નસીયત આપી, કેળવણી હજરની માતાના અરચ્યાઓને કેવી રીતે મેં રસ્તે ધુલ ખાતાં જોયાં તેનો દાખલો આપી, મેં માર્ગ બોલવું ખતમ કીધું હતું. ત્યાર પછી મેં અશો જરથોશ્ત સાહેબ તથા માણિકજી સાહેબના પીકચરો વેહેંચ્યા હતા.

મહેડ્યાબાદે રૂસ્તાક.

આ ગામ અહ્યાબાદથી ૬ માઈલ દુર છે, જ્યાં ૭૧ જરથોશ્તીઓની વસ્તી છે, અને બહાઇઝમ ઉપર કોઈ પણ જરથોશ્તી એતેકાદ ધરાવતો નથી. મુસલમાનોની વસ્તી લગભગ ૧૫૦ માણસોની થવા જાય છે. જેહાંગીરે બેહમરદ આ ગામનો કલ્લાનતર છે, જે ખીજાઓ સાથે શેરમાં આવી મને પોતાના ગામની મુલાકાત લેવાને ઇજન કરી ગયો હતો પણ દલગીર છું કે હું ત્યાં જઈ શક્યો નહીં. આ ગામમાં મંદ્રેસા આ આતશકહેદ જેવું કંઈ નથી.

અહ્યાબાદની મંદ્રેસામાંથી બહાર પડી ઘરે જઈ કેટલાએકો સાથે ચોક્કસ વાતચીત કરી નાસ્તો ખાધો કે બે માઈલ દુર આવેલા હુસેનાબાદ તરફ ગયેહું ઉપડાવ્યું. માર્ગમાં હસનાબાદ ગામ કે જ્યાં તમામ મુસલમાનોની વસ્તી છે તે પસાર કરી હુસેનાબાદમાં આવી, દસ્તુર હીનીયારની ઓળખીતી બાઈના ઘેરમાં ઉતારો લીધો. અહ્યાબાદનો ઉસ્તાદ કયખુસર કે જે હુસેનાબાદ ગામનો વતની હતો, તેને મેં અગાઉથી આ ગામમાં મારા આવવાની ખબર આપવા મોકલ્યો હતો.

હુસેનાબાદ.

આ ગામમાં ૧૩૮ જરથોશ્તીઓ વસે છે, જેમાંના લગભગ ૧૦૧ જણાઓ બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે. લગભગ ૬૦૦ મુસલમાનો

પોતાના તદ્દન એલાહેડા મોહોલામાં વસે છે. ચાલીસ વરસની વાત ઉપર મરહુમ અરબાબ ખુદામુરાદે મેહેરબાને આતશકહેદનું મકાન બાંધ્યું હતું, પણ તે હજી એમનું એમજ આતશ પરથાવ્યા વગર પડેલું છે.

તરતજ હું અલ્યાબાદના ઉસ્તાદ કયખુસરૂને લઈ ગામ જોવા નીકળી પડી કહ્યું કે ‘ભાઈ! તારે વાસ્તે મેં બહુજ ફરીયાદ સાંભળીય, હવે તું શું ખુલાસો કરવા માંગેય?’ હવે હુસેનાબાદની કાંઈક હકીકત સાંભળતો જાવું અને ફરતો જાવું એટલામાં સામેથી એક ટીસેન્ટ મુસલમાને મને સલામુન અલેકુમ કીધી, કે તરતજ ઉસ્તાદ કયખસરૂએ મને અહીંની પારસી છોકરાઓની સ્કુલના ઉસ્તાદ તરીકે ઓળખાવ્યો. હવે આ મુસલમાને ઉસ્તાદે મને મદ્રેસાનું મકાન દેખાડી આવતી કાલે સવારે છોકરાઓને તપાસવાની અરજ કીધી. હું ઉસ્તાદ કયખસરૂ તરફની હકીકત સાંભળવાને ઇતેજાર હોવાથી, આ નવા સાથીને રૂબરૂ આપી, ઉસ્તાદ કયખસરૂ જે હાલમાં હુસેનાબાદથી એક માઈલ દુર આવેલા અસરાબાદ ગામમાં રહે છે, ત્યાં વાત કરતા ચાલુ મુક્યું. હુસેનાબાદમાં બધાને બબર આપવામાં આવી કે આવતી કાલે બપોરે હું ભાષણ કરવા આવીશ. એ પ્રમાણે હુસેનાબાદમાં પાછા ફર્યા ત્યારે તરતનોજ સુરજ અસ્ત પામ્યો હતો, અને તે અરસામાં દસ્તુર હીનીઆર તરફથી સઘળાઓને અમારા મકાનમાં ભાષણને સારું ભેગા થવા માટે બબર આપવામાં આવી હતી.

તરતજ અમારી સાથવાળા જરથોશ્તીઓ તરફથી ફાનસ, ગાંધીયા વગેરે પાંથરવામાં આવ્યા હતા, અને આપણેબી ત્યાં એક ચોક્કસ જગા પસંદ કરી ‘ખુદાનું’ નામ લઈને બેઠક લીધી. શરૂઆતમાં મારી તરફવાળાઓ આવી બેઠા કે પછી આસ્તે આસ્તે બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવનારા જરથોશ્તીઓ પણ આવતા ગયા. એ વખતે તેઓમાંના કેટલાએકો સાથે પેલો મુસલમાને ઉસ્તાદ, કે જે બહાઈઝમમાં માનનારો હતો, તે પણ આવી લાગો. તરતજ મેં તેને બહાર જવા ફરમાવ્યું, એવી મતલબે કે એક પારકાના ઘેરમાં મંત્રણી મીજલસમાં ઇજન વગર તેનાથી હાજર કરી શકાય નહિ. આ વખતે એની સાથવાલાઓમાં ભારે ઉશકેરણી ફેલાઈ હતી, જે દેખાવ મેં શાંતીથી જોયા કીધો. હવે છોકરાં માટીડા તથા ઐરાંઓથી ઓટલાઓ તદ્દનજ ચીકાર થઈ ગયા હતા. આ રાત્રે મેં જુદીજ રીતે મારું બોલવું શરૂ કીધું. પહેલાં તો તે સાહેબની લાંબાણથી સ્તુતી ગાઈ, તેની દરગાહમાંથી મોકલાવેલા વખલ્લુરે વખલ્લુરાન

અશેા સ્પીતમાન જરથુશ્ત્ર સાહેબ ઉપર આવી, પવીત્ર ગાથાના ફકરાઓ સાથે સરેહ કર્યા પછી તેવણુ સાહેબની હીનની છુલ્હી વીધે બોલવા લાગેા કે હવે એ લોકોની ધીરજ ખુટી ગઈ અને હુશંગી હીનના શબ્દો સાથે સવાલની શરૂઆત થઈ. આ તમામ વખત હું ઘણીજ શીરીન જખાન વાપડતો તથા સાથે લાગેા મારા બોલવાથી એ લોકો ઉપર કંઈ રીતની અસર થાય છે તે ખારીકીથી તપાસતો. મારા તરફના જવાબની શરૂઆતમાં મેં પાછું કહ્યું કે મેં પહેલાંથીજ તમે લોકોને ઇસારો કર્યો હતો કે તમારી ચામડી લાંબા વખતની સુન મારી ગયલી હોવાને લીધે મારું તીર તમારા કલેજાને જે કે વીંધી તો નહીં શકશે, તો પણ જે થોડી ઘણીખી અસર કરી શકશે તો હું મારી મહેનતનો ખદલો મળેલો સમજીશ. એ પછી લગભગ અરધી રાત વેર તેઓ તરફથી સવાલો પુછાયા અને હું એકલો એટલો તો મીઠાસથી તેઓને સમજ પડે તેવી રીતે જવાબ આપતો રહ્યો કે હવે મને ખુલ્લું માલુમ પડ્યું કે હું તેઓ ઉપર પુરેપુરી અસર કરી શક્યો છું. તેઓના માંગવાથી મેં તરતજ ફારસી અવસ્તા બા માએની તથા ફરગે માઝદયસ્નીની કેતાઓ આપી, તરતજ એક નમુનાવાળો સદરો કાહડો આપી, તે એક માઝદયસની જરથોસ્તી હીનની નીશાન તરીકે બદન ઉપર પેહેરવાની તથા તેની ઉપર કુરતી ખાંધવાની ફરજ જણાવી હતી. આ વખતે લગભગ અર્ધી રાત થવા આવેલી હોવાથી તમામ ઊંચાં છોકરાઓ ચાલી ગયાં હતાં, અને અમે ઘણાજ મહોબતથી છુટાં પડ્યાં હતા. અલ્યાબાદમાં સવારના નાસતા પછી એક ટનખું પણ મોહ ઉપર મુકેલું નહોવાથી જે કે ભુખ તો મરી ગઈ હતી, તોપણ ઘરની ખાઠ્ઠાં પણ ઘણીજ મહેરબાનીથી મારી આગળ ગરમ ચાવલ, પપેતા, ઘાસ, નાન પનીર લાવીને મુક્યું, તેમાંથી થોડીએક ઘાસમાં ખાંડ નાંખી તે પી લઈ તરતજ સુઈ ગયો.

મંગળવારની સવાર ઘણીજ સરહ હતી અને વાદળ પણ તદ્દનજ ઘેરાયલું હતું. અમારી તરફવાલા જરથોસ્તીઓ જે કે ગઈ રાતના વાદ-વીવાદથી ઘણાજ ખુશ જણાતા હતા, તોપણ હું તો મારા વીચારમાં ગંભીરજ હતો. ગઈ રાતની મીજલસમાંથી મેં પેલા મુસલમાનીન ઉસ્તાદને અરજ કરી બહાર જવા ફરમાવ્યું હતું, તેથી મેં મદ્રેસાની મુલાકાતનો વીચાર માંડીજ વાલ્યો હતો. પણ એટલામાં ગઈ રાતના બહાઈઝમમાં

માનનારા આગેવાન જરથોશ્તીઓ આવી લાગા અને તેઓ સાથે પહેલાં છોકરાંઓની મદ્રેસાના વીશાળ કમ્પાઉન્ડમાં હું દાખલ થયો. બધાઓની અબજબી વચ્ચે જે ઓરડામાં છોકરાંઓ રીખતા હતા, તેના દરવાજાથી પાંચ કદમ દુર હું ઉભો રહી ગયો. તરતજ તે મુસલમાનીન ઉસ્તાદ કલાસમાંથી બહાર આવી મને લેવા આવ્યો કે હું દાખલ થયો. પહેલાં મેં અવારનવાર છોકરાંઓને તેઓના નામ પુછી કાગળ ઉપર લખવા કહ્યું. જે છોકરાંઓ ફારસી નામોને બદલે અરેબીક રચનાના નામો બોલતા કે તરતજ પુછતો કે તમારા પયગામ્મર સાહેબનું નામ શું? અરે, એમાં બીચારા કોમળ બચ્ચાંઓનો તે શું તકસીર! છોકરાઓને બરાબર તપાસ્યા પછી, ઉસ્તાદનો આભાર માની, ત્યાંથી અમે છોકરીઓની સ્કુલમાં ગયા. બચ્ચાંઓને થોડા ઘણા સવાલો પુછ્યા પછી, મેં મારા ધર્મ સંબંધી વીચારો સાફસાફ જણાવ્યા હતા, કે જે વખતે કોઈ કાંઈ પણ બોલ્યું ન હતું, જો કે મુસલમાનીન ઉસ્તાદ પણ ત્યાં હાજર હતો. આ ઉસ્તાદનો તથા પારસી માસતરનનો પગાર ગામના લોકો પોતેજ આપે છે. અહીંયાથી અમે સઘળાઓ ઘરે આવ્યા અને હવે કાંઈ પણ વધારે વાતચીત કરવામાં ફાયદો ન જોતાં તેઓને ખુદા હાફેઝ કરી આશા દેખાડી કે, ‘તમે મને શેહરમાં આવી મલવાની જરૂર મહેરબાની કરશો’. નાસ્તો ખાઈ ત્યાંથી અસરાબાદ ગામ તરફ હેયું લીધું.

અસરાબાદ.

આ ગામમાં ૭૦ જરથોશ્તીઓ વસે છે અને બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ રાખતો કોઈપણ જરથોશ્તી નથી. માત્ર ૧૫ મુસલમાનો એતી કરે છે. અહીંયા મદ્રેસા ન હોવાને લીધે બીચારા ૨૩ બચ્ચાંઓ કેળવણી વગર બેનસીબ રહેલાં છે. આ ગામમાં આતશકહેદ નથી. અહીંના કલાનતર લોહ-રાસ્ટ્રે બેહમરદને હુસેનાબાદના વાદવીવાદની બબર પડેલી હોવાથી ખુશ થેહરે મને આવકાર આપી પોતાના મકાનમાં લઈ ગયો. ગરમ આ પીધી કે તરતજ ગામવાસીઓ એકઠા થયા, અને તેઓની આગલ મેં નમુનાનો સદરો આપી તે પેહેરવાના ફાયદા તથા બીજી ફીની નસીયતો આપી અશો જરથોશ્ત સાહેબ તથા માણેકજી સાહેબના પીકચરો વેહેંચ્યા. ત્યાર પછી અમે બપોરનું ખાઈ, આ પી લોહરાસ્ટ્ર સાથે ત્યાંથી ત્રણ માઈલ દુર આવેલા એલાહાબાદ ગામ તરફ ગધેડું હંકાર્યું. હવે હવા તદનજ સરદ થઈ હતી, અને પછી વરસાદનું એક ઝાપડું પડ્યું. મારા ભોમ્યાનો થેહરો

લાલ જોઈ હું તો સમજી ગયો, કારણ કે હુસેનાબાદની રાતના વાદ-વીવાદ પછી એની છાતી ખડુ ખીલેલી માલુમ પડી અને મારી તરફ ઘણી માયા દેખાડવા લાગો, જે કે મેં એને ઇસારો કર્યો હતો કે, 'ભાઈ? તું કોઈ આગળ એ બાબત વીધે વધારે બોલતો ના, નહીં તો કે મારું કામ ખગડશે.' વરસાદ પડી રહ્યા પછી કેવી ખુશનુમા હવા! કેવો સુંદર ખરફવાલા પહાડોનો દેખાવ! એ મમાણે ખુદરતી દેખાવો નીહાલતો અને વાતો કરતો એલાહાબાદ ગામમાં દાખલ થઈ લોહારા-સ્પની છોકરીના ઘેરમાં ઉતારો લીધો.

એલાહાબાદ.

આ ગામનો હેવાલ હું ૧૧૬-૧૧૭મે પાને આપી ગયેલો છું. રાત્રે આતશકંદેહમાં મેં એક દીની ભાષણ આપી ઇસારો કીધો કે આવાં એક સુખવાસી ગામમાં હજી સુધી ૬૫ છોકરીઓ કેળવણી વગર પડેલી છે.

બુધવારે સવારે આતશકંદેહમાં સુદરેહ કુસ્તી ઉપર એક ટુંક વીવેચન કરી, પીકચરો વેહેંચી, ત્યાંથી પાછા નોસરાતાબાદ ગામ તરફ જવાને ઉપડ્યા.

નોસરાતાબાદ.

આ ગામનો હેવાલ હું ૧૧૮-૧૧૯મે પાને આપી ગયેલો છું. ગામમાં દાખલ થઈ ધરાની જરથોશ્તી અંજુમનના કારોબાર હસ્તક ચાલતી મદ્રેસામાં ઉતારો લીધો, કે જ્યાં ૨૭ જરથોશ્તી તથા ૧૬ મુસલમાનીન છોકરાઓ કેળવણી લે છે. ગયે સાલ જ્યારે હું આ ગામમાં આવી ગયો હતો, ત્યારે છોકરીઓની મદ્રેસા બંધ પડી હતી, તેજ વખતે મેં સ્ત્રી કેળવણી વીશે ઇસારો કરતાં પાછી ચાલુ કરવામાં આવી હતી, જ્યાં હાલમાં ૧૮ છોકરીઓ શીખે છે. આ સ્કુલના છોકરા છોકરીઓની મેં તા. ૫ મી તથા ૬ ઠી અકટોબરે પરીક્ષા લીધી હતી. દીનની બાબતમાં ગામ સુસ્ત છે અને ઠીકજ છે કે આતશકંદેહ નથી.

બંધારનું ખાનું ખાઈ રહ્યા પછી સ્કુલનાજ મકાનમાં એક મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યાં મેં કેળવણી ઉપર ભાષણ કરી છોકરાં, છોકરીઓને ઇનામો તરીકે ચાંદ, પીકચરો, રોકડ રકમ વગેરે આપ્યાં હતાં. અહિંયા શીખતા અગ્યાર મુસલમાનીન છોકરાઓને પણ કોઈને એક તો કોઈને બે ફેરાન આપી ઉત્તેજન આપ્યું હતું. ત્યાર પછી સહરા કુસ્તી ઉપર વીવેચન કરી તે ચેહેરવાની સખત તાકીદ કીધી હતી.

આ ગામની નજદીકમાં આવેલા મુસલમાનીન ગામનું નામ ગોરહે ફરામઝી કરી કહેવામાં આવે છે.

સાંજે ચા પી ચાલુ મુકી, રાત્રે કાંઈ નવીજ ઉલટ, હોંસ અને ઉમેદ વચ્ચે યજ્ઞ શેહેરના દરવાજામાં દાખલ થતાંને વાર તે સાહેબને ચાદ કરી, શીયાળાના ચાલુ નવ દીવસની ગથેડા ઉપરની અતીશય થાકવી નાંખનારી ખરાખર ૧૦૦ માઇલની મુસાફરી કરી, ૧૩ દીની ભાષણો અને તેટલાજ પ્રમાણમાં વીવેચનો તથા વાદવીવાદથી ડાકેલાં મગજ તેમજ દરેક રીતની ગામે ગામની તપાસથી મગજ ઉપર પડેલા બોજ છતાં પુર સંતોષ અને આનંદથી મારા મકાનના ખાટલા ઉપર હું કાંઈક આરામથી સુઈ ગયો.

હવે મને હુસેનાબાદનો ખ્યાલ આવ્યા કરે, કારણ કે ત્યાંના જે જરથોશ્તીઓ બહાઇઝમમાં માને છે તેઓ પાછા પાક જરથોશ્તી ધર્મ ઉપર એતેકાદ રાખતા થાય તો હું મારી જીંદગીનો એક ચાદગાર બનાવ લેખીશ. બોદાના હુકમથી આ 'રૂઈનહેઝ' જમીનદોસ્ત થાય તો મેહેડીયાબાદ, કુચબીયોગ, મોરયાબાદ તથા તાફતના રહાતાબાદ મોહોલ્લાના જુરુનેને પડતાં વાર ન લાગે.

શેહેરમાં આવ્યા પછી એક અઠવાડીયું રહીને આદર રોજના મુખારક દીવસની સવારે પેલી રાતે હુસેનાબાદ ગામમાં સવાલ કરનાર શીખેલો જવાન આવી લાગો. માયાથી મારી સાથે દીન ધરમની પુછપરછ મેળવી, એક મહીનો રહીને આવકારદાયક ફેરફારો જોવાની વધાઇ આપી ઇજન કીધું. જો કે હું તો શકમંદ હતો તોપણ મારો ડોળો તેજ તરફ ટાંકી રાખેલો હતો. તે જવાનના ગયા પછી તરતજ અલ્યાબાદનો ઉસ્તાદ કચ-ખુસરૂ આવી લાગો. તે મને કહેવા લાગો જે હુસેનાબાદમાં તમારા તે રાતના વાદવીવાદથી તેઓ ઉપર સારી અસર થઇ હતી અને જો એ પ્રમાણે ત્યાં બીજાં બે ત્રણ ભાષણો આપો તો તેઓ પાછા જરથોશ્તી ધર્મ ઉપર એતેકાદ રાખે ખરા. એની બીજે દીવસે પેલા મુસલમાનીન ઉસ્તાદે પણ મને વળતી મુલાકાત આપી, જરથોશ્તી ધર્મ સંબંધી ફેટલાએક સવાલો કીધા હતા, જેમાંનો એક સવાલ આપણા પાક પય-ગામખરની હસ્તી વિષેનો હતો.

હુસેનાબાદ ગામમાં મેં કીધેલી કોશેશોનું પરીણામ એ આવ્યું કે, જ્યારે હું મુંબાઇ આવવા નીકલ્યો તેની દોઢ મહીના અગાઉ પેલા

મુસલમીન ઉસ્તાદને તેની સાથવાલા જરથોશ્તીઓએ પોતાની સ્કુલમાંથી દૂર કીધો હતો, અને મારી આગદ તેઓએ પોતાનાં ગામની સ્કુલમાં મારી મરજી પ્રમાણેનો નવો માસતર રાખવાની ભલામણ કીધી હતી. અફસોસ? કે હું સર દીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફનો પ્રતીનીધી ન હતો કે કેળવણીના ફંડમાંથી દસ તુમાનના પગારે એક જરથોશ્તી માસતર રાખી ખીચારાં ખચ્યાંઓને બહાઈઝમને બદલે જરથોશ્તી ધર્મની કેળવણી અપાવતે. હુસેનાબાદ જેવા ગામમાં આવી તક પાછી મળવી મુશ્કેલ છે.

મેહુડીયાબાદ યા કુલાબાદ.

આ ગામ શેહેરથી માત્ર દોઢ માઈલ દૂર આવેલું છે, જ્યાં ૧૫૬ જરથોશ્તીઓ વસે છે, જેઓમાંના લગભગ ૧૦૦ ઉપર જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે. અહીંની છોકરા છોકરીઓની સ્કુલોનો કારોબાર હુસેનાબાદની માફક ગામવાસીઓજ ચલાવે છે, જ્યાં તેઓને બહાઈઝમનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. સાફ છે કે અહીંયા નોસરાતાબાદ, હુસેનાબાદ તથા અલ્યાબાદની માફક આતશ-કહેલ નથી. આ ગામના હવા પાણી સારાં હોવાથી કોઈ એક મુસલમીન માલિકીના બાગો જેવામાં આવે છે, જે કે તેઓની વસ્તી જેવું કાંઈ નથી.

આ ગામમાં હું મારા ભોમ્બા સાથે દરેક રીતનો બેદલરમ બાળવા અરધો એક દજન વખત ઉપર જઈ આવ્યો હતો, અને ત્યાર પછી બરાબર સાબુત ટાંકણું સાંધી, શનીવાર તા. ૨ જી એપ્રિલ ૧૯૨૭ ની બપોરે એક વાગે મારા ભોમ્બા સાથે જઈ, દેહમુબેદને બોલાવી, ગામમાં મારા ભાષણને વાસ્તે બધાઓને ઓચીંતુ ઇજન કરાવ્યું. અલબત્તાં ગામવાસીઓની સ્કુલ સીવાય ખીજી કોઈપણ લાયક જગા મારા ભાષણને વાસ્તે મળવી મુશ્કેલ હતી. આપણે એક બાગમાં પાણીના નાળાં આગલ જઈ બેઠા, કે કલાક એક રહી મારા ભોમ્બાએ બહાર આપી કે આપણી મકસદ પ્રમાણે જમીયત મલેલી છે, તેથી હવે તમે ત્યાં આવો. સ્કુલમાં પાંચેક મીનીટ બેરઆશ્રીયત તથા ખીજી વાતચીતમાં પસાર કરી, મેં મારું ભાષણ શરૂ કીધું. હું બાણતોજ હતો કે ખીજી વખત આવો લાગ મને આ ગામમાં મલવો મુશ્કેલ થઈ પડશે, તેથી મેં નકકી ખીચારજ કીધેલો હતો કે અહીંના બહાઈઝમમાં માનનારા જરથોશ્તીઓ ખીચારા અજ્ઞાન જરથોશ્તી ધરાનીઓને ચોક્કસ સવાલો પુછી પોતાને

ધરમની બાબતમાં કેવું એક જ્ઞાન હોય તેવું ડાળ ઘાલે છે, તેવા સવાલોનો સંપુરણ ખુરદોજ કરી નાંખવો. એ હીસાબે લાંબાણ વીવેચન સાથે તે લોકોના સવાલોનો જવાબ આપતો. છેલ્લે ચીથરેમ જુયાતની સેતાયશને આધારે બેહેરામે વરજાવંદ વિષે ઇસારો કરી, મેં માફ બોલવું લગભગ દોઢ કલાકે ખતમ કીધું હતું. એ વખતે મજલીસમાં હાજર રહેલા કોઈએક જરથોશ્તીઓએ હુસેનાબાદની રાતની મજલીસની માફક પોતે હજીબી જરથોશ્તી હોવાને સળબે પોતાની મગફરી જાહેર કીધી હતી.

ચઝદના ચોક્રસ ગામો તેમાં મુખ્ય કરીને હુસેનાબાદ તથા મેહેડી-યાબાદ યા કુલાબાદમાં વરસો વેર કોઈ પણ જરથોશ્તીએ હજી સુધી ત્યાં જઈ પાક જરથોશ્તી હીન ઉપર જાહેરમાં વાચેજ કીધી નથી યા તેઓ સાથે સવાલ જવાબો કરવાની હીમત ખતાવી નથી; પણ મારા જેવા એક કમોના ખંદાને તે સાહેબની ખરકતથી મળેલાં કુવ્વત તથા હીમતને આધારે ચઝદની આજુબાજુ ૫૦ માઈલના વીસતારમાં આવેલા રૂપ હીનદુસ્ત યા હીનદુશ્મન ગામોમાં, શુ સરહી યા શું ગરમીમાં રખડી રઝળી, જે જે કામો મેં ઇરાનની ખાક ઉપર કરી બજાવ્યાં છે, તે માટે જો પેલો માત્ર એકજ જીવ તે હીનશાહ જીજીભાઈ ઇરાની સોલીસીટર પોતે સંતોષ પામશે તો હું મારી મેહેનતનો પુરેપુરો બદલો મળેલો સમજીશ. જેમ પહેલા માણેકજી સાહેબ (હાંતરયા) કાંઈ પી. એચ. હી. ન હતા (જે કે તે છતાં તેવણુ સાહેબ તે ઝનુની વખતમાં પણ ભલા ભલા મુલ્કોમાંને ધર્મની બાબતમાં સવાલમાં માહાત કરતા હતા) તેમ હું પણ નથી. અરે અહીંયા તો ચોક્રસ અંદાજેના ધર્મ તથા તવારીખી જ્ઞાન સાથે સાધારણ અક્રલનું વધારે કામ પડે છે.

છેલ્લાં બાકી રહેલાં આ મેહેડીયાબાદ ગામમાં પણ જરથોશ્તી ધર્મની જીલંદી સમજાવવામાં હું ફતેહમંદ થયેલો હોવાથી મને સંતોષ મલ્યો કે ચઝદમાં મારા દુક મુદતના વસવાટ દરમ્યાન ફારસી જેવી અંજાણી ભાષામાં મેં મારા હમદાનોમાં તો શું પણ તેઓમાંના કેટલાએકો જેઓ બાહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા હતા તેઓ ઉપર પણ સારી અસર હું કરી શક્યો હતો.

જાંબેરાબાદ	૬૫	૫૫	૪૮	૨૦૧	..
જેનાબાદ	૪૬	૪૨	૫૦	૧૭૧ જગેઆ છ	..
ચંમ	૫૨	૪૭	૩૬	૧૬૭	..
મુઆરકા	૩૮	૨૮	૨૬	૧૧૬ સાડે આહરીઆન છ	..
હોશેની	૪૨	૩૪	૪૧	૧૪૪	..
તપત	૧૩૧	૧૨૧	૧૧૦	૪૫૨ આહરીઆન મોહડું	..
મજરે હાજી શમ્સોદ મીરબા	૮	૩	૧	૧૪	..
હોશેનાબાદ	૫૪	૫૩	૫૪	૨૦૭	..
જાફેરાબાદ	૬૮	૫૮	૫૪	૨૨૮ આહરીઆન માહી હાલતે છ	..
આમધાબાદ	૩૫	૪૪	૨૪	૧૪૧	..
શરફાબાદ	૩૩	૪૩	૨૪	૧૩૧ આહરીઆન માહી હાલતે છ	..
મજરે કલમતર	૨૮	૩૩	૨૮	૧૨૮	..
રણીઆબાદ	૧૦	૪	૬	૨૩	..
મામવાબાદ	૨૩	૧૫	૧૨	૬૪	..
રેહમતાબાદ	૬	૮	૧	૨૩	..
દેહનોહ	૪	૬	૪	૧૮	..
૧૩૭૮ ૧૮૧૫ ૧૮૬૦ ૧૪૮૮ ૬૬૪૨							..

ધ. સ. ૧૮૫૪ માં આખા ધરાન દેશની કુલ જરથોશ્તી વસ્તી ૭૭૨૫ ની હતી જે નીચે મુજબ હતી:—

ચબદ અને તેની અતરાફના ગામડાઓ મત્લી ૬૬૪૨

કેરમાન શહેરને લગતા ૧૮ ગામડાઓ મત્લી ૮૩૨

તેહરાન ૧૦૦

પરચુટણ ૫૧

૭૭૨૫

દ. સ. ૧૯૨૬-૨૭ માં ઇરાન મધ્યે યજ્ઞ શેહર તથા તેની આજુબાજુનાં ૫૦ માઇલના ગામડાઓમાંનો જરથોશ્તી વસ્તીના મં કીધેલી ગણતરીના કેટલા તથા તેઓની કેળવણી વગેરે.

ક્ર.સં.	ગામનું નામ.	પ્રસ્થાન પાલિકા વસ્તી	પ્રસ્થાન પાલિકા ક્ષેત્રફળ	પ્રસ્થાન પાલિકા વસ્તી	પ્રસ્થાન પાલિકા ક્ષેત્રફળ	પ્રસ્થાન પાલિકા વસ્તી	પ્રસ્થાન પાલિકા ક્ષેત્રફળ	આતશકહેલ છે કે ?	રીક્ષા.	
૧	યજ્ઞ શેહર	૨૧૦	૪૩૨	૨૪૯	૩૩૫	૧૩૨૬	૨૩૦	૨૧૬	એક આતશકહેલ-રામ અને ચાર આતશકહેલો જુનું આતશકહેલ	શેહરથી પાંચ માઈલ દુર એક જુનું તથા બીજું મરહુમ માનેન્દ્ર હાંટરયાના વખતનું નવું ઘોખમું છે.
૨	શા ખોરમશાહ	૧૧૫	૧૯૬	૧૪૧	૧૨૧	૫૭૭	૬૬	૨૭	ગામમાં કેટલાકો મુસ્લિમ છે. છાત્રીઓની સંખ્યાનું મદાન મારી દેખેજ હેળ નવું બાંધવામાં આવ્યું છે. કેટલાક જરથોશ્તીઓ બહાઇમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે.	
૩	આરાસતન	૪૨	૫૭	૬૯	૪૮	૨૧૬	૩૦	સ્કુલ નથી	સાંચે આતશકહેલ છાત્રીની હાલત ઠીક છે, અને ચાહે તો છાત્રીઓની સંખ્યા ડધારી શકે.	
૪	પાખરાખાહ	૨૪	૩૨	૪૦	૨૯	૧૨૫	૨૦	સ્કુલ નથી	નવું આતશકહેલ છાત્રીની હાલત ઠીક છે, અને ચાહે તો છાત્રીઓની સંખ્યા ડધારી શકે.	
૫	કુચબીયોગ	૬૩	૯૪	૬૧	૬૨	૨૮૦	૨૯	૪૪	નવું આતશકહેલ છાત્રા છાત્રીઓની સંખ્યામાં જરથોશ્તી ધર્મની કેળવણીની ખાસ જરૂર છે. જે જરથોશ્તીઓ બહાઇમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે તેઓ થોડા છે તોપણ તેઓનો લાગવગ વધારે છે.	
૬	આબેશાહી	૭	૮	૮	૬	૨૯	નથી	નથી	અસલ જરથોશ્તીઓની મોટી વસ્તી હતી પણ હાલમાં તમામ મુસ્લિમોના વસે છે.	

૭	૪ કાસમાખાદ	૬૩	૮૩	૮૦	૫૮	૨૮૪	૨૦	૨૪	જીનું આતરાકદેહ	મારી કોરોશને પરીણમે છોકરીઓની સ્કુલમાં બહાઈઝમને બદલે હવે જરથોશ્તી ધર્મનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. જગાની અપવિત્રાઈને લીધે આતરા ઉપર આબળ પહેંચે છે. આતરાને બીજા મંદાનમાં લઈ જવાની જરૂર છે.
૮	૯ બંધનાખાદ	૩૪	૪૧	૩૫	૨૩	૧૨૩	૧૯	સ્કુલ નથી	સારું આતરાકદેહ	એક પણ માણસ કાગલ વાંચી શકતો નથી. સ્કુલનું મંદાન છે પણ માસ્તર નથી. લોકો કેળવણીને વાસ્તે ઇતેજર છે. સરદીં પીતીતની મંળી તરફથી માસ્તર રાખવાની ગોઠવણ કરવી જોઈએ.
૯	૧૦ એ મ	૨૦	૩૩	૨૯	૨૫	૧૦૭	૧૭	સ્કુલ નથી	જીનું આતરાકદેહ	સ્કુલના નવા મંદાનમાં આતરા રાખવાની ગોઠવણ થાય તો સાફ. નહું રોખમું છે. સ્કુલ અપડુ-ડેટ છે.
૧૦	૧૨ ખડીલાખાદ	૬	૭	૧૭	૧૨	૪૨	સ્કુલ નથી	સ્કુલ નથી	નથી	નહું વસાવેલું ગામ છે. હું હતો ત્યારે છોકરીઓને કેળવણી મલે એવી મેં ગોઠવણ કીધી હતી.
૧૧	૧૩ કુસેની	૧૧	૧૫	૧૦	૧૭	૫૩	સ્કુલ નથી	સ્કુલ નથી	નથી	આવખવવાલા રસ્તાથી દુર એકાંતમાં આવેલું ગામ, હાલત ગરીબ છે.
૧૨	૧૧ મુખારકે	૪૬	૬૩	૪૯	૫૧	૨૦૯	૨૨	૧૫	સારું આતરાકદેહ	છોકરીઓની કેળવણીના ફાયદાઓ વિષેના મારા વિચેયન પછી સ્કુલ શરૂ થઈ હતી.
૧૩	૧૫ તાફત (કચ્છો)	૧૦૦	૧૬૪	૧૨૧	૧૦૮	૪૯૩	૫૨	૪૫	જીનું આતરાકદેહ	રહાતાખાદ મોહલવાનાં જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ તરફ હલતા બન્ય છે, જેનો અટકાવ થવો જોઈએ. છોડરા છોકરીઓની સ્કુલમાં જરથોશ્તી ધર્મની તાલીમ આપવાની ખાસ જરૂર છે.
૧૪	૧ મોરયાખાદ	૧૩૩	૧૪૪	૯૭	૮૯	૪૬૩	૩૮	૩૫	જીનું આતરાકદેહ	છોડરા છોકરીઓની સ્કુલમાં જરથોશ્તી ધર્મની કેળવણી આપવાની ખાસ જરૂર છે, કેટલાક જરથોશ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાફ ધરાવે છે.
૧૫	૧ નસરાખાદ	૭૧	૧૦૦	૫૬	૧૨૭	૩૫૪	૨૩	૪૫	સારું આતરાકદેહ	જરથોશ્તીઓની હાલત મુશ્કેલ છે, ધણી બાઈઓ વીધવા છે.
૧૬	૧૧૧ કન્નવીયે યા કેનુ	૧૩	૧૮	૧૫	૨૧	૬૭	સ્કુલ નથી	સ્કુલ નથી	સારું આતરાકદેહ	અસલ યા ગામમાં જરથોશ્તીઓની મોટી વસ્તી હતી પણ પાણીની તાણને લીધે હાલમાં ખડીથેર છે.

[illegible]

૨૪	૩૩ શરીફાબાદ	૯૫	૧૧૦	૯૨	૯૪	૨૯૧	૪૬	સ્કલ નથી નવું આ તશકદેહ	મરહુમ માનેકજી હાંટશ્યાના વખતનું નવું દોખમું છે. લોકોની હાલત ઠીક છે, અને ગામવાસીઓ ચાહો તે। છોડીની સ્કલ ઉધાડી શકે, જેની જરૂર છે. નવું વસાયલું ગામ છે.
૨૫	૩૬ હસનાબાદ ચા કુટબાબાદ	૨૯	૨૫	૨૮	૨૮	૧૧૦	સ્કલ સ્કલ નથી નથી	સ્કલ નથી	
૨૬	૪ રહેમતાબાદ	૩૧	૪૨	૩૬	૨૯	૧૩૮	૧૭	સ્કલ નથી સાંચે આતશકદેહ	છોડીઓની સ્કલ ઉધાડવા હું સુચનાઓ કરી આવ્યો છું, અને હાલમાં શરૂ થઈ ચુકી છે.
૨૭	૨ મેહુડયાબાદ ચા કુલાબાદ	૨૯	૩૬	૫૦	૪૪	૧૫૯	૩૦	૨૦	છોકરા છોડીઓની સ્કલો ગામવાસીઓ પોતેજ ચલાવે છે, જ્યાં બહાઈઝમનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. લગભગ તમામ જરથોસ્તીઓ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે.
૨૮	૨૦ મેહુડયબાદે રેસ્તાકે	૧૩	૧૫	૨૫	૧૮	૭૧	સ્કલ સ્કલ નથી નથી	૩૩	...
૨૯	૧૩ બેહરામઆબાદ	૧	૧	૦	૦	૨	૧	૨	જરથોસ્તી માલિકોનું નાનું ગામ હતું પણ ત્યાંનું પાણી અંધ થવાથી હાલમાં ઉજડ છે.
૩૦	૯ મેહમદાબાદ	૬	૭	૯	૭	૨૯	૧	૧	...
						૧૪૦૨૧૯૮૩૧૭૦૬૧૬૪૮૬૭૩૯			...

આખા ઈરાન દેશની કુલ જરથોસ્તી વસ્તી ૧૦,૦૫૦ ની છે જે નીચે મુજબ છે:—

ચઝદ	૬,૭૩૬
કેરમાન	૨,૩૦૦
તેહરાન	૮૧૮
શીરાઝ	૬૫
રફસનજન	૬૩
બામ	૪૦
પરચુતન ગામોમાં વસ્તા.	૨૫
	૧૦,૦૫૦

ચઝદમાં મરહુમ શેઠ માનેકજી હાંટરયાનું થયલું જશન.

આ ભલા નરની યાદમાં રોજ બહુમન માહ મેહર કદીમને હીવસે ગાહામખારખાનામાં સવારે દશ વાગે જાહેર જશન કરવામાં આવ્યું હતું, જે વખતે શેહેરના હસ્તુરો, અરખાબો તથા ખેરાં માટીડા વગેરે હાજર હતાં. જશનની ક્રીયા પુરી થયા બાદ અહીંની ખુસરવી સ્કુલના વડા મીરજા ફરીદુને પ્રસંગને અનુસરતું વીવેચન કર્યા પછી, માખાપો ઘેરમાં ખુદ પોતાના ખચ્યાંઓની ચાલચલાણ તથા રીતીનીતી ઉપર ધ્યાન આપવાને કેટલા પછાત છે તે સમજાવ્યું હતું. ત્યાર પછી હીનીયારી સ્કુલનાં વડા મીરજા સરૂશે મરહુમ માણેકજી સાહેબની સીફતમાં લંખા-ણથી બોલ્યા બાદ, શેહેરમાં આવેલી ત્રણ સ્કુલો જે એકજ રીતની શરૂઆતની કેળવણી આપે છે તે ઉપર દર વરસે સેંકડો રૂપ્યા કેવી રીતે ફેંકટના ખરચાય છે, તે બાબે હાજર રહેલાઓનું ધ્યાન ખેંચી પોતાની બેઠક લીધી હતી.

સેવટે મેં જઝીયાના ઝુલમી કરને વાસ્તે તે વખતના રૂહશાહ અકાબર સાહેબો એક લાખ કરતાં વધારે રૂપ્યા ખરચો, માનેકજી સાહેબે ખાવીસ વરસની અથાગ મહેનત પછી કેવી રીતે ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં તે કર દુર કરાવ્યો હતો તેનો ટુંકમાં ઇસારો કરી, સઘળાઓની અજાયબી વચ્ચે આજથી ૭૩ વરસની વાત ઉપર જઝીયાનો કર વસુલ કરતી વખતે જે રસીદ આપવામાં આવતી હતી તેવી એક રસીદ, તે વખતના કર વસુલ કરનાર બેહરામે ખખતચારીની મહાર સાથની દેખડાવી, માનેકજી સાહેબ તથા તે વખતના અકાબર સાહેબોના પવીત્ર રૂહોની શાંતી ઇચ્છી હતી. આ પછી જશનની ચાસની કરી છેક મોડેથી લગભગ ખાર વાગે સઘળાઓ ધીમે ધીમે વીસરજન થયા હતા. એવીજ રીતનું જશન ખખેાર પછી ખોરરમશાહ, કુચબીયોગ વગેરે ગામોમાં પણ કરવામાં આવ્યું હતું, તથા શેહેરે ચઝદ તથા ગામોમાં એ હીવસ એક જાહેર તેહેવાર તરીકે અહીંના ઇરાની જરથોશ્તીઓએ પાળ્યો હતો.

ધરાનમાં ખધરાખાદી જરથોશ્તીનું મુસલમીનને હાથે

થયલું અચાનક મરણ.

ચઝદ શેહેરની બાજુમાં ત્રણ માઇલ દુર આવેલા ખધરાખાદ ગામના જુવાન રહીશ મરહુમ મેહરખાન બેહરામના એક મુસલમીનને હાથે થયલાં ખુનની હકીકત નીચે મુજબ છે :—

શુકરવાર તા. ૧૬ મી એપ્રિલ ૧૯૨૬ ની ખપોરે મોરચાખાદમાં ત્યાંની અનજ્ઞમન આગલ મારા દીની લાપણની ગોઠવણ થયલી હોવાથી હું ત્યાં ગયો, કે જે વખતે તોફાની પવન ફુંકતો હતો, જ્યાં મેં આ ખુનને લગતી પહેલવહેલી ખખર સમજી મારા લાપણની શરૂઆતમાંજ તે ખીચારાના રૂહેને ખુદા શાંતી બક્ષે એવી દુવા ગુજારવામાં આવી, કે જે વખતે તમામ મજલીસે પણ પોતા તરફની ગંભીર લાગણી જાહેર કીધી હતી.

ખધરાખાદ તરફ મારી રવાનગી.

ખીજે દીવસે મરહુમનું ઉઠમણું હોવાથી, તથા મને પણ એ ખાખદ વીધે જાતી તલાસ કરવાની હોવાથી, એક જરથોશ્તી ખચ્ચા તરીકે મારી પવીત્ર ફરજ સમજી, હું મારા એક સાથી દસ્તુર નામદાર સાથે ગધેડું ભાડે કરી ખધરાખાદ ઉપડી ગયો. ઘણે લાંબે વખતે જરથોશ્તીનું ખુન થયલું હોવાથી ગામની પાઠરે આવી લાગતાંજ, જ્યાં જરથોશ્તી મેહોલ્લો શરૂ થાય છે, ત્યાં જોવું તો કાંઈક ગંભીરતાના ચીન્હો મારુમ પડતાં હતાં. માત્ર ચાર પાંચ મરદો સીવાય બાકીનાઓ ચઝદ શેહેરમાં ફરીયાદને વાસ્તે ભેગા મલી સાથે ગયલા જણાયા. મારા સાથી દસ્તુર નામદારને. મરનારના ઘેરમાં અવરતાના કલામો લણવા કહી, હું ગામના એક જુદા જરથોશ્તીને લઈ, ખુનીના ઘેર તરફ ચઝદના હાકેમે ખુનીને પકડવા બંદોબસ્ત કેવી રીતનો કીધો છે, તે જોવા સારૂ બહાર પડ્યો. મેં પેલા પોર મરદને હીમત આપી સમજાવ્યું હતું કે, હું મને ફક્ત તારી દરી બોલીમાં પેલાનું ઘેર આવે કે દુરથી ઇસારો કરી ચાલી જજે. એમ કરતાં અમે આગલ ચાલ્યા અને એક ગલીમાં વલ્યા કે ત્યાં મુસલમાનો પણ મોટા ટોળામાં કાંઈક ગંભીર ખ્યાલમાં બેઠા હતા. મેં તે વખતે અંગ્રેજી પોશાક પહેડેલો હોવાથી, મને જોવાથી તેઓમાં એક જાતની લાગણી પેદા થઈ, અને તેઓ સઘળા ઉઠી એક ખીજા સાથે શુસશુસ કરતા મારી પછવાડે ચાલવા લાગા. એમ કરતાં એક ગલીમાં મને બે લશ્કરી માણસો ચાલતા મલ્યા, કે જે પેલા ખુનીના ઘેર ઉપર દેખરેખને વાસ્તે હાકેમ તરફથી મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. મને જોઈ પેલા માણસો તરતજ પાછા ફરી ખુનીના ઘરે જઈ બેઠા. ખુનીના ઘેરથી થોડે દુર ગામની ખીજ પાઠરે આવેલી પાણીથી ચાલતી આટાની ઘાંટી જોઈ, તેજ રસ્તે પાછો ફરી, મરનારના ઘેરમાં જઈ અવસ્તાના કલામો લણ્યો, કે જ્યાં કમ-

નસીબ બાઈ હાથમાંના એક નાના ખચ્ચાં સાથે ડચ્ચકાં ખાતી સામે બેઠેલી હતી, કે જેની બાજુમાંજ સાત વરસની ઉમરનો છોકરો બનેલા બનાવથી બેખબર હાલતમાં બેઠેલો નજરે પડ્યો. જ્યારે લગભગ બાર વરસનો છોકરો મુંબઈમાં ચાકરીએ ગયેલો હતો અને તેથી તે બીચારે પોતાના વહાલા બાપનું મોઢું પાછું જોવા નહીં પામ્યો. કમનસીબ બાઈને હીલાસાના સખુનો સમજાવી, હીમ્મત આપી, આ બનેલા કમનસીબ બનાવની મેં તલાસ કીધી.

આ કમનસીબ બનાવનો સંજોગ.

બુધવાર તારીખ ૧૪ મી એપ્રિલના કમળખત હીવસની બપોર હતી, કે જે વખતે મરહુમ મેહેરબાન બેહરામ ખમરાબાદી ગામની પાઠશાળાથી થોડે દુર સેતુરના એક મોટા ઝાડના છાંયા નીચે, લગભગ અઢાર મુસલમાની સાથે બેઠેલો હતો કે જેઓમાં તે ગામનો પટેલ તથા સરકાર તરફથી ત્યાંના ગામના લોકોની જાનમાલની સલામતીને વાસ્તે રોકેલા રખેવાલ પણ હતા, તેઓ તથા બીજા ચાર જરથોસ્તી બેઠેલો સાથે ત્યાંથી પસાર થતા પાણીના રોહ આગલ હંમેશા મુજબ બેઠા હતા. ધરાનમાં સર્વે બેઠેલોને પોતાના બેતરોમાં વાપડવાનું પાણી કલાકને હીસાબે વેચાતું લેવું પડે છે, અને સર્વેનાં બેતરમાં પાણી લેવાનો વખત અગાઉથી નેમી આપેલો હોય છે. મરહુમ મેહેરબાન બેહરામ પોતે ત્યાં જમીનદાર હતા, અને એવી ગોઠવણ કીધી હતી કે, એક બીજા મુસલમાન પોતાને ખરચે તે જમીનને પાણી પાય, અને તેમાંથી જે પેદાયશ થાય તે સરખે હીસ્સે વેહેંચી લે. હવે જાણવું અગત્યનું થઈ પડે છે કે, આખાં ધરાનમાં પાણી ઘણીજ અગત્યની જગા રોકે છે, અને તે ઘણીજ મોંઘી કીમ્મતે તેના માલિકો તરફથી બેતરોમાં પુરું પાડવામાં આવે છે.

હવે બન્યું એમ કે, મરહુમ મેહેરબાન બેહરામ તરફના મુસલમાનને પેલો ખુની કે જેની પણ તે બાજુ જમીન હતી, તેની સાથે તે હીવસે સવારે એવી કાંઈ ગોઠવણ કીધી હતી કે, તાર્જ એક કલાકનું પાણી જો તું મને હાલમાં આપે તો, હું તુંને મારું બપોરનું એક કલાકનું પાણી પાછું વાળી આપું. પેલા ખુનીએ તે વાત કબુલ કીધી કારણ કે એમાં બેઠેલે તે કબુલાતમાં પાંચ મીનીટ પાણી પોતાની જગા ઉપર ઝડપથી આવી લાગવામાં ફાયદો થતો હતો. સાંજે કુદરતી રીતે પાણીનો જોશ કમી થયેલો હોવાથી, એક કલાકમાં પેલાની આખી જમીનમાં પાણી ફરી વળી શક્યું નહીં, તેથી ખુની ગરમ થઈ, પેલા

મુસલમાની સાથે મારામારી કરવા લાગો કે જેવી મારામારી ખેતરોમાં પાણી લેવાની બાબતમાં અહીં સાધારણ છે. એ વખતે પેલા નાપાકે બીચારા નહરવસ હાલતમાં બેઠેલા મેહરબાન બેહરામ આગળ ગુસ્સામાં જઈ બોલવા લાગો કે “તારી જમીનને લીધે આ પ્રમાણે મારા ખેતરમાં પાણી ફરી વળી શક્યું નહીં.” આમ બોલી તરતજ હાથમાંનો પાવડો ઉંચકી એક ફટકો કમનસીબ મેહરબાનના માથા ઉપર માર્યો, કે જેની અસરથી તે બીચારો ત્યાં બેશુદ્ધ હાલતમાં પડ્યો. તરતજ બીજા જરથોશ્તીઓએ ગામ, જે ત્યાંથી ત્રણ ચાર મીનીટના રસ્તા ઉપર હતું, ત્યાં દોડી જઈ, એક જાતનો કાઢવો બનાવી લાવી પાયો કે જરા શુદ્ધીમાં આવ્યો, કે તેઓ તે બીચારાને ચલાવીને તેના ઘેરમાં લઈ આવ્યા. રસ્તે ચાલતાં પેલા ગામનો રખેવાળ બોલવા લાવ્યો કે “તમે યજ્ઞના હાકેમ આગળ એ બાબત વીષે કંઈ ફરીયાદ કરતા ના, કારણ હુંજ પેલા નાપાકને શીક્ષા કરીશ.” બીચારા જરથોશ્તીઓએબી જોયું કે, આપણા ગામમાં મુસલમાનોની વસ્તી વધારે છે, અને ફરીયાદ કરી દોસ્તીમાં ખલલ કરવામાં કંઈ ફાયદો નથી, કારણ કે તેઓએ વીચાયું કે બીચારો મેહરબાન હવે શુદ્ધીમાં આવેલો હોવાથી સારો થશે.

જેવો મેહરબાનને ઘરે લઈ જવામાં આવ્યો કે, તેની વહાલી મહોરદારે પુછતાં જવાબ આપ્યો કે ‘મારું માયું’ ઘણું દુખે છે, હવે હું મરી જઈશ.’ આ બીચારાના છેલ્લાજ બોલો હતા. તે બીચારાને સુવાડવામાં આવ્યો કે બીજાઓ શહેરમાંથી ઇરાની ડાક્ટરને બોલાવી લાવ્યા કે જેને રાત્રે મોડેથી આવી ઇનજેક્શન આપી કંઈ દવા પીવડાવી, કે જે બીચારાએ લોહી ઓકવા સાથે કહાડી નાંખી. બીજે દીવસે હાલત વધારે ખરાબ થયલી હોવાથી, ડાક્ટર પટેલને ગામમાં બોલાવવામાં આવ્યા, પણ મેહરબાને સાંજે ચાર વાગે પોતાનો પ્યારો જાન તે કીરતારને સ્વાધીન કીધો. ખુદા મરહુમના રૂહને શાંતી બક્ષે ! હવે ખંધરાબાદ ગામના જરથોશ્તીઓએ મરનારની હાલત ખરાબ થયલી જોઈ, શહેરની અનબુમને નાસેરી આગળ એ બાબતની ફરીયાદ કીધી.

યજ્ઞના હાકેમ આગળ મારો ફરીયાદ.

શનીવારને દીવસે ખંધરાબાદ જઈ ખરાબર તલાસ કરી, તથા અકસ્માતવાદી જગો તપાસી, હું આતવારે સવારે શહેરના હાકેમને એ

ખાખદ વીધે કીલ્લામાં મલવા ગયો, કે જેની સાથે મને અગાઉ બે વખત આનંદ ભરેલી મુલાકાત થઈ હતી. આ વખતે ખંધરાખાદ ગામની અનજુમન પણ ત્યાં કીલ્લામાં એકઠી થયેલી હતી. મને જોઈ તેઓ મારી આગળ દોડી આવ્યા, અને મેં તે લોકોને હીમ્મત આપી કે, તમારા કામનેજ સાફ હું હાકેમ આગળ ધનસાફ માંગવા આવ્યો છું. મને તરતજ અંદર બોલાવવામાં આવ્યો, અને હાકેમ સાહેબેજ ખુનની વાત છેડી. ત્યાર પછી ખરાખર વીસ મીનીટ વેર મેં હાકેમ સાથે એજ ખાખદ વીધે મજબુત તકરાર ચલાવી, કે ખુનીને પકડી તમારે ધનસાફ આપવોજ જોઈએ વગેરે. જ્યારે મને હાકેમ સાહેબે ખુનીને પકડી ધનસાફ આપવાનો કોલ આપ્યો ત્યારેજ તેના બોલેલા બોલો પાછા બોલી મેં રજા લીધી. ત્યાંથી હું દઉલતાખાદ ગયો કે લશ્કરના વડા આગળ જઈ ત્યાં પણ ફરીયાદ કરું. કમનસીબે એ વખતે તે ઇસ્ફહાન ગયેલો હોવાથી, તેના હાથ નીચેનાને મલવા ગયો, પણ અફસોસ, કે તે વખતે તે પણ ત્યાં હતો નહી. આ પ્રમાણે પાઉં પ્યાદો સવારનો નીકલેલો, તે ભર તડકામાં ખપોરે સાડા ત્રણ વાગે થાકેલો, એવા કાંઈક સંતોષની લાગણી સાથે પાછો ફર્યો કે, મેં મારી ફરજ બજાવી છે.

અરખાખ કયખુસરૂ શાહરૂખ ઉપર તાર અને તેના
દીલસોજ જવાખ.

સોમવાર તારીખ ૧૮ મી એપ્રિલની સવારે મેં એ ખાખદ વીધે એક ટેલીગ્રામ મુંબઈમાં ઇરાની અનજુમનને સરનામે મોકલ્યો હતો, તથા ખીજે તેહરાનમાં અરખાખ કયખુસરૂ શાહરૂખ ઉપર કયો હતો, જે કે એ વખતે અરખાખ કયખુસરૂના નેકનામ ઘણીયાણી ગુજર પામવાથી તેવણુ ગમમાં હતા, એટલુંજ નહી, પણ નામદાર રીઝાશાહની તાજપોશીના કામમાં મજબુત ગુંટાયલા હતા, તોપણ તેવણુ મારી ઉપર તરતજ મારા ટેલીગ્રામનો જવાબ નીચે પ્રમાણે મોકલ્યો:—

Mr. Manek Mulla, Yezd. Done and doing best possible. Kaikhosru. આ ઉપરથી માલુમ પડશે કે અરખાખ કયખુસરૂ શાહરૂખ પોતાની હમજાતને વાસ્તે કેટલી બધી ઢાઝ ધરાવે છે.

ઈરાનના લોકોનો હજી પણ અકાખર સાહેબો ઉપર વિશ્વાસ.

એજ દીવસે ખપોરે ખંધરાખાદની તમામ અનજુમન મારે ત્યાં

આવી, મને અરજ કરી કે અમારા કામમાં મદદ કરો. મેં સાફ સાફ જણાવ્યું કે, 'તમારા દુઃખમાં મારી પુર હીલસોજી છે,' અને પહેલવહેલી અરજ જે તેઓએ મારી આગલ કીધી તે આજ હતી કે, તમે મુંબ-ધના અકાબર સાહેબો ઉપર ટેલીગ્રામ કરો કે અમારી દાદ લે. મેં કીધેલા ટેલીગ્રામની ખબર સાંભળી તેઓ ખુશી થયા.

અરખાખ રૂસ્તમ જેહાનીયાનની હીમ્મતભરી સેવા.

અહીંની અનજીમને નાસેરીના સાહેબોએ લગભગ દશ હીલસો વેર થોભી જઇ હાકેમ સાહેબની હીલચાલ સમજી જઇ, યજ્ઞ અને તેની આજીબાજીના ગામેના જરથોશ્તીઓ એકસંપીથી બહાર પડી, બહાર અરખાખ રૂસ્તમ જેહાનીયાનની સરદારી તળે કીલ્લામાં જ્યાં હાકેમ સાહેબ રહે છે, ત્યાં આવેલી ટેલીફોન કુંપની આગળ દરરોજ એકઠા મળી, ઇનસાફ માટે યોજાના વાંધા જાહેર કીધા. ના એટલુંજ નહીં, પણ અરખાખ કુચખુસરૂ શાહરૂખ સાથે ટેલીફોનમાં વાતચીત કરવા લાગ્યા. જેને પરીણામે યજ્ઞના હાકેમ સાહેબને તેહરાનમાં બોલાવી લેવામાં આવ્યો હતો અને હાલ આ સઘળો મામલો યજ્ઞના લશ્કરના વડાને સોંપવામાં આવ્યો છે કે ખુનીને શોધી કાઢી લાયક ઇનસાફ આપે.

યજ્ઞની જરથોશ્તી બાઇઓમાં બગૃતી.

મીં મારકરની પારટી જ્યારે ધરાન આવી હતી, ત્યારે મેં આતશબેહેરામના મકાનમાં રાતની મજલીસ સ્થાપી હતી. ત્યાં આતવાર તારીખ રૂપ મીં એપ્રીલ એટલે આદર મહીનાના ફરવરદીન રોજે અશો ફરોહરોની યાદમાં મારી તરફથી જશન કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યાં મેં કમનસીબ બાઇ ઉપર અગાઉથી લખેલો હીલાસાપત્ર વાંચી સમજાવ્યા પછી સહીઓ લેવામાં આવી હતી, જેમાં દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝ, જીર્ગા દસ્તુર રૂસ્તમ મુબેદ ખુસરૂ, અનજીમને નાસેરીના પ્રેસીડન્ટ વગેરેએ પણ રાજીખુશીથી યોજાની સહીઓ મુકી હતી. શુકરવાર તા. ૩૦ મીં એપ્રિલે વડા દસ્તુર નામદારના ઘણીયાણી ખાનમ ખેરમનના વડપણ નીચે એક ખાનુઓથી બનેલું ડેપ્યુટેશન બંધરાખાદ જઇ, તે હીલાસાપત્ર આપી, હીલાસો દઇ તેણી તરફ યોજાની હીલસોજી જાહેર કીધી હતી. ધરાનની તવારીખમાં ખાનુઓના બાબમાં આ પહેલોજ બનાવ છે, કે શહેરની ખાનુઓ ગામડેની ગરીબ બહેનપણીનાં ઘેરમાં જઇ હીલાસો આપી આવી હતી.

ક્રીયાકામો તરફની ચીવટ લાગણી.

વળી એજ જશનમાં હાજર રહેલી બાઈઓએ પોતપોતામાં સાડા સાત તુમાનની રકમ એકઠી કીધી હતી, તેમાં મેં મારી તરફનો ફાળો ઉમેરી, તારીખ પ મી મેએ ખંધરાબાદ જઈ, તે બાઈને સપુર્દ કીધી હતી, જે તેણીએ ઘણીજ આનાકાનીથી કબુલ કીધી હતી. એજ બીચારી બાઈના હાથની બનાવેલી ચા પીવા પછી બીજાઓ સાથે વાતચીત કરતા, લગભગ આંઠ વરસની ઉમરના એ બાઈના ખર્ચાને ઓરફનેજમાં મુકવા વીધે ઇસારો થયો હતો. બાઈના કહેવાથી માલુમ પડ્યું કે એ ખર્ચું ખેતરમાં ઉગેલા જવની કાપણીમાં મને મદદગાર થઈ પડશે. જ્યારે હું જવાનીકલ્પે ત્યારે પોતાના ઘણીના કબાને (ખેડ-તોનો ઉગલો) સાફ પોતાના હાથે વણેલું કપડું મને લઈ જવા બહેંસ કીધી. મેં એના વાજબી પૈસા આપવાની કબુલાતે તે કપડું તથા કેટલાએક રૂમાલો ખરીદ્યા, કે જે કપડાંનો એક ઇરાનની ચાદગારી તરીકે મારો કબા સીવડાવ્યો છે. મારા જતી વખતે તે બીચારી બાઈએ કાંઈ સંતોષથી ઇસારો કીધો કે, તમારા મલેલા પૈસા મને મારા વહાલા ઘણીનું ક્રીયાકામ કરાવવામાં કામ આવશે.

અમારી કોશેશનું પરિણામ એ આવ્યું જે ખુનીને પકડી કેદ કરવામાં આવ્યો, પણ પછી આ ખુનના ઇનસાફની મુદત જેમ જેમ લાંબાતી ગઈ, તેમ તેમ સર્વેને મનમાં વસવસો પેદા થતો ગયો, અને એ વીધે મેં ચઝદની અનબુમને નાસેરી ઉપર એક કાગળ પણ લખ્યું હતું, તથા કેટલાએકો સાથે એ વીધે વાતચીત પણ કીધી હતી, તેમજ આ બાબદ વીધે મુંબઈની ત્રણે અનબુમનનું ધ્યાન પણ ખેંચ્યું હતું.

પાછલથી એવું માલુમ પડ્યું હતું કે ચઝદ તરફથી ત્રણ મુસલમાનો મજલીસમાં બેઠક ધરાવે છે, તેઓમાંના એકે પોતાનો લાગવગ લગાડી આ ખુનીને છોડવ્યો છે, કે જેથી કરી મજલીસની આવતી ચુંટણી વખતે ચઝદના મુસલમાનોના વધારે મોટી સંખ્યામાં મતો મેળવવા શકતીવાન થાય. એ વખતે અરબાબ કયખુસરૂ શાહરૂખ તેહરન શહેરની બહાર હતા. મુંબઈના ત્રણે મંડળોએ સાથે મલી તેહ-રાનની સરકાર સાથે મજબુત પત્રવહેવાર ચલાવી ઇનસાફ મેળવવાની કોશેશ કરવી બેઠાએ, કારણ કે આ બનાવ પછી બીજા બે જરથોશ્તીઓને

મુસલમાનોએ મારેલા પાવડાથી ઘાયલ કરવાની ખીના મારા જાણમાં આવી હતી. શું મુંઝવણના જરથોશ્તીઓ પોતાનો લાગવગ લગાડી આ ખુનીને સજા ન કરાવી શકે? તથા એવો એક કાયદો નહીં ઘડાવી શકે કે જેથી કોઈ પણ વખત કોઈ પણ મુસલમાન જ્યારે ગરીબ જરથોશ્તી ઉપર પાવડો મારવા હાથ ઉંચકે ત્યારે સૌ વખત વીચાર કરે. ગમે તે હોય પણ આવા ગેરધનંસાફને લીધે ગામડાના જરથોશ્તીઓ નાહીંમત બની ગભરાઈ ગયેલા લાગતા હતા.

શાએરાન શાએર પ્રીરદોસી તુસીની યાદગારીમાં ધરન સર
જમીન ઉપર થયેલું પહેલવહેલું જશન.

પાકઝાદ શાએરાન શાએર પ્રીરદોસી તુસી કે જેવણુ ‘સહબાન અલ-અજમ’ તરીકે પણ જાણીતા છે, તેવણુની યાદગારીનું જશન સ્પંદાર્મદ મહીનાના બેહરામ રૂઝના મુબારક દીવસે એટલે શુકરવાર તારીખ રપ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૭ ની બપોરે બે વાગે ગાહામબારખાનામાં કરવામાં આવ્યું હતું, જ્યાં એક ટેબલ ઉપર આપણા વખ્શુરે વખ્શુરાંન અશો સ્પીતમાન જરથુશ્ત્ર સાહેબ, જેહાન-પેહેલવાન રૂસ્તમે ઝાલ, સૌરાબે રૂસ્તમ, ખીઝને ગીવ, તથા પ્રીરદોસી તુસીની તસવીરો ગોઠવી, તેઓની આજુબાજુ ખંજર તથા તલવારોથી શણગાર કરવામાં આવ્યો હતો.

જ્યારથી મેં ધરનની ખાક ઉપર પગ મુક્યો ત્યારથી મારા જીગરની ઉમેદ હતી કે, મુંઝવણમાં જેમ મરહુમ પ્રીરદોસીના જશન સાથે જે પ્રમાણે મેલાવડો કરવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે ધરનની ખાક ઉપર પણ મારે કરવો. લાંબો વખત સુધી સજુરી પકડી અરાબર પ્રસંગને અનુસરતી તક જોઈ, એક મહીનો અગાઉથી અહીં-યાની કચખુસરવી, ખોસરવી, તથા હીનીયારી સ્કુલોના વડાઓને ખબર આપવામાં આવી હતી, કે જે બચ્ચાંઓની ખુશી હોય તેઓ શાહનામા માંથી પોતાની મરજી પ્રમાણેની દશ બચતો મોઢે કરે. ત્યાર પછી તેઓજ પોતાની સ્કુલમાથી પાંચ બચ્ચાંઓને ચુંટી કાઢે. એ પ્રમાણે ચુંટી કાઢેલા પંદર બચ્ચાંઓ જશનને દીવસે તે બચતો ગાઈ સંભળાવે, અને દરેક સ્કુલના પાંચ બચ્ચાંઓમાંથી બંધેને ધનામ આપવાને ઠેકવ્યું હતું. એ રીતે ઉધરતાં બચ્ચાંઓમાં શાહનામું વાંચવાનો શોખ પાછો પેદા કરવાની મારી મરજી હતી; કારણ કે મારા અનુભવ ઉપ-

Photo-Copyright.

حکیم ابوالقاسم فردوسی طوسی

سراینده شاهنامہ و زندہ کننده زبان فارسی

FIRDAUSI TUSI (941-1020 A.D.) THE IMMORTAL POET OF PERSIA.

ઈશાન ભુમીનો નામોચો કવી ફીરદોસી તુસી

(શાહનામેનો કર્તા.)

રથી કહું છું કે શાહનામું હાલમાં જેટલું મુંખધમાં વંચાય છે, તેમાનો હશમે હીસ્સો પણ લાગ્યેજ યઝદમાં વંચાતુ હોય.

ગાહામખારખાનામાં જશન અને મંત્રાવડો.

જશનની ક્રીયા ખરાખર એ વાગે શરૂ કરવામાં આવી હતી. જો કે ચારે દસ્તુરો સફેદ પોશાકમાં હાજર થયા હતા, તોપણ એક સીવાય ત્રણેના માથા ઉપર ખાંધેલી પાગડી કાલી હતી, અને તેનો સખળ થું હશે તે હું સમજી શકતો નથી, જો કે તેઓ સઘળાઓ મુંખધમાં દસ્તુરી કરી ગયા હતા. આ વખતે ગાહામખારખાનું સ્કુલોના છોકરાઓ, ઝેરાંઓ, માટીડાઓથી તમામ ભરાઈ ગયું હતું. દસ્તુર રૂસ્તમ મોખેદ ખુસરૂ, દસ્તુર મેહેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝ, અરખાખ સોરાખ કયાનયાન વગેરે એ જશનની ક્રીયામાં હાજરી આપી મજલેસને રોનક આપી હતી. દસ્તુર શેહેરચારે ઘણાજ સ્પષ્ટ બુલંદ અવાજથી આફીનગાનમાં તમામ પાદશાહ પેહેલવાનોને યાદ કીધા હતા. જશનની ક્રીયા જેટલી સાદી તેટલીજ પાક અને સફાઈદાર હતી.

શરૂઆતમાં ડાક્ટર પટેલે આજના દીવસનું જશન કરાવવાની મારી મુજ મતલબ કહી સંભલાવી, યઝદમાં પ્રીરદોસી તુસીને નામે એક કેતાખખાનું ઉંઘાડવાનો મુંખધની ધરાની અનજીમનનો વીચાર જાહેર કરી, દર વરસે પ્રીરદોસી તુસીને નામે જશન કરાવવાની વાજખી હીમાયત કરી હતી.

અરખાખ ખોદારહેમ હોરમઝદયાર.

ડાક્ટર પટેલના બોલવા પછી અહીંના કાબેલ અરખાખ ખુદારહેમ હોરમઝદયારે લંખાણથી પ્રીરદોસીની જીંદગીનો હેવાલ કહી સંભલાવી, શાહનામાનાં લખાણની સરચાઈની સાબેતીઓ આપતાં જણાવ્યું કે, પાકઝાદ રયાવક્ષનું હાસ્તાન વાંચતાં કેટલાકોને અજાયબી ઉપજતી હશે કે, એ શાહઝાદો આતશની બળતી ચેહ પસાર કરી પોતે કેવી રીતે જીવતો ખહાર નીકળ્યો હશે? એ પ્રમાણે શાહનામાના લખાણો ઉપર શક લઈ જવામાં આવે છે. પણ લંડનમાં મગટ થતા ‘લાઇટ’ નામના ૨૬ ડીસેમ્બર ૧૯૨૫ ના છાપામાં ડાક્ટર લીન્ડસે જોનસન દરખનથી લખે છે કે, ‘પ્રીજીમાં રહેતી એક જાતમાંના છ અથવા વધુ પરહીઝગાર માણસોને ફક્ત કમ્મરે કપડું પીંટાલી દર વરસે પોતાના તેહેવાર દરમ્યાન ૬૦ પ્રીટ લંખાઈની ચર ખોદી, તેમાં ઝાડની ડાખ-

લીઓ ધીમરા વગેરે ભરી સળગાવી રહ્યા પછી, બળતા અંગારમાંથી પસાર થતાં મેં જોયા છે, કે જે દેખાવ ઇંગ્લાંડના પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સે પણ નજરે નજર નીહાળ્યો હતો. એ આતશથી સળગાવેલી ચેહનો બળબળાટ અંધારામાં એક માઇલ દુરથી જોવામાં આવે છે, તથા આતશની ગરમી એટલી તો સખત હોય છે કે, જે કોઈ પણ માણસ ચેહથી માત્ર ત્રણજ વાર દુર ઉભો રહે તો તે બળી જ્યા વગર રહે નહીં.' વધુમા ડોક્ટર લીન્ડસે જોનસન સોગંદ ખાધને લખી જણાવે છે કે 'એ કામમાં તેઓ કાંઈ પણ ત્રીક યા હીકમત કરતા નથી, પણ ખુલ્લા પગે ચામડી ઉપર કાંઈ પણ લગાડયા વગર ચાલી જાય છે.' એ પ્રમાણે કેટલુંએક બીજું શાહનામા ઉપર પ્રસંગને અનુસરતું વીવેચન કરી પોતાની એઠક લીધી હતી. ત્યાર પછી મેં પ્રીરદોસીએ ખુદ શાહનામામાં પોતાના લખાણની સાબેતી માટે આપેલા પુરાવાઓ તમામ બચટો સાથે ગાંધ સંભળાવ્યા હતા.

સ્કુલના છોકરાંઓની ઉલટ.

હવે અગાઉથી કીધેલી ગોઠવણુ પ્રમાણે દરેક સ્કુલના પાંચ પાંચ મળી પંદર છોકરાઓને હાજર કરવામાં આવ્યાં હતાં, અને તેઓ પાસેથી પોતાને મનપસંદ મોઢે કીધેલી બચટો હાજર રહેલાઓ આગળ ગવડાવવામાં આવી હતી, જે વખતે સઘળાઓમાં ભારે ઉલટ તથા ખુશાળી ફેલાઈ હતી. છોકરાઓમાંથી કોઈએકે શાહ શુશતાસ્પની દરબારમાં પયગામખર અશો સ્પીતમાન જરથોસ્ત સાહેબ હાજર થાય છે તેને લગતી બચટો, તો કોઈએકે જંગ યા નસીયતની બચટો પસંદ કીધી હતી. છોકરાઓને ઇનામ લાયકના પસંદ કરવા માટે ઉપલી ત્રણ સ્કુલોના વડાઓએ જરૂર તરીકે તથા અરબાખ ખુદારહેમ હોરમઝદ્યારે રેફરી તરીકે સેવા બજાવી હતી.

દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝ.

ચુંટણીનું કામ પૂરું થયા પછી અહીંના જવાન વડા દસ્તુર દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝને ઇનામો વેહેંચી આપવાની અરજ કરવાથી, તેવણે પોતાના મુખારક હાથે પહેલા આવેલા ત્રણ છોકરાઓ ફરીદુને સોરાબે કયાનયાન, તીરંદાઝે દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝ તથા ફરીખુર્જે રૂસ્તમને ચાંદો એનાયત કરવામાં આવ્યા હતા, જ્યારે બીજા આવેલા ત્રણ છોકરાઓને રેશમી રૂમાલો તથા ખાકીના નવ

જણાઓને છરીઓ વેહેંચવામાં આવી હતી. ઢસ્તુર મેરવાન ઢસ્તુર તીરંદાઝે લીધેલી તકલીફ માટે તેવણુનો મેં લાયક શબ્દોમાં ઉપકાર માની કુલનો તોરો એનાયત કર્યો હતો. આ પછી હીનીયારી સ્કુલના વડા મીરજા શરૂ પે તથા જેહાનયાન સ્કુલના વડા મીરજા ફરીદુને પણ પ્રસંગને અનુસરતા વીવેચનો કરી, મરહુમ પ્રીરદોસી તુસીનું જશન દર સાલ ચાલુ રહે, એવી વાજખી હીમાયત કીધી હતી.

એ પ્રમાણે જે ખાક ઉપર જે નરે પોતાની ૮૧ વરસની તમામ જીંદગી કાંઈ પણ હાંસેલ વગર સુખ અને દુઃખ, ઉમેદ અને નાઉમેદી, દોસ્તી અને દુશ્મનાઈ વચ્ચે મહમુદ શાહની દરબારમાં રહીને ૬૦,૦૦૦ કીમતી ખચટાથી ભરપુર શાહનામે નામનું મહાભારત પુસ્તક લખી આપણા ધરાની બાપદાદાઓની કીર્તીને જગ જાહેર કરીને માઝહયસની જરથોશ્તી ટોળાને દુન્યામાં આશકારા કીધો છે, તેજ ભલા નરના મરણ પછી છેક રહી રહીને ૮૦૭ વરસની અતી લાંખી મુદત પછીખી તેજ ધરાન સરઝમીનની ખાક ઉપર તેની પવીત્ર યાદમાં જશન કરી, હાજર રહેલા સઘળા ઢસ્તુરો, ખૈરાં, માટીડાઓ તથા છોકરા છોકરીઓએ તેના અશોરવાન ઉપર હઝારો હઝાર દરૂદો ગુઝારી, આ ભવ્ય મેળાવડો છેક મોડેથી સુરજ અસ્ત પામતે વાસરજન થયો હતો.

પ્રીરદોસી તુસીના લગભગ ૧૫૦ પોકચરો, અશો જરથોશ્ત સાહેબ તથા માનેકજી સાહેબના પોકચરોની માફક, ચઝદની એક નાકે આવેલા શરફાબાદ ગામથી તે ૫૦ માઇલ દુર ખીજે નાકે આવેલા તાકત વેરના તમામ ગામોના ઘણાએક જરથોશ્તી ઘરોમાં ત્યાંથી પસાર થતા મુસાફરોના જોવામાં આવશે.

ફીરદોસીના ચાતુ જશનની ગોઠવણ.

અશો જરથોશ્ત સાહેબ તથા માનેકજી સાહેબના જશનો માફક પાકઝાદ પ્રીરદોસી તુસીનું જશન પણ દર સાલ થતું રહે એવા ખ્યાલથી મેં મારી તુરતની સ્થાપેલી જશન કમીટીને એકઠા કીધેલા રૂપ્યા એકસોની રકમ એવી શરતે સ્વાધીન કીધી છે કે એમાંથી દર વરસ જમશેદી નવરૂઝની પછીના કોઈ રજાના દિવસે શાએરાન શાએર પાકઝાદ પ્રીરદોસી તુસીનું જશન કરવું.

નવરૂઝે જમશીદ.

ધસ્વી સને ૧૯૨૬-૨૭ નો શીયાળો આગલાં વરસ કરતાં સખત.

હતો, અને એ વરસનાં જાનેવારી મહીનામાં તો ટેમપરેચર છેક ૨૦ ફેરનહીટ વેર ઉતરતી રહી હતી, તેમાં બ્રેસપતવાર તા. ૫ મી જાનેવારી અને અનેરાન રોજે ઠંડી એટલી તો સખત હતી કે, મારા એક મીત્ર તે સુરતના કેમીસ્ટ બેહેશ્ત બેહેરેહ ડાસાભાઈ પી. માદનને નામે બાજ આફરગાન લખાવવા મેં મારા અર્ધકાનવાલા સાથી દસ્તુર દીનીયારને સવારના ઘરે બોલાવ્યો હતો, પણ હું જોવુંચ તો તે બખરચીખાનામાં ભરાઈ સગડી સળગાવી ટાપણું કરતો બેઠો હતો.

હાલમાં બહારની મોસમની શરૂઆત સાથે શીયાળાની ઠંડી પણ કમતી થઈ જઈ, હવા ખુશનુમા બની હતી. એક વખતના લેખાસ વગરના ઝાડોએ હવે પોતાનું રંગરૂપ બદલી બદન ઉપર કુલોનો શણગાર કરી કાંઈક ખેંચાણકારક દેખાવ સાથે ઉભાં હતાં, જે ઉપર કોઈક વાર જીલજીલો હાલનું વેરાન ધરાન જોઈને રૂઢન કરી, આગલા ક્યાની અને સાસાની ઝમાનાના જરથોશ્તીઓ એકવાર ફરીથી ધરાન આવી વસે એવી કાંઈક દુવા ગુજારતાં માલુમ પડતાં હતાં.

એક પછી એક મોટા તહેવારો જેવા કે જશને તીરંગાન, મેહેરંગાન તથા છેલ્લે નવરૂઝે જમશીદ પસાર થયા છે, પસાર થાય છે, અને હવે પછીથી પસાર થશે, પણ તેવા ધર્મી દીવસો ઉપરથી એઆદતખાનાઓ તો સાધારણ દીવસોની માફક જોવામાં આવતાં હતાં, જે અફસોસની વાત છે. એવા ગાહામખાર વગેરેના દીવસો ઉપર મુખ્ય કરીને મરદો ખાનીપીણીમાં એટલા તો ચકચુર રહે છે, કે તે દીવસો પુરા થતાં બદલજીમીયતના કેસીસો વધારે જોવામાં આવે છે.

હંમેશની માફક નવરૂઝે જમશીદને ટાંકણે ગાહામખારખાનામાં જશનની કીચા કરવામાં આવી હતી, અને ત્યાર પછી ખુસરવી તથા દીનીયારી સ્કુલના બડાઓએ આજના દીવસથી અહુરમઝદ રોજ અને ફરવરદીન માહ ગણવાની હીમાયતમાં અસરકારક વાએજો કીધી હતી, તથા ખોરરમશાહી સ્કુલના ઉસ્તાદ ખોદાદાદ ઉસ્તાદ કયોમરસે પણ મુંબઈની ધરાની જરથોશ્તી અનજીમનના કામ તરફ પ્રસંશા દેખાડી હતી. ત્યાર પછી ખુસરવી સ્કુલના એક ઉસ્તાદ સરૂષે અસફંદયારે સરૂષ નામદાર કે જેવણ શરૂઆતથીજ મને ફારસી ભાષા શીખાડવા આવતા હતા તેવણને મારી તરફની એક અદના યાદગારી તરીકે, દસ તુમાનની કીમતનું રોસકોપ ઘડીયાલ અરખાખ સોહરાખ રસ્તમે કયાનયાનના મુખારક હાથે એનાયત કરાવવામાં આવ્યું હતું.

ખોરદાદ સાલને દીવસે મારી તરફથી આપણા વજ્જુરે વજ્જુરાંન અશો સ્પીતમાન જરથોશ્ત સાહેબના જન્મ દીવસની શુક્રગુઝારીમાં તથા ફરવરદીન રોજે અશો ફરોહરોની પવીત્ર યાદમાં આતશબેહ-રામમાં જશનો કરવામાં આવ્યાં હતાં, તથા તે પ્રસંગને અનુસરતાં વીવેચનો મેં કીધાં હતાં.

૧૯૨૭ ના જમશેદી નોરોઝથી ઉસ્તાદ જવાંમદના છોકરાઓએ યજ્ઞદથી ઇસ્ફહાન તથા કેરમાનનો પોસ્ટ મોટોર મારફતે અઠવાડીયામાં બે વખત લાવલઇ જવાનો પાંચ વરસની મુદતનો પરવાનો ધરાની સરકાર પાસેથી મેળવ્યો હતો. તેઓની સાથે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે કે, દર ફરશકે એક કેરાનને હીસાબે પાસેનજરોને પણ તેઓ બેસાડી શકે.

યજ્ઞદ.

ધરાનનું આ શહેર મુખ્ય જરથોશ્તી વસ્તીવાળું ગણાય છે, કારણ કે યજ્ઞદમાં લગભગ ૧૩૨૬ જરથોશ્તીઓ વસે છે, જેઓમાંના લગભગ ૧૪૨ જરથોશ્તીઓ બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે અને મેહેદીયા-બાદ, હુસેનાબાદ તથા મોરયાબાદની માફક છુપી મહાફલો ભરે છે. અહીંયાના જરથોશ્તીઓની ખાસીયત વીધે એક યુરોપીયન મુસાફરના બોલોમાં બોલું તે! ‘બુલમાત અને લુટ એ બે વડે લાંબા વખત સુધી હલાકી ભોગવ્યાથી સેહેજ વીચીત્ર અને પક્કા બની ગયા છે.’ સખાવત કરવાને ગુણુ તો મુદલજ ખીલેલો નથી.

અહીંયા મુખ્ય કરીને એક બે મહીનાના પરોણા તરીકે આવી મેળવેલા અનુભવમાં તથા એક બે વરસની મુદત કાંઇ કામને વાસ્તે આવીને મેળવેલા અનુભવમાં આસમાન જમીનનો તફાવત છે, અને તેથીજ અહીંયા આવતા મુસાફરોના બહારના પોકલ અનુભવને લીધે તથા પોતાના અંગત સખબોને લીધે મુંબઇમાં ધરાનીઓના ભલા માટે કામ કરતી મંડળીઓને પોતાનાં બીનઅનુભવી રીપોર્ટ યા ઘાપાના લખાણુથી ખોટ માર્ગે દોરવે છે.

સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ.

ધરાન દેશમાં હાલને કાજ તો ડાક્ટર અને દવાખાનું ઘણીજ અગત્યની જગા રોકે છે. ડાક્ટરનો દરજ્જો ઘણોજ માનવંત ગણાય છે તથા તેની સત્તા ઘણોજ બંહોળા પ્રમાણમાં ફેલાયલી હોય છે. તેજ

મમાણે ચઝદમાં શું ગરીબ કે તવંગર, શું જરથોસ્તી કે મુસલમાન, શું અચ્ચાં કે છોકરાઓમાં સર રતન તાતા મેડીકલ હોલનું નામ ધરવતુ શબ્દ માફક રમી રહ્યું છે, અને જે શહેરમાં રસ્તો ભુલો પડ્યા હોવો તો મરીઝખાનેહે સર રતન તાતા પુછે તો કોઈ છોકરો પણ બતાવશે.

આજથી લગભગ પાંચ વરસની વાત ઉપર ચઝદમાં સર રતન તાતાના મેડીકલ હોલની સ્થાપના સાથે પારસી કીર્તીનો પાયો નખાયો હતો. હાલમાં આ દવાખાનું અહીંના લોકોમાં એટલું તો લોકપ્રીય થઈ પડ્યું છે કે, દર મહીને લગભગ હજાર દરદીઓ તેનો લાભ લઈ તેના સ્થાપનારાઓને હજારો હજાર આશીર્વાદ દેતા જાય છે, જે હું તે વખતે મારા કાનેકાન સાંભળતો હતો, કારણ કે, જે ખુરસી ઉપર ડાક્ટર ચઝદ તથા પટેલ બેસી ગયા હતા તેજ ખુરસી ઉપર હું પણ કામચલાઉ બેઠેલો હતો.

૧૯૨૭ ના મે મહીનામાં ચઝદના ડાક્ટર પટેલને ઉતાવલથી મુંબઈ નીકળી જવું પડેલું હોવાથી મરહુમ સર રતન તાતા મેડીકલ હોલનો તમામ અખત્યાર થોડા વખત માટે મને સોંપવામાં આવ્યો હતો.

હું મેટ્રીક પાસ થયા પછી તે વખતના જાણીતા ક્રિકેટરો તથા તે વખતના ડાક્ટરો મનચેરશાહ ઇરાની તથા જમશેદ રાઈટર સાથે ક્રિકેટ-ખાજી બેલતો હતો અને તેઓની પનાહ હેઠળ હું પણ અરધો દીવસ મેડીકલ કોલેજમાં જઈ આવ્યો હતો, પણ મારા નેકનામ પીતાજીના પાકીઝગીને લગતા વીચારેને લીધે ટેકનીકલ ઇનસ્ટ્રીટયુશનમાં જવું પડ્યું હતું, તોપણ મારો ડાક્ટરીનો શોખ એમજીયુલન્સમાં જોડાઈ કાંઈએક દરજ્જે મેં પુરો પાડ્યો હતો, જે ઇરાન જેવા દેશમાં કામમાં આવે છે.

કમાણીના સાંધનો વગરના શહેરે ચઝદમાં ગરીબ ખીચારા દુઃખી દરદીઓને રાહત આપવા સ્થાપેલાં દવાખાનાની સખાવત કરતાં ખીજી કંઈ સખાવત વધારે વહાલી અને વધારે ઉત્તમ હોઈ શકે?

ખાધ દીનામાય દેશાધ ડીસપેનસરી.

સર રતન તાતાના મેડીકલ હોલમાંથી ગરીબ ખીચારા દરદીઓના મોહમાંથી નીકળતા આશીરવાદોથી મરહુમ કાવસજી એફ. જી. દેશાધ (ગોનદલવાલા)નું રૂહ ઘણું શાદમાન થતું હશે; કારણ કે આ લલા મરનારના કુટુંબીઓએ નેક મનશનીથી શુપચુપ વીસ હજાર

રૂપ્યાની નાદર રકમ મુંબઈની ધરાની જરથોશ્તી અનભુમનને એવી શરતે સોંપી છે કે, એના વ્યાજમાંથી ખીચારા ગરીબ દરદીઓને મફત દવા મલે. ખરેખર નવસારીવાલા મારા મીત્ર શેઠ ખરશેદજી કાવસજી દેશાઈ અને તેવણનું કુટુંબ પોતાની સખાવતના આવા સદ્ ઉપયોગ માટે વાજખી મગરૂરી લઈ શકે!

યજ્ઞની મીશનરી હોસ્પીતલ.

હું સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ તથા ખાઈ દીનામાય દેશાઈ (ગોનદલવાલા)ની ડીસપેનસરી વીષે બોલ્યો છું. હવે અહીંયા મીશનરી તરફથી એક હોસ્પીતલ મરદોની તથા ખીજ ઓરતોની ચલાવવામાં આવે છે, કે જ્યાં જતી જરથોશ્તી સ્ત્રીઓને ભારે હલાકી ભોગવવી પડે છે.

બે ત્રણ કામચલાઉ ખીજાનાની જરૂર.

હું ધારૂંચ ત્યાં વેર યજ્ઞનું દવાખાનું ચલાવવાને મુંબઈની ધરાની અંભુમન પાસેના સાધનો બે કે ઘણાજ તંગ છે, તોપણ આ દવાખાનાની સાથે સાથે કામચલાઉ બે ત્રણ દરદીઓના ખીજાનાની પણ ગોઠવણ કીધેલી હોય તો ખડુજ ઉત્તમ થઈ પડે એવું મારું મજ-જુતાઈથી ધર્યું છે.

એક વખતે શેહેરથી ૯ માઈલ દુર આવેલા એમ ગામમાં મારા ખીજા લાખણને વાસ્તે ગયો હતો. સાંજે જોવું છું તો એક કુલ જેવા નવ વરસની ઉમરના બચ્ચાંને ગધેડાં ઉપર મુરદાની માફક નાંખીને લાવ્યા હતા. ક્યાં તે ખીચારાનું માથું અને ક્યાં તેના પગો! ખખર કહાડતા માલુમ પડ્યું કે ખીચારાના પેતમાં ચાલુ બે દીવસ સખત દુખારો થતો હતો, તેથી સવારે શેહેરમાં ડાક્ટર આગળ લઈ ગયા તે સાંજે પાછા ફર્યા. ખીજે દીવસે પણ તે ખીચારાની તેવીજ હાલત અને હચકાં ખાતો ખાતો રડે. એવોજ ખીજે દાખલો ખીચારા એક છોકરાની પીસાબ બંધ થઈ જવાનો હતો. હવે બે એવી વખતે બે ત્રણ કામચલાઉ ખીજાનાની ગોઠવણ કરી હોય તો તેવી જાતના ચોક્કસ દરદીઓ કે જેઓને પાંચ સાત આ દશ માઈલ દુરથી લાવવામાં આવે છે તેઓને કેવો રાહત મળે!

આ મારાં ઉપલાં લખાણથી સખી નરનારીઓ પોતાનો સખાવતી હાથ લેડી નવાજખાઈ તાતા, શેઠ ખરશેદજી કાવસજી દેશાઈ વગેરે

માફક લાંબાવીને ખીચારા ખરેખરા ગરીબોનાં દુખો કમ કરવામાં નસીબવંતા થાય એવી દુવા હું ગુજારું છું. ખુદ આપણા પવીત્ર અવસ્તામાંથી પણ ઇશારાઓ મલે છે કે આપણે જો આપણી દોલતનો ખીચારા ગરીબોના લલણને ખાતર ઉપયોગ ન કર્યો તો ખોદાની નજરમાં તે એક જાતનો ગુનાહ છે.

પ્રીરદોસી તુસી પણ પોતાના શાહનામામાં લખે છે :—

બેખક્ષીદો ગુસ્તદો ખોદો સેપોદો

બેરફતો જીઝ અઝ નામે નીકી નબોદો.

‘અરે ભાઈ! ખુદાતાલાએ તુંને જો મખલખ દોલતથી નવાજ્યો હોય તો અલખતાં તું જીવે ખા પી, પણ પાદશાહ હુશંગની માફક ગરીબ લાચારોને પણ ખવડાવતો રહે; કારણ કે આ ત્રણ પાંચ દીવસના મુસાફરખાનામાંથી જ્યારે તું ચાલ્યો જશે, ત્યારે નેકી સીવાય ખીજી તું કંઈ પણ સાથે લઈ જઈ શકશે નહીં.’

ખુદ યઝદની ખાક ઉપર બાહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવતા જરથોશ્તી ગામોમાં બંધી બાજી તપાસી સંભાલીનેહું મારી દીની વાયજે કરતો હતો ત્યારે એવું ધારી-મનમાં કંઈક હીંમત લેતો હતો કે, શેહરનો હાફેમ, લશ્કરનો વડો વગેરે આપણી ડીસપેનસરીના ઘરાફો છે.

ખરેખર હવે વખત આવી લાગો છે કે આખરૂદાર જરથોશ્તી ડાક્ટરોએ મુંબઈમાં પડી રેહવા કરતાં ઇસ્ફહાન, તેહરાન, તેશ્રીજ, શીરાઝ, રેશ્ટ વગેરે જગાઓ ઉપર પંથરાઈ જવું જોઈએ. ખીજી જાત-વાલાઓના હુશીયાર ડાક્ટરો આગલ જવા કરતાં ધરાનનો રહીશ પછી તે મરદ હોય કે ઓરત, આખરૂદાર જરથોશ્તી ડાક્ટર આગળ જવાને વધારે પસંદ કરે છે.

સર હોરમસજી એડનવાળાની ધરાનમાં સંખ્યાવત.

સર હોરમસજી કાવસજી હી. એડનવાલાએ રૂપ્યા ૩૫૦૦ યઝદના ખાતાંઓમાં તથા ખીજા રૂપ્યા ૩૫૦૦ ફેરમાનના ખાતાંઓમાં મલી જીમલે રૂ. ૭૦૦૦ ની રકમની સરકારી જામીનગીરીઓ ‘ધરાન લીગ’ ને સોંપી છે. એ ઉપરાંત એવણે શેઠે રોકડા રૂપ્યા ૧૦૦૦ ફેરમાનના આતશકહેલના નીલાવ ફંડમાં આપ્યા હતા તથા તેહરાનની છોકરીઓની સ્કુલના ફંડમાં રોકડા રૂપ્યા ૨૦૦૦ અરબાળ કેખુસરૂ શાહરૂખ ઉપર મોકલી આપ્યા હતા.

ધરાનમાં શેઠ મનચેરજી પટેલની સંખ્યાવત.

આપ બળથી વધેલા હોંગકોંગવાલા શેઠ મનચેરજી જમશેદજી પટેલે રોકડા રૂપ્યા ૧૦,૦૦૦ તેહરાનની સ્કુલ માટે અરબાળ કૈબુસરૂ શાહરૂખ ઉપર મોકલાવ્યા હતા, જ્યારે બીજા રોકડા રૂપ્યા ૧૦,૦૦૦ શેઠ મારકરની ચોરફનેજમાં આપ્યા હતા.

એ ઉપરાંત એવણે રૂપ્યા ૨૫,૦૦૦ ની સાડા ત્રણ ટકાની લોન બાધ દોલત ધરાનીવાલી જેહાંગીર ધનડસીયલ સ્કુલ માટે મુંબઈની ધરાની જરથોશતી અંજીમનને સોંપી હતી.

ધરાનમાં સ્ત્રી કેળવણીની જાગૃતી, તે સંબંધી મારી અદના કોશેશો.

ધરાન દેશમાં એક વખત એવો હતો કે અગર જે જરથોશતી છોકરાંઓ કેળવણી લે તે તેની સામે અરબાબો ભારે અભાવ દેખાડી તે કામને પોતાના અંગત લાભને ખાતર તોડી પાડતા હતા, તે તે આપણને બેહેશત બેહેરેહ માનેકજી સાહેબના રીપોર્ટ ઉપરથી ખુલ્લું માલુમ પડી આવે છે.

પણ હવે જમાનો બદલાતો જાય છે અને ફક્ત છોકરાંઓજ કેળવણી લે એટલાથીજ માબાપો સંતોષ ન પામતા, હવે તે તેઓ પોતાની છોકરીઓને પણ કેળવણી આપવા તૈયાર થયાં છે, એ ઘણી ખુશાળીની વાત છે. એટલુંજ નહીં, પણ છોકરીઓ ખુદ કેળવણી તથા ભરવા શુંઠવાના હુન્નરો શીખવાને બહુજ આતુરમંદ હોસે છે.

તેહરાનમાં સ્ત્રી કેળવણી.

તેહરાન જેવા મુખ્ય શહેરમાં તો સ્ત્રી કેળવણી ક્યાર અગાઉની શરૂબી થઈ ચુકી છે, અને ત્યાંની દરેમેહેરની બાળુમાંજ સ્કુલનું એક આલીશાન મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. છેલ્લાં રીપોર્ટ પ્રમાણે તેહરાનમાં ૧૭૬ છોકરીઓમાંથી ૮૯ છોકરીઓ વાંચી લખી શકે એવી હાલતમાં છે. મારી પહેલી મુસાફરી વખતે મને મીસીસ અફલાતુન, અરબાળ કૈબુસરૂ શાહરૂખના છોકરાની ધણીયાણી, કે જેવણ અંગ્રેજી ભાષા ઉપર ઘણોજ સરસ કાબૂ ધરાવે છે, તેવણ સાથે છોકરીઓની કસરતની બાબતમાં વાતચીત થતાં, મેં મુંબઈથી તેવણ ઉપર છોકરીઓને માફક આવતી કસરતની કેટલીક ચોપડીઓ મોકલી આપી હતી અને જણાવવાને ખુશી છું કે, મારા બીજી વખતના ધરાન ઉપડવાની

અગાઉ મેં સ્કુલની છોકરીઓની કસરતનો ફાટો 'જામે જમશેદ'માં જોયો હતો.

કેરમાનમાં સ્ત્રી કેળવણી.

કેરમાન પણ સ્ત્રી કેળવણીમાં ઘણુંજ આગલ વધતું જાય છે, અને તેનું માન હું બુલતો નહિ હોવું તે અરબાબ શેહેરચાર ખુસરૂ રાવરીને ઘટે છે. મેં જ્યારે બે વર્ષની વાત ઉપર કેરમાન શેહેરની મુલાકાત લીધી હતી, ત્યારે ત્યાં ૧૩૪ છોકરીઓ કેળવણી લેતી હતી, એટલુંજ નહિ પણ ગરીબ છોકરીઓને વાસ્તે ત્યાં એક 'ધન્ડસ્ત્રીયલ હોમ'ના જેવું ખાતું પણ નિભાવવામાં આવે છે, જ્યાં મેં તે વખતે ૧૭ ગરીબ છોકરીઓને દોરો રંગતા તથા મોજાં ગુઠતાં જોઈ હતી. આવાં પરોપકારી કામો વાસ્તે શેહેરે કેરમાનના જરથોસ્તીઓ વાજખી મગરૂરી લઈ શકે.

યઝદમાં સ્ત્રી કેળવણી અને ખાનુ હાદોખ્તે શાપુર.

આ ઉપલા બે શેહેરો કરતાં યઝદ શેહેર સ્ત્રી કેળવણીમાં બહુજ પછાત છે. ત્યાં હાલમાં હવે લગભગ ૨૩૫ છોકરીઓમાંથી ૧૭૫ છોકરીઓ જુદો જુદો મલી ચાર સ્કુલોમાં કેળવણી લેતી માલુમ પડી છે.

ખાનુ હાદોખ્તે શાપુર નામના માનવંત જવાન ખાનુ પોતે દરેક રીતે કેળવાયલાં છે અને પોતાની બેહેનપણીઓની હાલત સુધારવા વાસ્તે દરેક દીશામાં ઘણીજ ખંતીલી કોશેશો કરી રહ્યાં છે. જુવાન છોકરીઓ પોતે પોતાનો ધર્મ સમજી તે ઉપર પ્રીદાગીરી બતાવે તે માટે એક અવસ્તા કલાસ ચાલુ કરવામાં આવ્યો છે. મુંબાઇની ધરાની અનજીમન તરફની ફરમાવેલી નવજોતો હું આ ખાનુની દેખરેખ હેઠળ કરાવતો હતો, અને પછી અમો આસ્તે આસ્તે શેહેરની આજુ-બાજુના ગામોમાંથી નવજોતને લાયકના છોકરાંઓ મેળવી ત્યાં જઈને તે ગામની ભેગી અનજીમન આગલ નવજોતની ક્રીયા કરતાં હતાં, જે વખતે આ ખાનુ દીનદારી તથા સ્ત્રી કેળવણી વિષે ઘણીજ છટાથી ભાષણ કરતાં હતાં. અમારી આવી કોશેશોનું શુભ પરીણામ એ આવ્યું કે, કાસમાખાદ ગામની છોકરીઓની સ્કુલ, કે જ્યાં બહાઈઝમનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું હતું, તે સ્કુલની લગામ ખાનુ હાદોખ્તે પોતાના હાથમાં લઈ, પોતાની તરફથી એક સ્ત્રી-રીક્ષક નેમી, અરધા પગાર પોતાના અવસ્તા કલાસના ફંડમાંથી તથા અર્ધો પગાર ગામમાંથી

આપતો કરી ચલાવવામાં આવે છે, જ્યાં હાલમાં શીખતી ૨૫ છોકરીઓ હવે પોતાના ધર્મની પણ તાલીમ લેતી થઈ છે.

શેહેરની આજુબાજુના લગભગ દરેક ગામોમાં જો કે સ્ત્રી કેળવણી શરૂ થઈ ચુકી છે તોપણ તે હાલહવાલ છે, કારણ કે તેની ઉપર કોઈની ઝાઝી દેખરેખ હોય એવું જણાતું નથી.

નસરાબાદની છોકરીઓની સ્કુલનો ઇનામનો મેળાવડો.

આ ગરીબ ગામ કે જે શહેરથી બજારને રસ્તે એક માઇલ દુર આવેલું છે, કે જ્યાં ૩૫૪ જરથોસ્તીઓની વસ્તી છે, ત્યાં હું અવારનવાર મારા દીની લાખણો માટે જતો હતો. એક દીવસે ત્યાંની છોકરીઓની સ્કુલની મુલાકાત લેતાં માલુમ પડ્યું કે, ૪૫ છોકરીઓ ઉસ્તાદ શીરીને ખુશરૂના હાથ હેઠળ ઘણીજ સરસ રીતની કેળવણી લેતી હતી. તારીખ ૧ લી અક્ટોબર ૧૯૨૬ ના દીવસે મેં ત્યાં જઈ સઘળી છોકરીઓની પરીક્ષા લીધી, અને એક ગામ જેવી સ્કુલમાં આવી ઉત્તમ રીતની અપાતી કેળવણીએ મારા મન ઉપર સારી અસર કરીધી. મારા ગરીબ ખીસા પ્રમાણે મેં ૨૧ છોકરીઓને વાસ્તે સારાં તથા બાકીનાઓને વાસ્તે સાધારણ ઇનામો ખરીદ્યાં હતાં. તારીખ ૧૨ મી નવેમ્બર ૧૯૨૬ ને દીવસે સવારે હું બાનુ હાદોખ્તે શાપુર તથા ચઝદના વડા દસ્તુરની ધણીયાણી બાનુ ખેરમને નામદાર વગેરે ચઝદથી નસરાબાદનાં આતશકહેદના મકાનમાં પધાર્યાં, કે જ્યાં એક ભવ્ય મેલાવડો ભેગો મળ્યો હતો. શરૂઆતમાં મેં જશન કરાવ્યું હતું, જે વખતે હાજર રહેલાંઓ અવસ્તાના કલામો ભણ્યાં હતાં. ત્યાર પછી બાનુ ખેરમને ધર્મની બાબતમાં તથા બાનુ હાદોખ્તે કેળવણીની બાબતમાં છોકરીઓને ઇનામો વેહેંચી આપ્યાં હતાં. એ વખતે ઉસ્તાદ શીરીને ખુશરૂને મારી તરફથી ચાર તુમાનનું વેચાતું લીધેલું પીરહન તથા ચાંદીનો ચાંદ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. ઇનામો વેહેંચી આપ્યા બાદ બાનુ હાદોખ્તે તથા મેં સ્ત્રી કેળવણી ઉપર પ્રસંગને અનુસરતા વીવેચન કર્યાં હતાં.

ઇનામને દીવસે તે છોકરીઓની કેવી ઉલટ! અરે તે વખતે મને એકાએક કુદરતી સખાવતી શાહ બાનુઓ લેડી નવાબબાનુ તાતા તથા બાનુ હમાબાનુ મેહતા ચાહ આવી ગયાં! મેં ઇચ્છ્યું કે તે વખતે જો આ માનવંત બાનુઓ હાજર હોતે તો ખરચીતજ તે ગરીબ

છોકરીઓને મારી તરફના નાચીઝ ઇનામને ખદલે સોના ચાંદીના ઘરેણાથી નવાજતે!

અવસ્તા કલાસનો ઇનામનો મેળાવડો.

ઇરાનનાં જરથોશ્તીઓ તરફથી ઇરાની મજલીસમાં ખીરાજતા અરખાખ કેપુસરૂ શાહરૂખના બેટા શાહ બેહરામ યઝદમાં એક અડવાડીયું રત્યા, તે દરમ્યાન ભાષણો તથા મેળાવડાઓ થયા હતા. મારી અરજ ઉપરથી એવણે ખાનુઓના મંડળમાં હાજરી આપી, ચા પી, ત્યાંથી અવસ્તા કલાસ કે જ્યાં પ્રીસ્તી તથા બહાઇ સ્કુલોમાં જતી લગભગ ૬૦ છોકરીઓ પોતાના પવીત્ર ધર્મનું જ્ઞાન લે છે ત્યાં આવી, ખાનમ હાદોખ્તે શાપુરને આવા નેક કામમાં જશ મલે એવી દુવા શુભારી રીખતી છોકરીઓને પોતાની ખ્યારી જરથોશ્તી હીન ઉપર ઉસ્તવાર રહેવા નસીયતના સખુનો કહી સંભલાવ્યા હતા.

બુધવાર તારીખ ૧૫ મી જુન ૧૯૨૭ ને હીને અનજામનના હીવાનખાનામાં એક દબદબા ભરેલો મેળાવડો ભેગો મલ્યો હતો, જ્યાં દસ્તુરો, અરખાખો તથા ખાસ ઇજન કીધેલાં બેરાં માટીડાઓથી આખો હોલ ચીકાર ભરાઇ ગયો હતો. શરૂઆતમાં જશન કરવામાં આવ્યું હતું જે વખતે હાજર રહેલાઓ અવસ્તાના કલામો ભણ્યાં હતાં. જશન પૂરું થયાં પછી ખાનુ હાદોખ્તે અવસ્તા કલાસનો રીપોર્ટ વાંચી સંભળાવી હાજર રહેલાંઓને સ્ત્રી કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાની ખાસ અપીલ કીધી હતી. આ પછી જેહાનનીયાન સ્કુલના પ્રીનસીપલ મીરજાં ફરીદુન નોશીરવાને મને આપવામાં આવેલું માનપત્ર વાંચી સંભળાવી, હમદાનીમાં જરથોશ્તી હીનનો આતશ પાછો સજીવન કરવાની જે કોશિશો મેં કીધી હતી તેની કદરસનારીમાં બુઝર્ગ માનવંત વેપારી દસ્તુર રૂસ્તમ મુબેદ ખુસરૂના મુખારક હાથે મને સોનાનો ચાંદ પહેરાવવામાં આવ્યો હતો.

હવે અવસ્તા કલાસની છોકરીઓએ જુદી જુદી બંદગીઓ તેના તરજુમા સાથે મોઢેથી કહી સંભલાવી હતી તથા મોનાજતો વગેરે ગવાયા બાદ તેઓને ઇનામો વેહેંચી આપવામાં આવ્યાં હતાં. છેલ્લે અરખાખ શાહ બેહરામે સ્ત્રી કેળવણી ઉપર એક ઘણુંજ અસરકારક વીવેચન કીધું હતું. હાજર રહેલાંઓને રીફ્રેશમેન્ટથી તૃપ્ત કીધા બાદ આ હીલપર્ઝાર મેળાવડો છેક મોડેથી વીસરજન થયો હતો.

ખોરરમશાહીની છોકરીઓનો મદ્રેસાની નવી ઇમારત ખુલ્લી મુકવાને દીવસે જમા થયેલો ભવ્ય મેળાવડો.

ચઝદ શેહરથી દોઢ માઇલ દુર આવેલા લગભગ ૫૭૩ જરથોશ્તી વસ્તીવાળા ખોરરમશાહી ગામમાં છોકરીઓને લાયક સારી સ્કુલની જરૂર જ્યારે ગોલવડવાળા શેઠ અરદેશીર ખુરશેહજી ઇરાનીના ધ્યાનમાં લાવવામાં આવી, ત્યારે તેવળુ સાહેબે આ કામ સરંજામ ઉતારવા એક સારી જેવી રકમ મુંબઇની ઇરાની જરથોશ્તી અનજીમનને સોંપી હતી. ઇરાની જરથોશ્તી અનજીમને આ કામ મને સોંપેલું હોવાથી, પહેલાં તે મેં અહીંયા ખંધાતી ઇમારતો માફક નહીં પણ જાદીજ રીતે એક સાદી ઇમારતનો પ્લાન નક્કી કરી ખાંધવાનું કામ શરૂ કરી હતું, કે જેને હાલમાં લગભગ એક વરસ પુરું થવા આવ્યું છે.

દબેસતાને દુશીઝગાને ખુરશીદી.

ઉપલા નામની છોકરીઓની મદ્રેસા ખુલ્લી મુકવાની ક્રીયાને વખતે શેહેરે ચઝદ, ખોરરમશાહી, કુચબીયોગ, આરાસતાન, ખમરાખાહ, મેહેડયાખાહ યા કુલાખાહ, નસરાખાહ તથા મોરયાખાહ ગામોના વડાઓ વગેરેને ખાસ ઇજન કરવા લગભગ સવાસો ચીઠીઓ હાલમાંજ તરતની નવી સ્થાપવામાં આવેલી ખોરરમશાહી ગામની કમીટી તરફથી ખહાર પાડવામાં આવી હતી, જેના ઇજનને માન આપી શુકરવાર તા. ૩ જી મેને દીવસે ખુદ મદ્રેસાના વચલા હાલમાં એક ભવ્ય મેળાવડો અહીંના ખુઝારગ માનવંત અરખાખ હસ્તુર રસ્તમ મુબેદ ખુશરના પ્રમુખપણા હેઠળ ભેગો મળ્યો હતો, જ્યાં હસ્તુરો મેરવાન હસ્તુર તીરંદાઝ, ખુદાખશ્તે હસ્તુર કેખુસર, અરખાખે રસ્તમ તથા બેહરામે શાહજેહાન, સોરાખે કેયાનીયાન, ખુદારામે હોરમઝદયાર, શાપુરે રુશતાપ, બહમને અરદેશીર વગેરે મુંબઇની ઇરાની અનજીમનવાળા શેઠ શાપુરે કેખુસર કુચબીયોગી, શેહેરની ત્રણે મદ્રેસાઓ જેવી કે કેખુસરવી, જેહાનયાન, અને દીનીયારી સ્કુલોના વડાઓ તથા ગામોની સ્કુલોના ઉસ્તાદો વગેરેથી હોલ ચીકાર ભરાઇ ગયો હતો, જ્યાં વખશુરે વખશુરાંન અશો જરથોશ્તે સ્પીતમાન સાહેબની કીમતી મોટી સખી, તથા સ્કુલના સ્થાપક શેઠ અરદેશીર ખુરશેહજી ઇરાની અને મરહુમ ઉસ્તાદ કયોમરસની સખીઓ ટાંગવામાં આવી હતી.

ખોરરમશાહી ગામની કમીટીના સરનશીન અરખાખ ખુદામુરાદે

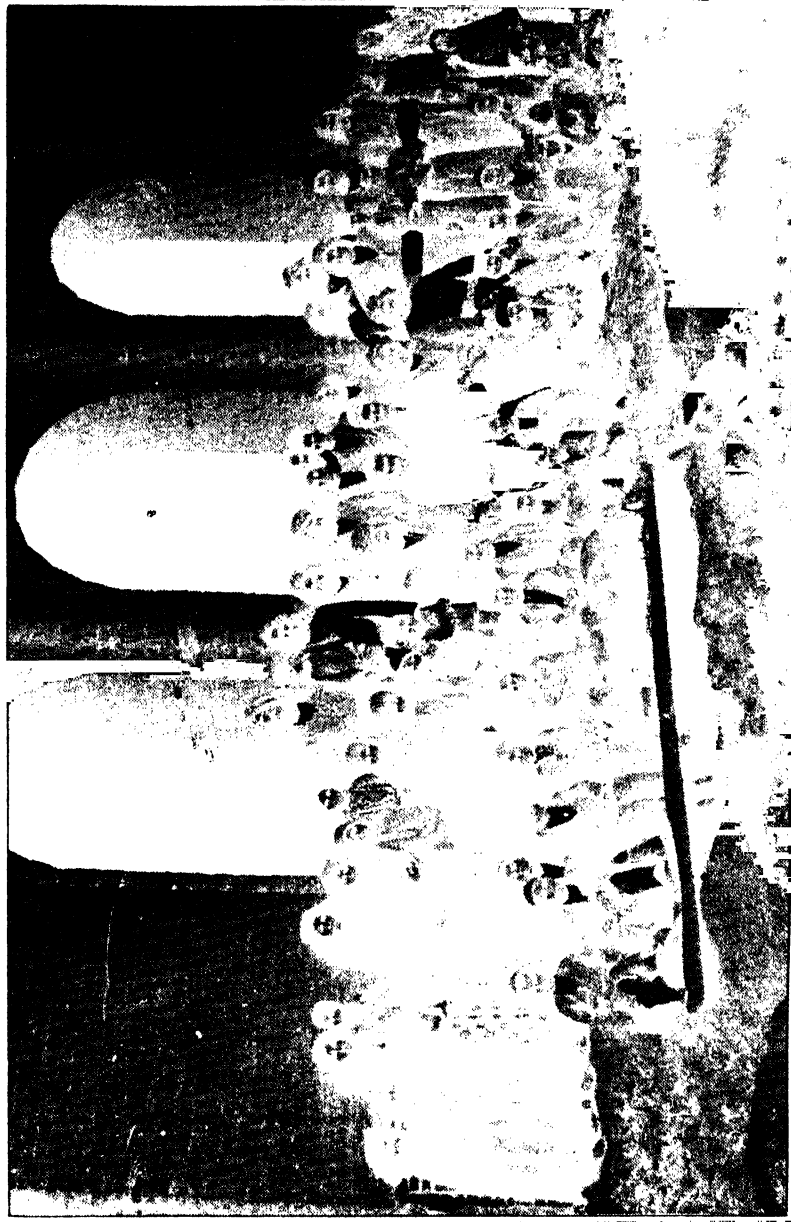
બેહરામે જમશીદ કે જેવણ એક કાબેલ અને ફાઝેલ જવાન છે, તેવણે આ મદ્રેસા કેવા સંજોગો વચ્ચે ખાંધવામાં આવી હતી, તથા આ મકાન ઉભું કરવામાં કોણ કોણે ઝહેમત ખેંચી હતી તેનું લાંબાણથી યચાન કરી, મુંબઈની ધરાની જરથોસ્તી અંબુમન તથા ગોલવડવાળા શેઠ અરદેશીર ખુરશેદજી ધરાનીનો ઉપકાર માની, સેવટે મકાન ખુલ્લું મુકવાને દસ્તુર રૂસ્તમ મુબેદ ખુસરૂને અરજ કીધી હતી, કે જેમ કરતાં તેવણે જણાવ્યું હતું કે, જો કે આ મકાન તમામ તો તૈયાર થયું નથી તોપણ, અમારા માનેક ફરીદુન મુલ્લાં કે જેવણની દેખરેખ હેઠલ આ મકાન ખાંધવામાં આવ્યું છે, તેવણ પાછા ઝડપથી મુંબઈ સીધારનાર હોવાથી અમોએ એવણની હાજરીમાંજ મકાન ખુલ્લું મુકવાનો મેળાવડો કરવાનું દસ્ત વીચાર્યું હતું.

આ પછી જાણીતા વીદ્વાન અરખાખ ખુદારામ હોરમઝદયારે કેળવણીના ફાયદાઓ લાંબાણથી સમજાવતાં જણાવ્યું કે, જો માતાઓ પોતે કેળવાયત્રી હોય તોજ તેઓ બચ્ચાંઓને સારી રીતે ઉધારી શકે, અને તે કારણસર સ્ત્રી કેળવણીની મજબુત હીમાયત કરી, આ ગામની કમનસીખ ૧૨૫ છોકરીઓને હવે કેળવણીના ફળ ચખાડવાની તક આપવા માટે શેઠ અરદેશીર ખુરશેદજી ધરાનીનો ઉપકાર માન્યો હતો.

ખુદ ખુરરમશાહી ગામના શાહમરદાને ધરાન નામના ગ્રહસ્થ, કે જેવણની મદદથીજ હું આ ઇમારત ખાંધી શક્યો છું, તેવણની એક ભણેત્રી બેટીએ પણ પ્રસંગને અનુસરતું ભાષણ વાંચી જવા પછી, આ ગામની સ્કૂલના ઉસ્તાદ ખુદાદાદ ઉસ્તાદ કયોમરસે અરખાખ શાહમરદાને ધરાનને તથા ખોરરમશાહી ગામના જાણીતા કલાનતર અરખાખ મેરવાને ખુદાદાદને મારી તરફથી ચાંદો પેહેડાવવાની અરજ કરતાં, પ્રમુખે તાળીઓના અવાજે વચ્ચે તેઓને ચાંદો તથા હારતોરા એનાયત કર્યો હતા.

અરખાખ શાહબેહરામે કધખુસરૂ શાહરૂખ.

આ જવાન બેરાદર જો કે તેજ હીવસે સવારે ફેરમાનથી ચઝદ આવી પુગા હતા, તો પણ અમારા ઇજનને માન આપી મેળાવડામાં હાજર થઈ, ભાષણ કરતાં જણાવ્યું કે આપણે વારંવાર પૈસાને વાસ્તે મુંબઈ તરફ નજર દોડાવવી નહીં પણ પોતાના પગો ઉપર ઉભું રહેવાની કોશિશ કરવી જોઈએ, કારણ કે આપણે પણ પારસીઓથી કાંઈ ઉતરતા નથી. પારસીઓ જ્યારે ધરાન છોડી ગયા ત્યારે તેઓની હાલત

مدرسه خورشیدی در خرمشاه که در تحت نظارت آقای ماناک فریدون 'ملا' تأسیس شده است

THE NEW GIRLS' SCHOOL BUILDING ERECTED UNDER THE SUPERVISION OF MR. MANEK F.

MULLA IN THE VILLAGE OF KHURRAMSHAH.

બોદરમશાહ ગામમાં મી. માણેક મુલ્લાની દેખરેખ હેઠળ બાંધવામાં આવેલી છોકરીઓની
સ્કૂલનું નકશું મકાન.

(ઉપરના ચિત્રમાં ગામની વ્યવસ્થામન નથા મી. મુલ્લા જોવામાં આવે છે.)

આપણા જેવી હતી, પણ ત્યાર પછી વેપાર ધંધા તથા કેળવણીમાં ખહાર પડી અંગ્રેજ સરકારની હકુમતમાં ખીલી નીકળ્યા એ વગેરે એકસંખીના ફાયદા વીષે ઇસારો કરી, તાળીઓના અવાજે વચ્ચે પોતાની બેઠક લીધી હતી.

હવે જો કે સુરજ અસ્ત પામ્યો હતો, તોપણ મજલીસ ઘણીજ જોમમાં હતી, અને હીનીયારી સ્કુલના વડા મીરજાં સરૂષે અરબાખ શાહબેહરામે કેબુસરૂ શાહરૂખની તારીફ કરી, કેળવણીથી ઉપજતા ફાયદાઓ સમજાવી, અરજ થતાં પોતાનું વીદતા ભરેલું વીવેચન દેકું કરી બેઠક લીધી હતી.

સેવટે મારી તારીફમાં બોલેલા સખુનો માટે સઘળાઓનો ઉપકાર માનતા જણાવ્યું કે, મેં મારી ફરજ સીવાય ખીજું કંઈ પણ વધારે કીધું નથી, અને આ ખોરરમશાહી છોકરીઓની મદ્રેસાનું મકાન બાંધવાના કામમાં મને મદદ કરવા માટે હું શાહમરદાને ઇરાનનો ઉપકાર માનું છું.

મરહુમ માનેકજી સાહેબની હસ્તી પછી ઇરાનમાં જો કોઈ પણ એક ઇમારત હીંદુસ્તાનના પારસીની દેખરેખ તળે બાંધવામાં આવી હોય તો તે માત્ર મારા હાથ નીચે બાંધાયેલું આ અને આજ ખોરરમશાહી ગામની છોકરીઓનું સ્કુલનું મકાન છે.

આ પ્રમાણે દુરના ગામો તથા શહેરમાંથી હાજર રહેલા પરોણાઓને ફરૂટ, મીઠાઈ તથા શરબત વગેરેથી તૃપ્ત કીધા પછી આ ભવ્ય મેલાવડો કે જે ફતેહમંદ બનાવવાનું માન ખોરરમશાહી ગામની કમીટીને ઘટે છે, તે મોડેથી વીસરજન થયો હતો.

કાસમાબાદની છોકરીઓની સ્કુલનો મેલાવડો.

કાસમાબાદ ગામમાં જરથોશ્તી છોકરીઓની એક સ્કુલ હતી, જ્યાં બહાઈઝમનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું હતું. આ સ્કુલ મારા ઇરાનમાં ગયા પછી થોડો વખત રહીને બંધ પડી હતી.

હવે તારીખ ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬ ને હીને જ્યારે હું ખાનમ હાદોખ્તે શાપુર, ખેરમને દસ્તુર તીરંદાઝ વગેરે બાઈઓ સાથે મુંબઈવાલા શેઠ દફ્ટરી તરફની નવજોત કરવા કાસમાબાદ ગયો, જ્યાં ગામના આગેવાનો સાથે મને છોકરીઓની મદ્રેસા વીષે વાતચીત થતાં હું એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યો કે, અર્ધો પગાર ગામવાસીઓ આપે તથા અર્ધો

પગાર શેહેરની ખાનુઓનું મંડળ આપે, એવી શરતે કે, શેહેરની ખાનુઓનું મંડળ શીક્ષક નેમે તથા કેળવણીનું પ્રોગ્રામ નક્કી કરે, જે કબુલ કરવામાં આવ્યું, અને એ રીતે ત્યાં તરતજ છોકરીઓની સ્કુલ પાછી શરૂ કરવામાં આવી. આ સ્કુલનો ધનામનો મેલાવડો સોમવાર તારીખ ૬થી જુન ૧૯૨૭ ને દીને અરખાખ શાહબેહરામે કંઈખુસરૂ શાહરખના પ્રમુખપણા હેઠલ કરવામાં આવ્યો હતો. અમે સઘળાઓ સવારથી જઈ એક ગરીબ ખાઇની નવજોત કરી, ખપોરે ઝેરાં તથા છોકરા છોકરીઓના મેલાવડા સમક્ષ જશન કરવામાં આવ્યું હતું. સાંજે ૬ વાગે એક ખુશનુમા મેલાવડામાં છોકરીઓને ધનામે વેહેંચી આપવામાં આવ્યાં હતાં, કે જે વખતે સર દાનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી ચલાવવામાં આવતી સ્કુલના છોકરાઓને પણ આપવામાં આવ્યાં હતા.

એ પ્રમાણે આ નાનો પણ ખુશનુમા મેલાવડો આનંદ વચ્ચે ખતમ થયો હતો, કે જેને ફતેહમંદ ખનાવવાનું મુખ્ય માન મીરજ શરૂપે કાસમાખાદી તથા નેગેહદારે રશીદે માવંદાને ઘટે છે.

અરખાખ નેગેહદારે રશીદે માવંદા એક ચુસ્ત જરથોશ્તી છે, અને પોતાના કાસમાખાદ ગામના જરથોશ્તીઓમાં દરેક રીતનો સુધારો વધારો જોવાને આતુર હોવાથી, તન મન અને ધનથી મહેનત કરવાને કશું ખાકી રાખતા નથી, એ ઘણી ખુશામીની વાત છે. ખુદા કરીને એવણુના સખકતા હાથોથી કાસમાખાદના આતશકહેહનો આતશ હવે પછી કાંઈક નાજથી ખળતો રહે!

**કુચખીયોગવાત્રી શેઠ રૂસ્તમે ખોદાદાદનો છોકરીઓનો
સ્કુલનો મેલાવડો.**

મુંખાઇના વેપારી શેઠ રૂસ્તમે ખોદાદાદે કુચખીયોગી જ્યારે ૧૯૨૪ ના સાલમાં ધરાનની મુલાકાતે આવ્યા હતા, ત્યારે પોતાના ગામમાં છોકરીઓની સ્કુલની જરૂર જણાયાથી, એક આલીશાન મકાન પોતાના ખરચે બંધાવી આપ્યું હતું, જ્યાં હાલમાં ૪૪ છોકરીઓ ચાલાક ઉસ્તાદો હોમાયુને ખુરશદે ખુદાખક્ષ તથા ગોહરે કુચખીયોગીના હાથ હેઠળ તાલીમ લે છે, કે જે માસતરણનો પગાર પણ એવણુ સાહેબ આપે છે, જે માટે એવણુને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે.

જો કે હાલમાં લગભગ દરેક ગામમાં છોકરીઓની સ્કુલો ખોલવામાં આવી છે, તોપણ તેઓની ઉપર દેખરેખ રાખનારા યા ખીચારાં

કેળવણી લેતાં બચ્ચાંઓની સ્કુલોના મેળાવડા કરી ધનામો આપી, એ રીતે તેઓને ઉત્તેજન આપનારા કોઇ આસામીઓ મલતા નથી. ગમે તે હોય તોપણ હું તો દરેક ગામોની છોકરા છોકરીઓની સ્કુલો તપાસતો આવ્યો હતો, તથા કેટલેક ઠેકાણે મેળાવડાઓ કરી મારા ગરીબ બીસા પ્રમાણે ધનામો આપતો હતો.

મંગલવાર તારીખ ૧૯ મી એપ્રિલ ૧૯૨૭ ને દીને ખાનમ હાદોખત વગેરે બીજી બાધઓ અને હું આ મદ્રેસાની પરીક્ષા લેવા ગયાં હતાં, કે જ્યાં ધર્મને લગતી તથા બીજી રીતની અપાતી કેળવણીથી અમારી ઉપર સારી અસર થતાંજ, તેજ દીવસે અમોએ અમારો સંતોષ જાહેર કીધો હતો. બ્રેસપતવાર તારીખ ૯ મી જુનને દીવસે સાંજે ખુદ સ્કુલના મકાનમાંજ ખાનમ હાદોખતે શાપુરના પ્રમુખપણા હેઠળ એક નાનકડો ભવ્ય મેળાવડો ભેગો મલ્યો હતો, જ્યાં કુચબી-યોગ ગામના જાણીતા અરબાઓ જેવા કે શાપુરે કેંખુસરવી, શેહેરીયારે ખોરસને તીરંદાઝ વગેરે બેસાં છોકરીઓથી સ્કુલનું મકાન તમામ ચીકાર થઇ ગયું હતું. દસ્તુરોએ જશનની કીયા પુરી કીધા પછી, સ્કુલની શીખતી છોકરીઓ એક પછી એક પોતાના જુદા જુદા વીષયો મોઢેથી બોલી ગઇ હતી, જે ખરેખર આફીન કરવાબેગ હતું. હું ધમ્મું છું કે તે વખતે શેઠ રસ્તમે ખુદાદાદ ત્યાં હાજર હોતે અને પોતાની સ્કુલમાં અપાતી કેળવણીના રૂડા પરીણામો નજરે નજર જોતે! આમો પ્રોગ્રામ એટલો તો સરસ રીતે ચુંટી કાઢેલો હતો કે, તે માટે આ સ્કુલની બેઠ માસતરણો વાજબી મગરૂરી લઇ શકે.

શીખતી છોકરીઓનો પ્રોગ્રામ પુરો થયા પછી ઉસ્તાદ હોમાયુને સ્કુલનો રીપોર્ટ વાંચી સંભલાવતાં જણાવ્યું કે, આ સ્કુલ આજથી બે વરસની વાત ઉપર શેઠ રસ્તમે ખોદાદાદે બંધાવી આપી હતી, તથા તેનો તમામ ખર્ચ પણ એવણુજ કરે છે, જે માટે આ ગામના લોકો તેવણુના હેસાનમંદ છે, તથા ખાનમ હાદોખતે મહેરબાનીની રાહ સ્કુલની છોકરીઓની પરીક્ષા લીધી તે માટે તેવણુનો તથા સ્કુલના કારભારી શેઠ કરીમદાદે રશીદ વગેરેનો ઉપકાર માની પોતાની બેઠક તાલીઓના અવાજે વચ્ચે લીધી હતી. આ પછી ખાનમ હાદોખતે સ્કુલની છોકરીઓને ધનામો વેહેંચી આપ્યાં હતાં, કે જે ધનામો સર હોરમસજી એડનવાળાએ મોકલેલા રૂપ્યામાંથી ખરીદવામાં આપ્યાં હતાં.

સર હોરમસજી એડનવાળા, શેઠ રૂસ્તમે ખોદાદાદ તથા કરીમદાદે રશીદનો ઘટતા શગ્દોમાં ઉપકાર માનતા મેં જણાવ્યું કે, ઉસ્તાદ હોમાયુનના રીપોર્ટ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે, ગામવાસીઓની આ સ્કૂલ તરફ પુર હીલસોજી છે જે ઘણી ખુશાલીની વાત છે, તથા ઉસ્તાદો હોમાયુન અને ગઉહર અચ્ચાંઓને કેળવવામાં જે ઝહેમત ખેંચી રહ્યા છે તે માટે તેઓને શાખાશી ઘટે છે.

છેવટે ચા તથા મીઠાઈથી મોઢાં મીઠાં કરી આ ગામવાસી નાનકડો મેળાવડો હસીખુશી સાથે ખતમ થયો હતો, અને અમારી કીધેલી મેહેમાનદારી માટે સઘળાઓનો તેમાં ખાસ કરીને અરખાખ શાપુરે કંઈખુસરૂનો ઉપકાર માની અમે શહેર તરફ વીદાય થયાં હતાં.

ચઝદમાં જશન કમીટીનો સ્થાપના.

હાલમાં ધરાનમાં કેળવણીનો સવાલ જેટલો અગત્યતા ધરાવે છે તેટલોજ બલકે તેથીબી વધારે ધર્મની કેળવણીની જરૂર છે. ધર્મ સંબંધી ભારે અનુનને લીધે ખીચારા જરથોશ્તીઓને પોતાના ધર્મની તરીકટો પાલવામાં પડતી મુશ્કેલીઓના સખબથી તે ખીચારાઓ નાખખર હોય તો તેમાં તેઓનો તે શું વાંક ? ગામેગામની દરેમેહેરમાં જઈને જુવો કે તે ખીચારાઓએ પવીત્ર આતશને દુશ્મનોથી બચાવવાને વાસ્તે કેવા કેવા નાના દરવાજાવાલા છુપા ઓરડાઓમાં છુપાવ્યો છે. એ શું તે લોકોની પોતાના ધર્મ તરફની જાનફેસાનીની નીશાન નથી ?

આજ લાંબો વખત થયો મારા હીલની ઉમેદ હતી કે જે ચઝદ જેવા શહેરમાં મુંબઈની માફક એક જશન કમીટી સ્થાપવામાં આવે, તો બહાઈ તથા ખ્રીસ્તી ધર્મનો લાગવગ મુખ્ય કરીને શહેરમાં ધ્રીમે ધ્રીમે ઓછો થઈ નાજુદ પણ થાય. આજથી એક વરસની વાત ઉપર મીં હીનશાહ મેરવાન ધરાની ચઝદ આવ્યા હતા, ત્યારે તેવણ તથા ખીજાઓ પણ મને જશન કમીટી સ્થાપવાની હીલચાલ કરવા ઇસારો કરતા હતા, પણ એ લોકોની નાડ મારા હાથમાં આવેલી હોવાથી હું એક સારી જેવી તકની વાત જોતો બેઠો હતો. એમ કરતાં આપણા અતી વહાલા વજશુરે વજશુરાંન અશો સ્પીતમાન જરથુશ્ત્ર સાહેબના હીસાને હીવસે ગાહામખારખાનામાં થયલા જશન વખતે મારી વાએજ પછી ત્યાંના એક આગેવાન દસ્તુર સાથે બહાઈ તથા ખ્રીસ્તી ધર્મના લાગવગ વિષે વાતચીત થતાં, મેં મારો જશન કમીટી સ્થાપવાનો

ધરાદો જણાવ્યો, જે દુરતજ તેવણને પસંદ પડ્યો. એ પ્રમાણે શની-
વાર તારીખ ૧૧ મી જુન ૧૯૨૭ ને દીવસે અનજીમનના હોલમાં
સાંજે ૬ વાગે મેં નીચે જણાવેલા બાનુઓ તથા ગ્રહસ્થાને બોલાવ્યાં,
અને જશન કમીટી સ્થાપવાની મતલબ સમજાવતાં સૌએ ખુશીથી
તેના મેમબર થઈ, તેનાં કામમાં દીક્ષાજનીથી ટેકો આપવા ઇચ્છા
દેખાડી, નીચે પ્રમાણેની એક નાની દીક્ષાસોજ કમીટી સ્થાપવામાં
આવી હતી.

દસ્તુર રૂસ્તમ મુબેદ ખુસરૂ (સરનરીન.)

દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝ (ચઝદના કામચલાઉ વડા દસ્તુર.)

અરબાબ ખુદારામ હોરમઝદયાર.

અરબાબ શાપુરે ગુસ્તાસ્પ.

માનેક ફરીદુન મુલ્લાં.

ખાનમ હાહોખ્તે શાપુર.

,, ખેરમને દસ્તુર તીરંદાઝ.

,, પ્રીરંગાઝિ દસ્તુર ખુદાયાર.

દસ્તુર શેહરયારે જમશીદ (ઓ. સેક્રેટરી.)

ચઝદમાં બલકે ઇરાનમાં મારા ધારવા પ્રમાણે આ પહેલોજ બનાવ
છે કે જરથોશ્તી ઐરાં માટીડાઓએ એક કમીટીમાં સાથે બેસી કામ
કીધું હોય.

આ કમીટીની મતલબ એવી રાખવામાં આવી છે કે, મુંબઈની
જશન કમીટી માફક દર મહીને અનજીમનના હોલમાં સાંજે જશન
કરવું, અને ત્યાર પછી જે નરનારીઓ વાએજ કરવા માંગતા હોય
તેઓને દરેક રીતનું ઉત્તેજન આપવું. એ પ્રમાણે વાએજે સાંભળ્યાથી
જરથોશ્તીઓની પોતાના ધર્મ ઉપર આસ્થા વધે, તથા સાથે સાથે
ખીચારા ઐરાંઓ જેઓને કોઈખી દીન ધરની બહાર નીકળવાની ટક
મલતી ન હતી, તેઓ આવા ધર્મી મેલાવડાઓમાં હાજર થઈ પોતાના
જીવને પણ કાંઈક રાહત આપી શકે. ખીજું એ જે દર મહીનાના
જશનો ઉપરાંત ખીજાં જશનો જેવાં કે અશો ઝરથુશ્ત્ર સાહેબ, પાકઝાદ
પ્રીરદોસી તુસી અને બેહેશ્ત બેહેરેહ માનેકજી સાહેબના જશનો હું મેશ
માફક સવારે ગાહામબારખાનામાં કરે. એક કલમ એવી દાખલ કર-
વામાં આવી છે કે, જે કોઈ પોતાના મરહુમ બેશીને નામે સાત હુમાન

ભરે તો, તે મરનારનું નામ હંમેશા જશનમાં લેવું. એ પ્રમાણે આ મંડળ પોતાના પગો ઉપર હંમેશનું ઉભું રહી શકશે.

શેઠ સોરાખજી દોરાખજીનો ધરાનમાં સાહાસ.

અંદર આખાસવાલા શાહ સોદાગર શેઠ સોરાખજી દોરાખજીએ તેહેરાન તથા ચઝદમાં પણ પોતાની શાખા ખોલી છે. આ પ્રમાણે ધરાનમાં શેઠ સોરાખજીએ પોતાનો વેપાર ધંધો ફેલાવ્યો છે, જે એક જરથોશ્તી ખર્યા તરીકે ખુશી તથા મગરૂર થવા જોગ ખીના છે.

ચઝદમાં બહારની મોસમ પૂરી થવા સાથે ગરમી શરૂ થાય છે, તે એટલાવેર કે દસ વાગા પછી ઘેરની બહાર નીકળવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. જુલાઈની શરૂઆતમાં સ્કુલો અંધ થઈ છોકરાઓ અવારનવાર બાગ બગીચાઓમાં ઉતરી પડે છે, જ્યારે શેહેરના અરખાઓ દેહબાલા નામની શીતલ ટેકરી ઉપર પોતાના અંગલાઓમાં જઈ રહે છે. લોકો પોતાના ઘેરના ધાલાં ઉપર સુવાનું લોકો શરૂ કરે છે, જે કે સવાર થઈકવાલી રહે છે.

ચઝદથી મારી રવાનગી.

ધરાનમાં લગભગ બે વરસના રહેવાસ પછી સોમવાર તારીખ ૨૭ મી જુન ૧૯૨૭ ને દીવસે સઘળા દોસ્ત આસનાઓની ભલી દુવાઓ સાથે મેં સાંજે ૬ વાગે ચઝદ છોડ્યું. શેહેરની બહાર આવેલા મોટર ગેરેજ તરફ શેહેરના ખાનુઓ, અરખાઓ તથા વડા દસ્તુર મેરવાન દસ્તુર તીરંદાઝ તમામ દસ્તુરો સાથે મને છેલ્લી સલામ કરવા હાજર હતા. ગરમીના દીવસોને લીધે મોટરમાં મુસાફરી કરવી સખત હતી. તારીખ ૨૯ મીએ સવારે અગીયાર વાગે શીરાઝ આવી પૂગી, બાગે વકફમાં આસરો લીધો. મુંબાઈની ધરાની જરથોશ્તી અંજુમનની મહેરબાનીથી આ બાગે વકફમાં જોઈતા સુધારા વધારાઓ થયા છે, તથા એક કારભારી પણ રાખવામાં આવ્યો છે જે ગનીમત છે. છેલ્લાં એક વરસથી શીરાઝમાં જાનવાજોગ ફેરફારો થવા લાગ્યા છે. સાહસીક જરથોશ્તી જવાનો ધરાન તરફ વેપાર અર્થે નજર કાંચ નહિ દોડાવતા ?

ખુશાયર.

બ્રેસપતવાર તારીખ ૨૦ મી જુનને દીવસે શીરાઝથી ચાર વાગે પડી રાત્રે કાઝૂન પહોંચી, શુકરવારે સાંજે પાંચ વાગે ખુશાયર આવી અહિંના વેપારી શાપુરજી કનટ્રાક્ટરને ત્યાં મુકામ કીધો. ખરૂં પૂછો

તો શાપુરજીબા બુશાયરમાં આવતા જતા જરથોશ્તી મુસાફરોને દરેક રીતની સગવડ આપવામાં મદદગાર થઈ પડે છે.

શેઠ ખરશેદજી લીમજી.

જ્યારે હું કોટની સર જમશેદજી જીજીભાઈ ઇનસ્ટીટ્યુશનમાં શીખતો હતો ત્યારે કેટલા વરસો વેર એવણુ મારા કલાસ સાર્થી હતા. એવણુ ‘ધી બોમ્બે સાઇકલ એન્ડ મોટર કંપની’માં જોડાઈ, આપખળુ અને જાતી મહેનતથી ધીમે ધીમે વધી, નસીબદેવીની કૃપાથી હાલમાં મેનેજીંગ ડીરેક્ટર થયા છે. શેઠ ખરશેદજીએ આજથી લગભગ બે વરસની વાત ઉપર પોતાના ધંધા અર્થે ધરાનમાં જઈ, ગમે તેવી મુસીબતો છતાં સઘળે ફરી વળી નજર દોડાવીને, ‘ડોડજ’ મોટરકારની એજનસી ખોલી છે.

જીજીભાઈ મહીનામાં ધરાનના કોસ્તા ઉપર એટલે બંદરઆબાસ, બુશાયર તથા ખસરા વગેરે શહેરોમાં અતીશ્ય ગરમી હોવાને લીધે ઘણા માણસો જીવથી બેજાન પણ થવાની ખબર મળી હતી. મુંબઈથી ખસરા ગયલા એક જરથોશ્તી અતીશ્ય સખ્ત ગરમીને લીધે તરતજ વલતી સ્ટીમરમાં મુંબઈ પાછા ફર્યા હતા.

રીશાયર.

બુશાયરથી સાડા સાત માઇલ દુર આવેલી રીશાયર નામની જગા એક અંગ્રેજી કોલોની છે, કે જ્યાં આઇસ ફેક્ટરી, ઇલેક્ટ્રીક પાવર સ્ટેશન, ટેલીફોન સ્ટેશન વગેરે છે. હર્યાની બાબુમાજ ખારા પાણીને ડોસ્ટીલ કરી લોકોને પહોંચતું કરવામાં આવે છે. આ સઘળું મોટી લડાઈ વખતે જ્યારે અંગ્રેજ સરકારનું લશ્કરી મથક અહીંયા હતું ત્યારે ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું. હાલમાં રીશાયર કાંઈ ઉજડ જેવું લાગે છે. અહીંયાજ બાબુમાં હરીયે કીનારે એક અસલના વખતનો કીલ્લો જોવામાં આવે છે.

સખ્ત ગરમી હોવાને લીધે આપણે પણ થોડા હીવસ રીશાયરમાં મીં વાડયાના કોટેજમાં, તો થોડા વખત મીં શાપુરજીબાને ત્યાં રહી, ધરાનના તાબુતનો તમાશો જોઈ, તેજ હીવસે રાત્રે એટલે આતવાર તારીખ ૧૦ મી જીજીભાઈ ૧૯૨૭ ને હીને ધરાનની પવીત્ર ખાકને ચુંબન કરી સ્ટીમર વરેલામાં બેસી કરાંચીનો રસ્તો લીધો. ભલા મોત્ર ઢાકટર ઘોઘાવાલા સાથે વાતો કરતા કરતા બે હીવસ તો આસાનીથી

પસાર થઈ ગયા, પણ પછી ત્રીજે દીવસે સવારથી સ્ટીમરે શેલીંગ કરવા માંડ્યું તે રાત્રે તે વીજળી સાથના વરસાદ તથા તોફાને દરયાનો કાંઈ ઓરજ અનુભવ આપ્યો.

ભરેસપતવાર તારીખ ૧૪ મી જુલાઈએ સવારે કરાંચી ઉતરી અમારા મહેરબાન મીત્ર શેઠ રૂસ્તમજી મારકરના ખંગલામાં ઉતારે લીધો. શહેરે કરાંચીમાં આજથી પાંચ દાયકા અગાઉ જે ગણત્રીના પારસીઓએ તેના સુધારા વધારામાં આગેવાન ભાગ લઈ પારસી નામના મેળવી હતી, તેઓમાંના ખાનખહાદુર નસરવાનજી રૂસ્તમજી મેહેતા એક છે.

શેઠ નસરવાનજી મેહેતા.

કરાંચીનો આ સાહેબ પારસી શેઠયો કેમ તરફ અજબ પ્રકારની હીલસોજી ધરાવતો માલુમ પડ્યો. એવણના બહોળા વેપાર ધંધામાં રોકાયેલા માણસો જોશે તે લગભગ તમામ જરથોશ્તી, જે કે કેટલીક વખતે એ બાબતમાં એવણને ખતા પણ ખાવી પડી હતી. એવણ સાથે ફરતાં હરતાં મને જે કાંઈ માલુમ પડ્યું તે બાબેના મારા શુમાનમાં જે હું રાસ્ત હોવું-તો તે આ હવું કે આપણી કોમનું ખારકસ હેખાહેખીના ખરચથી ખરક સાથે અથડી પડવાની ધાસ્તીમાં છે, અને તે માટે તેવણ બેહદ દલગીરી દર્શાવતા હતા, કે જે આજે હું પણ મુંબઈ નગરીમાં મારી ચુંચી આંખોએ હવે જોઈ શકું છું. એવણ સાહેબની સખાવતનો હાથ માત્ર કરાંચીમાંજ નહી પણ સુરત શહેર-માંની લંબાયેલા માલુમ પડે છે.

કરાંચીમાં અમારી પ્રીતીકલ કલચર લીગના લાયકીવાલા સેક્રેટરી અને ઉલટમંદ જવાન ઠાકુટર વાનીયા સાથે ત્રણ ભાષણની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી.

શનીવાર તારીખ ૧૬ મી જુલાઈએ મેં ધરાનને લગતી મેજીક લેનન્ટર્ન સ્લાઇડસ તેની સમજણ સાથે શેઠ નસરવાનજી મેહેતાના પ્રમુખપણા હેઠળ દેખાડી હતી, જ્યારે આતવારે અહીંના એક માનવંત ત્રસ્ટી શેઠ ખજુરીનાના પ્રમુખપણા હેઠળ શાહનામાને આધારે અશો જરથોશ્ત સાહેબની જીંદગી ઉપર ટુંક વીવેચન કર્યું હતું.

મારું ત્રીજું ભાષણ શાહનામાને આધારે ધરાનના નેકબખ્ત શાહાનશાહ કચશુશતાસ્પ તથા જાદુગર સરદાર અરજાસ્પ વચ્ચેની

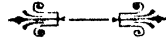
હીની લડાઈ વીષે મેં સોમવાર તા. ૧૮ મી જુલાઈએ દસ્તુર ડાક્ટર ધાલાના પ્રમુખપણા હેઠળ વાંચ્યું હતું. મારા ભાષણ પછી ઇરાની જર-થાક્તીઓની હાલત ઉપર મેં એક ટુંક ગયાન કીધું હતું.

મારા મોત્ર શેક રૂસ્તમજી મારકરના નેક ઘણીચાણી બાઈ શીરી-નબાઈની પરોણાગતનો સ્વાદ ચાખી આ ભલાં બાઈ ઉપર દુવા ગુઝારી, કરાંચીથી ત્રેન મારફતે મુંબઈ તરફ હેર્યું લીધું.

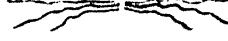
આ પ્રમાણે તારીખ ૨૮ મી અક્ટોબર ૧૯૨૫ ને હીને કાંઈક ઉલટ અને જોમ સાથે મુંબઈ છોડી, લગભગ એ વરસના ગાળા પછી શુકરવાર તારીખ ૨૨ મી જુલાઈ ૧૯૨૭ ને હીવસે પાછો મુંબઈમાં મારા કુટુંબકબીલાને મળવાને શક્તીવાન થયો હતો, તે માટે તે સાહેબના હઝારો હઝાર શુક્ર કરે છે.

પ્રકરણ ૩ બું.

યજ્ઞ શેહેરનો આબુખાબુ આવેલો બુદ્ધી બુદ્ધી ઝીયારત-
ગાહોનાં રસીલાં દાસતાનો.

ઝીયારતગાહે નારેસતાન.

મારી આગલી મજરેહે કલાનતરની મુસાફરી વખતે મને ધરાનના અરફના તુફાનનો પુરેપુરો અનુભવ મલ્યો હતો, જ્યારે આ વખતે મને રેતીના ખીયાબાનમાં કુંકાતા પવન સાથના વરસાદનો અનુભવ મલ્યો છે, જે ઉપરથી માલુમ પડે છે કે ધરાની માટીડા ઝેરાંઓ કુદરતી આફતો ખમવાની કેવી અસાધારણ શક્તી ધરાવે છે. તારીખ ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૨૬ ની રાત્રે હું કાંધક ઉલટથી ઝીયારતગાહેની પહેલીજ વાર મુલકાત લેવાને તૈયાર થયો હતો. રાત ઠંડી હતી વરસાદ પડવો ચાલુ હતો. એ પ્રમાણે લગભગ ત્રણેક વાગાનો સુમાર થયો નહીં હશે કે, “માનેક મુલ્લાં, ચાલો!” કરી ખારણું ઠોકાયું. આપણે પણ તૈયારજ હતા. બહાર ગધેડા ઉપર ખીસતરો પાંથરી વીચાર કીધો કે, શેહેરની પાદર વેર જરા ચાલું તો હીલમાં ગરમો આવે; પણ જોવું તો. ગલીઓ પાણીથી ચીકાર, અને ધરાનની મોસમનો આપણને કાંઈ અનુભવ નહીં એટલે મારા સાથી દસ્તુર નામદાર ઉપર ભરોસો મુકી, ગધેડાં ઉપર સવાર થઈ, ફાણસની મદદ સાથે શહેરની બહાર ચાલુ મુકયું. એમ કરતાં અંધારામાં મોરચાબાદ ગામમાં દાખલ થઈ, એક ખેતરની વચમાં કાંધક મટોડીથી લીપેલી કોઠડીમાં બેસી ખીજાઓની આવવાની રાહ જોતાં બેઠાં. હવે અંધારૂં દુર થઈ ઉજાસ ફેલાયો, જે કે વરસાદ પડવો તો ચાલુજ હતો, એમ કરતાં લગભગ પચ્ચીસેક જણાઓની ટોળકી ગધેડા ઉપર સવાર થઈ આવતી જોઈ, જેઓમાં ત્રણ પુરૂષ, પંદર સ્ત્રીઓ તથા વરસ એકની અંદરના ત્રણ ખચ્યાંઓ હતાં. અમેએ લગભગ રેતીવાળી જગામાં બે કલાકની કુચ પછી એક ખાંધેલી જગા આગળ આસરો લીધો, અને કુમેસ્તા છોડી થોડું ઘણું ખાઈ લઈ વીચારમાં પડ્યા કે આગલ વધ્યે ચા અહીં થોભી જઈ વરસાદનો રાહગાત જોઈએ ?

મને પુછવામાં આવતાં મેં જણાવ્યું કે મને કાંઈ અહીંની મોસમનો અનુભવ નથી, એટલે તે લોકોએખી ખુદાનું નામ દઈ આગળ ચલાવ્યું.

રેતીના રણમાં વરસાદ સાથનું સખત તોફાન.

હવે વરસાદ જોરમાં પડવો ચાલુ થયો, અને સાથે સાથે પવન પણ કુંકવો શરૂ થયો કે, મુસાફરી કરવી ઘણીજ મુશ્કેલ થઈ પડી, અને આપણને પણ હવે પુરેપુરો અનુભવ મલતો ગયો, તે એટલા સુધી કે માથાથી તે પગ વેર ઓવરકોટ સાથે ભીંજાઈને તર થઈ ગયો, અને હવે ઓવરકોટમાં પચેલું પાણી બહાર ટીપાવા લાગ્યું. એક બાબુથી ભીંજાયલા હીલ ઉપર સખત પવન કુંકી હીલમાં કલતર પેદા થાય, અને ખીજી બાબુથી બરફાનો કાઠો રહી ગયો! એ પ્રમાણે બધાઓનાજ હાલ સમજવા અને કોઈ કાંઈ બોલે નહીં. મારા સાથીએ તો બેહરામ યશ્ત ભણવી શરૂ કરી. ગધેડાંઓનેખી બોળ સાથે પોચી રેતીમાં ચાલતું મુશ્કેલ થઈ પડતું હતું. એમ કરતાં હવે રેતી પુરી થઈ, અને પથ્થરોવાળી પહાડી જમીન ઉપરનું ચઢાણ શરૂ થયું, કે હુંખી કંટાળેલો હોવાથી ગધેડા ઉપરથી ઉતરી પડ્યો અને પગે ચાલુ મુક્યું. કોઈ ઠેકાણે નરમ જગામાં પગ બેસી જાય, તો બાજે વખત ગુંઠણ જેટલા પાણીના ઘોધમાંથી જતું પડે.

ધરાની ઓરતોની સહનશકતી.

એમ કરતાં કરતાં ભીજતાં તણાતાં એક નહીં આગળ આવી સઘળાંઓ ગધેડાં ઉપરથી ઉતરી નહીં ઓળંગવાના વીચારમાં પડ્યા, કે જેનાં પાણી પણ જોશ સાથે વહેતાં હતાં. જે માતાઓ ઝીયારતગાહના પવીત્ર એતેકાદથી પોતાના બચ્ચાંઓને આખે રસ્તે છાતી આગળ દાખીને સવાર થઈ હતી તે ખીચારીઓના પગ બચ્ચાંના વજન સાથે ચાલુ સરહીથી સુન મારી ગયલા હોવાથી, ગધેડાં ઉપરથી નીચે ઉતરતું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું. હવે તેઓ પોતાના સૌથી વહાળાં બચ્ચાંઓ સાથે નહીં ઓળંગવાને તદ્દનજ નાચાર હતી. હું પણ માથાથી તે પગ વેર તદ્દનજ ભીજાયેલો હોવાથી ઓવરકોટ કહાડી, ખુદાનું નામ ઝખાન ઉપર લઈ, જાંગ વેરના જોશબંધ વહેતાં પાણીમાં દાખલ થઈ, વચમાં મોટા પથ્થરોઓ ગોઠવી, તે ઉપર ઉભો રહી, ચીંતાતુર હીલે પણ પુર વીશ્વાસ સાથે સોંપેલાં બચ્ચાંઓને પેલે પાર મરદોના હાથમાં સહી-સલામત આપી, બૈરાંઓને સંભાળથી પેલે પાર ઉતારી મનમાં વીચાર

કરતો હતો કે, જે આજે આપણી મુંઝવણની શંકડાયલી છાતીવાલી એહેનપણીઓ હતે તો તેઓના શું હાલ થતે!

હવે ગધેડાંઓને ખીજે રસ્તેથી લાવવામાં આવ્યા, જે વખતે આ ચતુર જનવરોનો દેખાવ જેવાલાયક હતો. એ પ્રમાણે નહીં નાળાંઓ પસાર કરતાં, ઝીયારતગાહના પહાડની તળેટીએ આવી, ભુખ્યા પેટે ભીજાયલા પહાડ ચઢી, એક ખાંધેલી ઇમારતમાં આવી, આતશનું અળતણ કરી, થાકેલા જીવને કાંઈક રાહત આપી.

ઝીયારતગાહે નારેસતાન.

આ ઝીયારતગાહ નારેસતાનના નામથી ઓળખાય છે, જે શેહરથી લગભગ ૧૩ માઈલ દુર આવેલી છે. એવું માનવામાં આવે છે કે ઇરાનના છેલ્લા બહાદુર પણ કમનસીબ શાહાનશાહ યઝ્દઝર્દ શેહરચારના છોકરા અર્દશીરની આરખાએ પુઠ પકડી. જ્યારે તેઓ ઘણાજ નઝદીક

زیارتگاه نارستان

‘Ziaratgah-i-Narestan’

A place of pilgrimage for Persian Zoroastrians.

ઝીયારતગાહે નારેસતાન.

આવી લાગ્યા, ત્યારે તે અશો ખસલતના શાહઝાદાએ પાક પરવરદેગારની દરગાહમાં સર ઝુંકાવી પોકાર કીધો કે, “અય ખુદા! તું મને આ શયતાની આરખાથી બચાવ.” તરતજ તે અરજ સ્વીકારવામાં આવી.

પહાડમાં એક ફાટ પડી, અને જેવો અર્દશીરે તેમાં આશરો લીધો કે તે ફાટ પાછી સંવાધ ગઈ. આવો કુદરતી ચમત્કાર જોઈ તે આરબો અજાયબ થયા, તથા તેઓ પણ તે જગ્યાને નમન કરી પાછા ફર્યા.

આ જગ્યા ખંધી ખાળુના પહાડોથી ઘેરાયેલા એક સાંકડા ખુણા જેવી છે. અહીંયા તે પવિત્ર જગ્યાને ગોલ નાના ગુંબજથી ખાંધી લેવામાં આવી છે, જેની એક ખાળુની દોવાલ તરીકે તે ફાટવાડી પહાડની જગ્યા આવી જાય છે, તથા વચમાં આતશ રોશન કરવા ઉંચું ખાંધકામ કરવામાં આવ્યું છે. ખાળુમાંજ મીઠા પાણીનો ચરમો વહે છે, જેનું પાણી ત્યાં ખાંધેલી હોજમાં એકઠું કરી, નીચે ખેતીવાડીના કામમાં એક મુસલમાન વાપરે છે, કારણ કે આ તમામ જગા મુસલમાનની વકફની છે. ખીજી ઝીયારતગાહોની માફક શું મુંબઈનો કોઈ પાંચ પૈસે સુખી ઇરાની આ પવિત્ર જગ્યાને ખરીદી ન શકે ?

અહીંયા ઝીયારતગાહે આવતા લોકો માટે બે પાકી ઇમારતો ખાંધવામાં આવી છે, જેમાંની એકમાં ત્રણ અલગ એરડાઓ રાખવામાં આવ્યા છે. અહીંયા અમોએ ભીંજાયેલા કપડાં તથા ખીછાણાં સાથે જેમ તેમ જરા ચણા, બેર, તરબુચનાં બી, તથા સુકાં નાન જે હંમેશા સાથે રાખવામાં આવે છે તે ખાઈ, થાકેલા હોવાથી સુઈ ગયા. ખીજે દીવસે આફતાબને પોતાની પુર રોશનીમાં જોઈ અમોએ અમારાં કપડાં, ખીછાણાં વગેરે સુકાવા મુકી, ભુખા હોવાથી ચુક્કા સળગાવી, આ નારતો ખાઈ પી, પાછા એવા તો તાજ થઈ ગયા કે, ગઈ કાલની થાકવી નાંખનારી ઝહેમતભરી મુસાફરીનો કાંઈ પણ ખ્યાલ રહ્યા નહીં. એ પ્રમાણે અમો ચાર આખા દીવસો ભાણીગણી ખુશખુશરમાં ગુજારી પાંચમે દીવસે પાંચ કલાકની મુસાફરી પછી શહેરમાં પાછા ફર્યા. અહીંયા સ્પંદારમદ મહીનાના ખોરશેદ રોજ લોકો એકઠાં થાય છે.

ઝીયારતગાહે સતીપીર.

એવું કહેવામાં આવે છે કે આ જગ્યા શાહાનશાહ ચઝઝઝની મમાઈ જેને ‘સતી’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તેવણને આ જગ્યા અર્પણ કરવામાં આવી છે. આ જગ્યા એક ઇમારતના આકારની નાના એરડાઓવાળી ખુલ્લા રેતીના રણમાં આવેલી છે, જે મોરચાખાદ ગામથી જરા દુર એટલે શહેરથી લગભગ એક માઈલના તફાવત ઉપર આવી છે. અમોએ અમારી વળતી મુસાફરીએ ત્યાં પણ જઈ, કુસ્તી

કરી દુવા શુભરી શેહેર તરફનો રસ્તો લીધો. ઘણું કરીને બહુમન મહીનાના આસ્તાદ રોજે ત્યાં લોક એકઠું થાય છે.

ઝીયારતગાહ પીરે સખઝ યાને ચકચકુ.

સતી પીર, પીરે નારેસતાન પછી પીરે સખઝ યાને ચકચકુ નામની ઝીયારતગાહની મુલાકાત ઘાતકોપરવાલા રશીદ જમશીદની પારટી સાથે લેવાની મને તક મળી હતી. ત્રિસપ્તવાર તા. ૧ લી જુલાઈ ૧૯૨૬ ની બડી બામદાદે ચાર મોટરોએ પીરે સખઝ તરફ ચાલુ મુક્યું. માર્ગમાં હસેનાબાદ તરફ રેલીમાં ગાડીઓ ચોટકી બેઠી. એમ કરતાં દશ વાગે ૪૨ માઇલનો રસ્તો કાપી પીરે સખઝ નામની જગાના પહાડની તળેટીએ આવી પુગ્યા. પહાડની તળેટીથી ઉપર જતા વીસ મીનીટ લાગે છે, જ્યાં જુદા જુદા ગામનાં લોકોએ પોતાનાં ગામનાં રહેવાસીઓ જ્યારે ઝીયારતગાહે આવે ત્યારે તેમાં આશરો લેવાને સારું પકડી બાંધણીના ખુલ્લા ઓરડાઓ બંધાવેલા જોવામાં આવ્યા. અહીં લોકો બહુમન મહીનાના આસ્તાદ રોજથી તે સપ્તહરમદ મહીનાનાં બહુમન રોજ વેર આવજાવ કરે છે. અમે પણ ત્યાં આસ્તાદ રોજથી તે હોરમઝદ રોજ વેર રહ્યાં હતાં, જેથી મને જુદા જુદા ગામના લોકોની રાહરસમ અનુભવવાની સારી તક મળી હતી.

બા. હઘયાતબાનુ.

આ પવીત્ર જગાને વાસ્તે એવું કહેવામાં આવે છે કે પાદશાહ ચઝહઝદ શેહરચારની બીજી છોકરી નામે બાનુ હઘયાતબાનુને પકડવાને પુઠે લાગેલા આરબો જ્યારે ઘણાજ નજદીક આવી લાગા ત્યારે તે બાનુએ પાકપરવરદેગારની બંદગી કીધી કે, “અય ખુદા! આ આરબોથી મારી આબરૂ બચાવ.” તે પાકઝાદ બાનુની અરજ સ્વીકારવામાં આવી અને તરતજ તે પહાડમાં એક ફાટ પડી અને જેવી તે બાનુ અંદર ઢાળલ થઈ કે ફાટ પાછી સંધાઈ ગઈ. આવો ચમત્કાર જોઈ પેલા આરબો પણ અજાયબ થયા અને તેઓ પણ તે જગાને પવીત્ર ગણી નમન કરી પાછા ફર્યા.

આ એક પહાડની વચ્ચેથી મીઠા પાણીનો ઝરો ટપકે છે, જેનું ટપકતું પાણી લગભગ ૫૦ ફીટની ઉંચાઈએથી એક ઇંડારોડી યાને સીલોન દેશના જેવાજ આકારવાલી ૩૦ ફીટ લાંબી તથા વચ્ચેથી

૧૨ ફ્રીટ પહોળી અને ૧૨ ફ્રીટ ઉંડી ટાંકીમાં એકકું થાય છે, જે પીવામાં ઘણુંજ હલકું છે. જે કે અમો ગયા તે વખતે લગભગ ૫૦૦ જરથોશ્તી ઝેરાં, માટીડા, છોકરાં, છોકરીઓનો એક જંગી મેળાવડો તેઓની સવારી તથા ભારખરદારી ગથેડાંઓ સાથે એકઠો મલ્યો હતો, તોપણ તે પાણી ઢરેકને પુરૂં પડતું માલુમ પડ્યું હતું. ઉંચાઈથી નીચે ટાંકીમાં ટપકતાં પાણીનો અવાજ ચાલુ સંભળાય છે, જ્યારે ખીજી બાજુએથી એક નાની ધારના આકારમાં પાણી ટાંકીમાં જાય છે.

એવું કહેવામાં આવે છે, અને મને પણ ખાસ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે, જેમ જેમ લોકો ઝીયારતગાહે આવતા જાય છે, અને જેમ જેમ ત્યાં અવસ્તાના કલામો વધારે ભણાય છે, તેમ તેમ તે ટપકતું પાણી પણ કુદરતી વધે છે, કે જેથી તે પાણી બધા માણસો તથા જાનવરોને પુરૂં પડી શકે. આ બાબદ મારા પાંચ દીવસની ચાલુ ખાસ તપાસ પછી મને વજીહ વગરની માલુમ પડી, અને ટાંકીમાંના પાણીનો લગભગ ત્રીજો ભાગ ઓછો થયેલો માલુમ પડ્યો, જે કે લોકો જ્યારે ટાંકીમાંના એક નલ મારફતે પાણી ભરતાં હતાં ત્યારે ઘણી સંભાળ લેતાં હતાં, કે તે પાણી કોઈપણ રીતે વ્યર્થ નહીં જાય.

પાણીની ટાંકીની બાજુમાંજ ગોળ શુંબજવાલો એક ઓરડો બાંધવામાં આવ્યો છે, જેની વચમાં ઇંટ ચુનાનું એક અફરગાન્યા જેવું કાંઈ બનાવવામાં આવ્યું છે, જ્યાં લોકો સુખડ તથા ખુશખોઈ મુકી આતશને રોશન કરે છે તથા ત્યાં બંદગી કરે છે. એ શુંબજવાલો ઓરડો કે જે લગભગ ૧૨ ફ્રીટ ડાયમેટરનો છે તેની એક તરફની દીવાલ તરીકે પેલા પહાડની સંઘાઈ ગયેલી ફાટ આવી જાય છે કે જ્યાં તે પાકદામાન બાનુ શુમ થઈ હતી.

વખાણવાળેગ નીતીરીતીનો અનુભવ.

અમો જે વખતે ત્યાં ગયા ત્યારે ઝીયારતના ખાસ તે દીવસો હતા તેથી ચઝદ અને તેની બાજુબાજુનાં ગામોમાંથી લગભગ ૫૦૦ ઉપર જરથોશ્તીઓ પોતાનાં કુટુંબ કબીલા સાથે જરૂર નેગો સામાન ગથેડાંઓ ઉપર બાંધી બે ત્રણ દીવસો વેરની જંગલભરી મુસાફરી પછી ત્યાં આવી લાગતા હતા. ત્યાંજ તેઓ જેમ તેમ પોતાનો ખોરાક પકાવી ખાતાં હતાં, તથા બહાર ખુલ્લામાં સુઈ રાત પસાર કરતાં હતાં. નીતી રીતીનો મુદ્દલે ભંગ મારા જેવામાં આવ્યો ન હતો, જે ખરચીતજ આફીન કરવા નેગ છે.

પાણીની ટાંકીને માત્ર એકજ નળ હોવાથી અને હીવસો ગરમ હોવાથી, શું રાંધવાને સાડું યા શું માણસો તથા જાનવરોને પીવા સાડું વગેરે તે નળ ઉપર ખડી ખામદાદથી તે રાત વેર ચાલુ ધસારો રહેતો હતો, તોપણ શું જીવાન છોકરી કે છોકરો, ઓરત કે માટીડો તમામ અદબથી પાણી ભરતાં હતાં, યા એક ખીજાને ભરી આપવામાં મદદ કરતાં હતાં. જ્યારે આપરી તરફના કહેવાતાં શીખેલાં ભણેલા તથા કેળવાયેલાં જરથોસ્તી ઐરાંઓ, જે કે પાડોશીઓ હોય છે તે છતાં, પાણી ભરવાને સાડું એકખીજા સાથે મારામારી કરી, નાલાયક તથા નછાજતાં શબ્દોમાં ગાળો દઈ, છેલ્લે ફોરટે જતાં મેં કંઈક વાર છાપામાં વાંચ્યું છે, ત્યારે તેઓ કરતાં અદબમાં અહીંનો અભણ ઇરાની હજાર ઘણે દરજ્જે બેહેતર છે.

સફાઈ સુઘડાઈની કોતાઈ.

ઉપરની ટાંકીમાંથી પાણી ભરી લાવવાની સગવડને સાડું સઘ-જાંઓ જેમ અને તેમ નજદીકનીજ જગામાં જ્યાં ખાત્રી જમીન મત્રી ત્યાં પડાવ નાંખતા હતાં તથા ત્યાંજ ગધેડાંઓ ખાંધતા હતાં, એટલે ત્યાં એટલું તો ખીચ થતું હતું કે ચાલવાની પણ જગા નહીં, અને મારા વીચાર પ્રમાણે જે લોકો પંદરેક હીવસ ત્યાં રહે તો જરૂરજ કાંઈ રોગ ફાટી નીકળે, પણ તેની પહેલાં તો ટાંકીજ ખાત્રી થઈ જઈ પાણીની તાણ પડે.

ઝીયારતગાહનો દેખાવ.

મેં મારી ૧૯૧૫ ની ફેશમીરની મુલાકાત દરમ્યાન હીવાળીના હીવસો સીમલાની ટેકરી ઉપર પસાર કર્યા હતા, તેવો કાંઈ દેખાવ મને આ પહાડની નીચે લાગતો હતો. સાંજે પહાડની નીચેથી જ્યારે હું સહીઓ વેર જીલમથી દબાયેલા તથા જખમી થયેલા પણ હાલમાં નામદાર રીઝાશાહ પેહેલવી (ખુદા તેમને લાંબી જીંદગી બક્ષે) ના અમલમાં છુટકારાનો દમ ખેંચતાં મારા અતી વ્હાલા જરથોસ્તી ઇરાની કુટુંબોને જ્યારે સાથે બેસી ખાવા પીવા યા ગાવામાં મશગુલ થયેલા હું જોતો હતો ત્યારે તે દેખાવ જોઈ ખુદાના હજારો હજાર શુક્ર કરતો હતો. ઝીયારતગાહેથી પાછા ફરતાં ગામેના ઓળખીતાઓ મને મલતા ત્યારે “ઝીયારત બેશોમા મોખારક ખાશહ” યા “ઝીયારત બેશોમા કબુલ ખાશહ” યા “ઝીયારત બેશોમા રેશાન ખાશહ” કરી ઇચ્છતા, યાને “ઝીયાર-

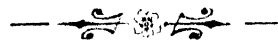
તગાહની મુલાકાત લઈ તમેએ જે મુરાદો માંગી હોય તે આર્માન થાવો!" ત્યારે હું જવાબ આપતો કે "એ શોમા મુખારક ખાશદ". પછી શરાખની જામ આગળ ધરતા કે આપણે દરોમાં "સ્લુમતી ખા સરે શમુ" (સલામતી ખર સરે શોમા) કરીને નોશ કરતા, ત્યારે તેઓ "નુશે જાન" કરી જવાબ આપતા. આ પછી સગનની નીશાન તરીકે શીરીની આગળ ધરવામાં આવતી કે આપણે એકાદ ચીજ મોહમાં મુકતા કે જેથી તેઓ પોતાને માન મહેલું સમજતા.

આ પ્રમાણે પીરે સખઝ ઉપર પસાર કરેલાં પાંચ દીવસો હું મારી જીંદગીમાં કદી પણ વીસરીશ નહીં.

જશનની ક્રીયા.

રૂઝે અનેરાન જે આ ઝીયારતગાહનો મુખ્ય દીવસ કહેવાય છે, તે દીવસે ઘાટકોપરવાળા વેપારી મીં ૨૨ીંદ જમશીંદના ભાગીદાર શેહરયાર રૂસ્તમે પોતાના ગામ આરાસ્તાનના રહેવાસીઓને સાડું એક બલોક ખંધાવ્યો હતો, તેના મુરતની ક્રીયા વખતે એક જશન કરવામાં આવ્યું હતું, જે વખતે મીં દીનશાહ મેરવાને એક દુક વાએજ કરતાં નીચેની ખરાબ હાલતમાં પડેલી આખ અખાર, એટલે પાણી એકદુ કરવાની જગા તરફ હાજર રહેલાઓનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું, જે વખતે તરતજ ક્યાની કુંપનીવાળા મીં ખુદારામ મરઝખાને આપેલા ખસો તુમાન તથા ખીજા લગભગ સો તુમાન વેરની રકમ એકઠી થઈ હતી.

અહિંયા અમેએ પાંચ આખા દિવસો પસાર કર્યા હતા જે વખતે ગામના લોકો પણ ત્યાં આવેલા હોવાથી તેઓની રાહરસમ જોવાની મને સારી તક મળી હતી. છઠે દિવસે ખપોરે ત્યાંથી ઉપડી મોટર મારફતે ચઝદ શેહરમાં જઈ પૂજ્યા.

ધરાનમાં મુસાફરીનું વાહન.

ધરાન દેશમાં ગધેડાં ઉપર મુસાફરી કરવાનું કાંઈ આસાન નથી. એક ગધેડું પોતાના સવાર અને અઢી મણુના બોળ સાથે દીવસના પંદર માઇલ કાપી શકે છે, જ્યારે ખરચર પોતાના સવાર સાથે પાંચ મણુનો બોળે લઈ દીવસના વીસથી ત્રીસ માઇલ ચાલે છે, અને ભાર

ખરદરી ઉંટ પંદર મણના બોજા સાથે રાતના પંદરથી પચ્ચીસ માઇલ ચાલી શકે છે.

હવે જ્યારે આપણને ધરાનમાં આબુખાબુની જગા જોવા જવું પડે છે, ત્યારે જો મોટરની સગવડ નહીં થઈ પડે તો, ગધેડાં ઉપર સવાર થવા સીવાય બીજો છુટકો નહીં. પહેલાં તો ગધેડાંની પીઠ ઉપર એક જાતની બેઠક સુકવામાં આવે છે, જેની ઉપર ખોરજીન લટકાવવામાં આવે છે, કે જે ગધેડાંની બેઠા બાબુ એક જાતના કોથળા તરીકે વપરાય છે, તેમાં આપણો જોઈતો સામાન તથા ખાવાનું વગેરે સુકવામાં આવે છે. બાબુમાંજ એક ફાણસ તથા પાણીનું વાસણ વગેરે લટકાવવામાં આવે છે, તથા પીઠ ઉપર ઓઢણું તથા બીજાનું પાંચરી સવારી કરવી પડે છે, જે આપણા જેવા મુંબઈગરાઓને વાસ્તે મુશ્કેલ થઈ પડે છે. બીજાના તથા ભરેલા ખોરજીનને લીધે વધારે પહોળા કીધેલા પગો તેના કાતરામાંથી દુખી આવે છે, ત્યારે જેમ ખુરસી ઉપર એકજ બાબુએ પગો કરી બેસ્યે છીયે તેમ બેસવું પડે છે, જેની અરાખર આદત ન હોય તો નીચે ઉથલી પડી હાથ પગ કમર ભાંગવાનો સંભવ થઈ પડે છે. ગમે તે કહો પણ કલાકો વેર સવારી કરવાને વાસ્તે કમરનો કાંઠો સાબુત જોઈએ. વળી જ્યાં મંજલ આવે કે ગધેડા ઉપર બાંધેલો સામાન, ખોરજીન વગેરે છોડવું પડે અને ગધેડાને ઘાસ જવ વગેરે ખવાડી પાણી પીવાડવું પડે. આવી રીતની હાડમારી ખમવાની શક્તી હોય તોજ ગધેડા ઉપર ધીરજથી લાંબી મુસાફરી કરી શકાય.

ધરાનના પહાડી મુલકમાં મુસાફરી.

જ્યારે પણ હું શેહરે ચઝદની બહાર સાંજને વખતે એખલો ફરવા નીકળતો હતો ત્યારે સામે દેખાતા ખરફવાલા પહાડોમાં મુસાફરી કરવાનું મને મન થતું હતું, કે જ્યાં પણ ઘણાં ગામો વસાયેલાં છે.

અંતે તારીખ ૧૨ મી જુલાઈ ૧૯૨૬ મીનો દીવસ મારા ભોમ્બા શાહુવરેહરામ સાથે નક્કી કરી, આફતાબ પોતાના, સોનેરી કીરણો બહાર કહાડે તેની બે કલાક અગાઉથી અધારામાં ગધેડાઓ ઉપર બીજાણું તથા માત્ર જોઈતોજ સામાન બાંધી, અવસ્તાના કલામો પટ્ટા શેહરમાંથી ઝીયારતગાહે પીરે-નારકીની મુલાકાત લેવા માટે બહાર પડ્યા. આ વખતે દસ્તુર મેહેરગાન નામના ૯૦ વરસની ઉમરના ખડતલ પરહેઝગાર દસ્તુર પણ સાથે હતો. શેહરમાંથી બહાર

ખોરરમશાહ, આરાસ્તાન તથા કાસમાખાહ છોડી જ્યારે ઝંઘનાખાહ તરફ આવી લાગા કે સુરજે પોતાની રોશની ખહાર પાડી કે દીલમાં જરા ગરમી આવી. ચેમમાં જરા ઉતારો કરી, ચા પી, મુખારકે ગામમાંથી ખહાર પડી, ૧૫ માઇલની મંજલ કાપી, સવારે લગલગ સાડા દશ વાગે તાફત ગામમાં આવી લાગી, ત્યાંના દસ્તુર રશીદે નામદારના મકાનમાં વીસામો લીધો. અહીં સાંજ વેર આસાયશ લઇ, રાતને વાસ્તે જોઇતું ખાવાનું ખાંધી લઇ, બે પહાડની વચ્ચે પથ્થર ટેકડાવાલી ખીણમાં ત્રણ કલાક વેર ઉપર ચઢી લગલગ ૬ માઇલ કાપી, અંધારામાં રાત્રે એક કાવાખાના આગળ બાદેગજ નામની ઉંચી જગાએ આવી ગધેડા ઉપરથી સામાન છોડી ઉતારો લીધો. આખા દીવસના થાકેલા હોવાથી જરા ખાઇ પી લઇ, ત્યાંજ ખહાર ખુદ્દી હવામાં ખીછાનું પાંથરી સુઇ ગયા, કે જે વખતે અમો ઉંચાઇએ આવેલા હોવાથી ઠંડો પવન ફુંકતો હતો. મારા ભોમ્યા શાહવરેહરામે મને એવું સમજાવ્યું હતું કે “આપણી દરેક મંજલે આપણને સુવાનું સાફ મકાન મલશે”, પણ અફસોસ! બે વરસની વાત ઉપર મીં મારકરની પારટી સાથે દુઝદાખ છોડ્યા પછી મોટરની મુસાફરીવાલી પહેલી રાતે જે દીલ ધુજવી નાંખનારો થંડો પવન ફુંકતો હતો, કે જેવી રાત મારા મોત્ર મીં પ્રીરેજશાહ ગઝદરે પોતાની જીંદગીમાં કદી પણ અનુભવી ન હતી, તેવીજ આખાહ આ રાત હતી. આપણે તો મનમાં મારા ભોમ્યાને સાલપામરીથી વધાવી લીધો, પણ ગળે ગાંઠ અને મોહકે દુયો. મેં તો મારો મુસાફરીનો એક ખાસ નાનો ખીસતરો ખનાવ્યો હતો, એટલે હું તો જરા આરામમાં હતો, પણ મારા ભોમ્યાને ભર રાત્રે ધુજતા દીલે પેલા કાવાખાના તરફની એક દીવાલના ઓઠામાં બેઠેલો જોઇ, મને દીલમાં કાંઈ દલગીરી ઉપજતી હતી, જો કે મેં તો એને આ રાત તાફત-માંજ પસાર કરવા જણાવેલી હતી.

મઝરેહે-ઇ-અહમદખાન.

ઠંડીને લીધે મારા ભોમ્યાને ખરાખર ઉંઘ ન આવેલી હોવાથી, અમુને પણ રાત્રે ઉઠાડી સામાન ખંધાવી ચાલુ મુક્યું, કે દીવસના તરફે વધારે પડશે તો આપણી ઉતારાની જગા તરફ પુગવામાં મુશ્કેલી પડશે. આપણે પણ પાસે વહેતા પાણીથી હાથ મોં ધોઇ, ખલેકલાવા ટોપી પહેડી, મોંહની આભુખાભુ શ્યાલ લપેટી પગે ચાલુ મુક્યું,

કારણ કે ગધેડાને હવે પહાડ ચઢવો મુશ્કેલ પડતો હતો. એમ કરતાં સવારના પહોરમાં મઝરેહ-ઇ-અહમદખાન તરફ આવી લાગા, કે જ્યાં ખોરરમશાહી જરથોશ્તીઓનો એક મોટો ખાગ હતો, ત્યાંના એક આંધેલા મકાનમાં જઈ હાથ મોંહ ઘોંઘેને ચા પી તરતજ ગધેડા ઉપર સ્વાર થઈ ચાલુ મુક્યું અને હવે પહાડની ખીણ તરફનો રસ્તો પકડ્યો.

ખીણનો મનોરંજક દેખાવ.

આબુખાબુના બે ઉંચા પહાડોની વચ્ચે ઘોઘમાર વહેતા પાણીના ઝરાની ખુખીથી આ લોકોથી વસાયલી ૬ માઇલની લાંબી ખીણ તમામ ખાગખગીચાઓથી એટલી તો ભરપુર હતી કે, તે દેખાવજ આંખને તાજગી બક્ષનારો હતો. આખે રસ્તે સેંતુર, અખરોત તથા બદામના મોટાં મોટાં ઝાડોની ડાંખળીઓ ઉપર મેવો પોતાના પુર બહારમાં લટકતો હતો. ના એટલુંજ નહીં, પણ બેહ, પેર, જરહાલુ આલુચા, દાડમ, આલુખાલુ, અંજીર, બોર, કમરકાકરીનાં ઝાડો તથા દરાખના વેલાઓ વગેરે માલુમ પડ્યાં. કેટલીક જમીનો ઉપર પંપેટા, સલગમ, ચોગનદર, કલીંગર, ખરબુચા, ચણા, ચોરી, ઘઉં, જવ, કાંદાની વાવણી કીધેલી હતી. ટુંકમાં કહું તો આ આખી ખીણવાલી જમીન એટલી તો ફળદ્રુપ હતી કે, ત્યાંના લોકો અનાજ મેવો વગેરે પોતાના વાસ્તે રાખી બાકીનો ચઝદ શહેરમાં વેચવા લાવતા હતા.

ખોનઝા.

ખીણની શરૂઆતમાં આવેલાં ગામો જેવા કે બાગ્યાબાદ, ખોન-સતાન થઈ અંધોરે ખાર વાગે લગભગ ૨૫૦૦ માણસોથી વસાયેલા ખોનઝા કસબામાં આવી લાગા, કે જ્યાં મારા ભોમ્બા શાહ વરેહરા-મની માલિકીનો પણ એક ખગીચો હતો. અમોએ અમારા મુસલમાન દોસ્ત અલીઅસખર હસનમહમદના ખાગવાલા મકાનમાં ઉતારો લીધો. ખોનઝા પછી દરેખામીર તથા ફકરાબાદનાં ગામોથી આ ૬ માઇલવાલી ફળદ્રુપ ખીણનો છોટો આવે છે, કે પછી ખીયાબાન શરૂ થાય છે. આ આખી ખીણ બહુજ સાંકડી હોવાથી ચઢઉતર પહાડની જમીન ખોદી ખાગખગીચાઓ બનાવે છે, જે દેખાવ પહાડ ઉપરથી ઘણોજ ખુશનુમા લાગે છે.

જરથોશ્તીઓનો મોહલો યાને મહલેઇ મળુસ.

આ આખી ખીણમાં આજથી લગભગ ૨૦૦ વરસની વાત ઉપર જરથોશ્તીઓની વસ્તી હતી, એમ મને તજવીજ કરતાં માલુમ પડ્યું.

છે, અને એક મોહલો જે મહલેષ મળુસ કહેવામાં આવતો હતો, જે મારા જોવામાં આવ્યો છે, કે જ્યાં એક સઉથી જુની મસીદ આવેલી છે, તેના લાકડાના ધારણા ઉપર “હકન, હકન, અમલ ઉસ્તાદ રશીદ ૮૯૮ હીઝરી” કરી કોતરેલું મારા વાંચવામાં આવ્યું. મારા વીચાર પ્રમાણે આ એક આતશકહેલ હોવું જોઈએ. વધુ પુછપરછ કરતાં માલુમ પડ્યું કે ઇરાનમાં ચાહુદીઓ ઉપર જુલમ પડવાથી તેઓ પણ પારસીઓની પનાહમાં અહીંયા આવી વસેલા હતા.

ઝીયારતગાહે પીરે નારકી.

એજ હીવસે અંધારે તડકામાં પાછા ગધેડા ઉપરનો સામાન ખાંધી, ખોનઝાથી પીરે નારકી તરફ ચાલુ મુક્યું. એક મુશ્કેલ પહાડ પગે ચઢી, નીચે આવેલા તેજન્જ નામના ગામમાં આવી, એક ઝાડના છાયામાં કંઈક દમ ખાધો. કલાક એક પછી શમશાખાદ તથા સાન્યાખાદ નામના એક વખતના જરથોશ્તીઓથી વસાયેલા ગામે ઓળંગી,

زیارتگاه پیر نارکی

‘Ziaratgah-i-Narky.’

A place of pilgrimage for Persian Zoroastrians.

ઝીયારતગાહે પીરે નારકી.

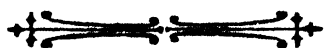
૬ માઇલની ભર તડકામાં મુસાફરી કરી, પીરે નારકી નામની ઝીયા-રતવાલી જગાએ આવી, આરાસતાનીના ખંધાવેલા એક ઇલોકમાં આસરો લીધો. ગુદારે તેજ્જ ઓળંગી જોતાં માલુમ પડ્યું કે અહીંની જમીન ત્રણ ખાણુનાં ઉંચા પહાડોથી ઘેરાયલી હતી.

ખાનુ નાઝખાનુ.

આ પવીત્ર જગાને વાસ્તે એવું કહેવામાં આવે છે કે, ધરાનના છેલ્લા ખડાદુર પણ કમનસીબ પાદશાહ ચઝઢઝઢ શેહરચારની પાકઢા-મન છોકરી નામે નાઝખાનુને પકડવાને પુઠે લાગેલા આરખો જ્યારે ઘણાજ નજદીક આવી લાગા, ત્યારે તે ખાનુએ પાક પરવરદેગારની ખંઢગી કીધી કે, “અય ખુદા! આ આરખોથી મારી આખરૂ ખચાવ.” તે પાકઢાહ ખાનુની અરજ સ્વીકારવામાં આવી, અને તરતજ તે પહાડમાં ફાટ પડી, અને જેવી તે ખાનુ અંદર ઢાખલ થઇ કે, તે ફાટ પાછી સંધાઇ ગઇ. આવો ચમત્કાર જોઇ આરખો પણ અજાયબ થયા, અને તેઓ પણ તે જગાને પવીત્ર ગણી નમન કરી પાછા ફર્યા.

આ પવીત્ર જગાને ૧૮ ફીટ ઢાયમેટરવાલા ગોલ ગુંબજમાં ઘેરી લેવામાં આવી છે, જે રૂસ્તમ ખુદામુરાદે ૧૨૫૨ ચઝઢઝરહીમાં ખંધા-વેલી છે, જે ઘણીજ સારી હાલતમાં છે. દરરોજ તે જગાને સાફસફ કરી ખાણુએ મુકેલા અફરગાન્યામાં આતશ રોશન કરવામાં આવે છે, તથા આખી રાત અને દીવસ ચેરાગ રોશન રહે છે, જેનું માન ત્યાંના રખેવાલ બેહરામને ઘટે છે. આ જગાની પછવાડે આવેલા પહાડની ઉંચાઇની વચ્ચેથી એક મોઢા પાણીનો ઝરો ચાલુ વહે છે, અને તેના પાણીની ખરકતથી પહાડની તલેટીએ બેહરામે એક સારો જેવો ખાગ ખનાવેલો છે, તથા ત્યાં ખેતીવાડી કરે છે.

ચઝઢ અને તેની આણુખાણુએ આવેલા ગામોના લોકો ફરવરહીન મહીનાના દેખમંદર રોજે ત્યાં આવી, ચાર પાંચ દીવસો ગુજારી પાછા ફરે છે. અહીંયા મુંબઇવાલા જમશીદે ખુદારહેમ નસરાખાદીએ રૂપ્યા પાંચ હજારને ખરચે એક મોટા ઇલોક ખંધાવ્યો છે, જ્યાં કોઈ પણ મુસાફર ઉતારો લઇ શકે છે, જ્યારે જુદા જુદા ગામોના ઇલોકો પણ ત્યાં જોવામાં આવ્યા. મેં આ પવીત્ર જગામાં બે સુખી એકાંત રાતો પસાર કરી, શુકરવારે સવારે નારકીથી ઉપડી પાછા ખોનઝામાં આવી મુકામ કીધો.

કુહેસ્તાનનો મારો અનુભવ.

ચઝદ શેહેરની મુલાકાતે આવતા હું દરેક જરથોશ્તીઓને સલાહ આપું છું કે તેઓએ મેં ઉપર જણાવેલી ખોનઝાની ખીણની જરૂરજ મુલાકાત લેવી, જે મુસાફરી ઘણીજ ખુશનુમા તથા ટુંક વખતમાં થઈ શકે છે. આજથી પંદર વરસની વાત ઉપર કુહેસ્તાનમાં જરથોશ્તીઓએ મુસાફરી કરવી ઘણીજ ધ્રાસ્તી ભરેલી હતી, પણ આજે તેવું કાંઈ નથી. એથી ઉલટું ઓલખીતા મુસલમાનો મારા ભોમ્યાને ‘હસ્તુર શાહ, સલામ અલીકુમ’, કરી માન આપતા મારા જોવામાં આવ્યા કે જ્યાં એવણુ કાપડ વગેરે જરૂર જોગી ચીજો વેચી તેનાં ખદલામાં તંખાકું, મેવો વગેરે ખરીદી શેહેરમાં વેચાણુ કરે છે. હવે શેહેરના ઘણાક હસ્તુરોએ આ તરફની જગો ખરીદી મુસલમાનોને ઇજારે આપેલી છે, અને જો આ ૬ માઇલવાળી ખીણની જગા જરથોશ્તીઓ ખરીદી લે તો તે એક પહાડી કીલ્લેખંદી સાથનું જરથોશ્તી કોલોની બને. આ તરફની ફળદ્રુપ જમીન એક કપ્પીઝ એટલે ૧૪૦૦ ઝર (એક ઝરના ૪૦ ઇંચ થાય છે)ની કીંમત ૨૫ થી ૨૦૦ તુમાન વેરની અંકાય છે. મારી ખોનઝાની ટુંક મુલાકાત હરમ્યાન ઘણા જાણીતા આસામીઓ મને મલવા આવ્યા હતા, તેઓની વાતચીત ઉપરથી માલુમ પડતું હતું કે, તેઓ ત્યાંના ખાગો વેચવાને તૈયાર હતા, ના એટલુંજ નહીં, પણ જરથોશ્તીઓ આવીને વસે તેવું પણ ઇચ્છતા હતા. હું જે ખાગમાં ઉતર્યો હતો, તેના માલિકે મને જણાવ્યું કે ચાર પેઢી અગાઉ તેના બાપદાદાઓ જરથોશ્તી હતા.

ખોનઝામાં “ફર્સ્ટ એડ”.

ઇરાનમાં હું જ્યાં જ્યાં ફરતો, ત્યાં આંખમાં નાંખવાના ટીપાં વગેરે ચોક્કસ દવાઓ સાથે રાખતો. પહેલાં આંખમાં નાંખવાની એક બેને શરૂઆત કીધી કે પછી દરદીઓનું પુછવુંજ શું! એજ પ્રમાણે ખોનઝામાં એક ૧૯ વરસનો જીવાન ફળના ઝાડ ઉપરથી નીચે ઉઘે મસ્તક પડી ગયો, અને મોઢાની બાજુએ માથામાં લગલગ વા ઇંચ ઉંડો તથા ૧ ઇંચ દાયમેટરનો જખમ પડ્યો, કે જેમાંથી લોહી નીકળતું હતું. તરતજ કેટલાકે ડાકટર મુલ્લાં સાહેબને તેડવા દોડતા આવ્યા. હું જ્યારે ગયો ત્યારે દરદી તાસવીસ કરતો હતો. મેં તે જખમને સાફ કરી, બેરીક લીન્ટ મુકીને પાટો બાંધ્યો, તથા ચા સાથે

કપીનીનની ગોળી આપી સુવા ફરમાવ્યું, અને લાગતા વળગતાઓને જણાવ્યું કે જે માથું ઘણું કલતર કરે તેા હ્યાંથી દેહબાલા મીશનરી હોસ્પીટલમાં લઈ જવું. ખોદાના હોકમથી હું જ્યારે નારકીની ઝીયારત-ગાહમાંથી પાછો ફર્યો ત્યારે મને જણાવવામાં આવ્યું કે દરહોની હાલત ઘણીજ સરસ રીતે સુધરતી જતી હતી. એ પ્રમાણે ધરિાન જેવા મુલકમાં થોડી ઘણી દવાદાડ જાણનાર માણસને સારી ઇજત મળે છે તથા લોકો જાનફેશાની કરે છે.

ખોનઝાથી દેહબાલા.

શનીવારે સવારે ખોનઝાથી ઉપડી, આંખને રાહત આપે એવી મેવાના ઝાડોથી ભરપુર ખીણો જેતા તથા પહાડો ઓળંગતા, ખાર માઇલ કાપી ખપોરે ભર તડકામાં થાકેલો દેહબાલા આવી, શેહરના જુઝોર્ગ માનવંત વેપારી દસ્તુર રસ્તમ મોખેદ ખુસરૂના પરોણા તરીકે ત્યાં પડાવ નાંખ્યો.

જ્યારે શેહર યઝદમાં ઘણીજ ગરમી પડે છે, જે લગભગ ૧૦૦ ડીગ્રી વેર જાય છે, ત્યારે યઝદના પેસાવાળા લોકો દેહબાલા જઈ, પોતાના મોટા ખગીચાવાળા ખંગલામાં મુકામ કરે છે, કે જ્યાંની હવા ઉંચાઈને લીધે ઘણીજ ખુશનુમા હોય છે. અહીંયા શેહરના લગભગ વીસેક જરથોશ્તી અંરખાખોએ ખંગલા ખંધાવેલા છે, જ્યારે ખીજાઓ મોટા મોટા ખાગો ધરાવે છે, જે તમામ મેવાના ઝાડોથી ભરપુર છે. અહીંયા લગભગ ૨૦૦૦) માણસોની વસ્તી છે. પહાડો ઉપરના ખરફવાળું ખીજળેલું પાણી ઘોઘખંધ નીચે વહે છે જે ખીવામાં ઘણુંજ ફાયદાકારક છે.

દેહબાલામાં છ આખા દિવસો રહી સઘળે આજીખાજી ફરીહરી, શુકરવાર તારીખ ૨૩ મી જુલાઈની ખપોરે બે વાગે ગઘેડાં ઉપર બેસી રાત્રે તાફત ગામમાં આવી એક ખાગવાલા મકાનમાં આસરે લીધા. જ્યાંથી ખીજે દિવસે સવારે સકારેથી ઉઠી પાંચ કલાકની ગઘેડાં ઉપરની ઠાકવી નાંખનારી મુસાફરી પછી શેહરે યઝદમાં પાછો આવ્યો.

ઝીયારતગાહે ખીરે હરીશત.

શરીફાખાહ નામનું ગામ કે જે યઝદથી ૨૫ માઇલ દૂર છે ત્યાંથી ઝીયારતગાહે ખીરે હરીશત તરફ જવાય છે. મારી શરીફાખાહની મુલા-

કાત વખતે શુકરવાર તારીખ ૩ જી ડીસેમ્બર ૧૯૨૬ ની સવારે મેં અને મારા સાથી દસ્તુર હીનચારે શરીફખાદથી ૮ માઇલ દુર આવેલી ઝીયારતગાહે પીરે હરીશત તરફ ચાલુ મુક્યું.

زیارتگاه پیر هریشت

'Ziarat-gah-i-Harisht.

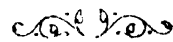
A place of pilgrimage for Persian Zoroastrians.

ઝીયારતગાહે પીરે હરીશત.

અમારી સાથે કાંઈ પણ સામાન લીધેલા ન હોવાથી ગધેડાંને ખુબ તેજીથી દોડાવી અહીં કલાકે ત્યાં જઈ લાગા. આજીખાજીના પહાડોની વચ્ચેની એક ખુલ્લી જગામાં આવેલા ટેકડા ઉપર આ ઝીયારતગાહ આવે છે. દાખલ થવાનો ઓરડો ૨૧ ફીટ હાઇમેટરનો છે, કે જેની વચમાં આતશનું પાત્રું ઉભું કીધેલું જેવામાં આવે છે, જ્યાં ઝીયારતે જતાં લોકો ખુશબુદ-સુખડ ચા લાકડાં સલગાવી, એકાંતમાં તે કીરતારની બંદગીમાં મશગુલ થાય છે. આ ઓરડાની પછવાડે ખીજે બાર ફીટ સમયોરસ ઓરડો છે, કે જેની જમણી બાજુના ખુણામાં એક પથ્થરવાળો ઉપસેલો ભાગ જેવામાં આવે છે, જ્યાં ધરાનના સાસાનીયાન વંશના છેલ્લા શાહાનશાહ યઝ્દવર્દ શેહેરચારની અશો છોકરી-ઓની પાકદામાન દાસી મુરવારીદ, કે જેનેજ માત્ર તે છોકરી-ઓએ આરખોના જીલમને લીધે કરવી પડેલી નાસભાગમાં પોતાની સાથે

રાખી હતી, તે પાક ખાનુ આ જગા ઉપર ગુમ થઈ હતી એવું કહેવામાં આવે છે. આ જગા ઉપર તમામ રાત અને દીવસ ચેરાગ બળતો રાખવામાં આવે છે. કદમી આદર મહીનાના જશનને દીવસે લોકો આ જગાની મુલાકાત લે છે અને ત્યાં આશરે એક અઠવાડીયું તેઓ ગુજારે છે.

અમો ગયા તે દીવસે હસનાબાદના થોડાંએક ઝેરાં માટીડાઓ પણ આવ્યાં હતાં, અને તેઓએ રાત પણ ત્યાંજ ગુજારી હતી. આપણે પણ ત્યાં આતશ રોશન કરી થોડું ઘણું ભણી લીધું તથા દસ્તુર દીનીયાર પાસે ઘટતું ફીયાકામ કરાવ્યું તથા ખાઈ પી લીધા બાદ તે જગાના ફોટોગ્રાફો ઉતારી સાંજે ખરાબર ચાર વાગે સવળાઓને ખુદા હાફેઝ કરી તેજ રાતના દા વાગે ઠંડીમાં ઠઠરતા શરીફાબાદ આવી લાગ્યા.

ઝીયારતગાહે મેહરબાનુ.

ચઝદ શેહેરથી ૬૮ માઈલ દુર અકહા નામનું ગામ આવેલું છે, જ્યાં અસલ એક કીલ્લો હતો જેને કીલ્લે ગોરાબ કરી કહેતા હતા. હવે જ્યારે ઇરાનના છેલ્લા કમનસીબ પાદશાહ ચઝદઝર્દ શેહેરચારના ખચ્ચાં છોકરાંઓ મહાયન (ટેસીફ્રેન) શેહેરમાંથી નાસી આ જગા તરફ આવી લાગ્યાં, ત્યારે તેઓમાંથી મેહરબાનુએ કીલ્લે ગોરાબમાં જઈ આસરો લીધા, જ્યારે બાકીનાઓ હાખલ થઈ ન શકવાથી આજુ-બાજુ ભરાતા રહ્યાં. આરબોએ આ કીલ્લા ઉપર હુમલો કીધો અને બહાદુર મેહરબાનુ દુશમનો સામે લડતાં મારી ગઈ. આ પછી ઇરાનીઓ પાછા એકઠા થઈ જ્ઞેશમાં આવી એક સામતો હુમલો કરી આરબોને મારી હઠાવ્યા, અને ત્યાર પછી તે છેક ઇ. સ. ૧૨૦૦ ના વરસ વેર તેઓ તે પ્રાંતનાં ધણી હતા. પણ આખરે મુસલમાનોએ આ કીલ્લાને જીતી લઈ ભારે કતલ ચલાવી.

આ અકહા ગામથી ૧૦ માઈલ દુર હફ્ત આઝર ચાને સાત આતશ-કહેલવાણું શેહેર હતું, કે જેને હાલ અફતાદુરને નામે ઓળખવામાં આવે છે, ત્યાં હાલમાં કદીમ ઝમાનાના ખંડીયેરો તથા ખીજી નીશાનો જોવામાં આવે છે. અહિંયાથી વહેતા પાણીના ચશ્મા આગલ ગઉદે ઘંખાર નામનો ખાગ હતો જે હાલમાં ખંડીયેર તરીકે પડેલો છે, જેને ત્યાંના લોકો ગઉગુબાદ કરીને કહે છે. એક મોટું ચીનારનું ઝાડ છે કે જેની નીચે એક પાકી બાંધણીનું ભોંયડું જોવામાં આવે છે. આ

જગા ઉપર અસલી દખ્ખાઓની નીશાનોની હજી પણ હસ્તી છે તે ઉપરથી પુરવાર થાય છે કે અહિંયા જરથોશ્તીઓની મોટી વસ્તીહોવી જોઈએ.

ઝીયારતગાહો ખાતુનખાનુ યા ખાનુ પારસા.

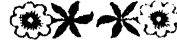
એવું કહેવામાં આવે છે કે ખાતુનખાનુ નામની પાદશાહ યઝદજર્હની ખીજી છોકરીએ કીલ્લે ગોરાખથી થાડે દુર એક ખડ્ગ હતો ત્યાં જવા આદ્યું, પણ માર્ગમાં જમીન ઉપર એક ફાટ નજર આવી, જેવી તેણી તેમાં ઉતરી પડી કે તે ફાટ પાછી સંધાઈ ગઈ. આ જગાને હાલના લોકો મઝરેહે મેહરધઝદ કરી કહે છે. આ જગા ઉપર સપંદારમદ મહીનાના મેહર રોજથી તે રશને રોજ વેર બેહદીનો એકઠા થઈ ભણેગણે છે. ખાતુન ખાનુને ખાનુ પારસાના ખેતાખથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ જગા ઉપર આપણા બેહદીનો કોઈ તરેહની માનતા માની એવું ઇચ્છતા હતા કે, જો માફ ફલાણું કામ પાર પડશે તો ખાતુનખાનુની દરગાહમાં એક ગાય કાપીશ. એ પ્રમાણે લગભગ દર વરસે ૨૦૦ ગાયોની કુરખાની થતી હતી, જે માનેકજી સાહેબે ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં મહા મુસીબતે ખંધ કરાવી હતી.

ઝીયારતગાહોની મુલાકાતથી મને મળેલો અનુભવ.

જ્યારે મેં જુહી જુહી ઝીયારતગાહોની મુલાકાત લીધી ત્યારે તેની આબુખાબુનાં સંજોગોનો અભ્યાસ કરતાં મને માલુમ પડ્યું કે, આજ સદીઓ થયાં આ પવીત્ર જગ્યાઓ ઉપર લોકો ઝીયારતે જાય છે, તેનાં કાંઈ મુસ્તકીમ કારણો હોવા જોઈએ. એમ પણ હોય કે આ અશો ઓરતો તે પાક પરવરદેગારની મદદથી ત્યાં ગેળ થઈ ગઈ હોય, યા આ બહાદુર ઓરતો પોતાના હમશરીકો સાથે દુશમનો સામે લડી તે જગ્યાએ પોતાના જાનો ખોયાહોય, યા પોતે પોતાની પાકદામનને ખાતર તે જગ્યાઓ ઉપર રજપુતાણીઓની માફક પોતાના ખ્યારા જાનો પ્રીદા કીધા હોય. ગમે તેમ હોય તોપણ આ એવી જગ્યાઓ છે, કે જ્યાં સઘળા ગામના જરથોશ્તીઓ ભેગા મળી, તે પવીત્ર જગ્યાઓ ઉપર સળગાવેલા આતશ આગળ બંદગી કરે છે, તથા સખત ખેતીવાડીથી કંટાળેલા પોતાના જીવોને રાહત આપી થોડો વખત એશઆરામમાં શુજારે છે, કે જેમ કરવામાં હું કાંઈપણ વાંધો જોઈ શકતો નથી.

પ્રકરણ ચાથું.

ધરાન દેશના તાલીમખાનાં અને કસરતના બોજાં સાધનો.

બેપીરી ખસી દીદમ આવરદગાહ
ખસી ખર ઝમીન પસ્ત કરદમ સેપાહ
તબેહ શુદ્ધ ખસી દીવ ખર દસ્તે મન
ન દીદમ ખદાન સુ કે બુદમ શેકન
નગેહ કુન મરા તા બેખીની બે જંગ
અગર અન્દેહ માની મતરસ અઝ નેહંગ
મરા દીદ દર જંગ દરયાઓ કુહ
કે આ નામદારાને તુરાન ગોરહ
ચેહ કરદમ સેતારેહ ગવાહિ મનસ્ત
ખમરદી જેહાન ઝીરે પાએ મનસ્ત.

(શાહનામે શીરદાસી તુસી.)

જેહાન પેહેલવાંન રસ્તમ અંજાનપણે પોતાના બહાદુર બેટા
સૌરાખ સામે જંગમાં ઉતરે છે ત્યારે તેને કહે છે કે :-

“અય તુરકી જુવાન! મારા બુઢાપાના વખતમાં મેં ઘણાક ભારી
જંગો જોયાં છે અને ઘણાક સીપાઇઓને મેં જમીન ઉપર પટકી નાંખ્યા
છે. પુષ્કળ દેવો મારા હાથ ઉપર મારયા ગયા છે અને મેં કોઇ પણ
દીવસ મારી હાર જોઇ નથી. પહેલાં તો તું મારા બદન તરફ નેગાહ
કર અને પછીજ તું મને જંગમાં પીછાણશે; અગર જો તું મારા
હાથથી લડાઇમાં જીવતો રહેવા પામે તો પછી તારે મગરમચ્છથી પણ
ખીહવાનું કારણ નથી. તુરાની જાદુગર પેહેલવાનો સામે હું કેવી રીતે
લડતો હતો, તે જંગો આ દુન્યાના દરયાઓ તથા પહાડોએ જોયાં છે અને
આસમાનના અને સેતારાઓ તેના સાક્ષી છે. મારી મરદીથી હું આ
જેહાનને મારા પગ નીચે લાવ્યો છું”.

યઝદનાં જરથોશ્તી તાલીમખાનાંનો ઉડતી તપાસ.

ધરાન દેશની મારી પહેલી મુસાફરી દરમ્યાન દેરમાન શહેરમાં
જરથોશ્તી છોકરાઓની સ્કુલમાં કાંઇક કસરતના સાધનો મારા જોવામાં

આવ્યાં, તથા ત્યાં શીખવવામાં આવતી ટૂંકે મારી ઉપર સારી અસર કીધી હતી. હવે જ્યારે અમે યજ્ઞ શેહેરમાં આવ્યા ત્યારે એક દીવસે સવારે ત્યાં આવેલા એક જરથોશ્તી તાલીમખાનાની મુલાકાત મેં મી૦ પ્રીરોઝશાહ ગઝદર, ડૉક્ટર પટેલ અને અરખાખ સૌરાએ કયાનયાન સાથે લીધી હતી.

ખહારથી નગારાંનો અવાજ સાંભળતા, અંદર જઈને જોયું તો, એક માણસ મોટા ગોખલા જેવી બેઠક ઉપર બેસી, તાલીમ કરનારાઓને ઉત્તેજન આપવા જોરથી જુદા જુદા અવાજથી નગારું વગડતો હતો. ધરાન દેશના અખાડાઓ એટલે તાલીમ કરવાની જગ્યાઓ અહીંના કરતાં જુદીજ પ્રકારની હોય છે. જમીનમાં લગભગ ચાર ફીટ ઉંડી અને પંદર ફીટ પહોળી આંઠ ખુણાંવાલી અથવા ગોલ જગા હોય છે, અને તે ખાડાની અંદર કુસ્તી ખેલે છે, તથા બદન કસે છે. આ યજ્ઞના તાલીમખાનામાં એક મુસલમાન ઉસ્તાદને જરથોશ્તીઓને તાલીમ શીખવતો જોયો, ત્યારે મારા દીલમાં બહુજ લાગી આવ્યું કે અફસોસ! જે સરઝમીન એક વાર પેહેલવાનોને પેદા કરનારી હતી, તેજ ઝમીન ઉપર તેઓના વારસો કેવી કમજોર હાલતમાં આવી ગયા છે. ધરાનમાં તાલીમ કરતી વખતે તેઓ કમરવેરનું બદન ખુલ્લું રાખે છે, અને ટુંકા પાટલુન પહેરે છે.

પહેલાં તો તેઓ અખાડાની બહારની ફરતી જમીન ઉપર ચતા સુધને, સુપરાના આકાર જેવો લાકડાનો ભારી ટુકડો કે જે સાડાત્રણ ફીટ ઉંચો તથા અઢી ફીટ પહોલો અને બે ઇંચ જાડો હોય છે, જેને વચલા ભાગમાંથી કોતરીને એક હાથે પકડવાને વાસ્તે બનાવેલો હોય છે, તેવો અકેક ટુકડો બેઉ હાથોએ પકડીને, પગને પેટ આગલ ધાલેલા રાખી, પોતાના હાથો એક પછી એક વાલીને કાન આગલ લાવી, પાછો લાંબાવતા હતા. એ રીતે આવા ભારી વજનના ટુકડાથી પોતાના હાથના તથા ખભા આગલના માસના લોંચા ખીલવતા હતા. એ પછી તેઓ અખાડાની અંદર ગોલ ગોઠવાઈ જઈ, ત્રણ ફીટ લાંબી અને ત્રણ ઇંચ ચોરસ લાકડાની પટ્ટી જમીન ઉપર મુકી નાકેના ગોલ છેડાઓ પકડી તેઓ દમ કાઢતા હતા, કે જે વખતે પગો ફરતા લાંબાવવાને બદલે પહોલા રાખતા હતા. એવી રીતે દમ કાઢવાથી તેઓના મોઢા ઉપર લોહી ધાધ આવતું હતું જે નુકસાનકારક હતું.

તેઓ અખાડાની અંદર ભારી જોલીઓ ફેરવતા હતા, અને પછી તે જોલીઓને જીદી જીદી રીતે જીલવાની કોશેશ કરતા હતા. ત્યાં રાઝમ નામનું હથીયાર કે જે અહીંના હીંદુઓ ખસેવ તથા ખીજા એવાજ કોઇક તહેવારને દીવસે ખહાર ફેરવે છે, તે પણ જોવામાં આવ્યું હતું. દરેક કસરતની વચમાં આસાયેશ લેવાને બદલે તેઓ અખાડામાં ચાલુ આગલ પાછલ કુદતા રહેતા હતા, અને વચમાં વચમાં મોટેથી ચીસો પાડી, જમીનના તેજ ભાગ ઉપર હાથો લાંબા કરીને, ગોલ ચકકરો ફરી, પોતાના બદનને જમીનથી અતરંગ કરવાની કોશેશ કરતા હતા, કેજ્યારે નગાડું પણ ઝડપથી અને જોરથી વાગતું હતું. મેં તેઓને રાઝમ ફેરવવાને તથા કુસ્તી રમી દેખાડવાને જણાવ્યું હતું, પણ આ જરથોશ્તી તાલીમખાનું માત્ર ૬ મહીના થયાજ ખોલવામાં આવ્યું હતું, તેથી તેઓ એવું દેખાડો શક્યા નહીં. આ તાલીમખાનું અરબાખ શાપુર શુશ્તાસ્પની મહેનતનું પરીણામ છે, અને અહીંના ધરાનીઓના ખાંધા જેમ મુખ્યમાં ધારવામાં આવે છે તેમ એટલા બધા સારા નથી.

આ જરથોશ્તી તાલીમખાનાના ફંડની અંદર મારા સખીવજીદ મીત્ર મીં પ્રીરોજશાહ ગંઝદરે વગર કહેવે ત્યાંને ત્યાંજ રૂ. ૧૦૧ લખ્યા હતા. અમે અરબાખ સોરાખ રૂસ્તમ, કે જેવણને ત્યાં અમે ઉતર્યા હતા, તેવણ સાથે એક કલાક બેસી અખાડો જોઇ ત્યાંથી પાછા અમારા મકાન તરફ વીઢાય થયા હતા.

તેહરાનની સ્કુલનો મેળાવડો.

હવે અમે ચઝદથી નીકલી અસલી શેહેરો ઇસ્ફહાન તથા શીરાઝમાં આવ્યા, પણ અમારા ઢુક વખતના રહેવાસને દરમ્યાન મને કોઇ પણ તાલીમખાનાની મુલાકાત લેવાની ટક મલી નહી. ત્યાંથી અમે ધરાનનાં રાજધાની શેહેર તેહરાનમાં આવ્યા, ત્યાં હાલમાં ઘણા તાલીમખાનાઓ હસ્તી ધરાવે છે. જ્યારથી નામદાર રીઝાશાહ ખેલેલવી સત્તામાં આવ્યા છે, ત્યારથી ધરાનમાં સઘળે લડાયક જીસ્સો ફેલાઇ ગયો છે, અને નાના નાના છોકરાઓને કેડેટ તરીકે લશ્કરી પોશાકમાં અહીં તહીં ફરતા જોવામાં આવે છે.

શુકરવાર તા. ૧૧ મી જુલાઇ ૧૯૨૪ ને હીને બપોરે જરથોશ્તી કારોબાર હેઠળ ચાલતી છોકરા છોકરીઓની સ્કુલોનો એક મેળાવડો આતશકહેલની પાસેના ખાલી યોગાનમાં અરબાખ કંઈખુસરૂ શાહરૂખના

પ્રમુખપણા હેઠળ કરવામાં આવ્યો હતો, કે જ્યાં રાજ્યના મોટા અધીકારીઓ, હાકેમો તથા મુલ્કાંઓ વગેરે મોટી સંખ્યામાં હાજર હતા. એ વખતે શામચાના તથા તંજુઓને ધરાની વાવટા તોરણથી સરસ રીતે સજ્જારવામાં આવ્યાં હતાં. પહેલાં તો સ્કુલના જરથોશ્તી તથા ઇસલામી વીદ્યાર્થીઓએ પોતાના ઉસ્તાદ કેપટન અબુલફઝલ સદરીની દેખરેખ હેઠળ ડ્રીલ તથા કસરત કરી દેખાડી હતી, અને ત્યારપછી ઇનામો વેહેંચી આપવામાં આવ્યા હતા. આ મેળાવડામાં ખીજાઓની અરજ ઉપર મેં પણ ભાગ લઈ લાઈ, સાંકલ સાથનો ખળતો લથ તથા ખળતી ખનાતી ફેરવી દેખાડ્યાથી કેપટન સદરી કે જે પોતે પણ ગંઠાયલા ખાંધા સાથનો તાલીમખાજ જવાન હતો, તેની સાથે મને દોસ્તી પડી.

તેહરનનું તાલીમખાનું.

ભલા કેપટન સદરીની મહેરબાનીથી બકરી ઇદનો દીવસ કે જે દીવસે સવારે આખું તેહરનનું લોક ઉઠતી કુરખાની જેવા બહાર નીકળ્યું હતું, ત્યારે તેહરનનું મોટામાં મોટું તાલીમખાનું આગળથી કરી રાખેલી ગોડવણ પ્રમાણે મારે વાસ્તે ખાસ ઉઘાડું રાખ્યું હતું. આ તાલીમખાનાના લાયકીવાલા ઉસ્તાદ હાજી મીરજાં મહમુદ અને ખીજાઓએ મને આવકાર આપી અંદર બેસાડ્યો અને કેપટન સદરીએ હીંદુસ્તાનના એક જરથોશ્તી તાલીમખાજ તરીકે મારી પીછાણ ત્યાંના તાલીમખાજો સાથે કરાવી.

આ તાલીમખાનાના અખાડાની જગા ઉપર ઉંચો ગુંબજ હતો અને તેની આબુખાબુ તમાશખીનોને બેસવાની બેઠક હતી. અહીંયા પણ એક જુવાન મહેનત કરવા આવનારાઓને ઉત્તેજન આપવા દફ વગાડતો બેઠો હતો, પણ જ્યારે કુસ્તીના તથા ખીજા ભારી બેલો થતા, ત્યારે શાહનામાની રૂસ્તમ અને અફરાસીયાબ તથા રૂસ્તમ અને સોરાખના જંગોની બેલો દફ સાથે પુર બુલંદ અવાજે ગાતો હતો, કે જે વખતે મને માફ આરીયાનું તાલીમખાનું યાદ આવ્યું, કે ત્યાં પણ મારા વખતમાં અવારનવાર ખરબેરનામા વંચાતા હતાં, અને એ રીતે છોકરાંઓમાં લડાયક જીસ્સો ઉત્પન્ન થતો હતો.

પહેલાં તો તેઓ ફ્રી કસરતો કરી હવામાં ગોલાંટ લેતા હતા, અને ત્યારપછી હાથોમાં ભારી ઝાલી લઈ તેને ફેરવી ઉંચે ગુંબજ ઉપર ઉછાલી જીલતા હતા. ખાજે વખત તેઓ ભારી લોખંડી રાખમ

ફેરવતા, તો ખાઝે વખત ભારી કડાં સાથના લોખંડના દડાઓ જમીન ઉપરથી ઉંચકી દેખાડતા. આ તાલીમખાનાના ખલોફાએ મુંબઈની મોટી ઘાંટીના જેવા ગોલ પથ્થરને દોરડું ખાંધી પોતાની ગરદન ઉપર જમીનથી અતરંગ કરવાની, ભારી દમ-બેલસો ઉંચકવાની વગેરે ખીજી કસરતો કરી દેખાડી હતી. ત્યાં પણ ચઝહની માફક દમ પીલતા, અને સુપરા જેવા આકારના ભારી લાકડાના કટકા હાથોમાં પકડી ચત્તા સુધને હાથો, ખભાં તથા ગરદનનાં માસનાં લોચાને ખીલવતા. આ પ્રમાણે બધા તાલીમખાજોના બદન પુર ખીલેલાં મારી નજરમાં આવ્યા. તાલીમખાનાને લગતી દરેકે દરેક કસરતો મને તેઓએ મોટી ઉલટથી દેખડાવી અને સાથે સાથે હથી-ચારોના વજનો પણ કહેતા હતા. આવા ભારી વજન સાથના હથીચારોની કસરત મેં હીંદુસ્થાનના કોઈ પણ તાલીમખાનામાં જોઈ નથી.

કુસ્તી રમતી વખતે તેઓ જાંગથી તે ગુઠણ વેર નીચે બચાવને ખાતર કાંઈ ચામડાનું પહેરતા હતા. ત્યાંના અખાડાઓની જમીન અહીંની માફક નહીં પણ થાકેલી મટાડીની હોય છે. કુસ્તીખાને એવા તો જીગરથી એકમેક સાથ કુસ્તી કરતા હતા કે મને પોતાને પણ પ્રીકર લાગી કે રખેને મારે લીધે કોઈના શરીરના સાંધાને નુકશાન થાય. એ વખતે શાહનામુ પુર જોશ સાથે ગાઈ પેલો છોકરો દફ વગાડતો હતો. ઘણીએક જોડીઓ કુસ્તી રમી, પણ સંપૂર્ણ કુસ્તીનો હુન્નર જોવામાં આવ્યો નહીં. આ પ્રમાણે લગભગ દોઢ કલાક મને દરેક કસરત દેખડાવ્યા પછી મારા મીત્ર કેપટન સહરીના કહેવાથી તાલીમખાનાના ઉસ્તાદની સીફારસમાં બે બોલો બોલી, તથા થોડા ઉત્તેજનના શબ્દો કસરત કરવા આવનારાઓને કહી સંભલાવી, મેં મારી બેઠક લીધી. આ પછી આ શરખત પી, મારા ભલા મીત્ર કેપટન સહરી સાથે અમે ત્યાંથી મારી ઉતારાની જગાએ આવ્યા, અને તેને લીધેલી તકલીફ માટે ઉપકાર માની અમે ભારી દલગીરી સાથે છુટા પડ્યા.

ધરાનમાં કસરતના ખીજાં સાંધણા.

અમે જ્યારે તેહેરાનમાં હતા, ત્યારે ત્યાં આવેલા અમેરીકન કોનસ્યુલેટમાં એક મોટી છ કુટ ઉંડી ગોળ હોજ હતી, કે જેમાં દુરથી આવતા ઝરાનું પાણી ચાલુ વહેતું હતું, ત્યાં સાંજે અમે અવારનવાર તરવા જઈ, જરા દીલને કસરત આપતા હતા. મારી અજાયબી વચ્ચે

મેં ત્યાંના કેટલાક મુસલમાનોમાં તરવાનો હુન્નર સરસ રીતે સંપાદન કીધેલો જોયો. અફસોસ કે તેહેરાનના જરથોશ્તીઓ આ હુન્નરથી બેખબર હતા, અને તેઓ કોઇપણ બીજી કસરત કરી પોતાના તન-બદન બીલવવાને બેઠરકાર રહ્યા હતા. તેહેરાનમાં જરથોશ્તી અરબાઓ ચહાય તો એક જરથોશ્તી તાલીમખાનું સ્થાપી શકે, કારણ કે ત્યાંના મુસલમાની તાલીમખાનાઓમાં પોતાની જાત સીવાય બીજાને હાબલ કરતા નથી.

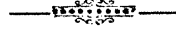
તેહેરાનની જરથોશ્તી માલેકીની છોકરાંઓની સ્કુલમાં અરબાબ કેખુસરૂ શાહરૂમે કેપટન સદરીને રોકેલો હતો, કે જે સ્વીડીશ ડ્રીલ અને એવી બીજી કી કસરતો શીખવતો હતો, જેના પરીણામમાં આપણું જરથોશ્તી છોકરાંઓએ પોતાના બદનો સારી રીતે બીલવેલાં માલુમ પડ્યાં હતાં. જ્યારે છોકરીઓની સ્કુલમાં અરબાબ કેખુસરૂના છોકરા અફલાતુનની ઘણીયાણી કે જે શીમેલી લાણુલી અને અંગ્રેજી ભાષા ઉપર ઘણાજ સારો કાજ ધરાવે છે, તેણીએ ભારે ઝેલમત ખેંચી, છોકરીઓના માબાપોને સમજાવી, તેઓને બરની લાયક કસરત કરાવવામાં કેટલેક દરજ્જે ફતેહમંદ પામી હતી. એમ તેવણું મારી સાથની વાતચીતમાં જણાવ્યું હતું. તેહેરાનની અમેરીકન સ્કુલનો વડો કે જે એક પકકો સ્પોર્ટ્સમેન હતો, તેની દેખરેખ તળે સ્કુલના છોકરાંઓ બીજી કસરતો કરવા ઉપરાંત ક્રિકેટ પણ રમતા હતા.

યઝદમાં પણ ખ્રીડીશ કોનસ્યુલેટની સામે આવેલા ખુલ્લાં યોગાનમાં મીં મારકરની ઓરફનેજના જરથોશ્તી છોકરાંઓ બીજાઓ સાથે ભેલાઇને ક્રિકેટ, હોકી, ફુટબોલ રમતા હતા. હાલમાં કેટલાએક મુસલમાની જુવાન્યાઓએ એક ફુટબોલની ક્લબ સ્થાપી છે, અને મીશનરી હોસપીટલની બાજુ આવેલા મોટા કમ્પાઉન્ડમાં તેઓ દર-રોજ પ્રેક્ટીસ કરે છે, તથા બીજાઓ સાથે મેચો પણ ખેલે છે. ધરાનીઓમાં ક્રિકેટનો શોખ મુહલે માલુમ પડતો નથી, પણ તેઓ ચાલુ હોઝામવાલી રમતને વધારે પસંદ કરે છે.

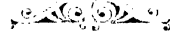
ઘણી ખુશી થવા જોગ બીના છે કે હાલમાં ધરાની સરકારે દરેક શહેરમાં અકેકો લશ્કરી અમલદાર મોકલાવ્યો છે, જે ત્યાંની સ્કુલોમાં શીખતા છોકરાઓને લશ્કરી ડ્રીલ તથા બીજી લાયક કસરતો કરાવે છે. એ રીતે હવે ધરાની સરકાર ઉધરતી ઓલાદનો ખાંધો મજબુત કરવા ઉપર ધ્યાન આપે છે.

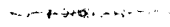
પ્રકરણ પાંચમું.

ધરાની-જરથોશ્તી લગનનાં ધરાનમાં પળાતા રીત રેવાળે.

અદરાવવાની, લગનની અને છોકરીને સાસરે પોહોંચાડવાની
વગેરે અન્યથા જેવી ક્રિયાઓ.

ખારથી તેર સદી હિંદુસ્તાનમાં વસેલી આપણી ક્યાની કોમના
આપણે હાલના વારસો જે રેવાળે મુજબ લગનની ક્રિયા અને રીત-
રેવાળે પાલ્યે છીએ, તે સાથ મુકાબલો કરતાં ધરાન દેશના રેવાળે
આપણને ઘણા અજાયબ જેવા દીસે છે. તેઓ અજાયબ જેવા હોવા
છતાં ઘણે દરજ્જે ચઢીયાતા પ્રકારના દીસે છે. આવા રેવાળે વાંચી તથા
જાણી આપણને મગફરી પેદા થાય છે. ખાસ કરી આપણી છોકરા
છોકરીની અરસપરસની પસંદગી કરવાની કહેવાતી સુધરેલી ‘લવ-
મેરેજ’ની રૂઠી ધરાનની તે રૂઠી સાથ સરખાવતાં ઘણીજ તજ દેવા
લાયકની ઠડે છે. અલખતાં મારે શરૂઆતમાંજ જણાવવું જોઈએ કે આ
રૂઠીમાં પણ જુદા જુદા ફેરફારો જુદા જુદા કુટુંબોમાં જેવામાં આવે છે.
જેઠાં ગોઠવવાની ધરાની રૂઠીઓ.

ધરાની લગનનાં જેઠાં ગોઠવવામાં ખાળ-લગનની તદ્દનજ મનાઇ
જણાય છે. જ્યાં સુધી છોકરો યા છોકરી પરણવાની ઉમરનાં થતાં નથી
ત્યાં સુધી પરણવા યા પરણાવવાનો રેવાજ ધરાનમાં હસ્તી ધરાવતો
નથી. છોકરીની પરણવા લાયકની ઉમર ૧૫ થી ૧૮ વરસ સુધીની
તથા છોકરાની ૨૨ થી ૩૦ વરસ સુધીની ગણાય છે. આ ઉમરે પુગતાં
સુધીમાં એક છોકરી ઘર શોભાવનારા સંસારી સીવણ-શુઠણ તથા
રાંધન કળાના સઘળા હુન્નરોમાં પુરવીણ થયેલીજ હોય છે, તેમજ
છોકરો આપ કમાઈના ખળ ઉપર મુસ્તાક અનેલોજ હોય છે. જે તેમ
નથી હોતું તો તેઓ પોતેજ પરણવાના વિચારને હુધએ વટીક ધરતાં
નથી. તેમજ માખાપ પણ એવી આંધાધુંધી હાલતમાં છોકરાંઓનાં
માત્ર માથાં ઘોઇ નાંખી પરવાડી જવા જેવી મનોવૃત્તી ધરાવતાં હોતાં

નથી. આવી પરણુવા લાયકની સ્થીતીમાં આવતાં જો એકાદ છોકરાની ખાટીમીઠી નજર એકાદ કન્યા વરવાને થાય છે, તો જ્યાં સુધી તે ધારેલી સ્ત્રી તેને મચક આપતી અને નહિં ત્યાં સુધી તે લાચારજ હોય છે. તેવા સંજોગોમાં પેલા મનમાં પરણુતા વરરાજા છોકરીના ઘર નજદીક યા આજુબાજુ કામ ન હોય તોપણ ફેરા આંટી ખાઈ જાવ-આવ કરતા અને છે, અને જો તેનો સેતારો જલ્દાં હોય છે તો છોકરી પણ તેવીજ દબછબથી તેનો મુજો જવાબ વાળે છે, નહિ તો તદ્દનજ 'નો કોઠાં' કરતી જણાય છે. ત્યારબાદ વધુ ચલવલમાં છોકરાના વાલી-બેલીઓ આવી છોકરાની પસંદગીમાં આવી પડેલી કન્યાને ત્યાં પ્રથમપરથ કરાવે છે. જો છોકરી તથા તેણી બાજુનાઓની મરજી હોય છે તો ખુશાળી ભર્યો જવાબ બે ચાર દિવસમાં વાળવામાં આવે છે. જો આવો જવાબ વાળવામાં આવે તો છોકરો વધુ કાંઈ કરી શકતો નથી. હવે જો એકાદ છોકરીની પસંદગીમાં એકાદ છોકરો પહેલવહેલા આવવા પામે છે તો ત્યાં પણ સ્થિતિ ઘણી કઠમસ હોય છે, કારણ કે આ પસંદગીની ખબર છોકરીવાળાઓ તરફથી છોકરાવાળાઓ તરફ જણાવવાને રવઝાઓ નથી. જ્યાં સુધી તે છોકરીને ત્યાં પેલા છોકરા તરફથી માંગુ આવે નહિ ત્યાં સુધી તે છોકરી કે તેણીના વાળીઓ કાંઈ કરી શકતા નથી. આવી રીતે આખરૂં દરકારથી જોડાં સંધાવાનો રેવાજ ધરાનમાં હસ્તી ધરાવે છે.

અદરાવાની ક્રિયા.

હવે એક પગથિયું વાત આગલ વધે છે અને અદરાવાની ક્રિયા થવા પામે છે. છોકરાને ઘેરથી બે ખાંડનાં પડા, સગન તરીકે માછલીના આકારની 'સફર પનીર' નામની મીઠાઈ, એક સાકરનું બનાવેલું ઝાડ, થોડીક ખારેક તથા સુકકેા મેવો વગેરે લઈને પાંચ સાત ઝેરાં માટી-ડાઓ નવી થનારી વહુ માયને ઘરે લઈ જાય છે. આ સગનમાંથી છોકરીને એક ખાંડનો પડો તથા પેલું 'સફર પનીર' લેવાં પડે છે, જ્યારે પેલું સાકરનું ઝાડ કન્યાનાં માતાજીને અને બીજાં ખાંડનો પડો કન્યાના પીતાજીને મલે છે, અને લાઇ બેઠેન તથા ઘરનાં બીજાં સગાંવહાલાંઓને ફાલે મીઠું મોં કરવા મેવો વપડાય છે. આ સઘળાનાં બહલામાં છોકરીવાલાઓ તરફથી આ સઘળા સગનની ભેટ લાવનારા હિપર ગુલાબ છાંટી તેઓને સુગંધી બજાવવાનું માન આપવામાં આવે

છે, અને શરખત યા ચાહ પાવામાં આવે છે, અને જ્યારે પાછા ફરે છે ત્યારે ભરીએ હાથે મોકલવા કાજ જેમ આપણે ત્યાં નાળીયેર આપવામાં આવે છે, તેમ દરેકને એકેકું દાઉમ આપવામાં આવે છે. કેટલેક ઠેકાણે આ સઘળાંઓને એક વખતનું જમવાનું પણ મલે છે. આવી રીતની અહરાવાની યા આપણી તરફની વીંટી પેહરવાની ક્રિયાને ઇરાનમાં 'નામ ગદ શુદ્ધ'ની ક્રિયા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, એટલે છોકરા છોકરીના નામ પડ્યાં. ત્યાર બાદ એક બે અથવાડીયાં વીત્યા કેડે છોકરી તરફથી છોકરાનો વાગો છોકરાને ત્યાં મોકલવામાં આવે છે. આ વાગો સાદો હોય છે. જેમાં ખાસ કરી છોકરાની ટોપી, રૂમાલ તથા પૈસા મુકવાની ડેલી છોકરીને હાથની ગુંડેલી હોય છે. છેવટે સગાં-સ્નેહીઓમાં મીઠાઈની વેહેંચણી થાય છે એટલે આ જોડું નીતીની રૂએ સંધાએલું જાહેર થાય છે.

કેટલાંક કુટુંબોમાં આ રેવાજમાં થોડો ફેર પડે છે તે આ પ્રમાણે છે કે, છોકરાંને ઘેરથી જ્યારે છોકરીનું માંગું આવે છે, ત્યારે જો છોકરીવાલાઓની મરજી લગન કરવાની હોય છે, તો વળતા જવાબમાં છોકરીની માતા અને બીજાં થોડાંક સગાંવહાલાં મીઠાઈ મેવાના સગન છોકરાંને ત્યાં લઈને જાય છે, અને પોતાની મરજી જાહેર કરે છે. વળી કેટલેક ઠેકાણે છોકરી તરફથી છોકરાને પસંદગી મલવા પછીથી છોકરો કેટલાંક સગાંવહાલાં સાથે છોકરીને ઘરે જાય છે, અને સાથે જ એક દાઉમ સોના રૂપાની અસરપ્રીઓથી ભરેલું તે પોતા સાથે લઈ ગયેલો હોય છે તે છોકરીને ભેટ કરે છે. આવી રીતે થોડાક રેવાજો જુદા જુદા પ્રકારના હોય છે, પણ તે બધામાં મતલબ તો એકજ સમાયલી જણાય છે કે, છોકરીનો ટેક અને આખરૂ જલવાયલાંજ રહે તેવી રીતે અરસપરસથી વર્તન થવા પામે છે, અને નીતી કે લાજને સહેજ પણ ઘોકો પૂગવા જેવી સ્થિતિ ત્યાં ઉભી થવા પામતી નથી.

હવે આ પ્રમાણે અહરાવાની ક્રિયા યાને નામ પાડવાની ક્રિયા પૂરી થવા બાદ લગનનો તબક્કો આવે છે. જો બન્ને વરકન્યા ઉમરના બાળમાં બરાબર હોય છે તો છ થી આઠ માસ સુધીમાં લગન કરવામાં આવે છે, નહિ તો સહેજ વીલંબ લાગે છે. અહરાવા પછીથી લગન થવા સુધીમાં દર વાર તેહેવાર કે જશન જેવા પ્રસંગોએ અથવા

જ્યારેખી ગમે ત્યારે છોકરો પોતાને સાસરે જઈ શકે છે, અને ઢાડ-મની તથા ફૂટ, સુકો મેવો, મીઠાઈ વગેરેની જાત જાતની ભેટ સોગાહ રેશમી કપડામાં બાંધી અવાર નવાર લઈ જાય છે, અને પોતાની મોહોબતનો ગાંઠ આવી રીતે ઘાડો કરે છે.

લગનની ધામધુમ.

લગન થવાનો દિવસ જ્યારે નક્કી થાય છે ત્યારે લગભગ ત્રણ ચાર દિવસો સુધી અને ઘણાક દાખલામાં પાંચ સાત દિવસો સુધી ભારે ધામધુમ ચાલી રહે છે. ઘણે મોટે ભાગે ધરાનમાં ધરાની જોડાંઓ વસંતના બાહારની રૂતુમાંજ લગનનાં ગાંઠોથી જોડાય છે. ખાસ કરી જમશેદી નૌરોબનો હાંગમ લગનોથી ગાળવાજી રહે છે. લગનની ધામ-ધુમમાં તેડાં કરવાનો રેવાજ ઘણો સરસ હોય છે. ઝૈરાંઓ માટે તેડાં કરવા બન્ને બાળુનાંઓ બઝબે ત્રણ ત્રણ સાથે મળી ઇજનો કરવા જાય છે. માટીડાંઓ માટે લગનની ચીંથીઓ કાઢવામાં આવે છે જે ઉપર બન્ને બાળુનાંઓ એટલે વનવેહેવાઇઓની સહી હોય છે. આવી રીતે પરોણાંઓને એકજ બાળુનું નહિ પણ જાણે બન્ને બાળુનું ઇજન મલે છે. પરોણા પોતાની મરજી મુજબ છોકરા ચા છોકરી બાળુએ પધારે છે પણ ઘણું ખર્ચ વારાફરતી બન્ને બાળુને માન આપવામાં આવે છે. આ દિવસોની ધમાલ માટે હીવા બતીઓ, તેબલ, ખુરસીઓ, ફલાવર વાઝો, જમવાનાં વાસણો, પાંથરવાના ગાલીચા વગેરે ઉપયોગી ચીજો ઘરેઘરથી લાવી અરસપરસના સહકારથીજ સઘળી ગોઠવણો કરવામાં આવે છે, એટલે આપણા હાંદુસ્તાનના રેવાજ મુજબ તે માટે ખાસ ખર્ચો કરવા પડતા નથી. વળી લગન ઘર આગલજ કરવામાં આવે છે. ઘરને આ ત્રણ પાંચ કે સાત દિવસો સુધી ભારે ઠંઠરાથી શણગારવામાં આવે છે. તેબલો ઉપર ફલાવરવાઝો તથા સુશોભીત ભભુકેદાર રોશની સાથનાં લેમ્પોથી ઘરનો શણગાર ઘણોજ ભપકા ભર્યો બનાવવામાં આવે છે. પહેલે અને બીજે દિવસે ખાસ ક્રિયા જેવું કાંઈ હોતું નથી, પણ માત્ર પરોણાંઓની પરોણાગતનીજ ખુશીખુરરમી જામી રહેલી હોય છે. સુર્યાસ્ત થતાં પરોણાંઓ આવવા શરૂ થાય છે. વળી સાંજથીજ મીઠાઈ, નાન, મેવો, ફૂટ વગેરેની થાળીઓ પીર-સવામાં આવે છે અને શરાબી જામે હાજર કરવામાં આવે છે. પરોણાંઓ ગપ્પા-સપ્પા મારતાં, ટાલેલાં કરતાં વખત ગાળે છે. રાત્રે નવ દસ વાગ-તાને સુમારે એક સુફરેહતું જમણુ થાય છે, જેમાં પહેલાં માટીડાંઓ અને

પાછલથી સ્ત્રીઓ જમે છે. આ એક સુફરેહનું જમણુ એમ બોલવાની મતલબ આ ઉપરથી નીકલેલી હીસે છે કે, ધરાનમાં સઘળાં જમીન ઉપર ગાલીચા પાંથરી તે ઉપર રંગબેરંગી કપડાં પાંથરે છે જેને સુફરેહ કહે છે, અને તે ઉપર જમણુ લે છે. જમણુની વાણીઓમાં નાન, સુપ, કવાળ, કટલેસ, રોસ્ત, દહીં સાથનો પુલાવ, અચાર, ગોસ્ત સાથની તરકારી વગેરે જેને જેવી ફાવે તેવી જુદી જુદી વાણીઓ ખનાવી પીર-સવામાં આવે છે. જમી રહ્યા બાદ પરોણાઓ પાછા પોતાને ઘરે જતી વખતે યજમાનને સલામ કરે છે અને ત્યાર પછી જુદે જુદે મોહોલ્લાઓનાને અકેક માણસ ફાણસની રોશનીની મદદ સાથ પેહોંચતા કરવા જાય છે. આવી રીતની ધમાલ જેટલા દિવસની ગોઠવેલી હોય છે તેટલા દિવસો સુધી ચાલે છે.

લગનની ક્રિયા.

લગનને દિવસે સાંજના પરણતી કન્યા ભારે ઠાઠ-માઠ કરે છે અને ગોઠવાઈને બેસે છે. છોકરાંને ત્યાંથી થોડાક પીર મરદો ‘દેહ મુબેદ’* સાથે તેણીને ઘરે જાય છે. ‘દેહ મુબેદ’ હાજર રહેલા સઘળાંઓના દેખતાં તેણીને મોટેથી સવાલ પૂછે છે કે ‘તેણી વરરાજને વરવા રાજી છે કે?’ આ સવાલનો જવાબ તેણી ભારે ટેક સાથ જ્યારે પાંચ સાત વખત પૂછવામાં આવે છે, ત્યારેજ ‘લગ-બે’ યાને ‘હા’ કરીને આપે છે. જેવો આ જવાબ હાજર રહેલાંઓ સાંભલે છે તેવાજ તેઓ ‘હાબેરા, હાબેરા’ યાને ‘હુરરા હુરરા’ કરી પોકારોથી જગ્યાને ખુશાળીથી ગજવી મેળે છે. જેઓએ જવાબ સાંભલેલો હોતો નથી તેઓ આતુરતાથી એક બીજાને પુછપરછ કરે છે ને ખાતરી કરે છે કે છોકરીએ જવાબ વાલ્યો કે નહિ? પહેલો ‘હા’નો જવાબ મલવા પછીથી બીજા સવાલ છોકરીને પૂછવામાં આવે છે કે ‘તારો વકીલ ચા એજન્ટ કોણ છે?’ આ સવાલનો આગમચથી નક્કી કરી રાખેલો જવાબ છોકરી આપે છે. આ વકીલ તરીકે ઘણું કરીને પોતાના પીતાનું ચા ભાઈનું નામ તેણી આપે છે. આ નામ પૂછવાની ક્રિયાને ‘વકીલ પોરસીદન’ની ક્રિયા કહે છે. આ બાદ સઘળાં ઉપર ગુલાબ

* ધરાનમાં દેહમુબેદ ખાસ ધર્મગુરના વર્ગમાંનો હોવો જોઈએ એવું કાંઈ નથી; તે ધર્મની ક્રીયા જાણનાર એક બેહદીન પણ હોઈ શકે. દરેક ગામમાં અકેકો દેહમુબેદ હોય છે, જે પોતાના ગામના આતશકદેહની જળવણી કરે છે. એનું કામ ગાહામબારમાં નાન, સુકો મેવો વગેરે વેહેંચી આપવાનું હોય છે તથા લગન અને મરણ વખતની ચાકસ ક્રીયાઓમાં ભાગ લઈ શકે છે.

છાંટવામાં આવે છે, તથા સઘળાંને મીઠાઈ, મેવો વેહેંચાય છે.

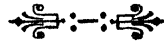
ત્યાર બાદ સઘળાંઓ છોકરાને ઘરે જાય છે. રસ્તામાં આતશ રોશન કરવામાં આવે છે, દારૂખાનું ફેંડવામાં આવે છે, ગુલાબ છાંટવામાં આવે છે, આવી આવી અનેક રીતોથી લગનની ખુશાળી મગટ થાય છે. જ્યારે છોકરાને ઘેર આ સરઘસ જાય છે ત્યારે છોકરીવાલાંઓ ખાંડના ગાંગડાઓ, તરેહ તરેહનો સુકકો મેવો, ટાપીઓ વગેરે પોતા સાથ લેતાં જાય છે. સઘળાં છોકરાંવાલાંને ઘરે ચોકમાં યા હોલમાં ગોઠવાય છે ત્યારે 'ગવાહ ગેરફતન'ની ક્રિયા થાય છે જે લગનની ક્રિયા તરીકે ઓળખાય છે. છોકરો છોકરી તરફથી આવેલાં કપડાં પહેરી હાજર થાય છે. પછી છોકરો તથા એક હસ્તુર, છોકરીનો વકીલ અને 'હેહ મુબેદ' સઘળા કુસ્તી કરે છે. છોકરા છોકરીના વકીલો સામસામે રેશમી ગાંત્રીયા ઉપર બેસે છે. નજદીક બદામ, પસતાં, ખારક, હરાખ, અખરોટ, મીઠાઈના દાણા વગેરે સુક્રા મેવાનો એક ઢગ પડેલો હોય છે. આ ઢગ ઉપર બે મોટા મીઠાઈના દાણા મૂકેલા હોય છે તે ઉપર છોકરાના તથા છોકરીના વકીલના હાથો હાથસે હાથ મેલાવી મુકવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનનાં આપણામાં ચોરી સારતી વખતે છોકરા છોકરીના હાથમાં ચોખ્ખા આપવામાં આવે છે, પણ ધરાનમાં ચોરી સારવા જેવું કંઈ હોતું નથી, પણ સુકકો મેવો, દાડમ, ઇંડું, કાતર, લીલા રંગનું કપડું વગેરે છોકરા તથા છોકરીના વકીલની હથેલીમાં મેવા સાથે રાખવામાં આવે છે. કેટલેક ઠેકાણે માત્ર મેવોજ હાથમાં રાખે છે અને બાકીની બીજી ચીજો મેવાના ઢગ ઉપર મૂકવામાં આવે છે. આવી રીતે છોકરો તથા છોકરીનો વકીલ બેઠા પછી હસ્તુર છોકરાની પાસે બેસે છે. છોકરાની પાછલ તેનો ભાઈ કે કોઈબી બીજો સગો હાથોમાં ઇંડું, કાતર, દાડમ, મેવો વગેરે પકડી માથા ઉપર હાથ ઉંચા રાખી ખડો રહે છે. ત્યાર પછી હસ્તુર આશીરવાદની ક્રિયા ઉભા ઉભા કરે છે. આ ક્રિયા પૂરી થતાંજ એક દાડમ વરરાજા ખાય છે જ્યારે બીજું છોકરીનો વકીલ ખાય છે. આ ઉપરાંત તેઓ બન્ને થોડોક મેવો પણ ખાય છે. ત્યાર બાદ હાથમાં પકડેલાં ઇંડાંને જેટલાં અને તેટલાં જોરથી ઉંચે ફેંકવામાં આવે છે. ધરાનના આ કાતર, દાડમ તથા લીલા કપડાના ટૂંકડા હાથમાં પકડવાની રૂઢી માટે પુછપરછ કરતાં એમ જણાવ્યું છે કે, કાતરના બે પાના જેમ એકમેક સાથ સલાહસંપન્નથી કામ કરે છે તેમ પેલું જોડું

સંસારમાં સલાહસંપન્ન થી કામ કરતું રહે, તથા દાડમના સીંચાયલા દાણા મીસાલ તેઓને ત્યાં વસ્તી વધે, અને હંમેશાં લીલા રંગની આખાદો મીસાલની આખાદો તેઓને ત્યાં ફેલાય. આવી રીતે લગનની ક્રિયા પૂરી થાય છે. છોકરીને બહેન છોકરાનો વકીલ છોકરાની સાથે બેસી પરણવાની આ રૂઠી ઘણીજ વીચીત્ર લાગે છે છતાં તે કોઈક રીતે ખુબીવંતી જણાય છે.

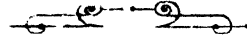
વહુમાયને સાસરે પોંહોંચાડવાનો રવાજ.

લગન પૂરાં થતાં હવે વહુમાયને સાસરે મોકલવાની ધમચકરી ચાલે છે. તેણી પોતાને ઘેરની ભેટ સોગાદ સાથ તૈયાર પોતાને ઘરે બેઠેલી હોય છે ત્યાંથી હવે સરઘસના આકારમાં તેણીને સાસરે લઈ જવાની દોડધામ ચાલે છે. વરરાજના બહેન વહુમાયનો ડાબો હાથ પોતાની બગલમાં મારે છે, અને વહુમાયની બહેન તેણીનો જમણો હાથ બગલમાં પકડે છે, અને એક વહુમાયને પોતાના લાઈ આગલ લઈ જવાની તથા ખીજી પોતાની બહેનને ઘેરમાંજ રાખી મુકવાની જાણે હોજતોજ કરે છે. એ પ્રમાણે ગમત કરતાં દરવાજા બહાર સઘળાંઓ આવે છે, એટલે છોકરીવાલાં તરફથી છોકરાવાલાંઓને પુછવામાં આવે છે કે છોકરીને કયાં લઈ જાવો છો? પૈસા કયાં છે? એટલે છોકરાંવાલાઓ રૂપા નાણું આપે છે. આમ આખે રસ્તે નાણું એકાવવામાં આવે છે, અને આવી રીતે તેઓ ગમત કરતાં છોકરીને સાસરે ઘરે લઈ આવે છે. ઘરે આવી પહેંચ્યા અગાઉ છોકરાના મોહોલ્લામાં મોહોલ્લેદારોનું ટાણું આડું ફરી વળે છે અને સરઘસને આગળ વધતું અટકાવે છે અને જણાવે છે કે, પારકા મોહોલ્લાની છોકરી હમારા મોહોલ્લામાં આવે છે તો તેનો દંડ આપો. આના જવાબમાં મીઠાઈની વેહેંચણી થાય છે અને કામ સરે છે. ઘર આગલ આવી પહેંચતાંજ ખુશાળીના પોકારો થાય છે. તેણી ઘર મધે આવી પહેંચ્યા પછી ઘરમાં રોશન રાખેલા આતશની આસપાસ નવું જોડું સાત આંટા ફરે છે, પછી વહુના પગ દુધે ઘોવામાં આવે છે. એક ખુંમચામાં લીલી લાજી તથા એક કાંરીઆમાં દુધ લાવવામાં આવે છે, પછી વરરાજ પોતાનેજ હાથે પોતાનો પગ દુધે ઘોય છે. પછી છોકરાના હાથમાં ચુલાબ રેડવામાં આવે છે તે વડે પહેલાં પોતાનું મોંહ ઘોય છે અને પછી ઘણીઆણીનું મોંહ ઘોય છે. આવી રીતે આ જોડાનું શુભ ધાર્યું કામ પાર પડે છે.

પ્રકરણ છઠું.

ચઝદ શેહેરમાં થતી મરણુને લગતી જરથોશ્તી ક્રીયાઓ.

મરણુને લગતી જરથોશ્તી ક્રીયાઓ વિષે જ્યારે આપણે વિચાર કરયે છીએ ત્યારે મનમાં આપણને પહેલો એ સવાલ ઉઠે છે કે, વળી જરથોશ્તી ધર્મની ક્રીયાઓ તે એક દેશમાં જુદી અને બીજે દેશે જુદી એમ થવા પામતી હશે ખરી? એકજ ચોક્કસ ધર્મની ક્રીયાઓ તે પછી દુન્યાના કોઈ પણ ભાગમાં જોવામાં આવે તે એક સરખીજ હોવી જોઈએ. છતાં જગે જગ ફરતા હરતા મુસાફરને હંમેશાં નવા નવા અનુભવો, નવી નવી રાહ રસમો ઠેકાણે ઠેકાણે એકજ ધર્મના બાળમાં જુદાં જુદાં રીતે અનુભવથી મળે છે. સેંકડો માઇલ દુરના દેશોનો વિચાર બાળુ મેલી માત્ર હિંદુસ્તાન દેશના જુદાં જુદાં શહેરોમાંજ જરથોશ્તીઓમાં થતી ધર્મને લગતી કે મરણુને લગતી ક્રીયાઓમાં કાંઈ કાંઈ નવી રૂઢી યા રાહ રસમો બાજે વેલા હીઠામાં આવે છે. દાખલા તરીકે મુંબાઈ જેવાં શહેરમાં પાયદસ્તની ક્રીયા વેળાએ પાયદસ્તે જતા જરથોશ્તીઓ ઘર આગલજ કુસ્તી-પાદીઆબ કરી સરોષ બાજ, કેમના મજદાનાં ભણતરનાં ‘મા મરંચઈનીશ ગએથાઓ અસ્ત-વધતીશ અપહે’* સુધી ભણી બાજ ધરે છે, જે ડુંગરવાડી ઉપર રવાન હોખમે-નશીન થવા પછીના ‘નમસ્ત્યા યા આરમઈતીશ ઇજ્જ્યાનાં ભણતરથી ભણવું શરૂ કરી આખી બાજ પુરી કરવામાં આવે છે. પછી તમામ ગુજર પામેલા રવાનને લગતા તથા ઓરવર, પાણી વગેરેને લગતા નમસ્કાર પઢવામાં આવે છે. ત્યારબાદ સઘળા ગોમેજ-નીરંગ લઈ કુશ્તી પાદીઆબ કરી પોત પોતીકે ઘરે પાછા ફરે છે.

હવે સુરત શહેર તથા ગુજરાતનાં એવાંજ બીજાં શહેરો તરફ જ્યાં દોખમું બાર પંદર માઇલ દુર હોય ત્યાં જગ્યાને અનુસરીને થોડીક રસમ જુદી પડે છે, જે કે મુજ ક્રીયાનાં ભણતરો તો તેનાં તેજ હોય છે. ત્યાં રવાન દોખમે-નશીન થવા પછીથી સઘળા કુસ્તી-પાદીઆબ કરવા શરૂ કરી સઘળા સાથે આખી સરોશ બાજ એક સાથે

* હાલમાં એ કાયદો ભુલાતો નય છે.

ભણે છે. આવી રીતે ત્યારે માદરવતન ઇરાન મધે પણ મરણ વેળાની જરથોશ્તી ક્રીયાઓ અને રાહરસમો કુદરતી રીતેજ થોડાં ઘણાં જુદાં પડે તેમાં ભારે વિશ્વમય પામવા જેવું કે ઘણુંજ અસાધારણ જેવું કંઈજ નથી. આ રાહરસમો મારાં હૃમદ્દીન વાંચકોને જાણુવાની સ્વભાવીક ઉલટ પેઢા થવી જોઈએ તેમાં સંદેહ નથી, માટે તેનું યચાન નીચે રજુ કરીશ.

અત્રે ઇસારો કરવો ઠીક થઇ પડશે કે ઇરાનમાં મરણ પછી શબની જે તરતીખથી દોખમે-નશીની સુધીની વ્યવસ્થા થાય છે તે અસલ જરથોશ્તી દ્વીન આદિન તથા ધર્મ પુસ્તકોને વધારે અનુસરતી છે, જે અસલ તરતીખોમાંની કય કંઈ આપણે હિંદુસ્તાનમાં છોડી બેઠાં છીએ. આ ઉલટાવી નાંખી છે.

જેવું એક રવાન પોતાનું ખાકી શરીર છોડી ખાકીમાંથી ખલાસી મેલવી અણુદ્દીઠ આલમ તરફ રવાના થયણું જોવામાં આવે છે, યાને જેવું એક જરથોશ્તીનું મરણ નીપજે છે કે તુરતજ તે શરીરને ખીછાનાં પરથી ઉઠાવી ઘરની ચાલ આ ખડકી જેવી જગ્યામાં જમીન ઉપર એક કપડું પાંથરી મુકવામાં આવે છે, અને મરનારનાં સમાગમમાં આવેલાં તમામ કપડાંઓ વગેરે ચીજોને રદ કરવામાં આવે છે.

જો શેહેર હોય તો મુબેદ અને ગામ હોય તો દેહ-મુબેદને બોલાવવામાં આવે છે, જેઓનું ખાસ કામ મરનારના તમામ ખેરીઓને ખખર-અંતર પહોંચાડવાનું તથા ‘પાક-શુ’ઓ (રવાનનાં બદનને નીરંગથી પાક કરનારાં તથા સચકાર કરનારાં શખ્સો)ને બોલાવી લાવવાનું તેમજ રવાનની ઘટતી ક્રીયાઓ કરાવવાનું હોય છે. મરણ પછી તુરતજ ગુબર પામેલાં રવાનની નેયતે ખરસમ સાથની સરોશની બાજ નજદીકની અગ્નિ-રીમાં ધ્રુવામાં આવે છે. વળી મરનારનું મોંહ બોલી તેમાં નીરંગ-દીનનો નીરંગ જે મુબેદ કે દેહ-મુબેદ લાવેલા હોય છે તે નામે છે, તેમજ મરનારની નજદીક પતેત કરવામાં આવે છે. ત્યાર પછીજ શબ ‘પાક-શુ’ને હવાલે કરવામાં આવે છે. ઇરાનમાં સ્ત્રીઓ માટે બે સ્ત્રી ‘પાક-શુ’ઓ તેમજ મરદો માટે બે મરદ ‘પાક-શુ’ઓ આવે છે, જેઓ એ કામમાં ખાસ કુશળતા ધરાવે છે. તેઓ પોતે નાહીને એક એલાહેદી જુની કુસ્તીનું પેવંદ કરીને સરોશ-બાજ લે છે. પછી તેઓ હાથે મોજાં પહેરી મરનારનાં બદનને ફક્ત નીરંગ (ગઓ-મઓજ)નાં પોટાંથી સાફ કરે છે અને

પાણી કઢીખી વાપરતાં નથી. ત્યારબાદ સૂદરેહ, કુસ્તી, પાચજામેહ પહેરાવી તથા સફેદ કપડાંનું કફન ત્યાંજ ખંધ બેસતું સીવી લઈ તેને પહેરાવી શખને જમીન ઉપર એક પાંથરેલાં કપડાં ઉપર મુકવામાં આવે છે. ત્યાં સીવી લેવાની મતલબ એ છે કે જોઈએ તે કરતાં વધુ કપડાં મરનારનાં શખ ઉપર વપરાય નહિ તેની તકેદારી રાખવાની છે. વળી ઇરાનમાં દરેકે દરેક શખનાં પગ એક સરખાં હંમેશાં વાળેલાજ રાખવામાં આવે છે, કે જેમ હિંદુસ્તાનમાં એક સરખું જોવામાં આવતું નથી. હવે શખને સચકાર માટે જુદી લાઠીઓ ઉપર મુકવામાં આવતું નથી, પણ દરેક મકાનમાં ભોંયતળે એક એલાહેદી જગા હોય છે તે ઉપર શખને ગોઠવે છે, અને સગદીદ કરાવીને ‘પાક-શુ’ઓ ત્રણ ‘યથા’ ભણુતાં ‘બ્યઓથનનાંમ’ શબ્દ આવતાં ત્રણ વાર લોખંડના ખીલાથી કશ ખેંચે છે. એક દીવેલનો ચેરાગ જે તે માણસનાં ગુજર પામવા સાથેજ રેશન કરેલો હોય છે તે સચકાર થવા પછીથી તે મરનારનાં માથા આગલ થોડે છેટેથી મુકવામાં આવે છે. વળી ઘેરનાં આતશનું પાતડું ચોક્કસ છેટે ચાલુ હાજર રાખી તે ઉપર સુગંધી પદાર્થ ખાળે છે. આ ચેરાગ રાખવાની રૂઢી ઇરાનમાં જુદી રીતની છે. ચેરાગની ઉપર તથા શખ સીવાયની ત્રણે બાજુએ ઇંટરડીઓ એવી રીતે ગોઠવવામાં આવે છે કે રેશનીનો સઘળો પ્રકાશ રવાનનાં શખ ઉપરજ પડવા પામે. આ ચેરાગ શખ ‘ઝાદોમર્ગ’ માં (એ મકાન વીષે હવે પછી વર્ણન આપ્યું છે) ગયા પછી મુકવામાં આવે છે તથા શખ આગલ મુકવામાં આવતો પાણીનો કળસ્યો, કુલ, મેવો તથા આતશનું પાતડું ઘેરનાં સચકારવાદી જમીન આગલ ત્રણ દિવસ અને રાત એટલે ચેહારમ સુધી ચાલુ રાખવામાં આવે છે. સચકાર થયા પછી મુબેદ કે દેહ-મુબેદ થાડે અંતરે બેસે છે અને યશ્તેવદરદેગાંન યાને ભોંય આગલનું ભણતર શરૂ કરે છે. ઇરાનમાં ગમે તેવાં દોષ્ઠાથી દુર પડી ગયેલાં શહેર કે ગરગામડે વડીક સચકાર હંમેશાં મરનારના મકાનમાંજ અસલ જરથોશ્તી રસમ મુજબ કરવામાં આવે છે, અને મુંબાઈની માફક પોતીકાં ઘેરની બહાર મરનારનો સચકાર હજી સૂધી થતો નથી, જેથી મરનારની ચેહાડમ સૂધીની ત્રણ દિવસની મહાન ક્રીયાઓ તેનાં ખુદ ઘેરની વાતાવરણમાંજ થાય છે, જે શુકરાના કરવા જોગ ખીના છે. સચકાર પછી ‘પાક-શુ’ઓ ઘેરની બહાર આવી સરોશની બાજ મુકે છે. અને તેઓને ચોક્કસ દામ આપવામાં આવે છે.

મુખેદ રવાન આગલ લણતર લણવામાં મશ્ગુલ હોય છે તે વખતે આળુઆળુનું વાતાવરણ પણ ધાર્મિક અને છે અને મરનારનાં ખેરીઓ પણ લણવામાં બનતાં સુધી રોકાય છે, જેથી અહિંના જેટલી માહેતમ-પોરીના ચીતારો ઝાઝા જોવામાં આવતા નથી, સિવાય કે ઘણું નવજવાન મોત હોય ત્યારેજ ત્યાં માહેતમ જોવામાં આવે છે.

રવાનની અવલમંજલ પહોંચાડવાની ક્રીયા સગવડ પડતી રીતે થાય છે, અને શખને ઠેકાણે પાડવા માટે અનઘટતી ઉતાવળ કરવામાં આવતી નથી, કારણ કે દોખ્ખા પહાડો ઉપર બહુ લાંબે છેટે આવેલાં હોવાથી શખને ખુરશેદ-નગીરશેને બરોબર થાય તેની ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે. જો સાંજ પડી જાય તેવું લાગે તો ખીજ સવાર સુધી શખને થોભાવી રાખવામાં આવે છે, પણ તેજ મુજબ જો બધી ક્રીયા બરાબર કરવા જેટલો પુરતો વખત હાથમાં હોય તો તે ફેકટમાં ગુમાવવામાં આવતો નથી, એટલે કે સચકાર પછી જો પાછલો પોહોર થયો હોય તો ‘ઝાદો-મર્ગ’માં (યાને શખને સચકાર પછી સીલ ઉપર મુકી રાખીને ત્યાંથીજ ગેહસારણાની ક્રીયા થયા પછી બહાર કહાડવાની ખાસ જગ્યામાં) ખીજ સવારે શખને લઈ જઈને ત્યાં હાવનમાં ગેહસારણું પઢીને, દોખ્ખે-નશીન માટે પાયદસ્ત કાઢે છે. અગરજો અંપોરના બેની અગાઉ ઘણો પુરતો વખત હોય તો ‘ઝાદો-મર્ગ’માં તેજ વખતે લઈ જઈ ઉજીરનમાં ગેહસારણું પઢીને પાયદસ્ત કાઢવામાં આવે છે. કોઈખી રીતે ધીરેથી ખુરશેદ-નગીરશેનેનો કાયદો સચવાય તેમ કામ લે છે અને અહિંની માફક પાયદસ્ત કાઢવાની દોડાદોડી કરતા નથી.

ચઝનું દોખ્ખું શેહેરથી લગભગ છ માઇલને છેટે આવેલું છે, જે આપણા મુંબાઇનાં દોખ્ખાઓની માફકજ ગોલ ઘાટનું ખાંધવામાં આવેલું છે. આ દોખ્ખું મરડુંમ પારસી મીશનરી શેઠ માણેકજી હાંટ-રયાની મહેનતથી અને મુંબાઇના સખી વજુદ જરથોશ્તીઓની મદદથી ખાંધવામાં આવ્યું છે. આ દોખ્ખું ઘણીજ એકાંત અને ઉંચી ટેકડી ઉપર છે અને નજદીકનાં ઘણાં ગામે માટે વપડાય છે. વળી દુરનાં ગામે માટે બે ત્રણ ગામેની સગવડ સચવાય તેવી રીતે જુદાં જુદાં ત્રણ દોખ્ખાઓ તે ગામેની હદની નજદીક જોવામાં આવે છે.

ધરાનની ખાંધ્યા-નસેસાલાશેની ગોઠવણ વિષે પણ સેહેજ ઇસારો કરવો ઠીક થઈ પડશે. મુંબાઇની માફક ખાંધ્યાઓ ખાસ પગારદાર

રોકી રાખવામાં આવતા નથી. ચઝમાં ચાર નસેસાદાર તથા બે ગુશેહ-પલાસ (ખાંધ્યાઓથી ચહડયાતા પણ નસેસાદારથી ઉતરતા શિખાઉ જેવા) હોય છે, તેઓનેજ પગાર ધરાન માટે મુંબાઇમાં રાખેલાં ફંડમાંથી મલે છે. આ છ જણામાંથી ત્રણ ત્રણ વારાફરતી કામ કરે છે. આ પગારદાર માણસોથી ખેતીકામ થઇ શકતું નથી, તેમજ ગાહામખાર, જશનો, નવજ્નેત વગેરે ક્રીયાકામોમાં તેઓ ભાગ લઇ શકતા નથી. ખાંધ્યા તરીકે તો કોઇખી ઘેરનાં માણસો સામેલ થાય છે, જેઓને છુટક પૈસા તથા ખાવાનું પણ મલે છે. બધા ખાંધ્યા નસેસાદારોને મરનારના ઘેરમાંથી પહેલાં પુરતું જમાડવામાં આવે છે અને પછી પાયદસ્ત કાઢે છે. ખાંધ્યાઓની સંખ્યા ૧૬ થી ૨૬ સુધીની તે ગુજરનારનાં વજન તથા દોખમાના છેટાં મુજબ નક્કી થાય છે. આ ખાંધ્યાઓ નાહીને પોતાનાં ઘેરનાંજ કપડાં પહેરીને આવે છે. નસેસાદારો અને ખાંધ્યાઓની વચ્ચેનાં કામ ગુશેહ-પલાસ કરે છે, એટલે કે તેઓ મરનારને ઘેરથી ઝાદો-મર્ગમાં શખને એક ગોહાનમાં ઉઠાવીને લાવવાનું કામ બજાવે છે, તેથી તેઓથી પણ ખેતીવાડી વગેરે તેમજ ક્રીયાકામોમાં મુદ્દલ ભાગ લઇ શકાતો નથી. ઘેરેઘેરથી આવતા ખાંધ્યાઓ શખને કહી અડકતા નથી પણ ગોહાનના ઢાંઢાઓનેજ પકડીને શખને ઉંચકવામાં ખાંધ મારે છે, તેથી ખાંધ્યાઓ ગાહામખાર વગેરે ક્રીયાઓમાં સામેલ થઇ શકે છે.

હવે આપણે પહેલાં ઝાદો-મર્ગનું મકાન કેવી રીતનું હોય છે અને શા કામમાં આવે છે તે જોઇશું. ધરાનમાં અત્રેની માફક મરનારના ઘેરથી શખને સીધું દોખમે-નરીન કરવામાં આવતું નથી, પણ પહેલાં ઘેરમાં સચકાર કરી પછી ‘ઝાદો-મર્ગ’ નામની એલાહેદી જગાના મકાનમાં (ઝાદો-મર્ગ એટલે જન્મ-મરણની જગ્યા, કારણ કે ધરાનમાં અસલ ખરચાંને જન્મ આપવાની જગ્યા પણ ઝાદો-મર્ગમાં તદ્દન એલાહેદી રાખવામાં આવતી હતી) તેમાં શખને લઇ જવામાં આવે છે કે જ્યાં ગોહસારણની ક્રીયા કરી પછી પાયદસ્ત ત્યાંથીજ કાઢે છે. આ ઝાદો-મર્ગમાં પરોષ એટલે ગોહાન-ખાને (ખાત્રી ગોહાન રાખવાનો ઓરડો) તથા શખ મુકવાનો એલાહેદો ખંડ અને યોગાન, તેમજ ખાનુઓ, ગ્રહસ્થો અને મુખેદો માટે એલાહેદા ખંડો, ઓટલાઓ તથા કમ્પાઉન્ડમાં ળગીયો એમ ગોઠવણો કીધેલી આવાં ‘ઝાદો-મર્ગ’ ચઝ શેહેરમાં તેમજ જુદા જુદા ગામમાં પણ છે,

તેને બે મુખ્ય દરવાજા હોય છે, જેમાં એક દરવાજેથી ઘેરથી લાવેલા શખને અંદર ઓઢો-મર્ગમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. જ્યારે બીજાજ દરવાજેથી શખને બહાર કાઢી દોખમે-નરીન કરવા લાઘ જાય છે.

હવે આપણે મુળ બાબત ઉપર પાછા ફરીશું. પહેલાં બે ગુરોહ-પલાસો સરોશની બાજુ ધરી પરેષિ (ગેહાંન-ખાનેહ) માંથી ખાલી ગેહાંન ઘેરમાં લાઘ આવે છે, અને તેમાં શખને સંભાલથી મુકી બેઠતા ખાંધ્યાઓની મદદથી તેને ઓઢો-મર્ગમાં લાઘ જાય છે. આમ લાઘ જતી વખતે મરનારનો છોકરો અથવા અતલગનો ખેરી તથા એક મુખેદ આતશનાં પાતરાં સાથે આગલ આગલ ચાલે છે, ત્યાર પછી શખ અને તેની પાછલ ચોક્કસ છેટે બીજા મુખેદો તથા ઓળખીતાઓ આ ઓઢો-મર્ગમાં શખ લાઘ જવાની પાયદસ્તમાં પેવંદ ધરીને જાય છે.

ઓઢો-મર્ગમાં દાખલ થવાના દરવાજેથી શખને દાખલ કરી, શખનાં ખંડમાંની ઉંચા ખાસ બનાવેલી પથ્થરની પાવી, જે આસરે છ ફીટ લાંબી ને ત્રણ ફીટ પોહાલી રહે છે, તેની ઉપર શખને મુકે છે, કારણ કે અહીંની માફક છુટી લાઢીઓ એ કામ માટે ઇરાનમાં રાખતા નથી, પણ એક પાવી જેવો લાગ ભોંયની સપાટીથી લગાર ઉંચો બનાવેલો હોય છે. હવે શખની આબુબાબુ કશ પાછો ખેંચી, ગેહાંનને તે ખંડની બાબુના ગેહ સારવાના ખુલ્લાં યોગાનમાં મુકે છે, કે જ્યાં પછી બે ચા વધુ મુખેદો દુરથી મુકરર કરેલી જગાએથી તે ખાલી ગેહાંન તરફ પહેલાં મોંહ કરીને ગેહસારણું માંડે છે, જે વખતે બાબુઓ તથા મરદો તેમજ બીજા મુખેદો પોત પોતીકી જગ્યાએ ખંડો ચા ઓટલાઓ પર બેઠક લે છે. આ વેળા ચોક્કસ રસમ બેવામાં આવે છે તે એકે ભેગી મલેલી મજલેસનાં દરેક બાબુને શુલાબનું પાણી છાંટવામાં આવે છે.

હવે યોગાનમાં મેલેલી ખાલી ગેહાંન પર અરધી ગેહ સરાયા પછી ગાથાના ૩૧ મા હાના ૪ થા ફકરા ‘વનએમા દુજેમ’ સુધી બણી રહ્યા પછી બેઉ મુખેદો પીઠ ફેરવીને ઉભા રહે છે, જે વખતે શખને સગ-દીદ કરાવીને નસેસાલારો અંદરના ખંડમાંથી બહાર લાવી યોગાનમાંની ગેહાંનમાં મુકે છે. ત્યાર બાદ મુખેદો પાછા ફરી તે રવાના માથાં આગલથી બતી તરફ નજર રાખી, ૩૧ મા હાના ૫ મા ફકરાથી આગલ લણે છે અને આખો અહુનવદ ગાથા પુરો કરે છે. આ બાકીનું ગેહ-સારણું લણાય છે તે દરમ્યાન નસેસાલારો અત્રેની માફક ગેહાંન

પર ચઢરો બાંધવાનું કામ શરૂ કરે છે, પણ તે આગમચ એક વધારાની સાવચેતી લે છે, જે નોંધવાજોગ છે. ગોહાંનની ઉપર ૭૨ તારની બહુ જાડી મજબુત નેતરાં જેવી વણેલી કુસ્તી (અધવીઆઓંધહન) લઇને ગોહાંનનાં ખુંટાઓમાંથી સામસામી આરપાર જાલી મીસાલ તેનાં આટાં મારે છે, જેથી પહાડી જગ્યાનું ઘણું ચઢાણ આવે તે વેળા લાશ ગોહાંનમાંથી ઉઠાડાઇને પડી નાહ જાય પણ અંદર ખરોખર ટકી રહે. આવી રીતે વીંટાળ્યા પછીજ ચઢરો ઉપરથી બાંધી લે છે.

હવે ગોહસારણું ગાથા ખતમ થતાં અટકે છે, અને ત્યાર બાદ અત્રેની માફક મરદો એક પછી એક શખને સેજદો કરતા નથી, પણ તેને બદલે ગોહાન જેવી ઉંચકાય છે કે ત્યાં હાજર રહેલા મુખેદો અને મજલેસીઓ ‘નેમસ્ત્યા યા આરમઘતીશ ઇજ્જત્યા’ ત્રણ વખત ભણે છે કે જે વખતે પેલા મુખેદો તેનજ અનબુમનના સર્વે સાહેબો જમીનને જમણો હાથ લગાડી રાખીને નમસ્કાર કરે છે. આ ઠેકાણે પાયદસ્ત શખની સેહેજ સમજણ લેવાની જરૂર છે. પા એટલે પગ+દસ્ત એટલે હાથ. આ બે શખદો ઉપરથી પાયદસ્ત બોલ નીકલ્યો છે. સેજદો કરવાની જે ત્રણ મરતબાની રીત છે, તેમાંથી સૌથી વધુ નમનતાઇ ભરેલી રીત તે કમરમાંથી વાંકા વળીને બેઉ હાથ જમીનને લાગે તેવી રીતે આપણા પોતીકા પગના છેડા સુધી લઇ જઇને નમન કરવાની રીત છે. પછી યથા અહુવેરીઓ (૨) યસ્નેમચ... સ્ત્રઓપહે અબ્યેહે... અપેમ વોહુ (૧) તથા હજંધરેમ અને જસમે અવંધહે મજદ (રામનો ખાસ્ટહેવાળાં આખાં પદ વગર) ભણી જાય છે, જે ભણતાં ભણતાં આખી મજલીસ શખની સાથે ચાલુ મુકે છે.

શખ બાદો—મર્ગના બીજા દરવાજેથી હંમેશાં બહાર નીકલે છે અને તેની પાછલ પાછલ આખી મરદોની મજલીસ બળબેની પેવંદમાં શેહેરના યા ગામનાં ચોક્કસ નાકાં સુધી પાયદસ્તે જાય છે. આ પાયદસ્તની મજલીસમાં ઘણા અતલગનાં ખેરીઓ ગોહાનની આગમચ ચાલે છે, જે રશમ અત્રે જોવામાં આવતી નથી. પછી જે થોડાક મરદો ખુદ દોખમા સુધી જનારા હોય છે, તેઓથી બાકીની મજલીસ છુટી પડી પોતપોતાને ઘેરે વિદાય થાય છે અને બધા હુમામ લે છે. એજ પ્રમાણે સર્વે બાનુઓ પણ બાદો—મર્ગમાંથી પોતાને ઘેરે આવી હુમામ લે છે.

બધા પાયદસ્તે ગયલાઓ (મુખેદો સુધ્ધાં) રસ્તામાં સરોશની બાજ ‘અસ્તવઘતીશ અપહે’ સુધી લે છે, અને પછી ‘નેમસે તે ઇધ ઇરીસ્ત-

નામ ઉરવાંનો યજ્ઞમધ્દે, યાઓ અપઓનાંમ ક્વષયો' એ પદ ત્રણ વખત યા પાંચ, સાતથી તે એકવીસ વખત (યાને કોઇખી એક્રીની સંખ્યામાં) ભણી, પછી યથા અહુ વેરીઓ (૫) ભણે છે. વળી પાછાં ઉપલું પદ ભણી પાછાં યથા ભણે છે, એમ ચાલુ રાખી રવાનને યાદ સહીત નમસ્કાર કરતાં કરતાં રસ્તો કાપે છે, સિવાય કે નસેસાદારો અને ખાંધ્યાઓ જેઓ સુપકીદી પકડીને પેવંદથી મંજલ કાપે છે.

હવે દોખમાના દરવાજાની નજદીક આવી લાગતાં ચોક્કસ છેટે એક આદોમર્ગની પાવીની માફક ખાસ ઉંચી કરેલી પાવી હોય છે. ધરાનમાં દાદગાહ અને સઘડી દોખમાથી ઘણે દુર ખાંધેલી હોય છે તે ધ્યાન રાખવું. હવે ઉપર જણાવેલી બહારની પાવીમાં ગેહાંનને ઉતારે છે અને યથાનો કશ ખેંચી લાશનું મોંહડું ખુલ્લું કરે છે. હીંદુસ્તાનમાં જે પ્રમાણે ગેહાંનને કશ અને પાવી વગરના રસ્તા ઉપર મુકી દેવામાં આવે છે, તેમ ધરાનમાં ખાંધ ઉપરથી કદી ઉતારતા નથી. ઉપલી જગાએ તમામ મજલીસ થોભી જાય છે. હવે પેલાજ બે યા વધુ મુખેદો ત્યાં ઉભા રહીને ખીજી ગેહસારણું પાછું ભણે છે. આપણામાં રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં ખીજી ગેહસારણું કરે છે તેમ કરવાને બદલે ઉપર મુજબ કરે છે. ૩૧ મા હાના ૪ થા ફકરા તુલીક ભણી મુખેદો ઉભા રહી જાય છે, અને મજલીસ છેવટનો સેજદો કરી લે છે કે નસેસાદારો સગદીદ કરાવી ગેહાંનને ઉઠાવી જઈને દોખમાના દરવાજાની છેક ઉપરની સીડી પર લઇ ગોઠવે છે. હવે ધરાનમાં આ બહારની ગેહાંનને અત્રેની માફક દોખમાની અંદર કદીખી લઇ જતા નથી, પણ દોખમાની અંદરના વપરાસ માટે ખાસ એક અલાહેદી ગેહાંન હમેશાં દોખમામાં રાખેલી હોય છે, તેને નસેસાદારો દોખમાના દરવાજા સુધી લાવી, પેલી બહારની ગેહાંનમાંથી શબ ઉંચકીને દોખમાવાલા ગેહાંનમાં મેલીને પછીજ તેને માટેની મુકરર થયેલી અને ધજાયેલી દોખમાની પાવી તરફ લઇ જાય છે.*

દોખમાની અંદર લાશની ઘટતી તરતીબ કર્યા પછી નસેસાદારો જ્યારે બહાર આવે છે, ત્યારે પેલા મુખેદો બાકીનું ગેહસારણું ગાથાના ૩૪ મા હા તુલીક તમામ કરે છે. પછી તમામ મજલેસીઓ પાછા

* જે અહિંયા જોવામાં આવતું નથી.

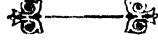
જમીનને પેવંદ કરી 'નંમસ્ત્યા યા આરમઘતીશ ઇન્દ્રિયા' એ પદ ત્રણ વાર પઠી યથા અહુવેરીઓ (૨) યસનેન્દ્રિયા થી સરોષની આજ મુકી નીરંગ લઈ કુશ્તી કરીને ત્યાં નજદીકમાં ગામેગામના ઉતારાનાં જીદાં જીદાં મકાનો હોય છે તેમાં આસાચશ લે છે, અને આધખોરાકી આધને પછી ઘેરે જઈ હુમામ લે છે. ફકત મરનારનાં બે ત્રણ અતલ-ગનાં સગાંઓ તથા ઘેરનાં કોઈ કોઈ ખાનુઓ ત્યાં ઉતારાનાં મથકમાં એક રાત તોડી પાડીને પેલા મુખેદો પાસે શીરો-સીતાળની ક્રીયા સઘડી આગલ કરાવે છે. આ ક્રીયામાં તેઓ મીઠાં તેલને કકડાવીને તેમાં લસન, સરકો, ગુલાબ અને સીતાળ નામનો ખુશ્બોદાર પાળો નાંખે છે અને બહાર હવામાં ખુલ્લી મેલે છે, એવા ખ્યાલથી કે તેની ખુશ્બો ગુજરેલાં રવાનને મલે. વળી મરનારને ઘેરે પણ ત્રણ દિવસ સુધી આ શીરો-સીતાળની ક્રીયા કરવામાં આવે છે તથા પાણીના કળસ્યા પણ ભરી મુકવામાં આવે છે. ઘેરમાં સચકારની જમીન નજ-દીક ત્રણ દિવસ સુધીની ક્રીયાઓ અત્રે કરતાં ઘણી હેરફેર થાય છે. ચેહાઝમ પછી રવાનની જગ્યા આગલથી ચેરાગ, કળસ્યો, ખતી, કુલ ઉંચકી લેવામાં આવે છે, અને સચકારની જગ્યા ઉપર તરો-પાણી ફેંટલાક દિવસો સુધી છાંટવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનના આપણા રેવાજ મુજબ ધરાનમાં સચકારની જગ્યાને દસ યા ચાલીસ દિવસો સુધી એલાહેદી રાખવામાં આવતી નથી. વળી ધરાનમાં નામ સાથનાં દફન કરવામાં આવતા નથી, પણ સાદા ફશસ્ત જેવા દફન કરે છે. પાપરી-મલીદા જેવું કાંઈ નથી પણ તેને બદલે દરેક વખતે 'શીરોગ' (ચપટાં જેવું પણ ખાંડ વગરનું) બનાવવામાં આવે છે અને તેની ચાણી કરવામાં આવે છે અને સગવડ પ્રમાણે સગાંવહાળાંઓમાં તથા ગરીબો વચ્ચે વહેંચવામાં આવે છે. દશમાને દિવસે પણ શીરો-સેતાળની ક્રીયા કરવામાં આવે છે. શીરોગ, ચોખ્ખું પાણી, કુટ-મેવા વીગેરેથી ક્રીયા થાય છે. મુખેદો આફરીનગાંન, સત્તમ, ચજશને વગેરે ભણે છે. ત્યાર પછી સીરોજ (માસીસા)ની ક્રીયા બે દિવસ ઉપર પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. તેત્રીસ ઇંડા, તેત્રીસ શીરોગ, તેત્રીસ નાન એમ સીરોજની ક્રીયામાં લેવામાં આવે છે. પહેલાં સાલે ગાહાખખાર-જશન કરાવે છે. મુકતાદ દશ દિવસ માંડવામાં આવે છે. સરે-સાલ યાને વરસીની ક્રીયા ઘણી મોટી ગણાય છે. તે દિવસે સીરોજની ક્રીયા થવા ઉપરાંત એક નાની જેવી પારટી

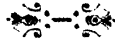
પણ કરવામાં આવે છે. આ પાર્ટીમાં સગાંવહાળાંઓ, હોસ્ત-આસ્નાઓ, અને લાગતાં વળગતાઓને રાત્રે જમવા તેડવામાં આવે છે. નોતરેલાં આસામીઓ સુર્યાસ્ત થતાં આવવા માંડે છે. શરૂઆતમાં અહિં આપવામાં આવે છે. પછીથી મેવો, કુટ, નાન, પનીર વગેરે હાજર કરવામાં આવે છે, જેની સાથે દરખાનો વાઈન અને રમ પણ હોય છે. આ પ્રમાણે નોતરેલાં મહેમાનો લાંબા ટુંકા દિવસ પ્રમાણે બે ત્રણ કલાક બેસી ગામગપાટા કરતા અવારનવાર મજલેસમાં નાના કોપરપ્રાસનાં કાંસ્યામાં ફરતો રમ પી, છેલ્લે પીરસવામાં આવતા ભોજનને પુરતો ઇનસાફ આપી ઘરે વિદાય થાય છે. વરસી બાદ દર વરસે ઉપર મુજબ જ સરે-સાલની ક્રીયા કરવામાં આવે છે.

પ્રકરણ સાતમું.

ગાહામખાર

ગાહામખાર એટલે જીદે જીદે મોસમે તે રહેમાં દાદારે જે વસ્તુઓ ધનસાન માટે પેદા કરી છે, તે માટે તેનો ઉપકાર માનવાના ખાસ પ્રસંગો છે, અને આ પ્રસંગો ઉપર પેદા કરનારે જે તમામ ખલકતની તરેહતરેહની પેદાયશો ખનાવી છે, તેની શુકર શુભરીમાં જશનો, ખંદગીઓ વગેરે ધારમીક ચલવલોથી એ ખાસ દીવસો પસાર કરવાનું ફરમાન છે.

ધરાનમાં ગાહામખારોના હિંગામ ધર્મની નજરે અગત્યનો ભાગ લખે છે. એ દિવસોમાં ઘણાખરે ઘેરે જરથોશ્તીઓ ગાહામખારનું જશન કરાવે છે. ધરાનમાં મેં જોયું તેમ ઘણાખરા જરથોશ્તીઓ પોતાની માલેકીના ખાગો, વજીફાઓ તથા મીલકતો ધર્મમાં આપી હેતા હતા, જેને 'વકફ' કરી કહેવામાં આવે છે. આવી રીતના વકફ કીધેલા ખાગો, વજીફાઓ તથા મીલકતો ઉપર તે આપનાર ધણીના મરણ બાદ કોઈથી પણ દાવો ઉઠાવી શકતો નથી, કારણ કે તે વકફ કરેલી મીરાસ ઉપર મુલ્કાં તથા મુજતહિડોની સહી લેવામાં આવે છે.

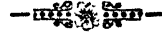
આગલા વખતમાં ધરાની જરથોશ્તીઓ પોતાની મીલકતો વકફમાં આપી જતા હતા, તેનું કારણ એ કે તે વખતે ધરાનમાં એવો એક જીલમી કાયદો હતો કે, જરથોશ્તી કુટુંબમાંથી જો કોઈ શખ્સ કળયે કંકાસ અથવા બીજા અનેક સબબો સર વટલી જઈ મુસલમાન થયો તો, તેની અને તેની ઓલાદ દર ઓલાદને તે આખા કબીલામાંથી જેબી કોઈ શુજરે તે મરનારની તમામ માલ મીલકતો તેના બીજા જરથોશ્તી હકદાર વારેસો હેયાત છતાં તેઓને ખાતેલ કરી તે વટલનાર જરથોશ્તીને (જહીદ-અલ-ધરલામને) અપાવતા. એ કારણસર હાલમાં ઘણાક ખાગો, મીલકતો તથા વજીફાઓ વકફમાં પડેલા છે, જેની આવકમાંથી દર સાલ ગાહામખાર કરી ગરીબોમાં મેવો નાન વગેરે વેહેંચવામાં આવે છે. હવે વખત બદલાયો છે અને આ પ્રમાણે દર વરસે માત્ર ગાહામખારના કામમાં વપરાતી રૂપિયા પચાસ હજાર ઉપરની રકમનો કાંઈ સારો ઉપયોગ થવો જોઈએ.

આવી વકફ કીધેલી મીલકતોની આવકના પ્રમાણમાં ગાહામખારે 'લોક' તથા ગાહામખારે 'નાની' કરવામાં આવે છે. ગાહામખારે લોકમાં જશન પૂરું થયા પછી ભેલસેલ કીધેલો સુકો મેવો જેવો કે સુકા અંજીર, અખરોત, જરદાલુ, ખજૂર, ખદામ, ખેર વગેરે વેહેંચવામાં આવે છે, જ્યારે ગાહામખારે નાનીમાં જશન પછી ૧૦૦ થી તે ૩૦૦૦ વેર નાનો વેહેંચવામાં આવે છે. શહેરમાં એકાદ ગાહામખારે નાની વખતે ઘેરની ખડાર શું જરથોશ્તી કે શું મુસલમાન તથા ચાહુદી મરદો, ઓરતો, છોકરાં તથા છોકરીઓ એકઠાં થાય છે, અને જ્યારે નાન વેહેંચવામાં આવે છે ત્યારે ત્યાં થતી ભચરાકચરી જોધ કોધ પણ સ્વમાન ધરાવતો જરથોશ્તી શરમાયા વગર રહે નહિ. આવી જાતના દેખાવો અટકાવવા સાડું ગંખારખાને નામની જગા ખાંધવામાં આવી છે, કે જ્યાં પરજાત સિવાય જરથોશ્તીઓજ એકઠા થઇ શકે; પણ એ જગાનો લાભ લેવાતો નથી કારણ કે ઘણાખરાઓ પોતાના ઘેરમાંજ ગાહામખાર કરવાનું પસંદ કરે છે. ગાહામખાર કરનાર શખસ પોતાની મરજી પ્રમાણે તે દિવસે પોતાના ઓળખીતાઓને મેહેમાન તરીકે ધજન કરી જુદી જુદી જાતનાં સ્વાદીષ્ટ પકવાનો જમાડે છે, જે વખતે તમામ જાતની કુટ તથા શરાબ પણ હાજર કરવામાં આવે છે.

ગાહામખારના પાંચે દિવસો સ્કુલો ખંધ હોવાથી શીખતા છોકરાઓ પણ ઘેરે ઘેર નાન લેવાને રખડતા જેવામાં આવે છે, અને એ રીતે ઉધરતા ખચ્ચાંઓને આડકત્રી રીતે ખરાબ આદત પાડવામાં આવે છે. દરેક ગાહામખારના પહેલે દિવસે સવારે આતશબેહરામમાં જશન કરવામાં આવે છે, જે વખતે સગળા દસ્તુરે જશનની કીયામાં ભાગ લે છે. એ વખતે બેહદીનો તથા છોકરાઓ પણ હાજર થાય છે, જ્યારે ઓરતો ઉપરની ગેલરી ઉપર ગોડવાઇ જાય છે, અને અવસ્તાના કલામો ભણાય છે. આવી દરેક મજલેસમાં હું આપણી દીનની મોતે-ખરી વિષે રેસાલાઓ વાંચતો હતો.

મારી નમ્ર સુચના એ છે જે ઇરાનની અંદર જે અનીયમીતપણે કઠંગા દેખાવો થાય છે, તેમ નહિ થાય અને મોલા ભરેલી રીતે એ દિવસો ઉજવવામાં આવે એવી રીતની કાંઈ રૂઢી ઢાખલ કરવામાં આવે તો, જે જરથોશ્તી ધર્મનું ખાસ ફરમાન ગાહામખારની ખાખદમાં આવેલું છે તે ફરમાનને વાજખી રીતે અમલમાં મૂકવાથી જરથોશ્તી દીન ઉપરનું ચકીન અને ધારમીક જોશ સદા વધતો રહેશે.

પ્રકરણ આંકમું.

ધરાન દેશની ખેતીવાડી તથા વેપાર વણજ.

ધરાનમાં જમીનના વિસ્તારનાં પ્રમાણમાં વસ્તી ખડુ થોડી છે. પડતલ જગા ઘણી છે જ્યારે રસ્તાઓ તથા આવજાવના માર્ગો થોડા છે. ખેતીવાડીની હાલત પુરાતન જમાનાનીજ ચાલુ છે, જેને આજની વિદ્યાની પંકતી ઉપર મુકતાં ઘણો વખત લાગશે. ખેડુત વર્ગ ગરીબ હાલતમાં છે. હાલમાં દર વરસે મેહેસુલમાં વધારો થાય છે પણ જો ખરાબર તકેદારીથી કામ કરવામાં આવે તો ખેતીની આખાહીમાં ઝડપથી વધારો થાય.

ધરાનમાં એવો કાયદો છે કે જો કોઈ પડતલ જગાને ખેતીવાડી કરી આખાહ બનાવે છે, તો પહેલાં પાંચ વરસ વેર તેની પાસેથી કાંઈ પણ મેહેસુલ લેવામાં આવતી નથી. ત્યાર પછીના પાંચ વરસ વેર સરકાર પેલી આખાહ કીધેલી જગાની ઉપર ઉગેલા અનાજમાંથી માત્ર સાડા ત્રણ ટકા પોને લે છે. ઘઉં, જવ, અથવા ઘાસ સિવાય બીજી ચીજોના બહલામાં પૈસા લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણના દસ વરસ પછી પેલી આખાહ થયેલી જગા ઉપરજો જરૂર જણાય તો માત્ર પાંચ ટકા વેર વધારો થાય છે. હાલમાં ધરાની સરકારે માહમેરાની વસ્તી વધારવા તથા તેની આસપાસની જમીનને આખાહ બનાવવા મફત જમીન આપવા માંડી છે. બાજુમાંજ કાફલ નહી હોવાથી તેના મીઠાં પાણી પંપ મારફતે ખેંચી તથા છેલ્લી શોધના ઓજારોથી ખેતીવાડી કરવામાં આવે તો સારો ફાયદો થઈ શકે, કારણ કે દરિયોબી નજદીક છે.

ખેડુતો ત્રણ પ્રકારના હોય છે :—

- (ક) જમીનના માલિકો જેઓ પોતાનીજ જગા ખેડે છે.
- (ખ) જમીનના માલિકો જેઓ ખેતીકારોને જગા ભાડે આપે છે તેમજ પાણી અને બીયાં પૂરાં પાડે છે, પણ ખેતીકારો પોતે પોતાનાં હથાકારો, ઢાંરો, માણસો તથા નાણાં કામમાં લે છે.
- (ગ) તેઓ કે જેઓ જમીનના માલિકો કનેથી જમીન ભાડે અમુક શરતો કરીને લે છે અને ખેડુતોને નાણાં આપીને કામે લગાડે

છે અને પાકનો કેટલોક ભાગ લે છે.

દક્ષિણની અતી ગરમ હવા તથા ઉત્તરની અતિ ઠંડી હવાને સમઘે તથા હવાના ચાલુ મોટા ફેરફારને સમઘે દુનીયાના ઘણાક દેશો કરતાં ઇરાનમાં ફળ ફળ ધાન્ય વગેરેની પુશ્કળ જાતો હોય છે.

ઉદ્યોગ.

ઇસ્ફહાનમાં કેટલાક સાહસીક મુસલમાનોએ સ્પીનીંગ અને વીવીંગ મીલ ઉભી કરી છે. કારપેત બનાવવાનો ધંધો ખડુ જાનો છે, અને તે ખોરાસાન, કુરદીસ્તાન, કાશાન, યઝ્દ, ફેરમાન તથા ફારસમાં ખને છે. કેટલીક અંગ્રેજ તથા અમેરીકન કંપનીઓએ ફેરમાનમાં કારપેટો બનાવવાનાં કારખાનાં ખોલ્યાં છે, જ્યાં ઇરાની મજૂરો કામ કરે છે. ઇરાની ગાલીચાઓ દુન્યામાં મશહુર છે. યઝ્દ, ફેરમાન તથા ઇસ્ફહાનમાં ઉનનાં 'ફેલ્ટ' પણ ખને છે. ફેરમાનની ઉનની શોલો તથા યઝ્દ અને ખોરાસાનની રેશમની શોલો જાણીતી છે. ફારસમાંથી ગોલાખ હિંદુસ્તાન મોકલવામાં આવે છે. ખુજસતાનમાં આવેલો પેટ્રોલીયમ તેલનો ઉદ્યોગ એંગ્લો-પરશીયન ઓઇલ કંપનીના હાથમાં છે.

ખાણ તથા ખણીજ પદાર્થો.

ઇરાનમાં ખાણ તથા ખણીજ પદાર્થો દુન્યાનાં ખીજાં દેશો કરતાં પુશ્કળ છે. એમ કહેવાય છે કે ઇસ્ફહાન, ફેરમાન તથા માઝનહરાનમાં રૂપાની ખાણ છે. માઝનહરાન તથા કુરદીસ્તાનમાં લોખંડની ખાણ છે અને સારી તથા કાઝરૂનમાં તાંબાની ખાણ છે. ફેરમાન તથા યઝ્દમાં સીસું તથા માઝનહરાનમાં નેફ્થા તેલોના ઝરાઓ છે. આઝરબાઇજાનના પહાડોમાં આરાસ નદીની દક્ષિણ તરફ લોખંડની ખાણ છે. અલબુરઝ પહાડોમાં પણ પુશ્કલ લોખંડ તથા કોલસો છે. ઉર્મીઆની નજદીકમાં પણ લોખંડની તથા કોલસાની ખાણ છે, જ્યારે ખોરાસાનમાં તાંબાની ખાણ છે.

ઇરાનની મુખ્ય પેદાયશો.

ફેરોસીન તેલ, અપ્રીણ, તંબાકુ, રેશમ, રૂ, ઉન, સેત્રાંજ, જાત જાતનાં ચુદર તથા હિંગ, સુકો મેવો, ચોખા, ઘઉં, જવ તથા જાનવરોનાં ચામડા વગેરે છે. આ સઘળી ચીજો નીકાશ થાય છે.

રૂ આખા ઇરાનમાં ઉગી શકે છે તેનાં મુખ્ય મથકો માઝનહરાન, અસ્ત્રાબાદ, ખોરાસાન, ઇસ્ફહાન, કાશાન અને આઝરબાઇજાન છે.

ધરધણ વપરાસને માટે પણ લોકો થોડો થોડો રૂ વાવી, તેનું સુતર કાંતી પોતાનાજ ઘેરમાં હાથના વણવાના સાંચા મારફતે કપડાં બનાવે છે. અહિંયાના રૂનો તાર ખડું નાનો છે, પણ જે સારી જાતનાં ખીયાં, ખાતર તથા હાલની વિદ્યા પ્રમાણેના ઓજારો તથા રીતોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ઇરાન ઘણા સારી જાતનો રૂનો પાક ઉતારી શકે. ખુઝીસ્તાનની હવા સારી છે અને જમીન પણ ફળદ્રુપ છે તથા ત્યાંથી નીકાશ માટે દરિયો નજીક હોવાથી અને કાફન નદીને લીધે પાણી પુષ્કળ મલતું હોવાથી ત્યાં લાંબા તારવાલો રૂ સારા જથ્થામાં ઉગારી શકાય. જે કોઇ ઉમંગી જરથોસ્તી અથવા જરથોસ્તી સંસ્થા અંદરની આ કાફન નદીને પાસે જગા લઇ રૂના ઉપયોગમાં પડે તો તેને ક્ષેત્ર મેલવવાના હરેક સંભવ છે.

અપ્રીણનો વેપાર ઇરાનમાં સૌથી મોટો છે. ઇરાની અપ્રીણ કેરમાન, ઇસ્ફહાન, શીરાઝ, હમાદાન, કેરમાનશાહ વગેરે જગાએ ઉગે છે. ઇરાનનું અપ્રીણ ઘણું વખણાય છે. ઉત્તમ પ્રકારનું અપ્રીણ ઇંગ્લાંડ જાય છે અને ત્યાંથી 'મોરફાઇન'ના આકારમાં અમેરીકા જાય છે. થોડુંક થયું 'લીગ ઓફ નેશનસે' આ વેપાર ઉપર અધી મેલી છે અને મોટે ભાગે સઘળી પ્રજાઓએ તે કબૂલ રાખી છે.

અસલના વખતથી ઇરાની તાંબાકુ તેની સારી વાસ તથા ખીડી તરીકેના વપરાસ માટે જાણીતો છે. હાલમાં તેનો નીકાશ વધુ છે તેથી સરકારી મહેસુલ પણ દર વર્ષ વધતી જાય છે. આગલ કરતાં વધુ ઇરાનીઓ તાંબાકુનો ઉપયોગ કરે છે અને મોટા શહેરોમાં સીગારેટ બનાવવાનાં નાનાં કારખાનાંઓ જેવામાં આવે છે.

પુરાતન કાળથી ઇરાન પોતાનાં રેશમ તથા રેશમી કપડાં માટે જાણીતું હતું, અને ગીલ્લાનના કાચા રેશમ તથા રેશમી ચીજો મોટા જથ્થામાં બનાવવામાં આવતી હતી, પણ હાલમાં આ ધંધો નહિ જેવો થઇ પડ્યો છે. મલબેરી તથા રેશમના કીડાઓ માટે ઇરાનની હવા ખડું સારી છે. હાલમાં ઇરાની રેશમ ફ્રાંસ, ઇટલી, રશીઆ તથા ટર્કી ભણી નીકાશ કરવામાં આવે છે. યજ્ઞમાં હાથે વણવાના સાંચાથી બનાવેલા રેશમી રૂમલો જાણીતા છે.

અસલનાં વખતમાં કાફન નદીની ખીણમાં શેરડીની ખેતી કરવામાં આવતી હતી, પણ હાલમાં તેનું મુખ્ય મથક ગીલ્લાન છે. સાધારણ

રીતે શેરડીમાંથી ખાંડ ઝનાવવામાં આવે છે પણ હાલમાં 'ખીટ'ના મુળીયામાંથી ઝનાવવામાં આવે છે, અને તે માટે ખોરાસાન અગત્યનો માંત છે. તેહેરાનની નજદીક ખાંડ ઝનાવવાનું એક ગંજાવર કારખાનું છે જે હાલમાં ખંધ છે. હાલમાં ધરાની સરકારે રસ્તા તથા રેલ્વે ખાંધવા સાડ૩ દેશમાં આયાત થતી ખાંડ તથા ચાહે ઉપર કરે નાખી સારી આમદાની મેલવી શકે છે.

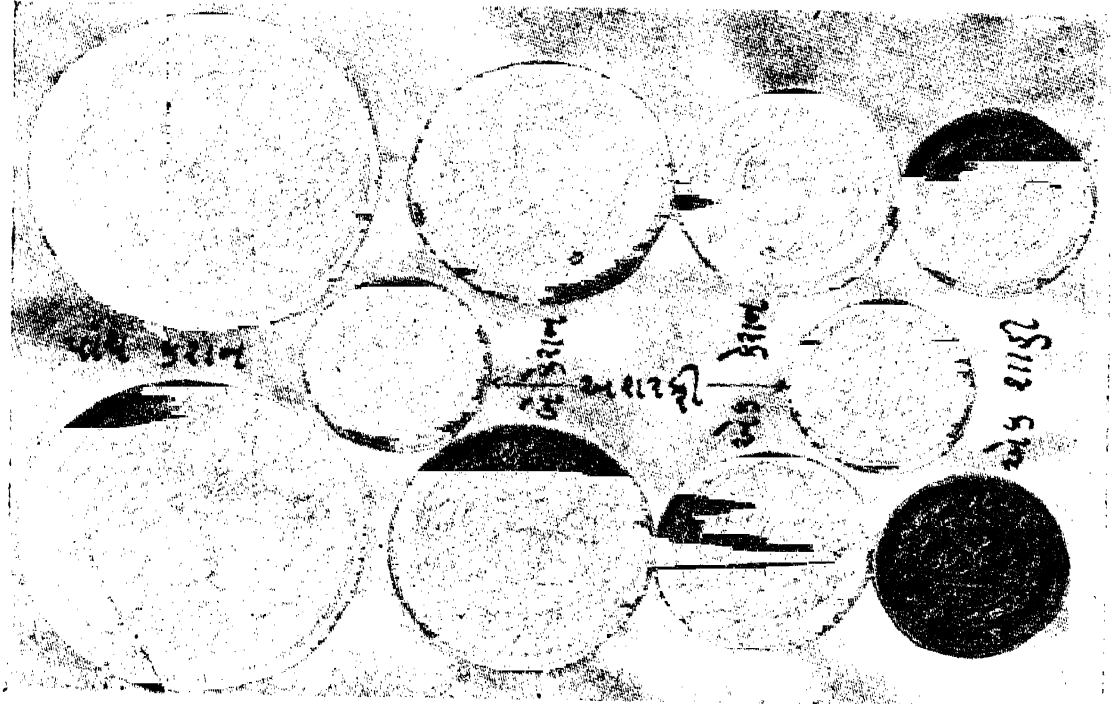
ધરાનનો અનાજ તથા ફળફળાદિ.

ધરાનમાં ઘઉં તથા જવનો પાક પુષ્કળ થાય છે અને લોકોના ઉપયોગ માટે જોઈએ તેથી વધુ હોવાથી તે નિકાશ થાય છે. ચોખાનો પાક લગભગ દરેક માંતમાં થાય છે કારણ કે ધરાનીઓનો તે એક મુખ્ય ખોરાક છે. ધરાનમાંથી નિકાશ થતા ચોખાનો ૫ લાખ ગીલાનમાંથી આવે છે. ટેસ્ટદાર ફળફળાદિ માટે ધરાન વખણાયલું છે, અને ધરાન દેશની આબોહવા તથા જમીન દુન્યાના ખીજાં કોઈ પણ દેશ કરતાં તેને વધારે અનુકુળ હોવાથી ત્યાં મોટા જથામાં ઉગે છે. તરેહવાર જાતની દરાખ પણ પુષ્કળ ઉગે છે, જેમાં શીરાજની દરાખમાંથી ઝનાવેલો વાઇન એક લેઝટદાર પીણા તરીકે વખણાયેલો છે. ખહારની મોસમમાં ખીલેલાં ફુલો આંખને થંડક આપે છે તથા સુગંધ સાથની લેહેકીથી મગજને તાઝગી મલે છે.

ધરાનથી હિંદમાં આવતી ચીજોમાં રૂ, સુકો મેવો, ગોલાખ, રેશમી શાલો, ગાલીચાઓ, હિંગ વગેરે છે, જ્યારે હિંદુસ્તાનમાંથી ધરાનમાં ચાહે, ખાંડ તથા કપડાં જાય છે. દુન્યાના જુદા જુદા દેશોમાં રૂ, રેશમ, ઉન, ચુંદર, સુકો મેવો, અપ્રીણ, 'તેન' કીધેલાં ચામડાં, કારપેટો, તંબાકુ, ઘઉં વગેરે જાય છે, જ્યારે ખહારથી ધરાનમાં ચાહે, ખાંડ, લોખંડની ચીજો, લોખંડના હથિયારો, માચીસ, કાગલ, છરીઓ વગેરે આવે છે.

ધરાનની આર્થિક તથા નાણાં સંબંધી હાલત ઘણી આશાવંત છે. કસતમ આવક પણ સાબુત કદમે હીન પર હીન વધતી જાય છે, જેની સાથે પોસ્ત તથા ટેલીગ્રાફની આવકથી મામલો ઘણોજ ઉત્તેજનક છે. ધરાની સરકારની આમદાની મોટે ભાગે ખેતીની મેહેસુલ છે. આયત અને નિકાશ થતા મલો ઉપરની જગાત, તંબાકુ, અપ્રીણ, ઠાડ ઉપરની મેહેસુલ, તેલની કુંપનીઓ કનેથી મલતી પાઘડીની

રકમો વગેરે સરકારી ખજાનામાં જાય છે, જેમાંથી શાહ તથા સરકારી નોકરોનાં તથા લશ્કરી ખર્ચો થાય છે. હાલની સરકાર ખંધારણપૂર્વક સ્થપાઈ છે, અને દેશમાં સુલેહ સંપન્ન ફેલાઈ છે. હાલના નામદાર શાહાનશાહ રેઝાશાહ પેહેલવીના વખતમાં લશ્કરી ખાતાંએ

یول رایج ایران

Current Persian coins.

ઈરાનનું ચલણી નાણું.

તાયફાઓ વચ્ચેનો વટવાટ તથા તેઓ વચ્ચે થતાં તોફાનો દૂર કરવામાં કાતેલ પગલાં ભર્યાથી નાણાખાતું સારી હાલતમાં છે. હીવસે હીવસે મેહેસુલ વધતી જાય છે, જ્યારે પ્રજાકીય કરજ વટતું જાય છે. અરખાખ કેખુસરૂ શાહરૂખની કારસાજીથી એક સરકારી છાપખાતું ખરપા થયું છે, જેથી કરકસરમાં વધારો થયો છે. મજલીસ પણ પ્રજાની આરથીક ખીલવણી ઉપર ધ્યાન આપે છે. એ પ્રમાણે હાલનું ઈરાન કદમ બે કદમ પોતાની મેહેસુલમાં સુધારો વધારો કરતું જાય છે.

૩૦ એ. સી. મીલ્સપોના મત પ્રમાણે ધરાની સરકારે દેશના સુધારા વધારાને સાફ નીચલા પગલાં ભરવા જોઈએ.

(૧) યોગ્ય રીતે કર સરખી પંકતી ઉપર મેલવો જોઈએ, ઘટતી સરવેઓ કરવી જોઈએ અને કર લેવાની રીતમાં સુધારો થવો જોઈએ.

(૨) હાલકાં ચા બહુ નજીવાં વ્યાજે ખેડુતોને તેઓ કનેધી જમીનગીરી લઈ નાણાં ધીરવાં જોઈએ.

(૩) હાલના રસ્તાઓ સુધારી તથા નવા રસ્તાઓ બનાવી તેઓને ખેતીવાડીના વિસ્તારો સાથે જોડી આપી સસ્તો માર્ગ વેહેવાર ઢાખલ કરવો જોઈએ. કનાલો તથા તલાવો સુધારવાં જોઈએ અને નવા બનાવવાં જોઈએ.

(૪) તીરો તથા ખીજાં જંતુઓનો નાશ કરવા માટે ઘટતાં પગલાં ભરવાં જોઈએ તથા મેલેરીયા અને જનવરોના મરજો દૂર કરવાનાં પગલાં ભરવાં જોઈએ.

(૫) સરકારી ખાતાંઓનો વહીવટ બરાબર થવો જોઈએ.

(૬) ખેતીવાડીની નિશાળો તથા 'મોડેલ ફાર્મો' સ્થાપવાં જોઈએ.

(૭) રૂ, રેશમ તથા તંબાકુ તેમજ ખાવાની ચીજોની ખેતી ખાસ યોજનાઓ ઘડી બહોલાં પ્રમાણમાં કરવી જોઈએ.

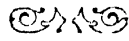
(૮) પરદેશોમાં ધરાનની પેદાયશો વેચવા બહાર ખબરો તથા યોજનાઓ બહાર પાડવી જોઈએ તથા ખુદ ધરાનની કાચી પેદાયશો ધરાનમાંજ વપરાય તે માટે ઉદ્યોગશાળાઓ સ્થાપવી જોઈએ. ધરાનનાં વેપારી લોકો સાચવવા સઘળા પરદેશોમાં ધરાની પ્રતિનિધીઓ મોકલવા જોઈએ.

(૯) હાલને બરના ખેતીના ઓળરો તથા સાંચાઓ ઢાખલ કરવા જોઈએ. ઉંચ પ્રકારનાં ખીચાં જે ધરાની જમીન તથા હવા પાણીને માફક આવે એવા આયાત કરવાં જોઈએ.

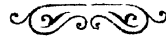
(૧૦) લોકોને ખેતીનું શિક્ષણ લેવા તથા ખેતીના ધંધામાં પડવા ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે ધરાનના જોખમદાર આસામીઓ ધરાનના નાણાં-ખાતાંના માજી એડમીનીસ્ટ્રેટર જેનરલ ડા. મીલ્સપોની સલાહ પ્રમાણે કામ કરશે તો વખત જતાં ધરાન દેશ પોતાની મેહેસુલ વધારી આબાદ થશે.

પ્રકરશુ નવમું.

ધરાન દશને લાયકની ફારસી વાતચીત.

ગુજરાતી.	ફારસી.	ગુજરાતી.	ફારસી.
૧	ચક	૨૬	ખીસ્તો શેઝ
૨	દો	૨૭	ખીસ્તો હફત
૩	સેહ	૨૮	ખીસ્તો હશત
૪	ચહાર	૨૯	ખીસ્તો નોહ
૫	પંજ	૩૦	સી
૬	શેશ	૪૦	ચેહલ
૭	હફત	૫૦	પન્જાહ
૮	હશત	૬૦	શસ્ત
૯	નોહ	૭૦	હફતાહ
૧૦	દહ	૮૦	હશતાહ
૧૧	ચાઅદેહ	૯૦	નવદ
૧૨	દુવાઅદેહ	૧૦૦	સદ
૧૩	સીઅદેહ	૨૦૦	દવીસ્ત
૧૪	ચહારદેહ	૩૦૦	સેહ સદ
૧૫	પાનઅદેહ	૪૦૦	ચહાર સદ
૧૬	શાનઅદેહ	૫૦૦	પાન સદ
૧૭	હફતદેહ	૬૦૦	શેશ સદ
૧૮	હજદેહ	૭૦૦	હફત સદ
૧૯	ગુઅદેહ	૮૦૦	હશત સદ
૨૦	ખીસ્ત	૯૦૦	નોહ સદ
૨૧	ખીસ્તો ચક	૧૦૦૦	હઝાર
૨૨	ખીસ્તો દો	૨૦૦૦	દો હઝાર
૨૩	ખીસ્તો સેહ	૩૦૦૦	સેહ હઝાર
૨૪	ખીસ્તો ચહાર	૪૦૦૦	ચહાર હઝાર
૨૫	ખીસ્તો પંજ	૫૦૦૦	પન્જ હઝાર

ગુજરાતી.

ફારસી.

૬૦૦૦	શેશ હંઝાર
૭૦૦૦	હંફત હંઝાર
૮૦૦૦	હશત હંઝાર
૯૦૦૦	નોહ હંઝાર
૧૦,૦૦૦	દહ હંઝાર
૨૦,૦૦૦	ખીસ્ત હંઝાર
૩૦,૦૦૦	સી હંઝાર
૪૦,૦૦૦	ચેહેલ હંઝાર
૫૦,૦૦૦	પન્જાહ હંઝાર
૬૦,૦૦૦	શસ્ત હંઝાર

ગુજરાતી.

ફારસી.

૭૦,૦૦૦	હંફતાહ હંઝાર
૮૦,૦૦૦	હશતાહ હંઝાર
૯૦,૦૦૦	નવહ હંઝાર
૧૦૦,૦૦૦	સહ હંઝાર
૧,૦૦૦,૦૦૦	ચક મેલ્યુન
૧૦,૦૦૦,૦૦૦	દહ મેલ્યુન
૨,૯૮૦,૭૧૧	દો મેલ્યુનો નોહ
	સદો હશતાહ હંઝાર
	રો હંફત સદો
	ચાઝદેહ.

નીચલા કોહામાં ઇરાનમાં થતાં ફુલ, મેવો, અનાજ તથા તરકારી
વજેરેનાં કેટલાંએક નામો આપવાની મં કોશેશ કીધી છે.

ગુજરાતી.

ફારસી.

ગોલાખ	ગોલે સોખ
ચંપેલી	ગોલે ચાસ
વાયોલેટ	ખનફશેહ
	કુટ
ચેરી	ગીલાસ
પેર	ગોલાખી
કલીંગર	હેન્દવાનેહ
ખરબુચા	ખરબુઝેહ
કાકરી	ખ્યાર ખાલન્ગ
દારમ	અનાર
જરદઆલુ	ઝરદઆલુ
પીચ	શેફતઆલુ
	સુકો મેવો

બદામ	બાદામ
પસતા	પસતેહ
દરાખ	અનજુર
અખરોત	ગેરદુ
ખુલ્લાં ભુરા રંગનું	ફનફુક

ગુજરાતી.

ફારસી.

સફેદ ગુલાખ	નસતરન
કમલનું ફુલ	સુસન
નારસીસસ	નરગેસ

મીવેબત

સેતુર	હટ
સેરદી	નયશેકર
સપરચંદ	સીખ
અનજુર	અનજુર
આલુખાલુ	આલુખાલુ
સંત્રો	નારંગી
મોસંખી	પોરતુકાલ

તન કોલાત

ખોર	સનજેહ
સુકાં અંજુર	અંજુરે ખોશક
ખજુર	ખોરમાએ તર
ખારક	ખોરમાએ ખોશક
જીણી દરાખ	કેશમેશ

ગુજરાતી.	તરકારી ફારસી.	ગુજરાતી.	ફારસી.
સાલીત	કાહુ	વેંગણા	ખાદનજાન
ચોલાઇની લાજી	અસફનાજ	હોલકર	કલમ
સુવાની લાજી	શવીઝ	કોખીચ	કલમે પીચ
કોથમીર	ગશનીઝ	પપેતા	સીબે ઝમીની
હોઢી	કંદુ	સલગમ	શલગમ
કુદનો	નઅનાઅ	ખીટ	ચોકનદર
મુરો	ટારોઅચેહ	લીંજી	લીસુ
કાંદો	પીચાઝ	લસન	સીર
મરચાં	ફેલફેલે હેન્દી	ધાના	ઝીરેહ
લીંદો	ખુમ્ચા	સરકો	સરકે
ટાંખોટા	ખાદનજાને ફરંગી અનાજ	ગાજર	ઝરદક
તાજી ચોરી	ખાકલા	હુખુખાત	
ઘઉં	ગનદુમ	સુકી ચોરી	હુખ્યા
ચોખા	ખરજ	ચના	નખુદ
જવ	જવ	મકાઈ	ઝોરરત
મસુર	અદસ	તલ	કોનજેદ
મગ	માશ	એરંડયું	રોગને ખીડનજીર
	આ નીચલી ચીજો	તલનું તેલ	રોગને શીરે
આમલી	તમ્ર	ઇરાનમાં ઉગતી નથી.	
સુકું કોપરું	નારજીલ	મરી	ફેલફેલે સીયાહ
આદુ	ઝનજખીલ	તજ	દારચોની
અરદ	ઝરદચુબે	એલચી	હેલ

રસ્તે મલતાં થતી વાતચીત.

ગુજરાતી.	ફારસી.
૧. મુસલીમોને સલામ કરતી વખતે.	સલામુન અલૈકુમ.
૨. મુસલીમોને સલામનો જવાબ આપતી વખતે.	અલૈકુમ ઉસ્સલામ.
૩. જરથોશ્તીઓમાં સવારે સલામ કરતી વખતે.	સોગ-હુ બે ખૈર.

ગુજરાતી.

૪. જરથોશ્તીઓમાં યથોરના બાર
વાગાથી તે સુરજ અસ્ત પામે
ત્યાં વેર સલામ કરતી વખતે.
૫. „ સુરજ અસ્ત પામ્યા પછી.
૬. તમે કેમ છો ? (જો મોટો માણસ
હોય તો.)
૭. „ (જો એક સરખા હોય તો.)
૮. સારી કાની છું. (ધસલામી
જવાબ આપશે.)
૯. સારી કાની છું. (જરથોશ્તી
જવાબ આપશે.)
૧૦. જરા નાખુશ છું.
૧૧. મને તાપ આવે છે.
૧૨. તમારો મોટો ઉપકાર થયો.
૧૩. તમારું નામ શું ?
- „ (જો મોટો માણસ હોય તો.)
૧૪. મારું નામ માણેક છે.
૧૫. શું તમે મને ઓળખતા નથી ?
૧૬. કેમ ક્યાં જાવો છો ?
૧૭. હું બજારમાં જાવું છું.
૧૮. માફ કરજો, મને ઉતાવળ છે.
૧૯. તમે કોણ છો ?
૨૦. તમારા સગાવહાલાઓ કેમ છે ?
૨૧. સાહેબ મેહેરબાન.
૨૨. (ત્યારે સામે વાલો જવાબ આપે.)

ઘેરની મુલાકાતે જતાં થતી વાતચીત.

૨૩. હું તમને જોયાથી ઘણો ખુશાળ
છું.

ફારસી.

- રૂઝગાર નયક (નીક અસ્ત.)
- શબ્દો ખેર.
- અહવાલે શરીફ ચે તૌર અસ્ત ?
- અહવાલે શુમા ચે તૌર અસ્ત ?
- અલહમદોલીલ્લાહ.
- શુકે ખુદા (અથવા) સેપાસે અહુરમઝદ.
- હાલતે મન ખુબ નીસ્ત.
- તબ બે મન આરેઝ શુદે અસ્ત.
- ખચલી મમનુન હસ્તમ (અથવા)
લોતફે શુમા ઝીયાદ.
- એસ્મે શુમા ચીસ્ત ? (અથવા) એસ્મે
જનાબે આલી ચીસ્ત ?
- એસ્મે હઝરતે આલી ચીસ્ત ?
- એસ્મે બંદે માનેક અસ્ત.
- આયા શુમા મરા નમીશનાસીદ ?
- કુજ મીરવીદ ?
- મન બેખાઝાર મીરવમ.
- બેખખશીદ, મન તઅજીલ દારમ.
- શુમા કીસતીદ ?
- ખીશો કોમે શુમા ખુબ હસ્તન્દ ?
- ખુદા હાફેઝ.
- ખુદા હાફેઝે શુમા.

બંદે અઝ ઝીયારતે ફીદારે શુમા
ખુશવકત શુદેઅમ.

ગુજરાતી.

૨૪. મુંઝવણની કાંઈ નવી ખબર ?
 ૨૫. કંઈ નહિ.
 ૨૬. અહિં આવ્યાને કેટલા દિવસ થયાં ?
 ૨૭. અહિંયા ખાર દિવસ થયાં હું આવ્યો છું.
 ૨૮. અહિંના હવા પાણી કેમ લાગેય ?
 ૨૯. હવા ઘણીજ સરસ છે અને પાણી ખી જરપત છે.
 ૩૦. તમને મોટરમાં બહુજ થાક લાગી હશે.
 ૩૧. શું કરયે, ખીજે ઉપાય નહિ.
 ૩૨. રસ્તામાં ઘણીજ અડચણ પડી.
 ૩૩. હવે જવાની રજા આપશે ?
 ૩૪. ,, (જે મોટો માણસ હોય તે ઉઠવાની અગાઉ પુછવું.)
 ૩૫. શું કરવા ઉતાવલ કરો છો ?
 ૩૬. તમારે ગમે તો જાવો.
 ૩૭. મહેમાન જતી વખતે બોલેય કે, મેં ઘણી ઝેહમત આપી.
 ૩૮. મેજખાન તેનો જવાબ આપેય કે, ભલે પધારયા, એનશાલ્લા, પાછા ઝડપથી પધારજે.
 ૩૯. ત્યારે મહેમાન બોલેય, તમારી મેહરબાની થય.
 ૪૦. પછી મહેમાન જતી વખતે સાહેબજી કરે છે.
 ૪૧. તેનો મીજખાન જવાબ આપે છે.

ફારસી.

- ખબરે તાઝેય અઝ ઝ-મખધ દારીદ ?
 ખૈર, કાબેલે અરઝ ચીઝી નદારમ.
 ચન્દ રૂઝ અસ્ત કે ઇનજા હસ્તીદ ?
 દુવાઝદેહ રૂઝ મીશુઝરદ કે મન ઇનજા હસ્તમ.
 આબો હવાયે ઇનજા ચેહ તૌર અસ્ત ?
 હવા ખૈલી ખુબ અસ્ત, વ આખ ગવારા અસ્ત.
 વકતી કે શુમા બા ઓટોમોબીલ મુસાફરત મીકરદીદ, શાયદ ખસ્તેહ શુદે બારીદ.
 ચે કુનમ દીગર ચારેય નખુદ.
 દર રાહ બરાયે મન ખુશ નશુઝરત.
 એનજેયે મુરખખસી મીદેહીદ ?
 મુરખખસ મીફરમાયદ ?
 બે ઇન ઝુદી તશરીફ મબરીદ.
 એખત્યાર દારીદ (અથવા) મોખ-તારીદ.
 ખૈલી ઝહમત દાદમ.
 ખૈલી ખુશ આમદીદ, એનશાલ્લાહ, ઝુદ બારે દીગર તશરીફ બેચાવરીદ.
 મરહમતે શુમા ઝીયાદ.
 ખુદા હાફેઝ.
 ખુદા હાફેઝે શુમા.

મોટરમાં મુસાફરી કરતી વખતે થતી વાતચીત.

ગુજરાતી.

૪૨. હંમેશા શોફરો લુચ્ચા હોય છે,
અને તેઓ પરદેશીઓને ઠગે છે.
૪૩. અમુને એક ગાઇડ જોઇએય.
૪૪. તું આ રસ્તો જાને છે?
૪૫. બુશાયરથી શીરાઝ વેરનું મોટરનું ભાડું કેટલું થાય છે?
૪૬. પહાડો ઉપર ચઢતી વખતે
અમો મોટરને હડસેલવાના નથી,
અથવા ઉતરીને પહાડો ચઢીશું
નહિ.
૪૭. કાંય નહિ કુલીઓ ભાડે કરતો?
૪૮. તારી મોટર આંચકા કાંય મારેય?
૪૯. એટલા મોડા કેમ આવ્યા?
૫૦. મારી મોટરના ટાયરને પંકચર
પડ્યું.
૫૧. જરા મોટર ઉભી રાખ.
૫૨. તારી પાસે જેબી કાંઈ ખાવાનું
હોય તે લાવ.
૫૩. મારી પાસે નાન, છાસ તથા
મરઘીના ઇંડા છે.
૫૪. કેટલા પૈસા થયા?
૫૫. તમે છેટરાયા.
૫૬. પેલી કેરેવનસરા ક્યાં આવશે?
૫૭. એક કપ ચા લાવ.

ફારસી.

- શુફરહા મુતકલ્લેખ મીખાશંદ વ
ખારેજહારા હમીશેહ ગલ્લ મીઝનન્દ.
ખલદચી રા લાઝેમ દારીમ.
- આયા શુમા ઇન રાહ ખલદ હસ્તીદ ?
કેરાયેયે ચક ઓટોમોબીલ અઝ
બુશેહર તા બે શીરાઝ ચન્દ અસ્ત ?
વકતી કે ઓટોમોબીલ બેકુહ ખાલા
મીરવદ, મા પચાદે નમીશવીમ,
વ ઓટોમોબીલ રા ખાલા નમી
કશીમ (અથવા) બે ઓટોમો-
બીલ ઝુર નમી દેહીમ.
- હમ્માલહારા ચેરા ખા ખુદ નેગાહ
નમીદારીદ ? (અથવા) હમ્માલ-
હારા ચેરા હમરાહ નમી આવરીદ ?
ચેરા ઓટોમોબીલ શુમા તકાન
મીદેહદ ?
ચેરા દાર આમદીદ ?
રેઝીને ઓટોમોબીલે મન સુરાખ
શુદે બુદ.
કદરી ઓટોમોબીલ રા નેગાહ દાર.
હરચેહ અઝ બરાયે ખોરદની અસ્ત
બેચાવરીદ.
મન નાનો, દુગો, તોખમે મોર્ગ
દારમ.
ચન્દ ખાયદ બેદેહમ ?
શુમા ગૂલ ખોરદીદ.
કય બે આન કારવાનસરા મીર-
સીમ ?
ચક ફનજાને ચાઇ બેચાર.

ગુજરાતી.

૫૮. મોટરને વાસ્તે પૂરતું પેટરોલ છે કે ?
 ૫૯. રસ્તો રેતીવાલો છે કે ?
 ૬૦. ઇરાનની મુસાફરીમાં પાણીની ખાટલી તથા ગલાસ હંમેશા સાથે રાખવું.

ઘેરની સાધારણ વાતચીત.

૬૧. મારે વાસ્તે ગલાસ ભરીને પીવાનું પાણી લાવજો.
 ૬૨. મને નાહવાનું ગરમ પાણી જોઈએ.
 ૬૩. પાણીનો નલ ક્યાં છે ?
 ૬૪. મને પાણીનું વાસન જોઈએ.
 ૬૫. મને મોઢું ધોવાનું છે.
 ૬૬. હોજનું પાણી મુઢલે વાપડવું નહિ.
 ૬૭. પીસાળ કરવાની જગા ક્યાં છે ?
 ૬૮. મને હાજતે જવું છે.
 ૬૯. તમને જે જોઈએ તે માંગજો.
 ૭૦. મને કબત, તેબલ, ખુરસી, બાજત, પેતી તથા ખાલદી જોઈએ.
 ૭૧. રાતને સાફ પીવાના પાણીનું વાસન અને બતી મારા ઓરઠામાં જોઈએ.
 ૭૨. મને મેવો ખાવાનો બહુ શોખ છે.

ફારસી.

- આયા બેકદરે કાફી બેનઝીન બરાયે ઓટામોબીલ દારીદ ?
 આયા રાહ રીગઝાર અસ્ત ?
 દર મુસાફરતે ઇરાન ચક બોટરે આબ વ ચક ગીલાસ લાઝેમ અસ્ત બા ખુદ બેબરીદ.

- ચક ગીલાસ આબે બોરદની બરાયે મન બેચાવરીદ.
 આબે ગરમ બરાયે હમ્મામ લાઝેમ દારમ.
 રીરે આબ કુજા અસ્ત ?
 ચક આફતાબેહે આબ મીખાહમ. મન મીખાહમ સૂરતમરા બેશુયમ (અથવા) બેશુરમ.
 આબે હોઝ નબાયદ અસ્તેઅમાલ કર્દ.
 ઝહરાબગાહ કુજા અસ્ત ?
 મન મીખાહમ બેકેનારે આબ બેરવમ.
 હર ચે લાઝેમ અસ્ત અઝ મન બે ખાહીદ.
 મન કબાત, મીઝ, સનદલી, નીમ-તખ્ત, સનદુક વ સતલ મીખાહમ.
 અઝ બરાયે શબ ચક ઝરફે આબ વ ચક ચેરાગ દર ઉતાકે મન લાઝેમ અસ્ત.
 મન મોવેજત રા ખેલી દુસ્ત મીદા-રમ.

ગુજરાતી.

૭૩. બજારમાં હાલ કઈ તરકારી મલેય ?
૭૪. મને એક કાગલ, પેનસીલ અને એનવેલપ આપજો.
૭૫. કાગલ લખવાને સાઈ સ્ટીલપેન કયાં છે ?
૭૬. ખડીયામાં સાહી છે કે ?
૭૭. આ ચોપડીને કેટલાં પાના છે ?
૭૮. આ મેગેઝીન દર મહીને બહાર પડે છે.
૭૯. તમારે ત્યાં દરરોજ ન્યુઝપેપર આવે છે ?
૮૦. પોસ્ટ ઓફીસ કયાં છે ?
૮૧. નઝદીક છે કે દુર ?
૮૨. આ કાગલને કેટલાની ટીકીટ લાગશે ?
૮૩. મહેરબાની કરીને આ કાગલ ટપાલમાં નાંખશો ?
૮૪. મારું પારસલ આવ્યું કે ?
૮૫. હજામ આવ્યો કે ?
૮૬. એ દાઢી બોરવાનું શું લે છે ?
૮૭. એ માથાના બાલ કાપવાનું શું લે છે ?
૮૮. હજામને ઝડપથી બોલાવો.
૮૯. ઘોભી આવ્યો કે ?
૯૦. મારા કપડાં ઘોવાડવાના છે.

ફારસી.

- દર બાજાર ચેહ રકમ સબઝી પચવા મીશવદ.
- ચક કાગઝ, ચક કલમ, વ ચક પાકેટ બે મન બેહેલીદ.
- કલમે ફલાદ કુળ અસ્ત કે કાગઝ બેનવીસમ ?
- આયા દવાત મુરકબ દારદ ?
- ઇન કેતાબ ચન્દ સફૂહે દારદ ?
- ઇન મજલેહ માહાનેહ તબ-અ મીશવદ.
- આયા હર રૂઝ રૂઝનામેહ બરાયે તાન મીઆયદ ?
- પોસ્ટબાને કુળ અસ્ત ?
- આયા આન નઝદીક અસ્ત ચા દુર અસ્ત ?
- ઇન પાકેટ ચે કદર તમ લાઝેમ દારદ ?
- લોત્કૂન ઇન કાગઝ રા બે સનદુકે પોસ્ટ બેચનદાઝીદ.
- અસ્તહે પુસ્તીએ મન આમદેહ અસ્ત ?
- આયા દલ્લાક હાઝેર અસ્ત ?
- બરાયે રીશ તરાસીદન ચન્દ મીગીરદ ?
- બરાયે શુ ચીદન ચન્દ મીગીરદ ?
- દલ્લાક રા ઝુદટર બેચાવરીદ.
- આયા રખતશુરી (અથવા રખતશુઇ) હાઝેર અસ્ત ?
- મન મીખાહમ રખતહાયમ રા બેશુયમ.

ગુજરાતી.

૯૧. સદરા, ખઠીયાન, કોટ, પાટલુન
વગેરે ઘોવા આપવાના છે.
૯૨. માઈ ખીછાનું કયાં છે ?
૯૩. મને એક તકીયો જોઈએ.
૯૪. પેલી તરાઈ લાવો.
૯૫. ચાદર પાંથરો.
૯૬. એક ચોટવાનું આપજો.
૯૭. મારી ટોપી કયાં છે ?
૯૮. મારો હેન્ડ બેગ કયાં છે ?
૯૯. સામાન ખરાખર સંભાલી લેજો.
૧૦૦. મારી એક પેટી ચોરાઈ.
૧૦૧. સીપાઈને બોલાવો.
૧૦૨. નકામી મારામારી કાંય કરોય ?
૧૦૩. તમારી પાસે કાંડી (સલગા-
વવાની) છે કે ?
૧૦૪. આ ખતીનો કાકરો ખરાખર
નથી.
૧૦૫. એને ગાલ હેતા ના.
૧૦૬. એના પૈસા આપી દેવો.
૧૦૭. પાસપોર્ટ હંમેશા સાથે ગજ-
વામાં રાખજો.
૧૦૮. મને એક ખાટલી ગાસલેટ
જોઈએ.

દિવસો તથા મોસમનાં નામો.

૧૦૯. આજે કયો દિવસ !
૧૧૦ આજે શુકરવાર છે.
૧૧૧ ચાહુદીઓ શનીવારનો દિવસ
પાલે છે.
૧૧૨ આતવારે છૂટી છે.
૧૧૩ સોમવારે હું ખહાર જવાને છું.

ફારસી.

- સદરેહ, જલીતકેહ, કોટ, શલવાર
વગધરે રા ખાયદ બે રખતશુધ બેદેહમ.
રખતેખાબે મન કુળા અસ્ત ?
મન મુતક્રાઈ લાઝેમ દારમ.
આન દોશક રા બેચાવર.
ચાદર રૂંધે આન બેચનદાઝીદ.
ચીઝી બેદેહીદ કે ખુદ રા બેપુશાનમ.
કોલાહે મન કુળા અસ્ત ?
કીફે દસ્તીએ મન કુળા અસ્ત ?
અસખાબે તાન રા તવજ્જોહ કુનીદ.
મન સનદુકે ખુદ રા શુમ કરદમ.
આઝાન રા સેદા કુન.
ચેરા મુરાફેહ મીકુનીદ ?
આયા શુમા કેખરીત દારીદ ?
ફતીલેએ ઇન ચેરાગ દરોસ્ત નીસ્ત.
બે ઉ ફોહશ નદેહીદ.
પુલે આન શખ્સ રા બેદેહીદ.
હંમીશેહ તઝકરેએ ખુદ રા દર જીબ
નેગાહ દારીદ.
મન ચક રીશેએ રોગને નફત
મીખાહમ.

- એમરૂઝ ચેહ રૂઝીસ્ત ?
એમરૂઝ રૂઝે જીમ્મે અસ્ત.
ચહુદ રૂઝે શમબેહ રા ખુઝારગ
મીપેનદારન્દ.
રૂઝે ચક શમબેહ તઅતીલ અસ્ત.
મન બે રૂઝેદોશમબેહ ખીરૂન મીરવમ.

ગુજરાતી.

૧૧૪. પાછો હું મંગલવારે આવીશ.
 ૧૧૫. બુધવારે મને તમારું કાગલ મળ્યું.
 ૧૧૬. દર ત્રિસપ્તવારની રાત્રે હું મુદ્દલે
 ખાતો નથી.
 ૧૧૭. ધરાનમાં કેટલી મોસમ છે?
 ૧૧૮. તારીખ ૨૧ માં માર્ચ નવરૂઝે
 જમશીદીથી ત્રણ મહીના
 બહારની મોસમ ચાલે છે.
 ૧૧૯. ત્યાર પછીના દર ત્રણ ત્રણ
 મહીને ગરમીની મોસમ, પાન-
 ખર રૂઠ તથા છેલ્લે ઠંડીની
 મોસમ આવે છે.
 ૧૨૦. ઠંડીમાં લોકો ઓરડામાં કોલ-
 સાની સગડી સલગાવે છે.
 ૧૨૧. મને કોલસા ભેંધ્યે છે.
 ૧૨૨. ગઈ કાલે તમે ક્યાં હતાં ?
 ૧૨૩. પરમ દહાડે હું બહાર ગયો
 હતો.
 ૧૨૪. આવતી કાલે મને મલજે.
 ૧૨૫. આવતી પરમ દહાડે હું ધરાન
 જઈશ.

વખત વિષે

૧૨૬. હું સવારે સુરજ ઉગવાની એક
 કલાક અગાઉ મોટર લાવજે.
 ૧૨૭. આપણે સુરજ ઉગ્યા પછી બે
 કલાકે ઉપડીશું.
 ૧૨૮. બરાબર બાર વાગે આપણે
 પહાડને મથાલે પૂગીશું.

ફારસી.

- મન બે રૂઝે સે શમબેહ મુરાજેઅત
 મીકુનમ.
 રકીમેએ શુમા રૂઝે ચહાર શમબેહ
 વાસેલ શુદ.
 મન શબહાએ પન્જ શમબેહ અબ-
 દન શામ નમી ખોરમ.
 ધરાન ચન્દ ફસ્લ દારદ?
 અબ ખીસ્તો ચકુમે માર્ચ કે
 નવરૂઝે જમશીદી અસ્ત એલા
 સે માહ બહાર મહસુબ મીશવદ.
 બઅદ અબ ઇન હર સે માહ તાબે-
 સતાન વ પાઇબ વ ઝમેસતાન
 મીખાશદ.

- દર ઝમેસતાન મરદુમ બોખારી દર
 ઉતાકે શાન મીગુબારન્દ.
 મન ઝોગાલ મીખાહમ.
 હીરૂઝ કુબા બુદીદ ?
 પરીરૂઝ મન ખીરૂન રફતેહ બુદમ.

- ફરદા મરા મુલાકાત કુન.
 પસફરદા મન બે ધરાન મીરવમ.

વાતચીત.

- ઓટોમોબીલ રા ચક સાઅત કબલ
 અબ તોલુયે આફતાબ બેચાવરીદ.
 મા હો સાઅત બઅદ અબ તોલુયે
 આફતાબ હરકટ મીકુનીમ.
 સાઅતે દુવાઝદેહ મા સરે કુહ
 મીરસીમ.

ગુજરાતી.

૧૨૯. અમોએ બે વાગે કેરેવનસરામાં
ખપોરનું ખાધું.

૧૩૦. સુરજ અસ્ત પામ્યા પછી અરધે
કલાકે અંધારું થાય છે.

૧૩૧. ફેટલા વાળ્યા ?

૧૩૨. અગ્યાર ને પાંચ થઈ છે.

૧૩૩. હું સવા અગ્યાર વાગતે મલીશ.

૧૩૪. સાદા અગ્યાર થયા છે.

૧૩૫. પોનાબાર થયા છે.

૧૩૬. ખારમાં પાંચ ઓછીએ હું
તમને મલીશ.

૧૩૭. તે ખાર વાગે ખપોરનું જમે છે.

૧૩૮. તેઓ એક વાગે ચા પીયે છે.

૧૩૯. ધરાનનો રસ્તો તદનજ સહી-
સલામત છે.

૧૪૦. કારણ કે જગેજગ ચોકીખાનો
રાખેલા છે.

૧૪૧. કેમ હોસ્ત! હું ફારસી ભાષા
જાણેય કે?

૧૪૨. નહિં, હું નથી જાનતો.

૧૪૩. ત્યારે હું ધરાન ધરાન શાનો
કરેય?

૧૪૪. ફારસી ભાષા જાન્યા વગર
ધરાન જવું ફેાકટ છે.

૧૪૫. કાંય નહિ ફારસી શીખ્યો ?

ફારસી.

દર કારવાનસરા મા હો સાઅત
ખઅદ અઝ ઝોહર નોહાર ખોરદીમ
નીમ સાઅત ખઅદ અઝ ગરૂખ
તારીક મીશવદ.

સાઅતે ચન્દ અસ્ત ? ચે વકત
અસ્ત ?

યાઝદેહો પન્જ દકીકેહ અસ્ત.

મન સાઅતે યાઝદેહો રોઝ-અ
શુમારા મુલાકાત મીકુનમ.

સાઅતે યાઝદેહો નીમ અસ્ત.

સાઅતે દુવાઝદેહ રોઝ-અ કમ અસ્ત.
મન સાઅતે દુવાઝદેહ પન્જ દકી-
કેહ કમ શુમારા મીખીનમ.

ઉ નોહારશ રા સાઅતે દુવાઝદેહ
મીખોરદ.

આનહા ચાઇ રા સાઅતે ચક ખઅદ
અઝ ઝોહર મીખોરન્દ.

રાહે ધરાન ખેખુખી અમન અસ્ત.

ઝીરાકે હમેજા અમનીયે મીખાશન્દ.

ખુખ, હસ્તે અઝીઝમ! આયા
શુમા ઝખાને ફારસી મીદાનીદ ?
નહ ખૈર, મન અઝ ઝખાને ફારસી
ખલદ નીસ્તમ.

પસ ચેરા ઇન કદર બે ધરાન દેલ-
ખસ્તગી દારીદ ?

અગર ફારસી નદાનીદ ધરાન રફ-
તન ફાયદેઇ નદારદ.

ચેરા ઝખાને ફારસી નયામુખતીદ?

ગુજરાતી.

૧૪૬. મારા બાવાજીએ યરોપ મોક-
લવાના હવાઇ ખ્યાલોથી દોર-
વાઇ જઇને, મને બીજી ભાષા
તરીકે ફ્રેન્ચ શીખવા કહી.
૧૪૭. હવે જ્યારે હું સમજતો થયોય,
ત્યારે મને બહુ લાગેય કે, કાંય
નહિ મને ફારસી જેવી મીઠી
ઝબાન શીખવા દીધી?
૧૪૮. એમાં મારો તે શું વાંક!
૧૪૯. તમે નસીબવાલા, કે તમારા
નેકનામ દુરઅંદેશ પીતાજીએ
તમો બધા ભાઇઓને ફારસી
ભાષા શીખવા દીધી.
૧૫૦. ખુદા એવણને શાંતી બક્ષ !

ફારસી.

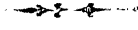
- પેદરમ ખ્યાલે વાહી દાશ્ત કે મરા
બે ઓરૂપા બેફરેસતદ, બેમન
ગોફત કે બરાયે ઝબાને કુવ્વમ,
ફાન્સે રા એન્તેખાબ કુનમ.
હાલા કે મન મીફહમમ ખેલી
ગોસ્સેહ મીખોરમ, બરાયે ઇન
કે ઉ નગુઝાશ્ત મન ઝબાને
શીરીની મેસલે ફારસી બેયામુઝમ.
હીચ તકસીરે ખુદમ નીસ્ત!
- શુમા ખુશખખ્ત હસ્તીદ કે પેદરે
દાનાએ તાન શુમા બેરાદરાન
રા ફારસી ચાદ દાદ.
- ખુદાયશ બે યામોરઝાદ!

પ્રકરણ દસમું.

(કચસરે-હિન્દ તા૦ ૨૯-૧૧-૨૭, તા૦ ૪-૧૨-૨૭,
તા૦ ૧૧-૧૨-૨૭ તથા તા૦ ૧૮-૧૨-૨૭ ના
લખાણા મુજબ)

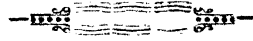
ધરાન ઉપર મી૦ માણેક મુલ્લાનું ભાષણ.

પોતાના બે વરસના લાંબા વસવાટમાં તેવણનું
અવલોકન અને અનુભવ.

ઉધરતી જરથોશ્તી આલમમાં ધર્મ જાગ્રતીની માટી જર-હાદોખ્તે
શાપુર નામની ધરાની બાનુની કીમતી સેવા-મી૦ મુલ્લાએ
પોતે ધરાનમાં રહીને શું શું બજાવ્યું ?

ધરાનના સવાલના જાણીતા ઉત્સાહી અને પારસી મીશનરી મી૦
માણેકશાહ ફરદુનજી મુલ્લા, જેણે જરથોશ્તી ધર્મને લગતા પોતાના
મીશનને કાર્યસાધક બનાવવા માટે ધરાન મધે ચઝઃ શહેરમાં બે વર-
સનો લાંબા વસવાટ કરી રહ્યા હતા, તે વેળા તેવણે જે વીગતો અને
ખબરો ભેગી કરી હતી, તે રવીવાર તારીખ ૨૧ મી નવેમ્બર
૧૯૨૭ ને દીને રથેસ્તાર મંડળ મારફતે સર કાવસજી જહાંગીર હોલમાં
સમશુદ્ધ ઓલમા એરવદ ડા૦ જીવનજી મોદીના પ્રમુખપણા હેઠળ
મળેલા મેળાવડા સનમુખ રજી કરી હતી. આ વીગતો હોંદુસ્તાનના
જરથોશ્તીઓની વાકેદારી અને રાહબરી માટે ઉપયોગી અને મનન કરવા
લાયક છે. મી૦ માણેક મુલ્લા, જે લાંબા અરસામાં ત્યાંના જરથોશ્તીઓ
વગેરેના ખાસોઆમના અંગત સમાગમમાં ચાલુ રહ્યા હતા, તે અર-
સામાં જુદાં જુદાં જરથોશ્તી ખાતાનું અવલોકન કરી શક્યા હતા.
મી૦ મુલ્લા થોડુંક થયું મુંબઈ મધે પાછા ફર્યા છે અને પોતાના
અંગત અનુભવ અને અવલોકનને લગતી સર્વે સ્વતંત્ર વીગતો તેવણે
ખાસ ભાષણ મારફતે રજી કરી છે. મી૦ મુલ્લાનું આ ભાષણ ખારી-

કીથી વાંચવાને ધરાન માટે હીત ધરાવતા દરેક જરથોશ્તી નર નારીને અમે મજબુત ભલામણ કર્યે છીએ.

શરૂઆતમાં ડા૦ જીવનજી મોહીએ ભાષણકર્તાની ઓળખાણ કરાવતાં જણાવ્યું કે મી૦ મુલ્લાં હાલમાં તાજાં ધરાનથી આવેલા છે અને એવણના આજના ભાષણથી આપણને ઘણું જાણવાનું મળશે. એવણે આજ હાલના પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અગાઉ ઘણીકવાર ભાષણો કીધાં છે, એટલે એવણની તમે સનમુખ વધારે ઓળખાણ કરાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. હવે હું મી૦ મુલ્લાંને એવણનું ભાષણ કરવાની અરજ કરું છું.

મી૦ મુલ્લાંએ પોતાનો વિષય રજૂ કરતાં જણાવ્યું કે છેલ્લી મહાન લડાઈ પછી દુન્યાના દરેક ભાગમાં આપણે કંઈક ચલવલ ઉત્પન થયલી જોઈએ છીએ. જ્યાં આપણુદ સત્તાઓ હતી ત્યાં તેનો અંત આવી જઈ લોકો મજાકીય ધોરણે રાજ ચલાવવા લાગ્યા છે. તેજ પ્રમાણે એક વખતનું સુસ્ત અને મંદ પડેલું ધરાન પણ હાલમાં નામદાર શાહાનશાહ રીઝાશાહ પેહેલવીના વખતમાં પોતાના પગ ઉપર ઉભું રહેવાની કોશેશ કરવા લાગ્યું છે. ત્યાંની પ્રજામાં હાલ નવેસરથી જાગૃતી આવેલી હીસે છે, અને ત્યાંના લોકો પોતાના મુલકને પાછો આપાદ થયેલા જોવાને તથા સુધારાવધારામાં યુરોપીઅન રાજ્યોની હરોલમાં રહેવાને વાસ્તે દરેક રીતનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આ સઘળું આપણે છાપાઓમાં વાંચ્યે છીએ.

હાલના ધરાનની હાલત વીષે તથા ત્યાંના જરથોશ્તીઓની હકીકત વીષે ઘણું લખાયું છે તેમજ ઘણું બોલાયું છે. હીન્દુસ્તાનના જરથોશ્તીઓએ હાલનાં આગલ વધતાં ધરાનમાં વેપારવણજ, હુન્નર, ઉદ્યોગ વગેરેમાં કેવી રીતે પોતાનો હીસ્સો આપી પોતાની તથા ધરાની જરથોશ્તી ભાઈઓની હાલત સુધારી શકે તે વીષે પણ ઘણીક સુચનાઓ થઈ છે. આવી ચવાઈને ચુંઠાઈ ગયલી બાબદો ઉપર તમારો કીંમતી વખત ન લેતાં, શેહેરે ચઝદમાં અને તેની આબુબાબુનાં ઓગણત્રીસ ગામેમાં વસ્તા જરથોશ્તીઓની હાલત મારા જવા અગાઉ કેવી હતી, તથા હાલમાં કેવી છે અને હવે પછી તે સુધારવાને વાસ્તે કેવી તરેહના ઉપાયો લેવાવા જોઈએ તે વીષે તમે સનમુખ આજે કંઈક વીવેચન કરવા આહું છું.

ધરાનમાં મુસાફરી.

આજથી પાંચ વરસની વાત ઉપર ધરાન દેશમાં મુસાફરી કરતી વખતે જે લય સમાયલો હતો તે હવે તદ્દનજ દુર થયલો છે. લોકોના આવજાવની સલામતીને ખાતર જગે જગે જુરજે ખાંધી લશ્કરી પાહરે મુકેલો છે, જેથી હવે લોકો છેક મોટી રાત વેર કાંઈ પણ ધાસ્તી વગર મુસાફરી કરી શકે છે. એજ પ્રમાણે ખચ્ચર તથા ગધેડાની જગ્યાએ હવે મોટરો દોડવા લાગી છે અને હીવસે હીવસે તેના ભાડામાં ઘટાડો થવાથી હવે ગરીબ લોકો પણ તેમાં બેસી ઝડપી મુસાફરી કરવાને લલચાવા લાગ્યા છે. મોટરોનો ટ્રાફીક વધતો જોઈ સરકાર તરફથી રસ્તાઓની હાલત સુધારવામાં આવે છે, તથા રસ્તે આવતા કેટલાક રેતીવાલા ભાગોને બદલે બીજા મોટા નવા રસ્તાઓ ખાંધવામાં આવ્યા છે. એ પ્રમાણે હવે થોડા વખતમાં ચઝઢથી ઇસ્કહાન વેરનો ખાસ ટુંકો મોટો રસ્તો તૈયાર થઈ જશે, કે જેથી એક હીવસમાં મોટર મારફતે ચઝઢથી મોટા વેપારી શેઠેર ઇસ્કહાન મુસાફરી કરી શકાશે.

ધરાનમાં જરથોશ્તીઓની વસ્તી.

ધરાનમાંના આપણા ૧૦,૦૫૦ જરથોશ્તીઓમાંથી ચઝઢ અને તેની આબુખાબુના ૨૯ ગામે મળી ૬૭૩૯ જરથોશ્તીઓ વસે છે, જેમાં ૧૪૦૭ મરદ, ૧૯૮૭ બેરો, ૧૬૯૧ છોકરા અને ૧૬૫૪ છોકરીઓ છે. આ આકાડામાં બેરોઓની સંખ્યા મરદો કરતાં ૫૮૦ વધારે છે, તેનું કારણ એ કે ઘણાએક મરદો પોતાના કુટુંબકબીલાને ધરાનમાંજ છોડી હીંદુસ્તાનમાં ગુજરાન અર્થે આવેલા છે.

જરથોશ્તીઓની ધાર્મિક હાલત.

શરૂઆતમાં જ્યારે હું ચઝઢ અને તેની આબુખાબુના ગામેમાં ફર્યો ત્યારે મને માલુમ પડ્યું કે, માત્ર ૩૪ હસ્તુરોના કુટુંબકબીલાઓ સીવાય મુખ્ય ભાગે ઘણાખરાઓ જરથોશ્તી દીનના રાહરસમોધી માહીતગાર ન હતા. અહીંયા મારે જણાવવું જોઈએ કે તે કમનસીબાને આપણી માફક ધર્મજ્ઞાન શીખવાની મુદલે તક મળી ન હતી. એજ કારણસર ધરાની જરથોશ્તી અંભુમને મને ચુંટી કહાડ્યો અને હું એક 'ઓનરરી વર્કર' તરીકે ધર્મ સંખંધી ભાષણો આપવા ધરાન ગયો હતો, અને તે મુજબ જ્યારે હું ગામેમાં જઈ ત્યાંના લોકોને આપણી જરથોશ્તી દીનની સમજ આપતો હતો, ત્યારે તેઓ કાંઈક ઉલટથી સમ-

જતા હતા, અને જો તે વખતે મારી સાથે એકાદ દસ્તુર હાજર હોય તો તેઓ કાંઈક ધર્મની લાગણીથી ઉશ્કેરાયલા હીલ સાથે એમ કરી બોલતા હતા કે “એમાં અમો શું કર્યો? આ દસ્તુરોએ કોઈ પણ વખત અહીંયા આવીને અમોને ધર્મ સંબંધી વાચેજ આપી નથી.” આવા ટીકાઓ હું લગભગ દરેક ગામોની મારી ધાર્મિક મજલેસમાં સમજતો હતો, અને એ ઉપરથી હવે ત્યાંના દસ્તુરો પણ પોતાની ફરજ સમજવા લાગ્યા છે, અને ખુશી થવા બેગ છે કે ત્યાર પછી તેઓએ પણ મારી સાથે ઘણાએક ગામોમાં વાચેજ કીધી હતી. આ સઘળા દસ્તુરો બદન ઉપર સુદરેહ કુસ્તી રાખે છે.

એક નવો આવતો જરથોશ્તી મુસાફર જ્યારે ચઝદના ગામોમાં ફરે છે અને ત્યાંના ઘણાએક જરથોશ્તીઓને સદરાને બદલે શર્ટની માફક સીવેલાં પેહરન ઉપર કુસ્તી ખાંધેલી જોય છે, યા કુસ્તી પણ જોવામાં આવતી નથી, ત્યારે તેઓ ઝડપથી એવું મત ખાંધી દે છે કે તેઓ સઘળા બહાઇઝમ તરફ દબેલા હોવા જોઈએ. પણ અહીંયા મારે જણાવવું જોઈએ કે ચઝદ માંતની ૬૭૩૬ જરથોશ્તી વસ્તીમાંથી ૬૩૩ જણાઓ એટલે લગભગ ૧૦ ટકા બહાઇઝમમાં માને છે, જેમાં ચઝદ તાફત, મેહેડીયાબાદ યા કુલાબાદ, હુસેનાબાદ તથા મોરયાબાદ મલી પ૧૨ થવા જાય છે, જ્યારે બાકીના ગામોમાં થોડા તથા બાકીના ચોખખા જરથોશ્તી ગામો છે. આ ૬૩૩ જરથોશ્તીઓ જેઓ બહાઇઝમ તરફ દબેલા છે, તેઓને જરથોશ્તી ધર્મનું મુદ્દલે ભાન નથી.

મેં જોયું કે મુબદ્દી પૈસા એકઠા કરી આવેલા જરથોશ્તી જવાન્યાઓ કે જેઓ બહાઇઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવે છે તેઓ સાથે ગરીબ ખેડુત માખાપ જેવાઓએ પણ પોતાની છોકરી આપવા સાફ ના પાડી હતી, અને ત્યાં એવો સાધારણ રીવાજ થઈ ગયો છે કે, જરથોશ્તીઓ બનતાં સુધી પોતાના ખર્ચાઓને બહાઇઝમમાં માનનારા જરથોશ્તીને ત્યાં આપતા નથી. આ શું દેખાડે છે? એજ કે તેઓના જીગરમાં હજી પણ જરથોશ્તી આતશ ખુજાયો નથી. આ તેજ જરથોશ્તીઓ છે કે જેઓના બદન ઉપર પવીત્ર સુદરેહને બદલે પેહરન જોવામાં આવે છે, અને એઓ તેજ છે કે પેહરન ઉપર કમરે કુસ્તી ખાંધે છે, યા ખીસામાં રાખે છે યા રાખતાખી નથી.

ઝોગણુત્રીસ ગામેના ૫૪૧૩ જરથોશ્તી વસ્તીમાંથી લગભગ ૯૦ ટકા ઝેરાંઓ અને ૭૫ ટકા માટીડાઓ સુદરેહ પહેડતા નથી. તેઓ-માંના કેટલાંએક ઝેરાંઓ પગ વેરના લાંબા રંગીન જલ્લા ઉપર તથા કેટલાંએક મરદો શર્ટ જેવા પેહરન ઉપર કુસ્તી ખાંધે છે. આ ખીચા-રાઓમાં ધર્મનું મુદ્દલે જ્ઞાન જણાતું ન હતું. આ સુદરેહ નહીં પહેડવાનું કારણ કાંઈજ નહીં, પણ ત્યાંના મુસલમા-નોના આંધલા ધર્મજનુનની ખીહીકને લીધે હતું. યજ્ઞ શેહેરની આજુબાજુના ૫૦ માઇલના વીસતારમાં આવેલા ૨૫ દીનદોસ્ત યા દીનદુશ્મન ગામેમાં દોઢસો ઉપર ફેરાઓ ખાધ, મેં ૮૨ દીની ભાષણો જેવા કે જરથોશ્તી ધર્મની ખુલાંદી, સુદરેહ કુસ્તીની પ્રીલસુપ્રી તથા આતશ, અષોધ વગેરે ઉપર આખ્યાં હતાં. ગામેમાં હું મારે ખરચે સીવાડેલા સદરાઓમાંથી એકુ બે નમુના તરીકે આપતો હતો કે જેથી તેઓ પેહરનને બદલે તે માફક સદરા સીવી પહેડે. ગામેના મારા ભાષણો વખતે હું શેહેરથી દસ્તુરોને લઈ મારે ખરચે જશન કરાવતો હતો, જેમાં સઘળાઓ હાજર થતાં હતાં, યથા અપેક્ષા પવીત્ર કલામો ભણતાં હતાં, અને એ રીતે તેઓ ઉપર થયેલી સારી અસરની નીશાની ખુલ્લી માલુમ પડી આવતી હતી. ગામેમાં આવી કોશેશો ઓછામાં ઓછા ખીજા પાંચ વરસ કાંઈ પણ ગાળા વગર ચાલુ રહેવી જોઈએ, કારણ કે કેટલાંએક ગામેમાં બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવનારા જરથો-શ્તીઓ પોતાના ઘેરમાં રાત્રે મહાપ્રીલ ભરી અભણ જરથોશ્તીઓને સપડાવવાની કોશેશ કરે છે.

ઉધરતી આલમમાં ધર્મ જાગ્રતી કરવાની મારી કોશેશો.

યજ્ઞ શેહેરમાં કેળવણીને પ્રતાપે ધર્મ સંખંધી મામલો સુધરતો જાય છે, તો પણ ધર્મના ફરમાનોને અમલમાં મુકવાની એટલે ભણવા ગણવાની કેતાઈ માલુમ પડી આવે છે. ઉધરતા ખરચાંઓમાં ધર્મ તરફની પ્રીદાગીરી પેદા કરવા સાફ હું આતશબેહરામમાં હમકારાના પાંચ દીવસો તથા ખીજા દીવસોની રાત્રે મજલેસ ભરતો હતો, ત્યાં હમ બંદગીઓ તથા ધર્મ સંખંધી વાંચનો થતાં તથા શાહાનામા ગવાતાં હતાં. હું ત્યાં અવારનવાર મારે ખરચે જશનો પણ કરાવતો હતો. એઓ આગળ મેં ૮૨ વખત જુદા જુદા ધર્મના ફેરાઓ ઉપર ભાષણો કર્યાં હતાં તથા ત્યાં આવતા છોકરા છોકરીઓ ભવીખ્યમાં ભાષણકર્તા થાય એવી દરેક રીતનું

મેં ઉત્તેજન આપ્યું હતું. શહેરની તમામ અનભુમન આગલ મેં જુદા જુદા ૧૭ દીની રેસાલાઓ વાંચ્યા હતાં. શહેરમાં રાત્રે બહાઈઝમ તરફ ઢળેલા જરથોશ્તી મરદો તથા ચોરતોની જુદી મહાપ્રીતો ચાલુ ભરાતી જાય છે, જ્યાં તેઓનાં કામમાં ઉત્તેજન આપવા પરજાતવાલાઓ પણ હાજરી આપે છે.

યઝદમાં મેં સ્થાપેલી જશન કમીટી.

શહેરમાં બહાઈઝમ તથા ખ્રીસ્તી ધર્મનો લાગવગ નાબુદ કરવા સાડે ઐરાં માટીડાઓની એક ભેગી જશન કમીટી મેં એવી મતલબથી સ્થાપી છે કે, મુંબઈની જશન કમીટી માફક દર મહીને એક વખત સાંજે અનભુમનના હોલમાં જાહેર જશન કરવું, તથા જે છોકરાં છોકરીઓ ધર્મ સંબંધી વાંચેને કરવા માંગતા હોય તેઓને દરેક રીતનું ઉત્તેજન આપવું. એ પ્રમાણેના બે જશનો મારી હાજરીમાં કરવામાં આવ્યાં હતાં, અને હાલમાં મને જશન કમીટીના બુર્જોર્ગ પ્રમુખ દસ્તુર રૂસ્તમ મુબેદ ખુસરૂ તરફથી કાગળ લખી જણાવવામાં આવે છે કે, અમોએ જશનો કરવાનું ચાલુ રાખ્યું છે, જ્યાં હવે લોકોની સંખ્યા પણ વધારે ભેગી થતી જાય છે.

હાદોખ્તે શાપુર નામનાં ખાનુની કીમતી સેવા.

ખાનમ હાદોખ્તે શાપુર નામની એક કેળવાયલી બાઈ પણ વડા દસ્તુરનાં ઘણીયાણી ખાનમ ખેરમને દસ્તુર નામદાર, ખાનમ પ્રીરંગીઝે દસ્તુર ખુદાયાર તથા ખીજ બેહેનપણીઓ સાથે એ દીશામાં ઘણું સાડું કામ બજાવે છે. એઓ હવે મુંબઈના ઐરાંઓની એક નાની જેવી કમીટી બનેલાં મંડળ સાથે પોતાનો સીધો અને ચાલુ સંબંધ બેઠવાને ઘણીજ ખાહેશ રાખે છે. એ બાઈઓને ઉત્તેજનની ઘણીજ જરૂર છે, કારણ કે હાલમાં મીશનરી બાઈઓ આપણી છોકરીઓનેજ વટલાવવાની ભારે કોશેશો કરી રહી છે, જેને પરીણામે ૨૪ તથા ૨૩ વરસની ઉંમરની બે છોકરીઓએ અત્યાર અગાઉનું બેપટીઝમ પણ લીધું છે. ના એટલુંજ નહીં, પણ ગામેગામ પોતાના ધર્મ સંબંધી સીનેમેટોગ્રાફવાલી પ્રીલમો દેખડાવી જરથોશ્તીઓના એકીન ચોરવાની કોશેશો કરે છે. એ કારણસર ખાનમ હાદોખ્તે એક અવસ્તા કલાસ કાઢ્યો છે જ્યાં હું અવારનવાર જઈ ત્યાંની છોકરીઓને દીની તથા તવારીખી બાબદ સમજાવતો હતો.

મારા ધરાન જવા અગાઉ ચઝદની અતરાફના ગામેના લોકોએ નવજેતની પવીત્ર ક્રીયા કહી પણ જોઈ ન હતી, પણ જણાવવાને ખુશી છું કે મેં ઘણીએક નવજેતો ખુદ ગામેમાં જઈ કીધી હતી જે વખતે હમામદાર મેલાવડાઓ સાથે ખાનમ હાદોખતે શાપુર તથા ખીજ બેહેન-પણીઓ તરફથી ભાષણો પણ થતાં હતાં. શેહેરમાં એક આતશબેહેરામ કે જે આખા ધરાનમાં એકજ છે તે ઉપરાંત ત્રણ આતશકહેલો છે. આ આતશકહેલોમાં કોઈ પણ વખત ત્યાંના ધરાની જરથોશ્તીઓ ખંદગી કરવા આવતા હોય એવું મારા જોવામાં આવ્યું નથી, પણ ખાનમ હાદોખતે શાપુર પોતાના અવસ્તા કલાસની દપ છોકરીઓ સાથે અરદીબેહેશ્ત, આદર અને સરોષ રોજે વારાફરતી અકેક આતશ-કહેલુમાં જઈ, તેઓ પાસે ખંદગી કરાવે છે, એ રીતે તેઓનાં કુમળાં મગજ ઉપર આપણા ધર્મનો સારો છાપ બેસે છે. દર બેહેરામ રોજે તેઓને આતશબેહેરામમાં ખંદગી કરવા લાવવામાં આવે છે. ખાનમ હાદોખત અને તેની સાથની બેહેનપણીઓ જે આટલું ઉપયોગી કામ બજાવે છે, તેનાં પ્રેસીડન્ટ તરીકે ખાનમ જરખાનુ દીનશાહ મુલ્લાં આજ ત્રણ વરસ થયાં ખીરાજે છે, જ્યારે તેઓએ મને લાઇફ મેમબર બનાવી પોતાના મંડળ તરફના હીંદુસ્તાનના પ્રતીનીધી તરીકે ચુંટી કાઢ્યો છે.

ખ્રીસ્તી અને બહાઇ ચલવલના અટકાવ માટે શું કરવું જોઈએ ?

જેમ જેમ હમારી ધર્મ સંબંધી ચલવલ બહેરમાં આવતી ગઈ તેમ તેમ તેની સામે થવા માટે બહાઇ તથા ખ્રીસ્તી ચલવલે પણ હાલમાં જોર પકડેલું છે. આના અટકાવ તરીકે હું નીચલા ઉપાયો સૂચવું છું :-

(૧) એક ભાષણકર્તા કે જે ચોક્કસ અંદાજે ધર્મ તથા તવારીખી જ્ઞાન ધરાવતો હોય, તેવાની ચઝદમાં ખાસ જરૂર છે. તે ભાષણકર્તા શેહેરમાં તથા ગામેગામ ફરી જરથોશ્તી ધર્મની વાંચેને કરતો રહે, તથા ગામ-ડાના અભણ લોકોની પાસખાની કરતો રહે, યાને તેઓની પીઠ પછવાડે ઉભો રહે, કારણ કે ગામેની સ્કુલો માત્ર નામની છે અને કેળવણી જેવું કંઈ ન હોવાને લીધે તે ખીચારાઓ સહેલાઈથી જેઓ બહાઇઝમમાં માને છે તેઓના હાથમાં શીકાર તરીકે સપડાઈ જાય છે. આજ ભાષણકર્તા ગામે-ગામ ભાષણો કરતો રહે તથા સાથે સાથે સ્કુલો ઉપર પણ દેખરેખ રાખી

તેનો કારોબાર ચલાવતો રહે. મુંબઈ તરફથી કરાવવામાં આવતા બાજરોજગાર, ઘાંબાર, જશનો વગેરે તમામ હીની ક્રીયાકામો પણ એજ ભાષણકર્તાના હાથમાં રહે કે જેથી પોતે ક્રીયાકામોની માહિતગારીથી જાતે ત્યાં હાજર રહી દસ્તુરો પાસેથી બરાબર રીતે કામ લઈ શકે.

(૨) આપણી તરફથી ચાલતાં સર્વે ખાતાંઓમાં અને શેહર તથા ગામોની સ્કુલોના માસતરો બહાધઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવનારા જરથોશ્તીઓને બહલે ખાલેસ જરથોશ્તી હોવા જોઈએ.

(૩) ગામોમાં મેજીક લેનટર્ન સલાઇડ યા સીનેમેટોગ્રાફની પ્રીલમોથી આપણા બાપદાદાઓના તવારીખી દેખાવો દેખાડવા જોઈએ.

(૪) મુંબઈમાં વસ્તા જરથોશ્તી ધરાનીઓમાં ધર્મની કેળવણીનો ફેલાવો કરવા સાડ વારંવાર હીની ભાશણો અપાય છે, તેમ ચાલુ અપાવાં જોઈએ તથા તેઓને જણાવવું જોઈએ કે, જ્યારે તેઓ ધરાન જાય, ત્યારે ત્યાંના લોકો માફક સુદરેહ કુસ્તી કાઢી ન નાંખતાં પોતાના બદન ઉપર રાખી આજીબાજીના સગાંવહાલાંઓને સુદરેહ પહેડવા તથા તે ઉપર કુસ્તી બાંધવા તેઓએ શીખામણ આપવી જોઈએ.

(૫) મુંબઈના જે કમનસીબ જરથોશ્તી ધરાનીઓ બહાધઝમ તરફ ઢળેલા હોય તેઓને તેઓની ભુલ સુધારવાની દરેક તક આપવી જોઈએ.

ધરાનના જરથોશ્તીઓમાં કેળવણી.

હવે હું કેળવણીની બાબત ઉપર આવીશ. શેહરમાં છોકરાંઓને કેળવણી આપવા સાડ કધખોસરવી, ખોસરવી તથા હીનીયારી નામની ત્રણ પ્રાઇમરી સ્કુલો છે, જેમાંની પહેલી સર હીનશાહ પીટીટના મંડળ તરફથી ચલાવવામાં આવે છે, તથા બીજી બે અરબાબો રૂસ્તમે જેહાનયાન તથા દસ્તુર રૂસ્તમ મોબેદ ખુસરૂની માલિકીની છે, જ્યાં ગરીબોના છોકરાંઓને મુક્ત કેળવણી આપવામાં આવે છે.

૧૯૨૬ ના સાલના રીપોર્ટ પ્રમાણે ખોસરવી સ્કુલમાં ૧૨૦ તથા હીનીયારી સ્કુલમાં ૬૩ જરથોશ્તી છોકરાઓ તેઓના કાબેલ પ્રીન્સીપલો મીરજાં ફરીદુને નોશીરવાન તથા મીરજાં સરોષે લોહરાસ્પીના હાથ હેઠળ તાલીમ લેતા હતા. આ બેઉ સ્કુલો ઉપર દેખરેખ રાખવા અફેડી કમીટી નેમાયલી છે, અને ત્યાંના કારોબાર મને ઘણાજ સંતોષકારક માલુમ પડ્યો. હવે ત્રીજી કધખોસરવી સ્કુલ કે જે સર

દીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી ચલાવવામાં આવે છે તેને વાસ્તે કહું તો એક પછી એક માસતરો ખદલાતા હતા, અને જ્યાં માસતરોની સંખ્યા ઓછી એટલે તેના તેજ પાછા આવતા. સ્કુલમાં જરથોશ્તી છોકરાઓની સંખ્યા ઘટવાથી તેઓની જગ્યા પુરવાને વધારે મુસલમાનોને હાખલ કરવામાં આવતા હતા, કારણ કે પ્રી જેવું કાંઈ નથી. હંકમાં કહું તો મુંબઈથી મોકલેલા માણસથી ચઝદ જેવા શેહેરની માઇમરી સ્કુલનો પણ કારોબાર એખલે હાથે ચલાવવો મુશ્કેલ છે, અને એ કારણથીજ છેલ્લાં ૬ વરસની મુદતમાં સર દીનશાહ પીટીટની મંડળી તરફથી કંઈખોસરવી સ્કુલના કારોબારને વાસ્તે ધરાન તરફ અકેકની પછવાડે મોકલાવેલા બેઉ ભાઈઓ કાંઈ ઘણું કરી શક્યા નથી.

ચઝદમાં સર દીનશાહ પીટીટવાળી સ્કુલને હાઈ સ્કુલમાં ફેરવવાને

ખદલે તે તેહેરાનમાં ખોલવાની અગત.

શેહેરમાં માલિકીની બે ધરખમ માઇમરી સ્કુલો છે તે જોતાં આ ત્રીજી માઇમરી સ્કુલની હું કાંઈ પણ અગત્ય જોતો નથી. જ્યાં માઇમરી સ્કુલ ચલાવવાને વાસ્તે માસતરો મેળવવાનાં વાંધા, ત્યાં તેને હાઈ સ્કુલમાં ફેરવવાની હવે વાતો કરવામાં આવે છે, એટલે તેહેરાનથી વધારે મોટા પગારના માસતરો ખોલાવવા પડશે. ધારો કે આપણે ચઝદમાં મોટા ખર્ચ સાથે એક હાઈ સ્કુલ શરૂ કર્યો, તોપણ જ્યાં સુધી તે સ્કુલમાંથી શીખેલા છોકરાઓ તેહેરાનની હાઈ સ્કુલની માફક ધરાની સરકારની સર્ટીફિકેટ મેળવવાને લાયક થાય નહીં, કે જેનો સ્ટેન્ડર્ડ મેટ્રીકની પરીક્ષા કરતાં જરા ચઢયાતો છે, ત્યાં સુધી તે સ્કુલ નકામી થઈ પડે. જો કે મુખ્ય જરથોશ્તી વસ્તી ચઝદમાં છે તોપણ એક હાઈ સ્કુલ સ્થાપવાને વાસ્તે હું તેહેરાનને વધારે પસંદ કરું છું. શેહેરમાં ૬૦ ટકા જરથોશ્તી છોકરાઓ કેળવણી લે છે, જેમાંથી દર વરસે ઓછામાં ઓછા ૨૦ જણાઓ સરકાર તરફથી લેવાતી પરીક્ષામાં પસાર થઈ માઇમરી સ્કુલની સર્ટીફિકેટ મેળવે છે. એ ખીચારાઓને પોતાના જ્ઞાનમાં કાંઈ પણ વધારો કરવાની તક આપવામાં આવે તો તેઓમાંના એકેએક તદ્દનજ તત્પર છે, અને જો સારા ધોરણ ઉપર હાઈ સ્કુલ સ્થપાય, જે ચઝદ જેવા શેહેરમાં ઘણું મુશ્કેલ લાગે છે, તોજ કાંઈ ધરખમ પરીણામ આવે.

અચારે હું શેહેરના છોકરાઓની કેળવણી વીષે બોલું છું ત્યારે

ત્યાં આવેલી મીઠાં મારકરની ઓરફનેજ વીધે પણ ઇસારો કીધેલો ઠીક થઈ પડશે. હાલમાં ધરાની જરથોશ્તી અનભુમને તેના કારોબારમાં સુધારો વધારો કરી મારી અહના સુચનાઓ મુજબ મીરઝાં સરૂષે લોહારાપી કે જે શેહેરની હીનીયારી સ્કુલનો વડો હતો, તેના કાબેલ હાથમાં હાલ તુરત તો સોંપવામાં આવેલી છે.

ગામોની સ્કુલો.

હવે હું શેહેરની આબુઆબુના ૨૦ ગામો કે જે લગભગ ૫૦ માઇલ સુધીના વીસતારમાં આવેલા છે, ત્યાંની સ્કુલો વાસ્તે કાંઈ બોલીશ. મેં ઉપર જણાવ્યું તેમ મુંબઈથી મોકલેલા કોઈપણ માણસથી ફક્ત શેહેરની કંઈખોસરવી સ્કુલનો કારોબાર ચલાવવો મુશ્કેલ હોય છે. તો તે સાથે સાથે આ દુર આવેલા ગામોની ૨૦ સ્કુલો ઉપર કેમ દેખરેખ રાખી શકે? ત્યાંના માસતરોને કોઈ ન પુછનાર કે પરછનાર! આ માસતરો ખેતીખી કરે અને મદ્રેસાખી ચલાવે. જ્યારે હું ગામોમાં ફરતો હતો ત્યારે વારંવાર માસતરોની ફરીયાદ મારે કાને આવતી, પણ હું નાચાર હતો. અલખતાં ધરાની અનભુમનના કારોબાર હેઠળ ચાલતી નોસરાતાબાદ, અલ્યાબાદ તથા એમ ગામોની સ્કુલોની હું વારંવાર તપાસ લઈ ત્યાંના છોકરાઓને અપાતી કેળવણી ઉપર ધ્યાન આપતો હતો. ગામોની સ્કુલોમાં ૫૪૩ એટલે ૪૦ ટકા ખાલેસ જરથોશ્તી છોકરાઓ ખેતીવાડીના કામ સાથે કેળવણી પણ લે છે, જે ખીના સંતોષકારક છે, પણ લાયક ઉસ્તાદોની ગેરહાજરીને લીધે તે ખીચારાઓ એલમ વગરના લાગતા હતા. એ માટે ચઝહનીજ સ્કુલોના પ્રાઇમરી સરટીફિકેટ મેળવેલા જુવાન ચાલાક છોકરાઓને માસતરો તરીકે રાખ્યે તો વધારે બેહતર પરીણામ લાવી શકાય.

હાલના સંજોગ જોતાં ચઝહ શેહેરમાં જરથોશ્તી છોકરાંઓને અપાતી કેળવણી વાસ્તે હું નીચલા ફેરફારો સુચવું છું:—

(૧) કંઈખોસરવી સ્કુલને મુંબઈથી મોકલાવેલા માસતરને બદલે એક કમીટીના હાથમાં સોંપવી જ્યો તે સ્કુલનો કારોબાર ચલાવે. સર રતન તાતા હીસપેનસરીનો ડાક્ટર, કે જે સર હીનશાહ પીટી-ટના મંડળ તરફનો પ્રતીનીધી હોવો જોઈએ, તે કમીટીનો પ્રેસીડન્ટ થાય તથા સ્કુલના કારોબાર ઉપર દેખરેખ રાખે અને સ્કુલ તરફ ખરચાતા પૈસા બાબતનો સઘળો વહીવટ એમના હાથમાં રહે.

(૨) ગામોની સ્કુલોનો સઘળો વહીવટ મુંબઈથી મોકલાવેલા દીની ભાષણકર્તાના હાથમાં રહે. જે ગામોમાં જતી વખતે દીની ભાષણોખી આવે તથા મદરેસાઓનો કારોબારખી તપાસતો રહે.

(૩) ગામોની સ્કુલોમાં પ્રાયમરી સ્કુલ સરટીપ્રીક્રેટ મેળવેલા ચાલાક છોકરાઓને ૧૦ તુમાન વેરનો એટલે ૨૫ થી ૩૦ રૂપ્યા વેરનો પગાર આપી માસતરો તરીકે રોકવા, એવી શરતે કે તેઓથી ખેતીવાડીનું કામ કરી શકાય નહીં.

(૪) પ્રાથમરી સ્કુલ સરટીપ્રીક્રેટ મેળવેલા લાયક જરથોશ્તી છોકરાઓને ચુંટી કાઢી તેહેરાનની અમેરીકન મીશનરી હાઇ સ્કુલમાં મોકલી આગળ શીખવાની જોગવાઈ કરી આપવી જોઈએ. આ મીશનરી હાઇ સ્કુલમાંથી પાસ થયેલા છોકરાઓને સરકાર તરફથી સરટીપ્રીક્રેટ મળે છે અને તેઓ સરકારી ચાકરીને લાયકના ગણાય છે. એ પ્રમાણે તેહેરાનમાં રહ્યાથી તેઓ ડીસીપ્લીન શીખે છે, ચખરાક ખને છે, અને એ રીતે તેઓ વખત જતાં પોતાની કોમ તથા દેશને ઉપયોગી પણ થઈ પડે છે.

શેહેરમાં સ્ત્રી કેળવણી.

ચઝદ શેહેરમાં સ્ત્રી કેળવણી દીવસે દીવસે વધતી જાય છે, તે એટલા ઉપરથી માલુમ પડશે કે સેંકડે ૬૪૮૬ છોકરીઓ ત્યાં આવેલી ચાર સ્કુલોનો લાભ લે છે. અરબાખ રૂસ્તમે જેહાનયાન તરફથી ચાલતી જુની સ્કુલમાં ૫૪ તથા મદ્રેસેઇ મુબેદ્દાનમાં ૩૬ છોકરીઓ શીખવા જાય છે, પણ ત્યાં અપાતી કેળવણી મને દમ વગરની માલુમ પડી, કારણ કે તેઓ સારા પગારના સ્ત્રી શીક્ષકોને રોકી શકતા નથી.

ખહાઇ સ્કુલનો લાભ લેતી જરથોશ્તી છોકરીઓ.

ત્રીજી સ્કુલ ખહાઇઓ તરફથી ચલાવવામાં આવતી મદ્રેસેઇ હુશંગી છે કે જેનું ખાસ નવું મકાન બાંધેલું છે. આ સ્કુલમાં બે જુવાન ચાલાક ખહાઇઝમમાં માનનારી જરથોશ્તી છોકરીઓના હાથ હેઠળ ૫૬ છોકરીઓ શીખે છે. આ સ્કુલમાં જરથોશ્તી ધર્મને બદલે ખહાઇઝમનું જ્ઞાન શીખાડવામાં આવે છે. અહીંયા અપાતી કેળવણી મને ઘણીજ સરસ માલુમ પડી. આ ત્રણે સ્કુલોમાં મુક્ત કેળવણી આપવામાં આવે છે તથા સાથે સાથે ભરવા શુંઠવાનું પણ શીખાડવામાં આવે છે.

મીશનરી કન્યાશાળા-જરથોશ્તી છોકરીઓને તેમાં મલતી.

ખાઇબલની કેળવણી-એ છોકરીઓએ લીધેનું બેપટીઝમ.

હવે ચોથી મીશનરીઓ તરફથી ચાલતી સ્કુલ છે. આ સ્કુલમાં

એક ઉમરે પુગેલી ચાલાક બાઈ કે જે ફારસી ભાષા પણ બોલી શકે છે તેના હાથ હેઠળ ૭૦ જરથોશ્તી છોકરીઓ પ્રી આપી શીખવા જાય છે, જ્યાં તેઓને શરૂઆતમાં બાઈબલ સમજાવી હમ-અંદગી કરાવે છે. આ પ્રમાણે બીચારાં કુમળાં બાળકો ઉપર તેઓના મગજમાં જુદીજ રીતનો છાપ બેસાડવામાં આવે છે. આ સ્કુલમાં જુદા જુદા ધોરણો છે અને ઉમર ૨૪, ૨૩, ૨૬, ૨૫, ૨૦, ૨૦, ૧૭ અને ૧૫ વરસની જરથોશ્તી છોકરીઓ ત્યાં સ્ત્રી શીક્ષકો તરીકે કામ બજાવે છે, જેમાંની ઉપલી બે છોકરીઓએ મેં આગલ જણાવ્યું તેમ બેપટીઝમ પણ લીધેલું છે. જરથોશ્તી છોકરીઓને સારા પ્રમાણમાં પોતા તરફ ખેંચાતી જોઈ આ મીશનરી બાઈએ એક પગલું આગલ વધી બહોળી વસ્તીવાલા મુસલમીન મોહોલ્લામાં એક મીડલ સ્કુલ ખોલી છે, જ્યાં પ્રાથમરી સ્કુલનો અભ્યાસ પુરો કરેલી છોકરીઓ આવી શીખે છે. આવા બજારવાલા ભાગમાં આવેલી સ્કુલમાં ૧૦ જરથોશ્તી જુવાન છોકરીઓ શીખવા જાય છે, જે દલગીરીની વાત છે.

જરથોશ્તી છોકરીઓમાં વધતો જતો મીશનરી

લાગવગ.

મીશનરી કન્યાશાળાની સ્ત્રી શીક્ષકે પોતા તરફ દેટલીએક જરથોશ્તી છોકરીઓને એવી તો ખેંચી રાખેલી છે, કે જ્યારે હું તેઓ સાથે આ બાબદ ઉપર વાત કરતો હતો ત્યારે તેઓ તે ખ્રીસ્તી બાઈ તરફ માયની માફક મહોબત દેખાડતાં માલુમ પડ્યા, પણ તે બીચારી ભોળી છોકરીઓને માલુમ ન હતું કે આખેર કરીને એની મતલબ શું છે. આવી રીતનો જરથોશ્તી છોકરીઓમાં વધતો જતો મીશનરી લાગવગ અટકાવવાની મેં કોશિશો કીધી હતી અને કાસમાબાદ તથા કુચબીયોગની છોકરીઓની સ્કુલોના મેલાવડામાં તેઓને ઇજન નહીં કરવાનું કારણ મારી મેહેનતનું પરીણામ હતું. અહીંયા મારે જણાવવું જોઈએ કે મીશનરી લાગવગ હેઠળ સપડાયેલી છોકરીઓને દવાદાર તથા હોસ્પીટલને લગતી બાબદમાં સગવડ મળે છે, અને એ તથા બીજા અનેક કારણોસર સરસ્તન તાતા ડીસપેનસરીમાં ઓછામાં ઓછું એક પણ બીજાણું નીલાવવું જ જોઈએ. આ તકે બાઈ પોરોજા જમશેદજી પટેલે શહેરની છોકરીઓમાં ભરવા શુરૂ કર્યા તથા પેનટીંગ શીખવવામાં જે મેહેનત લીધી હતી તેની હું પીછાન કંઈ છું.

જરથોશ્તી છોકરીઓને બહાઈઝમ તરફ દારવાતી અટકાવી કેમ શકાય ?

ધરાની જરથોશ્તીઓમાં બહાઈઝમ દાખલ થયું છે તેનો તથા ત્યાં શરૂ થતા ફીસર્યાનીટીના ફેલાવાને અટકાવવા સાફ :-

(૧) એક ધરખમ પાયા ઉપર જરથોશ્તી છોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કુલ ઉઘાડવી જોઈએ એવી શરતે કે ઉપર કહેલી ખોસરવી તથા મુખેહોની અનુભવ તરફથી ચાલતી સ્કુલો ખંધ થવી જોઈએ. પહેલાં આ સ્કુલને એક પ્રાથમિક સ્કુલ તરીકે રાખી તેમાં અભ્યાસ સાથે છોકરીઓને ખરની વેતરવા, સીવવા તથા ભરવા શુંઠવાની કેળવણી દાખલ કરી અને તે ગાલીચા વણવાની પણ તાલીમ અપાવી જોઈએ. ધર્મના અભ્યાસ ઉપર ખાસ ધ્યાન અપાવું જોઈએ.

(૨) આ સ્કુલનો કારોબાર ચઢ શેહેરની ખાનુ મરહોથી અનેક્રી એક નાની કમીટીના હાથમાં મુકવો જોઈએ.

(૩) ત્યાર પછી જ્યારે આ ખાતાનો કારોબાર મુખંધના સાહેબોને સંતોષકારક માલમ પડે ત્યારેજ તેને ગમે તે મીડલ સ્કુલમાં ફેરવી નાંખવી.

(૪) ખાનમ હાદોખ્તે શાપુરના છોકરીઓના અવસ્થા કલાસને મદદ કરવી, કારણ કે આ કલાસમાં સાંજે મીશનરી તથા બહાઈ સ્કુલમાં જતી ઘણી છોકરીઓ પોતાના ધર્મનું જ્ઞાન રીખવા આવે છે.

ગામોમાં સ્ત્રી કેળવણી.

હવે હું ગામોની સ્ત્રી કેળવણી ઉપર આવું છું. જ્યારે હું ચઢતી આબુખાબુના ગામોમાં ફરતો હતો ત્યારે માલુમ પડ્યું કે કમનસીબ માતાઓ કેળવણી વીના પોતાના બચ્ચાંઓનું જતન તથા ઉધરભાવ કરવામાં ઘણી પછાત હતી. એ કારણસર શરૂઆતથીજ મેં સ્ત્રી કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાની સુચનાઓ કીધી હતી અને પરીણામમાં મઝરેહે-કલાનતર, નોસરાતાબાદ, અલ્યાબાદ, જાફરાબાદ, મુખારકે તથા ખલીલાબાદ નામના ગામો કે જ્યાં છોકરીઓની સ્કુલો ન હતી ત્યાં મેં ચાલુ કીધી હતી, અને ત્યાંની રીખતી છોકરીઓને મેં દરેક રીતનું ઉત્તેજન આપ્યું હતું. હવે લગભગ દરેક ગામોમાં છોકરીઓની સ્કુલો ચાલુ થઈ છે જેમાંની કોઈ કોઈ બહાઈઝમ ઉપર એતેકાદ ધરાવનારા જરથોશ્તીઓ તરફથી પણ ચલાવવામાં આવે છે. શેહેરની માફક ગામોમાં પણ સ્ત્રી કેળવણી વધતી જાય છે.

હવે જો મુંબઈના ખાનુઓની ખનેલી એક નાની કમીટી ખાનમ હાદોખત અને તેની સાથે કામ કરતી બહેનપણીઓને મદદ કરે તો તે ઇરાની ખાનુઓ ગામેની સ્ત્રી કેળવણીની આબદમાં પણ સાફ કામ બજાવી શકે.

ટેકનીકલ કેળવણીની નીશાફતા.

યઝદ જેવા શેહરની અંદર જો એકાદ ઇરાની જરથોશ્તી સુથાર કે જે સાફ જેવું ફરનીચર બનાવી શકતો હોય તો તેવાની ત્યાં ઘણીજ જરૂર છે. જેટલી સુથારની જરૂર છે તેટલીજ એક સારા કટર તથા દરજીની પણ છે. એક મેકેનીક કે જે સાથે ઘડીયાળ સમારવાનું કામ પણ બાણતો હોય તો તેનું પણ ત્યાં ઠીક ચાલે, પણ અફસોસ! એવા હુન્નરમાં મેં એક પણ ઇરાની જરથોશ્તીને યઝદમાં કામ કરતો જોયો નથી. આવા આવા હુન્નરો આપણા ઇરાની જરથોશ્તીઓને શીખાડવાની ખરેખર જરૂર છે, પણ યઝદ જેવા શેહરમાં એક ટેકનીકલ સ્કુલને ફતેહમંદ કરવી મારા વીચાર પ્રમાણે ઘણુંજ મુશ્કેલ છે. અને તેના એક નહીં પણ અનેક કારણો છે. જેવા કે સારા કારીગરો મેળવવાની મુશ્કેલી, કારીગરોમાં ડીસીપ્લીનની કોતાહી, લાકડાં લોખંડ જેવી જાણુસોની તથા હથીયારોની ભારી અછત, છોકરાંઓની હુન્નર શીખવાની વલણ વગેરે વગેરે.

એ બાબદ સર હું એવી સુચના કરું છું કે જે છોકરાઓએ પ્રાથમરી સ્કુલ સરટીપ્રિકેટ મેળવેલી હોય અને ત્યાર પછી જો હુન્નર શીખવા માંગતા હોય તો તેઓમાંના ચાલાકોને પસંદ કરી ચોક્કસ શરતોએ મુંબઈ બોલાવી આવા ઉપયોગી હુન્નરો શીખાડવામાં આવે તોજ ભવીષ્યમાં આપણે ઇરાનમાં જરથોશ્તી હુન્નરમંદો જોઈ શકીએ. આવા શીખેલા જવાન્યાઓને જો યઝદનું ટેકનીકલ ખાતું સોંપવામાં આવે તો તેવો મારફતે ચાલતાં ખાતાંને ફતેહના સંભવો રહે.

હાલ તરત તો હું એવી સુચના કરવા માંગું છું કે એક વરસ માટે વીવીંગમાં હુશીયાર માસ્તરને અહીંયાની સરસમાં સરસ હાથની લુમ જે યઝદમાં મોકલવામાં આવી છે, તેવી બીજી લુમો આપો યઝદ મોકલવો. તે માણસ ગામેગામ ફરી ઊરાંઓને આ નવી લુમો વાપડવાની સમજ આપતો રહે, કે જેથી તેઓ પોતાના વપરાસમાં લેવાતી બાવા આદમના વખતની લુમો છોડી દઈ આ નવી લુમો ઉપર કામ કરી થોડા વખતમાં સાફ તથા વધારે પ્રમાણમાં કાપડ વણી શકે.

સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ અને બાઈ દીનામાય દેશાઈ ડીસપેનસરી.

ખરૂં પુછો તો સર રતન તાતા મેડીકલ હોલનો ડાક્ટર તે ચઝ-
હના જરથોશ્તીઓનો રાહબર છે. ચઝહ પ્રાંતમાં સારા ડાક્ટરોની અછ-
તને લીધે જો તે હુશીયાર હોય છે તો તે થોડાજ વખતમાં મશહુર
થઈ જાય છે, સારી પ્રેક્ટીસ મલે છે તથા હાકેમ, લશકરનો વરો તથા
બીજા ઓધેદારોમાં તેનો લાગવગ વધે છે. પોતાના લાગવગને આધારે
ત્યાંના જરથોશ્તીઓને ઢરેક રીતની રાહત અપાવી શકે છે તથા મુસ-
લમાનો અને જરથોશ્તીઓમાં મીત્રાચારીનો ગાંઠ પણ મજબુત બને છે.
હુંકમાં કહું તો તે ત્યાં ઢરેક જરથોશ્તી લાભો સંભાલી શકે છે.

સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ અને બાઈ દીનામાય દેશાઈ ડીસ-
પેનસરીએ પાંચ વરસમાં મુસલમાનોની લાગણીમાં બેહદ સુધારો કર્યો
છે, અને આપણને તેનું ફળ મળ્યું છે. આ ઉપલા અનેક કારણોસર
એક તાંદરેસ્ત આલાક હુશીયાર ડાક્ટર કે જેને મીડીકલની ખાસ
અનુભવ હોય તેવાની હું ખાસ મજબુત હીમાયત કરું છું. જો તે કોમ-
હીતકારીક અને પોતાના કામમાં સીનસીયર હોય તો તેને સારો પગાર
આપવાની કાંઈ પણ કચાસ કરવી જોઈતી નથી.

ધરાનમાં આપણા જરથોશ્તીઓની વસ્તી જેટલી જોઈએ એટલી
વધતી નથી તેનું કારણ બહોળા પ્રમાણમાં બાળ મરણ છે. એ કાર-
ણસર મીડીકલ તથા બૈરાંઓના ગુપ્ત દર્દોનો અનુભવ ધરાવતા એક
હુશીયાર ડાક્ટરની ત્યાં બહુજ જરૂર છે એમ હું ભાર મુકીને જણાવું
છું. આ ડાક્ટર સાથે સાથે અકાબર સાહેબોના પ્રતીનીધી તરીકે પણ
ત્યાં ફરજ બજાવતો રહે, અને એ કામને તે પુરતો લાયક છે.

સર રતન તાતા ડીસપેનસરીમાં કોઈબી રીતે એક બીજાનું નીલા-
વવાની ખાસ જરૂર છે. લોકોને આરોગ્યતા જાળવવાના (Sanitary
Principles) નીયમો સમજાવવાને સાફ મેજીક લેનતરન સ્લાઇડસ
દેખાડાવવાની અગત્ય છે.

અઠવાડીયામાં એક વખત ડાક્ટરને ખોરરમશાહ ગામની ડીસ-
પેનસરીમાં જવું પડે છે તેની હું તરફેણમાં છું, પણ જો કુચખીયોગ,
જે ખોરરમશાહ ગામની નજીક છે તેને બદલે નસરાબાદ ગામમાં
બીજી ડીસપેનસરીની બેઠક રાખી હોય તો શહેરની બીજી તરફ આવતા
ગામના લોકોને ઘણી સગવડતા ભરેલી થઈ પડશે.

આરથીક સ્થીતી.

શેહેરમાં લગભગ બે દજનેક અરખાઓ છે, જેઓમાંના દસ્તુર રૂસ્તમ મુબેદ ખુસરૂ તથા અરખાબ રૂસ્તમે જેહાનયાન પોતાની રૂકુલો નીલાવે છે, જ્યારે અરખાબ સોરાબે રૂસ્તમ કયાનીયાન પણ ઠીક મદદ કરે છે. અરખાબોમાંના થોડાકો પાસે પૈસા છે, જ્યારે બાકીનાઓ બાગો તથા ખેતીની જમીન ધરાવે છે. શેહેરમાંના થોડાકો બજારમાં દુકાનો માંડી કપડાં વેચે છે. એ લોકોમાં સખાવતનો ગુણ ખીલેલો જોવામાં આવતો નથી. સામટી રીતે જોતાં શેહેરના જરથોશ્તીઓની હાલત ઠીક છે.

ચઝદ માંતના ૬૭૨૯ જરથોશ્તીઓમાંથી ૫૪૧૨ જણાઓ જુદા જુદા ગામોમાં વસે છે, જેઓનું ગુજરાન ખેતીવાડી ઉપર છે. તેઓને પોતાના બાગ તથા ખેતરમાં પાણી લેવા સાડું પાણીના મુસલમીન માલિકોને પૈસા આપવા પડે છે, તોપણ પુરતું પાણી મલી શકતું નથી. જ્યાં પાણી નહીં ત્યાં તે ગામોમાં, જેવા કે મઝરેહે કલાનતર, કસ્નવીયે ચા કેનુ, નસરાબાદ, ખોરરમશાહ તથા હુસેનીમાં, ગરીબાઈ હીસે છે, જ્યારે બાકીના ગામોના લોકો જે ખાવાનું મલ્યું તે ઉપર શુક્ર ગુજારી કરે છે. ગામોના લોકો સંતોષી અને શરમાળ હોવાથી, પસાર થતા મુસાફરને ખરી ગરીબાઈનો ખ્યાલ આવી શકે નહીં. એઓ પાસે એટલાખી પુરતા પૈસા નથી કે પોતાના ઘરો નવાં બાંધે. એજ કારણુ-સર ગામના લોકો મુંબઈ આવી ચાકરી ધંધો કરી થોડાએક પૈસા એકઠા કરી શકે છે. મુંબઈના અસ્વચ્છ રસ્તાઓ ઉપર દુકાનો કાઢી હલકા લોકોના સંબંધમાં આવ્યાથી તેઓ પોતાની દેહનું સત્યાનાશ વાલે છે. સામટી રીતે લેતાં ગામોના લોકોમાં ગરીબાઈ છે.

ગામોના લોકોની હાલત સુધારવા સાડ રીરાજથી પરસીપોલીસ, સીવન, પાર્સીગેદી વેરની ૯૦ માઇલના વીસ્તારની પાણીવાલી ફળ-દ્રુપ જગાઓ જે હાલમાં વેરાન પડેલી છે તે અથવા માઝનદરાન જેવા પાણીથી ભરપુર પ્રાંતમાં સારી જગાઓ વેચાતી લઈ ત્યાં હીંદુસ્તાનના જરથોશ્તીઓની રાહબરી હેઠળ તેઓના કોલોની સ્થાપી સુધરેલાં હથી-ચારેથી ખેતીવાડી કરાવવી જોઈએ. એ પ્રમાણે કર્યાથીજ તેઓ જાતે મહેનતુ હોવાથી પુરતા પાણીની ખરકતથી બે પૈસાનું મોઢું જશે તથા તેઓમાં નવો જીવસો પેદા થઈ સારા શેડેરીઓ બની શકશે.

મારા છેવટના વીચારો.

ચઝદ પ્રાંતના મારા જાતી અનુભવને આધારે હું નીચલા છેવટ ઉપર આવ્યો છું :-

પહેલું અને સૌથી અગત્યનું. ચઝદ પ્રાંતના જરથોશ્તીઓની સ્થિતિ સુધારવા સાડ કોઇખી રીતે ચઝદની બહાર જ્યાં પુરતા પાણીની સગવડ મલી શકતી હોય ત્યાં મોટા વીસતારમાં જમીન ખરીદી કોલોનીઓ સ્થાપવા નેઇએ, કે જ્યાં તેઓ હાલની સુધરેલી ઢપના હથી-ચારોથી ખેતીવાડી કરી પોતાની મેહેનતનો બદલો મેલવી શકે. હુંકમાં કહું તો સુધરેલી દુન્યાથી દુર ખીયાબાનમાં આવેલી એક ચઝદ જેવી જગ્યા કે જ્યાં પાણીની પણ ભારે તંગી છે તેવી તરફ ઇરાન તથા હીંદુસ્તાનના જરથોશ્તીઓના ભલા માટે કામ કરતી મુંબઇની ત્રણે અંબુમનો ને એકજ જગ્યાએ પોતાની શકતી રોકી રાખશે તો ભવી-પ્યમાં કાંઇ પણ ધરખમ પરીણામો ઉપજાવી શકશે નહીં. ખરેખર હવે વખત આવી લાગ્યો છે કે જ્યારે ચઝદની બહાર નજર લંબાવવી નેઇએ.

ખીલું-ચઝદમાં એક ચાલાક, હુશીયાર અને સીનસીયર ડાક્ટર, કે જે હીંદુસ્તાનના જરથોશ્તીઓના પ્રતીનીધી તરીકે જેખ આપે તેવાની ખાસ જરૂર છે. એજ ડાક્ટર શેહરની કઇખોસરવી પ્રાઇમરી સ્કૂલની કમીટીનો પ્રેસીડન્ટ બની તેનો કારોબાર તપાસે, કે જેથી આવી એક પ્રાઇમરી સ્કૂલને વાસ્તે મુંબઇથી મોકલાવેલા માસતરનો પગાર બચે.

ત્રીલું-જેટલી એક ડાક્ટરની જરૂર છે તેટલીજ એક દીની ભાષણકર્તાનીખી જરૂર છે. એ ભાષણકર્તા મુંબઇ તરફથી કરાવવામાં આવતા દીની ક્રીયાકામો, ઘંખારો, જશનો વગેરે ઉપર દેખરેખ રાખે તથા મુંબઇથી ચલાવવામાં આવતી ગામોની સ્કૂલોનો કારોબાર પણ ચલાવે.

આવા ફક્ત બે અને બેજ પારસીની ચઝદમાં જરૂર છે, અને એક માનવંત ખુઝોર્ગ અરબાબના શખ્દોમાં બોલું તો 'ને હીંદુસ્તાનના પારસીઓ ઇરાનના જરથોશ્તીઓને જંગલી તથા અભણ સમજતા હોય તો તેઓએ આવા જંગલી તથા અભણ માણસોને સુધારવા સાડ કેવા ટાઇપના માણસો ઇરાન મોકલાવવા નેઇએ તે તેઓએ સમજવું નેઇએ.'

મીં ભાણુક મુલ્લાને રૂપાંની ખુમચી સાથના અફરગાન્યાની ભેટ.

ભાષણ પુરું થયા પછી મીં ખરેશહજી જ. બ. વાડયાએ ઇરાનમાં માનેક મુલ્લાંએ એક મીશનરી તરીકે પોતાના હમદીન ભાઇ બેહેનોની

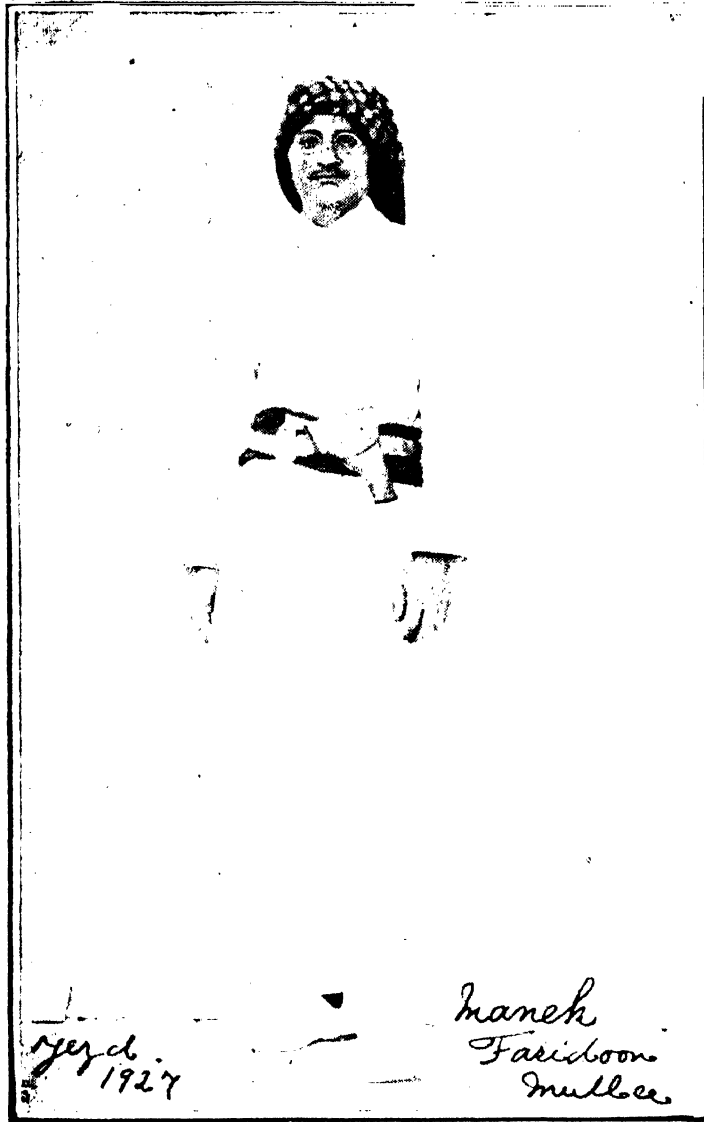
કેવી કીમતી સેવાઓ બજાવી હતી તેનું બચાન કરી, તે સેવાઓની કદરશનાસી તરીકે ઘટ્ટા લેખ સાથનું એક રૂપાનું અફરગાન્યું તથા તેની સાથની ખુમચી ભેટ આપવાની ડાં મોઢીને અરજ કરી હતી, જે તેવણે તાલીઓના અવાજે વચ્ચે મીં મુલ્લાંને આપી હતી.

અરવદ ડાં જીવનજી મોઢીનું વીવેચન.

પ્રમુખ ડાં જીવનજી મોઢીએ ત્યાર બાદ વીવેચન કરતાં જણાવ્યું કે આજના શુભ મેળાવડામાં હાજર થતાં મને મોટી ખુશાળી ઉપજી છે. મારી ધરાનની મુસાફરી વેળા મેં મીં મુલ્લાંને ધરાનમાં ભણું કામ કરતા જોયા હતા. એઓએ શરૂઆતમાં આપણને જણાવ્યું કે આજે દુન્યામાં ચપળતા ફેરવાઈ રહી છે, અને ધરાનની અંદર તે ચપળતા કેવી ફેલાઈ રહી છે તે ઉપર આપણું ધ્યાન આ ભાષણ મારફતે ખેંચ્યું છે.

પુરાણી તવારીખ પછી તે ગ્રીસ, રોમ, કે બેબીલોન ઉપર તમો વીચાર કરશે તો તમને માલમ પડશે કે ધરાનમાં હાલ જે રીતે ફેરફાર થયો છે તેના જેવો બીજો કોઈ પણ દેશમાં થયો નથી. બેબીલોન કે એશયાનાં રાજ પ્રકરણમાં ફેરફાર થતા હતા, ત્યારે તવારીખ કહે છે કે દેશમાં થોડુંક પણ લોહી રેડાતું હતું; જ્યારે ભાગ્યશાળી હાલનું ધરાન છે કે તેની અંદર એક પછી એક ફેરફારો થયા છે, અને હાલમાં રેઝાશાહે પહેલવી વંશ સ્થાપ્યું છે, છતાં લોહીનું ટીપું જરા પણ રેડાયું નથી, જે માટે આપણને ખુશાળી લાગે છે.

ખોદાતાલાની મહેરબાનીથી રેઝાશાહ પહેલવી કમમાંકમ ૧૦ કે ૧૫ વર્ષ રાજ કરે તો ધરાનની ખુશબખતી વધારે થતી જશે. તેનાં રાજ અમલમાં જે જે ફેરફારો થયા છે, અને હજી પછી પણ થશે તે ઉપર આપણી સઘળી આશા છે. તો હું ઇચ્છું છું કે તે ખોદાતાલાની મહેરથી તે કાંઈ નહીં તો બીજાં ૧૦ કે ૧૫ વર્ષ રાજ કરવા ભાગ્યશાળી થાય. હવે આપણે ભાષણકર્તાના ખાસ વીષય ઉપર આવ્યે તો જેમ કહેવત છે તેમ તવારીખ આગલી હકીકત પાછી અને પાછી રજી કરે છે. જે જે થોડાક જરથોશ્તીઓ બચી રહ્યા છે તેઓને બાહીઓ અને મીશનરીઓ સાથે જંગમાં ઉતરવું પડે છે, એમ એઓએ જણાવ્યું છે. આજે આપણા પડતીનો વખત છે. ધરાનની તવારીખે સાસાન્યન જોઈએ છીએ ત્યારે પણ માલમ પડે છે કે ધર્મની હરીફાઈ તો હતીજ.

માંક બેન ફરિદોન મુલ્લા
 માણેક ફરિદોન મુલ્લા.

ખ્રીસ્તી ધર્મનું પણ ઘણું જોર તે વેળા હતું, અને તે તવારીખ પરથી સાબેત થાય છે. હખામીન્યન કે સાસાન્યન વંશનાં પાદશાહોમાં શહન-શીલતાનો મોટો ગુણ હતો. તેઓ ખીજા ધર્મવાળા તરફ માનથી જોતા હતા. આ શહનશીલતાનાં પરીણામે ધરાનનાં પાદશાહોએ મીશનરીઓને આવવા દીધા હતા અને આપણે જોઈએ છીએ તેમ ધરાની અને ખ્રીસ્તી ધર્મની હરીફાઈ ચાલતી હતી અને ઘણી હદે તે ધર્મનો ફેલાવો થયો હતો. જરથોશ્તી ધર્મ ખોદાતાલાની મેહરથી ટકી રહ્યો છે અને આપણી સર્વેની ફરજ છે કે તે ધર્મ જાળવવાની આપણે કોશેષ કરવી જોઈએ છે.

આજે મીઠા માણેક મુલ્લાંએ લગભગ ૧ કલાક વેર ભાષણ કર્યું છે અને આપણે તે ઉલટથી સાંભળ્યું છે. હવે સવાલ એ ઉભો થાય છે કે આપણે શું કરી શક્યે? ઘણું તો ખીસામાં હાથ નાંખી આપણે આપણા ફાળો આપી શક્યે. એવણનાં વીષય ઉપરનો કાર્યસાધક અમલ થાય, અને બે ત્રણ ખાતાં સાથે મળી કાર્યસાધક ઉપાયો યોજે તો ઘણા ફાયદો થાય એમ છે. એમની યોજના લાયક ખાતાંઓ આગળ રજૂ કરવા રથેશ્તાર મંડળને મારી અરજ છે, અને જ્યારે પણ તે યોજના અમલમાં મુકવા મદદ માટે અપીલ થાય ત્યારે તમો તમારા ખીસામાં હાથ નાંખશો એવી મારી અરજ છે.

ધરાન સર જમીનનો હાલત સુધારવા માટે જો કોઈ મને પુછે તો મારા વીચાર પ્રમાણે કેળવણી-કેળવણી-અને કેળવણી જ છે. કેળવણીની ખાસ જરૂર છે. સંસારીક, ધાર્મિક, નૃત્યક કેળવણી જેમ જેમ આગળ વધતી જશે તેમ તેમ તેઓ પોતા સુધરવાની કોશેષ કરશે. કેળવણીથી હાલત ચઢતી થશે, અને તેઓ પોતાનું ભવિષ્ય સુધારશે અને એટલે તેઓ પોતાની ચઢતી કરશે.

ધરાની સ્ત્રીઓ મારા મત પ્રમાણે વધારે ચાલક, ચપલ, ખુબીવંત, અને નરમાસવાળી છે. મારા મન ઉપર તેઓએ ખડું ઉંઠો છાપ બેસાડ્યો હતો. જો તેથી કરીને સ્ત્રી કેળવણી ઉપર વધારે નજર રાખવામાં આવે તો મારા વીચાર પ્રમાણે વધારે બેહતરી થવાનો સંભવ છે. તે લોકોમાં ચાલકી, નરમાસ, ચંચળાઈનો વધારે સારો ઉપયોગ થશે.

હવે પછીના સુધારા માટે કોઈ લાયક પુરૂષને મોકલવા એવી મારી સુચના છે. મારા મત પ્રમાણે અલખતાં તેને ગુજરાન અર્થે સારો મુસારો મળે તે ધરૂવવા જોગ છે. પણ તે શખ્સ ત્યાં પોતાના પેશા

તરીકે નહીં પણ મોહુખતથી ત્યાં જાય તે વધારે ઇચ્છવા જોગ છે. મારા વીચાર પ્રમાણે મીં માનેક મુલ્લાંનાં કરતાં વધારે ખીજે કોઈ પણ લાયક નથી. એમનાં જીગરમાં મોહુખત માયા વ્યાપી રહી છે તે જોતાં સારો મુસારો આપી એમને ત્યાં મોકલવામાં આવે તો તે વધારે બેહતર થાય.

મીં માનેક મુલ્લાંએ માનેલો ઉપકાર.

મીં માણેક મુલ્લાંએ છેવટે જણાવ્યું હતું કે મારા પહેલી વખતના ઇરાનમાંથી પાછા ફર્યા પછી કેટલોક વખત રહીને એક દીવસે મીં દીનશાહ જીજીલાઈ ઇરાની સોલ્ડીસીટર સાથે મને ત્રેનમાં મેલાપ થયો. વાતચીત દરમિયાન એવણની ખાહેશ હતી કે મારે ઇરાન જઈ આપણા ધર્મના ફરમાનો, ખુખીઓ વગેરે બાબદ ત્યાંના જરથોશ્તીઓને સમજાવવી. મેં એ વાત ખુશીથી કબુલ કીધી, કારણ કે હું જાણતો હતો કે એવણ પોતાની ગમે તેવી નાહરૂસ્ત તખીયત છતાં ઇરાનના તથા હીન્દુસ્તાનના ઇરાની જરથોશ્તીઓના ખીનસ્વાર્થાં સેવા બજાવતા રહ્યા છે. હું ત્યાં ગયો અને મેં મારી પવીત્ર ફરજ બજાવ્યા સીવાય ખીજું કંઈ પણ વધારે કીધું નથી. જો રથેસ્તાર મંડળ એવું ધારતું હોય કે મેં ઇરાનમાં કોઈ પણ પ્રકારની સેવા બજાવી છે તો આ ઉમદા ભેટ હું માન અને ઉપકાર સાથે સ્વીકારું છું. જ્યારે પણ મારી નજર આ ભેટ ઉપર પડશે ત્યારે હું એમ નહીં સમજીશ કે કોઈક પ્રકારની સેવા બજાવવાના બદલામાં મને આ ભેટ મળી છે, પણ તે વખતે આ ઉમદા ભેટ આપનારાઓના ખાલેસ દીલ, મોહટાઈ અને ભલી લાગણીને માન સાથે યાદ કરીશ. આપણી કોમના માનવાંત, કાબેલ અને ફાઝેલ દસ્તુર ડાક્ટર મોહીના સખકતા હાથે આ ઉમદા ભેટ સ્વીકારતાં હું પોતાને નસીબવંતો સમજી છું. છેલ્લે એકવાર ફરીથી હું રથેસ્તાર મંડળનો અને મુખ્ય કરીને મીં ખરશેદજી વાડયાનો ઉપકાર માનું છું.

મીં ખરશેદજી જ. બ. વાહુડયાએ ત્યારબાદ પ્રમુખ, ભાષણકર્તા, તેમજ મેળાવડામાં ગાયણો રજુ કરનારા જવાનોનો આભાર માનવા બાદ મેળાવડો વીસરજન થયો હતો.

પ્રકરણ અગીયારમું.

ધરાનમાં મારા પોણાબે વરસના વસવાટ પછી જ્યારે હું તારીખ
૨૭ મી જુન ૧૯૨૭ ને દીને મુંબાઈ પાછો આવવા નીકળ્યો તે
વખતે યજ્ઞમાં મને ધરાની જરથોશ્તી અંજુમનો તરફથી
આપેલાં માનપત્રોમાંના થોડાંએક તથા મારે વાસ્તે જુદા જુદા
છાપાઓમાં છપાયેલાં કાંઈક ઇસારાઓ નીચે મુજબ છે.

An address of appreciation presented to Mr. Manek Fardunji Mulla by the Zoroastrian Ladies of Yezd.

સેપાસ વ સેતાયેશ પરવરદેગારે ચકતા રા સઝાવાર અસ્ત કે દર મ્યાને મખલુકાત
ખન્દેગાનરા અફસર વ ખાલાતર અઝ હમે ખલક ફરમુદેહ વ ગૌહરે ગેરાનખલાયે નોતક
રા ખરાયે દરદ વ સેતાયેશે ખાલેક અતા ફરમુદેહ વ ખેએઝાફેહ કુબેએ મુમઈયેઝએ
અક્લ રા ખરાયે તશખીસે ખાદેમ અઝ ખાયેન વ સાદેક અઝ કાઝેખ અનાયત ખખ્શુદ-
ખેનાખરીન અસ્લ ઈન અસ્ત કે જલસેહે દાનેશ પેઝુહ કે એકદામાતે ખઈરખાહાને
જનાખે માનેક ફરેહુન મુલ્લાં નેગરાન ખુદ વ કામેલન તસદીક દારદ કે મુશારએલઈહી
ખા મહુખતે સરશારી કે ખે મઝહબ વ મેલકીયત દારદ ઝરરે કુતાહી નફરમુદેહ-વ
હમારેહ દર દેહાતે દુરદસ્ત અઝ વઅઝ વ અનદરઝે કાશી ખે હમકાશાન મુઝાયકે
નકરદેહ અસ્ત વ હમે રા રહને મેન્નતે ખીશદારદ-ખલે એનીન કુનન્દ રહર-
વાન ઈન કે કરદે ખાઝ ગશત ખેસુયે ખાકે હેન્દ દારન્દ ખા કલખે મમ્તુ અઝ
મહુખત અદઈયે ખાલેસાનેએ ખુદ વ એમુમે જમાઅત તકદીમે વોજુદે
મોહતરમશ દાશતેહ-વ ચક કતેહ મેદાલે તેલાયે મુસ્સવર ખેઅકસે હઝરતે જરથોશ્ત
ખેઆદગારે એહસાસાતે દરની ખે ઈશાન મીસેપારીમ-વ અઝ અહુરા મઝદા આરમાન
દારીમ કે હમારેહ સલામત ખુદે વ અઝ મુસાઅદત વ મુઆઝદત ખેહમ કીશાન યાવરી
વ મહદગારીશાન ખાશદ-વ તમન્ના મીશવદ દરદે સમીમાનેએ મારા ખેફામીલે
જલીલે ખુદ એખલાગ ફરમાયન્દ વ એનશાહલા ખે સલામત ખે દુદમાને ખુદ ખે મુલાકાતે
હમેગી મુવફૂફ ખાશન્દ-અધદુન ખાદ અધદુન તરજ ખાદ.

રોજ આવાં માહ ખહમન ૧૨૯૬ યજ્ઞેજરદી.

(સહી) હાદોખતે શાપુર.

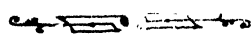
(,,) ફરંગીઝ દસ્તુર ખોદાયાર વગેરે.

Thanksgiving and praise are due to the One Lord who made man the crown of His creation and created him supreme over everything and conferred upon him the precious jewel of speech to sing His praises, and moreover gave him the discriminating faculty of reason to distinguish the true servant from the traitor, and the truth-speaker from the liar. But to come to the point, this Knowledge-seeking Society of Zoroastrian Ladies has watched all the benevolent efforts of Mr. Manek Faridoon Mulla and fully testified that the aforesaid gentleman, replete as he is with regard and feeling for the good religion and his co-religionists, was ever zealous in his work and never failed in his mission of going to various villages and delivering sermons and imparting religious instructions, and by so doing has placed all under a debt of obligation to him. Indeed travellers on the path of Reality act thus.

Now that he intends returning to India, with our hearts overflowing with affection, we offer our sincere prayers and good wishes to his revered person, and as a token of our genuine and heartfelt regard and feeling for him, present him with a gold medal bearing the representation of Zoroaster, and pray to Ahura Mazda that he may ever remain hale and hearty, and may help and befriend his co-religionists. And we also desire him to convey our heart-felt greetings to his illustrious family, and God willing, he may return in safety to his family and be blessed with the sight of all his loved ones. Amen.

Yezd, 15th June 1927. (Sd.) HADOKHT SHAPOOR.

(„) FARANGIZ DASTOOR KHODAIAR, et

An address presented to Mr. Manek Fardunji Mulla by the girls of the Avesta Class of Yezd.

જીમલે મા દુખતરાન બા કલ્ખે પાક—મા ઝમીરે રહશનો હમ તાબનાક.
અઝ ખોદાવન્દે જેહાન જીયા શુદીમ—મા દોઆઓ હમ સના ગુયા શુદીમ.
માનેક મુલ્લાં કે દર ચઝદ આમદન્દ—ખેદમતે લાયેક ખેમા ફરમુદેહુઅન્દ.
ખીશો કમ મારા બે રાહે દીને ખેહુ—કર્દ આગેહુ આન જવાને એકખાલે મેહ.
આન હુનરમન્દી કે આલેમ ખુદેઅસ્ત—હાલ અઝમે ખમખધ ફરમુદેહુ અસ્ત.

સાલેમ વ અઈને સેહત વારેદ શવદ—પસ બેચરમે મેહુર મારા બેન્ગરદ.
હર યકી દર નઉબેચે ખુદ શાકેરીમ—હમદો શોકે હકતાલા માયલીમ.
દાયમા બા એઝઝો એકબાલો જલાલ—માનદે ઉ દર એલે એઝઝે બીહેમાલ.
સદ દોઆ બરાન ખોદાવન્દી કે દાદ—માનેક મુલ્લાં કે દાયમ ઝનદેહ બાદ.
રોજ બેહુરામ માહ બહુમન ૧૨૯૬ યઝ્દેજ્દરી.

અમઝાયે દુશીઝગાને મદરેસેઈ અવસ્તા.

We all girls with pure hearts and luminous and radiant minds,
Pray and praise the Lord of the world,
That Manek Mulla has come to Yezd, and has done us eminent
service.

That fortunate young man has more or less acquainted us with
the Good Religion.

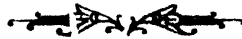
That accomplished wise one intends returning to Bombay now.
May he land hale and hearty and remember us with kindness.
Each one of us is grateful to him, and we offer thanksgiving
to God and pray that he may ever live under the protec-
tion of God, with honour, fortune and glory.

A hundred praises to God who sent Manek Mulla to us.

May he live for long yet.

Yezd, 25th June 1927.

Signatures of the Avesta Class girls.

*An address presented to Mr. Manek Fardunji Mulla by the
boys attending night-classes in Yezd Atash-Behram.*

બંદે કે યકી અઝ શાગેદાને દબેસ્તાને દીન્યારી મીબાશમ અઝ તરફે સાયેરે અત્દાલે
ઇન દબેસ્તાન અઝ તશરીફ ફર્માઈએ જનાબે માગ્જુક્જ ફરીદુન મુલ્લાં બે યઝ્દ દરીન
મુદદતે કલીલ તશકકોરન અઝ મીકુનમ હકીકતન દરીન મુદદતે કલીલ કે બે યઝ્દ
તશરીફ આવરદેઅંદ વ અરબાબે તશ્વીકો તઝ્વીકે મા અત્દાલે ઝરતોશ્તીઆને
યઝ્દ ઝોકુરન વ અનાસન ફરાહમ ફર્માદેઅંદ વ રવીયેયે ખોદા પરસ્તી વ તરીકેએ
ઝરતોશ્તીગરી રા મુશાવક શુદેઅંદ અઝ ખુશબખ્તાનેએ ખુદ ખોદાવંદે મેહુરબાન રા
શાકેરી સેપાસ ગુઝાર શુદે ઉમીદવારીમ વોળુદે મસ્કદે મઆરેફ પરવરે શાન બે સાલ્યાને
દેરાઝ પાયદારો બરકસાર દાસ્તે બે આઇને દુસ્તી વ હકીકત ફહમાનીએ આઇને ઝર-
તોશ્તી પાયંદે બાશાદ બે હરકુળ કે રવંદ યાવરે શાન ખોદા બાશાદ.

રોજ અસદ્નદારમદ માહ બહુમન ૧૨૯૬ યઝ્દેજ્દરી.

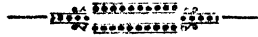
(સહી) ફરેતમે અર્દશીર.

I, a student of the Diniari School on behalf of the other students of the school, thank you Mr. Manek Faridoon Mulla for having come to Yezd. During your stay in Yezd, you have done lot of good work in the cause of Zoroastrianism and specially in teaching its doctrines to the Zoroastrian boys and girls of Yezd.

We thank God for sending Mr. Mulla to us and our good luck. May you live long and may you keep on your good work in the cause of Zoroastrianism. May God help your work wherever you go.

Yezd, 10th June 1927.

(Sd.) RUSTOM ARDESHIR.

An address presented to Mr. Maneck Fardunji Mulla by the peasant inhabitants of Jaferabad, Yezd.

ખેદમતે બા શરાફતે હજરતે મુસ્તતાબે જગલ્લે અકરમ આકાથે માનેકજી બેન જેતતમકાન ફરેદુનજી મુલ્લાં દામ શોકનોહો.

ખેનલતન ખેહજુરે મુબારક અરઝ વ એસ્તદઆ અઝ તરફે રઆયાયે જઅફરઆબાદ મીનેમાઈમ ચુનકે અઝ હજરતે મુસ્તતાબ મમ્નુન વ મુતશકકેરીમ કે ઈન શુને સેફાતહાયે નીકુ વ હકશનાસી વ બંદેપરવરી વ ખઈરખાહી વ ખઈરઅનદીશીએ હમ-કીશાને ખુદ વ કારેતાન હમીશેહુ ખેરઝાયત વ હકપસન્દી વ બંદેહનવાઝીસ્ત-લેહાઝા ઈન અસ્ત કે હજરતે આલી દો મરતબે વકતે સરમા વ ઝમેસતાન દર જઅફરઆબાદ તશરીફ આવરદીદ વ અન્દ નફર અઝ ફેકરાયે જઅફરઆબાદ રા વજહે મરહુમત ફર-મુદી વ રઆયારા જમઆવરી કરદે બેઆનહા મૌએઝેએ રાહે હકશનાસી વ રફતારે આઇને દીને ઝરથોશ્ત નમૂદી વ બેહમ અઝ શાગેરદાને મદરેસે એમતેહાન ગેરફતેહ વ બેઆનહા એન્યામ તકદીમ શુદ વ મહલ્લે ખુશનુદી હાસેલ નમૂદી ચેનાનકે અઝ ફેયૂઝાતે મુબારક માહારા મુસ્તશીઝ ફરમુદી-ઓમીદવારીમ કે ખોદાવન્દ દર દુન્યાએ દર આખે-રત એવઝે ખઈરખાહી વ ખઈરઅનદીશીએ શુમા અતા ખાહદ શુદ.

રોજ દીન માહ અમરદાદ ૧૨૯૬ યઝદેજરદી.

(સહી) ફરતમ બેહેરામ.

(, ,) ગુલામ રેખા વગેરે.

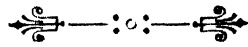
On behalf of the inhabitants of Jaferabad we tender our thanks and acknowledge our obligations to you on account of your excellent attributes, kindness, solicitude and concern for your co-religionists. As you have made it your rule to please God and help His creatures, you twice, unmindful of the rigours of cold and

winter, visited the village of Jaferabad, and helped some of the poor folk. You also assembled the people together and delivered to them a sermon, acquainting them with the principles of the Zoroastrian faith and showing them the true way of knowing God. You examined the pupils of the school and gave prizes to the deserving. In short you overwhelmed us, the inhabitants of Jaferabad, with your favours. In return for your benevolence and well-wishing we pray God Almighty to reward you in this world and the next.

Jafrabad, 31st December 1926.

(Sd.) RUSTOM BEHRAM.

(,,) GULAM REKHA, etc.

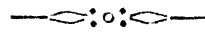
કચસરે હિન્દુનું મત.

હમવતન ઈરાનની બેહતરી માટે ઉલટ ધરાવનારા અને તેનાં ભલાં માટે મંડેલા ચાક્રસ સાહેબોની ફરમાશથી આપણા ઉત્સાહી અને ચંચળ જવાન મીં માણેક ફરીદુન મુલ્લાં, જેવણ આપણી હાઈ કોર્ટના માજી જજ મીં દીનશાહ ફરદુનજી મુલ્લાંના નાના ભાઈ થાય છે, તેવણ ઈરાન દેશમાં એક ઓનરરી કામ કરનાર (મીશનરી) તરીકે ચાલુ મહીનામાં મુ'બઈથી ઉપડી જવાની તૈયારી કરે છે. એવણ એક વર્ષ વેર યજ્ઞદ શહેરમાં રહેશે અને ત્યાં જરથોશ્તીઓમાં દીન આદીનને લગતી બાબદો સમજવશે. ઈરાનના જરથોશ્તીઓમાં દીની જગૃતી કરવાનું મીં માણેક મુલ્લાંનું આ પગલું તારીફ લાયક લેખાશે. માદરવતન ઈરાનની બેહતરીને લગતી બાબદોમાં જે કંઈ સેવાઓ આ દીશામાં પોતાથી બળવી શકાય તે બીન સ્વાર્થ પોતાનાં વહાલા હમવતનને અર્પણ કરવાની મીં મુલ્લાંની આવી ખાલેસ ઉલટ, બીજા આપણા જવાનો માટે નક્ક કરવા જોગ થઈ પડે એમ અમે ચાહીએ છીએ. મીં માણેક મુલ્લાં માટે ઈરાનમાં વસવાટ કરવા માટેનો ફરેક રીતનો બંદોબસ્ત ઈરાની જરથોશ્તી અંજુમન તરફથી કરવામાં આવનાર છે.

ઈરાન ગયલી આગલી ટોળકી સાથે મીં માણેક મુલ્લાં પણ જોડાયા હતા, અને એ ભાઈએ ખુદ પોતાના હમવતન તરફના ચાહ ખાતર રૂઝા સાડાત્રણ હજારનો ખર્ચ કરી, ત્યાંની અગત્યની જગાઓનું ચીજોનું તથા નવાઈઓનું એક ઉલટમંદ એકમાગી અભ્યાસી તરીકે અવલોકન કર્યું હતું, અને મુ'બઈ પાછા ફર્યા પછી જે કંઈ ચીજો તથા તવારીખી જગાઓ વીગેરે તેમણે ઈરાનમાં જોઈ તેને લગતી જણવાજોગ વીગતો બાશાણુદવારે અવારનવાર રજુ કરી હતી. ખાસ કરીને શાયર શીરદોસીની ચાદગારીને લગતી હીલચાલમાં આગેવાની લઈ, તે તરફ પારસી કેમી મત જગૃત કરવામાં મીં માણેક મુલ્લાંએ આગેવાન અને અગત્યનો ભાગ લીધો હતો; પણ તેમના એકમાગી ખવાસના સબબે

તેવણુની એ દીશાની સેવાઓ ઝાઝી બાણીતી થવા પામી નહોતી. તેજ મીસાલ અમારા પત્રમાં પણ શાએરાન શાએર શીરદોસીની યાદગારી માટે તથા ઈરાનના સંબંધમાં અગત્યના લખાણો રજૂ કરી તે મારફતે તેવણે કેટલુંક કીમતી અજવાળું પાડ્યું હતું. બીજા કેટલાક ધોંધલ્યાઓ બેઠા બેઠા મોટા ધોંધાટ કર્યા કરે તેના કરતાં આવા એક-માર્ગી તથા ઉલટમંદ ગ્રહસ્થ બીનસ્વાર્થી પોતાના વહાલા હમવતનની સેવા બજાવવાનું બીહું ઝડપે તે તેવણ માટે ખચ્ચીતજ ધણું માનભરેલું લેખારો.

મીં માણેક મુલ્લાંને તેઓના આ બીનસ્વાર્થી અને અગત્યના સહાસમાં અમે ફત્તેહ ચાહીએ છીએ. (તાં ૪-૧૦-૧૯૨૫.)

ઈરાનમાં એક પારસી “લે-મીશનરી”ની સેવાઓ.

મીં માણેક ફરીદુન મુલ્લાંનું ઈરાની જરથોશ્તીઓની બહેતરી માટે ઉપયોગી કામ.

મીં માણેક ફરીદુન મુલ્લાં, જેવણ ઈરાનમાં પોતાના વસવાટ દરમિયાન ત્યાંના ગરીબ ઈરાની જરથોશ્તીઓની બહેતરી માટે બીનસ્વાર્થી મેહનત લઈ કેવી ઉપયોગી સેવાઓ બજાવી રહ્યા છે તે વીષે, ઈરાનથી આવેલા એક નજરે જોનાર ઈરાની ગ્રહસ્થ નીચે મુજબ લખી જણાવે છે :-

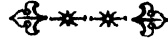
“મીં માણેક ફરીદુન મુલ્લાં, જેવણ મીં મારકરની પાર્સી સાથે ઈરાન આવ્યા હતા, તેવણે હયાં આવ્યા પછી ઈરાનની પવીત્ર જગ્યાઓ (જ્યારતગાહો) ની મુલાકાત લીધી છે. તેમજ જે જે ગામોમાં જરથોશ્તીઓની વસ્તી હોય ત્યાં મુલાકાત લઈ તેઓની બહેતરી માટે મેહનત કરવા માંડી છે.

છેલ્લા શીયાળાની રૂતમાં જ્યારે અત્રે ખરફ પડતું હતું, અને સહવારના સકાળે બીછાણામાંથી ઉઠતું પણ મુશ્કેલ લાગતું હતું, ત્યારે મીં મુલ્લાંને એક મોખેદ તરફથી ખબર આપવામાં આવી કે યઝદશ્તી આશરે ૪૦ માર્ઘલ દુર મઝરૈહે ક્લાનતર નામે ગામમાં વસ્તા જરથોશ્તીઓ દુકાળ જેવી સ્થિતિને લીધે લગભગ ભુખમરે સેહવતાં હતાં. આ ખબર મલતાં મીં મુલ્લાં ધડોનો એક મોટો જથ્થો ખરીદી ખચ્ચરની પીઠ-પર લાધી સખત કકડતી ઠંડી હોવા છતાં તે જગ્યાએ ગયા હતા, અને ત્યાંના હાજત-મંદ જરથોશ્તીઓને અનાજ વહેંચી આપવા ઉપરાંત પોતાની ગીરોથી ૧૦૦ તુમાન તેઓ વચ્ચે વહેંચી આપ્યા હતા. આવી બીનસ્વાર્થી સેવાઓથી મીં મુલ્લાંએ વાજબી રીતે ત્યાંના લોકોમાં “બીજા હાતરીયા”નું નામ મેલવ્યું છે.

મીં મુલ્લાંએ અત્રે પોતાના વસવાટ દરમિયાન દીન આઈનને લગતું જ્ઞાન ફેલાવવા આતશબેહરામમાં મીજલસો ભેગી કરી અવસ્તામાંથી વાંચનો કરવા માંડ્યાં છે. તેમનાં વાંચનો તથા ભાષણો અસરકારક હોવાથી આતશબેહરામમાં જનારાંઓની હાજરી ચાલુ વધતી જાય છે.

ખરાં છગરથી મુંજે મોઢેની કીમતી સેવા બજાવનારા આ ઉમંગી અને ખરે

“મીશનરી સ્પીરીટ” ધરાવનાર જવાન ભાઈનાં કામની આટલી વાજબી કદરસનારી કરતાં મને ઘણી ખુશાલી હાંસલ થાય છે.” (કચસરે હીન્દ તાં ૧૦-૧૦-૧૬.)

યજ્ઞ શેહેરની મુલાકાતે આવી ગયલા ખુર્જોગ શેઠ દીનશાહ મેરવાન ઇરાની તારીખ ૨૭-૧૧-૧૯૨૬ ને દીને મરહુમ શેઠ ફ. કા. બનાજીનાં આતશબેહેરામમાં પોતાના ઇરાનના અનુભવ વિષે ભાષણ કરતાં જણાવેય કે:-

પારસીઓની ઇરાનની સેવા.

“ભાઈ માણેકજી મુલ્લાં એક ખરા મીશનરી ખાસીયત ધરાવનારા જવાન છે. તેવણ ગામેગામ ફરીને વાયજ આપે છે, ગરીબોની નવજોત મુ'બાઈથી પૈસા મેળવી કરાવી આપે છે. ઈનામનાં મેળાવડા કરે છે તથા જશનનાં મેળાવડા કરી જરથોસ્તીઓની ધારમીક આસ્થામાં સારો વધારો કરે છે. આવા ખવાસનાં બીજ ૨-૩ મુ'બધના જરથોસ્તીઓ થોડા વરસ ઇરાનમાં રહી, આવી ચળવળો કરે તો ત્યાંના હમદીનોની સ્થિતી બહેતર થાય.

ધારમીક મેળાવડો.

“એક ધારમીક મેળાવડો ભાઈ માણેક મુલ્લાંની હેહમતથી થયો હતો, જેમાં યજ્ઞ દનાં તમામ અરબાઓ અને બાનુઓ સામેલ થયાં હતાં. આ મેળાવડામાં નાના છોકરાં-ઓએ શાહનામાતું વાંચન ને દીન-ધરમનાં બુલંદ ફરમાનો ઉપર ટુંક વાયજો આપી હતી, જે સર્વેને પસંદ પડ્યાં હતાં, અને તે માટે લાયક છોકરાંઓને અનનુમનના સરનશીન સાહેબે ઇનામો વહેંચી આપ્યાં હતાં.

યજ્ઞમાં ફીરદોસી તુસી લાઈએરી.

“યજ્ઞમાં કોઈ જાતનું ન્યુસપેપર નીકળતું નથી, તેથી આ લાઈએરીમાં બીજા દેશનાં ન્યુસપેપરો તેમજ જ્ઞાન, વીદ્યા, હુન્નર, મજહબ વગેરે બાબતોની કેતાઓ હોવાથી તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે, અને તેનો બહુ લાભ લેવાશે તેની ખાત્રી મલે છે. ભાઈ માણેક મુલ્લાં આ બાબતમાં સારી મહેનત કરે છે.”

જમે જમશેદ, તાં ૭-૧૨-૧૯૨૬.

ઇરાનના જરથોસ્તીઓનો સેવા બજાવનાર પારસી જવાન.

મીં માણેક મુલ્લાંની સેવાઓની વાજબી પીછાણ.

ઇરાન મધે વસ્તા જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવા માટે હાલમાં જે તારીફ લાયક પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તે આવકારદાયકજ લેખાશે. તેમાં મીં માણેક ફરૈદુન મુલ્લાંએ કાંઈ ઓછા હીરસો આપ્યો નથી. મીં માણેક મુલ્લાં જેવણ ઇરાનના જુદા જુદા ભાગોમાં બે વરસની લાંબી મુસાફરી ફરી ત્યાંના જરથોસ્તીઓની ધરમ કેળવણી

માટે ઘણું સુંદર કામ બનવી હાલમાં મુંબઈમાં પાછા ફર્યા છે તેઓને અત્રેનાં બહુતાં રથેશ્તાર મંડળ તરફથી ઈરાન અને ખસુસ કરી ચઝદમાં બનવેલી સેવાઓની પીછાનમાં ગયા શનીવારે શમ્સ-ઉલ-આલમાં ૩૧૦ જીવનજી મોદીનાં પ્રમુખપણાં હેઠળ સર કાવશજી જેહાંગીર હોલમાં જે યોગ્ય ભેટ કરવામાં આવી હતી તેને તેઓ ઈચ્છે ઈચ્છે લાયક લેખારો. મીં માણેક મુલ્લાં એક અતી શરમાળ ગ્રહસ્થ છે અને તેઓ બહેરમાં કશી પણ ધાંધલ ધરપચ કર્યા વગર અને પોતાની તારીફનાં બાંકા કુકાવ્યા વગર ગુપચુપ જે લાંબી મુદત થઈ ઈરાનના જરથોશ્તીઓની સેવા બનવી રહ્યા છે તે માટે તેઓ આપણી શાબાસીને પાત્રજ લેખી શકારો.

મીં માણેક મુલ્લાંને ઈરાની જરથોશ્તી અનબુમન તરફથી ખાસ મીશન ઉપર એક ઘણા નજીવા ઓનરેરિયમે નેમવામાં આવ્યા હતા પણ તેઓએ આવા નજીવા ઓનરેરિયમ છતાં પોતાના બતી પૈસાનો ભોગ આપીને તેમજ દુરદરાજ અને અતી કંટાળા ભરી મુસાફરીની રંજ વેઠી તેઓએ એક મીશનરી તરીકે ખરેજ એક ઉમદા કામ બનવ્યું છે. રથેશ્તાર મંડળે એવા એક લાયક ગ્રહસ્થની સેવાની પીછાણુ કરી પોતાનેજ માન આપ્યું છે અને તેથી કોમના ઘણા જવાન્યાઓને તેવણને પગલે ચાલવાનું નવું ઉત્તેજન મળશે.

મીં માણેક મુલ્લાંએ એ વેળા પોતે આપેલાં ભાષણમાં ઈરાનના જરથોશ્તીઓની હાલતનો જે ચિતાર આપ્યો છે તે ખરેજ ગમે તેવાં કંઠણુ હૈયાને પણ પીગળાવનારો છે અને આપણા ભાઈબંધ જરથોશ્તીઓ જરથોશ્તી મજહબની ત્યાં કેટલી બધી બેખબરી ધરાવે છે તેની તેઓએ ઘણી બહુવાબ્તેજ માહિતી હાજર રહેલાંઓને આપી હતી. મીં મુલ્લાંએ પોતાનાં ભાષણમાં જે ચોકાવનારી બીના પારસી કોમને જણાવી હતી તે એ છે કે તેઓની મુસાફરી હેઠળના રદ ગામોના ૫૪૧૩ જરથોશ્તીઓમાંથી લગભગ ૯૦ ટકા બઈરાંઓ અને ૭૫ ટકા માટીડાઓ સુદરેહ બીલકુલ પહેરતાં હતાં નહીં. તેઓમાંના કેટલાંક બઈરાંઓ સુદરેહને બદલે પગ સુધી પહોંચે તેટલાં લાંબા ઝબા ઉપર અને મરદો શરટ જેવાં પેહેરણુ ઉપર કુસતી બાંધતાં હતા. આ બાપડાંઓમાં ધરમજું બીલકુલ જ્ઞાન જણાતું ન હતું.

અચીત આવાં અજ્ઞાનોની રાહબરી કરવા માટે મીં મુલ્લાં જેવા મીશનરીઓની ઘણી જરૂર છે. ગયા રવીવારના મેળાવડા વેળા શમ્સ-ઉલ-આલમાં ૩૧૦ મોદીએ વાજબી રીતેજ જણાવ્યું હતું કે ચઝદ તથા ઈરાનનાં બીજાં રોહેરોમાં જરથોશ્તી ધરમ તથા તવારીખી જ્ઞાન ધરાવતા ગ્રહસ્થને સારો “ડીસંટ” દરમાયો આપી અત્રેથી મોકલવાની ઘણી જરૂર છે, અને તે માટે જો કોઈ પણ લાયકમાં લાયક પસંદગી કરી શકાય તો તે મીં માણેક મુલ્લાંની છે. મીં મોદીના આ કહેવા સામે અમો તદ્દન મળતા થઈએ છીએ અને પારસી કોમે એ સુચના ઉપાડી લેવામાં હવે સેહેજ પણ આનાકાની કરવી જોઈતી નથી.

સત્યમીત્ર, તાં ૨૭-૧૧-૧૯૨૭.

